This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

600003318L

26. 671

NOVA BIBLIOTHECA
ROMANA CLASSICA

PROBATISSIMOS

UTRIUSQUE ORATIONIS SCRIPTORES
LATINOS EXHIBENS.

AD OPTIMARUM EDITIONUM FIDEM

SCHOLARUM IN USUM

ADORNAVIT

G. H. LÜNEMANN,
PHILOS. DOCTOR AC GYMNASII GOTTINGENSIS RECTOR.

TOMUS V.

QUINTILIANUS.

HANNOVERAE, 1826.
IN BIBLIOPOLIO AULICO HAHNIANO.

M. FABII QUINTILIANI

DE

INSTITUTIONE ORATORIA

LIBRI DUODECIM.

AD OPTIMARUM EDITIONUM FIDEM
SCHOLARUM IN USUM

CURAVIT

G. H. LÜNEMANN,

PHILOS. DOCTOR AC GYMNASII GOTTINGENSIS RECTOR.

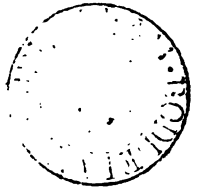

PARS I.

HANNOVERAE, 1826.

IN BIBLIOPOLIO AULICO HAHNIANO.

671.

PRAEFATIO.

Quintiliani opus, quod de Institutione Oratoria inscribitur, post renatas literas minus, quam par fuit, virorum doctorum animos in se convertit. Saeculo demum proximo tres deinceps magni nominis viri operam suam ei impenderunt, et vetere situ ac squalore deterso cultius atque nitidius in vulgus ediderunt, *Burmannum* dico, *Gesnerum* et *Spaldingium*. Veruntamen scholis quam viris doctis ignotius mansit. Nam quum illae editiones carius venirent, quam ut facile parari possent, praeter Epitomen istam a *Rollino* consarcinatam, et excusa aliquot exemplaria, quibus decimus tantum liber contineretur, nulla subsidia aderant, per quae interior divini hujus scriptoris notitia contrahi posset.

Et quis dignior est, qui totus legatur? imo in sucum et sanguinem vertatur? Unde enim accuratius discent praecepta bene dicendi, qui olim pro suggestu sacro aut pro cathedra dicturi? unde melius educationis et disciplinae rationem, qui puerorum instituendorum provinciam administraturi sunt? Adde quod per omnia scriptorem agnoscis, cujus animus pulchri et honesti amore incensus est, qui rerum momenta et hominum ingenia novit, et qui praecepta sua non nuda et inornata tradit, sed undique vel e rerum natura vel

ex hominum vita exempla colligit, e quibus veritas dictorum appareat, ut eo facilius in animos legentium descendant.

Hinc jure meritoque factum est, ut recentioribus temporibus multae scholae Quintilianum in numerum scriptorum legendorum receperint. Sed quum etiamnum editio desideretur, quae parvo pretio parari possit, *) precibus quorundam amicorum scholis praepositorum adducti sumus, ut ipsi potissimum talem adornaremus. Secuti sumus recensionem Spaldingii, atque maximam curam habuimus, ut contextus verba quam emendatissime describerentur.

Notulas quasdam ad calcem adjecimus, quarum partem amicissimus *Grotefend*, Gymnasii Hannov. Director, familiariter nobiscum communicavit.

Gottingae, mense Majo, a. 1826.

*) Habemus quidem editionem *Wolffii*, quae Lipsiae annis 1816 et 1821 duobus voluminibus prodiit, scholarum usibus perquam accommodatam, sed, quod dolendum est, ob menda typographica et integros versus passim omissos vix commendandam.

M. FABIUS QUINTILIANUS
TRYPHONI
SALUTEM.

Efflagitasti quotidiano convicio, ut libros, quos ad Marcellum meum de Institutione oratoria scripseram, jam emittere inciperem: nam ipse eos nondum satis opinabar maturuisse: quibus componendis, uti scis, paullo plus quam biennium, tot alioqui negotiis districtus, impendi: quod tempus non tam stilo, quam inquisitioni instituti operis prope infiniti, et legendis auctoribus, qui sunt innumerabiles, datum est. Usus deinde Horatii consilio, qui in arte poetica suadet, ne praecipitetur editio, *nonumque prematur in annum*, dabam iis otium, ut, refrigerato inventionis amore, diligentius repetitos tanquam lector perpenderem. Sed si tantopere efflagitantur, quam tu affirmas, permittamus vela ventis, et oram solventibus bene precemur. Multum autem in tua quoque fide ac diligentia positum est, ut in manus hominum quam emendatissimi veniant.

M. FABII QUINTILIANI
IN
ORATORIAE INSTITUTIONIS
LIBROS XII
ad Marcellum Victorium Prooemium.

Post impetratam studiis meis quietem, quae per viginti annos erudiendis juvenibus impenderam, quum a me quidam familiariter postularent, ut aliquid de ratione dicendi componerem, diu sum equidem reluctatus: quod auctores utriusque linguae clarissimos non ignorabam multa, quae ad hoc opus pertinerent, dili-

2 gentissime scripta posteris reliquisse. Sed qua ego ex causa faciliorem mihi veniam meae deprecationis arbitrabar fore, hac accendebantur illi magis: quod inter diversas opiniones priorum, et quasdam etiam inter se contrarias, difficilis esset electio: ut mihi, si non inveniendi nova, at certe judicandi de veteribus, injungere
3 laborem non injuste viderentur. Quamvis autem non tam me vinceret praestandi, quod exigebatur, fiducia, quam negandi verecundia: latius se tamen aperiente materia, plus quam imponebatur oneris, sponte suscepi; simul ut pleniori obsequio demererer amantissimos mei, simul ne vulgarem viam ingressus alienis demum vesti-
4 giis insisterem. Nam ceteri fere, qui artem orandi literis tradiderunt, ita sunt exorsi, quasi perfectis omni alio genere doctrinae summam inde eloquentiae manum imponerent: sive contemnentes tanquam parva, quae prius discimus, studia: sive non ad suum pertinere officium opinati, quando divisae professionum vices essent: seu, quod proximum vero, nullam ingenii sperantes gratiam circa res, etiamsi necessarias, procul tamen ab ostentatione positas: ut operum fastigia spec-
5 tantur, latent fundamenta. Ego, quum nihil existimem arti oratoriae alienum, sine quo fieri oratorem non posse fatendum est, nec ad ullius rei summam, nisi praecedentibus initiis, perveniri; ad minora illa, sed, quae si neglígas, non sit majoribus locus, demittere me non recusabo: nec aliter, quam si mihi tradatur educandus orator, studia ejus formare ab infantia incipiam.
6 Quod opus, Marcelle Victori, tibi dicamus: quem, quum amicissimum nobis tum eximio literarum amore flagrantem, non propter haec modo (quanquam sunt magna) dignissimum hoc mutuae inter nos caritatis pignore judicabamus; sed quod erudiendo nato tuo, cujus prima aetas manifestum iter ad ingenii lumen ostendit, non inutiles fore libri videbantur, quos ab ipsis dicendi velut incunabulis, per omnes, quae modo aliquid oratori futuro conferant, artes, ad summam ejus operis
7 perducere destinabamus; atque eo magis, quod duo jam sub nomine meo libri ferebantur artis rhetoricae, neque editi a me, neque in hoc comparati. Namque alterum, sermone per biduum habito, pueri, quibus id praestabatur, exceperant: alterum pluribus sane diebus, quantum notando consequi poterant, interceptum, boni juvenes, sed nimium amantes mei, temerario editionis
8 honore vulgaverant. Quare in his quoque libris erunt

eadem aliqua, multa mutata, plurima adjecta, omnia vero compositiora et, quam nos poterimus, elaborata.

Oratorem autem instituimus illum perfectum, qui 9
esse nisi vir bonus non potest: ideoque non dicendi modo eximiam in eo facultatem, sed omnes animi virtutes exigimus. Neque enim hoc concesserim, ratio- 10
nem rectae honestaeque vitae (ut quidam putaverunt) ad philosophos relegandam: quum vir ille vere civilis et publicarum privatarumque rerum administrationi accommodatus, qui regere consiliis urbes, fundare legibus, emendare judiciis possit, non alius sit profecto, quam orator. Quare, tametsi me fateor usurum qui- 11
busdam, quae philosophorum libris continentur, tamen ea jure vereque contenderim esse operis nostri, proprieque ad artem oratoriam pertinere. An, si frequen- 12
tissime de justitia, fortitudine, temperantia, ceterisque similibus sit disserendum, et adeo, ut vix ulla possit causa reperiri, in quam non aliqua quaestio ex his incidat, eaque omnia inventione atque elocutione sint explicanda: dubitabitur, ubicunque vis ingenii et copia dicendi postulatur, ibi partes oratoris esse praecipuas? Fueruntque haec, ut Cicero apertissime colligit, quem- 13
admodum juncta natura, sic officio quoque copulata, ut iidem sapientes atque eloquentes haberentur. Scidit deinde se studium, atque inertia factum est, ut artes esse plures viderentur. Nam ut primum lingua esse coepit in quaestu, institutumque eloquentiae bonis male uti, curam morum, qui diserti habebantur, reliquerunt. Ea vero destituta, infirmioribus ingeniis velut praedae 14
fuit. Inde quidam, contempto bene dicendi labore, ad formandos animos statuendasque vitae leges regressi, partem quidem potiorem, si dividi posset, retinuerunt: nomen tamen sibi insolentissimum arrogaverunt, ut soli sapientiae studiosi vocarentur; quod neque summi imperatores, neque in consiliis rerum maximarum ac totius administratione reipublicae praeclarissime versati, sibi unquam vindicare sunt ausi. Facere enim optima, quam promittere, maluerunt. Ac veterum quidem sa- 15
pientiae professorum multos et honesta praecepisse, et, ut praeceperunt, etiam vixisse, facile concesserim: nostris vero temporibus sub hoc nomine maxima in plerisque vitia latuerunt. Non enim virtute ac studiis, ut haberentur philosophi, laborabant, sed vultum et tristitiam et dissentientem a ceteris habitum pessimis moribus praetendebant. Haec autem quae velut pro- 16

pria philosophiae asseruntur, passim tractamus omnes. Quis enim non de justo, aequo ac bono (modo non et vir pessimus) loquitur? quis non etiam rusticorum aliqua de causis naturalibus quaerit? nam verborum proprietas ac differentia omnibus, qui sermonem curae
17 habent, debet esse communis. Sed ea et sciet optime et eloquetur orator: qui si fuisset aliquando perfectus, non a philosophorum scholis virtutis praecepta peterentur. Nunc necesse est ad eos aliquando auctores recurrere, qui desertam, ut dixi, partem oratoriae artis, meliorem praesertim, occupaverunt, et veluti nostrum reposcere: non ut nos illorum utamur inven-
18 tis, sed ut illos alienis usos esse doceamus. Sit igitur orator vir talis, qualis vere sapiens appellari possit; nec moribus modo perfectus (nam id mea quidem opinione, quanquam sint qui dissentiant, satis non est)
19 sed etiam scientia et omni facultate dicendi. Qualis adhuc fortasse nemo fuerit: sed non ideo minus nobis ad summa tendendum est, quod fecerunt plerique veterum, qui, etsi nondum quemquam sapientem repertum putabant, praecepta tamen sapientiae tradiderunt.
20 Nam est certe aliquid consummata eloquentia, neque ad eam pervenire natura humani ingenii prohibet. Quod si non contingat, altius tamen ibunt, qui ad summa nitentur, quam qui, praesumpta desperatione quo velint evadendi, protinus circa ima substiterint.

21 Quo magis impetranda erit venia, si ne minora quidem illa, verum operi, quod instituimus, necessaria, praeteribo. Nam liber primus ea, quae sunt ante officium rhetoris, continebit. Secundo, prima apud rhetorem elementa, et quae de ipsa rhetoricae substantia
22 quaeruntur, tractabimus. Quinque deinceps inventioni (nam huic et dispositio subjungitur), quatuor elocutioni (in cujus partem memoria ac pronunciatio veniunt) dabuntur. Unus accedet, in quo nobis orator ipse informandus est, ut, qui mores ejus, quae in suscipiendis, discendis, agendis causis ratio, quod eloquentiae genus, quis agendi debeat esse finis, quae post finem studia, quantum nostra valebit infirmitas, disseramus.

23 His omnibus admiscebitur, ut quisque locus postulabit, dicendi ratio, quae non eorum modo scientia, quibus solis quidam nomen artis dederunt, studiosos instruat, et (ut sic dixerim) jus ipsum rhetorices interpretetur, sed alere facundiam, vires augere eloquentiae
24 possit. Nam plerumque nudae illae artes nimia subti-

litatis affectatione frangunt atque concidunt quicquid est in oratione generosius, et omnem succum ingenii bibunt, et ossa detegunt: quae ut esse et astringi nervis suis debent, sic corpore operienda sunt. Ideoque 25
nos non particulam illam, sicut plerique, sed quicquid utile ad instituendum oratorem putabamus, in hos duodecim libros contulimus, breviter omnia demonstrando. Nam si, quantum de quaque re dici potest, persequamur, finis operis non reperietur. Illud tamen in pri- 26
mis testandum est, nihil praecepta atque artes valere, nisi adjuvante natura. Quapropter ei, cui deerit ingenium, non magis haec scripta sunt, quam de agrorum cultu sterilibus terris. Sunt et alia ingenita quaedam 27
adjumenta, vox, latus patiens laboris, valetudo, constantia, decor: quae si modica obtigerunt, possunt ratione ampliari; sed nonnunquam ita desunt, ut bona etiam ingenii studiique corrumpant: sicut et haec ipsa sine doctore perito, studio pertinaci, scribendi, legendi, dicendi multa et continua exercitatione, per se nihil prosunt.

I. Igitur nato filio pater spem de illo primum quam optimam capiat: ita diligentior a principiis fiet. Falsa enim est querela, paucissimis hominibus vim percipiendi, quae tradantur, esse concessam, plerosque vero laborem ac tempora tarditate ingenii perdere. Nam contra, plures reperias et faciles in excogitando, et ad discendum promptos. Quippe id est homini naturale; ac sicut aves ad volatum, equi ad cursum, ad saevitiam ferae *gignuntur*: ita nobis propria est mentis agitatio atque sollertia; unde origo animi coelestis creditur. Hebetes vero et indociles non magis secundum 2
naturam homines eduntur, quam prodigiosa corpora et monstris insignia: sed hi pauci admodum. Fuerit argumentum, quod in pueris elucet spes plurimorum, quae dum emoritur aetate, manifestum est, non naturam defecisse, sed curam. Praestat tamen ingenio alius alium. 3
Concedo; sed, ut plus efficiat aut minus, nemo tamen reperitur, qui sit studio nihil consecutus. Hoc qui perviderit, protinus ut erit parens factus, acrem quam maxime curam spei futuri oratoris impendat.

Ante omnia ne sit vitiosus sermo nutricibus; quas, 4
si fieri posset, sapientes Chrysippus optavit, certe, quantum res pateretur, optimas eligi voluit. Et morum quidem in his haud dubie prior ratio est: recte tamen

5 etiam loquantur. Has primum audiet puer, harum verba effingere imitando conabitur. Et natura tenacissimi sumus eorum, quae rudibus annis percepimus: ut sapor, quo nova imbuas, durat; nec lanarum colores, quibus simplex ille candor mutatus est, elui possunt. Et haec ipsa magis pertinaciter haerent, quae deteriora sunt. Nam bona facile mutantur in pejus: nunc quando in bonum verteris vitia? Non assuescat ergo, ne dum infans quidem est, sermoni, qui dediscendus sit.

6 In parentibus vero quam plurimum esse eruditionis optaverim. Verum nec de patribus tantum loquor. Nam Gracchorum eloquentiae multum contulisse accepimus Corneliam matrem, cujus doctissimus sermo in posteros quoque est epistolis traditus: et Laelii filia reddidisse in loquendo paternam elegantiam dicitur: et Quinti Hortensii filiae oratio, apud Triumviros ha-
7 bita, legitur non tantum in sexus honorem. Nec tamen ii, quibus discere ipsis non contigit, minorem curam docendi liberos habeant; sed sint propter hoc ipsum ad cetera magis diligentes.

De pueris, inter quos educabitur ille huic spei destinatus, idem quod de nutricibus dictum sit.

8 De paedagogis hoc amplius, ut aut sint eruditi plane, quam primam esse curam velim, aut se non esse eruditos sciant. Nihil enim pejus est iis, qui, paullum aliquid ultra primas literas progressi, falsam sibi scientiae persuasionem induerunt. Nam et cedere praecipiendi peritis indignantur, et velut jure quodam potestatis, qua fere hoc hominum genus intumescit, imperiosi atque interim saevientes, stultitiam suam per-
9 docent. Nec minus error eorum nocet moribus. Siquidem Leonides Alexandri paedagogus, ut a Babylonio Diogene traditur, quibusdam eum vitiis imbuit, quae robustum quoque et jam maximum regem ab illa institutione puerili sunt prosecuta.

10 Si cui multa videor exigere, cogitet oratorem institui, rem arduam, etiam quum ei formando nihil defuerit; praeterea plura ac difficiliora superesse. Nam et studio perpetuo, et praestantissimis praeceptoribus,
11 et pluribus disciplinis opus est. Quapropter praecipienda sunt optima: quae si quis gravabitur, non rationi defuerit, sed homini.

Si tamen non continget, quales maxime velim nutrices, pueros habere; paedagogus at unus certe sit assiduus, dicendi non imperitus, qui, si qua erunt ab

his praesente alumno dicta vitiose, corrigat protinus, nec insidere illi sinat: dum tamen intelligatur, id, quod prius dixi, bonum esse; hoc, remedium.

A Graeco sermone puerum incipere malo: quia 12
Latinum, qui pluribus in usu est, vel nobis nolentibus perbibet; simul quia disciplinis quoque Graecis prius instituendus est, unde et nostrae fluxerunt. Non tamen 13
hoc adeo superstitiose velim fieri, ut diu tantum loquatur Graece aut discat, sicut plerisque moris est. Hinc enim accidunt et oris plurima vitia in peregrinum sonum corrupti, et sermonis; cui quum Graecae figurae assidua consuetudine haeserunt, in diversa quoque loquendi ratione pertinacissime durant. Non longe 14
itaque Latina subsequi debent, et cito pariter ire. Ita fiet, ut, quum aequali cura linguam utramque tueri coeperimus, neutra alteri officiat.

Quidam literis instituendos, qui minores septem 15
annis essent, non putaverunt, quod illa primum aetas et intellectum disciplinarum capere et laborem pati posset. In qua sententia Hesiodum esse plurimi tradunt, qui ante Grammaticum Aristophanem fuerunt. Nam is primus ὑποθήκας, in quo libro scriptum hoc invenitur, negavit esse hujus poetae. Sed alii quoque 16
auctores, inter quos Eratosthenes, idem praeceperunt. Melius autem, qui nullum tempus vacare cura volunt, ut Chrysippus. Nam is, quamvis nutricibus triennium dederit, tamen ab illis quoque jam informandam quam optimis institutis mentem infantium judicat. Cur autem 17
non pertineat ad literas aetas, quae ad mores jam pertinet? Neque ignoro, tote illo, de quo loquor, tempore vix tantum effici, quantum conferre unus postea possit annus: sed tamen mihi, qui id senserunt, videntur non tam discentibus in hac parte, quam docentibus, pepercisse. Quid melius alioqui facient, ex quo loqui po- 18
terunt? Faciant enim aliquid necesse est. Aut cur hoc, quantulumcunque est, usque ad septem annos lucrum fastidiamus? Nam certe quamlibet parvum sit, quod contulerit aetas prior, majora tamen aliqua discet puer eo ipso anno, quo minora didicisset. Hoc per singulos 19
annos prorogatum in summam proficit; et quantum in infantia praesumptum est temporis, adolescentiae acquiritur. Idem etiam de sequentibus annis praeceptum sit: ne, quod cuique discendum est, sero discere incipiat. Non ergo perdamus primum statim tempus; atque eo minus, quod initia literarum sola memoria

constant, quae non modo jam est in parvis, sed tum etiam tenacissima est.

20 Nec sum adeo aetatum imprudens, ut instandum teneris protinus acerbe putem, exigendamque plenam operam. Nam id in primis cavere oportebit, ne studia, qui amare nondum potest, oderit, et amaritudinem semel perceptam. etiam ultra rudes annos reformidet. Lusus hic sit: et rogetur, et laudetur, et nunquam non scisse se gaudeat: aliquando ipso nolente doceatur alius, cui invideat. Contendat interim, et saepius vincere se putet: praemiis etiam, quae capit illa aetas, evocetur.

21 Parva docemus, instituendum oratorem professi; sed est sua etiam studiis infantia: et ut corporum mox etiam fortissimorum educatio a lacte cunisque initium ducit; ita futurus eloquentissimus edidit aliquando vagitum, et loqui primum incerta voce tentavit, et haesit circa formas literarum. Nec si quid discere
22 satis non est, ideo nec necesse est. Quodsi nemo reprehendit patrem, qui haec non negligenda in suo filio putet, cur improbetur, si quis ea, quae domi suae recte faceret, in publicum promit? Atque eo magis, quod minora etiam facilius minores percipiunt; et, ut corpora ad quosdam membrorum flexus formari, nisi tenera, non possunt, sic animos quoque ad pleraque
23 duriores robur ipsum facit. An Philippus Macedonum rex Alexandro filio suo prima literarum elementa tradi ab Aristotele, summo ejus aetatis philosopho, voluisset, aut ille suscepisset hoc officium, si non studiorum initia et a perfectissimo quoque optime tractari, et pertinere
24 ad summam credidisset? Fingamus igitur Alexandrum dari nobis impositum gremio, dignum tanta cura infantem, (quanquam suus cuique dignus est,) pudeatne me in ipsis statim elementis etiam brevia docendi monstrare compendia?

Neque enim mihi illud saltem placet, quod fieri in plurimis video, ut literarum nomina et contextum,
25 prius quam formas, parvuli discant. Obstat hoc agnitioni earum, non intendentibus mox animum ad ipsos ductus, dum antecedentem memoriam sequuntur. Quae causa est praecipientibus, ut etiam, quum satis affixisse eas pueris recto illo, quo primum scribi solent, contextu videntur, retroagant rursus, et varia permutatione perturbent, donec literas, qui instituuntur, facie norint, non ordine. Quapropter optime, sicut hominum, pariter
26 et habitus et nomina edocebuntur. Sed quod in literis

obest, in syllabis non nocebit. Non excludo autem, id quod est notum, irritandae ad discendum infantiae gratia, eburneas etiam literarum formas in lusum offerre; vel si quid aliud, quo magis illa aetas gaudeat, inveniri potest, quod tractare, intueri, nominare, jucundum sit.

Quum vero jam ductus sequi coeperit, non inutile 27
erit, eas tabellae quam optime insculpi, ut per illos velut sulcos ducatur stilus. Nam neque errabit, quemadmodum in ceris (continebitur enim utrinque marginibus, neque extra praescriptum poterit egredi), et celerius ac saepius sequendo certa vestigia, formabit articulos: neque egebit adjutorio manum suam manu super imposita regentis. Non est aliena res, quae fere 28
ab honestis negligi solet, cura bene ac velociter scribendi. Nam quum sit in studiis praecipuum, quoque solo verus ille profectus et altis radicibus nixus, paretur, scribere ipsum: tardior stilus cogitationem moratur; rudis et confusus intellectu caret: unde sequitur alter dictandi, quae ex his transferenda sunt, labor. Quare quum semper et ubique, tum praecipue in 29
epistolis secretis et familiaribus delectabit ne hoc quidem neglectum reliquisse.

Syllabis nullum compendium est: perdiscendae 30
omnes, nec, ut fit plerumque, difficillima quaeque earum differenda, ut in nominibus scribendis deprehendantur. Quin imo ne primae quidem memoriae temere 31
credendum: repetere, et diu inculcare, fuerit utilius; et in lectione quoque non properare ad continuandam eam vel accelerandam, nisi quum inoffensa atque indubitata literarum inter se conjunctio suppeditare sine ulla cogitandi saltem mora poterit. Tunc ipsis syllabis verba complecti, et his sermonem connectere incipiat. Incredibile est, quantum morae lectioni festinatione 32
adjiciatur. Hinc enim accidit dubitatio, intermissio, repetitio, plus quam possunt audentibus; deinde quum errarunt, etiam iis, quae jam sciunt, diffidentibus. Certa sit ergo in primis lectio, deinde conjuncta; et 33
diu lentior, donec exercitatione contingat emendata velocitas. Nam prospicere in dextrum (quod omnes 34
praecipiunt) et providere, non rationis modo, sed usus quoque est: quoniam sequentia intuenti, priora dicenda sunt, et, quod difficillimum est, dividenda intentio animi, ut aliud voce, aliud oculis agatur. Illud non poenitebit curasse, dum scribere nomina puer (quemad-

modum moris est) coeperit, ne hanc operam in vocabu-
35 lis vulgaribus et forte occurrentibus perdat. Protinus enim potest interpretationem linguae secretioris, quas Graeci γλώσσας vocant, dum aliud agitur, ediscere, et inter prima elementa consequi rem, postea proprium tempus desideraturam. Et quoniam adhuc circa res tenues moramur, ii quoque versus, qui ad imitationem scribendi proponentur, non otiosas velim sententias
36 habeant, sed honestum aliquid monentes. Prosequitur haec memoria in senectutem, et impressa animo rudi, usque ad mores proficiet. Etiam dicta clarorum virorum et electos, ex poetis maxime (namque eorum parvis cognitio gratior est), locos ediscere inter lusum licet. Nam et maxime necessaria est oratori (sicut suo loco dicam) memoria: et ea praecipue firmatur atque alitur exercitatione: et in iis, de quibus nunc loquimur, aetatibus, quae nihildum ipsae ex se generare queunt,
37 prope sola est, quae juvari cura docentium possit. Non alienum fuerit exigere ab his aetatibus, quo sit absolutius os et expressior sermo, ut nomina quaedam versusque affectatae difficultatis ex pluribus et asperrime coeuntibus inter se syllabis catenatos, et velut confragosos, quam citatissime volvant: χαλιστρὶ Graece vocantur. Res modica dictu: qua tamen omissa, multa linguae vitia, nisi primis eximuntur annis, inemendabili in posterum pravitate durantur.

II. Sed nobis jam paullatim accrescere puer, et exire de gremio, ac discere serio incipiat. Hoc igitur potissimum loco tractanda quaestio est, utiliusne sit domi atque intra privatos parietes studentem continere, an
2 frequentiae scholarum et velut publicis praeceptoribus tradere. Quod quidem quum iis, a quibus clarissimarum civitatum mores sunt instituti, tum eminentissimis auctoribus video placuisse.

Non est tamen dissimulandum, esse nonnullos, qui ab hoc prope publico more privata quadam persuasione dissentiant. Hi duas praecipue rationes sequi videntur: unam, quod moribus magis consulant, fugiendo turbam hominum ejus aetatis, quae sit ad vitia maxime prona; unde causas turpium factorum saepe exstitisse utinam falso jactaretur: alteram, quod, quisquis futurus est ille praeceptor, liberalius tempora sua impensurus uni vi-
3 detur, quam si eadem in plures partiatur. Prior causa prorsus gravis. Nam si studiis quidem scholas pro-

desse, moribus autem nocere constaret, potior mihi ratio vivendi honeste, quam vel optime dicendi videretur. Sed mea quidem sententia juncta ista atque indiscreta sunt. Neque enim esse oratorem, nisi bonum virum, judico; et fieri, etiamsi posset, nolo. De hac re igitur prius.

Corrumpi mores in scholis putant: nam et corrum- 4
puntur interim; sed domi quoque. Assunt multa ejus rei exempla, tam laesae hercle, quam conservatae sanctissime utrobique opinionis. Natura cujusque totum curaque distat. Da mentem ad pejora facilem, da negligentiam formandi custodiendique in aetate prima pudoris: non minorem flagitiis occasionem secreta praebuerint. Nam et esse potest turpis domesticus ille praeceptor; nec tutior inter servos malos, quam ingenuos parum modestos conversatio est. At si bona ipsius 5
indoles, si non caeca ac sopita parentum socordia est: et praeceptorem eligere sanctissimum quemque, (cujus rei praecipua prudentibus cura est) et disciplinam, quae maxime severa fuerit, licet; et nihilominus amicum gravem virum, aut fidelem libertum, lateri filii sui adjungere, cujus assiduus comitatus etiam illos meliores faciat, qui timebuntur.

Facile erat hujus metus remedium. Utinam libero- 6
rum nostrorum mores non ipsi perderemus. Infantiam statim deliciis solvimus. Mollis illa educatio, quam indulgentiam vocamus, nervos omnes et mentis et corporis frangit. Quid non adultus concupiscet, qui in purpuris repit? Nondum prima verba exprimit, et jam coccum intelligit, jam conchylium poscit. Ante pala- 7
tum eorum, quam os, institnimus. In lecticis crescunt; si terram attigerint, e manibus utrinque sustinentium pendent. Gaudemus, si quid licentius dixerint. Verba, ne Alexandrinis quidem permittenda deliciis, risu et osculo excipimus. Nec mirum: nos docuimus, ex nobis audierunt. Nostras amicas, nostros concubinos vident: 8
omne convivium obscenis canticis strepit: pudenda dictu spectantur. Fit ex his consuetudo, deinde natura. Discunt haec miseri antequam sciant vitia esse; inde soluti ac fluentes non accipiunt e scholis mala ista, sed in scholas afferunt.

Verum in studiis magis vacabit unus uni. Ante 9
omnia nihil prohibet esse istum, nescio quem, unum etiam cum eo, qui in scholis eruditur. Sed etiamsi jungi utrumque non posset, lumen tamen illud conven-

tus honestissimi, tenebris ac solitudini praetulissem. Nam optimus quisque praeceptor frequentia gaudet,
10 ac majore se theatro dignum putat. At fere minores ex conscientia suae infirmitatis haerere singulis, et officio fungi quodammodo paedagogorum non indignan-
11 tur. Sed praestet alicui vel gratia, vel amicitia, vel pecunia, ut doctissimum atque incomparabilem magistrum domi habeat: num tamen ille totum in uno diem consumpturus est? aut potest esse ulla tamper petua discentis intentio, quae non, ut visus oculorum obtutu continuo, fatigetur? quum praesertim multo plus
12 secreti studia desiderent. Neque enim scribenti, ediscenti et cogitanti praeceptor assistit: quorum aliquid agentibus cujuscunque interventus impedimento est. Lectio quoque non omnis, nec semper, praeeunte vel interpretante eget. Quando enim tot auctorum notitia contingeret? Ergo modicum tempus est, quo in
13 totum diem velut opus ordinetur. Ideoque per plures ire possunt etiam quae singulis tradenda sunt. Pleraque vero hanc conditionem habent, ut eadem voce ad omnes simul perferantur. Taceo de partitionibus et declamationibus rhetorum: quibus certe quantuscunque numerus adhibeatur, tamen unusquisque totum feret.
14 Non enim vox illa praeceptoris, ut coena, minus pluribus sufficit; sed ut sol, universis idem lucis calorisque largitur. Grammaticus quoque de ratione loquendi si disserat, quaestiones explicet, historias exponat, poe-
15 mata enarret: tot illa discent, quot audient. At enim emendationi praelectionique numerus obstat. Sit incommodum, (nam quid fere undique placet?) mox illud comparabimus commodis.

Nec ego tamen eo mitti puerum volo, ubi negligatur. Sed neque praeceptor bonus majore se turba, quam ut sustinere eam possit, oneraverit: et in primis ea habenda cura est, ut is omni modo fiat nobis familiariter amicus, nec officium in docendo spectet, sed
16 affectum. Ita nunquam erimus in turba. Nec sane quisquam, literis saltem leviter imbutus, eum, in quo studium ingeniumque perspexerit, non in suam quoque gloriam peculiariter fovebit. Sed ut fugiendae sint magnae scholae (cui ne ipsi quidem rei assentior, si ad aliquem merito concurritur), non tamen hoc eo valet, ut fugiendae sint omnino scholae. Aliud est enim vitare eas, aliud eligere.

Et si refutavimus quae contra dicuntur, jam ex- 17
plicemus, quid ipsi sequamur. Ante omnia, futurus 18
orator, cui in maxima celebritate et in media reipublicae luce vivendum est, assuescat jam a tenero non reformidare homines, neque illa solitaria et velut umbratili vita pallescere. Excitanda mens et attollenda semper est, quae in hujusmodi secretis aut languescit, et quendam velut in opaco situm ducit, aut contra tumescit inani persuasione: necesse est enim sibi *nimium* tribuat, qui se nemini comparat. Deinde quum 19
proferenda sunt studia, caligat in sole, et omnia nova offendit, ut qui solus didicerit, quod inter multos faciendum est. Mitto amicitias, quae ad senectutem 20
usque firmissimae durant, religiosa quadam necesssitudine imbutae. Neque enim est sanctius, sacris iisdem, quam studiis initiari. Sensum ipsum, qui communis dicitur, ubi discet, quum se a congressu, qui non hominibus solum sed mutis quoque animalibus naturalis est, segregarit? Adde, quod domi ea sola discere 21
potest, quae ipsi praecipientur; in schola, etiam quae aliis. Audiet multa quotidie probari, multa corrigi: proderit alicujus objurgata desidia: proderit laudata 22
industria: excitabitur laude aemulatio: turpe ducet cedere pari, pulchrum superasse majores. Accendunt omnia haec animos; et licet ipsa vitium sit ambitio, *frequenter* tamen causa virtutum est. Non inutilem 23
scio servatum esse a praeceptoribus meis morem, qui, quum pueros in classes distribuerant, ordinem dicendi secundum vires ingenii dabant; et ita superiore loco quisque declamabat, ut praecedere profectu videbatur. Hujus rei judicia praebebantur: ea nobis ingens palmae 24
contentio: ducere vero classem, multo pulcherrimum. Nec de hoc semel decretum erat: tricesimus dies reddebat victo certaminis potestatem. Ita nec superior successu curam remittebat, et dolor victum ad depellendam ignominiam concitabat. Id nobis acriores ad 25
studia dicendi faces subdidisse, quam exhortationes docentium, paedagogorum custodiam, vota parentum, quantum animi mei conjectura colligere possum, contenderim. Sed sicut firmiores in literis profectus alit 26
aemulatio: ita incipientibus atque adhuc teneris condiscipulorum quam praeceptoris jucundior, hoc ipso quod facilior, imitatio est. Vix enim se prima elementa ad spem tollere effingendae, quam summam putant, eloquentiae audebunt: proxima amplectuntur magis, ut

vites arboribus applicitae, inferiores prius apprehen-
27 dendo ramos, in cacumina evadunt. Quod adeo verum est, ut ipsius etiam magistri, si tamen ambitiosis utilia praeferet, hoc opus sit, quum adhuc rudia tractabit ingenia, non statim onerare infirmitatem discentium, sed temperare vires suas, et ad intellectum audientis
28 descendere. Nam ut vascula oris augusti superfusam humoris copiam respuunt; sensim autem influentibus vel etiam instillatis complentur: sic animi puerorum quantum excipere possint videndum est. Nam majora intellectu, velut parum apertos ad percipiendum, ani-
29 mos non subibunt. Utile igitur est habere, quos imitari primum, mox vincere velis. Ita paullatim et superiorum spes erit. His adjicio, praeceptores ipsos non idem mentis ac spiritus in dicendo posse concipere singulis tantum praesentibus, quod illa celebritate audien-
30 tium instinctos. Maxima enim pars eloquentiae constat animo. Hunc affici, hunc concipere imagines rerum, et transformari quodammodo ad naturam eorum, de quibus loquimur, necesse est. Is porro, quo generosior celsiorque est, hoc majoribus velut organis commovetur; ideoque et laude crescit, et impetu augetur, et
31 aliquid magnum agere gaudet. Est quaedam tacita dedignatio, vim dicendi, tantis comparatam laboribus, ad unum auditorem demittere: pudet supra modum sermonis attolli. Et sane concipiat quis mente vel declamantis habitum, vel orantis vocem, incessum, pronunciationem, illum denique animi et corporis motum, sudorem, ut alia praeteream, et fatigationem, audiente uno; nonne quiddam pati furori simile videatur? Non esset in rebus humanis eloquentia, si tantum cum singulis loqueremur.

III. Tradito sibi puero, docendi peritus ingenium ejus in primis naturamque perspiciat. Ingenii signum in parvis praecipuum memoria est. Ejus duplex virtus, facile percipere, et fideliter continere. Proximum imitatio: nam id quoque est docilis naturae, sic tamen, ut ea, quae discit, effingat, non habitum forte et inces-
2 sum, et si quid in pejus notabile est. Non dabit mihi spem bonae indolis, qui hoc imitandi studio petet, ut rideatur. Nam probus quoque in primis erit ille vere ingeniosus; alioqui non pejus duxerim tardi esse ingenii, quam mali. Probus autem ab illo segni et
3 facente plurimum aberit. Hic meus, quae tradentur,

non difficulter accipiet; quaedam etiam interrogabit; sequetur tamen magis, quam praecurret. Illud ingeniorum velut praecox genus non temere unquam pervenit ad frugem. Hi sunt, qui parva facile faciunt; et 4
audacia provecti, quicquid illic possunt, statim ostendunt. Possunt autem id demum, quod in proximo est: verba continuant; haec vultu interrito, nulla tardati verecundia, proferunt. Non multum praestant, sed cito. Non subest vera vis, nec penitus immissis radicibus 5
nititur: ut, quae summo solo sparsa sunt semina, celerius se effundunt; et imitatae spicas herbulae inanibus aristis ante messem flavescunt. Placent haec annis comparata; deinde stat profectus, admiratio decrescit.

Haec, quum animadverterit, prospiciat deinceps, 6
quonam modo tractandus sit discentis animus. Sunt quidam, nisi institeris, remissi: quidam imperia indignantur: quosdam continet metus, quosdam debilitat: alios continuatio extundit, in aliis plus impetus facit. Mihi ille detur puer, quem laus excitet, quem gloria 7
juvet, qui victus fleat. Hic erit alendus ambitu, hunc mordebit objurgatio, hunc honor excitabit; in hoc desidiam nunquam verebor.

Danda est tamen omnibus aliqua remissio; non 8
solum, quia nulla res est, quae perferre possit continuum laborem, atque ea quoque, quae sensu et anima carent, ut servare vim suam possint, velut alterna quiete retendantur: sed quod studium discendi voluntate, quae cogi non potest, constat. Itaque et virium 9
plus afferunt ad discendum renovati ac recentes, et acriorem animum, qui fere necessitatibus repugnat. Nec me offenderit lusus in pueris: est et hoc signum 10
alacritatis; neque illum tristem semperque demissum sperare possum erectae circa studia mentis fore, quum in hoc quoque, maxime naturali aetatibus illis, impetu jaceat. Modus tamen sit remissionibus, ne aut odium 11
studiorum faciant negatae, aut otii consuetudinem nimiae. Sunt etiam nonnulli acuendis puerorum ingeniis non inutiles lusus, quum positis invicem cujusque generis quaestiunculis aemulantur. Mores quoque se 12
inter ludendum simplicius detegunt: modo nulla videatur aetas tam infirma, quae non protinus, quid rectum pravumque sit, discat; tum vel maxime formanda, quum simulandi nescia est, et praecipientibus facillime cedit. Frangas enim citius, quam corrigas, quae in pravum induruerunt. Protinus ergo, ne quid 13

cupide, ne quid improbe, ne quid impotenter faciat, monendus est puer; habendumque in animo semper illud Virgilianum: *Adeo in teneris consuescere multum est.*

14 Caedi vero discentes, quanquam et receptum sit et Chrysippus non improbet, minime velim. Primum, quia deforme atque servile est, et certe, quod convenit si aetatem mutes, injuria; deinde, quod, si cui tam est mens illiberalis, ut objurgatione non corrigatur, is etiam ad plagas, ut pessima quaeque mancipia, durabitur; postremo, quod ne opus erit quidem hac castiga-
15 tione, si assiduus studiorum exactor astiterit. Nunc fere negligentia paedagogorum sic emendari videtur, ut pueri non facere, quae recta sunt, cogantur, sed, quum non fecerint, puniantur. Denique quum parvulum verberibus coegeris, quid juveni facias, cui nec adhiberi potest hic metus, et majora discenda sunt?
16 Adde, quod multa vapulantibus dictu deformia et mox verecundiae futura saepe dolore vel metu accidunt: qui pudor refringit animum et abjicit, atque ipsius
17 lucis fugam et taedium dictat. Jam si minor in deligendis custodum et praeceptorum moribus fuit cura, pudet dicere, in quae probra nefandi homines isto caedendi jure abutantur, quam det aliis quoque nonnunquam occasionem hic miserorum metus. Non morabor in parte hac: nimium est quod intelligitur. Quare hoc dixisse satis est, in aetatem infirmam et injuriae ob-
18 noxiam nemini debere nimium licere. Nunc quibus instituendus sit artibus, qui sic formabitur, ut fieri possit orator, et quae in quaque aetate inchoanda, dicere ingrediar.

IV. Primus in eo, qui legendi scribendique adeptus erit facultatem, grammaticis est locus. Nec refert, de Graeco an de Latino loquar; quanquam Graecum esse
2 priorem placet. Utrique eadem via est. Haec igitur professio, quum brevissime in duas partes dividatur, *recte loquendi* scientiam, et *poetarum enarrationem;*
3 plus habet in recessu, quam fronte promittit. Nam et *scribendi ratio* conjuncta cum loquendo est, et enarrationem praecedit *emendata lectio*, et mixtum his omnibus *judicium* est: quo quidem ita severe sunt usi veteres grammatici, ut non versus modo censoria quadam virgula notare, et libros, qui falso viderentur inscripti, tanquam subditicios summovere familia permiserint sibi;

sibi; sed auctores alios in ordinem redegerint, alios omnino exemerint numero. Nec poetas legisse satis 4
est: excutiendum omne scriptorum genus, non propter historias modo, sed verba, quae frequenter jus ab auctoribus sumunt. Tum nec citra musicen grammatice potest esse perfecta, quum ei de metris rhythmisque dicendum sit: nec si rationem siderum ignoret, poetas intelligat; qui (ut alia mittam) toties ortu occasuque signorum in declarandis temporibus utuntur: nec ignara philosophiae, quum propter plurimos in omnibus fere carminibus locos, ex intima quaestionum naturalium subtilitate repetitos; tum vel propter Empedoclem in Graecis, Varronem ac Lucretium in Latinis, qui praecepta sapientiae versibus tradiderunt. Eloquentia quoque non mediocri est opus, 5
ut de unaquaque earum, quas demonstravimus, rerum dicat proprie et copiose. Quo minus sunt ferendi, qui hanc artem, ut tenuem ac jejunam, cavillantur: quae nisi oratoris futuri fundamenta fideliter jecerit, quicquid superstruxeris, corruet: necessaria pueris, jucunda senibus, dulcis secretorum comes, et quae vel sola omni studiorum genere plus habeat operis, quam ostentationis.

Ne quis igitur tanquam parva fastidiat gramma- 6
tices elementa: non quia magnae sit operae, consonantes a vocalibus discernere, ipsasque eas in semivocalium numerum, mutarumque partiri; sed quia interiora velut sacri hujus adeuntibus apparebit multa rerum subtilitas, quae non modo acuere ingenia puerilia, sed exercere altissimam quoque eruditionem ac scientiam possit. An cujuslibet auris est exigere literarum so- 7
nos? non hercule magis, quam nervorum. At grammatici saltem omnes in hanc descendent rerum tenuitatem: desintne aliquae nobis necessariae literae, non quum Graeca scribimus (tum enim ab iisdem duas mutuamur), sed proprie in Latinis? ut in his, *Seruus* 8
et Uulgus, Aeolicum digamma desideratur, et medius est quidam U et I literae sonus; non enim sic *optimum* dicimus, ut *opimum*; et in *Here* neque E plane neque I auditur: an rursus aliae redundent (praeter illam a- 9
spirationis notam, quae si necessaria est, etiam contrariam sibi poscit), ut K, quae et ipsa quorundam nominum nota est: et Q, cujus similis effectu specieque, nisi quod paullum a nostris obliquatur, Koppa apud Graecos nunc tantum in numero manet: et nostrarum

ultima X, qua tamen carere potuimus, si non quae-
10 sissemus. Atque etiam in ipsis vocalibus grammatici est videre, an aliquas pro consonantibus usus acceperit, quia *Jam* sicut *Tam* scribitur, et *Vos* ut *Cos*. At, quae ut vocales junguntur, aut *unam*, longam faciunt, ut veteres scripsere, qui geminatione earum velut apice utebantur; aut *duas*: nisi quis putat etiam ex tribus vocalibus syllabam fieri; quod nequit, si non aliquae
11 officio consonantium fungantur. Quaeret etiam hoc, quomodo duabus demum vocalibus in se ipsas coeundi natura sit, quum consonantium nulla, nisi alteram, frangat. Atqui litera I sibi insidit; *conjicit* enim est ab illo *jacit*: et U, quomodo nunc scribitur *Uulgus* et *Seruus*. Sciat etiam Ciceroni placuisse *Aiio*, *Maiiamque* geminata I scribere; quod si est, etiam jungetur ut
12 consonans. Quare discat puer, quid in literis proprium, quid commune, quae cum quibus cognatio: nec miretur, cur ex *Scamno* fiat *Scabellum*, aut a *Pinna* (quod est acutum) securis utrinque habens aciem *Bipennis*; ne illorum sequatur errorem, qui, quia a pennis duabus hoc esse nomen existimant, *pinnas* avium dici volunt.
13 Neque has modo noverit mutationes, quas afferunt declinatio aut praepositio, ut *secat secuit*, *cadit excidit*, *caedit excidit*, *calcat exculcat*: et sic a *lavando lotus*, et inde rursus *illotus*, et mille alia: sed et quae rectis quoque casibus aetate transierunt. Nam ut *Valesii* et *Fusii* in *Valerios Furiosque* venerunt: ita *arbos*, *labos*,
14 *vapos* etiam et *clamos* ac *laxes*, aetatis fuerunt. Et haec ipsa S litera, ab his nominibus exclusa, in quibusdam ipsa alteri successit: nam *mertare* atque *pultare* dicebant: quin *fordeum foedusque*, pro aspiratione vav simili litera utentes: nam contra Graeci aspirare solent, ut pro Fundanio Cicero testem, qui primam
15 ejus literam dicere non posset, irridet. Sed B quoque in locum aliarum dedimus aliquando, unde *Burrus* et *Bruges* et *Belena*. Nec non eadem fecit ex *duello bel-*
16 *lum*, unde *Duellios* quidam dicere *Bellios* ausi. Quid *stlocum stlitesque*? Quid T literae cum D quaedam cognatio? Quare minus mirum, si in vetustis operibus urbis nostrae, et celebribus templis legantur *Alexanter* et *Cassantra*. Quid O atque U permutatae invicem? ut *Hecoba* et *notrix*, *Culchides* et *Pulyxena*, scriberentur: ac, ne in Graecis id tantum notetur, *dederont*, ac *probaveront*. Sic Ὀδυσσεύς, quem *Oὐδυσσέα* fecerunt
17 Aeoles, ad *Ulyssem* deductus est. Quid? non E quoque

I loco fuit? ut *Menerva*, et *leber*, et *magester*, et *Dijove* et *Vejove*, pro *Dijovi* et *Vejovi*. Sed mihi locum signare satis est; non enim doceo, sed admoneo doctu-ros. Inde in syllabas cura transibit, de quibus in orthographia pauca annotabo.

Tum videbit, ad quem hoc pertinet, quot et quae sint partes orationis: quanquam de numero parum convenit. Veteres enim, quorum fuerunt Aristoteles at- 18
que Theodectes, *verba* modo et *nomina* et *convinctiones* tradiderunt: videlicet quod in verbis vim sermonis, in nominibus materiam (quia alterum est quod loquimur, alterum de quo loquimur), in convinctionibus autem complexum eorum esse judicaverunt (quas *conjunctiones* a plerisque dici scio, sed haec videtur ex *συνδέσμῳ* magis propria translatio). Paullatim a philosophis, ac 19
maxime Stoicis, auctus est numerus: ac primum convinctionibus *articuli* adjecti, post *praepositiones;* nominibus *appellatio*, deinde *pronomen*, deinde mixtum verbo *participium;* ipsis verbis *adverbia*. Noster sermo articulos non desiderat, ideoque in alias partes orationis sparguntur. Sed accedit superioribus *interjectio*. Alii tamen ex idoneis duntaxat auctoribus octo partes 20
secuti sunt, ut Aristarchus, et aetate nostra Palaemon, qui *vocabulum*, sive *appellationem*, nomini subjecerunt, tanquam species ejus. At ii, qui aliud *nomen*, aliud *vocabulum* facinnt, novem. Nihilominus fuerunt, qui ipsum adhuc *vocabulum* ab *appellatione* diducerent, ut esset *vocabulum*, corpus visu tactuque manifestum, *domus*, *lectus;* *appellatio*, cui vel alterum deesset, vel utrumque, *ventus*, *coelum*, *deus*, *virtus*. Adjiciebant et *asseverationem*, ut *heu:* et *attrectationem*, ut *fasceatim;* quae mihi non approbantur. *Vocabulum*, an *appellatio* 21
dicenda sit *προσηγορία*, et subjicienda nomini, nec ne, quia parvi refert, liberum opinaturis relinquo.

Nomina declinare et verba in primis pueri sciant: 22
neque enim aliter pervenire ad intellectum sequentium possunt; quod etiam monere supervacuum fuerat, nisi ambitiosa festinatione plerique a posterioribus inciperent: et dum ostentare discipulos circa speciosiora malunt, compendio morarentur. At si quis et didicerit 23
satis, et (quod non minus deesse interim solet) voluerit docere, quae didicit, non erit contentus tradere in nominibus tria genera, et quae sint duobus omnibusve communia. Nec statim diligentem putabo, qui *pro-* 24
miscua, quae *epicoena* dicuntur, ostenderit, in quibus

sexus uterque per alterum apparet: aut quae feminina positione *mares*, neutrali *feminas* significant; qualia
25 sunt *Muraena* et *Glycerium*. Scrutabitur mille praeceptor acer atque subtilis origines nominum: ut quae ex habitu corporis *Rufos Longos*que fecerunt: (ubi erit aliud secretius, ut *Sullae*, *Burrhi*, *Galbae*, *Planci*, *Pansae*, *Scauri*, taliaque) et ex casu nascentium; hinc *Agrippa* et *Opiter*, et *Cordus*, et *Postumus* erunt: et ex iis, quae post natos eveniunt; unde *Vopiscus*. Jam *Cottae*, *Scipiones*, *Laenates*, *Serani* sunt, et ex variis
26 causis. Gentes quoque ac loca, et alia multa reperias inter nominum causas. In servis jam intercidit illud genus, quod ducebatur a domino, unde *Marcipores*, *Publipores*que. Quaerat etiam, sitne apud Graecos vis quaedam sexti casus, et apud nos quoque septimi. Nam quum dico, *hasta percussi*, non utor ablativi natura;
27 nec, si idem Graece dicam, dativi. Sed in verbis quoque quis est adeo imperitus, ut ignoret genera, et qualitates, et personas, et numeros? Literarii paene ista sunt ludi et trivialis scientiae. Jam quosdam illa turbabunt, quae declinationibus non tenentur. Nam et quaedam *participia*, an *verbi appellationes* sint, dubitari potest, quia aliud alio loco valent, ut *lectus* et *sapiens*.
28 Quaedam verba appellationibus similia, ut *fraudator*, *nutritor*. Jam, *itur in antiquam silvam*, nonne propriae cujusdam rationis est? nam quod initium ejus invenias? cui simile *fletur*: accipimus aliter, ut: *panditur interea domus omnipotentis Olympi*; aliter, ut: *totis usque adeo turbatur agris*. Est etiam quidam tertius modus, ut *urbs habitatur*: unde et *campus curritur*, *mare navigatur*.
29 *Pransus* quoque atque *potus* diversum valent, quam indicant. Quid? quod multa verba non totum declinationis ordinem ferunt? quaedam etiam mutantur, ut *fero* in praeterito: quaedam tertiae demum personae figura dicuntur, ut *licet*, *piget*: quaedam simile quiddam patiuntur *vocabulis in adverbium transeuntibus*. Nam ut *noctu* et *diu*, ita *dictu* et *factu*. Sunt enim haec quoque verba participialia quidem, non tamen, qualia *dicto factoque*.

V. Jam quum omnis oratio tres habeat virtutes, ut *emendata*, ut *dilucida*, ut *ornata* sit (quia dicere *apte*, quod est praecipuum, plerique ornatui subjiciunt); totidem vitia, quae sunt supra dictis contraria: emendate loquendi regulam, quae grammatices prior pars

est, examinet. Haec exigitur *verbis*, aut *singulis*, aut 2
pluribus. *Verba* nunc generaliter accipi volo: nam
duplex eorum intellectus est; alter, qui omnia, per
quae sermo nectitur, significat, ut apud Horatium: *ver-*
baque provisam rem non invita sequentur; alter, in quo
est una pars orationis, *lego*, *scribo*: quam vitantes am-
biguitatem quidam dicere maluerunt *voces*, *dictiones*,
locutiones. Singula sunt aut *nostra*, aut *peregrina*; aut 3
simplicia, aut *composita*; aut *propria*, aut *translata*; aut
usitata, aut *ficta*.

Uni verbo vitium saepius, quam virtus inest.
Licet enim dicamus aliquid proprium, speciosum, sub-
lime, nihil tamen horum, nisi in complexu loquendi
serieque, contingit: laudamus enim verba bene rebus
accommodata. Sola est, quae notari possit velut *voca-* 4
litas, quae *εὐφωνία* dicitur: cujus in eo delectus est, ut
inter duo, quae idem significant ac tantundem valent,
quod melius sonet, malis.

Prima *barbarismi* ac *soloecismi* foeditas absit. Sed 5
quia interim excusantur haec vitia aut consuetudine,
aut auctoritate, aut vetustate, aut denique vicinitate
virtutum (nam saepe a figuris ea separare difficile est):
ne quem tam lubrica observatio fallat, acriter se in
illud tenue discrimen grammaticus intendat, de quo nos
latius ibi loquemur, ubi de figuris orationis tractan-
dum erit. Interim vitium, quod fit in singulis verbis, 6
sit *barbarismus*. Occurrat mihi forsan aliquis, quid hic
promisso tanti operis dignum? aut quis hoc nescit,
alios barbarismos *scribendo* fieri, alios *loquendo?* (quia,
quod male scribitur, male etiam dici necesse est: qui
vitiose dixerit, non utique et scripto peccat) illud prius
adjectione, *detractione*, *immutatione*, *transmutatione*; hoc
secundum, *divisione*, *complexione*, *aspiratione*, *sono* con-
tineri? Sed ut parva sint haec, pueri docentur adhuc, 7
et grammaticos officii sui commonemus. Ex quibus si
quis erit plane impolitus, et vestibulum modo artis
hujus ingressus, intra haec, quae profitentium commen-
tariolis vulgata sunt, consistet: doctiores multa adji-
cient; vel hoc primum, quod *barbarismum* pluribus
modis accipimus. Unum, *in gente*, quale fit, si quis 8
Afrum vel *Hispanum* Latinae orationi nomen inserat:
ut ferrum, quo rotae vinciuntur, dici solet *canthus*;
quanquam eo, tanquam recepto, utitur Persius; sicut
Catullus *ploxenum* circa Padum invenit: et in oratione
Labieni (sive illa Cornelii Galli est) in Pollionem

casnar, assectator, e Gallia ductum est; nam *mastrucam*, quod Sardum est, illudens Cicero ex industria
9 dixit. Alterum genus *barbarismi* accipimus, quod fit animi natura, ut is, a quo insolenter quid aut minaciter aut crudeliter dictum sit, barbare locutus existime-
10 tur. Tertium est illud vitium *barbarismi*, cujus exempla vulgo sunt plurima, sibi etiam quisque fingere potest, ut verbo, cui libebit, *adjiciat* literam syllabamve; vel *detrahat;* aut *aliam pro alia*, aut *eandem*
11 *alio, quam rectum est, loco ponat.* Sed quidam fere in jactationem eruditionis sumere illa ex poetis solent, et auctores, quos praelegunt, criminantur. Scire autem debet puer, haec apud scriptores carminum aut venia digna, aut etiam laude duci; potiusque illa docendi
12 erunt minus vulgata. Nam duos in uno nomine faciebat barbarismos Tinca Placentinus (si reprehendenti Hortensio credimus) *preculam* pro *pergula* dicens, et immutatione, quum *c* pro *g* uteretur, et transmutatione, quum *r* praeponeret *e* antecedenti. At in eadem vitii geminatione *Metico Fufetico* dicens Ennius poetico jure
13 defenditur. Sed in prosa quoque est quaedam jam recepta immutatio. Nam Cicero *Canopitarum* exercitum dicit, ipsi *Canobon* vocant; et *Tharsomenum* pro *Thrasumeno* multi auctores, etiamsi est in eo transmutatio, vindicaverunt. Similiter alia; nam sive est *assentior*, Sisenna dixit *assentio*, multique et hunc et analogiam secuti: sive illud verum est; haec quoque
14 pars consensu defenditur. At ille pexus pinguisque doctor aut illic detractionem, aut hic adjectionem putabit. Quid? quod quaedam, quae singula procul dubio
15 vitiosa sunt, juncta sine reprehensione dicuntur? Nam *dua* et *tre* et *pondo* diversorum generum sunt barbarismi: at *duapondo* et *trepondo* usque ad nostram aetatem ab omnibus dictum est, et recte dici Messala
16 confirmat. Absurdum forsan videatur dicere, barbarismum, quod est unius verbi vitium, fieri per numeros, aut genera, sicut soloecismum: *scala* tamen et *scopa*, contraque *hordea* et *mulsa*, licet literarum mutationem, detractionem, adjectionem non habeant, non alio vitiosa sunt, quam quod pluralia singulariter, et singularia pluraliter efferuntur: et *gladia* qui dixerunt, genere
17 exciderunt. Sed hoc quoque notare contentus sum, ne arti, culpa quorundam pervicacium perplexae, videar et ipse quaestionem addidisse.

Plus exigunt subtilitatis quae accidunt in *dicendo*

vitia, quia exempla eorum tradi scripto non possunt, nisi quum in versus inciderunt, ut divisio *Europai:* et ei contrarium vitium, quod συναίρεσιν et συναλοιφὴν Graeci vocant, nos complexionem dicimus: qualis est apud P. Varronem: *Quum te flagranti dejectum fulmine Phaeton.* Nam si esset prosa oratio, easdam literas 18
enunciare veris syllabis licebat. Praeterea quae fiunt spatio, sive quum syllaba correpta producitur, ut: *Italiam fato profugus;* seu longa corripitur: ut: *Unius ob noxam et furias;* extra carmen non deprehendas: sed nec in carmine vitia ducenda sunt. Illa vero 19
nonnisi aure exiguntur, quae fiunt per sonos: quanquam per aspirationem, sive adjicitur vitiose, sive detrahitur, apud nos potest quaeri, an in scripto sit vitium? si H litera est, non nota. Cujus quidem ratio mutata cum temporibus est saepius. Parcissime ea 20
veteres usi etiam in vocalibus, quum *oedos ircos*que dicebant. Diu deinde servatum, ne consonantibus aspiraretur, ut in *Graccis* et *triumpis.* Erupit brevi tempore nimius usus, in *choronas*, *chenturiones*, *praechones* adhuc quibusdam inscriptionibus maneant: qua de re Catulli nobile epigramma est. Inde durat 21
ad nos usque *vehementer*, et *comprehendere*, et *mihi*; et *mehe* quoque pro *me* apud antiquos, tragoediarum praecipue scriptores, in veteribus libris invenimus. Adhuc difficilior observatio est per *tenores*, (quos qui- 22
dem ab antiquis dictos *tonores* comperi, ut videlicet declinato a Graecis verbo, qui τόνους dicunt) vel *accentus*, quas Graeci προσῳδίας vocant, quum acuta et gravis, alia pro alia, ponitur, ut in hoc *Camillus*, si acuitur prima: aut gravis pro flexa, ut *Cethegus*, et hic 23
prima acuta; nam sic media mutatur: aut flexa pro gravi, ut apice circumducta sequente, quam ex duabus syllabis in unam cogentes et deinde flectentes, dupliciter peccant. Sed id saepius in Graecis nominibus acci- 24
dit: ut *Atreus*, quem nobis juvenibus doctissimi senes acuta prima dicere solebant, ut necessario secunda gravis esset; item *Terei Nereique.* Haec de accentibus tradita. Ceterum jam scio, quosdam eruditos, nonnullos 25
etiam grammaticos, sic docere ac loqui, ut propter quaedam vocum discrimina verbum interim acuto sono finiant: ut in illis: *Quae circum litora*, *circum* 26
piscosos scopulos, ne, si gravem posuerint secundam, *circus* dici videatur, non *circuitus.* Item *quantum*, *quale* interrogantes, gravi; comparantes, acuto tenore con-

eludunt: quod tamen in adverbiis fere solis ac pronominibus vindicant, in ceteris veterem legem sequuntur.
27 Mihi videtur conditionem mutare, quod his locis verba conjungimus. Nam quum dico *circum litora*, tanquam unum enuncio, dissimulata distinctione: itaque tanquam in una voce una est acuta: quod idem accidit in illo,
28 *Trojae qui primus ab oris*. Evenit, ut metri quoque conditio mutet accentum, ut: *Pecudes pictaeque volucres*: nam *volucres* media acuta legam: quia, etsi brevis natura, tamen positione longa est, ne faciat iam-
29 bum, quem non recipit versus herous. Separata vero haec a praecepto non recedent: aut si consuetudo vicerit, vetus lex sermonis abolebitur; cujus difficilior apud Graecos observatio est (quia plura illis loquendi genera, quas *Διαλέκτους* vocant: et quod alias vitiosum, interim alias rectum est); apud nos vero brevis-
30 sima ratio. Namque in omni voce, *acuta* intra numerum trium syllabarum continetur, sive eae sunt in verbo solae, sive ultimae: et in his aut proxima extremae, aut ab ea tertia. Trium porro, de quibus loquor, media longa, aut acuta, aut flexa erit: eodem loco brevis utique gravem habebit sonum, ideoque po-
31 sitam ante se, id est ab ultima tertiam, acuet. Est autem in omni voce utique acuta, sed nunquam plus una: nec ultima unquam; ideoque in disyllabis prior. Praeterea nunquam in eadem flexa et acuta, quoniam eadem flexa et acuta; itaque neutra claudet vocem Latinam. Ea vero, quae sunt syllabae unius, erunt
32 acuta aut flexa, ne sit aliqua vox sine acuta. Et illa per sonos accidunt, quae demonstrari scripto non possunt, vitia oris et linguae: *ἰωτακισμοὺς* et *λαμβδακισμοὺς*, *ἰσχνότητας* et *πλατειασμοὺς*, feliciores fingendis nominibus Graeci vocant: sicut *κοιλοστομίαν*, quum vox quasi
33 in recessu oris auditur. Sunt etiam proprii quidam et inenarrabiles soni, quibus nonnunquam nationes reprehendimus. Remotis igitur omnibus, quae supra diximus, vitiis erit illa, quae vocatur, *ὀρθοέπεια*, id est, emendata cum suavitate vocum explanatio: nam sic accipi potest recta.

34 Cetera vitia omnia ex pluribus vocibus sunt, quorum est *soloecismus*; quanquam circa hoc quoque disputatum est. Nam etiam qui complexu orationis accidere eum confitentur, quia tamen unius emendatione verbi corrigi possit, in verbo esse vitium, non
35 in sermone contendunt: quum, sive *amarae corticis* seu

medio cortice per genus facit soloecismum (quorum neutrum quidem reprehendo, quum sit utriusque Virgilius auctor; sed fingamus utrumlibet non recte dictum), mutatio vocis alterius, in qua vitium erat, rectam loquendi rationem sic reddit, ut *amari corticis* fiat vel *media cortice*. Quod manifestae calumniae est: neutrum enim vitiosum separatum est, sed compositione peccatur, quae jam sermonis est. Illud eruditius quaeritur, 36
an in singulis quoque verbis possit fieri soloecismus: ut si unum quis ad se vocans, dicat *venite*: aut si plures a se dimittens, ita loquatur, *abi*, aut *discede*. Nec non quum responsum ab interrogatione dissentit: ut si dicenti, *Quem video?* ita occurras, *Ego*. In gestu etiam nonnulli putant idem vitium inesse, quum aliud voce, aliud nutu vel manu demonstratur. Huic opi- 37
nioni neque omnino accedo, neque plane dissentio. Nam id fateor posse accidere voce una, non tamen aliter, quam si sit aliquid, quod vim alterius vocis obtineat, ad quod vox illa referatur: ut *soloecismus* ex complexu fiat eorum, quibus res significantur et voluntas ostenditur. Atque ut omnem effugiam cavillationem, 38
fit aliquando in uno verbo, nunquam in solo verbo. Per quot autem et quas accidat species, non satis convenit. Qui plenissime, quadripertitam volunt esse rationem, nec aliam, quam barbarismi, ut fiat adjectione, ut *Veni de Susis in Alexandriam*: detractione, *Ambulo viam, Aegypto venio, Ne hoc fecit:* transmuta- 39
tione, qua ordo turbatur, *Quoque ego, Enim hoc voluit, Autem non habuit:* ex quo genere an sit *igitur*, in initio sermonis positum, dubitari potest, quia maximos auctores in diversa fuisse opinione video, quum apud alios sit etiam frequens, apud alios nunquam reperiatur. Haec tria genera quidam diducunt a soloecismo, et 40
adjectionis vitium *πλεονασμόν· detractionis, ἔλλειψιν· inversionis, ἀναστροφὴν* vocant, quae si in speciem soloecismi cadant, *ὑπερβατὸν* quoque appellari eodem modo posse. *Immutatio* sine controversia est, quum aliud 41
pro alio ponitur. Id per omnes orationis partes deprehendimus, frequentissime in verbo, quia plurima huic accidunt; ideoque in eo fiunt *soloecismi* per *genera, tempora, personas, modos*, sive cui *status* eos dici seu *qualitates* placet, vel sex, vel, ut alii volunt, octo (nam totidem vitiorum erunt formae, in quot species eorum quidque, de quibus supra dictum est, diviseris): praeterea *numeros*, in quibus nos *singularem* 42

ac *pluralem* habemus, Graeci et δυϊκόν. Quanquam fuerunt, qui nobis quoque adjicerent dualem, *scripsere, legere*: quod evitandae asperitatis gratia mollitum est, ut apud veteres, pro *male mereris, male merere*; ideoque quod vocant *duale*, in illo solo genere consistit: quum apud Graecos et in verbi tota fere ratione, et in nominibus deprehendatur, et sic quoque rarissimus ejus
43 sit usus; apud nostrorum vero neminem haec observatio reperiatur, quin e contrario, *Devenere locos*, et, *Conticuere omnes*, et *Consedere duces*, aperte nos doceant, nihil horum ad duos pertinere; *Dixere* quoque, quanquam id Antonius Rufus ex diverso ponit exem-
44 plum, de pluribus patronis praeco pronunciet. Quid? non Livius circa initia statim primi libri, *Tenuere*, inquit, *arcem Sabini?* et mox, *In adversum Romani subiere?* Sed quem potius ego, quam M. Tullium, sequar? qui in Oratore, *Non reprehendo*, inquit, *scrip-*
45 *sere: scripserunt esse verius sentio.* Similiter in vocabulis et nominibus fit *soloecismus genere, numero*, proprie autem *casibus*. Quicquid eorum alteri succedet, huic parti subjungatur licet, per *comparationes* et *superlationes*; itemque in quibus *patrium* pro *possessivo* dici-
46 tur, vel contra. Nam vitium quod fit per quantitatem, ut *magnum peculiolum*, erunt qui *soloecismum* putent; quia pro nomine integro positum sit deminutum. Ego dubito, an id *impropprium* potius appellem: significatione enim deerrat: *soloecismi* porro vitium non est in
47 sensu, sed in complexu. In *participio* per *genus* et *casum*, ut in vocabulo, per *tempora*, ut in verbo, per *numerum*, ut in utroque, peccatur. *Pronomen* quoque *genus, numerum, casus* habet, quae omnia recipiunt
48 hujusmodi errorem. Fiunt *soloecismi* (et quidem plurimi) per partes orationis: sed id tradere satis non est, ne ita demum vitium esse credat puer, si pro alia ponatur alia, ut *verbum*, ubi *nomen* esse debuerit, vel
49 *adverbium*, ubi *pronomen*, et similia. Nam sunt quaedam cognata, ut dicunt, id est ejusdem generis, in quibus, qui alia specie, quam oportet, utetur, non minus,
50 quam ipso genere permutato, deliquerit. Nam et *an* et *aut* conjunctiones sunt; male tamen interroges, *hic, aut ille, sit?* et *ne* ac *non* adverbia: qui tamen dicat pro illo, *ne feceris, non feceris*, in idem incidat vitium, quia alterum negandi est, alterum vetandi. Hoc amplius *intro* et *intus*, loci adverbia: *eo* tamen *intus*, et
51 *intro sum*, soloecismi sunt. Eadem in diversitate *pro-*

nominum, *interjectionum*, *praepositionum*, accidunt. Est etiam *soloecismus*, in oratione comprehensionis unius sequentium ac priorum inter se inconveniens positio.

Quaedam tamen et faciem *soloecismi* habent, et dici 52
vitiosa non possunt, ut *tragoedia Thyestes*, et *ludi Floralia* ac *Megalesia*: quanquam haec sequenti tempore interciderunt, nunquam aliter a veteribus dicta. *Schemata* igitur nominabuntur, frequentiora quidem apud poetas, sed oratoribus quoque permissa. Verum 53
schema fere habebit aliquam rationem, ut docebimus eo, quem paullo ante promisimus, loco. Sed hoc quoque, quod *schema* vocatur, si ab aliquo per imprudentiam factum erit, *soloecismi* vitio non carebit. In 54
eadem specie sunt, sed schemate carent, ut supra dixi, nomina feminina, quibus mares utuntur, et neutralia, quibus feminae. Hactenus de *soloecismo*. Neque enim artem grammaticam componere aggressi sumus: sed quum in ordinem incurreret, inhonoratam transire noluimus.

Hoc amplius, ut institutum ordinem sequar, verba 55
aut Latina, aut peregrina sunt. *Peregrina* porro ex omnibus prope dixerim gentibus, ut homines, ut instituta etiam multa, venerunt. Taceo de *Tuscis* et *Sa-* 56
binis, et *Praenestinis* quoque: nam, ut eorum sermone utentem, Vectium Lucilius insectatur, quaemadmodum Pollio deprehendit in Livio *Patavinitatem*: licet omnia Italica pro Romanis habeam. Plurima Gallica va- 57
luerunt, ut *rheda* ac *petorritum*; quorum altero Cicero tamen, altero Horatius utitur. Et *mappam* quoque, usitatum circo nomen, Poeni sibi vindicant; et *Gurdos*, quos pro stolidis accipit vulgus, ex Hispania duxisse originem audivi. Sed haec divisio mea ad Graecum 58
praecipue sermonem pertinet: nam et maxima ex parte Romanus inde conversus est, et confessis quoque Graecis utimur verbis, ubi nostra desunt, sicut illi a nobis nonnunquam mutuantur. Inde illa quaestio exoritur, an eadem ratione per casus duci externa, qua nostra, conveniat. Ac si reperias grammaticum veterum ama- 59
torem, neget quicquam ex Latina ratione mutandum: quia, quum sit apud nos casus ablativus, quem illi non habent, parum conveniat, uno casu nostro, quinque Graecis uti: quin etiam laudet virtutem eorum, qui 60
potentiorem facere linguam Latinam studebant, nec alienis egere institutis fatebantur: inde *Castorem*, media syllaba producta, pronunciarunt, quia hoc omni-

bus nostris nominibus accidebat, quorum prima positio in easdem, quas *Castor*, literas exit; et ut *Palaemo* ac *Telamo* et *Plato* (nam sic eum Cicero quoque appellat) dicerentur, retinuerunt: quia Latinum, quod *o* et *n*
61 literis finiretur, non reperiebant. Ne in *a* quidem atque *s* literas exire temere masculina Graeca nomina recto casu patiebantur; ideoque et apud Caelium legimus, *Pelia Cincinnatus:* et apud Messalam, *Bene fecit Euthia:* et apud Ciceronem, *Hermagora*: ne miremur, quod ab antiquorum plerisque *Aenea* et *Anchisa* sit
62 dictus. Nam si ut *Maecenas*, *Suffenas*, *Asprenas* dicerentur, genitivo casu non *e* litera, sed *tis* syllaba terminarentur. Inde *Olympo et tyranno* acutam mediam syllabam dederunt, quia duabus longis sequentibus pri-
63 mam brevem acui noster sermo non patitur. Sic genitivus *Achilli* et *Ulixi* fecit, sic alia plurima. Nunc recentiores instituerunt Graecis nominibus Graecas declinationes potius dare: quod tamen ipsum non semper fieri potest. Mihi autem placet Latinam rationem sequi, quousque patitur decor. Neque enim jam *Calypsonem* dixerim, ut *Junonem*: quanquam secutus
64 antiquos C. Caesar utitur hac ratione declinandi. Sed auctoritatem consuetudo superavit. In ceteris, quae poterunt utroque modo non indecenter efferri, qui Graecam figuram sequi malet, non Latine quidem, sed citra reprehensionem loquetur.

65 Simplices voces, prima positione, id est natura sua, constant: compositae aut praepositionibus subjunguntur, ut *innocens* (dum ne pugnantibus inter se duabus, quale est *imperterritus;* alioqui possunt aliquando continuari duae, ut *incompositus, reconditus,* et, quo Cicero utitur, *subabsurdum*): aut e duobus quasi
66 corporibus coalescunt, ut *maleficus.* Nam ex tribus nostrae utique linguae non concesserim: quamvis *capsis* Cicero dicat compositum esse ex *cape si vis;* et inveniantur, qui *Lupercalia* aeque tres partes orationis esse
67 contendant, quasi *luere per caprum:* nam *Solitaurilia* jam persuasum est esse *Suovetaurilia;* et sane ita se habet sacrum, quale apud Homerum quoque est. Sed haec non tam ex tribus, quam ex particulis trium coeunt. Ceterum etiam ex praepositione et duobus vocabulis dure videtur struxisse Pacuvius: *Nerei repan-*
68 *dirostrum, incurvicervicum pecus.* Junguntur autem aut ex duobus Latinis integris, ut *superfui, subterfugi* (quanquam ex integris an composita sint, quaeritur);

aut ex integro et corrupto, ut *malevolus*; aut ex *corrupto* et *integro*, ut *noctivagus*; aut ex duobus corruptis, ut *pedisequus*; aut ex nostro et peregrino, ut *biclinium*; aut contra, ut *epitogium* et *Anticato*; aut ex duobus peregrinis, ut *epirhedium*. Nam quum sit praepositio ἐπὶ Graeca, *rheda* Gallicum; nec Graecus tamen, nec Gallus utitur composito: Romani suum ex utroque alieno fecerunt. Frequenter autem praepo- 69
sitiones quoque copulatio ista corrumpit: inde *abstulit*, *aufugit*, *amisit*; quum praepositio sit *ab* sola: et *coit*; quum sit praepositio *con*: sic *ignavi* et *erepti* et similia. Sed res tota magis Graecos decet, nobis minus succe- 70
dit: nec id fieri natura puto, sed alienis favemus: ideoque quum κυρταύχενα mirati sumus, *incurvicervicum* vix a risu defendimus.

Propria sunt verba, quum id significant, in quod 71
primum denominata sunt: *translata*, quum alium natura intellectum, alium loco praebent. *Usitatis* tutius utimur: *nova* non sine quodam periculo fingimus. Nam si recepta sunt, modicam laudem afferunt orationi; repudiata, etiam in jocos exeunt. Audendum tamen: 72
namque, ut Cicero ait, etiam quae primo dura visa sunt, usu molliuntur. Sed minime nobis concessa est ὀνοματοποιΐα; quis enim ferat, si quid simile illis merito laudatis, λίγξε βιός et αἴζε ὀφθαλμός, fingere audeamus? Jam ne *balare* quidem aut *hinnire* fortiter diceremus, nisi judicio vetustatis niterentur.

VI. Est etiam sua loquentibus observatio, sua scribentibus. *Sermo* constat ratione, vetustate, auctoritate, consuetudine. *Rationem* praestat praecipue *analogia*, nonnunquam et *etymologia*. *Vetera* majestas quaedam, et, ut sic dixerim, religio commendat. *Auctoritas* ab 2
oratoribus vel historicis peti solet; nam poetas metri necessitas excusat, nisi si quando, nihil impediente in utroque modulatione pedum, alterum malunt: qualia sunt, — *Imo de stirpe recisum*; et — *Aëriae quo congessere palumbes*; et — *Silice in nuda*, et similia: quum summorum in eloquentia virorum judicium pro ratione, et vel error honestus est magnos duces sequentibus. *Consuetudo* vero certissima loquendi magistra: 3
utendumque plane sermone, ut nummo, cui publica forma est. Omnia tamen haec exigunt acre judicium:

Analogia praecipue, quam proxime ex Graeco transferentes in Latinum, *proportionem* vocaverunt.

4 Ejus haec vis est, ut id, quod dubium est, ad aliquid simile, de quo non quaeritur, referat, ut incerta certis probet. Quod efficitur duplici via: *comparatione* similium in extremis maxime syllabis (propter quod ea, quae sunt e singulis, negantur debere rationem): et
5 *deminutione*. *Comparatio* in nominibus aut genus deprehendit, aut declinationem: *genus*, ut, si quaeratur, *funis* masculinum sit, an femininum, simile illi sit *panis*; *declinationem*, ut, si veniat in dubium, *hac domu* dicendum sit, an *hac domo*, et *domuum*, an *domorum*,
6 similia sint *domus*, *anus*, *manus*. *Deminutio* genus modo detegit: et, ne ab eodem exemplo recedam,
7 *funem* masculinum esse *funiculus* ostendit. Eadem in verbis quoque ratio comparationis: ut si quis, antiquos secutus, *fervere* brevi media syllaba dicat, deprehendatur vitiose loqui, quod omnia, quae *e* et *o* literis, fatendi modo, terminantur, eadem, si infinitis *e* literam media syllaba acceperunt, utique productam habent, *prandeo*, *pendeo*, *spondeo*, *prandere*, *pendere*, *spondere*.
8 At quae *o* solam habent, dummodo per eandem literam in infinito exeant, brevia fiunt, *lego*, *dico*, *curro*, *legere*, *dicere*, *currere*: etiamsi est apud Lucilium: *fervit aqua*
9 *et fervet*: *fervit nunc*, *fervet ad annum*. Sed pace dicere hominis eruditissimi liceat, si *fervit* putat illi simile *currit* et *legit*, *fervo* dicetur, ut *curro* et *lego*: quod nobis inauditum est. Sed non est haec vera comparatio; nam *fervit* illi est simile *servit*: quam proportionem sequenti dicere necesse est *fervire* ut *servire*.
10 Prima quoque aliquando positio ex obliquis invenitur, ut memoria repeto convictos a me, qui reprehenderant, quod hoc verbo usus essem, *pepigi*; nam id quidem dixisse summos auctores confitebantur, rationem tamen negabant permittere: quia prima positio *paciscor*, quum haberet naturam patiendi, faceret tempore praeterito
11 *pactus sum*. Nos, praeter auctoritatem oratorum atque historicorum, analogia quoque dictum tuebamur. Nam quum in XII tabulis legeremus, *ni ita pagunt*: inveniebamus simile huic, *cadunt*: inde prima positio, etiamsi vetustate exoleverat, apparebat, *pago*, ut *cado*: unde
12 non erat dubium sic *pepigi* nos dicere, ut *cecidi*. Sed meminerimus, non per omnia duci *analogiae* posse rationem, quum sibi ipsa plurimis in locis repugnet. Quaedam sine dubio conantur eruditi defendere, ut, quum deprehensum est, *lepus* et *lupus* simili positione quantum casibus numerisque dissentiant; ita respon-

dent, non esse paria, quia *lepus* epicoenum sit, *lupus* masculinum: quanquam Varro in eo libro, quo initia urbis Romae enarrat, *lupum feminam* dicit, Ennium Pictoremque Fabium secutus. Illi autem iidem, quum 13
interrogantur, cur *aper*, *apri*, et *pater patris* faciat? illud nomen simpliciter positum, hoc ad aliquid esse contendunt. Praeterea quoniam utrumque a Graeco ductum sit, ad eam rationem recurrunt, ut *πατρὸς* *patris*, *κάπρου apri* faciat. Illa tamen quomodo effu- 14
gient, ut nomina, quamvis feminina, singulari nominativo, *u*, *s* literis finita, nunquam genitivo casu in *ris* syllaba terminentur; faciat tamen *Venus*, *Veneris*? Item quum *e*, *s* literis finita per varios exeant genitivos, nunquam tamen eadem *ris* syllaba terminatos; *Ceres* cogat dici *Cereris*? Quid vero? quae tota positionis 15
ejusdem, in diversos flexus exeunt? quum *Alba* faciat *Albanos* et *Albenses*, *Volo*, *volui* et *volavi*. Nam praeterito quidem tempore varie formari verba, prima persona litera *o* terminata, ipsa analogia confitetur. Siquidem facit *cado cecidi*, *spondeo spopondi*, *pingo pinxi*, *lego legi*, *pono posui*, *frango fregi*, *laudo laudavi*. Non 16
enim, quum primum fingerentur homines, *analogia* demissa coelo formam loquendi dedit: sed inventa est, postquam loquebantur, et notatum in sermone, quid quoque modo caderet. Itaque non ratione nititur, sed exemplo; nec lex est loquendi, sed observatio, ut ipsam *analogiam* nulla res alia fecerit, quam consuetudo. In- 17
haerent tamen quidam molestissima diligentiae perversitate, ut *audaciter* potius dicant, quam *audacter*, licet omnes oratores aliud sequantur; et *emicavit*, non *emicuit*, et *conire*, non *coire*. His permittamus et *audivisse*, et *scivisse*, et *tribunale*, et *faciliter* dicere; *frugalis* quoque sit apud illos, non *frugi*; nam quo alio modo fiat *frugalitas*? Iidem *centum millia nummum* 18
et *fidem Deum* ostendant duplices soloecismos esse, quando et casum mutant, et numerum: nesciebamus enim, ac non consuetudini et decori serviebamus, sicut in plurimis, quae Tullius in Oratore divine, ut omnia, exsequitur. Sed Augustus quoque in epistolis ad C. 19
Caesarem scriptis emendat, quod is *calidum* dicere, quam *caldum* malit: non quia illud non sit Latinum, sed quia sit odiosum, et, ut ipse Graeco verbo significavit, *περίεργον*. Atqui hanc quidam *ὀρθοέπειαν* solam 20
putant, quam ego minime excludo. Quid enim tam necessarium, quam recta locutio? Imo inhaerendum ei

judico, quoad licet; diu etiam mutantibus repugnandum: sed abolita atque abrogata retinere, insolentiae
21 cujusdam est, et frivolae in parvis jactantiae. Multum enim literatus, qui sine aspiratione et producta secunda syllaba salutavit (*avere* est enim), et *calefacere* dixerit potius, quam quod dicimus, et *conservavisse;*
22 his adjiciat *face* et *dice*, et similia. Recta est haec via: quis negat? sed adjacet et mollior et magis trita. Ego tamen non alio magis angor, quam quod obliquis casibus ducti etiam primas sibi positiones non invenire, sed mutare permittunt: ut quum *ebur* et *robur*, ita dicta ac scripta summis auctoribus, in *o* literam secundae syllabae transferunt; quia sit *roboris* et *eboris*, *sulfur* autem et *guttur*, *u* literam in genitivo servent: ideoque etiam *jecur* et *femur* controversiam fecerunt.
23 Quod non minus est licentiosum, quam si *sulfuri* et *gutturi* subjicerent in genitivo literam *o* mediam, quia esset *eboris* et *roboris*: sicut Antonius Gnipho, qui *robur* quidem et *ebur*, atque etiam *marmur* fatetur esse; verum fieri vult ex his *robura*, *ebura*, *marmura*.
24 Quodsi animadverterent literarum affinitatem, scirent sic ab eo, quod est *robur*, *roboris* fieri, quomodo ab eo, quod est *miles*, *limes*, *militis*, *limitis*; *judex*, *vindex*,
25 *judicis*, *vindicis*; et quae supra jam attigi. Quid? non similes quoque (ut dicebam) positiones, in longe diversas figuras per obliquos casus exeunt? ut *virgo*, *Juno*; *fusus*, *lusus*; *cuspis*, *puppis*, et mille alia? quum illud etiam accidat, ut quaedam pluraliter non dicantur; quaedam contra singulari numero, quaedam casibus careant; quaedam a primis statim positionibus tota mutentur,
26 ut *Jupiter*. Quod verbis etiam accidit, ut *fero*, *tuli*, cujus praeteritum perfectum, et ulterius non invenitur. Nec plurimum refert, nulla haec, an praedura sint. Nam quid *progenies* genitivo singulari, quid plurali *spes* faciet? Quomodo autem *quire* et *ruere*, vel in praeterita
27 patiendi modo, vel in participia transibunt? Quid de aliis dicam, quum *senatus senatus senatui*, an *senatu senati senato* faciat, incertum sit? Quare mihi non invenuste dici videtur, aliud esse *Latine*, aliud *Grammatice* loqui. Ac de *analogia* vel nimium.
28 *Etymologia*, quae verborum originem inquirit, Cicerone dicta est *notatio*, quia nomen ejus apud Aristotelem invenitur *σύμβολον*, quod est *nota:* nam verbum ex verbo ductum, id est *veriloquium*, ipse Cicero, qui finxit, reformidat. Sunt, qui vim potius intuit

intuiti, *originationem* vocent. Haec habet aliquando 29
usum necessarium, quoties interpretatione res, de qua
quaeritur, eget: ut quum M. Caelius se esse hominem
frugi vult probare, non quia abstinens sit (nam id ne
mentiri quidem poterat) sed quia utilis multis, id est
fructuosus, unde sit dicta *frugalitas*. Ideoque in defi-
nitionibus assignatur etymologiae locus. Nonnunquam 30
etiam barbara ab emendatis conatur discernere, ut
quum, *Triquetram* dici Siciliam an *Triquedram*, *meri-*
diem an *medidiem* oporteat, quaeritur, aliaque, quae
consuetudini serviunt. Continet autem in se multam 31
eruditionem, sive illa ex Graecis orta tractemus, quae
sunt plurima, praecipueque *Aeolica* ratione (cui est
sermo noster simillimus) declinata: sive ex historiarum
veterum notitia nomina hominum, locorum, gentium,
urbium requiramus, unde *Bruti*, *Publicolae*, *Pici*? cur
Latium, *Italia*, *Beneventum*? quae *Capitolium*, collem
Quirinalem, et *Argiletum* appellandi ratio?

Jam illa minora, in quibus maxime studiosi ejus 32
rei fatigantur, qui verba paullum declinata varie et
multipliciter ad veritatem reducent, aut correptis aut
porrectis, aut adjectis aut detractis, aut permutatis
literis syllabisve. Inde pravis ingeniis ad foedissima
usque ludibria dilabuntur. Sit enim *Consul* a consu-
lendo, vel a judicando; nam et hoc *consulere* veteres
appellaverunt; unde adhuc remanet illud, *rogat*, *boni*
consulas, id est, bonum judices. *Senatui* nomen dederit 33
aetas; nam iidem *Patres* sunt: et *rex*, *rector* et alia
plurima indubitata: nec abnuerim *tegulae*, *regulae*que,
et similium his, rationem: jam sit et *classis* a calando,
et *lepus levipes* et *vulpes volipes*: etiamne a contrariis 34
aliqua sinemus trahi? ut *lucus*, quia, umbra opacus,
parum *luceat*? et *ludus*, quia sit longissime ab lusu? et
Ditis, quia minime dives? etiamne *hominem* appellari,
quia sit *humo* natus? (quasi vero non omnibus animali-
bus eadem origo, aut illi primi mortales ante nomen
imposuerint terrae, quam sibi) et *verba* ab aëre *ver-*
berato? Pergamus: sic perveniemus eousque, ut *stella*, 35
luminis *stilla* credatur: cujus etymologiae auctorem,
clarum sane in literis, nominare ea parte, qua a me
reprehenditur, inhumanum est. Qui vero talia libris 36
complexi sunt, nomina sua ipsi inscripserunt; ingenio-
seque sibi visus est C. Granius *coelibes* dicere, veluti
coelites, quod onere gravissimo vacent, idque Graeco
argumento; ἠϑέους enim eadem de causa dici affirmat.

Nec si cedit Modestus inventione; nam, quia *Coelo* Saturnus genitalia abscíderit, hoc nomine appellatos,
37 qui uxore careant, ait. L. Aelius *pituitam*, quia petat vitam. Sed cui non post Varronem sit venia? qui *agrum*, quod in eo *agatur* aliquid; et *gráculos*, quia *grègatim* volent, dictos Ciceroni persuadere voluit (ad eum enim scribit), quum alterum ex Graeco sit mani-
38 festum duci, alterum ex vocibus aviam. Sed huic tanti fuit vertere, ut *merula*, quia sola volat, quasi *mera volans* nominaretur. Quidam non dubitaverunt etymologiae subjicere omnem nominis causam: ut ex habitu,
39 quemadmodum dixi, *Longos* et *Rufos*; ex sono, *strepere*, *murmurare*; etiam derivata, ut a *velocitate* dicitur *velox*; et composita pleraque his similia, quae sine dubio aliunde originem ducunt, sed arte non egent, cujus in hoc opere non est usus, nisi in dubiis.

Verba a *vetustate* repetita non solum magnos assertores habent, sed etiam afferunt orationi majestatem aliquam, non sine delectatione: nam et auctoritatem antiquitatis habent, et, quia intermissa sunt, gratiam
40 novitati similem parant. Sed opus est modo, ut neque crebra sint haec, neque manifesta, quia nihil est odiosius affectatione; nec utique ab ultimis et jam obliteratis repetita temporibus, qualia sunt *topper*, et *antigerio*, et *exanclare*, et *prosapia*, et Saliorum carmina, vix
41 sacerdotibus suis satis intellecta. Sed illa mutari vetat religio, et consecratis utendum est: oratio vero, cujus summa virtus est perspicuitas, quam sit vitiosa, si egeat interprete! Ergo, ut novorum optima erunt maxime vetera, ita veterum maxime nova.

42 Similis circa *auctoritatem* ratio. Nam etiamsi potest videri nihil peccare, qui utitur iis verbis, quae summi auctores tradiderunt, multum tamen refert non solum, quid dixerint, sed etiam quid persuaserint. Neque enim *tuburchinabundum* et *turchinabundum* jam in nobis quisquam ferat, licet Cato sit auctor; nec *hos lodices*, quamquam id Pollioni placeat: nec *gladiola*, atqui Messalla dixit; nec *parricidatum*, quod in Caelio vix tolerabile videtur; nec *cóllos* mihi Calvus persuaserit: quae nec ipsi jam dicerent.

43 Superest igitur *consuetudo*: nam fuerit paene ridiculum malle sermonem, quo locuti sint homines, quam quo loquantur. Et sane quid est aliud *vetus sermo*, quam vetus loquendi consuetudo? Sed huic ipsi necessarium est judicium, constituendumque in primis, id

ipsum quid sit, quod consuetudinem vocemus. Quae si 44
ex eo, quod plures faciunt, nomen accipiat, periculosissimum dabit praeceptum, non orationi modo, sed (quod majus est) vitae. Unde enim tantum boni, ut pluribus quae recta sunt placeant? Igitur ut *velli*, et *comam in gradus frangere*, et *in balneis perpotare*, quamlibet haec invaserint civitatem, non erit consuetudo, quia nihil horum caret reprehensione; at *lavamur*, et *tondemur*, et *convivimus* ex consuetudine: sic in loquendo, non si quid vitiose multis insederit, pro regula sermonis accipiendum erit. Nam, ut transeam, quemadmodum 45
vulgo imperiti loquuntur; tota saepe theatra, et omnem Circi turbam exclamasse barbare scimus. Ergo consuetudinem sermonis vocabo consensum eruditorum; sicut vivendi, consensum bonorum.

VII. Nunc, quoniam diximus, quae sit loquendi regula, dicendum, quae scribentibus custodienda: quod Graeci ὀρθογραφίαν vocant, nos *recte scribendi scientiam* nominemus. Cujus ars non in hoc posita est, ut noverimus, quibus quaeque syllaba literis constet (nam id quidem infra grammatici officium est) sed totam, ut
mea fert opinio, subtilitatem in dubiis habet: ut longis 2
syllabis omnibus apponere apicem ineptissimum est, quia plurimae natura ipsa verbi, quod scribitur, patent: sed interim necessarium, quum eadem litera alium atque alium intellectum, prout correpta vel producta est, facit: ut *malus*, utrum arborem significet, an hominem non bonum, apice distinguitur; *palus* aliud 3
priore syllaba longa, aliud sequenti significat; et quum eadem litera nominativo casu brevis, ablativo longa est, utrum sequamur, plerumque hac nota monendi sumus. Similiter putaverunt illa quoque servanda 4
discrimina, ut *ex* praepositionem, si verbum sequeretur *specto*, adjecta secundae syllabae *s* litera, si *pecto*, remota scriberemus. Illa quoque servata est a multis 5
differentia, ut *ad*, quum esset praepositio, *d* literam, quum autem conjunctio, *t* acciperet: itemque *cum*, si tempus significaret per *Q* ac duas *U* sequentes, per *C* vero, si comitem, scriberetur. Frigidiora his alia, ut 6
quicquid c quartam haberet, ne interrogare bis videremur: et *quotidie*, non *cotidie*, ut sit, quot diebus. Verum haec jam etiam inter ipsas ineptias evanuerunt. Quaeri solet, in scribendo praepositiones, sonum, quem 7
junctae efficiunt, an, quem separatae, observare con-

veniat; ut quum dico, *obtinuit* (secundam enim *b*
8 literam ratio poscit, aures magis audiunt *p*): et *immunis* (illud enim, quod veritas exigit, sequentis syllabae
9 sono victum, *m* gemina commutatur). Est etiam in dividendis verbis observatio, mediam literam consonantem priori, an sequenti syllabae adjungas. *Aruspex* enim, quia pars ejus posterior a *spectando* est, *s* literam tertiae dabit: *abstemius*, quia ex abstinentia temeti
10 composita vox est, primae relinquet. Nam K quidem in nullis verbis utendum puto, nisi quae significat, etiam ut sola ponatur. Hoc eo non omisi, quod quidam eam, quoties A sequatur, necessariam credunt: quum sit C litera, quae ad omnes vocales vim suam perferat.

11 Verum orthographia quoque consuetudini servit, ideoque saepe mutata est. Nam illa vetustissima transeo tempora, quibus et pauciores literae, nec similes his nostris earum formae fuerunt, et vis quoque diversa: sicut apud Graecos *O* literae, quae interim longa ac brevis, ut apud nos, interim pro syllaba,
12 quam nomine suo exprimit, posita est; ut Latinis veteribus *D* plurimis in verbis ultimam adjectam: quod manifestum est etiam ex columna rostrata, quae est *C.* Duellio in foro posita; interim *G* quoque, ut in pulvinari Solis, qui colitur juxta aedem Quirini, *vesperug;*
13 quod *vesperuginem* accipimus. De mutatione etiam literarum, de qua supra dixi, nihil repetere hic necesse: fortasse enim sicut scribebant, etiam ita lo-
14 quebantur. Semivocales non geminare, diu fuit usitatissimi moris: atque e contrario usque ad Accium et ultra, porrectas syllabas geminis, ut dixi, vocalibus
15 scripserunt. Diutius duravit, ut e, i jungendis eadem ratione, qua Graeci *ει*, uterentur; ea casibus numerisque discreta est, ut Lucilius praecipit: *Jam pueri venere: E postremum facito, atque I, Ut puerei plures fiant*; ac deinceps idem: *Mendaci furique addes E,*
16 *quum dare furei Jusseris.* Quod quidem quum supervacuum est, quia *i* tam longae quam brevis naturam habet; tum incommodum aliquando. Nam in iis, quae proximam ab ultima literam *E* habebunt, et *I* longa terminabuntur, illam rationem sequentes, utemur *E* gemina, qualia sunt haec, *aurei, argentei*, et similia;
17 idque iis praecipue, qui ad lectionem instituentur, etiam impedimento erit: sicut in Graecis accidit adjectione *ι* literae, quam non solum dativis casibus in

parte ultima ascribunt, sed quibusdam etiam interponunt, ut in ΑΗΙΣΤΗΙ, quia etymologia ex divisione in tres syllabas facta desideret eam literam. *Ai* syllabam, cujus secundam nunc *E* literam ponimus, varie per *A* et *I* efferebant, quidam semper ut Graeci: quidam singulariter tantum, quum in dativum vel genitivum casum incidissent, unde *pictai vestis*, et *aulai*, Virgilius, amantissimus vetustatis, carminibus inseruit. 18
In iisdem plurali numero E utebantur, *hi Syllae, Gallbae.* Est in hac quoque parte Lucilii praeceptum: quod, quia pluribus explicatur versibus, si quis parum credat, apud ipsum in nono requirat. Quid? quod 19
Ciceronis temporibus, paullumque infra, fere quoties S litera media vocalium longarum vel subjecta longis esset, geminabatur? ut *caussae, cassus, divissiones*: quomodo et ipsum et Virgilium quoque scripsisse, manus eorum docent. Atqui paullum superiores etiam illud, 20
quod nos gemina S dicimus, *jussi*, una dixerunt. Etiam *optimus, maximus*, ut mediam I literam, quae veteribus *U* fuerat, acciperent, C. primum Caesaris inscriptione traditur factum. *Here* nunc E litera terminamus: at 21
veterum Comicorum adhuc libris invenio, *Heri ad me venit*; quod idem in epistolis Augusti, quas sua manu scripsit aut emendavit, deprehenditur. Quid? non 22
Cato Censorius *dicam* et *faciam*, *dicem* et *faciem* scripsit? eundemque in ceteris, quae similiter cadunt, modum tenuit? quod et ex veteribus ejus libris manifestum est, et a Messalla in libro de S litera positum. *Sibe* et *quase* scriptum in multorum libris est; sed an 23
hoc voluerint auctores, nescio: T. Livium ita his usum, ex Pediano comperi, qui et ipse eum sequebatur; haec nos I litera finimus. Quid dicam *vortices* et *vorsus*, 24
ceteraque ad eundem modum, quae primo Scipio Africanus in E literam secundam vertisse dicitur? Nostri 25
praeceptores *ceruum*, *seruum*que, U et O literis scripserunt, quia subjecta sibi vocalis in unum sonum coalescere et confundi nequiret: nunc U gemina scribuntur, ea ratione, quam reddidi: neutro sane modo vox, quam sentimus, efficitur. Nec inutiliter Claudius 26
Aeolicam illam ad hos usus literam adjecerat. Illud nunc melius, quod *cui* tribus, quas proposui, literis enotamus: in quo pueris nobis, ad pinguem sane sonum, *qu* et *oi* utebantur, tantum ut ab illo *qui* distingueretur. 27

Quid? quae scribuntur aliter, quam enunciantur? 28

Nam et *Gajus C* litera notatur, quae inversa mulierem declarat: quia tam *Cajas* esse vocitatas, quam *Cajos*, 29 etiam ex nuptialibus sacris apparet. Nec *Gneus* eam literam in praenominis nota accipit, qua sonat: et *columnam* et *Consules*, exempta N litera, legimus: et *Subura*, quum tribus literis notatur, C tertiam ostendit. Multa sunt generis hujus: sed haec quoque vereor ne modum tam parvae quaestionis excesserint.

30 Judicium autem suum grammaticus interponat his omnibus. Nam hoc valere plurimum debet. Ego (nisi quod consuetudo obtinuerit) sic scribendum quidque 31 judico, quomodo sonat. Hic enim usus est literarum, ut custodiant voces, et velut depositum reddant legentibus; itaque id exprimere debent, quod dicturi sumus. 32 Hae fere sunt emendate loquendi scribendique partes: duas reliquas, significanter ornateque dicendi, non equidem grammaticis aufero; sed, quum mihi officia rhetoris supersint, majori operi reservo.

33 Redit autem illa cogitatio, quosdam fore, qui haec, quae diximus, parva nimium et impedimenta quoque majus aliquid agendi putent. Neo ipse ad extremam usque anxietatem, et ineptas cavillationes descenden- 34 dum; atque his ingenia concidi et comminui credo. Sed nihil ex grammatica nocuerit, nisi quod supervacuum est. An ideo minor est M. Tullius orator, quod idem artis hujus diligentissimus fuit, et in filio (ut epistolis apparet) recte loquendi usquequaque asper quoque exactor? aut vim C. Caesaris fregerunt editi *de analogia* 35 libri? aut ideo minus Messalla nitidus, quia quosdam totos libellos non verbis modo singulis, sed etiam literis dedit? Non obstant hae disciplinae per illas euntibus, sed circa illas haerentibus.

VIII. Superest lectio: in qua puer ut sciat, ubi suspendere spiritum debeat, quo loco versum distinguere, ubi claudatur sensus, unde incipiat, quando attollenda vel summittenda sit vox, quid quoque flexu, quid lentius, celerius, concitatius, lenius dicendum; de- 2 monstrari nisi in opere ipso non potest. Unum est igitur, quod in hac parte praecipiam: Ut omnia ista facere possit, intelligat. Sit autem in primis lectio virilis, et cum suavitate quadam gravis: et non quidem prosae similis, quia carmen est, et se poetae canere testantur: non tamen in canticum dissoluta, nec plasmate (ut nunc a plerisque fit) effeminata; de quo genere optime C.

Caesarem praetextatum adhuc accepimus dixisse: *Si*, *cantas, male cantas; si legis, cantas.* Nec prosopopoeias, 3
ut quibusdam placet, ad comicum morem pronunciari velim; esse tamen flexum quendam, quo distinguantur ab iis, in quibus poeta persona sua utetur. Cetera ad- 4
monitione magna egent: in primis, ut tenerae mentes tractuaeque altius, quicquid rudibus et omnium ignaris insederit, non modo, quae diserta, sed vel magis, quae honesta sunt, discant.

Ideoque optime institutum est, ut ab *Homero* atque 5
Virgilio lectio inciperet, quanquam ad intelligendas eorum virtutes firmiore judicio opus est; sed huic rei superest tempus: neque enim semel legentur. Interim et sublimitate heroici carminis animus assurgat, et ex magnitudine rerum spiritum ducat, et optimis imbuatur. Utiles *Tragoediae*; alunt et *Lyrici*; si tamen in his non 6
auctores modo, sed etiam partes operis elegeris; nam et Graeci licenter multa, et Horatium in quibusdam nolim interpretari. *Elegia* vero, utique quae amat, et *hendecasyllabi*, et quibus sunt commata *Sotadeorum* (nam de Sotadeis ne praecipiendum quidem est) amoveantur, si fieri potest: si minus, certe ad firmiora aetatis robur reserventur. *Comoediae*, quae plurimum conferre ad 7
eloquentiam potest, quum per omnes et personas et affectus eat, quem usum in pueris putem, paullo post suo loco dicam. Nam quum mores in tuto fuerint, inter praecipue legenda erit. De *Menandro* loquor: nec tamen excluserim alios.

Nam Latini quoque auctores afferent utilitatis ali- 8
quid. Sed pueris, quae maxime ingenium alant, atque animum augeant, praelegenda; ceteris, quae ad eruditionem modo pertinent, longa aetas spatium dabit. Multum autem veteres etiam Latini conferunt, quanquam plerique plus ingenio, quam arte valuerunt; inprimis copiam verborum, quorum in tragoediis gravitas, in comoediis elegantia et quidam velut ἀττικισμὸς inveniri potest. *Oeconomia* quoque in his diligentior, quam in 9
plerisque novorum erit, qui omnium operum solam virtutem sententias putaverunt. Sanctitas certe et, ut sic dicam, virilitas ab his petenda, quando nos in omnia deliciarum vitia, dicendi quoque ratione, defluximus. Denique credamus summis oratoribus, qui veterum poe- 10
mata, vel ad fidem causarum, vel ad ornamentum eloquentiae assumunt. Nam praecipue quidem apud Ci- 11
ceronem, frequenter tamen apud Asinium etiam, et

ceteros, qui sunt proximi, vidimus *Ennii*, *Accii*, *Pacuvii*, *Lucilii*, *Terentii*, *Caecilii* et aliorum inseri versus, summa non eruditionis modo gratia, sed etiam jucunditatis: quum poeticis voluptatibus aures a forensi
19 asperitate respirent. Quibus accedit non mediocris utilitas, quum sententiis eorum, velut quibusdam testimoniis, quae proposuere, confirment. Verum priora illa ad pueros magis, haec sequentia ad robustiores pertinebunt: quum grammatices amor et usus lectionis non scholarum temporibus, sed vitae spatio terminentur.

13 In *praelegendo* grammaticus et illa quidem minora praestare debebit, ut partes orationis reddi sibi soluto versu desideret, et pedum proprietates, quae adeo debent esse notae in carminibus, ut etiam in oratoria compositione desiderentur; deprehendatque, quae barbara, quae impropria, quae contra legem loquendi sunt
14 posita: non ut ex his utique improbentur poetae (quibus, quia plerumque metro servire coguntur, adeo ignoscitur, ut vitia ipsa aliis in carmine appellationibus nominentur; *metaplasmos* enim, et *schematismos*, et *schemata*, ut dixi, vocamus, et laudem virtutis necessitati damus), sed ut commoneat artificialium, et me-
15 moriam agitet. Id quoque inter prima rudimenta non inutile, demonstrare, quot quaeque verba modis intelligenda sint. Circa *glossemata* etiam, id est, voces minus usitatas, non ultima ejus professionis diligentia
16 est. Enimvero jam majore cura doceat *tropos* omnes, quibus praecipue, non poema modo, sed etiam oratio ornatur: *schemata* utraque, id est *figuras*, quaeque λέξεως, quaeque διανοίας vocantur: quorum ego, sicut troporum tractatum, in eum locum differo, quo mihi
17 de ornatu orationis dicendum erit. Praecipue vero illa infigat animis, quae in oeconomia virtus, quae in decoro rerum; quid personae cuique convenerit; quid in sensibus laudandum, quid in verbis; ubia copia probabilis, ubi modus.

18 His accedet enarratio historiarum, diligens quidem illa, non tamen usque ad supervacuum laborem occupata. Nam receptas, aut certe claris auctoribus memoratas, exposuisse satis est. Persequi quidem quod quisque unquam vel contemptissimorum hominum dixerit, aut nimiae miseriae, aut inanis jactantiae est, et detinet
19 atque obruit ingenia, melius aliis vacatura. Nam qui omnes, etiam indignas lectione, schedas excutit, anilibus quoque fabulis accommodare operam potest. Atqui

pleni sunt ejusmodi impedimentis grammaticorum commentarii, vix ipsis, qui composuerunt, satis noti. Nam *Didymo*, quo nemo plura scripsit, accidisse compertum est, ut, quum historiae cuidam, tanquam vanae, repugnaret, ipsius proferretur liber, qui eam continebat. Quod evenit praecipue in fabulosis usque ad deridicula, quaedam etiam pudenda: unde improbissimo cuique pleraque fingendi licentia est, adeo ut de libris totis, et auctoribus, ut succurrit, mentiatur tuto, quia inveniri, qui nunquam fuere, non possunt. Nam in notioribus frequentissime deprehenduntur a curiosis. Ex quo mihi inter virtutes grammatici habebitur, *aliqua nescire.*

IX. Et finitae quidem sunt partes duae, quas haec professio pollicetur, id est, *ratio loquendi* et *enarratio auctorum:* quarum illam *methodicen*, hanc *historicen* vocant. Adjiciamus tamen eorum curae quaedam dicendi primordia, quibus aetates nondum rhetorem capientes instituant. Igitur *Aesopi fabellas*, quae fabulis nutricularum proxime succedunt, narrare sermone puro et nihil se supra modum extollente, deinde eandem gracilitatem stilo exigere condiscant: *versus* primo solvere, mox mutatis verbis interpretari: tum paraphrasi audacius vertere, qua et breviare quaedam, et exornare, salvo modo poetae sensu, permittitur. Quod opus, etiam consummatis professoribus difficile, qui commode tractaverit, cuicunque discendo sufficiet. *Sententiae* quoque, et *chriae*, et *ethologiae* subjectis dictorum rationibus apud grammaticos scribantur, quia initium ex lectione ducunt; quorum omnium similis est ratio, forma diversa: quia *sententia* universalis est vox, *ethologia* personis continetur. *Chriarum* plura genera traduntur: unum simile sententiae, quod est positum in voce simplice, *Dixit ille*, aut, *Dicere solebat:* alterum, quod est in respondendo, *Interrogatus ille*, vel, *Quum hoc ei dictum esset, respondit:* tertium huic non dissimile, *Quum quis*, non *dixisset*, sed *aliquid fecisset.* Etiam in ipsorum factis esse chriam putant, ut: *Crates, quum indoctum puerum vidisset, paedagogum ejus percussit:* et aliud paene par ei, quod tamen eodem nomine appellare non audent, sed dicunt χρειώδες: ut: *Milo, quem vitulum assueverat ferre, taurum ferebat.* In his omnibus et declinatio per eosdem ducitur casus, et tam factorum, quam dictorum ratio est. Narratiunculas a poetis celebratas, notitiae causa, non eloquentiae, tractandas

puto. Cetera majoris operis ac spiritus Latini praeceptores relinquendo necessaria grammaticis fecerunt: Graeci magis operum suorum et onera et modum norunt.

X. Haec de *Grammatica*, quam brevissime potui, non ut omnia dicerem sectatus, quod infinitum erat; sed ut maxime necessaria: nunc de ceteris artibus, quibus instituendos, priusquam tradantur rhetori, pueros existimo, strictim subjungam, ut efficiatur orbis ille doctrinae, quam Graeci ἐγκύκλιον παιδείαν vocant.

2 Nam iisdem fere annis aliarum quoque disciplinarum studia ingredienda sunt: quae, quia et ipsae artes sunt, et esse perfectae sine orandi scientia non possunt, nec rursus ad efficiendum oratorem satis valent solae;
3 an sint huic operi necessariae, quaeritur. Nam quid, inquiunt, ad agendam causam, dicendamve sententiam pertinet, scire, quemadmodum in data linea constitui triangula aequis lateribus possint? Aut quo melius vel defendet reum, vel reget consilia, qui citharae sonos
4 nominibus et spatiis distinxerit? Enumerent etiam fortasse multos, quamlibet utiles foro, qui nec Geometren audiverint, nec Musicos, nisi hac communi voluptate aurium, intelligant. Quibus ego primum hoc respondeo, quod et M. Cicero scripto ad Brutum libro frequentius testatur, non eum a nobis institui oratorem, qui sit, aut fuerit: sed imaginem quandam concepisse
5 nos animo perfecti illius, ex nulla parte cessantis. Nam et sapientem formantes eum, qui sit futurus consummatus undique, et (ut dicunt) mortalis quidam deus, non modo cognitione coelestium vel mortalium putant instruendum; sed per quaedam parva sane, si ipsa demum aestimes, ducunt, sicut exquisitas interim ambiguitates: non quia *Ceratinae* aut *Crocodilinae* possint facere sapientem, sed quia illum ne in minimis quidem oporteat
6 falli. Similiter oratorem (qui debet esse sapiens) non Geometres faciet, aut Musicus, quaeque his alia subjungam; sed hae quoque artes, ut sit consummatus, juvabunt. Nisi forte antidotum quidem, atque alia, quae morbis aut vulneribus medentur, ex multis, atque interim contrariis quoque inter se effectibus, componi videmus, quorum ex diversis fit illa mixtura una, quae nulli earum similis est, quibus constat, sed proprias
7 vires ex omnibus sumit; et muta animalia mellis illum inimitabilem humanae rationi saporem, vario florum ac succorum genere perficiunt: nos mirabimur, si oratio,

qua nihil praestantius homini dedit providentia, pluribus artibus eget; quae, etiam quum se non ostendunt in dicendo, nec proferunt, vim tamen occultam suggerunt, et tacitae quoque sentiuntur. „Fuit aliquis sine 8
his disertus:“ at ego oratorem volo. „Non multum adjiciunt:“ sed utique non erit totum, cui vel parva deerunt: et optimum quidem hoc esse conveniet: cujus etiamsi in arduo spes est, nos tamen praecipiamus omnia, ut saltem plura fiant. Sed cur deficiat animus? Natura enim perfectum oratorem esse non prohibet: turpiterque desperatur, quicquid fieri potest.

Atque ego vel judicio veterum poteram esse contentus. Nam quis ignorat Musicen (ut de hac primum loquar) tantum jam illis antiquis temporibus non studii 9
modo, verum etiam venerationis habuisse, ut iidem Musici et vates et sapientes judicarentur (mittam alios) *Orpheus* et *Linus*: quorum utrumque diis genitum, alterum vero, quod rudes quoque atque agrestes animos admiratione mulceret, non feras modo, sed saxa etiam silvasque duxisse, posteritatis memoriae traditum est. Et Timagenes auctor est, omnium in literis studiorum 10
antiquissimam Musicen exstitisse: et testimonio sunt clarissimi poetae, apud quos inter regalia convivia laudes heroum ac deorum ad citharam canebantur. Iopas vero ille Virgilii nonne canit *errantem lunam, solisque labores*? Quibus certe palam confirmat auctor eminentissimus, musicen cum divinarum etiam rerum cognitione esse conjunctam. Quod si datur, erit etiam ora- 11
tori necessaria. Siquidem (ut diximus) haec quoque pars, quae, ab oratoribus relicta, a philosophis est occupata, nostri operis fuit: ac sine omnium talium scientia non potest esse perfecta eloquentia. Atque claros no- 12
mine sapientiae viros, nemo dubitaverit, studiosos musices fuisse; quum Pythagoras atque eum secuti, acceptam sine dubio antiquitus opinionem, vulgaverint, mundum ipsum ejus ratione esse compositum; quam postea sit lyra imitata. Nec illa modo contenti dissimilium concordia, quam vocant ἁρμονίαν, sonum quoque his motibus dederunt. Nam Plato, quum in aliis quibus- 13
dam, tum praecipue in Timaeo, ne intelligi quidem, nisi ab iis, qui hanc quoque partem disciplinae diligenter perceperint, potest. Quid de philosophis loquor, quorum fons ipse Socrates jam senex institui lyra non erubescebat? Duces maximos et fidibus et tibiis cecinisse 14
traditum, et exercitus Lacedaemoniorum musicis accen-

sos modis. Quid autem aliud in nostris legionibus cornua ac tubae faciunt? quorum concentus quanto est vehementior, tantum Romana in bellis gloria ceteris praestat. Non igitur frustra Plato civili viro, quem πολιτικὸν vocant, necessariam musicen credidit. Et ejus sectae, quae aliis severissima, aliis asperrima videtur, principes in hac fuere sententia, ut existimarent, sapientum aliquos nonnullam operam his studiis accommodaturos. Et Lycurgus, durissimarum Lacedaemoniis legum auctor, musices disciplinam probavit. Atque eam natura ipsa videtur ad tolerandos facilius labores velut muneri nobis dedisse, siquidem et remigem cantus hortatur; nec solum in iis operibus, in quibus plurium conatus, praeeunte aliqua jucunda voce, conspirat; sed etiam singulorum fatigatio quamlibet se rudi modulatione solatur. Laudem adhuc dicere artis pulcherrimae videor, nondum tamen eam oratori conjungere. Transeamus igitur id quoque, quod grammatice quondam ac musice junctae fuerunt. Siquidem Archytas atque Aristoxenus etiam subjectam grammaticen musicae putaverunt; et, eosdem utriusque rei praeceptores fuisse, quum Sophron ostendit, mimorum quidem scriptor, sed quem Plato adeo probavit, ut suppositos capiti libros ejus, quum moreretur, habuisse tradatur: tum Eupolis, apud quem Prodamus et musicen et literas docet; et Maricas, qui est Hyperbolus, *nihil se ex musicis scire, nisi literas*, confitetur. Aristophanes quoque non uno libro sic institui pueros antiquitus solitos esse demonstrat. Et apud Menandrum, in *Hypobolimaeo*, senex, reposcenti filium patri velut rationem impendiorum, quae in educationem contulerit, opponens, psaltis se et geometris multa dicit dedisse. Unde etiam ille mos, ut in conviviis post coenam circumferretur lyra: cujus quum se imperitum Themistocles confessus esset, ut verbis Ciceronis utar, *habitus est indoctior*. Sed veterum quoque Romanorum epulis fides ac tibias adhibere moris fuit. Versus quoque Saliorum habent carmen. Quae quum omnia sint a Numa rege instituta, faciunt manifestum, ne illis quidem, qui rudes ac bellicosi videntur, curam musices, quantam illa recipiebat aetas, defuisse. Denique in proverbium usque Graecorum celebratum est, *Indoctos a Musis atque a Gratiis abesse*. Verum quid ex ea proprie petat futurus orator, disseramus. Numeros musice duplices habet, in *vocibus* et in *corpore*; utriusque enim rei aptus quidam modus desideratur. *Vocis* rationem Aristoxenus musicus

dividit in ῥυθμὸν et μέλος ἔμμετρον; quorum alterum *modulatione*, *canore* alterum ac *sonis* constat. Num igitur non haec omnia oratori necessaria? quorum unum ad gestum, alterum ad collocationem verborum, tertium ad flexus vocis, qui sunt in agendo quoque plurimi, pertinet. Nisi forte in carminibus tantum et in 23
canticis exigitur structura quaedam et inoffensa copulatio vocum, in agendo supervacua est: aut non compositio et sonus in oratione quoque varie, pro rerum modo, adhibetur, sicut in musice. Namque et voce et 24
modulatione grandia elate, jucunda dulciter, moderata leniter canit: totaque arte consentit cum eorum, quae dicantur, affectibus. Atqui in orando quoque intentio 25
vocis, remissio, flexus, pertinet ad movendos audientium affectus: aliaque et collocationis et vocis (ut eodem utar verbo) modulatione concitationem judicum, alia misericordiam petimus: quum etiam organis, quibus sermo exprimi non potest, affici animos in diversum habitum sentiamus. Corporis quoque decens et aptus 26
motus, qui dicitur εὐρυθμία, est necessarius, nec aliunde peti potest; in quo pars actionis non minima consistit; qua de re sepositus nobis est locus. Age, si habebit in 27
primis curam vocis orator, quid tam Musices proprium? Sed ne haec quidem praesumenda pars est: ut uno interim contenti simus exemplo C. Gracchi, praecipui suorum temporum oratoris, cui concionanti consistens post eum musicus, fistula, quam τονάριον vocant, modos, quibus deberet intendi, ministrabat. Haec ei cura inter 28
turbidissimas actiones, vel terrenti optimates, vel jam timenti fuit. Libet propter quosdam imperitiores, etiam *crassiore*, ut vocant, *Musa*, dubitationem hujus utilitatis eximere. Nam poetas certe legendos oratori futuro con- 29
cesserint: num igitur hi sine musice? At si quis tam caecus animi est, ut de aliis dubitet: illos certe, qui carmina ad lyram composuerunt. Haec diutius forent dicenda, si hoc studium velut novum praeciperem. Quum vero antiquitus usque a Chirone atque Achille 30
ad nostra tempora apud omnes, qui modo legitimam disciplinam non sint perosi, duraverit, non est committendum, ut illa dubia faciam, defensionis sollicitudine. Quamvis autem satis jam ex ipsis, quibus sum modo 31
usus, exemplis, credam esse manifestum, quae mihi, et quatenus musice placeat: apertius tamen profitendum puto, non hanc a me praecipi, quae nunc in scenis effeminata, et impudicis modis fracta, non ex parte mi-

gio divinitus facto militum animi terrerentur, non vi-
48 detur esse usus oratoris officio? Quod si Nicias in Si-
cilia scisset, non eodem confusus metu pulcherrimum
Atheniensium exercitum prodidisset: sicut Dion, quum
ad destruendam Dionysii tyrannidem venit, non est tali
casu deterritus. Sint extra, licet, usus bellici, transea-
musque, quod Archimedes unus obsidionem Syracusa-
49 rum in longius traxit: illud utique jam proprium est
ad efficiendum quod intendimus, plurimas quaestiones,
quarum difficilior alia ratione explicatio est, ut de ra-
tione dividendi, de sectione in infinitum, de celeritate
augendi, linearibus illis probationibus solvi solere: ut,
si est oratori (quod proximus demonstrabit liber) de
omnibus rebus dicendum, nullo modo sine geometria
esse possit orator.

XI. Dandum aliquid comoedo quoque, dum eatenus,
qua pronunciandi scientiam futurus orator desiderat.
Non enim puerum, quem in hoc instituimus, aut femi-
neae vocis exilitate frangi volo, aut seniliter tremere.
2 Nec vitia ebrietatis effingat, nec servili vernilitate im-
buatur: nec amoris, avaritiae, metus discat affectum:
quae neque oratori sunt necessaria, et mentem, praeci-
pue in aetate prima teneram adhuc et rudem, inficiunt.
3 Nam frequens imitatio transit in mores. Ne gestus qui-
dem omnis ac motus a comoedis petendus est. Quan-
quam enim utrumque eorum ad quendam modum prae-
stare debet orator: plurimum tamen aberit a scenico,
nec vultu nec manu nec excursionibus nimius. Nam
si qua in his ars est dicentium, ea prima est, ne ars
esse videatur.

4 Quod est igitur in his doctoris officium? In primis
vitia, si qua sunt, oris emendet: ut expressa sint verba,
ut suis quaeque literae sonis enuncientur. Quarundam
enim vel exilitate vel pinguitudine nimia laboramus:
quasdam velut acriores parum efficimus et aliis, non
5 dissimilibus sed quasi hebetioribus, permutamus. Quippe
P literae, qua Demosthenes quoque laboravit, A succe-
dit (quarum vis est apud nos quoque): et quum C a
6 similiter G non valuerunt, in T ac D molliuntur. Ne
illas quidem circa *S* literam delicias hic magister feret
nec verba in faucibus patietur audiri, nec oris inanitate
resonare: nec, quod minime sermoni puro conveniat,
simplicem vocis naturam pleniore quodam sono circum-
7 linire, quod Graeci *καταπεπλασμένον* dicunt: sic appel-
latu

latur cantus tibiarum, quae praeclusis, quibus clarescunt, foraminibus, recto modo exitu graviorem spiritum reddunt.

Curabit etiam, ne extremae syllabae intercidant; ut 8
par sibi sermo sit; ut, quoties exclamandum erit, lateris conatus sit ille, non capitis; ut gestus ad vocem, vultus ad gestum accommodetur. Observandum erit 9
etiam, ut recta sit facies dicentis, ne labra distorqueantur, ne immodicus hiatus rictum distendat, ne supinus vultus, ne dejecti in terram oculi, inclinata utrolibet cervix. Nam frons pluribus generibus peccat. Vidi 10
multos, quorum supercilia ad singulos vocis conatus allevarentur, aliorum constricta, aliorum etiam dissidentia, quum altero in verticem tenderent, altero paene oculus ipse premeretur. Infinitum autem, ut mox dicemus, in 11
his quoque rebus momentum est; et nihil potest placere, quod non decet.

Debet etiam docere comoedus, quomodo narrandum, 12
qua sit auctoritate suadendum, qua concitatione consurgat ira, qui flexus deceat miserationem. Quod ita optime faciet, si certos ex comoediis elegerit locos, et ad hoc maxime idoneos, id est, actionibus similes. Iidem 13
autem non ad pronunciandum modo utilissimi, verum ad augendam quoque eloquentiam maxime accommodati erunt. Et haec, dum infirma aetas majora non capiet: 14
ceterum, quum legere orationes oportebit, quum virtutes earum jam sentiet, tum mihi diligens aliquis ac peritus assistat: neque solum lectione formet, verum etiam ediscere electa ex his cogat, et ea dicere stantem clare et quemadmodum agere oportebit: ut protinus pronunciatione vocem et memoriam exerceat.

Ne illos quidem reprehendendos putem, qui paullum 15
etiam palaestricis vacaverint. Non de his loquor, quibus pars vitae in oleo, pars in vino, consumitur, qui corporis cura mentem obruerunt (hos enim abesse ab eo, quem instituimus, quam longissime velim): sed no- 16
men est idem iis, a quibus gestus motusque formantur: ut recta sint brachia, ne indoctae rusticaeve manus, ne status indecorus, ne qua in proferendis pedibus inscitia, ne caput oculique ab alia corporis inclinatione dissideant. Nam neque hoc esse in parte pronunciationis 17
negaverit quisquam, neque ipsam pronunciationem ab oratore secernet: et certe, quod facere oporteat, non indignandum est discere, quum praesertim haec *chironomia*, quae est (ut nomine ipso declaratur) *lex gestus*,

et ab illis temporibus heroicis orta sit, et a summis Graeciae viris, et ab ipso etiam Socrate probata, a Platone quoque in parte civilium posita virtutum, et a Chrysippo in praeceptis de liberorum educatione com-
18 positis non omissa. Nam Lacedaemonios quidem etiam saltationem quandam, tanquam ad bella quoque utilem, habuisse inter exercitationes accepimus. Neque id veteribus Romanis dedecori fuit: argumentum est, sacerdotum nomine ac religione durans ad hoc tempus saltatio; et illa in tertio Ciceronis de Oratore libro verba Crassi, quibus praecipit, ut orator utatur *laterum inclinatione forti ac virili, non a scena et histrionibus, sed ab armis, aut etiam a palaestra:* cujus etiam disciplinae usus in nostram usque aetatem sine reprehensione descen-
19 dit. A me tamen nec ultra pueriles annos retinebitur, nec in his ipsis diu. Neque enim gestum oratoris componi ad similitudinem saltationis volo, sed subesse aliquid ex hac exercitatione puerili, unde nos non id agentes furtim decor ille discentibus traditus prosequatur.

XII. Quaeri solet, an, etiamsi discenda sint haec, eodem tempore tamen tradi omnia et percipi possint. Negant enim quidam, quia confundatur animus, ac fatigetur tot disciplinis in diversum tendentibus, ad quas nec mens, nec corpus, nec dies ipse sufficiat: et, si maxime haec patiatur aetas robustior, tamen pueriles annos onerari non oporteat.

2 Sed non satis perspiciunt, quantum natura humani ingenii valeat: quae ita est agilis et velox, sic in omnem partem, ut ita dixerim, spectat, ut ne possit quidem aliquid agere tantum unum: in plura vero, non eodem die modo, sed eodem temporis momento, vim
3 suam impendat. An vero citharoedi non simul et memoriae, et sono vocis, et pluribus flexibus serviunt, quum interim alios nervos dextra percutiunt, alios laeva trahunt, continent, praebent; ne pes quidem otiosus certam legem temporum servat? et haec pariter omnia.
4 Quid? nos agendi subita necessitate deprehensi, nonne alia dicimus, alia providemus, quum pariter inventio rerum, electio verborum, compositio, gestus, pronunciatio, vultus, motusque desiderentur? Quae si, velut sub uno conatu, tam diversa parent simul, cur non pluribus curis horas partiamur? quum praesertim reficiat animos ac reparet varietas ipsa, contraque sit aliquanto difficilius in labore uno perseverare. Ideo et

stilus lectione requiescit, et ipsius lectionis taedium vicibus levatur. Quamlibet multa egerimus, quodam tamen modo recentes sumus ad id, quod incipimus. Quis non obtundi possit, si per totum diem cujuscunque artis unum magistrum ferat? Mutatione recreabitur, sicut in cibis, quorum diversitate reficitur stomachus et pluribus, minore fastidio, alitur. Aut dicant isti mihi, quae sit alia ratio discendi? grammatico soli deserviamus? deinde geometrae tantum, omittamus interim quod didicimus? mox transeamus ad musicum, excidant priora? et quum Latinis studebimus literis, non respiciamus ad Graecos? et, ut semel finiam, nihil faciamus, nisi novissimum? Cur non idem suademus agricolis, ne arva simul et vineta, et oleas et arbustum colant? ne pratis, et pecoribus, et hortis, et alvearibus accommodent curam? Cur ipsi aliquid forensibus negotiis, aliquid desideriis amicorum, aliquid rationibus domesticis, aliquid curae corporis, nonnihil voluptatibus quotidie damus? quarum nos una res quaelibet nihil intermittentes fatigaret. Adeo facilius est multa facere, quam diu. 5 6 7

Illud quidem minime verendum est, ne laborem studiorum pueri difficilius tolerent; neque enim ulla aetas minus fatigatur. Mirum sit forsitan; sed experimentis deprehendas. Nam et dociliora sunt ingenia, priusquam obduruerunt. Id vel hoc argumento patet, quod intra biennium, quam verba recte formare potuerunt, quamvis nullo instante, omnia fere loquuntur: at noviciis nostris, per quot annos sermo latinus repugnat! Magis scias, si quem jam robustum instituere literis coeperis, non sine causa dici παιδομαθεῖς eos, qui in sua quidque arte optime faciant. Et patientior est laboris natura pueris, quam juvenibus. Videlicet, ut corpora infantium nec casus, quo in terram toties deferuntur, tam graviter affligit, nec illa per manus et genua reptatio, nec post breve tempus continui lusus, et totius diei discursus, quia pondus illis abest, nec se ipsi gravant: sic animi quoque, credo, quia minore conatu moventur, nec suo nisu studiis insistunt, sed formandos se tantummodo praestant, non similiter fatigantur. Praeterea, secundum aliam aetatis illius facilitatem, velut simplicius docentes sequuntur, nec, quae jam egerint, metiuntur. Abest illis etiam adhuc laboris judicium. Porro, ut frequenter experti sumus, minus afficit sensus fatigatio, quam cogitatio. 8 9 10 11

Sed ne temporis quidem unquam plus erit: quia his 12

aetatibus omnis in audiendo profectus est. Quum ad
stilum secedet, quum generabit ipse aliquid atque com-
ponet; tum inchoare haec studia vel non vacabit, vel
13 non libebit. Ergo quum grammaticus totum diem oc-
cupare non possit, nec debeat, ne discentis animum
taedio avertat: quibus potius studiis haec temporum vel-
14 ut subseciva donabimus? Nam nec ego consumi studen-
tem in his artibus volo: nec moduletur, aut musicis
modis cantica excipiat; nec utique ad minutissima geo-
metriae opera descendat. Non comoedum in pronun-
ciando, nec saltatorem in gestu facio; quae si omnia
exigerem, suppeditabat tamen tempus. Longa est enim,
quae discit, aetas, et ego non de tardis ingeniis loquor.
15 Denique cur in his omnibus, quae discenda oratori fu-
turo puto, eminuit Plato? qui, non contentus disciplinis, quas praestare poterant Athenae, non Pythagoreorum, ad quos in Italiam navigaverat, Aegypti quoque sacerdotes adiit, atque eorum arcana perdidicit.

16 Difficultatis patrocinia praeteximus segnitiae. Neque enim nobis operis amor est: nec, quia sit honesta atque pulcherrima rerum, eloquentia, petitur ipsa, sed
17 ad vilem usum et sordidum lucrum accingimur. Dicant sine his in foro multi, et acquirant; dum sit locupletior aliquis sordidae mercis negotiator, et plus voci suae debeat praeco. Ne velim quidem lectorem dari
18 mihi, quid studia referant computaturum. Qui vero imaginem ipsam eloquentiae divina quadam mente conceperit, quique illam (ut ait non ignobilis tragicus) reginam rerum orationem ponet ante oculos, fructumque non ex stipe advocationum, sed ex animo suo, et contemplatione ac scientia petet, perpetuum illum, nec fortunae subjectum; facile persuadebit sibi, ut tempora, quae spectaculis, campo, tesseris, otiosis denique sermonibus, ne dicam somno, et conviviorum mora conterunt, geometrae potius ac musico impendat; quanto plus delectationis habiturus, quam ex illis ineruditis voluptatibus?
19 Dedit enim hoc providentia hominibus munus, ut honesta magis juvarent. Sed nos haec ipsa dulcedo longius duxit. Hactenus ergo de studiis, quibus, antequam majora capiat, puer instituendus est: proximus liber velut novum sumet exordium, et ad rhetoris officia transibit.

M. FABII QUINTILIANI DE ORATORIA INSTITUTIONE

LIBER SECUNDUS.

I. Tenuit consuetudo (quae quotidie magis invalescit), ut praeceptoribus eloquentiae, Latinis quidem semper, sed etiam Graecis interim, discipuli serius, quam ratio postulat, traderentur. Ejus rei duplex est causa: quod et rhetores, utique nostri, suas partes omiserunt, et grammatici alienas occupaverunt. Nam et illi declamare modo, et scientiam declamandi ac facultatem tradere, officii sui ducunt, idque intra deliberativas judicialesque materias (nam cetera, ut professione sua minora, despiciunt): et hi non satis credunt, excepisse, *quae* relicta erant (quo nomine gratia quoque iis est habenda), sed ad prosopopoeïas usque, et ad suasorias, in quibus onus dicendi vel maximum est, irrumpunt. Hinc ergo accidit, ut, quae alterius artis prima erant opera, facta sint alterius novissima: et aetas, altioribus jam disciplinis debita, in schola minore subsideat, ac rhetoricen apud grammaticos exerceat. Ita, quod est maxime ridiculum, non ante ad declamandi magistrum mittendus videtur puer, quam declamare jam sciat. 2 3

Nos suum cuique professioni modum demus. Et grammatice (quam in latinum transferentes *literaturam* vocaverunt) fines suos norit, praesertim tantum ab hac appellationis suae paupertate, intra quam primi illi constitere, provecta: nam tenuis a fonte, assumptis poetarum historicorumque viribus, pleno jam satis alveo fluit; quum praeter rationem recte loquendi, non parum alioqui copiosam, prope omnium maximarum artium scientiam amplexa sit: et *rhetorice*, cui nomen vis eloquendi dedit, officia sua non detrectet, nec occupari gaudeat pertinentem ad se laborem: quae, dum opere cedit, jam 4 5

6 paene possessione depulsa est. Nec infitiabor, ex iis aliquem, qui *grammaticen* profitentur, eousque scientiae progredi posse, ut ad haec quoque tradenda sufficiat; sed quum id aget, rhetoris officio fungetur, non suo.

7 Nos porro quaerimus, quando iis, quae *rhetorice* praecipit, percipiendis puer maturus esse videatur. In quo quidem non id est aestimandum, cujus quisque sit aetatis, sed quantum in studiis jam effecerit. Et ne diutius disseram; quando sit rhetori tradendus, sic
8 optime finiri credo: *quum poterit.* Sed hoc ipsum ex superiore pendet quaestione. Nam si grammatices munus usque ad *suasorias* prorogatur, tardius rhetore opus est. Si rhetor prima operis sui officia non recusat, a narrationibus statim, et laudandi vituperandique opus-
9 culis, cura ejus desideratur. An ignoramus antiquis hoc fuisse ad augendam eloquentiam genus exercitationis, ut *theses* dicerent, et *communes locos*, et cetera citra complexum rerum personarumque, quibus verae fictaeque controversiae continentur? Ex quo palam est, quam turpiter deserat eam partem rhetorices institutio,
10 quam et primam habuit, et diu solam. Quid autem est ex iis, de quibus supra dixi, quod non tum in alia, quae sunt rhetorum propria, tum certe, in illud judiciale causae genus incidat? An non in foro narrandum est? qua
11 in parte nescio an sit vel plurimum. Non laus ac vituperatio certaminibus illis frequenter inseritur? Non communes loci, sive qui sunt in vitia directi, quales legimus a Cicerone compositos: seu quibus quaestiones generaliter tractantur, quales sunt editi a Q. quoque Hortensio: ut, *Sitne parvis argumentis credendum?* et *pro testibus* et *in testes*, in mediis litium medullis ver-
12 santur? Arma sunt haec quodammodo praeparanda semper, ut iis, quum res poscet, utaris. Quae qui pertinere ad oratorem non putabit, is ne statuam quidem inchoari credet, quum ejus membra fundentur. Neque hanc (ut aliqui putabunt) festinationem meam sic quisquam calumnietur, tanquam eum, qui sit rhetori tradendus,
13 abducendum protinus a Grammaticis putem. Dabuntur illis tum quoque tempora sua: neque erit verendum, ne binis praeceptoribus oneretur puer. Non enim orescet, sed dividetur, qui sub uno miscebatur, labor; et erit sui quisque operis magister utilior: quod adhuc obtinent Graeci, a Latinis omissum est, et fieri videtur excusate, quia sunt, qui labori isti successerint.

II. Ergo quum ad eas in studiis vires pervenerit puer, ut, quae prima esse praecepta rhetorum diximus, mente consequi possit, tradendus ejus artis magistris erit; quorum in primis inspici mores oportebit. Quod 2
ego non idcirco potissimum in hac parte tractare sum aggressus, quia non in ceteris quoque doctoribus idem hoc examinandum quam diligentissime putem, sicut testatus sum libro priore: sed quod magis necessariam ejus rei mentionem facit aetas ipsa discentium. Nam 3
et adulti fere pueri ad hos praeceptores transferuntur, et apud eos juvenes etiam facti perseverant, ideoque major adhibenda tum cura est: ut et teneriores annos ab injuria sanctitas docentis custodiat, et ferociores a licentia gravitas deterreat. Neque vero satis est sum- 4
mam praestare abstinentiam, nisi disciplinae severitate convenientium quoque ad se mores astrinxerit.

Sumat igitur ante omnia parentis erga discipulos suos animum, ac succedere se in eorum locum, a quibus sibi liberi tradantur, existimet. Ipse nec habeat 5
vitia, nec ferat. Non austeritas ejus tristis, non dissoluta sit comitas: ne inde odium, hinc contemptus oriatur. Plurimus ei de honesto ac bono sit sermo. Nam quo saepius monuerit, hoc rarius castigabit. Minime iracundus: nec tamen eorum, quae emendanda erunt, dissimulator: simplex in docendo; patiens laboris; *assiduus* potius, quam immodicus. Interrogantibus libenter 6
respondeat, non interrogantes percontetur ultro. In laudandis discipulorum dictionibus nec malignus, nec effusus; quia res altera taedium laboris, altera securitatem parit. In emendando quae corrigenda erunt, non 7
acerbus, minimeque contumeliosus; nam id quidem multos a proposito studendi fugat, quod quidam sic objurgant, quasi oderint. Ipse aliquid, imo multa, quoti- 8
die dicat, quae secum audita referant. Licet enim satis exemplorum ad imitandum ex lectione suppeditet, tamen *viva illa*, ut dicitur, *vox* alit plenius, praecipueque ejus praeceptoris, quem discipuli, si modo recte sunt instituti, et amant et verentur. Vix autem dici potest, quanto libentius imitemur eos, quibus favemus.

Minime vero permittenda pueris, ut fit apud ple- 9
rosque, assurgendi exsultandique in laudando licentia: quin etiam juvenum modicum esse, quum audient, testimonium debet. Ita fiet, ut ex judicio praeceptoris discipulus pendeat, atque id se dixisse recte, quod ab eo probabitur, credat. Illa vero vitiosissima, quae jam 10

humanitas vocatur, invicem qualiacunque laudandi, quum est indecora et theatralis, et severe institutis scholis aliena, tum studiorum perniciosissima hostis. Supervacua enim videntur cura ac labor, parata, quic-
11 quid effuderint, laude. Vultum igitur praeceptoris intueri, tam qui audiunt, debent, quam ipse qui dicit; ita enim probanda atque improbanda discernent: sic stilo
12 facultas continget, auditione judicium. At nunc proni atque succincti ad omnem clausulam non exsurgunt modo, verum etiam excurrunt, et cum indecora exsultatione conclamant. Id mutuum est, et ibi declamationis fortuna. Hinc tumor et vana de se persuasio, usque adeo, ut illo condiscipulorum tumultu inflati, si parum
13 a praeceptore laudentur, ipsi de illo male sentiant. Sed se quoque praeceptores intente ac modeste audiri velint; non enim judicio discipulorum dicere debet magister, sed discipuli magistri. Quin, si fieri potest, intendendus animus in hoc quoque, ut perspiciat quae quisque, et quomodo laudet: et placere, quae bene dicet, non suo magis quam eorum nomine delectetur, qui recte judicabunt.

14 Pueros adolescentibus sedere permixtos, non placet mihi. Nam etiamsi vir talis, qualem esse oportet studiis moribusque praepositum, modestam habere potest etiam juventutem: tamen vel infirmitas a robustioribus separanda est; et carendum non solum crimine turpitu-
15 dinis, verum etiam suspicione. Haec notanda breviter existimavi. Nam ut absit ab ultimis vitiis ipse praeceptor, ac schola, ne praecipiendum quidem credo. Ac si quis est, qui flagitia manifesta in deligendo filii praeceptore non vitet, jam hinc sciat, cetera quoque, quae ad utilitatem juventutis componere conamur, esse sibi, hac parte omissa, supervacua.

III. Ne illorum quidem persuasio silentio transeunda est, qui, etiam quum idoneos rhetori pueros putaverunt, non tamen continuo tradendos eminentissimo credunt, sed apud minores aliquamdiu detinent: tanquam instituendis artibus magis sit apta mediocritas praeceptoris, quum ad intellectum atque imitationem
2 facilior, tum ad suscipiendas elementorum molestias minus superba. Qua in re mihi non arbitror diu laborandum, ut ostendam, quanto sit melius optimis imbui, quantaque in eluendis, quae semel insederint, vitiis difficultas consequatur: quum geminatum onus succeden-

tes premat, et quidem dedocendi gravius ac prius, quam docendi. Propter quod Timotheum, clarum in arte ti- 3
biarum, ferunt duplices ab iis, quos alius instituisset, solitum exigere mercedes, quam si rudes traderentur. Error tamen est in re duplex: unus, quod interim sufficere illos minores existimant; et, bono sane stomacho, contenti sunt: quae, quanquam et ipsa reprehensione 4
digna, securitas tamen esset utcunque tolerabilis, si ejusmodi praeceptores minus docerent, non pejus: alter *ille*, etiam frequentior, quod eos, qui ampliorem dicendi facultatem sunt consecuti, non putant ad minora descendere: idque interim fieri, quia fastidiant praestare hanc inferioribus curam; interim, quia omnino non possint. Ego porro eum, qui nolit, in numero praecipientium 5
non habeo; posse autem maxime, si velit, optimum quemque contendo: primum, quod eum, qui eloquentia ceteris praestet, illa quoque, per quae ad eloquentiam pervenitur, diligentissime percepisse credibile est: dein- 6
de, quia plurimum in praecipiendo valet ratio, quae doctissimo cuique planissima est: postremo, quia nemo sic in majoribus eminet, ut eum minora deficiant. Nisi forte Jovem quidem Phidias optime fecit, illa autem, quae in ornamentum operis ejus accedunt, alius melius elaborasset; aut orator loqui nesciet; aut leviores morbos curare non poterit medicus praestantissimus.

Quid ergo? non est quaedam eloquentia major, 7
quam ut eam intellectu consequi puerilis infirmitas possit? Ego vero confiteor: sed hunc disertum praeceptorem, prudentem quoque, et non ignarum docendi, esse oportebit, summittentem se ad mensuram discentis: ut velocissimus quisque, si forte iter cum parvulo faciat, det manum, et gradum suum minuat, nec procedat ultra, quam comes possit. Quid? si plerumque accidit, 8
ut faciliora sint ad intelligendum et lucidiora multo, quae a doctissimo quoque dicuntur? Nam et prima est eloquentiae virtus, perspicuitas, et, quo quis ingenio minus valet, hoc se magis attollere et dilatare conatur: ut statura breves in digitos eriguntur, et plura infirmi minantur. Nam tumidos et corruptos et tinnulos et 9
quocunque alio cacozeliae genere peccantes, certum habeo, non virium, sed infirmitatis vitio laborare: ut corpora non robore, sed valetudine inflantur; et recto itinere lapsi plerumque devertunt. Erit ergo obscurior etiam, quo quisque deterior.

Non excidit mihi, scripsisse me in libro priore, 10

emendanda est, et pro modo virium et exigendum opus, et corrigendum. Solebam ego dicere pueris, aliquid ausis licentius aut laetius, *laudare illud me adhuc; venturum tempus, quo idem non permitterem*: ita et ingenio gaudebant, et judicio non fallebantur.

15 Sed ut eo revertar, unde sum egressus: narrationes stilo componi quanta maxima possit adhibita diligentia volo. Nam, ut primo, quum sermo instituitur, dicere quae audierint, utile est pueris ad loquendi facultatem; ideoque et retro agere expositionem, et a media in utramque partem discurrere sane merito cogantur; sed ad gremium praeceptoris, et dum aliud non possunt, et dum res ac verba connectere incipiunt, ut protinus memoriam firment: ita quum jam formam rectae atque emendatae orationis accipient, extemporalis garrulitas, nec exspectata cogitatio, et vix surgendi mora, circu-
16 latoriae vere jactationis est. Hinc parentum imperitorum inane gaudium; ipsis vero contemptus operis, et inverecunda frons, et consuetudo pessime dicendi, et malorum exercitatio, et, quae magnos quoque profectus frequenter perdidit, arrogans de se persuasio innascitur.
17 Erit suum parandae facilitati tempus, nec a nobis negligenter locus iste transibitur. Interim satis est, si puer omni cura et summo, quantum aetas illa capit, labore aliquid probabile scripserit: in hoc assuescat, hujus rei naturam sibi faciat. Ille demum in id, quod quaerimus, aut ei proximum, poterit evadere, qui ante discet recte dicere, quam cito.

18 Narrationibus non inutiliter subjungitur opus destruendi confirmandique eas, quod ἀνασκευὴ et κατασκευὴ vocatur. Id porro non tantum in fabulosis et carmine traditis fieri potest, verum etiam in ipsis annalium monumentis; ut, si quaeratur, *an sit credibile, super caput Valerii pugnantis sedisse corvum, qui os oculosque hostis Galli rostro atque alis everberaret?* sit in utram-
19 que partem ingens ad dicendum materia: ut *de serpente, quo Scipio traditur genitus*, et *lupa Romuli*, et *Egeria Numae;* nam Graecis historiis plerumque poeticae similis est licentia. Saepe etiam quaeri solet de tempore; de loco, quo gesta res dicitur; nonnunquam de persona quoque: sicut Livius frequentissime dubitat, et alii ab aliis historici dissentiunt.

20 Inde paullatim ad majora tendere incipiet, *laudare claros viros*, et *vituperare improbos*: quod non simplicis utilitatis opus est. Namque et ingenium exercetur

multiplici variaque materia, et animus contemplatione recti pravique formatur, et multa inde cognitio rerum venit: exemplisque, quae sunt in omni genere causarum potentissima, jam tum instruitur; quum res poscet, usurus. Hinc illa quoque exercitatio subit *comparationis, uter melior, uterve deterior?* quae quanquam versatur in ratione simili, tamen et duplicat materiam, et virtutum vitiorumque non tantum naturam, sed etiam modum tractat. Verum de ordine laudis, contraque, quoniam tertia haec rhetorices pars est, praecipiemus suo tempore. 21

Communes loci (de iis loquor, quibus, citra personas, in ipsa vitia moris est perorare, ut in *adulterum, aleatorem, petulantem*). ex mediis sunt judiciis, et, si reum adjicias, accusationes: quanquam hi quoque ab illo generali tractatu ad quasdam deduci species solent, ut, si ponatur *adulter caecus, aleator pauper, petulans senex.* Habent autem nonnunquam etiam defensionem. Nam et pro *luxuria* et pro *amore* dicimus, et leno interim parasitusque defenditur sic, ut non homini patrocinemur, sed crimini. 22 23

Theses autem, quae sumuntur ex rerum comparatione, ut *rusticane vita, an urbana potior? jurisperiti, an militaris viri laus major?* mire sunt ad exercitationem dicendi speciosae atque uberes, quae vel ad suadendi officium, vel etiam ad judiciorum disceptationem juvant plurimum. Nam posterior ex praedictis locus, in causa Muraenae copiosissime a Cicerone tractatur. Sunt et illae paene totae ad deliberativum pertinentes genus, *ducendane uxor, petendine sint magistratus?* Namque hae, personis modo adjectis, suasoriae erunt. 24 25

Solebant praeceptores mei, neque inutili, et nobis etiam jucundo, genere exercitationis, praeparare nos conjecturalibus causis, quum quaerere atque exsequi juberent, *Cur armata apud Lacedaemonios Venus?* et, *Quid ita crederetur Cupido puer, ac volucer, et sagittis ac face armatus?* et similia; in quibus scrutabamur voluntatem, cujus in controversiis frequens quaestio est: quod genus chriae videri potest. 26

Nam locos quidem, quales sunt de testibus, *semperne his credendum?* et de argumentis, *an habenda etiam parvis fides?* adeo manifestum est ad forenses actiones pertinere, ut quidam, nec ignobiles in officiis civilibus, scriptos eos, memoriaeque diligentissime mandatos, in promptu habuerint, ut, quoties esset occasio, 27

esse crediderant, servavimus. Ceterum sentientibus jam tum optima, duae res impedimento fuerunt, quod et longa consuetudo aliter docendi fecerat legem: et robusti fere juvenes, nec hunc laborem desiderantes,
3 exemplum nostrum sequebantur. Nec tamen, si quid novi vel sero invenissem, praecipere in posterum puderet. Nunc vero scio id fieri apud Graecos, sed magis per adjutores: quia non videntur tempora suffectura, si legentibus singulis praeire semper ipsi velint.

4 Et hercle praelectio, quae in hoc adhibetur, ut facile atque distincte pueri scripta oculis sequantur; etiam illa, quae vim cujusque verbi, si quod minus usitatum incidat, docet, multum infra rhetoris officium existimanda est.

5 At demonstrare virtutes, vel, si quando ita incidat, vitia, id professionis ejus atque promissi, quo se magistrum eloquentiae pollicetur, maxime proprium est; eo quidem validius, quod non utique hunc laborem docentium postulo, ut ad gremium revocatis, cujus quis-
6 que eorum velit, libri lectione deserviant. Nam mihi quum facilius, tum etiam multo magis videtur utile, facto silentio unum aliquem (quod ipsum imperari per vices optimum est) constituere lectorem, ut protinus
7 pronunciationi quoque assuescant: tum exposita causa, in quam scripta legetur oratio (nam sic clarius, quae dicentur, intelligi poterunt), nihil otiosum pati, quodque in *inventione*, quodque in *elocutione* annotandum erit; quae in *prooemio* conciliandi judicis ratio; quae *narrandi* lux, brevitas, fides; quod aliquando consilium,
8 et quam occulta calliditas: namque ea sola in hoc ars est, quae intelligi, nisi ab artifice, non possit; quanta deinceps in *dividendo* prudentia, quam subtilis et crebra *argumentatio*; quibus viribus inspiret, qua jucunditate permulceat; quanta in *maledictis* asperitas, in *jocis* urbanitas: ut denique dominetur in *affectibus*, atque in pectora irrumpat, animumque judicum similem
9 iis, quae dicit, efficiat. Tum in ratione *eloquendi*, quod verbum proprium, ornatum, sublime; ubi *amplificatio* laudanda, quae virtus ei contraria; quid speciose *translatum*; quae *figura* verborum; quae levis et quadrata, sed virilis tamen *compositio*.

10 Ne id quidem inutile, etiam corruptas aliquando et vitiosas orationes, quas tamen plerique judiciorum pravitate mirentur, legi palam pueris, ostendique in his, quam multa impropria, obscura, tumida, humilia, sordida,

dida, lasciva, effeminata sint; quae non laudantur modo a plerisque, sed (quod pejus est) propter hoc ipsum, quod sunt prava, laudantur. Nam sermo rectus, et secundum naturam enunciatus, nihil habere ex ingenio videtur: illa vero, quae utcunque deflexa sunt, tanquam exquisitiora miramur: non aliter quam distortis, et quocunque modo prodigiosis corporibus apud quosdam majus est pretium, quam iis, quae nihil ex communis habitus bonis perdiderunt. Atque etiam qui specie capiuntur, vulsis, levatisque, et inustas comas acu comentibus, et non suo colore nitidis, plus esse formae putant, quam possit tribuere incorrupta natura: ut pulchritudo corporis venire videatur ex malis moribus. 11 12

Nec solum haec ipse debebit docere praeceptor, sed frequenter interrogare, et judicium discipulorum experiri. Sic audientibus securitas aberit, nec, quae dicentur, superfluent aures: simulque ad id perducentur, quod ex hoc quaeritur, ut inveniant ipsi, et intelligant. Nam quid aliud agimus docendo eos, quam ne semper docèndi sint. 13

Hoc diligentiae genus ausim dicere plus collaturum discentibus, quam omnes omnium artes, quae juvant sine dubio multum: sed, latiore quadam comprehensione, per omnes quidem species rerum quotidie paene nascentium ire qui possunt? Sicut de re militari quanquam sunt tradita quaedam praecepta communia, magis tamen proderit scire, qua ducum quisque ratione, in quali loco, tempore, sit usus sapienter, aut contra. Nam in omnibus fere minus valent praecepta, quam experimenta. An vero declamabit quidem praeceptor, ut sit exemplo suis auditoribus: non plus contulerint lecti Cicero ac Demosthenes? corrigetur palam, si quid in declamando discipulus erraverit: non potentius erit emendare orationem? quin imo etiam jucundius. Aliena enim vitia quisque reprehendi mavult quam sua. Nec deerant plura, quae dicerem; sed neminem haec utilitas fugit: atque utinam tam non pigeat facere istud, quam non displicebit. 14 15 16 17

Quod si potuerit obtineri, non ita difficilis superit quaestio, qui legendi sint incipientibus? Nam quidam illos minores, quia facilior eorum intellectus videbatur, probaverunt: alii floridius genus, ut ad alenda primarum aetatum ingenia magis accommodatum. Ego optimos quidem, et statim, et semper, sed tamen eorum candidissimum quemque, et maxime expositum, velim, 18 19

ut Livium a pueris magis, quam Sallustium: et hic historiae major est auctor; ad quem tamen intelligen-
20 dum jam profectu opus sit. Cicero, ut mihi quidem videtur, et jucundus, incipientibus quoque, et apertus est satis, nec prodesse tantum, sed etiam amari potest: tum (quemadmodum Livius praecipit) ut quisque erit Ciceroni simillimus.

21 Duo autem genera maxime cavenda pueris puto: unum, ne quis eos antiquitatis nimius admirator, in Gracchorum, Catonisque, et aliorum similium lectione durescere velit; fient enim horridi atque jejuni: nam neque vim eorum adhuc intellectu consequentur, et elocutione, quae tum sine dubio erat optima, sed nostris temporibus aliena, contenti, quod est pessimum, similes
22 sibi magnis viris videbuntur. Alterum, quod huic diversum est, ne recentis hujus lasciviae flosculis capti, voluptate quadam prava deliniantur, ut praedulce illud genus, et puerilibus ingeniis hoc gratius, quo propius
23 est, adament. Firmis autem judiciis, jamque extra periculum positis, suaserim et antiquos legere (ex quibus si assumatur solida ac virilis ingenii vis, deterso rudis saeculi squalore, tum noster hic cultus clarius enitescet)
24 et novos, quibus et ipsis multa virtus adest. Neque enim nos tarditatis natura damnavit, sed dicendi mutavimus genus, et ultra nobis, quam oportebat, indulsimus: ita non tam ingenio illi nos superarunt, quam proposito. Multa ergo licebit eligere: sed curandum
25 erit, ne iis, quibus permixta sunt, inquinentur. Quosdam vero etiam, quos totos imitari oporteat, et fuisse nuper, et nunc esse, quidni libenter non concesserim
26 modo, verum etiam contenderim? Sed ii qui sint, non cujusque est pronunciare. Tutius circa priores vel erratur; ideoque hanc novorum distuli lectionem, ne imitatio judicium antecederet.

VI. Fuit etiam in hoc diversum praecipientium propositum, quod eorum quidam materias, quas discipulis ad dicendum dabant, non contenti divisione dirigere, latius dicendo prosequebantur: nec solum proba-
2 tionibus implebant, sed etiam affectibus. Alii, quum primas modo lineas duxissent, post declamationes, quid omisisset quisque, tractabant; quosdam vero locos non minore cura, quam quum ad dicendum ipsi surgerent, excolebant. Utile utrumque: et ideo neutrum ab altero separo: sed si facere tantum alterum necesse sit, plus

proderit, demonstrasse rectam protinus viam, quam revocare ab errore jam lapsos. Primum, quia emendationem auribus modo accipiunt, divisionem vero ad cogitationem etiam et stilum perferunt: deinde, quod libentius praecipientem audiunt, quam reprehendentem. Si qui vero paullo sunt vivaciores, in his praesertim moribus, etiam irascuntur admonitioni, et taciti repugnant. Nec ideo tamen minus vitia aperte coarguenda sunt. Habenda enim ratio ceterorum, qui recta esse, quae praeceptor non emendaverit, credent. Utraque autem ratio miscenda est, et ita tractanda, ut ipsae res postulabunt. Namque incipientibus danda erit velut praeformata materia secundum cujusque vires. At, quum satis composuisse se ad exemplum videbuntur, brevia quaedam demonstranda vestigia: quae persecuti, jam suis viribus sine adminiculo progredi possint. Nonnunquam credi sibi ipsos oportebit, ne mala consuetudine semper alienum laborem sequendi, nihil per se conari et quaerere sciant. Quodsi satis prudenter dicenda viderint, jam prope consummata fuerit praecipientis opera: si quid erraverint adhuc, erunt ad ducem reducendi. Cui rei simile quiddam facientes aves cernimus, quae teneris infirmisque fetibus cibos ore suo collatos partiuntur: at, quum visi sunt adulti, paullum egredi nidis et circumvolare sedem illam, praecedentes ipsae, docent: tum expertas vires libero coelo, suaequae ipsorum fiduciae permittunt. 3 4 5 6 7

VII. Illud ex consuetudine mutandum prorsus existimo in his, de quibus nunc disserimus, aetatibus, ne omnia, quae scripserint, ediscant, et certa, ut moris est, die dicant: quod quidem maxime patres exigunt, atque ita demum studere liberos suos, si quam frequentissime declamaverint, credunt; quum profectus praecipue diligentia constet. Nam ut scribere pueros, plurimumque esse in hoc opere, plane velim: sic ediscere electos ex orationibus vel historiis, aliove quo genere dignorum ea cura voluminum, locos, multo magis suadeam. Nam et exercebitur acrius memoria, aliena complectendo, quam sua: et, qui erunt in difficiliore hujus laboris genere versati, sine molestia, quae ipsi composuerunt, jam familiarius animo suo affigent: et assuescent optimis, semperque habebunt intra se, quod imitentur: et jam non sentientes formam orationis illam, quam mente penitus acceperint, expriment. Abun- 2 3 4

dabunt autem copia verborum optimorum, et compositione, ac figuris jam non quaesitis, sed sponte et ex reposito velut thesauro se offerentibus. Accedit his et jucunda in sermone bene a quoque dictorum relatio, et in causis utilis. Nam et plus auctoritatis afferunt ea, quae non praesentis gratia litis sunt comparata, et laudem saepe majorem, quam si nostra sint, conciliant.
5 Aliquando tamen permittendum, quae ipsi scripserint, dicere, ut laboris sui fructum etiam ex illa, quae maxime petitur, laude plurimum capiant. Verum id quoque tum fieri oportebit, quum aliquid commodius elimaverint: ut eo velut praemio studii sui donentur, ac se meruisse, ut dicerent, gaudeant.

VIII. Virtus praeceptoris haberi solet, nec immerito, diligenter in iis, quos erudiendos susceperit, notare discrimina ingeniorum, et quo quemque natura maxime ferat, scire. Nam est in hoc incredibilis quaedam varietas, nec pauciores animorum paene, quam
2 corporum, formae. Quod intelligi etiam ex ipsis oratoribus potest, qui tantum inter se distant genere dicendi, ut nemo sit alteri similis: quamvis plurimi se ad eorum, quos probabant, imitationem composuerint.
3 Utile deinde plerisque visum est ita quemque instituere, ut propria naturae bona doctrina foverent, et in id potissimum ingenia, quo tenderent, adjuvarentur: ut si quis palaestrae peritus, quum in aliquod plenum pueris gymnasium venerit, expertus eorum omni modo corpus animumque, discernat, cui quisque certamini sit praeparandus: ita praeceptorem eloquentiae, quum sagaciter fuerit intuitus, cujus ingenium presso limatoque
4 genere dicendi, cujus acri, gravi, dulci, aspero, nitido, urbano, maxime gaudeat; ita se commodaturum singu-
5 lis, ut in eo, quo quisque eminet, provehatur: quod et adjuta cura natura magis evalescat; et qui in diversa ducatur, nec in iis, quibus minus aptus est, satis possit efficere, et ea, in quae natus videtur, deserendo faciat infirmiora.

6 Quod mihi (libera enim, vel contra receptas persuasiones, rationem sequenti sententia est) in parte verum videtur. Nam proprietates ingeniorum dispicere prorsus necessarium est. In his quoque certum studiorum
7 facere delectum nemo dissuaserit. Namque erit alius historiae magis idoneus, alius compositus ad carmen, alius utilis studio juris, ut nonnulli rus fortasse mit-

tendi. Sic discernet haec dicendi magister, quomodo palaestricus ille cursorem faciet, aut pugilem, aut luctatorem, aliudve quid ex iis, quae sunt sacrorum certaminum. Verum ei, qui foro destinabitur, non in unam 8
partem aliquam, sed in omnia, quae sunt ejus operis, etiam si qua difficiliora discenti videbuntur, elaborandum est. Nam et omnino supervacua erat doctrina, si natura sufficeret. An si quis ingenio corruptus ac tu- 9
midus, ut plerique sunt, inciderit, in hoc eum ire patiamur? aridum atque jejunum non alemus, et quasi vestiemus? Nam si quaedam detrahere necessarium est, cur
non sit adjicere concessum? Neque ego contra naturam 10
pugno. Non enim deterendum id bonum, si quod ingenitum est, existimo, sed augendum, addendumque quod cessat. An vero clarissimus ille praeceptor Iso- 11
crates, quem non magis libri bene dixisse, quam discipuli bene docuisse testantur, quum de Ephoro atque Theopompo sic judicaret, ut *alteri frenis, alteri calcaribus opus esse* diceret, aut in illo lentiore tarditatem, aut in illo paene praecipiti concitationem adjuvandam docendo existimavit? quum alterum alterius natura miscendum arbitraretur. Imbecillis tamen ingeniis sane 12
sic obsequendum sit, ut tantum in id, quo vocat natura, ducantur. Ita enim, quod solum possunt, melius efficient. Si vero liberalior materia contigerit, et in qua merito ad spem oratoris simus aggressi, nulla dicendi virtus omittenda est. Nam licet sit aliquam in 13
partem pronior, ut necesse est, ceteris tamen non repugnabit, atque ea cura paria faciet iis, in quibus eminebat: sicut ille (ne ab eodem exemplo recedamus) exercendi corpora peritus, non, si docendum pancratiasten susceperit, pugno ferire vel calce tantum, aut nexus modo, atque in his certos aliquos docebit, sed omnia, quae sunt ejus certaminis. Erit qui ex his aliqua non possit? In id maxime, quod poterit, incumbet.
Nam sunt haec duo vitanda prorsus: unum, ne tentes 14
quod effici non possit: alterum, ne ab eo, quod quis optime facit, in aliud, cui minus est idoneus, transferas. At si fuerit, qui docebitur, ille, quem adolescentes senem vidimus, Nicostratus, omnibus in eo docendi partibus similiter utetur: efficietque illum, qualis hic fuit, luctando pugnandoque (quorum utroque certamine iisdem diebus coronabatur) invictum. Et quanto id magis 15
oratoris futuri magistro providendum erit? Non enim satis est dicere presse tantum, aut subtiliter, aut aspere:

non magis, quam phonasco acutis tantum, aut mediis, aut gravibus sonis, aut horum etiam particulis excellere. Nam sicut cithara, ita oratio perfecta non est, nisi ab imo ad summum omnibus intenta nervis consentiat.

IX. Plura de officiis docentium locutus, discipulos id unum interim moneo, ut praeceptores suos non minus, quam ipsa studia ament, et parentes esse, non qui-
2 dem corporum, sed mentium, credant. Multum haec pietas confert studio; nam ita et libenter audient et dictis credent, et esse similes concupiscent: in ipsos denique coetus scholarum laeti et alacres convenient: emendati non irascentur, laudati gaudebunt: ut sint
3 carissimi, studio merebuntur. Nam ut illorum officium est docere, sic horum praebere se dociles: alioqui neutrum sine altero sufficiet. Et sicut hominis ortus ex utroque gignentium confertur, et frustra sparseris semina, nisi illa praemollitus foverit sulcus: ita eloquentia coalescere nequit, nisi sociata tradentis accipientisque concordia.

X. In his primis operibus, quae non ipsa parva sunt sed majorum quasi membra atque partes, bene instituto ac satis exercitato, jam fere tempus appetet aggrediendi suasorias judicialesque materias: quarum antequam viam ingredior, pauca mihi de ipsa declamandi ratione dicenda sunt: quae quidem, ut ex omnibus no-
2 vissime inventa, ita multo est utilissima. Nam et cuncta illa, de quibus diximus, in se fere continet, et veritati proximam imaginem reddit: ideoque ita est celebrata, ut plerisque videretur ad formandam eloquentiam vel sola sufficere. Neque enim virtus ulla perpetuae duntaxat orationis reperiri potest, quae non sit cum hac
3 dicendi meditatione communis. Eo quidem res ista culpa docentium recidit, ut inter praecipuas, quae corrumperent eloquentiam, causas licentia atque insci-tia declamantium fuerit. Sed eo, quod natura bonum
4 est, bene uti licet. Sint ergo et ipsae materiae, quae fingentur, quam simillimae veritati: et declamatio, in quantum maxime potest, imitetur eas actiones, in qua-
5 rum exercitationem reperta est. Nam *magos*, et *pestilentiam*, et *responsa*, et *saeviores tragicis novercas*, aliaque magis adhuc fabulosa, frustra inter *sponsiones* et *interdicta* quaeremus. Quid ergo? Nunquam haec supra

fidem, et poetica (ut vere dixerim) themata, juvenibus pertractare permittemus, ut exspatientur, et gaudeant materia et quasi in corpus eant? Erat optimum: sed 6
certe sint grandia et tumida, non stulta etiam et acrioribus oculis intuenti ridicula: ut, si jam cedendum est, impleat se declamator aliquando, dum sciat, ut quadrupedes, quum viridi pabulo distentae sunt, sanguinis detractione curantur, et sic ad cibos viribus conservandis idoneos redeunt, ita sibi quoque tenuandas adipes, et quicquid humoris corrupti contraxerit, emittendum, si esse sanus ac robustus volet. Alioqui tumor ille 7
inanis primo cujusque veri operis conatu deprehendetur. Totum autem declamandi opus qui diversum omnino a forensibus causis existimant, ii profecto ne rationem quidem, qua ista exercitatio inventa sit, pervident. Nam, si foro non praeparat, aut scenicae osten- 8
tationi, aut furiosae vociferationi, simillimum est. Quid enim attinet judicem praeparare, qui nullus est? narrare, quod omnes sciant falsum? probationes adhibere causae, de qua nemo sit pronunciaturus? Et haec quidem otiosa tantum; affici vero, et ira vel luctu permovere, cujus est ludibrii, nisi quibusdam pugnae simulacris ad verum discrimen aciemque justam consuescimus? Nihil ergo inter forense genus dicendi, atque hoc 9
declamatorium, intererit? Si profectus gratia dicimus, *nihil*. Utinamque adjici ad consuetudinem posset, ut nominibus uteremur, et perplexae magis et longioris aliquando actus controversiae fingerentur, et verba in usu quotidiano posita minus timeremus, et jocos inserere moris esset: quae nos, quamlibet per alia in scholis exercitati sumus, tirones in foro inveniunt. Si vere 10
in ostentationem comparetur declamatio, sane paullulum aliquid inclamare ad voluptatem audientium debemus. Nam et iis actionibus, quae in aliqua sine dubio 11
veritate versantur, sed sunt ad popularem aptatae delectationem, quales legimus panegyricos, totumque hoc demonstrativum genus, permittitur adhibere plus cultus, omnemque artem (quae latere plerumque in judiciis debet) non confiteri modo, sed ostentare etiam hominibus in hoc advocatis. Quare declamatio, quoniam est judi- 12
ciorum consiliorumque imago, similis esse debet veritati: quoniam autem aliquid in se habet ἐπιδεικτικὸν, nonnihil sibi nitoris assumere. Quod faciunt actores 13
comici: qui nec ita prorsus, ut nos vulgo loquimur, pronunciant, quod esset sine arte: nec procul tamen a

natura recedunt, quo vitio periret imitatio: sed morem communis hujus sermonis decore quodam scenico exor-
14 nant. Sic quoque aliqua nos incommoda ex iis, quas finxerimus, materiis consequentur, in eo praecipue, quod multa in his relinquuntur incerta, quae sumimus ut videntur, *aetates*, *facultates*, *liberi*, *parentes*, *urbium*
15 *ipsarum vires*, *jura*, *mores*, alia his similia. Quin aliquando etiam argumenta ex ipsis positionum vitiis ducimus. Sed haec suo quaeque loco. Quamvis enim omne propositum operis a nobis destinati eo spectet, ut orator instituatur: tamen, ne quid studiosi requirant, etiam si quid erit, quod ad scholas pertineat proprie, in transitu non omittemus.

XI. Jam hinc ergo nobis inchoanda est ea pars artis, ex qua capere initium solent, qui priora omiserunt: quanquam video quosdam in ipso statim limine obstaturos mihi, qui nihil egere hujusmodi praeceptis eloquentiam putent: sed, natura sua, et vulgari modo, et scholarum exercitatione contenti, rideant etiam diligentiam nostram; exemplo magni quoque nominis professorum, quorum aliquis, ut opinor, interrogatus, quid esset σχῆμα et νόημα, nescire se quidem, sed, si ad rem
2 pertineret, esse in sua declamatione respondit. Alius percontanti, *Theodoreus, an Apollodoreus esset? Ego*, inquit, *parmularius sum.* Nec sane potuit urbanius ex confessione inscitiae suae elabi. Porro hi, quia et beneficio ingenii praestantes sunt habiti, et multa etiam memoria digna exclamaverunt, plurimos habent similes
3 negligentiae suae, paucissimos naturae. Igitur impetu dicere se et viribus uti gloriantur: neque enim opus esse probatione aut dispositione in rebus fictis: sed (cujus rei gratia plenum sit auditorium) sententiis gran-
4 dibus, quarum optima quaeque a periculo petatur. Quin etiam in cogitando, nulla ratione adhibita, aut, tectum intuentes, magnum aliquid, quod ultro se offerat, pluribus saepe diebus exspectant; aut, murmure incerto, velut classico, instincti, concitatissimum corporis motum, non enunciandis, sed quaerendis, verbis accommodant.
5 Nonnulli certa sibi initia, priusquam sensum invenerint, destinant, quibus aliquid diserti subjungendum sit: eaque, diu secum ipsi clareque modulati, desperata connectendi facultate, deserunt: et ad alia deinceps, atque
6 inde alia, non minus communia ac nota, devertunt. Qui plurimum videntur habere rationis, non in causas tamen

laborem suum, sed in locos intendunt: atque in his non corpori prospiciunt, sed abrupta quaedam, ut forte ad manum venere, jaculantur. Unde fit, ut dissoluta et ex 7
diversis congesta oratio cohaerere non possit, similisque commentariis puerorum sit, in quos ea, quae, aliis declamantibus, laudata sunt, regerunt. Magnas tamen sententias, et res bonas (ita enim gloriari solent) elidunt: nam et barbari et servi: et, si hoc sat est, nulla est ratio dicendi.

XII. Ne hoc quidem negaverim, sequi plerumque hanc opinionem, ut fortius dicere videantur indocti: primum vitio male judicantium, qui majorem habere vim credunt ea, quae non habent artem: ut effringere, quam aperire; rumpere, quam solvere; trahere, quam ducere, putant robustius. Nam et gladiator, qui armo- 2
rum inscius in pugnam ruit; et luctator, qui totius corporis nisu in id, quod semel invasit, incumbit, fortior ab his vocatur: quum interim et hic frequenter suis viribus ipse prosternitur, et illum, vehementis impetus, excipit adversarii mollis articulus.

Sed sunt in hac parte, quae imperitos etiam natu- 3
raliter fallant; nam et *divisio*, quum plurimum valeat in causis, speciem virium minuit: et rudia politis majora, et sparsa compositis numerosiora, creduntur.

Est praeterea quaedam virtutum vitiorumque vici- 4
nia, qua *maledicus* pro *libero*, *temerarius* pro *forti*, *effusus* pro *copioso* accipitur. Maledicit autem ineruditus apertius et saepius; vel cum periculo suscepti litigatoris, frequenter etiam suo. Affert et ista res opinio- 5
nem, quia libentissime homines audiunt ea, quae dicere ipsi noluissent.

Illud quoque alterum, quod est in elocutione ipsa, periculum, minus vitat, conaturque perdite: unde evenit nonnunquam, ut aliquid grande inveniat, qui semper quaerit, quod nimium est: verum et raro evenit, et certa vitia non pensat.

Propter hoc quoque interdum videntur indocti co- 6
piam habere majorem, quod dicunt omnia: doctis est et electio, et modus. His accedit, quod a cura docendi, quod intenderint, recedunt. Itaque illud quaestionum et argumentorum apud corrupta judicia frigus evitant: nihilque aliud, quam quo vel pravis voluptatibus aures assistentium permulceant, quaerunt.

Sententiae quoque ipsae, quas solas petunt, magis 7

eminent, quum omnia circa illas sordida et abjecta sunt: ut lumina, non inter *umbras*, quemadmodum Cicero dicit, sed plane in tenebris, clariora sunt. Itaque ingeniosi vocentur, ut libet, dum tamen constet, contumeliose sic laudari disertum.

8 Nihilominus confitendum est etiam detrahere doctrinam aliquid, ut limam rudibus, et cotes hebetibus, et vino vetustatem; sed vitia detrahit: atque eo solo minus est, quod literae perpolierunt, quo melius.

9 Verum hi pronunciatione quoque famam, dicendi fortius, quaerunt. Nam et clamant ubique, et omnia *levata* (ut ipsi vocant) *manu* emugiunt, multo discursu, 10 anhelitu, jactatione, gestu, motu capitis, furentes. Jam collidere manus, terrae pedem incutere, femur, pectus, frontem caedere, mire ad pullatum circulum facit: quum ille eruditus, ut in oratione multa summittere, variare, disponere, ita etiam in pronunciando suum cuique eorum, quae dicet, colori accommodare actum sciat; et, si quid sit perpetua observatione dignum, modestus et esse et videri malit.

11 At illi hanc *vim* appellant, quae est potius *violentia*: quum interim non actores modo aliquos invenias, sed (quod est turpius) praeceptores etiam, qui brevem dicendi exercitationem consecuti, omissa ratione, ut tulit impetus, passim tumultuentur, eosque, qui plus honoris literis tribuerunt, et ineptos, et jejunos, et trepidos, et infirmos, ut quodque verbum contumeliosissimum occur- 12 rit, appellent. Verum illis quidem gratulemur, sine labore, sine ratione, sine disciplina disertis: nos, quando et praecipiendi munus jam pridem deprecati sumus et in foro quoque dicendi, quia honestissimum finem putamus, desinere, dum desideraremur; inquirendo scribendoque talia consolemur otium nostrum, quae futura usui bonae mentis juvenibus arbitramur, nobis certe sunt voluptati.

XIII. Nemo autem a me exigat id praeceptorum genus, quod est a plerisque scriptoribus artium traditum, ut quasi quasdam leges, immutabili necessitate constrictas, studiosis dicendi feram: utique *prooemium*, et id quale; proxima huic *narratio*; quae lex deinde narrandi; *propositio* post hanc, vel, ut quibusdam placuit, *excursio*; tum certus ordo *quaestionum*, ceteraque, quae, velut si aliter facere fas non sit, quidam tanquam 2 jussi sequuntur. Erat enim rhetorice res prorsus faci-

lis ac parva, si uno et brevi praescripto contineretur: sed mutantur pleraque causis, temporibus, occasione, necessitate. Atque ideo res in oratore praecipua consilium est, quia varie, et ad rerum momenta, convertitur. Quid enim si praecipias imperatori, quoties aciem 3
instruet, dirigat frontem, cornua utrinque promoveat, equites pro cornibus locet? Erit haec quidem rectissima fortasse ratio, quoties licebit: sed mutabitur natura loci, si mons occurret, si flumen obstabit, si collibus, silvis, asperitate alia prohibebitur; mutabit hostium genus, mutabit praesentis conditio discriminis; nunc acie 4
directa, nunc cuneis, nunc auxiliis, nunc legione pugnabitur; nonnunquam terga etiam dedisse simulata fuga proderit. Ita prooemium necessarium, an supervacuum; 5
breve, an longius; ad judicem omni sermone directo, an aliquando averso per aliquam figuram, dicendum sit: constricta an latius fusa narratio; continua an divisa; recta an ordine permutato, causae docebunt. Itemque 6
de quaestionum ordine, quum in eadem controversia aliud alii parti prius quaeri frequenter expediat. Neque enim rogationibus plebisve scitis sancta sunt ista praecepta, sed hoc, quicquid est, utilitas excogitavit. Non negabo autem sic utile esse plerumque, alioqui 7
nec scriberem: verum, si eadem illa nobis aliud suadebit utilitas, hanc, relictis magistrorum auctoritatibus, sequemur.

Equidem id maxime *Praecipiam, ac repetens iterumque* 8
iterumque monebo: res duas in omni actu spectet orator, *quid deceat, quid expediat.* Expedit autem saepe, mutare ex illo constituto traditoque ordine aliqua, et interim decet; ut in statuis atque picturis videmus variari habitus, vultus, status. Nam recti quidem corporis vel minima gratia est: nempe enim adversa sit facies, 9
et demissa brachia, et juncti pedes, et a summis ad ima rigens opus. Flexus ille, et, ut sic dixerim, motus, dat actum quendam effictis. Ideo nec ad unum modum formatae manus, et in vultu mille species. Cursum 10
habent quaedam et impetum, sedent alia, vel incumbunt; nuda haec, illa velata sunt: quaedam mixta ex utroque. Quid tam distortum et elaboratum, quam est ille Discobolos Myronis? Si quis tamen, ut parum rectum, improbet opus, nonne ab intellectu artis abfuerit, in qua vel praecipue laudabilis est illa ipsa novitas ac difficultas? Quam quidem gratiam et delectationem afferunt 11
figurae, quaeque in sensibus, quaeque in verbis sunt.

Mutant enim aliquid a recto, atque hanc prae se virtutem ferunt, quod a consuetudine vulgari recesserunt.
12 Habet in pictura speciem tota facies: Apelles tamen imaginem Antigoni latere tantum altero ostendit, ut amissi oculi deformitas lateret. Quid? non in oratione operienda sunt quaedam, sive ostendi non debent, sive
13 exprimi pro dignitate non possunt? ut fecit Timanthes, opinor, Cythnius, in tabula, qua Coloten Tejum vicit. Nam quum in Iphigeniae immolatione pinxisset tristem Calchantem, tristiorem Ulixem, addidisset Menelao, quem summum poterat ars efficere, maerorem: consumptis affectibus, non reperiens, quo digne modo patris vultum posset exprimere, velavit ejus caput, et suo
14 cuique animo dedit aestimandum. Nonne huic simile est illud Sallustianum, *Nam de Carthagine tacere satius puto, quam parum dicere*? Propter quae mihi semper moris fuit, quam minime alligare me ad praecepta, quae καθολικὰ vocant, id est (ut dicamus quomodo possumus) *universalia* vel *perpetualia*. Raro enim reperitur hoc genus, ut non labefactari parte aliqua aut subrui possit. Sed de his plenius suo quidque loco tractabi-
15 mus. Interim nolo se juvenes satis instructos, si quem ex his, qui breves plerumque circumferuntur, artis libellum edidicerint, et velut decretis technicorum tutos, putent. Multo labore, assiduo studio, varia exercitatione, plurimis experimentis, altissima prudentia, prae-
16 sentissimo consilio constat ars dicendi. Sed adjuvatur his quoque, si tamen rectam viam, non unam orbitam, monstrent: a qua declinare qui crediderit nefas, patiatur necesse est illam per funes ingredientium tarditatem. Itaque et stratum militari labore iter saepe deserimus, compendio ducti: et, si rectum limitem rupti torrentibus pontes inciderint, circumire cogemur: et, si janua tenebitur incendio, per parietem exibimus.
17 Late fusum opus est, et multiplex, et prope quotidie novum, et de quo nunquam dicta erunt omnia. Quae sunt tamen tradita, quid ex his optimum, et, si quid mutari, adjici, detrahi, melius videbitur, dicere experiar.

XIV. *Rhetoricen* in Latinum transferentes, tum *oratoriam*, tum *oratricem* nominaverunt. Quos equidem non fraudaverim debita laude, quod copiam Romani sermonis augere tentaverint. Sed non omnia nos ducentes ex Graeco sequuntur, sicut ne illos quidem.
2 quoties suis utique verbis signare nostra voluerunt. Et

haec interpretatio non minus dura est, quam illa Flavii *essentia* atque *entia*: sed ne propria quidem; nam *oratoria* sic efferetur, ut *elocutoria*; *oratrix* ut *elocutrix*: illa autem, de qua loquimur, *rhetorice*, talis est, qualis *eloquentia*: nec dubie apud Graecos quoque duplicem intellectum habet. Namque uno modo fit appositum, 3
ars rhetorica, ut *navis piratica*; altero nomen rei, qualis est *philosophia*, *amicitia*. Nos ipsam nunc volumus significare substantiam, ut grammatice *literatura* est, non *literatrix*, quemadmodum *oratrix*: nec *literatoria*, quemadmodum *oratoria*. Verum in rhetorice non sic.

Ne pugnemus igitur, quum praesertim plurimis 4
alioqui Graecis sit utendum. Nam certe si *physicos* et *musicos* et *geometras* dicam, nec vim afferam his nominibus indecora in Latinum sermonem mutatione; denique, quum M. Tullius etiam ipsis librorum, quos hac de re primum scripserat, titulis, Graeco nomine utatur: profecto non est verendum, ne temere videamur oratori maximo de nomine artis suae credidisse.

Igitur *rhetorice* (jam enim sine metu cavillationis 5
utemur hac appellatione) sic, ut opinor, optime dividetur, ut de *arte*, de *artifice*, de *opere* dicamus. *Ars* erit, quae disciplina percipi debet: ea est *bene dicendi scientia*. *Artifex* est, qui percepit hanc artem, id est, orator, cujus est summa *bene dicere*. *Opus*, quod efficitur ab artifice, id est, *bona oratio*. Haec omnia rursus diducuntur in species; sed illa sequentia suo loco: nunc quae de prima parte tractanda sunt, ordiar.

XV. Ante omnia, quid sit rhetorice: quae finitur quidem varie, sed quaestionem habet duplicem; aut enim de *qualitate ipsius rei*, aut de *comprehensione verborum* dissensio est. Prima ac praecipua opinionum circa hoc differentia, quod alii malos quoque viros posse oratores dici putant: alii (quorum nos sententiae accedimus) nomen hoc, artemque, de qua loquimur, bonis demum tribui volunt. Eorum autem, qui dicendi facul- 2
tatem a majore ac magis expetenda vitae laude secernunt, quidam rhetoricen *vim* tantum, quidam *scientiam*, sed non virtutem, quidam *usum*, quidam *artem* quidem, sed a scientia et virtute dijunctam, quidam etiam *pravitatem* quandam *artis*, id est, κακοτεχνίαν nominaverunt. Hi fere, aut in *persuadendo*, aut in *dicendo apposite ad* 3
persuadendum, positum orandi munus sunt arbitrati. Id enim fieri potest ab eo quoque, qui vir bonus non sit.

Est igitur frequentissimus finis, *rhetoricen esse vim persuadendi.* Quod ego *vim* appello, plerique *potestatem*, nonnulli *facultatem* vocant: quae res ne quid afferat
4 ambiguitatis, vim dico τὴν δύναμιν. Haec opinio originem ab Isocrate (si tamen revera Ars, quae circumfertur, ejus est) duxit. Qui, quum longe sit a voluntate infamantium oratoris officia, finem artis temere comprehendit, dicens esse rhetoricen *persuadendi opificem*, id est, πειθοῦς δημιουργόν; neque enim mihi permiserim eadem uti declinatione, qua Ennius M. Cethegum *Suadae medullam* vocat. Apud Platonem quoque Gorgias in libro, qui nomine ejus inscriptus est, idem fere dicit: sed hanc Plato illius opinionem vult accipi, non suam. Cicero pluribus locis scripsit, oratoris
6 officium esse, *dicere apposite ad persuadendum.* In rhetoricis etiam, quos sine dubio ipse non probat, finem facit *persuadere.* Verum et pecunia persuadet, et gratia, et auctoritas dicentis, et dignitas, et postremo aspectus etiam ipse sine voce, quo vel recordatio meritorum cujusque, vel facies aliqua miserabilis,
7 vel formae pulchritudo, sententiam dictat. Nam et M'. Aquilium defendens Antonius, quum scissa veste cicatrices, quas is pro patria pectore adverso suscepisset, ostendit, non orationis habuit fiduciam, sed oculis populi Romani vim attulit: quem illo ipso aspectu maxime motum in hoc, ut absolveret reum, creditum est.
8 Servium quidem Galbam miseratione sola, qua non suos modo liberos parvulos in concionem produxerat, sed Galli etiam Sulpicii filium suis ipse manibus circumtulerat, elapsum esse, quum aliorum monumentis, tum
9 Catonis oratione testatum est. Et Phrynen non Hyperidis actione, quanquam admirabili, sed conspectu corporis, quod illa, speciosissimum alioqui, diducta nudaverat tunica, putant periculo liberatam. Quae si omnia persuadent, non est hic, de quo locuti sumus, ido-
10 neus finis. Ideoque diligentiores sunt visi sibi, qui quum de rhetorice idem sentirent, existimaverunt eam *vim dicendo persuadendi.* Quem finem Gorgias in eodem, de quo supra diximus, libro, velut coactus a Socrate, facit; a quo non dissentit Theodectes; sive ipsius id opus est, quod de rhetorice nomine ejus inscribitur sive, ut creditum est, Aristotelis: in quo est, finem esse rhetorices, *ducere homines dicendo in id, quod actor vo-*
11 *lit.* Sed ne hoc quidem satis est comprehensum: persuadent enim dicendo, vel ducunt in id quod volun

lii quoque, ut meretrices, adulatores, corruptores. At
ontra non persuadet semper orator: ut interim non
it proprius hic finis ejus, interim sit communis cum
s, qui ab oratore procul absunt. Atqui non multum 12
b hoc fine abest Apollodorus, dicens judicialis ora-
ionis primum et super omnia esse, *persuadere judici,*
t *sententiam ejus ducere in id, quod velit.* Nam et ipse
ratorem fortunae subjicit, ut, si non persuaserit, no-
nen suum retinere non possit. Quidam recesserunt ab 13
:ventu, sicut Aristoteles, qui dicit: *rhetorice est vis in-*
:eniendi omnia in oratione persuasibilia. Qui finis et il-
ud vitium, de quo supra diximus, habet, et insuper,
uod nihil nisi inventionem complectitur, quae sine
locutione non est oratio. Hermagorae, qui finem ejus 14
sse ait *persuasibiliter dicere*, et aliis, qui eandem sen-
entiam non iisdem tamen verbis explicant ac finem esse
emonstrant, *dicere, quae oporteat omnia, ad persuaden-*
um, satis responsum est, quum *persuadere* non tantum
ratoris esse convicimus. Addita sunt his alia varie. 15
Quidam enim *circa res omnes*, quidam *circa civiles* mo-
o versari rhetoricen putaverunt: quorum verius utrum
it, in eo loco, qui hujus quaestionis proprius est, di-
am. Omnia subjecisse oratori videtur Aristoteles, 16
uum dixit, *vim esse dicendi, quid in quaque re possit*
sse *persuasibile.* Et Patrocles, qui non quidem adjicit,
n quaque re: sed nihil excipiendo idem ostendit. *Vim*
nim vocat *inveniendi, quod sit in oratione persuasibile:*
ui fines et ipsi solam complectuntur inventionem.
Quod vitium fugiens Theodorus, *vim* putat *inveniendi*
t eloquendi cum ornatu credibilia, in omni oratione.
Sed, quum eodem modo credibilia, quo persuasibilia, 17
tiam non orator inveniat, adjiciendo: *in omni oratione,*
magis quam superiores concedit, scelera quoque per-
uadentibus, pulcherrimae rei nomen. Gorgias apud 18
Platonem, persuadendi se artificem in judiciis et aliis
oetibus esse ait; de justis quoque et injustis tractare:
ui Socrates *persuadendi*, non *docendi* concedit facultа-
em. Qui vero non omnia subjiciebant oratori, sollici- 19
us ac verbosius, ut necesse erat, adhibuerunt discri-
ina; quorum fuit Ariston, Critolai Peripatetici disci-
ulus, cujus hic finis est, *scientia videndi et agendi in*
uaestionibus civilibus, per orationem popularis persua-
nis. Hic *scientiam*, quia Peripateticus est, non, ut 20
ici, *virtutis* loco ponit: *popularem* autem comprehen-
ndo *persuasionem*, etiam contumeliosus est adversus

artem orandi, quam nihil putat doctis persuasuram. Illud de omnibus, qui circa civiles demum quaestiones oratorem judicant versari, dictum sit, excludi ab his plurima oratoris officia: illam certe *laudativam* totam,
21 quae est rhetorices pars tertia. Cautius Theodorus Gadareus, ut jam ad eos veniamus, qui *artem* quidem esse eam, sed non *virtutem*, putaverunt. Ità enim dicit (ut ipsis eorum verbis utar, qui haec ex Graeco transtulerunt): *Ars inventrix, et judicatrix, et enunciatrix decente ornatu secundum mensionem ejus, quod in quoque*
22 *potest sumi persuasibile, in materia civili.* Itemque Cornelius Celsus, qui finem rhetorices ait, *dicere persuasibiliter in dubia et civili materia.* Quibus sunt non dissimiles, qui ab aliis traduntur; qualis est ille, *Vis videndi et eloquendi de rebus civilibus subjectis sibi, cum quadam persuasione et quodam corporis habitu et eorum,*
23 *quae dicet, pronunciatione.* Mille alia, sed aut eadem, aut ex eisdem composita: quibus item, quum de materia rhetorices dicendum erit, respondebimus. Quidam eam neque *vim*, neque *scientiam*, neque *artem* putaverunt; sed Critolaus *usum dicendi;* nam hoc τριβὴ significat;
24 Athenaeus *fallendi artem.* Plerique autem, dum pauca ex Gorgia Platonis, a prioribus imperite excerpta, legere contenti, neque hoc totum, neque alia ejus volumina evolvunt, in maximum errorem inciderunt, credunque, eum in hac esse opinione, ut *rhetoricen* non *artem*, *sed peritiam quandam gratiae ac voluptatis* exi-
25 stimet: et, alio loco, *civilitatis particulae simulacrum* et *quartam partem adulationis*: quod duas partes civilitatis corpori assignet, *medicinam*, et quam interpretantur *exercitatricem*, duas animo, *legalem* atque *justitiam*: *adulationem* autem *medicinae*, vocet *coquorum artificium*: et *exercitatricis*, *mangonum*, qui colorem fuco et verum robur inani sagina mentiantur; *legalis*, *cavillatricem*
26 *justitiae*, *rhetoricen*. Quae omnia sunt quidem scripta in hoc libro, dictaque a Socrate, cujus persona videtur Plato significare quid sentiat: sed alii sunt ejus sermones ad coarguendos, qui contra disputant, compositi quos ἐλεγκτικοὺς vocant, alii ad praecipiendum, qui
27 δογματικοὶ appellantur. Socrates autem, seu Plato, ea quidem, quae tum exercebatur, rhetoricen talem putavit; nam et dicit his verbis τοῦτον τὸν τρόπον, ὃν ἡμεῖς πολιτεύεσθε. Et veram autem et honestam intelligit. Itaque disputatio illa contra Gorgiam ita claudit. οὐκοῦν ἀνάγκη τὸν ῥητορικὸν δίκαιον εἶναι, τὸν δὲ δίκαια βούλεσθ

βούλεσθαι δίκαια πράσσειν. Ad quod ille quidem con- 28
ticescit, sed sermonem suscipit Polus, juvenili calore
inconsideratior: contra quem illa de simulacro et adu-
latione dicuntur. Tum Callicles adhuc concitatior, qui
tamen ad hanc perducitur clausulam, *τὸν μέλλοντα*
ὀρθῶς ῥητορικὸν ἔσεσθαι, δίκαιον ἄρα δεῖ εἶναι καὶ ἐπιστή-
μονα τῶν δικαίων; ut appareat, Platoni non rhetoricen
videri malum, sed eam veram, nisi justo ac bono, non
contingere. Adhuc autem in Phaedro manifestius facit, 29
hanc artem consummari citra justitiae quoque scientiam
non posse: cui opinioni nos quoque accedimus. An ali-
ter defensionem Socratis, et eorum, qui pro patria ce-
ciderant, laudem scripsisset? quae certe sunt oratoris
opera. Sed in illud hominum genus, quod facultate 30
dicendi male utebatur, invectus est. Nam et Socrates
inhonestam sibi credidit orationem, quam ei Lysias reo
composuerat: et tum maxime scribere litigatoribus,
quae illi pro se ipsi dicerent, erat moris: atque ita
juri, quo non licebat pro altero agere, fraus adhibeba-
tur. Doctores quoque ejus artis parum idonei Platoni 31
videbantur, qui rhetoricen a *justitia* separarent, et ve-
ris credibilia praeferrent: nam id quoque dicit in Phae-
dro. Consensisse autem illis superioribus videri potest 32
etiam Cornelius Celsus, cujus haec verba sunt: *Orator*
simile tantum veri petit. Deinde paullo post: *Non enim*
bona conscientia, sed victoria, litigantis, est praemium.
Quae si vera essent, pessimorum hominum foret: haec
tam perniciosa nocentissimis moribus dare instrumenta,
et nequitiam praeceptis adjuvare. Sed illi rationem
opinionis suae viderint.

Nos autem ingressi formare *perfectum oratorem,* 33
quem in primis esse *virum bonum* volumus, ad eos, qui
de hoc opere melius sentiunt, revertamur. *Rhetoricen*
autem quidam eandem *civilitatem* esse judicaverunt:
Cicero *scientiae civilis partem* vocat; *civilis* autem *scien-*
tia idem quod sapientia est. Quidam etiam *philosophiae,*
quorum est Isocrates. Huic ejus substantiae maxime 34
convenit finitio, *Rhetoricen esse bene dicendi scientiam.*
Nam et orationis omnes virtutes semel complectitur, et
protinus mores etiam oratoris; quum bene dicere non
possit, nisi vir bonus. Idem valet Chrysippi finis ille 35
ductus a Cleanthe, *scientia recte dicendi.* Sunt plures
ejusdem, sed ad alias quaestiones magis pertinent. Idem
sentiret finis hoc modo comprehensus, *persuadere, quod*
oporteat: nisi quod artem ad exitum alligat. Bene 36

Areus, *dicere secundum virtutem orationis.* Excludunt a rhetorice malos et illi, qui scientiam civilium officiorum eam putaverunt, si scientiam virtutem judicant; sed anguste, intraque civiles quaestiones, coercent. Albutius, non obscurus professor atque auctor, *scientiam bene dicendi* esse consentit: sed exceptionibus peccat, adjiciendo, *circa civiles quaestiones* et *credibiliter*;
37 quarum jam utrique responsum est. Probabilis et illi voluntatis, qui *recte sentire et dicere*, rhetorices putaverunt.

Hi sunt fere fines maxime illustres, et de quibus praecipue disputatur. Nam omnes quidem persequi, nec attinet, nec possum: quum pravum quoddam (ut arbitror) studium circa scriptores Artium exstiterit, nihil eisdem verbis, quae prior aliquis occupasset, finiendi:
38 quae ambitio procul aberit a me. Dicam enim non utique, quae invenero, sed quae placebunt: sicut hoc, *rhetoricen esse bene dicendi scientiam:* quum, reperto quod est optimum, qui quaerit aliud, pejus velit.

His approbatis, simul manifestum est illud quoque, quem finem, vel quid summum et ultimum habeat rhetorice, quod τέλος dicitur, ad quod omnis ars tendit; nam si est ipsa bene dicendi scientia, finis ejus et summum est bene dicere.

XVI. Sequitur quaestio, *an utilis rhetorice?* Nam quidam vehementer in eam invehi solent: et, quod sit indignissimum, in accusationem orationis utuntur orandi viribus: *Eloquentiam esse, quae poenis eripiat scelestos; cujus fraude damnentur interim boni; consilia ducantur in pejus; nec seditiones modo turbaeque populares, sed bella etiam inexpiabilia excitentur; cujus denique tum maximus sit usus, quum pro falsis contra veritatem*
2 3 *valet.* Nam et Socrati objiciunt comici, *docere eum, quomodo pejorem causam meliorem faciat:* et, contra,
4 Tisiam et Gorgiam similia, dicit, polliceri, Plato. Et his adjiciunt exempla Graecorum Romanorumque, et enumerant, qui, perniciosa, non singulis tantum, sed rebus etiam publicis, usi eloquentia, turbaverint civitatium status, vel everterint: eoque et Lacedaemoniorum civitate expulsam; et Athenis quoque, ubi actor movere affectus vetabatur, velut recisam orandi potestatem.
5 Quo quidem modo nec duces erunt utiles, nec magistratus, nec medicina, nec ipsa denique sapientia. Nam et dux Flaminius, et Gracchi, Saturnini, Glau-

ciae, magistratus; et in medicis venena, et in iis, qui philosophorum nomine male utuntur, gravissima nonnunquam flagitia deprehensa sunt. Cibos aspernemur; 6
attulerunt saepe valetudinis causas: nunquam tecta subeamus; super habitantes aliquando procumbunt: non fabricetur militi gladius; potest uti eodem ferro latro. Quis nescit ignes, aquas, sine quibus nulla sit vita; et (ne terrenis immorer) Solem Lunamque, praecipua siderum, aliquando etiam nocere?

Num igitur negabitur deformem Pyrrhi pacem 7
caecus ille Appius dicendi viribus diremisse? aut non divina M. Tullii eloquentia et contra leges agrarias popularis fuit, et Catilinae fregit audaciam, et supplicationes, qui maximus honor victoribus bello ducibus datur, in toga meruit? Nonne perterritos militum animos 8
frequenter a metu revocat oratio et, tot pugnandi pericula ineuntibus, laudem vita potiorem esse persuadet? Neque vero me Lacedaemonii atque Athenienses magis moverint, quam populus Romanus, apud quem summa semper oratoribus dignitas fuit. Equidem nec urbium 9
conditores reor aliter effecturos fuisse, ut vaga illa multitudo coiret in populos, nisi docta voce commota: nec legum repertores sine summa vi orandi consecutos, ut se ipsi homines ad servitutem juris astringerent. Quin ipsa vitae praecepta, etiamsi natura sunt honesta, 10
illus tamen ad formandas mentes valent, quoties pulchritudinem rerum claritas orationis illuminat. Quare, etiamsi in utramque partem valent arma facundiae, non tamen est aequum id haberi malum, quo bene uti licet.

Verum haec apud eos fortasse quaerantur, qui sum- 11
iam rhetorices ad persuadendi vim retulerunt. Si vero est *bene dicendi scientia*, quem nos finem sequimur, et sit *orator* inprimis *vir bonus*: utilem certe eam esse confitendum est. Et hercle deus ille princeps, parens 12
rerum, fabricatorque mundi, nullo magis hominem seiunxit a ceteris, quae quidem mortalia essent, animabus, quam dicendi facultate. Nam corpora quidem 13
magnitudine, viribus, firmitate, patientia, velocitate praestantiora in illis mutis videmus: eadem minus egere acquisitae extrinsecus opis. Nam et ingredi citius, pasci, et tranare aquas, citra docentem, natura ea sciunt. Et pleraque contra frigus ex suo corpore 14
instituntur, et arma iis ingenita quaedam, et ex obvio cibo victus: circa quae omnia multus hominibus labor

est. Rationem igitur nobis praecipuam dedit, ejusque
16 nos socios esse cum diis immortalibus voluit. Sed ipsa
ratio neque tam nos juvaret, neque tam esset in nobis
manifesta, nisi, quae concepissemus mente, promere
etiam loquendo possemus: quod magis deesse ceteris
animalibus, quam intellectum et cogitationem quandam,
16 videmus. Nam et moliri cubilia, et nidos texere, et
educare fetus, et excludere, quin etiam reponere in
hiemem alimenta, opera quaedam nobis inimitabilia
(qualia sunt cerarum et mellis) efficere, nonnullius
fortasse rationis est; sed quia carent sermone, quae
17 id faciunt, *muta atque irrationalia* vocantur. Denique
homines, quibus negata vox est, quantulum adjuvat
animus ille coelestis? Quare si nihil a diis oratione
melius accepimus, quid tam dignum cultu ac labore
ducamus, aut in quo malimus praestare hominibus,
quam quo ipsi homines ceteris animalibus praestant?
18 eo quidem magis, quod nulla in parte plenius labor
gratiam refert. Id adeo manifestum erit, si cogitave-
rimus, unde et quousque jam provecta sit orandi facul-
19 tas; et adhuc augeri potest. Nam ut omittam, defen-
dere amicos, regere consiliis senatum, populum, ex-
ercitum in quae velit ducere, quam sit utile conveni-
atque bono viro: nonne pulchrum vel hoc ipsum est,
ex communi intellectu verbisque, quibus utuntur om-
nes, tantum assequi laudis et gloriae, ut non loqui et
orare, sed, quod Pericli contigit, fulgurare ac tona-
re videaris?

XVII. Finis non erit, si exspatiari parte in hac, e
indulgere voluptati velim. Transeamus igitur ad eam
2 quaestionem, quae sequitur, an *rhetorice ars sit.* Quo
quidem adeo ex iis, qui praecepta dicendi tradiderunt
nemo dubitavit, ut etiam ipsis librorum titulis testatur
sit, scriptos eos *de arte rhetorica:* Cicero vero etiam
quae *rhetorice* vocetur, esse *artificiosam eloquentiam*
dicat. Quod non oratores tantum vindicarunt, ut stu
diis aliquid suis praestitisse videantur: sed cum h
philosophi, et Stoici et Peripatetici plerique, conse
5 tiunt. Ac me dubitasse confiteor, an hanc partem qua
stionis tractandam putarem; nam quis est adeo, no
ab eruditione modo, sed a sensu remotus hominis,
fabricandi quidem, et texendi, et e luto vasa ducen
artem putet; *rhetoricen* autem, maximum ac pulche
rimum (ut supra diximus) opus, in tam sublime fast

gium existimet *sine arte* venisse? Equidem illos, qui 4
contra disputarunt, non tam sensisse, quod dicerent, quam exercere ingenia materiae difficultate credo voluisse: sicut Polycratem, quum Busirim laudaret, et Clytaemnestram: quanquam is, quod his dissimile non esset, composuisse orationem, quae est habita contra Socratem, dicitur.

Quidam naturalem esse rhetoricen volunt, et tamen 5
adjuvari exercitatione non diffitentur: ut in libris Ciceronis de Oratore dicit Antonius, *observationem* quandam esse, *non artem.* Quod non ideo, ut pro vero 6
accipiamus, est positum; sed ut Antonii persona servetur, qui dissimulator artis fuit. Hanc autem opinionem habuisse Lysias videtur. Cujus sententiae talis defensio est, quod indocti, et barbari, et servi, pro se quum loquuntur, aliquid dicant *simile principio, narrent*, *probent*, *refutent*, et (quod vim habeat epilogi) *deprecentur.* Deinde adjiciunt illas verborum cavillatio- 7
nes, *nihil*, *quod ex arte fiat*, *ante artem fuisse:* atqui dixisse homines pro se et in alios semper: doctores artis, sero jam, et circa Tisiam et Coraca primum, repertos; orationem igitur ante artem fuisse, eoque artem non esse. Nos porro, quando coeperit hujus rei 8
doctrina, non laboramus: quanquam apud Homerum, et praeceptorem Phoenicem tum agendi, tum etiam loquendi, et oratores plures, et omne in tribus ducibus orationis genus, et certamina quoque proposita eloquentiae inter juvenes, invenimus: quin in caelatura clipei Achillis et lites sunt et actores. Illud admonere satis 9
est, *omnia*, *quae ars consummaverit*, *a natura initia duxisse.* Aut tollatur *medicina*, quae ex observatione salubrium, atque his contrariorum, reperta est, et, ut quibusdam placet, tota constat experimentis; nam et vulnus deligavit aliquis, antequam haec ars esset: et febrem quiete et abstinentia, non quia rationem videbat, sed quia id valetudo ipsa coegerat, mitigavit. *Nec fabrica* sit ars; casas enim primi illi sine arte fe- 10
cerunt: nec musica; cantatur ac saltatur per omnes gentes aliquo modo. Ita si *rhetorice* vocari debet sermo quicunque, fuisse eam, antequam esset ars, confitebor; si vero non, quisquis loquitur, orator est, et 11
tum non tanquam oratores loquebantur, necesse est, oratorem factum arte, nec ante artem fuisse, fateantur. Quo illud quoque excluditur, quod dicunt, non esse artis id, quod faciat qui non didicerit: dicere autem

homines et qui non didicerint. Ad cujus rei confirmationem afferunt, Demaden, remigem, et Aeschinem, hypocriten, oratores fuisse. Falso: nam neque orator esse, qui non didicit, potest: et hos sero potius, quam nunquam, didicisse quis dixerit: quanquam Aeschines ab initio sit versatus in literis, quas pater ejus etiam docebat; Demaden neque non didicisse certum sit, et continua dicendi exercitatio potuerit tantum, quantuluscunque postea fuit, fecisse; nam id potentissimum discendi genus est. Sed et praestantiorem, si didicisset, futurum fuisse dicere licet. Neque enim orationes scribere est ausus: ut eum multum valuisse in dicendo sciamus. Aristoteles, ut solet, quaerendi gratia, quaedam subtilitatis suae argumenta excogitavit in Gryllo: sed idem et *de arte rhetorica* tres libros scripsit, et in eorum primo non artem solum eam fatetur, sed ei particulam civilitatis, sicut dialectices, assignat. Multa Critolaus contra, multa Rhodius Athenodorus. Agnon quidem detraxit sibi inscriptione ipsa fidem, qua rhetorices accusationem professus est. Nam de Epicuro, qui disciplinas omnes fugit, nihil miror.

Hi complura dicunt, sed ex paucis locis ducta. Itaque potentissimis eorum breviter occurram, ne in infinitum quaestio evadat. Prima his argumentatio *ex materia* est. Omnes enim artes ajunt habere *materiam;* quod est verum: rhetoriçes *nullam* esse *priam;* quod esse falsum in sequentibus probabo. Altera est calumnia, nullam artem falsis assentiri opinionibus, quia constitui sine perceptione non possit, quae semper vera sit: *rhetoricen* assentiri falsis: non esse igitur artem. Ego, rhetoricen nonnunquam dicere falsa pro veris, confitebor; sed non ideo, in falsa quoque esse opinione, concedam: quia longe diversum est, ipsi quid videri, et, ut alii videatur, efficere. Nam et imperator falsis utitur saepe: ut Hannibal, quum inclusus a Fabio, sarmentis circa cornua boum deligatis incensisque, per noctem in adversos montes agens armenta, speciem hosti abeuntis exercitus dedit: sed illum fefellit; ipse, quid verum esset, non ignoravit. Nec vero Theopompus Lacedaemonius, quum permutato cum uxore habitu e custodia, ut mulier, evasit, falsam de se opinionem habuit, sed custodibus praebuit. Item orator, quum falso utitur pro vero; scit esse falsum, eoque se pro vero uti; non ergo falsam habet ipse opinionem, sed fallit alium. Nec Cicero, quum se tenebras offudisse judicibus in causa Cluentii gloria-

tus est, nihil ipse vidit. Et pictor, quum vi artis suae efficit, ut quaedam eminere in opere, quaedam recessisse credamus, ipse ea plana esse non nescit. Ajunt 22
etiam, *omnes artes habere finem aliquem propositum, ad quem tendant*: hunc modo nullum esse in rhetorice, modo non praestari eum, qui promittatur. Mentiuntur: nos enim esse finem jam ostendimus, et quis esset, diximus. Praestabit hunc semper orator, semper enim be- 23
ne dicet. Firmum autem hoc, quod opponitur, adversus eos fortasse sit, qui persuadere finem putaverunt. Noster orator, arsque a nobis finita, non sunt posita in eventu. Tendit quidem ad victoriam, qui dicit: sed quum bene dixit, etiamsi non vincat, id, quod arte continetur, effecit. Nam et gubernator vult salva na- 24
ve in portum pervenire; si tamen tempestate fuerit abreptus, non ideo minus erit gubernator, dicetque notum illud, *Dum clavum rectum teneam.* Et medicus 25
sanitatem aegri petit: si tamen aut valetudinis vi, aut intemperantia aegri, aliove quo casu summa non contingit, dum ipse omnia secundum rationem fecerit, medicinae fine non excidit. Ita oratori bene dixisse finis est. Nam est *ars* ea, ut post paullum clarius ostendemus, *in actu* posita, *non in effectu.* Ita falsum erit 26
illud quoque, quod dicitur, *Artes scire, quando sint finem consecutae; rhetoricen nescire.* Nam se quisque bene dicere intelligit.

Uti etiam vitiis rhetoricen, quod ars nulla faciat, criminantur: quia et falsum dicat et affectus moveat. Quorum neutrum est turpe, quum ex bona ratione pro- 27
ficiscitur: ideoque nec vitium. Nam et mendacium dicere, etiam sapienti aliquando concessum est: et affectus, si aliter ad aequitatem perduci judex non poterit, necessario movebit orator. Imperiti enim judicant, et 28
qui frequenter in hoc ipsum fallendi sunt, ne errent. Nam, si mihi sapientes judices dentur, sapientum conciones, atque omne concilium; nihil invidia valeat, nihil gratia, nihil opinio praesumpta, falsique testes: perquam sit exiguus eloquentiae locus, et prope in sola delectatione ponatur. Sin et audientium mobiles ani- 29
mi, et tot malis obnoxia veritas: arte pugnandum est: et adhibenda quae prosunt. Neque enim, qui recta via depulsus est, reduci ad eam nisi alio flexu potest.

Plurima vero ex eo contra rhetoricen cavillatio est, 30
quod ex utraque causae parte dicatur. Inde haec: *nullam esse artem sibi contrariam*; rhetoricen esse contra-

riam sibi: *nullam artem destruere, quod effecerit*; accidere hoc rhetorices operi: item, *aut dicenda eam docere, aut non dicenda*; itaque vel per hoc non esse artem, quod non dicenda praecipiat, vel per hoc, quod, quum dicenda praeceperit, etiam contraria his doceat.
31 Quae omnia apparet de ea rhetorice dici, quae sit a bono viro atque ab ipsa virtute sejuncta: alioqui ubi injusta causa est, ibi rhetorice non est: adeo ut vix admirabili quodam casu possit accidere, ut ex utraque
32 parte orator, id est vir bonus, dicat. Tamen quoniam hoc quoque in rerum naturam cadit, ut duos sapientes aliquando justae causae in diversum trahant (quando etiam pugnaturos eos inter se, si ratio ita duxerit, credunt), respondebo propositis: atque ita quidem, ut appareat, haec adversus eos quoque frustra excogitata,
33 qui malis moribus nomen oratoris indulgent. Nam *rhetorice non est contraria sibi.* Causa enim cum causa, non illa secum ipsa, componitur. Nec, si pugnent inter se, qui idem didicerunt, idcirco ars, quae utrique tradita est, non erit: alioqui nec armorum; quia saepe gladiatores, sub eodem magistro eruditi, inter se
34 componuntur: nec gubernandi; quia navalibus proeliis gubernator est gubernatori adversus: nec imperatoria; quia imperator cum imperatore contendit. Item non evertit opus rhetorice, quod efficit; neque enim positum a se argumentum solvit orator, sed ne rhetorice quidem: quia, apud eos, qui in persuadendo finem putant, aut si quis (ut dixi) casus duos inter se bonos viros composuerit, verisimilia quaerentur: non autem, si quid est altero credibiliùs, id ei contrarium
35 est, quod fuit credibile. Nam ut candido candidius, et dulci dulcius non est adversum, ita nec probabili probabilius. Nec praecipit unquam non dicenda, nec dicendis contraria, sed quae in quaque causa dicenda
36 sunt. Non semper autem, etiamsi frequentissime, tuenda veritas erit: sed aliquando exigit communis utilitas, ut etiam falsa defendantur.

Ponuntur hae quoque in secundo Ciceronis de oratore libro contradictiones: *artem earum rerum esse, quae sciantur: oratoris omnem actionem opinione, non scientia contineri; quia et apud eos dicat, qui nesciant,*
37 *et ipse dicat aliquando, quod nesciat.* Ex his alterum, id est, an sciat judex, de quo dicatur, nihil ad oratoris artem; alteri respondendum. „*Ars earum rerum est, quae sciuntur.*“ Rhetorice ars est bene dicendi,

bene autem dicere scit orator. Sed nescit, an verum 38
sit, quod dicit. Ne hi quidem, qui ignem, aut aquam, aut quatuor elementa, aut corpora insecabilia esse, ex quibus res omnes initium duxerint, tradunt; nec qui intervalla siderum, et mensuras solis ac terrae colligunt: disciplinam tamen suam, *artem* vocant. Quodsi ratio efficit, ut haec non opinari, sed, propter vim probationum, scire videantur; eadem ratio idem praestare oratori potest. Sed an causa vera sit, nescit. Ne 39
medicus quidem, an dolorem capitis habeat, qui hoc se pati dicet: curabit tamen, tanquam id verum sit, et erit ars medicina. Quid? quod rhetorice non utique propositum habet semper vera dicendi, sed semper verisimilia? scit autem esse verisimilia quae dicit. Adji- 40
ciunt his, qui contra sentiunt, quod saepe, quae in aliis litibus impugnarunt actores causarum, eadem in aliis defendant. Quod non artis, sed hominis, est vitium. Haec sunt praecipua, quae contra rhetoricen dicantur; alia, et minora, et tamen ex his fontibus derivata.

Confirmatur autem eam *esse artem* breviter. Nam 41
sive (ut Cleanthes voluit) *ars* est *potestas via*, id est *ordine*, *efficiens*; esse certe viam atque ordinem in bene dicendo nemo dubitaverit: sive ille ab omnibus fere probatus finis observatur, artem constare ex perceptionibus consentientibus et coexercitatis ad finem vitae utilem; jam ostendimus nihil non horum in rhetorice inesse. Quid? quod et inspectione et exercitatione, ut 42
artes ceterae, constat? Nec potest ars non esse, si ars est dialectice, quod fere constat; quum ab ea, specie magis quam genere, differat. Sed nec illa omittenda sunt, qua in re alius se inartificialiter, alius artificialiter gerat, in ea esse artem: et in eo, quod, qui didicerit, melius faciat, quam qui non didicerit, esse artem. Atqui non solum doctus indoctum, sed etiam 43
doctior doctum in rhetorices opere superabit, neque essent ejus aliter tam multa praecepta, tamque magni, qui docerent. Id quod quum omnibus confitendum est, tum nobis praecipue, qui rationem dicendi a bono viro non separamus.

XVIII. Quum sint autem artium aliae positae in inspectione, id est cognitione et aestimatione, rerum, qualis est *astrologia*, nullum exigens actum, sed ipso rei, cujus studium habet, intellectu contenta, quae θεωρητικὴ vocatur: aliae in agendo, quarum in hoc

finis est, et ipso actu perficitur, nihilque post actum operis relinquit, quae πρακτικὴ dicitur, qualis est *saltatio*: aliae in effectu, quae operis, quod oculis subjicitur, consummatione finem accipiunt, quam ποιητικὴν appellamus, qualis est *pictura*: fere judicandum est, *rhetoricen* in actu consistere; hoc enim, quod est officii sui, perficit. Atque ita ab omnibus dictum est.

3 Mihi autem videtur etiam ex illis ceteris artibus multum assumere. Nam et potest aliquando ipsa res per se inspectione esse contenta. Erit enim rhetorice in oratore etiam tacente: et si desierit agere, vel proposito, vel aliquo casu, impeditus, non magis desinet esse orator, quam medicus, qui curandi fecerit finem.

4 Nam est aliquis, ac nescio an maximus etiam, ex secretis studiis fructus, ac tum pura voluptas literarum, quum ab actu, id est opere, recesserunt et contemplatione sui fruuntur.

5 Sed effectivae quoque aliquid simile scriptis orationibus vel historiis (quod ipsum opus in parte oratoria merito ponimus), consequetur. Si tamen una ex tribus artibus habenda sit, quia maxime ejus usus actu continetur, atque est in eo frequentissima; dicatur *activa* vel *administrativa*; nam et hoc ejusdem rei nomen est.

XIX. Scio, quaeri etiam, *naturane* plus ad eloquentiam conferat, an *doctrina*. Quod ad propositum quidem nostri operis nihil pertinet: neque enim consummatus orator nisi ex utraque fieri potest: plurimum tamen referre arbitror, quam esse in hoc loco

2 quaestionem velimus. Nam si parti utrilibet omnino alteram detrahas, natura etiam sine doctrina multum valebit, doctrina nulla esse sine natura poterit. Sin ex pari coeant, in mediocribus quidem utrisque majus adhuc naturae credam esse momentum; consummatos autem plus doctrinae debere, quam naturae, putabo, sicut terrae, nullam fertilitatem habenti, nihil optimus agricola profuerit; e terra uberi utile aliquid, etiam nullo colente, nascetur; at in solo fecundo plus cul-

5 tor, quam ipsa per se bonitas soli, efficiet. Et, si Praxiteles signum aliquod ex molari lapide conatus esset exsculpere, Parium marmor mallem rude: at si illud idem artifex expolisset, plus in manibus fuisset, quam in marmore. Denique natura materia doctrinae est: haec fingit, illa fingitur. Nihil ars sine materia: materiae etiam sine arte pretium est; ars summa, materia optima melior.

XX. Illa quaestio est major, ex mediis artibus, quae neque laudari per se, neque vituperari possunt, sed utiles aut secus, secundum mores utentium, fiunt, habenda sit rhetorice; an sit, ut compluribus etiam philosophorum placet, virtus. Equidem illud, quod in 2
studiis docendi plerique exercuerunt et exercent, aut *nullam artem*, quae ἀτεχνία nominatur, puto (multos enim video, sine ratione, sine literis, qua vel impudentia vel fames duxit, ruentes); aut *malam* quasi *artem*, quam κακοτεχνίαν dicimus. Nam et fuisse multos, et esse nonnullos existimo, qui facultatem dicendi ad hominum perniciem converterint. *Ματαιοτεχνία* quoque 3
est quaedam, id est supervacua artis imitatio, quae nihil sane nec boni nec mali habeat, sed vanum laborem: qualis illius fuit, qui grana ciceris ex spatio distante missa, in acum continuo et sine frustratione inserebat: quem quum spectasset Alexander, donasse dicitur ejusdem leguminis modio: quod quidem praemium fuit illo opere dignissimum. His ego comparandos existimo, qui 4
in declamationibus, quas esse veritati dissimillimas volunt, aetatem multo studio ac labore consumunt.

Verum haec, quam instituere conamur, et cujus imaginem animo concepimus, quae bono viro convenit, quaeque est vera rhetorice, virtus erit. Quod 5
philosophi quidem multis et acutis conclusionibus colligunt: mihi vero etiam planiore hac, proprieque nostra, probatione videtur esse perspicuum.

Ab illis haec dicuntur. Si consonare sibi in faciendis ac non faciendis, virtutis est, quae pars ejus *prudentia* vocatur, eadem in dicendis ac non dicendis erit. Et, si virtutes sunt, ad quas nobis, etiam ante quam 6
doceremur, initia quaedam ac semina sunt concessa natura, ut ad justitiam, cujus rusticis quoque ac barbaris apparet aliqua imago: nos certe sic esse ab initio formatos, ut possemus orare pro nobis, etiamsi non perfecte, tamen ut inessent quaedam (ut dixi) semina ejus facultatis, manifestum est. Non eadem au- 7
tem iis natura artibus est, quae a virtute sunt remotae. Itaque quum duo sint genera orationis, altera *perpetua*, quae *rhetorice* dicitur, altera *concisa*, quae *dialectice*; quas quidem Zeno adeo conjunxit, ut hanc compressae in pugnum manus, illam explicitae diceret similem: etiam disputatrix virtus erit; adeo de hac, quae speciosior atque apertior tanto est, nihil dubitabitur.

Sed plenius hoc idem atque apertius intueri ex ip- 8
sis operibus volo. Nam quid orator in *laudando* faciet,

nisi honestorum ac turpium peritus? aut in *suadendo*, nisi utilitate perspecta? aut in *judiciis*, si justitiae sit ignarus? Quid? non fortitudinem postulat res eadem, quum saepe contra turbulentas populi minas, saepe cum periculosa potentium offensa, nonnunquam, ut in judicio Miloniano, inter circumfusa militum arma dicendum sit: ut si virtus non est, ne perfecta quidem esse
9 possit oratio. Quodsi ea in quoque animalium est virtus, qua praestat cetera vel pleraque, ut in leone impetus, in equo velocitas; hominem porro ratione atque oratione excellere ceteris certum est: cur non tam in eloquentia, quam in ratione virtutem ejus esse credamus? Recteque hoc apud Ciceronem disserit Crassus: *Est enim eloquentia una quaedam de summis virtutibus;*
10 et ipse Cicero in sua persona, quum ad Brutum in epistolis, tum aliis etiam locis, virtutem eam appellat.

At prooemium aliquando et narrationem dicit malus homo, et argumenta, sic, ut nihil sit in his requirendum. Nam et latro pugnabit acriter, virtus tamen erit fortitudo: et tormenta sine gemitu feret malus servus, tolerantia tamen doloris laude sua non carebit. Multa fiunt eadem, sed aliter. Sufficiant igitur haec, quia de utilitate supra tractavimus.

XXI. *Materiam* rhetorices quidam dixerunt esse *orationem*: qua in sententia ponitur apud Platonem Gorgias. Quae si ita accipitur, ut sermo quacunque de re compositus dicatur *oratio*, non materia, sed opus est: ut statuarii statua; nam et oratio efficitur arte, sicut statua. Sin hac appellatione verba ipsa significari pu-
2 tamus, nihil haec sine rerum substantia faciunt. Quidam *argumenta persuasibilia*: quae et ipsa in parte sunt operis, et arte fiunt, et materia egent. Quidam *civiles quaestiones;* quorum opinio non qualitate, sed modo erravit; est enim haec materia rhetо-
3 rices, sed non sola. Quidam, quia virtus sit rhetorice, materiam ejus *totam vitam* vocant. Alii, quia non omnium virtutum materia sit tota vita, sed pleraeque earum versentur in partibus (sicut *justitia*, *fortitudo*, *continentia*, propriis officiis et suo fine intelliguntur), rhetoricen quoque dicunt in una aliqua parte ponendam: eique locum in ethice *negotialem* assignant, id est, πραγματικόν.
4 Ego (neque id sine auctoribus) materiam esse rhetorices judico, *omnes res quaecunque ei ad dicendum subjectae erunt.* Nam Socrates apud Platonem dicere

Gorgiae videtur, *non in verbis esse materiam, sed in rebus.* Et in Phaedro palam, non in judiciis modo et concionibus, sed in rebus etiam privatis ac domesticis, rhetoricen esse, demonstrat. Quo manifestum est hanc opinionem ipsius Platonis fuisse. Et Cicero quodam loco materiam rhetorices vocat res, quae subjectae sunt ei, sed certas demum putat esse subjectas. Alio vero, de omnibus rebus oratori dicendum arbitratur, his quidem verbis, *Quanquam vis oratoris professioque ipsa bene dicendi hoc suscipere ac polliceri videatur, ut omni de re, quaecunque sit proposita, ornate ab eo copioseque dicatur.* Atque adhuc alibi, *Verum enim oratori, quae sunt in hominum vita (quandoquidem in ea versatur orator, atque ea est ei subjecta materia) omnia quaesita, audita, lecta, disputata, tractata, agitata esse debent.* 5 6

Hanc autem, quam nos *materiam* vocamus, id est, res subjectas, quidam modo infinitam, modo non propriam rhetorices esse dixerunt: eamque artem *circumcurrentem* vocaverunt, quod in omni materia diceret. Cum quibus mihi minima pugna est. Nam de omni materia dicere eam fatentur: propriam habere materiam, quia multiplicem habeat, negant. Sed neque infinita est, etiamsi est multiplex: et aliae quoque artes minores habent multiplicem materiam, velut *architectonice*: namque ea in omnibus, quae sunt aedificio utilia, versatur: et *caelatura*, quae auro, argento, aere, ferro, opera efficit. Nam *sculptura* etiam lignum, ebur, marmor, vitrum, gemmas, praeterea quae supra dixi, complectitur. Neque protinus non est materia rhetorices, si in eadem versatur et alius. Nam si quaeram, quae sit materia statuarii, dicetur *aes:* si quaeram, quae sit excusoris, id est ejus fabricae, quam Graeci χαλκευτικὴν vocant, similiter *aes* esse respondeant. Atqui plurimum a statuis differunt vasa. Nec medicina ideo non erit ars, quia unctio et exercitatio cum palaestrica, ciborum vero qualitas etiam cum coquorum ei sit arte communis. 7 8 9 10 11

Quod vero de bono, utili, justo disserere, philosophiae officium esse dicunt, non obstat. Nam, quum philosophum dicunt, hoc accipi volunt, virum bonum. Cur igitur oratorem, quem a bono viro non separo, in eadem materia versari mirer? quum praesertim primo libro jam ostenderim, philosophos omissam hanc ab oratoribus partem occupasse, quae rhetorices propria semper fuisset, ut illi potius in nostra materia versentur. Denique quum sit *dialectices materia* de rebus sub- 12 13

jectis disputare, sit autem dialectice oratio concisa, cur non eadem perpetuae quoque materia videatur?

14 Solet a quibusdam et illud poni, *Omnium igitur artium peritus erit orator, si de omnibus ei dicendum est.* Possem hic Ciceronis respondere verbis, apud quem hoc invenio, *Mea quidem sententia nemo esse poterit omni laude cumulatus orator, nisi erit omnium rerum magnarum atque artium scientiam consecutus*: sed mihi satis est ejus esse oratorem rei, de qua dicet, non in-
15 scium. Neque enim omnes causas novit, et debet posse de omnibus dicere. De quibus ergo dicet? de quibus didicit. Similiter de artibus quoque, de quibus dicendum erit, interim discet: et de quibus didicerit, dicet.
16 Quid ergo? non aut faber de fabrica melius, aut de musice musicus? Si nesciat orator, quid sit, de quo quaeritur, plane melius. Nam et litigator rusticus illiteratusque de causa sua melius, quam orator, qui nescit quid in lite sit, dicet? sed accepta a musico, a fabro, sicut a litigatore, melius orator, quam ipse
17 qui docuerit. Verum et *faber*, quum de *fabrica*, et *musicus*, quum de *musica*, si quid confirmationem desideraverit, dicet; non erit quidem orator, sed faciet illud quasi orator: sicut quum vulnus imperitus deligabit, non erit medicus, sed faciet ut medicus.

18 An hujusmodi res nec *in laudem*, nec *in deliberationem*, nec *in judicium* veniunt? Ergo quum de faciendo portu Ostiensi deliberatum est, non debuit dicere sententiam orator? atqui opus erat ratione architecto-
19 rum. Livores et tumores in corpore cruditatis an veneni signa sint, non tractat orator? at est id ex ratione medicinae. Circa mensuras et numeros non versabitur? dicamus has Geometriae esse partes. Equidem omnia fere posse credo casu aliquo venire in officium oratoris; quod si non accidet, non erunt ei subjecta.

20 Ita sic quoque recte diximus, *materiam rhetorices esse omnes res ad dicendum ei subjectas*; quod quidem probat etiam sermo communis. Nam quum aliquid, de quo dicamus, accepimus, positam nobis esse materiam
21 frequenter etiam praefatione testamur. Gorgias quidem adeo rhetori de omnibus putavit esse dicendum, ut se in auditoriis interrogari paterétur, qua quisque de re vellet. Hermagoras quoque, dicendo materiam esse in causa et
22 in quaestionibus, omnes res subjectas erat complexus. Sed quaestiones si negat ad rhetoricen pertinere, dissentit a nobis: si autem ad rhetoricen pertinent, ab hoc quo-

que adjuvamur. Nihil est enim, quod non in causam aut in quaestionem cadat. Aristoteles tres faciendo partes orationis, *judicialem*, *deliberativam*, *demonstrativam*, paene et ipse oratori subjecit omnia; nihil enim non in haec cadit. 23

Quaesitum a paucissimis etiam de *instrumento* est. *Instrumentum* voco, *sine quo formari materia, et in id, quod velimus, effici opus non possit.* Verum hoc ego non artem credo egere, sed artificem. Neque enim scientia desiderat instrumentum, quae potest esse consummata, etiamsi nihil faciat; sed ille opifex, ut caelator caelum, et pictor penicilla. Itaque haec in eum locum, quo *de oratore* dicturi sumus, differamus. 24

M. FABII QUINTILIANI DE ORATORIA INSTITUTIONE

LIBER TERTIUS.

1 Quoniam in libro secundo quaesitum est, quid esset *rhetorice*, et quis *finis* ejus; *artem* quoque eam esse, et *utilem*, et *virtutem*, ut vires nostrae tulerunt, ostendimus; *materiamque* ei res omnes, de quibus dicere oporteret, subjecimus: jam hinc, unde coeperit, quibus constet, quo quaeque in ea modo invenienda atque tractanda sint, exsequar: intra quem modum plerique scriptores Artium constiterunt, adeo ut Apollodorus contentus solis judicialibus fuerit. Nec sum ig- 2
narus, hoc a me praecipue, quod hic liber inchoat, opus studiosos ejus desiderasse, ut inquisitione opinionum, quae diversissimae fuerunt, longe difficillimum, ita nescio an minimae legentibus futurum voluptati: quippe quod prope nudam praeceptorum traditionem desideret. In ceteris enim admiscere tentavimus aliquid 3
nitoris, non jactandi ingenii gratia (namque in id eligi materia poterat uberior), sed ut hoc ipso alliceremus magis juventutem ad cognitionem eorum, quae necessaria studiis arbitramur, si ducti jucunditate aliqua lectionis, libentius discerent ea, quorum ne jejuna atque arida traditio averteret animos, et aures praeser-

4 tim tam delicatas raderet, verebamur. Qua ratione se Lucretius dicit praecepta philosophiae carmine esse complexum: namque hac, ut est notum, similitudine utitur:

> Ac veluti pueris absinthia tetra medentes
> Quum dare conantur, prius oras pocula circum
> Aspirant mellis dulci flavoque liquore,

5 et quae sequuntur. Sed nos veremur, ne parum hic liber mellis, et absinthii multum, habere videatur, sitque salubrior studiis, quam dulcior. Quin etiam hoc timeo, ne ex eo minorem gratiam ineat, quod plerague non inventa per me, sed ab aliis tradita, continebit: habeat etiam quosdam, qui contra sentiant et adversentur, propterea quod plurimi auctores, quamvis eodem tenderent, diversas tamen vias munierunt, at-
6 que in suam quisque induxit sequentes. Illi autem probant qualecunque ingressi sunt iter, nec facile inculcatas pueris persuasiones mutaveris, quia nemo non di-
7 dicisse mavult, quam discere. Est autem, ut procedente libro patebit, infinita dissensio auctorum, primo, ad ea, quae rudia atque imperfecta adhuc erant, adjicientibus quod invenissent scriptoribus: mox, ut aliquid sui viderentur afferre, etiam recta mutantibus.

8 Nam primus post eos, quos poetae tradiderunt, movisse aliqua circa rhetoricen Empedocles dicitur. Artium autem scriptores antiquissimi, Corax et Tisias Siculi: quos insecutus est vir ejusdem insulae Gorgias
9 Leontinus, Empedoclis (ut traditur) discipulus. Is beneficio longissimae aetatis (nam centum et novem vixit annos) cum multis simul floruit: ideoque et illorum, de quibus supra dixi, fuit aemulus, et ultra Socratem
10 usque duravit. Thrasymachus Chalcedonius cum hoc, et Prodicus Cius, et Abderites Protagoras, a quo decem millibus denariorum didicisse artem, quam edidit, Evathlus dicitur: et Hippias Eleus, et, quem Palamedem
11 Plato appellat, Alcidamas Elaeïtes. Antiphon quoque et orationem primus omnium scripsit, et nihilo minus Artem et ipse composuit, et pro se dixisse optime est creditus: etiam Polycrates, a quo scriptam in Socratem diximus orationem: et Theodorus Byzantius, ex iis et
12 ipse, quos Plato appellat λογοδαιδάλους. Horum primi communes locos tractasse dicuntur, Protagoras, Gorgias, Prodicus, et Thrasymachus. Cicero in Bruto negat ante Periclem scriptum quicquam, quod ornatum oratorium habeat; ejus aliqua ferri. Equidem non re-

peri

perio quicquam tanta eloquentiae fama dignum: ideoque minus miror esse, qui nihil ab eo scriptum putent; haec autem, quae feruntur, ab aliis esse composita. His successere multi, sed clarissimus Gorgiae auditorum, Isocrates, quanquam de praeceptore ejus inter auctores non convenit; nos autem Aristoteli credimus. Hinc velut diversae secari coeperunt viae. Nam et Isocratis praestantissimi discipuli fuerunt in omni studiorum genere: eoque jam seniore (octavum enim et nonagesimum implevit annum) pomeridianis scholis Aristoteles praecipere artem oratoriam coepit, noto quidem illo (ut traditur) versu ex Philocteta frequenter usus:

Αἰσχρὸν σιωπᾷν, καὶ Ἰσοκράτην ἐᾷν λέγειν.
Turpe esse tacere, et Isocratem pati dicere.

Ars est utriusque, sed pluribus eam libris Aristoteles complexus est. Eodem tempore Theodectes fuit, de cujus opere supra dictum est. Theophrastus quoque Aristotelis discipulus de *rhetorice* diligenter scripsit: atque hinc vel studiosius philosophi, quam rhetores, praecipueque Stoicorum ac Peripateticorum principes. Fecit deinde velut propriam Hermagoras viam, quam plurimi sunt secuti: cui maxime par atque aemulus videtur Athenaeus fuisse. Multa post Apollonius Molon, multa Areus, multa Caecilius, et Halicarnasseus Dionysius. Praecipue tamen in se converterunt studia Apollodorus Pergamenus, qui praeceptor Apolloniae Caesaris Augusti fuit: et Theodorus Gadareus, qui se dici maluit Rhodium: quem studiose audisse, quum in eam insulam secessisset, dicitur Tiberius Caesar. Hi diversas opiniones tradiderunt, appellatique inde *Apollodorei* et *Theodorei*, ad morem certas in philosophia sectas sequendi. Sed Apollodori praecepta magis ex discipulis cognoscas: quorum diligentissimus in tradendo Latine fuit C. Valgius, Graece Atticus. Nam ipsius sola videtur Ars edita ad Matium, quia ceteras missa ad Domitium epistola non agnoscit. Plura scripsit Theodorus, cujus auditorem Hermagoram sunt qui viderint.

Romanorum primus (quantum ego quidem sciam) condidit aliqua in hac materia M. Cato ille Censorius, post M. Antonius inchoavit; nam hoc solum opus ejus, atque id ipsum imperfectum, manet. Secuti minus celebres; quorum memoriam, si quo loco res poscet, non omittam. Praecipuum vero lumen sicut eloquentiae, ita praeceptis quoque ejus, dedit unicum apud nos

specimen orandi docendique oratorias artes, M. Tullius: post quem tacere modestissimum foret, nisi et rhetoricos suos ipse adolescenti sibi elapsos diceret, et in oratoriis haec minora, quae plerique desiderant, sciens
21 omisisset. Scripsit de eadem materia non pauca Cornificius, aliqua Stertinius, nonnihil pater Gallio: accuratius vero priores Gallione Celsus et Laenas, et aetatis nostrae Virginius, Plinius, Tutilius. Sunt et hodie clari ejusdem operis auctores; qui si omnia complexi forent, consuluissent labori meo: sed parco nominibus viventium; veniet eorum laudi suum tempus: ad posteros enim virtus durabit, non perveniet invidia.
22 Non tamen post tot ac tantos scriptores pigebit meam quibusdam locis posuisse sententiam. Neque enim me cujusdam sectae, velut quadam superstitione imbutus, addixi: et electuris quae volent facienda copia fuit, sicut ipse plurium in unum confero inventa, ubicunque ingenio non erit locus, curae testimonium meruisse contentus.

II. Nec diu nos moretur quaestio, *quae rhetorices origo sit.* Nam cui dubium est, quin sermonem ab ipsa rerum *natura* geniti protinus homines acceperint (quod certe principium est ejus rei), huic studium et incrementum dederit *utilitas*, summam *ratio* et *exercitatio*?
2 Nec video, quare curam dicendi putent quidam inde coepisse, quod ii, qui in discrimen aliquod vocabantur, accuratius loqui, defendendi sui gratia, instituerint. Haec enim, ut honestior causa, ita non utique prior est: quum praesertim accusatio praecedat defensionem: nisi quis dicit, etiam gladium fabricatum ab eo prius, qui ferrum in tutelam sui, quam qui in
3 perniciem alterius, compararit. Initium ergo dicendi dedit *natura;* initium artis, *observatio.* Homines enim sicut in medicina, quum viderent alia salubria, alia insalubria, ex observatione eorum effecerunt artem: ita quum in dicendo alia utilia, alia inutilia deprehenderent, notarunt ea ad imitandum vitandumque, et quaedam, secundum rationem eorum, adjecerunt ipsi quoque: haec confirmata sunt usu: tum, quae sciebat quis
4 que, docuit. Cicero quidem initium orandi conditoribus urbium ac legum latoribus dedit: in quibus fuisse vim dicendi necesse est: cur tamen hanc primam originem putet, non video; quum sint adhuc quaedam vagae et sine urbibus ac sine legibus gentes, et tamen

qui sunt in his nati, et legationibus fungantur, et accusent aliqua ac defendant, et denique alium alio melius loqui credant.

III. Omnis autem *orandi ratio*, ut plurimi maximique auctores tradiderunt, quinque partibus constat, *inventione, dispositione, elocutione, memoria, pronunciatione* sive *actione* (utroque enim modo dicitur). Omnis vero sermo, quo quidem voluntas aliqua enunciatur, habeat necesse est et *rem* et *verba*. Ac, si est brevis, et una 2
conclusione finitus, nihil fortasse ultra desideret: at oratio longior plura exigit. Non enim tantum refert, quid, et quo modo dicamus, sed etiam quo loco: opus ergo est et *dispositione*. Sed neque omnia, quae res postulat, dicere, neque suo quaeque loco, poterimus, nisi adjuvante *memoria;* quapropter ea quoque pars quarta erit. Verum haec cuncta corrumpit ac prope- 3
modum perdit indecora, vel voce vel gestu, *pronunciatio*. Huic quoque igitur tribuendus est necessario quintus locus.

Nec audiendi quidam, quorum est Albutius, qui 4
tres modo primas esse partes volunt, quia *memoria* atque *actio* natura, non arte, contingant (quarum nos praecepta suo loco dabimus), licet Thrasymachus quoque idem *de actione* crediderit. His adjecerunt quidam 5
sextam partem, ita ut inventioni *judicium* subnecterent, quia primum esset *invenire*, deinde *judicare*. Ego porro ne invenisse quidem credo eum, qui non judicavit; neque enim contraria, communia, stulta *invenisse* dicitur quisquam, sed *non vitasse*. Et Cicero quidem in 6
rhetoricis judicium subjecit inventioni; mihi autem adeo tribus primis partibus videtur esse permixtum (nam neque *dispositio* sine eo, neque *elocutio* fuerit), ut *pronunciationem* quoque vel plurimum ex eo mutuari possim. Quod hoc audacius dixerim, quod in *Partitionibus* 7
oratoriis ad easdem, de quibus supra dictum est, quinque pervenit partes. Nam quum dupliciter primum divisisset, in *inventionem* atque *elocutionem*: res ac dispositionem inventioni, verba et pronunciationem elocutioni dedit: quintamque constituit, communem, ac velut custodem omnium, memoriam. Idem in *Oratore*, quinque rebus constare eloquentiam dicit: in quibus postea scriptis certior ejus sententia est. Non minus 8
mihi cupidi novitatis alicujus videntur fuisse, qui adjecerunt *ordinem*, quum dispositionem dixissent: quasi

aliud sit dispositio, quam rerum ordine quam optimo collocatio. Dion inventionem modo et dispositionem tradidit, sed utramque duplicem, rerum ac verborum, ut sit elocutio inventionis, pronunciatio dispositionis: his quinta pars, memoria, accedat. Theodorei fere inventionem duplicem, *rerum*, atque *elocutionis*, deinde
9 tres ceteras partes. Hermagoras, judicium, partitionem, ordinem, quaeque elocutionis sunt, subjicit *oeconomiae*, quae, Graece appellata ex cura rerum domesticarum et hic per abusionem posita, nomine Latino caret.

10 Est et circa hoc quaestio, quod *memoriam* in ordine partium quidam *inventioni*, quidam *dispositioni* subjunxerunt: nobis quartus ejus locus maxime placet. Non enim inventa tantum tenere, ut disponamus, nec disposita, ut eloquamur, sed etiam verbis formata memoriae mandare debemus. Hac enim omnia, quaecunque in orationem collata sunt, continentur.

11 Fuerunt etiam in hac opinione non pauci, ut has non *rhetorices* partes esse existimarent, sed opera oratoris: ejus enim esse invenire, disponere, eloqui, et
12 cetera. Quod si accipimus, nihil arti relinquemus. Nam bene dicere est oratoris; rhetorices tamen est bene dicendi scientia: vel, ut alii putant, artificis est persuadere; vis autem persuadendi, artis. Ita *invenire* quidem et *disponere*, oratoris; *inventio* autem et *dispositio*,
13 rhetorices propria videri potest. In eo plures dissenserunt, utrumne hae *partes* essent rhetorices, an ejusdem *opera*, an (ut Athenaeus credit) *elementa*, quae vocant στοιχεῖα. Sed neque *elementa* recte quis dixerit; alioqui tantum initia erunt, ut mundi vel humor, vel ignis, vel materia, vel corpora insecabilia: nec *operum* recte nomen accipient, quae nec ab aliis perficiuntur,
14 et aliud ipsa perficiunt. *Partes* igitur. Nam quum sit ex his rhetorice, fieri non potest, ut, quum totum ex partibus constet, non sint partes totius, ex quibus constat. Videntur autem mihi, qui haec *opera* dixerunt, eo quoque moti, quod in alia rursus divisione nollent in idem nomen incidere; partes enim rhetorices esse dicebant *laudativam*, *deliberativam*, *judicialem*. Quae
15 si partes sunt, materiae sunt potius, quam artis. Namque in his singulis rhetorice tota est; quia et inventionem, et dispositionem, et elocutionem, et memoriam, et pronunciationem quaecunque earum desiderat. Itaque quidam *genera* tria rhetorices dicere maluerunt:

optime autem fi, quos secutus est Cicero, genera causarum.

IV. Sed, tria an plura sint, ambigitur. Nec dubie propе omnes, utique summae apud antiquos auctoritatis, scriptores, Aristotelem secuti, qui nomine tantum alio *concionalem* pro deliberativa appellat, hac partitione contenti fuerunt. Verum et tum leviter est tentatum, quum apud Graecos quosdam, tum apud Ciceronem in libris de oratore, et nunc maximo temporum nostrorum auctore prope impulsum, ut non modo plura haec genera, sed etiam paene innumerabilia videantur. Nam si *laudandi* ac *vituperandi* officium in parte tertia ponimus: in quo genere versari videbimur, quum *querimur*, *consolamur*, *mitigamus*, *concitamus*, *terremus*, *confirmamus*, *praecipimus*, *obscure dicta interpretamur*, *narramus*, *deprecamur*, *gratias agimus*, *gratulamur*, *objurgamus*, *maledicimus*, *describimus*, *mandamus*, *renunciamus*, *optamus*, *opinamur*, et plurima alia? ut mihi in illa vetere persuasione permanenti velut petenda sit venia, quaerendumque, quo moti priores rem tam late fusam tam breviter astrinxerint? Quos qui errasse putant, hoc secutos arbitrantur, quod in his fere versari tum oratores videbant; nam et *laudes* ac *vituperationes* scribebantur, et ἐπιταφίους dicere erat moris, et plurimum in consiliis ac judiciis insumebatur operae; ut scriptores Artium pro solis comprehenderint frequentissima. Qui vero defendunt, tria faciunt genera auditorum: unum, quod ad delectationem conveniat, alterum, quod consilium accipiat, tertium, quod de causis judicet. Mihi cuncta rimanti et talis quaedam ratio succurrit, quod omne oratoris officium aut *in judiciis* est aut *extra judicia*. Eorum, de quibus judicio quaeritur, manifestum genus est: ea, quae ad judicem non veniunt, aut praeteritum habent tempus, aut futurum; praeterita laudamus aut vituperamus; de futuris deliberamus. Item omnia, de quibus dicendum est, aut certa sint necesse est, aut dubia. Certa, ut cuique est animus, laudat aut culpat: ex dubiis partim nobis ipsis ad electionem sunt libera, de his deliberatur; partim aliorum sententiae commissa, de his lite contenditur.

2 3 4 5 6 7 8

Anaximenes *judicialem* et *concionalem* generales partes esse voluit; septem autem species: *hortandi*, *dehortandi*; *laudandi*, *vituperandi*; *accusandi*, *defendendi*;

9

exquirendi, quod ἐξεταστικὸν dicit: quarum duae primae *deliberativi*, duae sequentes *demonstrativi*, tres
10 ultimae *judicialis* generis sunt partes. Protagoram transeo, qui *interrogandi*, *respondendi*, *mandandi*, *precandi*, quod εὐχωλὴν dixit, partes solas putat. Plato in Sophiste, *judiciali* et *concionali* tertiam adjecit προσομιλητικὴν, quam sane permittamus nobis dicere *sermocinatricem*: quae a forensi ratione disjungitur, et est accommodata privatis disputationibus; cujus vis eadem
11 profecto est, quae dialecticae. Isocrates in omni genere inesse *laudem* ac *vituperationem* existimavit.

Nobis et tutissimum est auctores plures sequi, et
12 ita videtur ratio dictare. Est igitur, ut dixi, unum genus, quo laus ac vituperatio continetur, sed est appellatum a parte meliore *laudativum*. Idem alii *demonstrativum* vocant. Utrumque nomen ex Graeco creditur fluxisse; nam et ἐγκωμιαστικὸν et ἐπιδεικτικὸν dicunt.
13 Sed mihi ἐπιδεικτικὸν non tam *demonstrationis* vim habere, quam *ostentationis* videtur, et multum ab illo ἐγκωμιαστικῷ differre; nam ut continet laudativum in
14 se genus, ita non intra hoc solum consistit. An quisquam negaverit Panegyricos ἐπιδεικτικοὺς esse? Atqui formam suadendi habent, et plerumque de utilitatibus Graeciae loquuntur. Ut causarum quidem genera tria sint, sed ea tum in *negotiis*, tum in *ostentatione* posita. Nisi forte non ex Graeco mutuantes *demonstrativum* vocant, verum id sequuntur, quod laus ac vitu-
15 peratio quale sit quidque demonstrat. Alterum est *deliberativum*; tertium *judiciale*. Ceterae species in haec tria incident genera: nec invenietur ex his ulla, in qua non *laudare* aut *vituperare*, *suadere* aut *dissuadere*, *intendere* quid vel *depellere* debeamus. Illa quoque sunt communia, *conciliare*, *narrare*, *docere*, *augere*, *minuere*, concitandis componendisve *affectibus animos* audientium *fingere*.

16 Ne his quidem accesserim, qui laudativam materiam *honestorum*, deliberativam *utilium*, judicialem *justorum* quaestione contineri putant, celeri magis ac rotunda usi distributione, quam vera. Stant enim quodammodo mutuis auxiliis omnia. Nam et in laude *justitia utilitasque* tractantur, et in consiliis *honestas*: et raro judicialem inveneris causam, in cujus non parte aliquid eorum, quae supra diximus, reperiatur.

V. Omnis autem oratio constat aut ex iis, quae significantur, aut ex iis, quae significant, id est, *rebus et verbis.* Facultas orandi consummatur *natura, arte, exercitatione*: cui quartam partem adjiciunt quidam *imitationis*, quam nos arti subjicimus. Tria sunt item, 2
quae praestare debeat orator, ut *doceat, moveat, delectet.* Haec enim clarior divisio, quam eorum, qui totum opus in *res* et in *affectus* partiuntur. Non semper autem omnia in eam, quae tractabitur, materiam cadent. Erunt enim quaedam remotae ab affectibus: qui, ut non ubique habent locum, ita, quocunque irruperunt, plurimum valent. Praestantissimis auctori- 3
bus placet, alia in rhetorica esse, quae probationem desiderent, alia, quae non desiderent: cum quibus ipse consentio. Quidam vero, ut Celsus, de nulla re dicturum oratorem, nisi de qua quaeratur, existimant: cui quum maxima pars scriptorum repugnat, tum etiam ipsa partitio: nisi forte laudare, quae constet esse honesta, et vituperare, quae ex confesso sint turpia, non est oratoris officium.

Illud jam omnes fatentur, esse quaestiones aut in 4
scripto aut in *non scripto.* In scripto sunt de *jure;* in non scripto de *re.* Illud *legale*, hoc *rationale* genus Hermagoras atque eum secuti vocant, id est *νομικὸν* et *λογικόν.* Idem sentiunt, qui omnem quaestionem po- 5
nunt in *rebus* et in *verbis.*

Item convenit, quaestiones esse aut *infinitas*, aut *finitas. Infinitae* sunt, quae remotis personis et temporibus et locis, ceterisque similibus, in utramque partem tractantur, quod Graeci *θέσιν* dicunt; Cicero *propositum;* alii *quaestiones universales civiles*; alii *quaestiones philosopho convenientes;* Athenaeus *partem causae* appellat. Hoc genus Cicero *scientia* et *actione* distin- 6
guit, ut sit *scientiae*, *An providentia mundus regatur? actionis*, *An accedendum ad rempublicam administrandam?* Prius, trium generum, *an sit? quid sit? quale sit?* omnia enim haec ignorari possunt: sequens, duorum, *quo modo adipiscamur? quo modo utamur?* *Finitae* 7
autem sunt ex complexu *rerum*, *personarum*, *temporum*, ceterorumque; hae *ὑποθέσεις* a Graecis dicuntur, *causae* a nostris. In his omnis quaestio videtur circa res personasque consistere. Amplior est semper *infinita:* 8
inde etiam *finita* descendit. Quod ut exemplo pateat, infinita est, *An uxor ducenda?* finita, *An Catoni ducenda?* ideoque esse *suasoria* potest. Sed etiam remotae

a personis propriis, ad aliquid referri solent. Est enim simplex, *An respublica administranda?* refertur ad ali-
9 quid, *An in tyrannide administranda?* Sed hic quoque subest velut latens persona; tyrannis enim geminat quaestionem, subestque et *temporis* et *qualitatis* tacita vis; nondum tamen hoc proprie dixeris *causam.* Hae autem quas infinitas voco, et *generales* appellantur: quod si est verum, finitae *speciales* erunt. In omni autem spe-
10 ciali utique inest generalis, ut quae sit prior. Ac nescio, an in causis quoque, quicquid in quaestionem venit *qualitatis*, generale sit. *Milo Clodium occidit: jure occidit insidiatorem*; nonne hoc quaeritur, *An sit jus insidiatorem occidendi?* Quid in *conjecturis?* non illa generalia, *An causa sceleris odium? cupiditas? An tormentis credendum? Testibus an argumentis major fides habenda?* Nam *finitione* quidem comprehendi nihil non
11 in universum, certum erit. Quidam putant etiam eas posse *theses* aliquando nominari, quae personis causisque contineantur, aliter tantummodo positas: ut causa sit, quum *Orestes accusatur:* thesis, *An Orestes recte sit absolutus*; cujus generis est, *An Cato recte Marciam Hortensio tradiderit.* Hi thesin a causa sic distinguunt, ut illa sit *spectativae* partis, haec *activae;* illic enim veritatis tantum gratia disputari, hic negotium agi.
12 Quanquam inutiles quidam oratori putant universales quaestiones, quia nihil prosit, quod constet, *Ducendam esse uxorem*, vel, *Administrandam rempublicam*, si quis vel aetate vel valetudine impediatur. Sed non omnibus ejusmodi quaestionibus sic occurri potest: ut illis, *Sitne virtus finis? Regaturne providentia mundus?*
13 Quin etiam in iis, quae ad personam referuntur, ut non est satis generalem tractasse quaestionem, ita perveniri ad speciem, nisi illa prius excussa, non potest. Nam quomodo, *An sibi uxor ducenda sit*, deliberabit Cato, nisi constiterit, *uxores esse ducendas?* Et quomodo, *An ducere Marciam debeat*, quaeretur, nisi *Catoni ducenda uxor est?* Sunt tamen inscripti nomine Hermagoraе libri, qui confirment illam opinionem, sive falsus est titulus, sive alius hic Hermagoras fuit. Nam ejusdem esse quomodo possunt, qui de hac arte mirabiliter multa composuit, quum, sicut ex Ciceronis quoque rhetorico primo manifestum est, materiam rhetorices in *theses* et *causas* diviserit? quod reprehendit Cicero: ac *thesin* nihil ad oratorem pertinere contendit, totumque
15 hoc genus quaestionis ad philosophos refert. Sed me

liberavit respondendi verecundia, et quod ipse hos libros improbat, et quod in oratore, atque iis, quos de oratore scripsit, libris, et Topicis, praecipit, ut a propriis personis atque temporibus avocemus controversiam: *quia latius dicere liceat de genere, quam de specie, et, quod in universo probatum sit, in parte probatum esse necesse sit.* Status autem in hoc omne genus materiae iidem, qui in causas, cadunt. Ad hoc adjicitur, alias esse quaestiones in rebus ipsis, alias, quae ad aliquid referantur: illud, *An uxor ducenda?* hoc, *An seni ducenda?* illud, *An fortis?* hoc, *An fortior?* et similia. 16

Causam finit Apollodorus, ut interpretatione Valgii discipuli ejus utar, ita: *Causa est negotium omnibus suis partibus spectans ad quaestionem;* aut: *Causa est negotium, cujus finis est controversia.* Ipsum deinde negotium sic finit: *Negotium est congregatio personarum, locorum, temporum, causarum, modorum, casuum, factorum, instrumentorum, sermonum, scriptorum, et non scriptorum. Causam* nunc intelligimus ὑπόθεσιν, negotium περίστασιν. Sed ipsam causam quidam similiter finierunt, ut Apollodorus negotium. Isocrates causam esse ait *quaestionem finitam civilem, aut rem controversam in personarum finitarum complexu.* Cicero his verbis: *Causa certis personis, locis, temporibus, actionibus, negotiis cernitur, aut in omnibus, aut in plerisque eorum.* 17 18

VI. Ergo, quum omnis causa contineatur aliquo statu, priusquam dicere aggredior, quo modo genus quodque causae sit tractandum; id quod commune est omnibus, *Quid sit status*, et *unde ducatur*, et *quot*, et *qui sint*, intuendum puto. Quanquam id nonnulli ad judiciales tantum pertinere materias putaverunt: quorum inscitiam, quum omnia tria genera fuero exsecutus, res ipsa deprehendet. Quod nos *statum*, id quidam *constitutionem* vocant, alii *quaestionem*, alii, *quod ex quaestione appareat*: Theodorus *generale caput*, id est κεφάλαιον γενικώτατον, ad quod referantur omnia. Quorum diversa appellatio, vis eadem est: nec interest discentium, quibus quidque nominibus appelletur, dum res ipsa manifesta sit. *Statum* Graeci στάσιν vocant: quod nomen non primum ab Hermagora traditum putant, sed alii ab Naucrate Isocratis discipulo, alii a Zopyro Clazomenio: quanquam videtur Aeschines quoque in oratione contra Ctesiphontem uti hoc verbo, quum a judicibus petit, ne Demostheni permittant evaga- 2 3

4 ri, sed eum dicere de ipso *causae statu* cogant. Quae appellatio dicitur ducta vel ex eo, quod ibi sit primus causae congressus, vel quod in hoc causa consistat. Et nominis quidem haec origo: nunc quid sit. *Statum* quidam dixerunt *primam causarum conflictionem*: quos recte
5 sensisse, parum elocutos puto. Non enim est status prima conflictio, *fecisti*, *non feci*: sed quod ex prima conflictione nascitur, id est genus quaestionis, *fecisti*, *non feci*, *an fecerit*? *Hoc fecisti*, *non hoc feci*, *quid fecerit*? Quia ex his apparet, illud conjectura, hoc finitione quaerendum; atque in eo pars utraque insistit:
6 erit quaestio *conjecturalis*, vel *finitivi*, status. Quid si enim dicat quis, *sonus est duorum inter se corporum conflictio*? Erret, ut opinor; non enim sonus est conflictio, sed ex conflictione. Et hoc levius; intelligitur enim utcunque dictum. Inde vero ingens male interpretantibus innatus est error, qui, quia primam conflictionem legerant, crediderunt statum semper ex prima quaestione ducendum: quod est vitiosissimum.
7 Nam quaestio nulla non habet utique statum: constat enim ex intentione, et depulsione: sed aliae sunt propriae causarum, de quibus ferenda sententia est: aliae adductae extrinsecus, aliquid tamen ad summam causae conferentes, velut auxilia quaedam: quo fit, ut in
8 controversia una plures quaestiones esse dicantur. Harum porro plerumque levissima quaeque primo loco fungitur. Namque et illud frequens est, ut ea quibus minus confidimus, quum tractata sunt, omittamus; interim sponte nostra velut donantes, interim ad ea quae sunt potentiora, gradum ex his fecisse contenti.
9 Simplex autem causa etiamsi varie defenditur, non potest habere plus uno, de quo pronuncietur: atque inde erit *status causae*, quod et orator praecipue sibi obtinendum, et judex spectandum maxime intelligit; in hoc enim causa consistet. Ceterum quaestionum possunt
10 esse diversi. Quod ut brevissimo pateat exemplo quum dicit reus, *Etiamsi feci*, *recte feci*; qualitatis utitur statu; quum adjicit, *sed non feci*; conjecturam movet. Semper autem firmius est *non fecisse*: ideoque in eo statum esse judicabo, quod dicerem, si mihi plus
11 quam unum, dicere non liceret. Recte igitur est appellata *causarum* prima conflictio, non *quaestionum*. Nam et pro Rabirio Postumo Cicero prima parte orationis in hoc intendit, ut actionem competere in equitem Romanum neget: secunda, nullam ad eum pecuniam perv

nisse confirmat. Statum tamen in eo dicam fuisse, quod est potentius. Nec in causa Milonis circa primas quaestiones, quae sunt ante prooemium positae, judicabo conflixisse causam: sed ubi totis viribus *insidiator Clodius, ideoque jure interfectus*, ostenditur. Et hoc est, quod ante omnia constituere in animo suo debeat orator, etiamsi pro causa plura dicturus est, quid maxime liquere judici velit. Quod tamen, ut primum cogitandum, ita non utique primum dicendum erit. Alii statum crediderunt primam ejus, cum quo ageretur, deprecationem. Quam sententiam his verbis Cicero complectitur: *in quo primum insistit quasi ad repugnandum congressa defensio.*

Unde rursus alia quaestio, an eum semper is faciat, qui respondet. Cui rei praecipue repugnat Cornelius Celsus, dicens, *non a depulsione sumi, sed ab eo, qui propositionem suam confirmet*: ut, si hominem occisum reus negat, status ab accusatore nascatur, quia is velit probare; si jure occisum reus dicit, translata probationis necessitate idem a reo fiat, et sit ejus intentio. Cui non accedo equidem; nam est vero propius quod contra dicitur, nullam esse litem, si is, cum quo agitur, nihil respondeat: ideoque fieri statum a respondente. Mea tamen sententia varium id est, et accidit pro conditione causarum: quia et videri potest propositio aliquando statum facere, ut in conjecturalibus causis; utitur enim conjectura magis qui agit (quo moti quidam, eundem a reo *infitialem* esse dixerunt): et in syllogismo tota ratiocinatio ab eo est, qui intendit. Sed quia videtur illic quoque necessitatem hos status exsequendi facere qui negat (is enim si dicat, *non feci*, coget adversarium conjectura uti: et si dicat, *non habet legem*, syllogismo), concedamus ex depulsione *nasci* statum. Nihilominus enim res eo revertetur, ut modo is qui agit, modo is cum quo agitur, statum *faciat*. Sit enim accusatoris intentio, *Hominem occidisti*. Si neget reus, faciet statum qui negat. Quid si confitetur, sed *jure a se adulterum* dicit *occisum*? (nempe legem esse certum est quae permittat.) Nisi aliquid accusator respondeat, nulla lis est. *Non fuit*, inquit, *adulter*: ergo depulsio incipit esse actoris; ille statum faciet. Ita erit quidem status ex prima depulsione, sed ea fiet ab accusatore, non a reo. Quid? quod eadem quaestio potest eundem vel accusatorem facere vel reum: *Qui artem ludicram exercuerit, in quatuordecim*

primis ordinibus ne sedeat; qui se praetori in horti ostenderat, neque erat productus, sedit in quatuorde-
19 cim ordinibus. Nempe intentio est: *Artem ludicram exercuisti*; depulsio: *Non exercui artem ludicram*; quaestio: *Quid sit artem ludicram exercere*? Si accusabitur theatrali lege; depulsio erit rei; si excitatus fuerit de spectaculis, et aget injuriarum; depulsio erit accusato-
20 ris. Frequentius tamen illud accidet, quod est a pluribus traditum. Effugerunt has quaestiones qui dixerunt, statum esse id, quod appareat ex intentione et
21 depulsione, ut *Fecisti*, *Non feci*, aut *Recte feci*. Viderimus tamen, utrum id sit status, an in eo status. Hermagoras *statum* vocat, per quem subjectâ res intelligatur, et ad quem probationes etiam partium referantur. Nostra opinio semper haec fuit, ut quum essent frequenter in causa diversi quaestionum status, in eo crederem *statum causae*, *quod esset in ea potentissimum et in quo maxime res verteretur*. Id si quis *generalem quaestionem*, vel *caput generale* dicere malet, cum hoc mihi non erit pugna; non magis, quam si aliud adhuc, quo idem intelligatur, ejus rei nomen invenerit, quanquam tota volumina in hanc disputationem impendisse
22 multos sciam: nobis *statum* dici placet. Sed quum in aliis omnibus inter scriptores summa dissensio est, tum in hoc praecipue videtur mihi studium quoque diversa tradendi fuisse; adeo, nec qui sit numerus, nec quae nomina, nec qui generales quive speciales sint status, convenit.

23 Ac primum Aristoteles elementa decem constituit, circa quae versari videatur omnis quaestio. *Οὐσίαν* quam Flavius *essentiam* vocat; neque sane aliud est ejus nomen Latinum: sed ea quaeritur, *An sit*? *Qualitatem*, cujus apertus intellectus est. *Quantitatem*, quae dupliciter a posterioribus divisa est, *Quam magnum*, et *Quam multum sit*? *Ad aliquid*, unde ductae *translatio*
24 et *comparatio*. Post haec *Ubi* et *Quando*: deinde *Facere*, *Pati*, *Habere*, quod est quasi *armatum esse*, *vestitum esse*. Novissime, *κεῖσθαι*, quod est *compositum esse quodam modo*, ut *sedere*, *stare*, *jacere*. Sed ex his omnibus prima quatuor ad status pertinere, cetera ad
25 quosdam locos argumentorum videntur. Alii novem elementa posuerunt, *Personam*, in qua de animo, corpore, extra positis, quaeratur; quod pertinere ad conjecturae et qualitatis instrumenta video: *Tempus*, quod *χρόνον* vocant, ex quo quaestio, *an is*, *quem*, *dum a*

dicta est, *mater peperit, servus sit natus*? *Locum*, unde controversia videtur, *an fas fuerit tyrannum in templo occidere*? *An exsulaverit, qui domi latuit*? Tem- 26
pus iterum, quod χαιρὸν appellant: hanc autem videri volunt speciem illius temporis, ut aestatem, vel hiemem: huic subjicitur *ille in pestilentia comissator: Actum*, id est πρᾶξιν, quod eo referunt, *sciens commisesit, an insciens*? *necessitate, an casu*? et talia: *Numerum*, qui cadit in speciem quantitatis, *an Thrasybulo viginta praemia debeantur, qui tot tyrannos sustulerit*? *Causam*, cui plurimae subjacent lites, quoties factum 27
non negatur, sed quia justa ratione sit factum, defenditur: *Τρόπον*, quum id, quod alio modo fieri licet, illo dicitur factum; hinc est, *adulter loris caesus*, vel *lime necatus*: *Occasionem factorum*, quod est apertius, quam ut vel interpretandum vel exemplo sit demonstrandum: tamen ἀφορμὰς ἔργων vocant. Hi quoque nullam 28
quaestionem extra haec putant. Quidam detrahunt duas partes, *numerum* et *occasionem*: et pro illo, quem dixi, *actu*, subjiciunt *res*, id est πράγματα. Quae ne praeterisse viderer, satis habui attingere. Ceterum his nec finitus satis ostendi, nec omnes contineri locos credo: quod apparebit diligentius legentibus quae de utraque re dicam. Erunt enim plura multo, quam quae his elementis comprehenduntur.

Apud plures auctores legi, placuisse quibusdam, 29
unum omnino *statum* esse, *conjecturalem*. Sed quibus placuerit, neque illi tradiderunt, neque ego usquam reperire potui. Rationem tamen hanc secuti dicuntur, quod res omnis signis colligeretur. Quo modo licet, qualitatis quoque solum statum faciant: quia ubique, qualis sit cujusque rei natura, quaeri potest. Sed utro- 30
cunque modo sequetur summa confusio. Neque interest, unum quis statum faciat, an nullum, si omnes causae sunt conditionis ejusdem. *Conjectura* dicta est a *conjec-*, id est directione quadam rationis ad veritatem: unde etiam somniorum atque ominum interpretes *conjectores* vocantur. Appellatum tamen est hoc genus vaide, sicut sequentibus apparebit.

Fuerunt, qui duos status facerent: Archidemus *con-* 31
jecturalem et *finitivum*, exclusa *qualitate*, quia sic de re quaeri existimabat, *quid esset iniquum*? *quid injustum*? *quid dicto audientem non esse*? quod vocat, *de eodem et alio*. Huic diversa sententia eorum fuit, qui 32
duos quidem status esse voluerunt, sed unum *infitialem*,

alterum *juridicialem*. *Infitialis* est, quem nos dicimus *conjecturalem*, cui ab infitiando nomen alii in totum dederunt, alii in partem, quia accusatorem conjectura,
33 reum infitiatione uti putaverunt. Juridicialis est, qui δικαιολογικὸς Graece dicitur. Sed quemadmodum ab Archidemo qualitas exclusa est; sic ab his repudiata finitio. Nam subjiciunt eam juridiciali: quaerendumque arbitrantur, *Justumne sit, sacrilegium appellari quod*
34 *objiciatur*, vel *furtum*, vel *amentiam*? qua in opinione Pamphilus fuit: sed *qualitatem* in plura partitus est: plurimi deinceps, mutatis tantum nominibus, *in rem, de qua non constet, et in rem, de qua constet.* Nam est verum; nec aliter fieri potest, quam ut aut certum sit factum esse quid, aut non sit. Si non est certum,
35 conjectura sit; si certum est, reliqui status. Nam idem dicit Apollodorus, quum quaestionem aut *in rebus* extra positis, quibus conjectura explicatur, aut *in nostris opinionibus* existimat positam; quorum illud πραγματικὸν, hoc περὶ ἐννοίας vocat. Idem, qui ἀπρόληπτον et προλημπτικὸν dicunt, id est *dubium* et *praesumptum*, quo
36 significatur de quo liquet. Idem Theodorus: qui de eo, *An sit*, et *de accidentibus ei, quod esse constat*, id est περὶ οὐσίας καὶ συμβεβηκότων, existimat quaeri. Nam in his omnibus prius genus *conjecturam* habet, sequens reliqua. Sed haec reliqua Apollodorus duo vult esse. *qualitatem*, et *de nomine*, id est finitivam: Theodorus,
37 *quid, quale, quantum, ad aliquid.* Sunt qui et *de eodem et de alio*, modo *qualitatem* esse, modo *finitionem* velint. In duo et Posidonius dividit, *vocem* et *res.* In voce quaeri putat, *An significet, quid, quam multa, quo modo*? in rebus *conjecturam*, quod κατ' αἴσθησιν vocat; et *qualitatem*; et *finitionem*, cui nomen dat κατ' ἔννοιαν; et *ad aliquid.* Unde et illa divisio est, alia
38 esse *scripta*, alia *inscripta.* Celsus Cornelius duos et ipse fecit status generales, *An sit*? *Quale sit*? Priori subjicit *finitionem*, quia aeque quaeratur, *An sit sacrilegus*, qui *nihil* se sustulisse de templo dicit, et qui *privatam* pecuniam confitetur sustulisse. *Qualitatem* in *rem* et *scriptum* dividit. Scripto quatuor partes legales exclusa translatione; *quantitatem* et *mentis quaestionem*
39 conjecturae subjicit. Est etiam alia in duos dividens status ratio, quae docet, aut de *substantia* controversiam esse, aut de *qualitate*; ipsam porro qualitatem aut in *summo genere* consistere, aut in *succedentibus*
40 De substantia est *conjectura.* Quaestio enim tractatus

rei, An factu sit? An fiat? An futura sit? Interdum etiam *mentis:* idque melius, quam quod iis placuit, qui statum eundem *facti* nominaverunt, tanquam de praeterito tantum, et tantum de facto quaereretur. Pars 41
qualitatis, quae est de summo genere, raro in judicium venit: quale est, *idne sit honestum, quod vulgo laudatur?* Succedentium autem aliae de communi appellatione, ut, *sitne sacrilegus, qui pecuniam privatam ex templo furatus est?* Aut de re denominata, ubi et factum esse certum est, nec dubitatur, quid sit, quod factum est. Cui subjacent omnes de *honestis, justis, utilibus,* quaestiones. His etiam ceteri status contineri 42
dicuntur, quia et quantitas modo ad conjecturam referatur, ut, *Majorne sol, quam terra?* modo ad qualitatem, *Quanta poena quempiam, quantove praemio, sit affici justum?* et translatio versetur circa qualitatem: et definitio pars sit translationis: quin et contrariae 43
leges, et ratiocinativus status, id est syllogismus, et plerumque scripti et voluntatis, aequo nitantur (nisi quod hic tertius aliquando conjecturam accipit, *Quid tenserit legis constitutor?*), ambiguitatem vero semper conjectura explicari necesse sit: quia, quum sit manifestum, verborum intellectum esse duplicem, de sola quaeritur voluntate.

A plurimis tres sunt facti generales status, quibus 44
et Cicero in oratore utitur, et omnia, quae aut in controversiam, aut in contentionem veniant, contineri putat, *Sitne? Quid sit? Quale sit?* quorum nomina apertiora sunt, quam ut dicenda sint. Idem Patrocles sensit. Tres fecit et M. Antonius, his quidem verbis: 45
Paucae res sunt, quibus ex rebus omnes orationes nascuntur, factum, non factum: jus, injuria: bonum, malum. Sed quoniam, quod jure dicimur fecisse, non hunc solum intellectum habet, ut lege, sed illum quoque, ut juste fecisse videamur: secuti Antonium aperius volnerunt eosdem status distinguere. Itaque dixerunt *conjecturalem, legalem, juridicialem:* qui et Virginio placent. Horum deinde fecerunt species, ita ut 46
legali subjicerent *finitionem,* et alios, qui *ex scripto* dicuntur; *legum contrariarum,* quae *ἀντινομία* dicitur; et *scripti et sententiae* vel *voluntatis,* id est *κατὰ ῥητὸν καὶ διάνοιαν;* et *μετάληψιν,* quam nos varie *translativam, transumptivam, transpositivam* vocamus; *συλλογισμὸν,* quem accipimus *ratiocinativum,* vel *collectivum; ambiguitatis,* quae *ἀμφιβολία* nominatur: quos posui, quia

et ipsi a plerisque *status* appellantur, quum quibusdam *legales* potius *quaestiones* eas dici placuerit.

47 Quatuor fecit Athenaeus, προτρεπτικὴν στάσιν, vel παρορμητικὴν, id est *exhortativum*, qui suasoriae est proprius; συντελικὴν, qua *conjecturam* significari, magis ex his, quae sequuntur, quam ex ipso nomine apparet; ὑπαλλακτικήν; ea *finitio* est, mutatione enim nominis constat; *juridicialem*, eadem appellatione Graeca, qua ceteri, usus. Nam est, ut dixi, multa in no-

48 minibus differentia. Sunt qui ὑπαλλακτικὴν *translationem* esse existiment, secuti hanc mutationis significationem. Fecerunt alii totidem status, sed alios, *An sit? Quid sit? Quale sit? Quantum sit?* ut Caecilius et Theon.

49 Aristoteles in rhetoricis etiam sic omne opus dividit, in *veritatem*, et *petenda ac fugienda*, quod est suasoriae, et *de eodem atque alio*: partiendo tamen ad hoc pervenit, ut *An sit? Quale, Quantum*, et *Quam multum sit?* quaerendum putet. Quodam tamen loco finitionis quoque vim intelligit, quo dicit quaedam sic defendi, *Sustuli, sed non furtum feci: Percussi, sed non injuriam*

50 *feci.* Posuerat et Cicero in libris rhetoricis, *facti, nominis, generis, actionis*: ut in facto *conjectura*, in nomine *finitio*, in genere *qualitas*, in actione *jus* intelligeretur. Juri subjecerat translationem. Verum hic legales quoque quaestiones alio loco tractat ut species actionis.

51 Fuerunt qui facerent quinque, *conjecturam, finitionem, qualitatem, quantitatem, ad aliquid.* Theodorus quoque, ut dixi, iisdem generalibus capitibus utitur *An sit? Quid sit? Quale sit? Quantum sit? Ad aliquid?* Hoc ultimum maxime in comparativo genere versari putat; quoniam melius ac pejus, majus et minus, nisi

52 alio relata non intelliguntur. Sed in illas quoque translativas, ut supra significavi, quaestiones incidunt, *An huic jus agendi sit?* vel *facere aliquid conveniat? An contra hunc? An hoc tempore? An sic?* omnia enim ist

53 referri ad aliquid necesse est. Alii sex status putant *conjecturam*, quam γένεσιν vocant; et *qualitatem*; et *proprietatem*, id est ἰδιότητα, quo verbo finitio ostenditur; et *quantitatem*, quam ἀξίαν dicunt; et *comparationem*; et *translationem*, cujus ad hoc novum nomen inventum est μετάστασις; novum, inquam, in stat alioqui ab Hermagora inter species juridiciales usi

54 tum. Aliis septem esse placuit; a quibus nec transl tio, nec quantitas, nec comparatio recepta est; sed horu

horum trium locum subditae quatuor legales, adjectae-
que tribus illis rationalibus. Alii pervenerunt usque ad 55
octo, *translatione* ad septem superiores adjecta. A qui-
busdam deinde divisa ratio est, ut *status*, *rationales*
appellarent: *quaestiones* (quemadmodum supra dixi),
legales: in illis *de re*, in his *de scripto* quaereretur.
Quidam in diversum hos status esse, illas quaestiones
maluerunt. Sed alii rationales tres putaverunt, *An sit*? 56
Quid sit? *Quale sit*? Hermagoras solus quatuor, *con-*
jecturam, *proprietatem*, *translationem*, *qualitatem*, quam
per accidentia, id est κατὰ συμβεβηκότα, vocat, hac
interpretatione, *An illi accidat viro bono esse*, *vel ma-*
lo? Hanc ita dividit, *de appetendis et fugiendis*, quae
est pars *deliberativa*; *de persona*, ea ostenditur *lauda-*
tiva; *negotialem*, quam πραγματικὴν vocat, in qua de 57
rebus ipsis quaeritur, remoto personarum complexu,
ut, *sitne liber*, *qui est in assertione*? *An divitiae su-*
perbiam pariant? *An justum quid*, *an bonum sit*? *Ju-*
ridicialem, in qua fere eadem, sed certis destinatisque
personis quaerantur: *An ille juste hoc fecerit*, *vel bene*?
Nec me fallit, in primo Ciceronis rhetorico aliam esse 58
loci negotialis interpretationem, quum ita scriptum sit:
Negotialis est, *in qua*, *quid juris ex civili more et ae-*
quitate sit, *consideratur*: *cui diligentiae praeesse apud*
nos jurisconsulti existimantur. Sed quod ipsius de his 59
libris judicium fuerit, supra dixi. Sunt enim velut re-
gestae in hos commentarios, quos adolescens deduxerat,
scholae: et si qua est in his culpa, tradentis est: sive
eum movit, quod Hermagoras prima in hoc loco po-
suit exempla ex quaestionibus juris; sive, quod Graeci
πραγματικοὺς vocant juris interpretes. Sed Cicero qui- 60
dem his pulcherrimos illos de oratore substituit, ideo-
que culpari, tanquam falsa praecipiat, non potest. Nos
ad Hermagoram. *Translationem* hic primus omnium
tradidit, quanquam semina ejus quaedam citra nomen
ipsum apud Aristotelem reperiuntur. Legales autem 61
quaestiones has fecit, *scripti et voluntatis* (quam ipse
vocat κατὰ ῥητὸν καὶ ὑπεξαίρεσιν, id est *dictum et ex-*
ceptionem: quorum prius ei cum omnibus commune est,
exceptionis nomen minus usitatum), *ratiocinativum*,
ambiguitatis, *legum contrariarum*. Albutius, eadem di- 62
visione usus, detrahit translationem, subjiciens eam
judiciali. In legalibus quoque quaestionibus nullum
putat esse, qui dicatur *ratiocinativus*. Scio plura in-

venturos adhuc, qui legere antiquos studiosius volent: sed ne haec quoque excesserint modum vereor.

63 Ipse me paullum in alia, quam prius habuerim, opinione nunc esse confiteor. Et fortasse tutissimum erat famae modo studenti, nihil ex eo mutare, quod multis annis non sensissem modo, verum etiam approbassem.

64 Sed non sustineo esse, conscius mihi dissimulati (in eo praesertim opere, quod ad bonorum juvenum aliquam utilitatem componimus) in ulla parte judicii mei. Nam et Hippocrates, clarus arte medicinae, videtur honestissime fecisse, quod quosdam errores suos, ne posteri errarent, confessus est. Et M. Tullius non dubitavit aliquos suos libros jam editos aliis postea scriptis ipse dampare, sicut Catulum atque Lucullum, et hos ipsos,

65 de quibus modo sum locutus, artis rhetoricae. Etenim supervacuus foret in studiis longior labor, si nihil liceret melius invenire praeteritis. Neque tamen quicquam ex his, quae tum praecepi, supervacuum fuit: ad easdem enim particulas haec quoque, quae nunc praecipiam, revertentur: ita neminem didicisse poeniteat: colligere tantum eadem, ac disponere paullo significantius conor. Omnibus autem satisfactum volo, non me haec serius demonstrare aliis, quam mihi ipse per-

66 suaserim. Secundum plurimos auctores servabam tres rationales status, *conjecturam*, *qualitatem*, *finitionem*, unum *legalem*. Hi mihi status generales erant. Legalem in quinque species partiebar, *scripti et voluntatis*, *legum contrariarum*, *collectivum*, *ambiguitatis*, *translationis*.

67 Nunc quartum ex generalibus intelligo posse removeri; sufficit enim prima divisio, qua diximus alios rationales, alios legales esse; ita non erit status, sed quaestionum genus: alioqui et rationalis status esset.

68 Ex iis etiam, quos speciales vocabam, removi *translationem*: frequenter quidem (sicut omnes, qui me secuti sunt, meminisse possunt) testatus et in ipsis etiam illis sermonibus, me nolente vulgatis, hoc tamen complexus, vix in ulla controversia translationis statum posse reperiri, ut non et alius in eadem recte dici vi-

69 deretur: ideoque a quibusdam eum exclusum. Neque ignoro multa transferri, quum in omnibus fere causis, in quibus cecidisse quis formula dicitur, hae sint quaestiones: *An huic, an cum hoc, an hac lege, an apud hunc, an hoc tempore liceat agere?* et si qua sunt talia.

70 Sed personae, tempora, actiones, ceteraque propter aliquam causam transferuntur: ita non est in transla-

tione quaestio, sed in eo, propter quod transferuntur. *Non debes apud praetorem petere fideicommissum, sed apud consules: major enim praetoria cognitione summa est.* Quaeritur, *an major summa sit? facti* controversia est. *Non licet tibi agere mecum: cognitor enim fieri non potuisti.* Judicatio est, *an potuerit? Non debuisti interdicere, sed petere: an recte interdictum sit*, ambigitur. Quae omnia succedunt legitimis quaestionibus. Annon praescriptiones (etiam in quibus maxime videtur manifesta translatio) easdem omnes species habent, quas eae leges, quibus agitur, ut aut de nomine, aut scripto et sententia, vel ratiocinatione, quaeratur? Deinde status ex quaestione oritur; translatio non habet quaestionem, de qua contendit orator, sed propter quam contendit. Hoc apertius: *Occidisti hominem; Non occidi:* quaestio, *An occiderit?* status, conjectura. Non est tale, *Habeo jus actionis; Non habes:* ut sit quaestio, *an habeat?* et inde status. Accipiat enim actionem nec ne, ad eventum pertinet, non ad causam: et ad id, quod pronunciat judex, non id, propter quod pronunciat. Hoc illi simile est, *Puniendus es; Non sum:* videbit judex, *an puniendus sit?* sed non hic erit quaestio, nec hic status. Ubi ergo? *Puniendus es, hominem occidisti: Non occidi: An occiderit? Honorandus sum; non es;* num statum habet? non, ut puto. *Honorandus sum, quia tyrannum occidi; Non occidisti:* quaestio et status. Similiter, *Non recte agis; Recte ago*, non habet statum; ubi est ergo? *Non recte agis, ignominiosus.* Quaeritur, *An ignominiosus sit?* aut, *An agere ignominioso liceat?* et quaestiones et status. Ergo translativum genus causae est, ut comparativum, et mutuae accusationis. At enim simile est illi, *Habeo jus; Non habes: Occidisti; Recte occidi.* Non nego; sed nec res haec statum facit. Non enim sunt hae propositiones (alioqui causa non explicabitur), sed cum suis rationibus. *Scelus commisit Horatius; sororem enim occidit: Non commisit; debuit enim occidere eam, quae hostis morte maerebat;* quaestio, *An haec justa causa?* ita qualitas. Ac similiter in translatione, *Non habes jus abdicandi, quia ignominioso non est actio: Habeo jus, quia abdicatio actio non est.* Quaeritur, *Quid sit actio?* finiemus: *Non licet abdicare*, syllogismus. Item cetera per omnes et rationales et legales status. Nec ignoro fuisse quosdam, qui translationem in rationali quoque genere ponerent hoc modo, *Hominem occidi jussus ab*

71 72 73 74 75 76 77 78

imperatore. Dona templi cogenti tyranno dedi. Deserui, tempestatibus, fluminibus, valetudine impeditus, id
79 est, non per me stetit, sed per illa. A quibus etiam liberius dissentio. Non enim actio transfertur, sed causa facti: quod accidit paene in omni defensione. Deinde is, qui tali utitur patrocinio, non recedit a forma qualitatis; dicit enim, se culpa vacare: ut magis qualitatis duplex ratio facienda sit, altera, qua et factum defenditur; altera, qua tantum reus.

80 Credendum est igitur iis, quorum auctoritatem secutus est Cicero, tria esse, quae in omni disputatione quaerantur, *an sit, quid sit, quale sit*? quod ipsa nobis etiam natura praescribit. Nam primum oportet subesse aliquid, de quo ambigitur: quod, quid sit et quale sit, certe non potest aestimari, nisi prius esse
81 constiterit; ideoque ea prima quaestio. Sed non statim, quod esse manifestum est, etiam, quid sit, apparet. Hoc quoque constituto, novissima qualitas superest: nec his exploratis aliud est ultra. His infinitae quaestiones, his finitae continentur; horum aliqua in demonstrativa, deliberativa, judiciali materia utique trac-
82 tantur. Haec rursus judiciales causas et rationali parte et legali continent. Neque enim ulla juris disceptatio, nisi finitione, qualitate, conjectura potest expli-
83 cari. Sed instituentibus rudes, non erit inutilis latius primo fusa ratio, et, si non statim rectissima linea tensa, facilior tamen et apertior via. Discant igitur ante omnia, quadripertitam in omnibus causis esse rationem, quam primam intueri debeat, qui acturus est. Nam, ut a defensore potissimum incipiam, longe fortissima tuendi se ratio est, *si, quod objicitur, negari potest*: proxima, *si non id, quod objicitur, factum esse dicitur*: tertia honestissima, *qua recte factum defenditur*. Quibus si deficiamur, ultima quidem, sed jam sola superest salus, aliquo juris adjutorio elabendi ex crimine, quod neque negari, neque defendi potest; ut
84 non videatur *jure actio intendi*. Hinc illae quaestiones, sive actionis, sive translationis. Sunt enim quaedam non laudabilia natura, sed jure concessa; ut in XII tabulis debitoris corpus inter creditores dividi licuit: quum legem mos publicus repudiavit: et aliquid aequum, sed prohibitum jure; ut libertas testamentorum.
85 Accusatori nihilo plura intuenda sunt, quam ut probet *factum esse, hoc esse factum, non recte factum, jure se intendere*. Ita circa species easdem lis omnis versa-

bitur, translatis tantum aliquando partibus: ut in causis, in quibus de praemio agitur, recte factum petitor probat. Haec quatuor velut proposita formaeque actionis, quae tum generales status vocabam, in duo (ut ostendi) genera discedunt, *rationale* et *legale*. Rationale simplicius est, quia ipsius tantum naturae contemplatione constat. Itaque in eo satis est ostendisse *conjecturam*, *finitionem*, *qualitatem*. Legalium plures sint species necesse est, propterea quod multae sunt leges, et varias habent formas. Alia est cujus verbis nitimur, alia cujus voluntate: alias nobis, quum ipsi nullam habemus, adjungimus: alias inter se comparamus: alias in diversum interpretamur. Sic nascuntur haec velut simulacra ex illis tribus, interim simplicia, interim et mixta, propriam tamen faciem ostendentia, ut *scripti et voluntatis*, quae sine dubio aut *qualitate* aut *conjectura* continentur; et *syllogismus*, qui est maxime *qualitatis*; et *leges contrariae*, quae iisdem, quibus *scriptum* et *voluntas*, constant; et ἀμφιβολία, quae semper *conjectura* explicatur. *Finitio* quoque utrique generi, quodque rerum, quodque scripti contemplatione constat, communis est. Haec omnia, etiamsi in illos tres status veniunt, tamen, quia (ut dixi) habent aliquid velut proprium, videntur demonstranda discentibus: et permittendum, ea dicere vel *status legales*, vel *quaestiones*, vel *capita* quaedam *minora*: dum sciant, nihil ne in his quidem praeter tria, quae praediximus, quaeri. At *Quantum?* et *Quam multum?* et *Ad aliquid*, et (ut nonnulli putaverunt) *comparativus*, non eandem rationem habent; sunt enim haec non ad varietatem juris, sed ad solam rationem referenda; ideoque semper in parte aut conjecturae aut qualitatis ponenda sunt, ut *Qua mente?* et *Quo tempore?* et *Quo loco?* Sed de singulis dicemus quaestionibus, quum tractare praecepta *divisionis* coeperimus. Hoc inter omnes convenit, in causis simplicibus singulos status esse causarum; quaestionum autem, quae, velut subjacentes, ad illud, quo judicium continetur, referuntur, saepe in unam cadere plures posse (etiam credo aliquando dubitari, quo statu sit utendum? quum adversus unam intentionem plura opponuntur: et sicut in colore dicitur narrationis, eum esse optimum, quem actor optime tueatur; ita hic quoque posse dici, eum statum esse faciendum, in quo tuendo plurimum adhibere virium possit orator: ideoque pro Milone, aliud

86 87 88 89 90 91 92 93

Ciceroni agenti placuit, aliud Bruto, quum exercitationis gratia componeret orationem; quum ille *jure tanquam insidiatorem occisum*, et tamen *non Milonis consilio*, dixerit; hic etiam *gloriatus sit occiso malo cive*):
94 in conjunctis vero posse duos et tres inveniri; vel diversos, ut si quis aliud se non fecisse, aliud recte fecisse defendat; vel generis ejusdem, ut si quis duo
95 crimina vel omnia neget. Quod accidit etiam, si de una re quaeratur aliqua, sed eam plures petant; vel eodem jure, ut proximitatis; vel diverso, ut quum hic testamento, ille proximitate nitetur. Quoties autem aliud alii petitori opponitur, dissimiles esse status
96 necesse est, ut in illa controversia: *Testamenta legibus facta rata sint. Intestatorum parentum liberi heredes sint. Abdicatus ne quid de bonis patris capiat. Nothus, ante legitimum natus, legitimus filius sit: post legitimum natus, tantum civis. In adoptionem dare liceat. In adoptionem dato redire in familiam liceat, si pater*
97 *naturalis sine liberis decesserit.* Qui ex duobus legitimis alterum in adoptionem dederat, alterum abdicaverat, sustulit nothum: instituto herede abdicato decessit. Omnes tres de bonis contendunt. (*Νόθον*, qui non sit legitimus, Graeci vocant: Latinum rei nomen, ut Cato quoque in oratione quadam testatus est, non habemus, ideoque utimur peregrino. Sed ad propositum.)
98 Heredi scripto opponitur lex, *Abdicatus ne quid de bonis patris capiat*: fit status scripti et voluntatis, *an ullo modo capere possit? an ex voluntate patris? an heres scriptus?* Notho duplex fit quaestio, quod *post* legitimos natus sit, et quod *non* sit *ante* legitimum natus.
99 Prior syllogismum habet, *an pro non natis sint habendi, qui a familia sunt alienati?* Altera scripti et voluntatis. Non enim esse hunc natum ante legitimum, convenit: sed voluntate legis se tuebitur, quam dicet talem fuisse, ut legitimus esse nothus tum natus, quum
100 alius legitimus in domo non esset. Scriptum quoque legis excludet, dicens, *Non utique, si postea legitimus natus non sit, notho nocere*: uteturque hoc argumento, *Finge solum natum nothum, cujus conditionis erit? tantum civis? atqui non erit post legitimum natus. Filius? atqui non erit ante legitimos natus. Quare si ver-*
101 *bis legis stari non potest, voluntate standum est.* Nec quemquam turbet, quod ex una lege duo status fiant; duplex est: ita vim duarum habet. Redire in familiam volenti dicitur ab altero primum, *Ut tibi redire liceat*:

heres sum; idem status, qui in petitione abdicati: quae-
ritur enim, *an possit esse heres abdicatus*? Adjicitur 102
communiter a duobus, *Redire tibi in familiam non li-
cet; non enim pater sine liberis decessit*. Sed in hoc
propria quisque eorum quaestione nitetur: alter enim
dicet, abdicatum quoque inter liberos esse, et argu-
mentum ducet ex ipsa, qua repellitur, lege: supervа-
cuum enim fuisse prohiberi patris bonis abdicatum, si
esset numero alienorum: hunc quia, filii jure, futu-
rus fuerit intestati heres, oppositam esse legem, quae
tamen non id efficiat, ne filius sit, sed ne heres. Sta-
tus finitivus, *Quid sit filius*? Rursus nothus eisdem col- 103
ligit argumentis, non sine liberis patrem decessisse,
quibus in petitione usus est, ut probaret esse se filium.
Nisi forte et hic finitionem movet, *An liberi sint etiam
non legitimi*? Cadent igitur in unam controversiam, vel
specialiter duo legitimi status, *scripti et voluntatis* et
syllogismus, et praeterea *finitio*: vel tres illi, qui na-
tura soli sunt, *conjectura* in *scripto et voluntate*, *quali-
tas* in *syllogismo*, et, quae per se est aperta, *finitio*.

Causa quoque et *judicatio* et *continens* est in omni 104
genere causarum. Nihil enim dicitur, cui non insit
ratio, et quo judicium referatur, et quod rem maxi-
me contineat. Sed quia magis haec variantur in liti-
bus, et fere tradita sunt ab iis, qui de judicialibus
causis aliqua composuerunt, in illam partem differan-
tur. Nunc, quia in tria genera causas divisi, ordinem
sequar.

VII. Ac potissimum incipiam ab ea, quae constat
laude ac *vituperatione*. Quod genus videtur Aristoteles,
atque eum secutus Theophrastus, a parte negotiali,
hoc est πραγματικῇ, removisse, totamque ad solos au-
ditores relegasse: et id ejus nominis, quod ab ostenta-
tione ducitur, proprium est. Sed mos Romanus etiam 2
negotiis hoc munus inseruit. Nam et funebres laudati-
ones pendent frequenter ex publico aliquo officio, at-
que ex senatusconsulto magistratibus saepe mandantur:
et laudare testem, vel contra, pertinet ad momentum
judiciorum: et ipsis etiam reis dare laudatores licet:
et editi *in competitores*, *in L. Pisonem*, *in Clodium et
Curionem* libri vituperationem continent, et tamen in
Senatu loco sunt habiti sententiae. Neque infitias eo, 3
quasdam esse ex hoc genere materias, ad solam com-
positas ostentationem, ut laudes deorum, virorumque,

quos priora tempora tulerunt. Quo solvitur quaestio supra tractata: manifestumque est errare eos, qui nunquam oratorem dicturum, nisi de re dubia, putaverunt. An laudes Capitolini Jovis, perpetua sacri certaminis materia, vel dubiae sunt, vel non oratorio genere tractantur?

Ut desiderat autem laus, quae negotiis adhibetur, probationem: sic etiam illa, quae ostentationi componitur, habet interim aliquam speciem probationis: ut qui Romulum Martis filium, educatumque a lupa dicat, in argumentum coelestis ortus utatur his, quod abjectus in profluentem, non potuerit exstingui; quod omnia sic egerit, ut, genitum praeside bellorum deo, incredibile non esset; quod ipsum quoque coelo receptum temporis ejus homines non dubitaverint. Quaedam vero etiam in defensionis speciem cadent: ut si, in laude Herculis, permutatum cum regina Lydiae habitum et imperata (ut traditur) pensa orator excuset. Sed proprium laudis est, res *amplificare* et *ornare*.

Quae materia praecipue quidem in deos et homines cadit: est tamen et aliorum animalium et carentium anima. Verum in deis generaliter primum majestatem ipsius eorum naturae venerabimur; deinde proprie vim cujusque et inventa, quae utile aliquid hominibus attulerunt. Vis ostenditur, ut in Jove, regendorum omnium; in Marte, belli; in Neptuno, maris: inventa, ut artium, in Minerva; Mercurio, literarum; medicinae, Apolline; Cerere, frugum; Libero, vini. Tum si qua ab iis acta vetustas tradidit, commemoranda. Addunt etiam diis honorem parentes, ut si quis sit filius Jovis: addit antiquitas, ut iis, qui sunt ex Chao; progenies quoque, ut Apollo ac Diana Latonae. Laudandum in quibusdam, quod geniti immortales; in quibusdam, quod immortalitatem virtute sunt consecuti: quod pietas principis nostri praesentium quoque temporum decus fecit.

Magis est varia laus hominum. Nam primum dividitur *in tempora*, quodque ante eos fuit, quoque ipsi vixerunt: in iis autem, qui fato sunt functi, etiam quod est insecutum. Ante hominem *patria* ac *parentes*, *majores*que erunt, quorum duplex tractatus est: aut enim respondisse nobilitati, pulchrum erit; aut humilius genus illustrasse factis. Illa quoque interim ex eo, quod ante ipsum fuit, tempore trahentur, quae responsis vel auguriis futuram claritatem promiserint: ut

eum, qui ex Thetide natus esset, majorem patre suo futurum cecinisse dicuntur oracula. Ipsius vero laus 12
hominis, ex animo et corpore et extra positis peti debet. Et corporis quidem fortuitorumque quum levior, tum non uno modo tractanda est. Nam et pulchritudinem interim roburque prosequimur honore verborum, ut Homerus in Agamemnone atque Achille. Interim confert admirationi multum etiam infirmitas, ut quum idem Tydea parvum, sed bellatorem, dicit fuisse. For- 13
tuna vero, quum dignitatem affert, ut in regibus principibusque (namque est haec materia ostendendae virtutis uberior), tum quo minores opes fuerunt, eo majorem benefactis gloriam parit. Sed omnia, quae extra nos bona sunt, quaeque hominibus forte obtigerunt, non ideo laudantur, quod habuerit quis ea, sed quod iis honeste sit usus. Nam divitiae et potentia et gra- 14
tia, quum plurimum virium dent in utramque partem, certissimum faciunt morum experimentum: aut enim meliores propter haec, aut pejores sumus. Animi sem- 15
per vera laus: sed non una per hoc opus via ducitur. Namque alias aetatis gradus gestarumque rerum ordinem sequi speciosius fuit, ut in primis annis laudaretur indoles, tum disciplinae, post hoc operum, id est factorum dictorumque, contextus: alias in species virtutum dividere laudem, fortitudinis, justitiae, continentiae, ceterarumque, ac singulis assignare, quae secundum quamque earum gesta erunt. Utra sit autem 16
harum via utilior, cum materia deliberabimus: dum sciamus gratiora esse audientibus, quae solus quis, aut primus, aut certe cum paucis fecisse dicetur: si quid praeterea supra spem aut exspectationem, praecipue quod aliena potius causa, quam sua. Tempus, quod finem 17
hominis insequitur, non semper tractare contingit: non solum, quod viventes aliquando laudamus, sed quod rara haec occasio est, ut referri possint divini honores, et decreta, ut publice statuae constitutae. Inter 18
quae numeraverim ingeniorum monumenta, quae saeculis probarentur. Nam quidam, sicut Menander, justiora posterorum, quam suae aetatis, judicia sunt consecuti. Afferunt laudem liberi parentibus, urbes conditoribus, leges latoribus, artes inventoribus, nec non instituta quoque auctoribus, ut a Numa traditum deos colere, a Publicola fasces populo summittere.

Qui omnis etiam in vituperatione ordo constabit, 19
tantum in diversum. Nam et turpitudo generis oppro-

brio multis fuit; et quosdam claritas ipsa notiores circa vitia, et invisos magis fecit; et in quibusdam, ut in Paride traditum est, praedicta pernicies; et corporis ac fortunae quibusdam mala contemptum, ut Thersitae atque Iro; quibusdam bona vitiis corrupta odium attulerunt; ut Nirea imbellem, Plisthenem impudicum,
20 a poetis accepimus. Et animi totidem vitia, quot virtutes sunt: nec minus, quam in laudibus, duplici ratione tractantur. Et post mortem adjecta quibusdam ignominia est, ut Maelio, cujus domus solo aequata; Marcoque Manlio, cujus praenomen e familia in poste-
21 rum exemptum est. Et parentes malorum odimus. Et est conditoribus urbium infame, contraxisse aliquam perniciosam ceteris gentem, qualis est primus Judaicae superstitionis auctor: et Gracchorum leges invisae: et si quod est exemplum deforme posteris traditum, quale libidinis vir Perses in muliere Samia instituere ausus
22 dicitur primus. Sed in viventibus quoque judicia hominum, velut argumenta sunt morum; et honos aut ignominia, veram esse laudem vel vituperationem, probat.

23 Interesse tamen Aristoteles putat, ubi quidque laudetur, aut vituperetur. Nam plurimum refert, qui sint audientium mores, quae publice recepta persuasio: ut illa maxime, quae probant, esse in eo, qui laudabitur, credant; aut in eo, contra quem dicemus, ea, quae oderunt. Ita non dubium erit judicium, quod
24 orationem praecesserit. Ipsorum etiam permiscenda laus semper (nam id benevolos facit), quoties autem fieri poterit, cum materiae utilitate jungenda. Minus Lacedaemone studia literarum, quam Athenis, honoris merebuntur: plus patientia, fortitudo. Rapto vivere quibusdam honestum, aliis cura legum. Frugalitas apud Sybaritas forsitan odio foret, veteribus Romanis sum-
25 mum luxuria crimen. Eadem in singulis differentia. Maxime favet judex, qui sibi dicentem assentiri putat. Idem praecipit illud quoque (quod mox Cornelius Celsus prope supra modum invasit), quia sit quaedam virtutibus ac vitiis vicinitas, utendum proxima derivatione verborum, ut pro temerario fortem, pro prodigo liberalem, pro avaro parcum vocemus: quae eadem etiam contra valent. Quod quidem orator, id est vir bonus, nunquam faciet, nisi forte communi utilitate ducatur.

26 Laudantur autem *urbes* similiter atque homines. Nam pro parente est conditor; et multum auctoritatis

affert vetustas, ut iis, qui terra dicuntur orti; et virtutes ac vitia circa res gestas, eadem quae in singulis: illa propria, quae ex loci positione ac munitione sunt. Cives illis, ut hominibus liberi, decori.

Est laus et *operum*, in quibus *honor*, *utilitas*, *pul-* 27
chritudo, *auctor* spectari solet. *Honor*, ut in templis; *utilitas*, ut in muris; *pulchritudo* vel *auctor*, utrobique.

Est et *locorum*, qualis Siciliae apud Ciceronem; in quibus similiter *speciem* et *utilitatem* intuemur: *speciem*, maritimis, planis, amoenis; *utilitatem*, salubribus, fertilibus. Erit etiam dictorum honestorum factorumque laus generalis. Erit et rerum omnis modi. Nam et som- 28
ni et mortis scriptae laudes, et quorundam a medicis ciborum.

Itaque, ut non consensi hoc laudativum genus circa solam versari honesti quaestionem, sic qualitate maxime contineri puto: quanquam omnes tres status cadere in hoc opus possint, hisque usum C. Caesarem in vituperando Catone notaverit Cicero. Totum autem habet aliquid simile suasoriis: quia plerumque eadem illic suaderi, hic laudari solent.

VIII. Deliberativas quoque miror a quibusdam sola utilitate finitas. Ac, siquid in his unum sequi oporteret, potior fuisset apud me Ciceronis sententia, qui hoc materiae genus dignitate maxime contineri putat. Nec dubito, quin hi, qui sunt in illa priore sententia, secundum opinionem pulcherrimam, ne utile quidem, nisi quod honestum esset, existimarint. Et est haec ra- 2
tio verissima, si consilium contingat semper bonorum atque sapientum. Verum apud imperitos, apud quos frequenter dicenda sententia est, populumque praecipue, qui ex pluribus constat indoctis, discernenda sunt haec, et secundum communes magis intellectus loquendum. Sunt enim multi, qui etiam, quae credunt *ho-* 3
nesta, non tamen satis eadem *utilia* quoque existiment, et, quae turpia esse dubitare non possunt, utilitatis specie ducti probent, ut *foedus Numantinum jugumque Caudinum*. Ne qualitatis quidem statu, in quo et ho- 4
nestorum et utilium quaestio est, complecti eas satis est. Nam frequenter in his etiam conjecturae locus est: nonnunquam tractatur aliqua finitio: aliquando etiam legales possunt incidere tractatus, in privata maxime consilia, si quando ambigitur, *an liceat*. De con- 5
jectura paullo post pluribus. Interim est definitio apud

Demosthenem, *Det Halonesum Philippus, an reddat?* apud Ciceronem in Philippicis, *Quid sit tumultus?* Quid? non illa similis judicialium quaestio, *de statua Servii Sulpicii, an iis demum ponenda sit, qui in legatione*
6 *ferro sunt interempti?* Ergo pars deliberativa (quae eadem *suasoria* dicitur), de tempore futuro consultans, quaerit etiam de praeterito. Officiis constat duobus, *suadendi* ac *dissuadendi*.

Prooemio, quale est in judicialibus, non utique eget, quia conciliatus est ei quisque, quem consulit. Initium tamen quodcunque debet habere aliquam prooemii speciem: neque enim abrupte, nec unde libuit, incipiendum; quia est aliquid in omni materia naturali-
7 ter primum. In senatu, et utique in concionibus eadem ratio, quae apud judices, acquirendae sibi plerumque eorum, apud quos dicendum sit, benevolentiae. Nec mirum, quum etiam in Panegyricis petatur audientium favor, ubi emolumentum non in utilitate aliqua,
8 sed in sola laude, consistit. Aristoteles quidem, nec sine causa, putat et a nostra et ab ejus, qui dissentiet, persona, duci frequenter in consiliis exordium, quasi mutuantibus hoc nobis a judiciali genere; nonnunquam etiam, ut minor res majorve videatur: in demonstra-
9 tivis vero prooemia esse maxime libera existimat. Nam et longe a materia duci, ut in Helenes laude Isocrates fecerit: et ex aliqua rei vicinia, ut idem in Panegyrico conqueritur, *plus honoris corporum, quam animorum, virtutibus dari*: et Gorgias in Olympico laudans eos, qui primi tales instituerunt conventus. Quos secutus videlicet Crispus Sallustius, in bello Jugurthino et Catilinario, nihil ad historiam pertinentibus princi-
10 piis orsus est. Sed nunc ad suasoriam, in qua, etiam quum prooemio utemur, breviore tamen, et velut quodam capite tantum et initio, debebimus esse contenti.

Narrationem vero nunquam exiget privata deliberatio, ejus duntaxat rei, de qua dicenda sententia est:
11 quia nemo ignorat id, de quo consulit. Extrinsecus possunt pertinentia ad deliberationem multa narrari. In concionibus saepe est etiam illa, quae ordinem rei
12 docet, necessaria. Affectus, ut quae maxime, postulat. Nam et concitanda et lenienda frequenter est ira, et ad metum, cupiditatem, odium, conciliationem, impellendi animi. Nonnunquam etiam movenda miseratio, sive, ut auxilium obsessis feratur, suadere oportebit, sive sociae civitatis eversionem deflebimus. Va-

et autem in consiliis auctoritas plurimum. Nam et 13
prudentissimus esse haberique et optimus debet, qui
sententiae suae de utilibus atque honestis credere om-
nes velit. In judiciis enim vulgo fas habetur indulgere
aliquid studio suo: consilia, nemo est qui neget, se-
cundum mores dari.

Graecorum quidem plurimi omne hoc officium con- 14
sionale esse judicaverunt, et in sola reipublicae admi-
nistratione posuerunt. Quin et Cicero in hac maxime
parte versatur. Ideoque suasuris *de pace*, *bello*, *copiis*,
reditibus, *vectigalibus*, haec duo praecipue nota esse
voluit, *vires civitatis* et *mores*: ut ex natura quum ip-
sarum rerum, tum audientium, ratio suadendi ducere-
tur. Nobis major in re videtur varietas; nam et *con-* 15
sultantium et *consiliorum* plurima sunt genera.

Quare in suadendo et dissuadendo tria primum spec-
canda erunt, *Quid sit*, *de quo deliberetur*; *Qui sint*,
qui deliberent; *Qui sit*, *qui suadeat*. Rem, de qua de- 16
liberatur, aut certum est posse fieri, aut incertum. Si
incertum, haec erit quaestio sola, aut potentissima;
saepe enim accidet, ut prius dicamus, ne si possit qui-
dem fieri, esse faciendum: deinde, fieri non posse.
Quum autem de hoc quaeritur, conjectura est, *An*
isthmos intercidi, *an siccari palus Pomptina*, *an portus*
fieri Ostiae possit? *An Alexander terras ultra Oceanum*
visit inventurus? Sed in iis quoque, quae constabit posse 17
fieri, conjectura aliquando erit: ut si quaeratur, *An*
utique futurum sit, *ut Carthaginem superent Romani*;
ut redeat Hannibal, *si Scipio exercitum in Africam*
transtulerit; *ut servent fidem Samnites*, *si Romani ar-*
ma deposuerint? Quaedam et fieri posse, et futura es-
se, credibile est; sed aut *alio tempore*, aut *alio loco*,
aut *alio modo*.

Ubi conjecturae non erit locus, alia sunt intuenda. 18
Sit primum, aut propter ipsam rem, de qua sententiae
rogantur, consultabitur: aut propter alias interveniен-
tes extrinsecus causas. Propter ipsam deliberant Patres
conscripti, *an stipendium militi constituant*? Haec ma- 19
teria simplex erit. Accedunt causae aut faciendi, ut
deliberant P. C., *An Fabios dedant Gallis bellum mini-*
antibus? aut non faciendi, ut deliberat C. Caesar, *An*
perseveret in Germaniam ire, quum milites passim te-
stamenta facerent? Hae suasoriae duplices sunt. Nam 20
et illic causa deliberandi est, quod bellum Galli mini-
antur: esse tamen quaestio potest, *Dedendine fuerint*,

etiam citra hanc denunciationem, qui contra fas, quum legati missi essent, proelium inierint, regemque, ad quem
21 *mandata acceperant, trucidarint?* Et hic nihil Caesar sine dubio deliberaret, nisi propter hanc militum perturbationem; est tamen locus quaerendi, *An, citra hunc quoque casum, penetrandum in Germaniam fuerit?* Semper autem de eo prius loquemur, de quo deliberari, etiam detractis sequentibus, posset.

22 Partes suadendi quidam putaverunt *honestum, utile, necessarium.* Ego non invenio huic tertiae locum. Quantalibet enim vis ingruat, aliquid fortasse pati necesse
23 sit, nihil facere: de faciendo autem deliberatur. Quod hanc vocant *necessitatem*, in quam homines graviorum metu coguntur, *utilitatis* erit quaestio: ut si *obsessi, et impares, et aqua ciboque defecti, de facienda ad hostem deditione deliberent*, et dicatur, *necesse est*: nempe sequitur, ut hoc subjiciatur, *alioqui pereundum est*, ita propter id ipsum non est necesse, quia perire potius licet. Denique non fecerunt Saguntini, nec in ra-
24 te Opitergina circumventi. Igitur in his quoque causis aut de *sola utilitate* ambigetur, aut quaestio inter *utile* atque *honestum* consistet. At enim, si quis liberos procreare volet, necesse habeat uxorem ducere. Quis dubitat? sed ei, qui pater vult fieri, liqueat necessa-
25 est, uxorem esse ducendam. Itaque mihi ne consilium quidem videtur, ubi necessitas est: non magis quam ubi constat, quid fieri omnino non posse. Omnis enim deliberatio de dubiis est. Melius igitur, qui tertiam partem dixerunt ἀνυκτὸν, quod nostri *possibile* nominant: quae, ut dura videatur appellatio, tamen sola
26 est. Quas partes non omnes in omnem cadere suasorem manifestius est, quam ut docendum sit. Tamen apud plerosque earum numerus augetur, a quibus pronuntur ut partes, quae species sunt partium. Nam *fas, justum, pium, aequum, mansuetum* quoque (sic enim sunt interpretati τὸ ἥμερον) et si qua adhuc adhibere quis ejusdem generis velit, subjici possunt *honesta*.
27 An sit autem *facile, magnum, jucundum, sine periculo?* ad quaestionem pertinet *utilitatis*. Qui loci oriuntur ex contradictione: *Est quidem utile, sed difficile, parvum, injucundum, periculosum.* Tamen quibusdam videtur esse nonnunquam de jucunditate sola
28 consultatio, ut si de aedificando theatro, instituendis ludis, deliberetur. Sed neminem adeo solutum luxu puto, ut nihil in causa suadendi sequatur praeter vo-

luptatem. Praecedat enim semper aliquid necesse est, 29
ut in ludis, honor Deorum; in theatro, non inutilis
laborum remissio, deformis et incommoda turbae, si
id non sit, conflictatio; et nihilominus eadem illa re-
ligio, quum theatrum veluti quoddam illius sacri tem-
plum vocabimus. Saepe vero, et utilitatem despicien- 30
dam esse dicimus, ut honesta faciamus (ut quum illis
Opiterginis damus consilium, ne se hostibus dedant,
quanquam perituri sint, nisi fecerint): et utilia hone-
stis praeferimus (ut quum suademus, ut bello Punico
servi armentur). Sed tamen, neque hic plane conce- 31
dendum est, esse id inhonestum (liberos enim natura
omnes, et eisdem constare elementis, et fortasse anti-
quis etiam nobilibus ortos, dici potest): et illic, ubi
manifestum periculum est, opponenda alia, ut crude-
lius etiam perituros affirmemus, si se dediderint, sive
hostis non servaverit fidem, sive Caesar vicerit, quod
esse vero similius. Haec autem, quae tantum inter se 32
pugnant, plerumque nominibus deflecti solent. Nam et
utilitas ipsa expugnatur ab iis, qui dicunt, non solum
potiora esse honesta, quam utilia, sed ne utilia quidem
esse, quae non sint honesta: et contra, quod nos ho-
nestum, illi vanum, ambitiosum, stolidum, verbis,
quam re, probabilius vocant. Nec tantum inutilibus 33
comparantur utilia, sed inter se quoque ipsa: ut si ex
duobus eligamus, in altero, quid sit magis, in altero,
quid sit minus. Crescit hoc adhuc. Nam interim tri-
lices etiam suasoriae incidunt: ut quum Pompejus de-
liberavit, *Parthos*, *an Africam*, *an Aegyptum peteret*,
ea non tantum, utrum melius, sed quid sit optimum,
quaeritur; itemque contra. Nec unquam incidet in hoc 34
genere materiae dubitatio rei, quae undique secundum
eos sit. Nam ubi contradictioni locus non est, quae
potest esse causa dubitandi? Ita fere omnis suasoria
nihil est aliud, quam comparatio: videndumque, *quid*
consecuturi simus, et *per quid*? ut aestimari possit, *plus*
ne, *quod petimus*, *sit commodi*; *an vero in eo*, *per*
quod petimus, *incommodi*? Est utilitatis et in tempore 35
quaestio, *expedit*, *sed non nunc*; et in loco, *non hic*;
et in persona, *non nobis*, *non contra hos*; et in genere
agendi, *non sic*; et in modo, *non in tantum*.

Sed personam saepius decoris gratia intuemur, quae
non in nobis, et in iis, qui deliberant, spectanda est.
Atque quamvis exempla plurimum in consiliis possint, 36
ea facillime ad consentiendum homines ducuntur ex-

perimentis: refert tamen, quorum auctoritas, et quibus adhibeatur. Diversi sunt enim deliberantium ani-
37 mi, duplex conditio. Nam consultant aut plures, aut singuli: sed in utrisque differentia: quia et in pluribus multum interest, *senatus sit, an populus*; *Romani, an Fidenates*; *Graeci, an Barbari*: et in singulis, *Catoni petendos honores suadeamus, an C. Mario*; *de ratione*
38 *belli Scipio prior, an Fabius deliberet.* Proinde intuenda *sexus, dignitas, aetas.* Sed mores praecipue discrimen dabunt. Et honesta quidem honestis suadere facillimum est; si vero apud turpes recta obtinere conabimur, ne videamur exprobrare diversam vitae sec-
39 tam, cavendum est. Et animus deliberantis, non ipsa honesti natura, quam ille non respicit, permovendus; sed laude, vulgi opinione, et si parum proficiet haec vanitas, secutura ex his utilitate; aliquanto vero ma-
40 gis objiciendo aliquos, si diversa fecerit, metus. Nam praeter id, quod his levissimi cujusque animus facillime terretur, nescio an etiam naturaliter apud plurimos plus valeat malorum timor, quam spes bonorum: sicut facilior eisdem turpium, quam honestorum, intellectus
41 est. Aliquando bonis quoque suadentur parum decora: dantur parum bonis consilia, in quibus ipsorum, qui consulunt, spectatur utilitas. Nec me fallit, quae statim cogitatio subire possit legentem: Hoc ergo praeci-
42 pis? et hoc fas putas? Poterat me liberare Cicero, qui ita scribit ad Brutum, propositis plurimis, quae honeste suaderi Caesari possent: *Simne bonus vir, si haec suadeam? minime. Suasoris enim finis est utilitas ejus, cui quisque suadet. At recta sunt: quis negat? sed non est semper rectis in suadendo locus.* Sed quia est altior quaestio, nec tantum ad suasorias pertinet, destinatus est mihi hic locus duodecimo, qui summus futurus est,
43 libro. Nec ego quicquam fieri turpiter velim. Verum interim haec vel ad scholarum exercitationes pertinere credantur; nam et iniquorum ratio noscenda est, ut
44 melius aequa tueamur. Interim si quis bono inhonesta suadebit, meminerit non suadere tanquam inhonesta, ut quidam declamatores Sextum Pompejum ad piraticam, propter hoc ipsum, quod turpis et crudelis sit, impellunt: sed dandus illis deformibus color, idque etiam apud malos. Neque enim est quisquam tam ma-
45 lus, ut videri velit. Sic Catilina apud Sallustium loquitur, ut rem sceleratissimam non malitia, sed indignatione, videatur audere. Sic Atreus apud Varium:

Jam

— Jam fero (inquit) *infandissima*,
Jam facere cogor.

Quanto magis eis, quibus curae fama fuit, conservandus est hic vel ambitus? Quare et, quum Ciceroni dabimus consilium, ut Antonium roget, vel etiam ut Philippicas (ita vitam pollicente eo) exurat, non cupiditatem lucis allegabimus (haec enim si valet in animo ejus, tacentibus quoque nobis valet), sed, ut se reipublicae servet, hortabimur. Hac illi opus est occasione, ne eum talium precum pudeat. Et C. Caesari suadentes regnum, affirmabimus, stare jam rempublicam, nisi uno regente, non posse. Nam qui de re nefaria deliberat, id solum quaerit, quomodo quam minimum peccare videatur. 46 47

Multum refert etiam, quae sit persona suadentis: quia, anteacta vita si illustris fuit, aut clarius genus aut aetas aut fortuna affert exspectationem, providendum est, ne, quae dicuntur, ab eo, qui dicit, dissentiant. At his contraria summissiorem quendam modum postulant. Nam quae in aliis *libertas* est, in aliis *licentia* vocatur; et quibusdam sufficit *auctoritas*: quosdam *ratio* ipsa aegre tuetur. 48

Ideoque longe mihi difficillimae videntur *prosopopoeiae*, in quibus ad reliquum suasoriae laborem accedit etiam personae difficultas. Namque idem illud aliter *Caesar*, aliter *Cicero*, aliter *Cato* suadere debebit. Utilissima vero haec exercitatio, vel quod duplicis est operis, vel quod poetis quoque aut historiarum futuris scriptoribus plurimum confert. Verum et oratoribus necessaria. Nam sunt multae a Graecis Latinisque compositae orationes, quibus alii uterentur, ad quorum conditionem vitamque aptanda, quae dicebantur, fuerunt. An eodem modo cogitavit, aut eandem personam induit Cicero, quum scriberet Cn. Pompejo, et quum T. Ampio, ceterisve; ac non uniuscujusque eorum fortunam, dignitatem, res gestas intuitus, omnium, quibus vocem dabat, etiam imaginem expressit? ut melius quidem, sed tamen ipsi, dicere viderentur. Neque enim minus vitiosa est oratio, si ab homine, quam si a re, cui accommodari debuit, dissidet: ideoque Lysias optime videtur in iis, quae scribebat indoctis, servasse veritatis fidem. Enimvero praecipue declamatoribus considerandum est, quid cuique personae conveniat? qui paucissimas controversias ita dicunt, ut advocati; plerumque filii, patres, divites, 49 50 51

senes, asperi, lenes, avari, denique superstitiosi, timidi, derisores fiunt; ut vix comoediarum actoribus plures habitus in pronunciando concipiendi sint, quam
52 his in dicendo. Quae omnia videri possunt *prosopopoeiae*; quas ego suasoriis subjeci, quia nullo alio ab his, quam persona, distant. Quanquam haec aliquando etiam in controversias ducitur, quae ex historiis compo-
53 sitae, certis agentium nominibus continentur. Neque ignoro, plerumque exercitationis gratia poni et poeticas et historicas; ut *Priami verba* apud Achillem, aut *Sullae dictaturam deponentis* in concione. Sed haec in partem cedent trium generum, in quae causas divisimus. Nam et rogare, indicare, rationem reddere, et alia, de quibus supra dictum est, varie, atque ut res vult, in materia *judiciali*, *deliberativa*, *demonstrativa*,
54 solemus. Frequentissime vero in his utimur ficta personarum, quas ipsi substituimus, oratione: ut, apud Ciceronem pro Caelio, Clodiam, et caecus Appius et Clodius frater, ille in castigationem, hic in hortationem amorum compositus, alloquitur.

55 Solent in scholis fingi materiae ad deliberandum similiores controversiis, et ex utroque genere commixtae: ut quum apud C. Caesarem consultatio de poena Theodoti ponitur. Constat enim accusatione et defen-
56 sione causae, quod est judicialium proprium. Permixta autem est et utilitatis ratio: *An pro Caesare fuerit occidi Pompejum? An timendum a rege bellum, si Theodotus sit occisus? An id minime opportunum hoc tempore,*
57 *et periculosum, et certe longum sit futurum?* Quaeritur et de honesto: *Deceatne Caesarem ultio Pompeji? An sit verendum, ne pejorem faciat suarum partium causam,*
58 *si Pompejum indignum morte fateatur?* Quod genus accidere etiam veritati potest.

Non simplex autem circa suasorias error in plerisque declamatoribus fuit, qui dicendi genus in his diversum, atque in totum illi judiciali contrarium esse existimarunt. Nam et principia abrupta, et concitatam semper orationem, et in verbis *effusiorem* (ut ipsi vocant) *cultum* affectaverunt, et earum breviores utique commentarios, quam judicialis materiae, facere elabo-
59 rarunt. Ego porro ut prooemio video non utique opus esse suasoriis, propter quas dixi supra causas, ita cur initio furioso sit exclamandum, non intelligo: quum proposita consultatione rogatus sententiam, si modo est sanus, non quiritet, sed quam maxime potest ci-

vili et humano ingressu mereri assensum deliberantis
velit. Cur autem torrens, et utique aequaliter conci- 60
tata sit in ea dicentis oratio, quum vel praecipue moderationem rationemque consilia desiderent? Neque ego negaverim, saepius subsidere in controversiis impetum dicendi prooemio, narratione, argumentis: quae si detrahas, id fere supererit, quo suasoriae constant: verum id quoque aequalius erit, non tumultuosius atque turbidius. Verborum autem magnificentia non validius 61
est affectanda suasoriae declamantibus; sed contingit magis. Nam et personae fere magnae fingentibus placent, *regum*, *principum*, *populi*, *senatus*, et res ampliores; ita quum verba rebus aptentur, ipso materiae nitore clarescunt. Alia veris consiliis ratio est; ideo- 62
que Theophrastus quam maxime remotum ab omni affectatione in deliberativo genere voluit esse sermonem: secutus in hoc auctoritatem praeceptoris sui; quanquam dissentire ab eo non timide solet. Namque Aristoteles 63
idoneam maxime ad scribendum *demonstrativam*, proximamque ab ea *judicialem* putavit: videlicet quoniam prior illa tota esset ostentationis; haec secunda egeret artis, vel ad fallendum, si ita poposcisset utilitas; *consilia* fide prudentiaque constarent. Quibus in demon- 64
strativa consentio; nam et omnes alii scriptores idem tradiderunt: in judiciis autem consiliisque secundum conditionem ipsius, quae tractabitur, rei accommodandam dicendi credo rationem. Nam et Philippicas De- 65
mosthenis iisdem, quibus habitas in judiciis orationes, video eminere virtutibus: et Ciceronis sententiae et conciones non minus clarum, quam est in accusationibus ac defensionibus, eloquentiae lumen ostendunt. Dicit tamen idem de suasoria, hoc modo: *Tota autem oratio, simplex et gravis, et sententiis debet ornatior esse, quam verbis.* Usum exemplorum nulli materiae 66
magis convenire merito fere omnes consentiunt, quum plerumque videantur respondere futura praeteritis, habeaturque experimentum velut quoddam rationis testimonium. Brevitas quoque aut copia non genere mate- 67
riae, sed modo constant. Nam ut in consiliis plerumque simplicior quaestio est, ita saepe in causis minor.

Quae omnia vera esse sciet, si quis non orationes modo, sed historias etiam (namque in his conciones atque sententiae plerumque suadendi ac dissuadendi funguntur officio) legere maluerit, quam in commentariis rhetorum consenescere. Inveniet enim, nec in consiliis 68

abrupta initia, et conceitatius saepe in judiciis dictum, et verba aptata rebus in utroque genere, et breviores
69 aliquando causarum orationes, quam sententiarum. Ne illa quidem in his vitia deprehendet, quibus quidam declamatores laborant, quod et contra sentientibus inhumane conviciantur, et ita plerumque dicunt, tanquam ab iis, qui deliberant, utique dissentiant: ideoque ob-
70 jurgantibus similiores sunt, quam suadentibus. Haec adolescentes sibi scripta sciant, ne aliter, quam dicturi sunt, exerceri velint, et in desuescendis morentur. Ceterum, quum advocari coeperint in consilia amicorum, dicere sententiam in senatu, suadere, si quid consulet princeps: quod praeceptis fortasse non credunt, usu docebuntur.

IX. Nunc de *judiciali* genere; quod est praecipue multiplex, sed officiis constat duobus, *intentionis* ac *depulsionis*. Cujus partes, ut plurimis auctoribus placuit, quinque sunt, *prooemium*, *narratio*, *probatio*, *refutatio*, *peroratio*. His adjecerunt quidam *partitionem*, *propositionem*, *excessum*; quarum priores duae proba-
2 tioni succedunt. Nam proponere quidem, quae *sis* probaturus, necesse est; sed et concludere: cur igitur, si illa pars causae est, non et haec sit? *Partitio* vero dispositionis est species, ipsa *dispositio* pars rhetorices, et per omnes materias totumque earum corpus aequali-
3 ter fusa, sicut inventio et elocutio. Ideoque eam non orationis *totius* partem *unam* esse credendum est, sed quaestionum etiam singularum. Quae namque est quaestio, in qua non promittere possit orator, quid primo, quid secundo, quid tertio sit loco dicturus? quod est proprium partitionis. Quam ergo ridiculum est, *quaestionem* quidem speciem esse probationis; *partitionem* autem, quae sit species quaestionis, partem totius ora-
4 tionis vocari? *Egressio* vero, vel (quod usitatius esse coepit) excessus, sive est extra causam, non potest esse pars causae: sive est in causa, adjutorium vel ornamentum partium est earum, ex quibus egreditur. Nam si, quicquid in causa est, pars causae vocabitur; cur non *argumentum*, *similitudo*, *locus communis*, *af-*
5 *fectus*, *exempla*, partes vocentur? Tamen nec iis assentior, qui detrahunt *refutationem*, tanquam probationi subjectam, ut Aristoteles; haec enim est, quae constituat; illa, quae destruat. Hoc quoque idem aliquatenus novat, quod prooemio non *narrationem* sub-

jungit, sed *propositionem*. Verum id facit, quia *propositio* genus, *narratio* species videtur: et hac non semper, illa semper et ubique credit opus esse.

Verum ex his, quas constitui, partibus non, ut 6
quidque primum dicendum, ita primum cogitandum est: sed ante omnia intueri oportet, *Quod sit genus causae? Quid in ea quaeratur? Quae prosint? Quae noceant?* deinde, *Quid confirmandum sit ac refellendum?* tum, *Quo modo narrandum? Expositio* enim probatio- 7
num est praeparatio: nec esse utilis potest, nisi prius constiterit, quid debeat de probatione promittere. Postremo intuendum, quemadmodum judex sit conciliandus. Neque enim, nisi totis causae partibus diligenter inspectis, scire possumus, qualem nobis facere animum cognoscentis expediat, severum an mitem, concitatum an remissum, adversum gratiae an obnoxium.

Neque ideo tamen eos probaverim, qui scribendum 8
quoque prooemium novissime putant. Nam ut conferri materiam omnem, et, quid cuique sit opus, constare decet, antequam dicere aut scribere ordiamur: ita incipiendum ab iis, quae prima sunt. Nam nec pingere 9
quisquam aut fingere coepit a pedibus: nec denique ars ulla consummatur ibi, unde ordiendum est. Quid fiet alioqui, si spatium componendi orationem stilo non fuerit? nonne nos haec inversa consuetudo deceperit? Inspicienda igitur materia est, quo praecipimus ordine; scribenda, quo dicimus.

X. Ceterum causa omnis, in qua pars altera *agentis* est, altera *recusantis*, aut unius rei controversia constat, aut plurium. Haec *simplex* dicitur; illa *conjuncta*. Una controversia est *per se furti*, *per se adulterii*. Plures aut ejusdem generis, ut in *pecuniis repetundis*: aut diversi, ut si quis *sacrilegii simul et homicidii* accusetur. Quod nunc in publicis judiciis non accidit, quoniam praetor certa lege sortitur; principum autem et senatus cognitionibus frequens est, et populi fuit: privata quoque judicia saepe unum judicem habere multis et diversis formulis solent. Nec aliae species 2
erunt, etiamsi unus a duobus duntaxat eandem rem, atque ex eadem causa petet; aut duo ab uno; aut plures a pluribus; quod accidere in hereditariis litibus interim scimus: quia, quamvis in multis personis, causa tamen una est, nisi si conditio personarum quaestiones variaverit.

3 Diversum his tertium genus, quod dicitur *comparativum*: cujus rei tractatus in parte causae frequens est: ut quum apud centumviros post alia quaeritur et hoc, *Uter dignior hereditate sit?* Rarum est autem, ut in foro judicia propter id solum constituantur: sicut *divinationes*, quae fiunt de accusatore constituendo, et nonnunquam inter delatores: *Uter praemium meruerit?*
4 Adjecerunt quidam numero *mutuam accusationem*, quae ἀντικατηγορία vocatur; aliis videlicet succedere hanc quoque comparativo generi existimantibus: cui similis erit petitionum invicem diversarum: quod accidit vel frequentissime. Id si et ipsum vocari debet ἀντικατηγορία (nam proprio caret nomine), duo erunt genera ejus: alterum, quo litigatores idem crimen invicem intentant: alterum, quo aliud atque aliud. Cui et petitionum conditio par est.
5 Quum apparuerit genus causae, tum intuebimur, negeturne factum, quod intenditur? an defendatur? an alio nomine appelletur? an a genere actionis repellatur? unde sunt status.

XI. His inventis, intuendum deinceps Hermagorae videtur, quid sit *quaestio*, *ratio*, *judicatio*, *continens*, id est συνέχον, vel, ut alii vocant, *firmamentum*. *Quaestio* latius intelligitur omnis, de qua in utramque partem, vel in plures partes dici credibiliter potest.
2 In judiciali autem materia dupliciter accipienda est: altero modo, quo dicimus multas *quaestiones* habere controversiam, quo etiam minores omnes complectimur: altero, quo significamus summam illam, in qua causa vertitur; de hac nunc loquor, ex qua nascitur status, *An factum* sit? *Quid factum* sit? *An recte factum* sit?
3 Has Hermagoras et Apollodorus et alii plurimi scriptores proprie *quaestiones* vocant; Theodorus, ut dixi, *capita generalia*, sicut illas minores aut ex illis pendentes, *specialia*. Nam et quaestionem ex quaestione nasci,
4 et speciem in species dividi convenit. Hanc igitur quaestionem veluti principalem vocant ζήτημα. *Ratio* autem est, qua id, quod factum esse constat, defenditur. Et cur non utamur eodem, quo sunt usi fere omnes, exemplo? *Orestes matrem occidit*: hoc constat; dicit, *se juste fecisse*: status erit qualitatis; quaestio, *An juste fecerit?* ratio, *quod Clytaemnestra maritum suum, patrem Orestis, occidit*: hoc αἴτιον dicitur. Κρινόμενον autem *judicatio*, *An oportuerit vel nocentem matrem a*

filio occidi? Quidam diviserunt αἴτιον et αἰτίαν, ut esset altera, propter quam *judicium* constitutum est, ut *occisa Clytaemnestra*; altera, qua *factum* defenditur, ut *occisus Agamemnon.* Sed tanta est circa verba dissensio, ut alii αἰτίαν causam judicii, αἴτιον autem facti vocent, alii eadem in contrarium vertant. Latinorum quidam haec *initium* et *rationem* vocaverunt: quidam utrumque eodem nomine appellant. Causa quoque ex causa, id est αἴτιον ἐξ αἰτίου, nasci videtur: quale est, *Occidit Agamemnonem Clytaemnestra, quia ille filiam communem immolaverat, et captivam pellicem adducebat.* Idem putant, et sub una quaestione plures esse rationes, ut *si Orestes et alteram afferat matris necatae causam, quod responsis sit impulsus*: quot autem causas faciendi, totidem judicationes; nam et haec erit judicatio, *An responsis parere debuerit?* Sed et una causa plures habere quaestiones et judicationes (ut ego arbitror) potest: ut in eo, qui, quum adulteram deprehensam occidisset, adulterum, qui tum effugerat, postea in foro occidit. Causa enim est una, *adulter fuit*: quaestiones et judicationes, *an illo tempore, an illo loco licuerit occidere?* Sed sicut, quum sint plures quaestiones, omnesque suos status habeant, causae tamen status unus sit, ad quem referuntur omnia: ita judicatio maxime propria, de qua pronunciatur. Συνέχον autem (quod, ut dixi, *continens* alii, *firmamentum* alii putant, Cicero *firmissimam argumentationem defensoris et appositissimam ad judicationem*) quibusdam id videtur esse, post quod nihil quaeritur: quibusdam id, quod ad judicationem firmissimum affertur. Causa facti non in omnes controversias cadit. Nam quae fuerit causa faciendi, ubi factum negatur? At ubi causa tractatur, negant eodem loco esse judicationem, quo quaestionem. Idque et in Rhetoricis Cicero et in Partitionibus dicit. Nam in conjectura est quaestio ex illo: *Factum; non factum; an factum sit?* Ibi ergo judicatio, ubi quaestio: quia in eadem re prima quaestio, et extrema disceptatio. At in qualitate, *Matrem Orestes occidit: recte; non recte; An recte occiderit?* quaestio, nec statim judicatio. Quando ergo? *Illa patrem meum occiderat; sed non ideo tu matrem debuisti occidere*; *An debuerit?* hic judicatio. Firmamentum autem verbis ipsius ponam: *si velit Orestes dicere, ejusmodi animum matris suae in patrem suum, in se ipsum ac sorores, in regnum, in famam generis ac familiae, ut merito ab ea poenas li-*

13 *beri sui potissimum petere debuerint.* Utuntur alii et talibus exemplis: *Qui bona paterna consumpserit, ne concionetur; in opera publica consumpsit;* quaestio: *an, quisquis consumpserit, prohibendus sit?* judicatio, *An,*
14 *qui sic?* Vel, ut in causa militis Arunci, qui C. Lusium tribunum, vim sibi inferentem, interfecit, quaestio: *An jure fecerit?* ratio: *quod is vim afferebat;* judicatio: *An indemnatum, an Tribunum a milite occidi*
15 *oportuerit?* Alterius etiam status quaestionem, alterius judicationem putant. Quaestio qualitatis: *An recte Clodium Milo occiderit?* Judicatio conjecturalis, *An Clo-*
16 *dius insidias fecerit?* Ponunt et illud, saepe causam in aliquam rem dimitti, quae non sit propria quaestionis, et de ea judicari. A quibus multum dissentio. Nam et illa quaestio: *An omnes, qui paterna bona consumpserint, concione sint prohibendi?* habeat oportet suam judicationem. Ergo non alia quaestio, alia judicatio erit; sed
17 plures quaestiones, et plures judicationes. Quid? non in causa Milonis ipsa conjectura refertur ad qualitatem? nam si est insidiatus Clodius, sequitur, ut recte sit occisus. Quum vero in aliquam rem missa causa, et recessum est a quaestione, quae erat constituta: hic quaestio, ubi judicatio est.

18 Paullum in his secum etiam Cicero dissentit. Nam in Rhetoricis (quemadmodum supra dixi) Hermagoram est secutus; in Topicis, ex statu effectam contentionem *κρινόμενον* existimat: idque Trebatio, qui juris erat consultus, alludens, *qua de re agitur* appellat: quibus id contineatur, *continentia, quasi firmamenta defensio-*
19 *nis, quibus sublatis defensio nulla sit.* At in Partitionibus oratoriis *firmamentum*, quod opponitur defensioni: quia *continens*, quod primum sit, ab accusatore dicatur: *ratio*, a reo: ex rationis et firmamenti quaestione, *disceptatio* sit *judicationum.*

Verius igitur et brevius, qui statum et continens et judicationem idem esse voluerunt: continens autem
20 id esse, quo sublato lis esse non possit. Hoc mihi videntur utramque causam complexi, et *quod Orestes matrem*, et *quod Clytaemnestra Agamemnonem occiderit.* Iidem judicationem et statum consentire semper existimarunt. Neque enim aliud eorum rationi conveniens fuisset.

21 Verum haec affectata subtilitas circa nomina rerum ambitiose laboret, a nobis in hoc assumpta solum, ne parum diligenter inquisisse de opere, quod aggressi

sumus, videremur: simplicius autem instituenti non est necesse per tam minutas rerum particulas rationem docendi concidere. Quo vitio multi quidem laborarunt, 22
praecipue tamen Hermagoras, vir alioqui subtilis et in plurimis admirandus, tantum diligentiae nimium sollicitae, ut ipsa ejus reprehensio laude aliqua non indigna sit. Haec autem brevior, et vel ideo lucidior multo, 23
via, neque discentem per ambages fatigabit, nec corpus orationis in parva momenta diducendo consumet. Nam qui viderit, quid sit, quod in controversiam veniat? quid in eo, et per quae, velit efficere pars diversa? quid nostra? quod inprimis est intuendum: nihil eorum ignorare, de quibus supra diximus, poterit. Nec est fere quisquam, modo non stultus atque ab om- 24
ni prorsus usu dicendi remotus, quin sciat, et quid litem faciat (quod ab illis *causa* vel *continens* dicitur), et quae sit inter litigantes quaestio, et de quo judicari oporteat; quae omnia idem sunt. Nam et de eo quaestio est, quod in controversiam venit: et de eo judicatur, de quo quaestio est. Sed non perpetuo inten- 25
dimus in haec animum, et, cupiditate laudis utcunque acquirendae vel dicendi voluptate, evagamur: quando uberior semper extra causam materia est, quia in controversia pauca sunt, extra omnia: et hic dicitur de
iis, quae accepimus; illic, de quibus volumus. Nec 26
tam hoc praecipiendum est, ut quaestionem, continens, judicationem inveniamus (nam id quidem facile est), quam ut intueamur semper, aut certe, si digressi fuerimus, saltem respiciamus, ne plausum affectantibus arma excidant. Theodori schola, ut dixi, omnia refert ad *capita*. His plura intelliguntur: uno modo summa 27
quaestio, item ut status; altero ceterae, quae ad summam referuntur; tertio propositio cum affirmatione; ut dicimus, *Caput rei est* (apud Menandrum, κεφάλαιόν ἐστιν). In universum autem, quicquid probandum est, erit *caput*; sed id majus, aut minus.

Et quoniam, quae de his erant a scriptoribus Ar- 28
tium tradita, verbosius etiam, quam necesse erat, exposuimus; praeterea, quae partes essent judicialium causarum, supra dictum est: proximus liber prooemia, id est exordia, concipiet.

M. FABII QUINTILIANI DE ORATORIA INSTITUTIONE

LIBER QUARTUS.

PROOEMIUM.

Perfecto, Marcelle Victori, operis tibi dedicati tertio libro, et jam quarta fere laboris parte transacta, novae insuper mihi diligentiae causa et altior sollicitudo, quale judicium hominum emererer, accessit. Adhuc enim velut studia inter nos conferebamus: et, si parum nostra institutio probaretur a ceteris, contenti fore domestico usu videbamur, ut tui meique filii formare disciplinam satis putaremus. Quum vero mihi
2 Domitianus Augustus sororis suae nepotum delegaverit curam, non satis honorem judiciorum coelestium intelligam, nisi ex hoc quoque oneris magnitudinem me-
3 tiar. Quis enim mihi aut mores excolendi sit modus, ut eos non immerito probaverit sanctissimus censor? aut studia, ne fefellisse in his videar principem, ut in omnibus, ita in eloquentia quoque, eminentissimum?
4 Quod si nemo miratur poetas maximos saepe fecisse, ut non solum initiis operum suorum Musas invocarent, sed provecti quoque longius, quum ad aliquem graviorem venissent locum, repeterent vota et velut nova precatione uterentur: mihi quoque profecto poterit ignosci,
5 si, quod in initio, quo primum hanc materiam inchoavi, non feceram, nunc omnes in auxilium deos ipsumque inprimis, quo neque praesentius aliud, neque studiis magis proprium numen est, invocem: ut, quantum nobis exspectationis adjecit, tantum ingenii aspiret, dexterque ac volens assit, et me qualem esse credidit, faciat.

Cujus mihi religionis non haec sola ratio, quae 6
maxima, est; sed alioqui sic procedit ipsum opus, ut majora praeteritis ac magis ardua sint, quae ingredior. Sequitur enim, ut *judicialium causarum*, quae sunt maxime variae ac multiplices, ordo explicetur: quod *prooemii* sit officium; quae *ratio narrandi*; quae *probationum* sit *fides*, seu *proposita* confirmamus, seu *contra dicta* dissolvimus; quanta vis in *perorando*, seu reficienda brevi repetitione rerum memoria est judicis, sive affectus (quod est longe potentissimum) commovendi. De quibus partibus singulis quidam separatim scribere 7
maluerunt, velut onus totius corporis veriti, et sic quoque complures de unaquaque earum libros ediderunt: quas ego omnes ausus contexere, prope infinitum mihi laborem prospicio, et ipsa cogitatione suscepti muneris fatigor. Sed durandum est, quia coepimus: et, si viribus deficiemur, animo tamen perseverandum.

I. Quod *principium* Latine vel *exordium* dicitur, majore quadam ratione Graeci videntur προοίμιον nominasse: quia a nostris initium modo significatur; illi satis clare partem hanc esse ante ingressum rei, de qua dicendum sit, ostendunt. Nam, sive propterea, quod 2
οἴμη *cantus* est, et citharoedi pauca illa, quae, antequam legitimum certamen inchoent, emerendi favoris gratia canunt, *prooemium* cognominaverunt: oratores quoque ea, quae, priusquam causam exordiantur, ad conciliandos sibi judicum animos praeloquuntur, eadem appellatione signarunt: sive quod οἶμον eidem Graeci 3
viam appellant, id quod ante ingressum rei ponitur sic vocare est institutum: certe *prooemium* est, quod apud judicem, priusquam causam cognoverit, prosit; vitioseque in scholis facimus, quod exordio semper sic utimur, quasi causam judex jam noverit. Cujus rei li- 4
centia ex hoc est, quod ante declamationem illa velut imago litis exponitur. Sed in foro quoque contingere istud principiorum genus secundis actionibus potest; primis quidem raro unquam, nisi forte apud eum, cui res aliunde jam nota sit, dicimus.

Causa principii nulla est alia, quam ut auditorem, 5
quo sit nobis in ceteris partibus accommodatior, praeparemus. Id fieri tribus maxime rebus, inter auctores plurimos constat, si *benevolum*, *attentum*, *docilem* fecerimus: non quia ista non per totam actionem sint

custodienda, sed quia initiis praecipue necessaria, per quae in animum judicis, ut procedere ultra possimus, admittimur.

6 *Benevolentiam* aut a *personis* ducimus, aut a *causis* accipimus. Sed *personarum* non est (ut plerique crediderunt) triplex tantum ratio, *ex litigatore, et adversario, et judice.* Nam exordium duci nonnunquam etiam ab *actore causae* solet. Quanquam enim pauciora
7 de se ipso dicit et parcius, plurimum tamen ad omnia momenti est in hoc positum, *si vir bonus* creditur. Sic enim continget, ut non studium advocati videatur afferre, sed paene testis fidem. Quare in primis existimetur venisse ad agendum, ductus officio vel cognationis, vel amicitiae; maximeque, si fieri poterit, reipublicae, aut alicujus certe non mediocris exempli. Quod sine dubio multo magis ipsis litigatoribus faciendum est, ut ad agendum magna atque honesta ratione,
8 aut etiam necessitate, accessisse videantur. Sed ut praecipua in hoc dicentis auctoritas, si omnis in subeundo negotio suspicio sordium, aut odiorum, aut ambitionis abfuerit: ita quaedam in his quoque commendatio tacita, si nos infirmos et impares agentium contra ingeniis dixerimus, qualia sunt pleraque Messallae
9 prooemia. Est enim naturalis favor pro laborantibus: et judex religiosus libentissime patronum audit, quem justitiae suae minime timet. Inde illa veterum circa occultandam eloquentiam simulatio, multum ab hac no-
10 strorum temporum jactatione diversa. Vitandum etiam, ne *contumeliosi*, *maligni*, *superbi*, *maledici* in quemquam hominem ordinemve *videamur*, praecipue eorum, qui laedi, nisi adversa judicum voluntate, non pos-
11 sunt. Nam in judicem ne quid dicatur non modo palam, sed quod omnino intelligi possit, stultum erat monere, nisi fieret. Etiam *partis adversae patronus* dabit exordio materiam: interim cum honore, si eloquentiam ejus ac gratiam nos timere fingendo, ut ea suspecta sint judici, fecerimus: interim per contumeliam; sed hoc perquam raro, ut Asinius pro Urbiniae heredibus Labienum adversarii patronum inter argumenta
12 malae causae posuit. Negat haec esse prooemia Cornelius Celsus, quia sint extra litem. Sed ego quum auctoritate summorum oratorum magis ducor, tum pertinere ad causam puto, quicquid ad dicentem pertinet: quum sit naturale, ut judices iis, quos libentius audi-
13 unt, etiam facilius credant. Ipsius autem *litigatoris*

persona tractanda varie est. Nam tum dignitas ejus allegatur, tum commendatur infirmitas. Nonnunquam contingit relatio meritorum, de quibus verecundius dicendum erit sua, quam aliena, laudanti. Multum agit sexus, aetas, conditio, in feminis, senibus, pupillis, liberos, parentes, conjuges allegantibus. Nam sola 14
rectum quoque judicem inclinat miseratio. Degustanda tamen haec prooemio, non consumenda. *Adversarii* vero persona prope iisdem omnibus, sed e contrario ductis, impugnari solet. Nam et potentes sequitur invidia, et humiles abjectosque contemptio, et turpes ac nocentes odium: quae tria sunt ad alienandos judicum animos potentissima. Neque haec dicere satis est, quod 15
datur etiam imperitis: pleraque augenda aut minuenda, ut expediet. Hoc enim oratoris est, illud causae. *Judicem* conciliabimus nobis, non tantum laudando eum, 16
(quod et fieri cum modo debet, et est tamen parti utrique commune) sed si laudem ejus ad utilitatem nostrae causae conjunxerimus, ut allegemus pro *honestis* dignitatem illi suam, pro *humilibus* justitiam, pro *infelicibus* misericordiam, pro *laesis* severitatem, et similiter cetera. Mores quoque, si fieri potest, judicis velim 17
nosse. Nam prout asperi, lenes, jucundi, graves, duri, remissi erunt, aut assumere in causam naturas eorum, qua competent, aut mitigare, qua repugnabunt, oportebit. Accidit autem interim hoc quoque, ut aut nobis 18
inimicus, aut adversario sit amicus, qui judicat: quae res utrique parti tractanda est, ac nescio an ei magis, in quam videtur propensior. Est enim nonnunquam pravis judicibus hic ambitus, adversus amicos, aut pro his, quibuscum simultates gerant, pronunciandi, faciendique injuste, ne fecisse videantur. Fuerunt etiam 19
quidam rerum suarum judices. Nam et in libris observationum, a Septimio editis, affuisse Ciceronem tali causae invenio: et ego pro Regina Berenice apud ipsam causam dixi. Similis hic quoque superioribus ratio est. Adversarius enim fiduciam partis suae jactat, patronus timet cognoscentis verecundiam. Praeterea detrahenda 20
vel confirmanda opinio, si quam praecipue domo videbitur judex attulisse. Metus etiam nonnunquam est amovendus, ut Cicero pro Milone, ne arma Pompeji contra se disposita putarent, laboravit: nonnunquam adhibendus, ut idem in Verrem facit. Sed adhibendi 21
modus alter ille frequens est et favorabilis: *ne male sentiat populus Romanus; ne judicia transferantur*; al-

ter autem asper et rarus, quo minatur corruptis accusationem, et id quidem in consilio ampliore utcunque tutius; nam et mali inhibentur, et boni gaudent: apud singulos vero nunquam suaserim, nisi defecerint omnia.
22 Quod si necessitas exigit, non erit jam ex arte oratoria: non magis, quam appellare, etiamsi id quoque saepe utile est; aut, antequam pronunciet, reum facere; nam et minari et deferre etiam non orator po-
23 test. Si causa conciliandi nobis judicis materiam dabit, ex hac potissimum aliqua in usum principii, quae maxime favorabilia videbuntur, decerpi oportebit. Quo in loco Virginius fallitur, qui Theodoro placere tradit, ut ex singulis quaestionibus singuli sensus in pro-
24 oemium conferantur. Nam ille non hoc dicit, sed ad potentissimas quaestiones judicem praeparandum; in quo vitii nihil erat, nisi in universum id praeciperet, quod nec omnis actio patitur, nec omnis causa desiderat. Nam protinus a petitore primo loco, dum ignota judici lis est, quomodo ex quaestionibus ducemus sententias? nimirum res erunt indicandae prius. Demus, aliquas (nam id exigit ratio nonnunquam), etiamne potentissimas omnes, id est totam causam? sic erit in prooemio
25 peracta narratio. Quid vero? si (ut frequenter accidit) paullo est durior causa; non benevolentia judicis petenda ex aliis partibus erit, sed non ante conciliato ejus animo nuda quaestionum committetur asperitas? Quae si recte semper initio dicendi tractarentur, nihil prooe-
26 mio opus esset. Aliqua ergo nonnunquam, quae erunt ad conciliandum nobis judicem potentissima, non inutiliter interim ex quaestionibus in exordio locabuntur. Quae sint porro in causis favorabilia, enumerare non est necesse, quoniam et manifesta erunt, cognita cujusque controversiae conditione, et omnia colligi in
27 tanta litium varietate non possunt. Ut autem haec *invenire* et *augere*, ita quod laedit, aut omnino *repellere*, aut certe *minuere*, ex causa est. Miseratio quoque aliquando ex eadem venit, sive quid passi sumus grave, sive passuri.
28 Neque enim sum in hac opinione, qua quidam, ut eo distare prooemium ab epilogo credam, quod in hoc praeterita, in illo futura dicantur: sed quod in ingressu parcius et modestius praetentanda est judicis misericordia; in epilogo vero liceat totos effundere affectus, et fictam orationem induere personis, et defunctos excitare, et pignora eorum producere: quae minus exor-

diis sunt usitata. Sed haec, quae supra dixi, non mo- 29
vere tantum, verum ex diverso amoliri quoque prooe-
mio opus est. Ut autem nostrum miserabilem, si vin-
camur, exitum: ita adversariorum superbum, si vi-
cerint, utile est credi. Sed ex iis quoque, quae non 30
sunt personarum nec causarum, verum *adjuncta perso-
nis et causis*, duci prooemia solent. *Personis* applican-
tur non *pignora* modo, de quibus supra dixi, sed *pro-
pinquitates*, *amicitiae*; interim *regiones* etiam *civitates*-
que, et si quid aliud ejus, quem defendimus, casu laedi
potest. Ad *causam* extra pertinet *tempus*, unde princi- 31
pium pro Caelio; *locus*, unde pro Dejotaro; *habitus*,
unde pro Milone; *opinio*, unde in Verrem; deinceps,
ne omnia enumerentur, *fama judiciorum*, *exspectatio*
vulgi; nihil enim horum in causa est, ad causam ta-
men pertinet. Adjicit Theophrastus ab *oratione* princi- 32
pium, quale videtur esse Demosthenis pro Ctesiphonte,
ut sibi dicere suo potius arbitrio liceat rogantis, quam
eo modo, quem accusator actione praescripserit.

Fiducia ipsa solet opinione arrogantiae laborare: 33
faciunt favorem et illa paene communia, non tamen
omittenda, vel ideo, ne occupentur, *optare*, *abomi-
nari*, *rogare*, *sollicitum agere*: quia plerumque atten-
tum quoque judicem facit, si res agi videtur nova,
magna, atrox, pertinens ad exemplum: praecipue ta-
men, si judex aut sua vice, aut reipublicae commove-
tur, cujus animus spe, metu, admonitione, precibus,
vanitate denique, si id profuturum credemus, agitan-
dus est. Sunt et illa excitandis ad audiendum non inu- 34
tilia, si nos neque diu moraturos, neque extra causam
dicturos existiment. Docilem sine dubio et haec ipsa
praestat attentio: sed et illud, si breviter et dilucide
summam rei, de qua cognoscere debeat, indicaverimus:
quod Homerus atque Virgilius operum suorum princi-
piis faciunt. Nam istius rei modus est, ut propositioni 35
similior sit, quam expositioni: nec quomodo quidque
sit actum, sed de quibus dicturus sit orator, ostendat.
Nec video, quod hujus rei possit apud oratores repe-
iri melius exemplum, quam Ciceronis pro A. Cluentio.
Animadverti, judices, omnem accusatoris orationem in 36
*duas divisam esse partes: quarum altera mihi niti et
magnopere confidere videbatur invidia jam inveterata ju-
dicii Juniani; altera tantummodo consuetudinis causa ti-
mide et diffidenter attingere rationem veneficii criminum,
qua de re lege est haec quaestio constituta.* Id tamen

totum respondenti facilius est, quam proponenti: quia
37 hic admonendus judex, illic docendus est. Nec me, quanquam magni auctores, in hoc duxerint, ut non semper facere attentum ac docilem judicem velim: non quia nesciam, id quod ab illis dicitur, esse pro mala causa, qualis ea sit non intelligi: verum quia istud
38 non negligentia judicis contingit, sed errore. Dixit enim adversarius, et fortasse persuasit: nobis opus est ejus diversa opinione: quae mutari non potest, nisi illum fecerimus ad ea, quae dicemus, docilem et attentum. Quid ergo? Imminuenda quaedam et elevanda, et quasi contemnenda esse consentio, ad remittendam intentionem judicis, quam adversario praestat: ut fecit
39 [illegible] Ligario Cicero. Quid enim agebat aliud ironia illa, quam ut Caesar minus se in rem, tanquam non novam, intenderet? Quid pro Caelio, quam ut res exspectatione minor videretur?

Verum ex iis, quae proposui, aliud in alio genere
40 causae desiderari palam est. Genera porro causarum plurimi quinque fecerunt, *honestum*, *humile*, *dubium* vel *anceps*, *admirabile*, *obscurum*: id est ἔνδοξον, ἄδοξον, ἀμφίδοξον, παράδοξον, δυσπαρακολούθητον. Sunt, quibus recte videatur adjici *turpe*, quod alii *humili*,
41 alii *admirabili* subjiciunt. *Admirabile* autem vocant, quod est praeter opinionem hominum constitutum. In *ancipiti* maxime benevolum judicem, in *obscuro* docilem, in *humili* attentum parare debemus. Nam *honestum* quidem ad conciliationem satis per se valet; in *admirabili* et *turpi*, remediis opus est.

42 Et eo quidam exordium in duas dividunt partes, *principium* et *insinuationem*, ut sit in principiis recta benevolentiae et attentionis postulatio: quae quia esse in turpi causae genere non possit, insinuatio surrepat animis, maxime ubi frons causae non satis honesta est, vel quia res sit improba, vel quia hominibus parum probetur: aut si facie quoque ipsa premitur, vel invidiosa consistentis ex diverso patroni aut patris, vel
43 miserabili senis, caecae, infantis. Et quidem quibus adversus haec modis sit medendum, verbosius tradunt, materiasque ipsi sibi fingunt, et ad morem actionum persequuntur: sed hae, quum oriantur ex causis, quarum species consequi omnes non possumus, nisi generaliter comprehendantur, in infinitum sunt extrahendae.
44 Quare singulis consilium ex propria ratione nascetur. Illud in universum praeceptum sit, ut ab iis, quae laedunt,

laedunt, ad ea, quae prosunt, refugiamus. Si causa laborabimus, persona subveniat; si persona, causa: si nihil, quod nos adjuvet, erit, quaeramus, quid adversarium laedat; nam ut optabile est, plus favoris mereri: sic proximum, odii minus. In iis, quae negari non poterunt, elaborandum, ut aut minora, quam dictum est, aut alia mente facta, aut nihil ad praesentem quaestionem pertinere, aut emendari posse poenitentia, aut satis jam punita, videantur. Ideoque agere advocato, quam litigatori, facilius: quia et laudat sine arrogantiae crimine, et aliquando utiliter etiam reprehendere potest. Nam se quoque moveri interim finget, ut pro Rabirio Postumo Cicero, dum aditum sibi ad aures faciat, auctoritatem induat et vera sentientis, quo magis credatur vel defendenti eadem, vel neganti. Ideoque hoc primum intuemur, litigatoris an advocati persona sit utendum, quoties utrumque fieri potest; nam in schola liberum est: in foro rarum, ut sit idoneus suae rei quisque defensor. Declamaturus autem maxime positas in affectibus causas propriis personis debet induere. Hi sunt enim, qui mandari non possunt: nec eadem vi perfertur alieni animi, qua sui, motus. His etiam de causis insinuatione videtur opus esse, si adversarii actio judicum animos occupavit, si dicendum apud fatigatos est: quorum alterum promittendo nostras probationes, et adversas eludendo, vitabimus; alterum et spe brevitatis, et iis, quibus attentum fieri judicem docuimus. Et urbanitas opportuna reficit animos, et undecunque petita judicis voluptas levat taedium. Non inutilis etiam est ratio occupandi, quae videntur obstare: ut Cicero dicit, *Scire se mirari quosdam, quod is, qui per tot annos defenderit multos, laeserit neminem, ad accusandum Verrem descenderit*; deinde ostendit, hanc ipsam sociorum defensionem; quod schema προλήψις dicitur. Id quum sit utile aliquando, nunc a declamatoribus quibusdam paene semper assumitur, qui fas non putant, nisi a contrario, incipere.

45 46 47 48 49 50

Negant Apollodorum secuti, tres esse (de quibus diximus) praeparandi judicis partes: sed multas species enumerant, ut *ex moribus judicis, ex opinionibus ad causam extra pertinentibus, ex opinione de ipsa causa*, quae sunt prope infinitae: tum iis, ex quibus omnes controversiae constant, *personis, factis, dictis, causis, temporibus, locis, occasionibus, ceteris*. Quas veras esse fateor, sed in haec tria genera recidere. Nam

51

si *judicem benevolum, attentum, docilem* habeo; quid amplius debeam optare, non reperio: quum metus ipse, qui maxime videtur esse extra haec, et attentum judicem faciat, et ab adverso favore deterreat.

52 Verum quoniam non est satis demonstrare discentibus, quae sint in ratione prooemii, sed dicendum etiam, quomodo perfici facillime possint: hoc adjicio, ut dicturus intueatur, *Quid, apud quem, pro quo, contra quem, quo tempore, quo loco, quo rerum statu, qua vulgi fama* dicendum sit? *Quid judicem sentire credibile sit*, antequam incipiamus? tum, *quid aut desideremus aut deprecemur?* Ipsa illum natura eo ducet, ut sciat,
53 quid primum dicendum sit. At nunc omne, quod coeperit, prooemium putant, et, ut quidque succurrit, utique si aliqua sententia blandiatur, exordium. Multa autem sine dubio ex aliis partibus sunt, aut aliis partibus causae communia: nihil tamen in quaque melius dicitur, quam quod aeque bene dici alibi non pos-
54 sit. Multum gratiae exordio est, quod ab actione diversae partis materiam trahit; hoc ipso, quod non compositum domi, sed ibi atque e re natum, et facilitate famam ingenii auget, et facie simplicis sumptique e proximo sermonis fidem quoque acquirit: adeo ut, etiamsi reliqua scripta atque elaborata sint, tamen plerumque videatur tota extemporalis oratio, cujus initium nihil
55 praeparatum habuisse manifestum est. Frequentissime vero prooemium decebit et sententiarum, et compositionis, et vocis, et vultus modestia: adeo ut in genere causae etiam indubitabili, fiducia se ipsa nimium exserere non debeat. Odit enim judex fere litigantis securitatem: quumque jus suum intelligat, tacitus reveren-
56 tiam postulat. Nec minus diligenter, ne suspecti simus illa parte, vitandum: propter quod minime ostentari debet in principiis cura, quia videtur ars omnis dicentis contra judicem adhiberi. Sed ipsum istud evitare,
57 summae artis est. Nam id sine dubio ab omnibus, et quidem optime, praeceptum est: verum aliquatenus temporum conditione mutatur: quia jam quibusdam judiciis, maximeque capitalibus, aut apud centumviros, ipsi judices exigunt sollicitas et accuratas actiones, contemnique se, nisi in dicendo etiam diligentia appareat, credunt: nec doceri tantum, sed etiam delectari vo-
58 lunt. Et est difficilis hujus rei moderatio: quae tamen ita temperari potest, ut videamur accurate, non callide, dicere. Illud ex praeceptis veteribus manet, ne

quod insolens verbum, ne audacius translatum, ne aut ab obsoleta vetustate, aut poetica licentia sumptum, in principio deprehendatur. Nondum enim recepti sumus, 59
et custodit nos recens audientium intentio: magis conciliatis animis, et jam calentibus, haec libertas feretur, maximeque quum in locos fuerimus ingressi, quorum naturalis ubertas licentiam verbi notari circumfuso nitore non patitur. Nec argumentis autem, nec locis, 60
nec narrationi similis esse in prooemio debet oratio, neque tamen deducta semper atque circumlata, sed saepe simplici atque illaboratae similis, nec verbis vultuque nimia promittens. Dissimulata enim, et, ut Graeci dicunt, ἀνεπίφατος actio, melius saepe surrepit. Sed haec, prout formari animos judicum expediet.

Turbari memoria, vel continuandi verba facilitate 61
destitui, nusquam turpius: quum vitiosum prooemium possit videri cicatricosa facies: et pessimus certe gubernator, qui navem, dum portum egreditur, impegit.
Modus autem principii, pro causa. Nam brevius sim- 62
plices, longius perplexae suspectaeque et infames desiderant. Ridendi vero, qui velut leges prooemiis omnibus dederunt, ut intra quatuor sensus terminarentur. Nec minus evitanda est immodica ejus longitudo, ne in caput excrevisse videatur, et, quo praeparare debet, fatiget. Sermonem a persona judicis aversum, quae 63
ἀποστροφὴ dicitur, quidam in totum a prooemio summovent; nonnulla quidem in hanc persuasionem ratione ducti. Nam prorsus esse hoc magis secundum naturam confitendum est, ut eos alloquamur potissimum, quos conciliare nobis studemus. Interim tamen et est hoc 64
prooemio necessarius sensus aliquis, et is acrior fit atque vehementior ad personam directus alterius. Quod si accidat, quo jure aut qua tanta superstitione prohibemur dare per hanc figuram sententiae vires? Neque 65
enim istud scriptores Artium, quia non liceat, sed quia non putant utile, vetant. Ita, si vincet utilitas, propter eandem causam facere debebimus, propter quam vetamur. Et Demosthenes autem ad Aeschinem orationem 66
in prooemio convertit, et M. Tullius, quum pro aliis quibusdam, ad quos ei visum est, tum pro Ligario ad Tuberonem; nam erat multo futura languidior, si esset 67
aliter figurata; quod facilius cognoscet, si quis illam totam partem vehementissimam, cujus haec forma est, *Habes igitur, Tubero, quod est accusatori maxime optandum*, et cetera, convertat ad judicem; tum enim

vere aversa videatur oratio, et languescat vis omnis, dicentibus nobis, *Habet igitur Tubero, quod est accusatori maxime optandum.* Illo enim modo pressit atque
68 institit; hoc tantum indicasset. Quod idem in Demosthene, si flexum illi mutaveris, accidet. Quid? non Sallustius directo ad Ciceronem, in quem ipsum dicebat, usus est principio, et quidem protinus: *Graviter et iniquo animo maledicta tua paterer, Marce Tulli?* sicut et Cicero fecerat in Catilinam: *Quousque tandem*
69 *abutere patientia nostra?* Ac, ne quis apostrophen miretur, idem Cicero pro Scauro ambitus reo, quae causa est in commentariis, (nam bis eundem defendit,) *prosopopoeia* loquentis pro reo utitur; pro Rabirio vero Postumo, eodemque Scauro reo repetundarum, etiam *exemplis*; pro Cluentio (ut modo ostendi) *partitione.*
70 Non tamen haec, quia possunt bene aliquando fieri, passim facienda sunt; sed quoties praeceptum vicerit ratio: quomodo et similitudine, dum brevi, et translatione, atque aliis tropis (quae omnia cauti illi ac diligentes prohibent) utemur interim: nisi si cui divina illa pro Ligario ironia, de qua paullo ante dixeram,
71 displicet. Alia exordiorum vitia verius tradiderunt. Quod in plures causas accommodari potest, *vulgare* dicitur; id, minus favorabile, aliquando tamen non inutiliter assumimus: magnis saepe oratoribus non evitatum; quo et adversarius uti potest, *commune* appellatur: quod adversarius in suam utilitatem deflectere potest, *commutabile:* quod causae non cohaeret, *separatum:* quod aliunde trahitur, *translatum:* praeterea quod *longum*, quod *contra praecepta* est: quorum pleraque non principii modo sunt vitia, sed totius orationis.
72 Haec de *prooemio*, quoties erit ejus usus: non semper autem est; nam et supervacuum aliquando est, si sit praeparatus satis etiam sine hoc judex, aut si res praeparatione non egeat. Aristoteles quidem in totum id necessarium apud bonos judices negat. Aliquando tamen uti, nec si velimus, eo licet, quum judex occupatus, quum angusta sunt tempora, quum major potestas ab ipsa re cogit incipere. Contraque est interim
75 prooemii vis etiam non exordio. Nam judices, et in narratione nonnunquam, et in argumentis, ut attendant, et ut faveant, rogamus: quo Prodicus velut dor-
74 mitantes eos excitari putabat; quale est: *Tum C. Varenus, is qui a familia Anchariana occisus est.* (*Hoc, quaeso, judices, diligenter attendite.*) Utique si multi-

plex causa est, sua quibusque partibus danda praefatio est: ut, *Audite nunc reliqua*; et, *Transeo nunc illuc.* Sed in ipsis etiam probationibus multa funguntur pro- 75
oemii vice, ut facit Cicero pro Cluentio, dicturus contra censores; pro Murena, quum Servio se excusat. Verum id frequentius est, quam ut exemplis confirmandum sit.

Quoties autem prooemio fuerimus usi, tum, sive 76
ad expositionem transibimus, sive protinus ad probationem, id debebit in principio postremum esse, cui commodissime jungi initium consequentium poterit. Illa 77
vero frigida et puerilis est in scholis affectatio, ut ipse transitus efficiat aliquam utique sententiam, et hujus velut praestigiae plausum petat: ut Ovidius lascivire in Metamorphosesi solet, quem tamen excusare necessitas potest, res diversissimas in speciem unius corporis colligentem. Oratori vero quid est necesse surri- 78
pere hanc transgressionem, et judicem fallere, qui, ut ordini rerum animum intendat, etiam commonendus est? Peribit enim prima pars expositionis, si judex narrari nondum sciet. Quapropter, ut non abrupte ca- 79
dere in narrationem, ita non obscure transcendere, est optimum. Si vero longior sequitur ac perplexa magis expositio, ad eam ipsam praeparandus erit judex: ut Cicero saepius, sed et hoc loco fecit: *Paullo longius exordium rei demonstrandae repetam, quod, quaeso, judices, ne moleste patiamini: principiis enim cognitis, multo facilius extrema intelligetis.* Haec fere sunt mihi de exordio comperta.

II. Maxime naturale est, et fieri frequentissime debet, ut, praeparato per haec, quae supra dicta sunt, judice, res, de qua pronunciaturus est, indicetur. Ea 2
est *narratio*. In qua sciens transcurram subtiles nimium divisiones quorundam, plura ejus genera facientium. Non enim solam volunt esse illam *negotii*, de quo apud judices quaeritur, expositionem, sed *personae*, ut *M. Acilius Palicanus, humili loco, Picens, loquax magis, quam facundus; loci*, ut, *Oppidum est in Hellesponto, Lampsacum, judices; temporis*, ut *Vere novo, gelidus canis quum montibus humor Liquitur; causarum*, quibus historici frequentissime utuntur, quum exponunt, unde bellum, seditio, pestilentia. Praeter haec, alias *per-* 3
fectas, alias *imperfectas* vocant: quod quis ignorat? Adjiciunt, expositionem et *praeteritorum* esse tempo-

rum, quae est frequentissima; et *praesentium*, qualis est Ciceronis de discursu amicorum, Chrysogonus postquam est nominatus; et *futurorum*, quae solis dari vaticinantibus potest; nam ὑποτύπωσις non est habenda
4 narratio. Sed nos potioribus vacemus.

Plerique semper narrandum putaverunt: quod falsum esse, pluribus coarguitur. Sunt enim ante omnia quaedam tam breves causae, ut propositionem potius
5 habeant, quam narrationem. Id accidit aliquando utrique parti, quum vel nulla expositio est, vel de re constat, de jure quaeritur; ut apud centumviros, *Filius an frater debeat esse intestatae heres? Pubertas annis, an habitu corporis, aestimetur?* Aut quum est quidem in re narrationi locus, sed ante aut judici nota sunt omnia, aut priore
6 loco recte exposita. Accidit aliquando alteri, et saepius ab actore: vel quia satis est proponere, vel quia sic magis expedit. Satis est dixisse, *Certam creditam pecuniam peto ex stipulatione: Legatum peto ex testamento.* Diversae partis expositio est, cur ea non debeantur.
7 Et satis est actori et magis expedit, sic indicare: *Dico ab Horatio sororem suam interfectam.* Namque et cum propositione judex crimen omne cognoscit, et ordo et
8 causa facti pro adversario magis est. Reus contra tunc narrationem subtrahet, quum id, quod objicitur, nec negari, nec excusari poterit, sed in sola juris quaestione consistet: ut in eo, qui, quum pecuniam privatam ex aede sacra surripuerit, sacrilegii reus est, confessio verecundior, quam expositio: *Non negamus, pecuniam de templo esse sublatam; calumniatur tamen accusator actione sacrilegii, quum privata fuerit, non sacra: vos autem de hoc cognoscetis, An sacrilegium sit admissum.*

9 Sed ut has aliquando non narrandi causas puto, sic ab aliis dissentio, qui non existiment esse narrationem, quum reus, quod objicitur, tantum negat; in qua est opinione Cornelius Celsus, qui conditionis hujus esse arbitratur plerasque caedis causas, et omnes ambitus
10 ac repetundarum. Non enim putat esse narrationes, nisi quae summam criminis, de quo judicium est, contineant: deinde fatetur ipse, pro Rabirio Postumo narrasse Ciceronem: atqui ille et negavit pervenisse ad Rabirium pecuniam, qua de re erat quaestio constituta:
11 et in hac narratione nihil de crimine exposuit. Ego autem magnos alioqui secutus auctores, duas esse in judiciis narrationum species existimo; alteram ipsius

causae, alteram rerum ad causam pertinentium, exposi-
tionem. *Non occidi hominem*, nulla narratio est; con- 12
venit: sed erit aliqua, et interim etiam longa, contra
argumenta ejus criminis, de anteacta vita, de causis,
propter quas innocens in periculum deducatur, aliis,
quibus incredibile id, quod objicitur, fiat. Neque enim 13
accusator hoc tantum dicit, *occidisti*; sed, quibus id
probet, narrat: ut in tragoediis, quum Teucer Ulixem
reum facit Ajacis occisi, dicens: *Inventum eum in so-
litudine, juxta exanime corpus inimici, cum gladio cru-
ento*; non id modo Ulixes respondet, non esse a se id
facinus admissum, sed sibi nullas cum Ajace inimiciti-
as fuisse; de laude inter ipsos certatum: deinde sub-
jungit, quomodo in eam solitudinem venerit, jacentem
exanimem sit conspicatus, gladium e vulnere extraxe-
rit. His subtexitur argumentatio. Sed ne illud qui- 14
dem sine narratione est, dicente accusatore: *Fuisti in
eo loco, in quo tuus inimicus occisus est: Non fui*; di-
cendum enim, ubi fuerit. Quare ambitus quoque cau-
sae et repetundarum hoc etiam plures hujusmodi nar-
rationes habere poterunt, quo plura crimina; in qui-
bus ipsa quidem neganda sunt, sed argumentis expo-
sitione contraria resistendum, interdum singulis, in-
terdum universis. An reus ambitus male narrabit, quos 15
parentes habuerit, quemadmodum ipse vixerit, quibus
meritis fretus ad petitionem descenderit? Aut si quis
repetundarum crimine insimulabitur, non et anteactam
vitam, et quibus de causis provinciam universam, vel
accusatorem aut testem offenderit, non inutiliter expo-
net? Quae si narratio non est, ne illa quidem Cicero- 16
nis pro Cluentio prima, cujus est initium: *A. Cluentius
Habitus.* Nihil enim hic de veneficio, sed de causis,
quibus ei mater inimica sit, dicit. Illae quoque sunt 17
pertinentes ad causam, sed non ipsius causae, narra-
tiones: vel exempli gratia, ut in Verrem de L. Do-
mitio, qui pastorem, quod is aprum, quem ipsi mu-
neri obtulerat, exceptum esse a se venabulo confessus
esset, in crucem sustulit: vel discutiendi alicujus ex- 18
trinsecus criminis, ut pro Rabirio Postumo: *Nam ut
ventum Alexandriam est, judices, haec una ratio a rege
proposita Postumo est servandae pecuniae, si curationem
et quasi dispensationem regiam suscepisset*: vel augendi,
ut describitur *iter Verris.*

Ficta interim narratio introduci solet, vel ad con- 19
citandos judices, ut pro Roscio circa Chrysogonum,

cujus paullo ante habui mentionem: vel ad resolvendos aliqua urbanitate, ut pro Cluentio circa fratres Cepasios: interdum per digressionem decoris gratia, qualis rursus in Verrem de Proserpina: *In his quondam locis mater filiam quaesisse dicitur.* Quae omnia eo pertinent, ut appareat, non utique non narrare eum, qui negat, sed illud ipsum narrare, quod negat.

20 Ne hoc quidem simpliciter accipiendum, quod est a me positum, supervacuam esse narrationem rei, quam judex noverit; quod sic intelligi volo, si non modo, factum quid sit, sciet: sed ita factum etiam, ut nobis
21 expedit, opinabitur. Neque enim narratio in hoc reperta est, ut tantum cognoscat judex, sed aliquanto magis, ut consentiat. Quare, etiamsi non erit docendus, sed aliquo modo afficiendus, narrabimus cum praeparatione quadam: *scire quidem eum in summam, quid acti sit, tamen rationem quoque facti cujusque cog-*
22 *noscere ne gravetur.* Interim propter aliquem in consilium adhibitum nos repetere illa simulemus; interim, ut rei, quae ex adverso proponatur, iniquitatem omnes etiam circumstantes intelligant. In quo genere plurimis figuris erit varianda expositio, ad effugiendum taedium nota audientis: sicut: *Meministi*; et: *Fortasse supervacuum fuerit hic commorari*; *Sed quid ego diutius, quum tu optime noris? Illud quale sit, tu scias*; et his
23 similia. Alioqui, si apud judicem, cui nota causa est, narratio semper videtur supervacua, potest videri non semper esse etiam ipsa actio necessaria.

24 Alterum est, de quo frequentius quaeritur: *An sit utique narratio prooemio subjicienda*; quod qui opinantur, non possunt videri nulla ratione ducti. Nam quum prooemium idcirco comparatum sit, ut judex ad rem accipiendam fiat conciliatior, docilior, intentior; et probatio, nisi causa prius cognita, non possit adhiberi:
25 protinus judex notitia rerum instruendus videtur. Sed hoc quoque interim mutat conditio causarum; nisi forte M. Tullius in oratione pulcherrima, quam pro Milone scriptam reliquit, male distulisse narrationem videtur tribus praepositis quaestionibus: aut profuisset exponere, quomodo insidias Miloni fecisset Clodius, si reum, qui a se hominem occisum fateretur, defendi omnino fas non fuisset; aut si jam praejudicio senatus damnatus esset Milo; aut si Cn. Pompejus, qui propter aliquam gratiam judicium militibus armatis clauserat, tanquam
26 adversus ei timeretur. Ergo hae quoque quaestiones

vim prooemii obtinebant, quum omnes judicem praepararent. Sed pro Vareno quoque postea narravit, quum objecta diluit. Quod fiet utiliter, quoties crimen non repellendum tantum, sed etiam transferendum erit, ut, his prius defensis, velut initium sit alium culpandi narratio: ut in armorum ratione antiquior cavendi, quam ictum inferendi, cura est. Erunt quaedam cau- 27
sae (neque id raro) crimine quidem, de quo cognitio est, faciles ad diluendum, sed multis anteactae vitae flagitiis et gravibus oneratae: quae prius amolienda sunt, ut propitius judex defensionem ipsius negotii, cujus propria quaestio est, audiat: ut, si defendendus sit M. Caelius, nonne optime patronus occurrat prius *conviciis luxuriae, petulantiae, impudicitiae*, quam *veneficii*? in quibus solis omnis Ciceronis versatur oratio: deinde tum narret *de bonis Pallae, totamque de vi* explicet *causam*, quae est ipsius actione defensa? Sed nos 28
ducit scholarum consuetudo, in quibus certa quaedam ponuntur, quae *themata* dicimus, propter quae nihil est diluendum. Ideoque *narratio* prooemio semper subjungitur. Inde libertas declamatoribus, ut etiam secundo partis suae loco narrare videantur. Nam quum 29
pro petitore dicunt, et expositione, tanquam priores agant, uti solent; et contradictione, tanquam respondeant: idque fit recte. Nam quum sit *declamatio forensium actionum meditatio*, cur non in utrumque protinus locum exerceat? Cujus rationis ignari, ex more, cui assuerunt, nihil in foro putant esse mutandum. Sed 30
in scholasticis quoque nonnunquam evenit, ut *pro narratione* sit *propositio*. Nam quid exponet, quae zelotypum malae tractationis accusat? aut qui Cynicum apud censores reum de moribus facit? quum totum crimen uno verbo in qualibet actionis parte posito satis indicetur. Sed haec hactenus.

Nunc, quae sit narrandi ratio, subjungam. *Nar-* 31
ratio est rei factae, aut ut factae, utilis ad persuadendum expositio; vel (ut Apollodorus finit) *oratio docens auditorem, quid in controversia sit.* Eam plerique scriptores, maxime qui sunt ab Isocrate, volunt esse *lucidam, brevem, verisimilem.* Neque enim refert, an pro *lucida* perspicuam, pro *verisimili* probabilem credibilemve dicamus. Eadem nobis placet divisio; quanquam 32
et Aristoteles ab Isocrate parte in una dissenserit, praeceptum brevitatis irridens, tanquam necesse sit, longam aut brevem esse expositionem, nec liceat ire per

medium. Theodorei quoque solam relinquunt ultimam partem, quia nec breviter utique nec dilucide semper
33 sit utile exponere. Quo diligentius distinguenda sunt singula, ut, quid quoque loco prosit, ostendam. Narratio est aut *tota pro nobis*, aut *tota pro adversariis*, aut *mixta ex utrisque*.

Si erit *tota pro nobis*, contenti simus his tribus partibus, per quas efficitur, quo judex facilius *intelli-*
34 *gat*, *meminerit*, *credat*. Nec quisquam reprehensione dignum putet, quod proposuerim, eam, quae sit tota pro nobis, debere esse verisimilem, quum *vera* sit. Sunt enim plurima vera quidem, sed parum credibilia, sicut falsa quoque frequenter verisimilia. Quare non minus laborandum est, ut judex, quae vere dicimus,
35 quam quae fingimus, credat. Sunt quidem hae, quas supra retuli, virtutes aliarum quoque partium. Nam et per totam actionem vitanda est obscuritas, et modus ubique custodiendus, et credibilia esse oportet omnia, quae dicuntur. Maxime tamen haec in ea parte custodienda sunt, quae prima judicem docet: in qua si acciderit, ut aut non intelligat, aut non meminerit, aut
36 non credat, frustra in reliquis laborabimus. Erit autem *narratio aperta* atque *dilucida*, si fuerit primum exposita verbis propriis et significantibus, et non sordidis quidem, non tamen exquisitis, et ab usu remotis; tum distincta rebus, personis, temporibus, locis, causis, ipsa etiam pronunciatione in hoc accommodata, ut
37 judex, quae dicuntur, quam facillime accipiat. Quae quidem virtus negligitur a plurimis, qui ad clamorem dispositae, vel etiam forte circumfusae, multitudinis compositi, non ferunt illud intentionis silentium: nec sibi diserti videntur, nisi omnia tumultu ac vociferatione concusserint: rem indicare, sermonis quotidiani, et in quemcunque etiam inductorum cadentis, existimant: quum interim, quod tanquam facile contemnunt,
38 nescias, praestare minus velint, an possint. Neque enim aliud in eloquentia, cuncta experti, difficilius reperient, quam id, quod se dicturos fuisse omnes putant, postquam audierunt: quia non bona judicant esse illa, sed vera. Tum autem optime dicit orator, quum
39 videtur vera dicere. At nunc, velut campum nacti expositionis, hic potissimum et vocem flectunt, et cervicem reponunt, et brachium in latus jactant, totoque et rerum et verborum et compositionis genere lasciviunt: deinde (quod sit monstro simile) placet actio,

causa non intelligitur. Verum haec omittamus, ne minus gratiae, praecipiendo recta, quam offensae, reprehendendo prava, mereamur. *Brevis* erit *narratio* 40
ante omnia, si inde coeperimus rem exponere, unde ad judicem pertinet; deinde, si nihil extra causam dixerimus: tum etiam, si reciderimus omnia, quibus sublatis, nec cognitioni quicquam, nec utilitati, detrahatur. Solet enim esse quaedam partium brevitas, quae 41
longam tamen efficit summam. *In portum veni, navim prospexi, quanti veheret interrogavi, de pretio convenit, conscendi, sublatae sunt ancorae, solvimus oram, profecti sumus.* Nihil horum dici celerius potest, sed sufficit dicere: *e portu navigavi.* Et, quoties exitus rei satis ostendit priora, debemus hoc esse contenti, quo reliqua intelliguntur. Quare, quum dicere liceat, *Est* 42
mihi filius juvenis, omnia illa supervacua: *Cupidus ego liberorum uxorem duxi, natum sustuli, filium educavi, in adolescentiam perduxi.* Ideoque Graecorum aliqui aliud circumcisam expositionem, id est σύντομον, aliud brevem putaverunt: quod illa supervacuis careret, haec posset aliquid ex necessariis desiderare. Nos autem 43
brevitatem in hoc ponimus, non ut minus, sed ne plus dicatur, quam oporteat. Nam iterationes quidem, et ταυτολογίας, et περισσολογίας, quas in narratione vitandas quidam scriptores Artium tradiderunt, transeo; sunt enim haec vitia non tantum brevitatis gratia refugienda. Non minus autem cavenda erit, quae nimium 44
corripientes omnia sequitur, obscuritas: satiusque est aliquid narrationi superesse, quam deesse. Nam supervacua cum taedio dicuntur, necessaria cum periculo subtrahuntur. Quare vitanda est etiam illa Sallustiana 45
(quanquam in ipso virtutis locum obtinet) brevitas, et abruptum sermonis genus: quod otiosum fortasse lectorem minus fallit, audientem transvolat, nec, dum repetatur, exspectat: quum praesertim lector non fere sit, nisi eruditus; judicem rura plerumque in decurias mittant, de eo pronunciaturum, quod intellexerit: ut fortasse ubique, in narratione tamen praecipue, media haec tenenda sit via dicendi, *quantum opus est, quantum satis est. Quantum opus est* autem non ita solum 46
accipi volo, quantum ad indicandum sufficit: quia non inornata debet esse brevitas, alioqui sit indocta; nam et fallit voluptas, et minus longa, quae delectant, videntur: ut amoenum ac molle iter, etiamsi est spatii amplioris, minus fatigat, quam durum aridumque com-

47 pendium. Neque enim mihi unquam tanta fuerit cura brevitatis, ut non ea, quae credibilem faciunt expositionem, inseri velim. Simplex enim et undique praecisa, non tam *narratio* vocari potest, quam *confessio*. Sunt porro multae conditione ipsa rei longae narrationes, quibus extrema (ut praecepi) prooemii parte ad intentionem praeparandus est judex: deinde curandum, ut omni arte vel ex spatio ejus detrahamus aliquid, vel
48 ex taedio. Ut minus longa sit, efficiemus, quae poterimus, differendo, non tamen sine mentione eorum, quae differemus: *Quas causas occidendi habuerit, quos assumpserit conscios, quemadmodum disposuerit insidias,*
49 *probationis loco dicam.* Quaedam vero ex ordine praetermittenda, quale est apud Ciceronem: *Moritur Fulcinius: multa enim, quae sunt in re, quia remota sunt a causa, praetermittam.* At partitio taedium levat: *Dicam, quae acta sint ante ipsum rei contractum; dicam,*
50 *quae in re ipsa; dicam, quae postea.* Ita tres potius modicae narrationes videbuntur, quam una longa. Interim expediet expositiones brevi interfatione distinguere: *Audistis, quae ante acta sunt; accipite nunc, quae insequuntur.* Reficietur enim judex priorum fine, et se
51 velut ad novum rursus initium praeparabit. Si tamen, adhibitis quoque his artibus, in longum exierit ordo rerum, erit non inutilis in extrema parte commonitio; quod Cicero etiam in brevi narratione facit: *Adhuc, Caesar, Q. Ligarius omni culpa caret: domo est egressus non modo nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem belli suspicionem* etc.

52 *Credibilis* autem erit narratio ante omnia, si prius consuluerimus nostrum animum, ne quid naturae dicamus adversum; deinde si causas ac rationes factis praeposuerimus, non omnibus, sed de quibus quaeritur; si personas convenientes iis, quae facta credi volemus, constituerimus, ut *furti reum, cupidum; adulterii, libidinosum; homicidii, temerarium;* vel contra, si defendemus: praeterea loca et tempora et his simi-
53 lia. Est autem quidam et ductus rei credibilis, qualis in comoediis etiam, et in mimis. Aliqua enim naturaliter sequuntur et cohaerent, ut, si bene priora narraveris, judex ipse, quod postea sis narraturus, ex-
54 spectet. Ne illud quidem fuerit inutile, semina quaedam probationum spargere: verum sic, ut narrationem esse meminerimus, non probationem. Nonnunquam etiam tamen argumento aliquo confirmabimus, quod

proposuerimus, sed simplici et brevi: ut in veneficiis: *Sanus bibit, statim concidit, livor ac tumor confestim est insecutus.* Hoc faciunt et illae praeparationes, quum 55
reus dicitur *robustus, armatus, sollicitus, contra infirmos, inermes, securos.* Omnia denique, quae probatione tractaturi sumus, *personam, causam, locum, tempus, instrumentum, occasionem*, narratione delibabimus. Aliquando, si destituti fuerimus his, etiam fate- 56
bimur: *Vix esse credibile, sed verum, et hoc majus habendum scelus; nescire nos, quomodo factum sit, aut quare; mirari, sed probaturos.* Optimae vero praepa- 57
rationes erunt, quae latuerint, ut a Cicerone sunt quidem utilissime praedicta omnia, per quae *Miloni Clodius, non Clodio Milo insidiatus* esse videatur: plurimum tamen facit illa callidissima simplicitatis imitatio: *Milo autem, quum in senatu fuisset eo die, quoad senatus est dimissus, domum venit, calceos et vestimenta mutavit, paullisper, dum se uxor, ut fit, comparat, commoratus est.* Quam nihil praeparato, nihil festinato 58
fecisse videtur Milo! Quod non solum rebus ipsis vir eloquentissimus, quibus moras et lentum profectionis ordinem ducit, sed verbis etiam vulgaribus et quotidianis, et arte occulta consecutus est: quae si aliter dicta essent, strepitu ipsum judicem ad custodiendum patronum excitassent. Frigida videntur ista plerisque: sed 59
hoc manifestum est, quomodo judicem fefellerit, quod vix a lectore deprehenditur. Haec sunt, quae *credibilem* faciant expositionem. Nam ne contraria aut sibi 60
repugnantia in narratione dicamus, si cui praecipiendum est, is reliqua frustra docetur: etiamsi quidam scriptores Artium hoc quoque, tanquam occultum et a se prudenter erutum, tradunt.

His tribus narrandi virtutibus adjiciunt quidam 61
magnificentiam, quam *μεγαλοπρέπειαν* vocant, quae neque in omnes causas cadit (nam quid, in plerisque judiciis privatis, de certa credita, locato et conducto, interdictis, habere loci potest supra modum se tollens oratio?), neque semper est utilis, ut vel proximo exemplo Miloniano patet. Et meminerimus, multas esse 62
causas, in quibus confitendum, excusandum, summittendum sit, quod exponimus: quibus omnibus aliena est illa magnificentiae virtus. Quare non magis proprium narrationis est *magnifice dicere*, quam *miserabiliter, invidiose, graviter, dulciter, urbane*: quae, quum

suo quaeque loco sint laudabilia, non sunt huic parti proprie assignata, et velut dedita.

63 Illa quoque, ut narrationi apta, ita cum ceteris partibus communis, est virtus, quam Theodectes huic uni proprie dedit; non enim magnificam modo vult esse, verum etiam *jucundam* expositionem. Sunt qui
64 adjiciant his *evidentiam*, ἐνάργεια Graece vocatur. Neque ego quemquam deceperim, ut dissimulem, Ciceroni quoque plures partes placere. Nam, praeterquam *planam* et *brevem* et *credibilem*, vult esse *evidentem*, *moratam*, *cum dignitate*. Sed in oratione morata debent esse omnia cum dignitate, quae poterunt. *Evidentia* in narratione, quantum ego intelligo, est quidem magna virtus, quum, quid veri, non dicendum, sed quodammodo etiam ostendendum est: sed subjici perspicuitati potest; quam quidam etiam contrariam interim putaverunt, quia in quibusdam causis obscuranda veritas
65 esset, quod est ridiculum. Nam, qui obscurare vult, narrat falsa pro veris: et in iis quae narrat debet laborare, ut videantur quam evidentissima.

66 Et quatenus etiam forte quadam pervenimus ad difficilius narrationum genus, jam de his loquamur, in quibus res contra non erit: quo loco nonnulli praeter eundam narrationem putaverunt. Et sane nihil est facilius, nisi prorsus totam causam omnino non agere. Sed si aliqua justa ratione hujusmodi susceperis litem: cujus artis est, malam esse causam, silentio confiteri? nisi forte tam hebes futurus est judex, ut secundum
67 id pronunciet, quod sciet narrare te noluisse. Neque infitias eo, in narratione, ut aliqua neganda, aliqua adjicienda, aliqua mutanda, sic aliqua etiam tacenda: sed tacenda, quae tacere oportebit, et liberum erit. Quod fit nonnunquam brevitatis quoque gratia, qualis
68 illud est: *Respondit*, *quae ei visum est*. Distinguamus igitur genera causarum. Namque, in quibus non *de culpa* quaeritur, sed *de actione*, etiamsi erunt contra nos themata, confiteri nobis licebit: *Pecuniam de templo sustulit*, *sed privatam*: *non ideo sacrilegus est*. *Vi*
69 *ginem rapuit*: *non tamen optio patri dabitur*. *Ingenua stupravit*, *et stupratus se suspendit*: *non tamen ide stuprator capite*, *ut causa mortis*, *punietur*; *sed dece millia*, *quae poena stupratori constituta est*, *dabit*. V rum in his quoque confessionibus est aliquid, quod invidia, quam expositio adversarii fecit, detrahi po sit, quum etiam servi nostri de peccatis suis molli

oquantur. Quaedam enim quasi non narrantes mitiga- 70
imus: *Non quidem (ut adversarius dicit) consilium furti*
n templum attulit, nec diu captavit ejus rei tempus:
ed occasione et absentia custodum corruptus, et pecunia,
uae nimium quam in animis hominum potest, victus est.
ed quid refert? peccavit et fur est; nihil attinet id
lefendere, cujus poenam non recusamus. Interdum quasi 71
lamnemus ipsi: *Vis te dicam vino impulsum? errore*
apsum? nocte deceptum? vera sunt ista fortasse; tu ta-
nen ingenuum stuprasti, solve decem millia. Nonnun-
quam propositione praemuniri potest causa, et deinde
exponi. Contraria sunt omnia tribus filiis, qui in mor- 72
tem patris conjurarant; sortiti nocte singuli per ordi-
nem cum ferro cubiculum intrarunt, patre dormiente;
quum occidere eum nemo potuisset, excitato omnia in-
dicarunt. Si tamen pater, qui divisit patrimonium, et 73
reos parricidii defendit, sic agat: *Quod contra legem*
fecit, parricidium objicitur juvenibus, quorum pater
vivit, atque etiam liberis suis adest; ordinem rei narrare
quidem nihil necesse est, quum ad legem nihil pertineat:
sed si confessionem meae culpae exigitis, fui pater du-
rus, et patrimonii, quod jam melius ab his administrari
poterat, tenax custos; deinde subjicitur: *Stimulatos ab* 74
iis, quorum indulgentiores parentes erant; semper tamen
eum habuisse animum, qui sit eventu deprehensus, ut
occidere patrem non possent. Neque enim jurejurando
opus fuisse, si alioqui hoc mentis habuissent; nec sorte,
nisi quod se quisque eximi voluerit: omnia haec qualia-
cunque placidioribus animis accipientur, illa brevi pri-
mae propositionis defensione mollita. At quum quaeri- 75
tur, *An factum sit?* vel, *Quale factum sit?* licet omnia
contra nos sint, quomodo tamen evitare expositionem
nulva causae ratione possumus? Narravit accusator, ne-
que ita, ut, quae essent acta, tantum indicaret; sed
adjecit invidiam, rem verbis exasperavit; accesserunt
probationes, peroratio incendit, et plenos irae reliquit.
Exspectat naturaliter judex, quid narretur a nobis. Si 76
nihil exponimus, illa esse, quae adversarius dixit, et
talia, qualia dixit, credat necesse est. Quid ergo? ea-
dem exponemus? Si de *qualitate* agetur, cujus tum de-
mum quaestio est, quum de re constat, eadem, sed
non eodem modo: alias causas, aliam rationem dabo.
Verbis elevare quaedam licebit: *Luxuria hilaritatis,* 77
pauperitia parsimoniae, negligentia simplicitatis nomine le-
vetur. Vultu denique, voce, habitu, vel favoris ali-

quid, vel miserationis merebor. Solet nonnunquam movere lacrimas ipsa confessio. Atque ego libenter interrogem, sint illa defensuri, quae non narraverint, nec-
78 ne? Nam si neque defenderint, neque narraverint, tota causa prodetur: at si defensuri sunt, proponere certe plerumque id, quod confirmaturi sumus, oportet. Cur ergo non exponamus, quod et dilui potest, et, ut hoc
79 contingat, utique indicandum est? Aut quid inter *probationem* et *narrationem* interest, nisi quod narratio est probationis continua propositio, rursus probatio narrationi congruens confirmatio? Videamus ergo, num expositio haec longior demum esse debeat, et paullo verbosior praeparatione, et quibusdam argumentis (*argumentis* dico, non *argumentatione*), cui tamen plurimum confert frequens affirmatio, *Effecturos nos*, quod *dicimus*: *non posse vim rerum ostendi prima expositione*: *exspectent*, *et opiniones suas differant*, *et bene sperent*.
80 Denique narrandum est utique, quicquid aliter, quam adversarius exposuit, narrari potest, aut eo etiam prooemia sunt in his causis supervacua: quae quid magis agunt, quam ut cognitioni rerum accommodatiorem judicem faciant? Atqui constat, nusquam eorum esse majorem usum, quam ubi animus judicis ab aliqua contra-
81 nos insita opinione flectendus est. *Conjecturales* autem causae, in quibus de facto quaeritur, non tam saepe rei, de qua judicium est, quam eorum, per quae res colligenda est, expositionem habent. Quae quum accusator suspiciose narret, reus levare suspicionem debeat; aliter ab hoc atque ab illo ad judicem perferri oportet.
82 At enim quaedam argumenta turba valent, diducta levia sunt. Id quidem non eo pertinet, ut quaeratur *An narrandum*? sed, *Quomodo narrandum sit*? Nam et congerere plurima expositione quid prohibet, si id utile est causae, et promittere? sed et dividere narrationem et probationes subjungere partibus, atque ita transire
83 ad sequentia? Nam ne iis quidem accedo, qui semper eo putant ordine, quo quid actum sit, esse narrandum, sed eo malo narrare, quo expedit. Quod fieri plurimis figuris licet. Nam et aliquando excidisse simulamus, quum quid utiliore loco reducimus: et interim nos reducturos reliquum ordinem testamur, quia sic futura
84 sit causa lucidior: interim re exposita, subjungimus causas, quae antecesserant. Neque enim est una lex defensionis, certumque praescriptum: pro re, pro tempore intuenda, quae prosint, atque ut erit vulnus, ita

vel curandum protinus, vel, si curatio differri potest,
interim deligandum. Nec *saepius* narrare duxerim ne- 85
fas, quod Cicero pro Cluentio fecit: estque non con-
cessum modo, sed aliquando etiam necessarium; ut in
causis repetundarum, omnibusque, quae simplices non
sunt. Amentis est enim, superstitione praeceptorum
contra rationem causae trahi. Narrationem ideo ante 86
probationes ponere est institutum, ne judex, qua de
re quaeratur, ignorêt. Cur igitur, si singula proban-
da aut refellenda erunt, non singula etiam narrentur?
Me certe, quantacunque nostris experimentis habenda
est fides, fecisse hoc in foro, quoties aliqua ita desi-
derabat utilitas, probantibus et eruditis, et iis, qui
judicabant, scio: et (quod non arroganter dixerim, quia
sunt plurimi, quibuscum egi, qui me refellere possint,
si mentiar) fere ponendae a me causae officium exige-
batur. Neque ideo tamen non saepius facere oportebit, 87
ut rerum ordinem sequamur. Quaedam vero etiam tur-
piter convertuntur: ut si *peperisse* narres, deinde *con-
cepisse; apertum testamentum*, deinde *signatum:* in qui-
bus si id, quod posterius est, dixeris, de priore ta-
cere optimum.

Sunt quaedam et *falsae* expositiones, quarum in 88
foro duplex genus est: alterum, quod instrumentis ad-
juvatur, ut Publius Clodius fiducia testium, qua nocte
incestum Romae commiserat, Interamnae se fuisse dice-
bat: alterum, quod est tuendum dicentis ingenio. Id
interim ad solam verecundiam pertinet, unde etiam
mihi videtur dici *color:* interim ad quaestionem. Sed 89
utrumcunque erit, prima sit curarum, ut id, quod
fingemus, fieri possit: deinde, ut et personae, et lo-
co, et tempori congruat, et credibilem rationem et or-
dinem habeat; si continget, etiam verae alicui rei co-
haereat; aut argumento, quod sit in causa, confirme-
tur. Nam quae tota extra rem petita sunt, mentiendi
licentiam produnt. Curandum praecipue, (quod fingen- 90
tibus frequenter accidit) ne qua inter se pugnent; quae-
dam enim partibus blandiuntur, sed in summam non
consentiunt; praeterea, ne iis, quae vera esse consta-
bit, adversa sint: in schola etiam, ne color extra the- 91
mata quaeratur. Utrobique autem orator meminisse de-
bebit actione tota, quid finxerit, quoniam solent exci-
dere, quae falsa sunt: verumque est illud, quod vulgo
dicitur, mendacem memorem esse oportere. Sciamus 92
autem, si de nostro facto quaeratur, unum nobis ali-

quid esse dicendum: si de alieno, mittere in plurimas suspiciones licere. Est tamen quibusdam scholasticis controversiis, in quibus ponitur, aliquem non respondere ad quae interrogatur, libertas omnia enumerandi,
93 quae responderi potuissent. Fingenda vero meminerimus ea, quae non cadant in testem; sunt autem, quae nostro dicuntur animo, cujus ipsi tantum conscii sumus: item quod a defunctis; nec hoc enim est, qui neget: itemque ab eo, cui idem expediet; is enim non negabit: ab adversario quoque; quia non est habiturus
94 in negando fidem. Somniorum et superstitionum colores ipsa jam facilitate auctoritatem perdiderunt. Non est autem satis in narratione uti coloribus, nisi per totam actionem consentiant: quum praesertim quorundam
95 probatio sola sit in *asseveratione* et *perseverantia*: ut ille parasitus (qui ter abdicatum a divite juvenem, et absolutum, tanquam suum filium asserit,) habebit quidem *colorem*, quo dicat, et paupertatem sibi causam exponendi fuisse; et ideo a se parasiti personam esse susceptam, quia in illa domo filium haberet; et ideo illum innocentem ter abdicatum, quia filius abdicantis
96 non esset. Nisi tamen omnibus verbis et amorem patrium, atque hunc quidem ardentissimum ostenderit, et odium divitis, et metum pro juvene, quem periculose mansurum in illa domo, in qua tam invisus sit, sciat:
97 suspicione subjecti petitoris non carebit. Evenit aliquando in scholasticis controversiis, quod in foro an possit accidere dubito, ut eodem colore utraque pars utatur, deinde eum pro se quaeque defendat; ut in
98 illa controversia: *Uxor marito dixit, appellatam se de stupro a privigno, et sibi constitutum tempus, et locum: eadem contra filius detulit de noverca, edito tantum alio tempore, ac loco: pater in eo, quem uxor praedixerat, filium invenit; in eo, quem filius, uxorem: illam repudiavit: qua tacente, filium abdicat.* Nihil dici potest
99 pro juvene, quod non idem sit pro noverca. Ponentur tamen etiam communia: deinde ex personarum comparatione, et indicii ordine, et silentio repudiatae, ar-
100 gumenta ducentur. Ne illud quidem ignorare oportet, quaedam esse, quae *colorem* non recipiant, sed tantum defendenda sint; qualis est ille dives, qui statuam pauperis inimici flagellis cecidit et reus est injuriarum: nam factum ejus modestum esse nemo dixerit: fortasse, ut sit tutum, obtinebit.

101 Quodsi *pars* expositionis *pro nobis*, *pars contra nos*

erit; miscenda sit an separanda narratio, cum ipsa causae conditione deliberandum est. Nam si plura sunt, quae nocent; quae prosunt, obruentur. Itaque tunc dividere optimum erit, et iis, quae partem nostram adjuvabunt, expositis et confirmatis, adversus reliqua uti remediis, de quibus supra dictum est. Si plura 102
proderunt; etiam conjungere licebit, ut, quae obstant, in mediis velut auxiliis nostris posita, minus habeant virium. Quae tamen non erunt nuda ponenda, sed, ut et nostra aliqua argumentatione firmemus, et diversa cur credibilia non sint, adjiciamus: quia, nisi distinxerimus, verendum est, ne bona nostra permixtis malis inquinentur.

Illa quoque de narratione praecipi solent, ne qua 103
ex ea fiat *excursio*; ne *avertatur* a judice *sermo*; ne *alienae personae* vocem demus; ne *argumentemur*: adjiciunt quidam etiam, ne utamur *affectibus*: quorum pleraque sunt frequentissime custodienda: imo nunquam, nisi ratio coegerit, mutanda. Ut sit expositio perspicua et 104
brevis, nihil quidem tam raro poterit habere rationem, quam *excursio*: nec unquam debebit esse, nisi brevis, et talis, ut vi quadam videamur affectus velut recto itinere depulsi: qualis est Ciceronis circa nuptias Sas- 105
siae: *O mulieris scelus incredibile, et praeter hanc unam in omni vita inauditum! O libidinem effrenatam et indomitam! O audaciam singularem! non timuisse, si minus vim deorum, hominumque famam, at illam ipsam noctem, facesque illas nuptiales? non limen cubiculi? non cubile filiae? non parietes denique ipsos, superiorum testes nuptiarum?* *Sermo* vero *aversus* a judice et brevius 106
indicat interim, et coarguit magis; qua de re idem, quod de prooemio dixeram, sentio, sicut de *prosopopoeïa* quoque: qua tamen non Servius modo Sulpicius utitur pro Aufidia: *Somnone te languidum, an gravi lethargo putem oppressum?* sed M. quoque Tullius circa navarchos (nam ea quoque rei expositio est), *Ut adeas, tantum dabis*, et reliqua. Quid? pro Cluentio, 107
Staleni Bulbique colloquium nonne ad celeritatem plurimum et ad fidem confert? Quae ne fecisse inobservantia quadam videatur, quanquam hoc in illo credibile non est, in Partitionibus praecipit, ut habeat narratio *suavitatem, admirationes, exspectationes, exitus inopinatos, colloquia personarum, omnes affectus. Argumen-* 108
tabimur, ut dixi, nunquam: *argumentum* ponemus aliquando; quod facit pro Ligario Cicero, quum dicit,

sic eum provinciae praefuisse, ut illi pacem esse expediret. Inseremus expositioni et brevem, quum res
109 poscet, defensionem, et rationem factorum. Neque enim narrandum est tanquam testi, sed tanquam patrono. Rei ordo per se talis est: *Q. Ligarius legatus in Africam cum C. Considio profectus est.* Quid ergo M. Tullius? *Q. enim*, inquit, *Ligarius, quum esset nulla belli suspicio, legatus in Africam cum C. Considio profectus est.*
110 Alibi: *Non modo nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem suspicionem belli.* Et quum esset indicaturo satis: *Q. Ligarius nullo se implicari negotio passus est*, adjecit: *domum spectans, et ad suos redire cupiens.* Ita, quod exponebat, et ratione fecit credibile, et *affectus*
111 quoque implevit. Quo magis miror eos, qui non putant utendum in narratione *affectibus*. Qui si hoc dicunt: *non diu, neque ut in epilogo*, mecum sentiunt; effugiendae sunt enim morae. Ceterum cur ego judicem
112 nolim, dum eum doceo, etiam movere? Cur, quod in summa parte sum actionis petiturus, non in primo statim rerum ingressu, si fieri potest, consequar? quum praesertim etiam in probationibus faciliore sim animo
113 ejus abusurus, occupato vel ira, vel miseratione. An non M. Tullius circa verbera civis Romani omnes brevissime movet affectus, non solum conditione ipsius, loco injuriae, genere verberum, sed animi quoque commendatione? Summum enim virum ostendit, qui, *quum virgis caederetur, non ingemuerit, non rogaverit; sed tantum civem se Romanum esse*, cum invidia caedentis,
114 et fiducia juris clamaverit. Quid? Philodami casum nonne quum per totam expositionem incendit invidia, tum in supplicio ipso lacrimis implevit, quum flentes non tam narraret, quam ostenderet, *patrem de morte filii. filium de patris?* Quid ulli epilogi possunt magis habe-
115 re miserabile? Serum est enim, advocare iis rebus affectum in peroratione, quas securus narraveris; assuevit illis judex, jamque eas sine motu mentis accipit, quibus commotus novis non est: et difficile est nobis,
116 mutare habitum animi semel constitutum. Ego vero (neque enim dissimulabo judicium meum, quanquam id, quod sum dicturus, exemplis magis, quam praeceptis ullis, continetur) narrationem, ut si ullam partem orationis, omni, qua potest, gratia et venere exornandam puto. Sed plurimum refert, quae sit natura ejus rei,
117 quam exponimus. In parvis ergo, quales sunt fere privatae, sit ille pressus, et velut applicitus rei cultus:

in verbis summa diligentia, quae in locis impetu feruntur, et circumjectae orationis copia latent; hic expressa, et, ut vult Zeno, *sensu tincta esse* debebunt: compositio dissimulata quidem, sed tamen quam jucundissima: figurae, non illae poeticae, et contra fidem 118
loquendi auctoritate veterum receptae (nam debet esse quam purissimus sermo), sed quae varietate taedium effugiant, et mutationibus animum levent: ne in eundem casum, similem compositionem, pares elocutionum tractus incidamus. Caret enim ceteris lenociniis expositio, et, nisi commendetur hac venustate, jaceat necesse est. Nec in ulla parte intentior est judex: eo- 119
que nihil recte dictum perit. Praeterea, nescio quomodo etiam credit facilius, quae audienti jucunda sunt, et voluptate ad fidem ducitur. Ubi vero major res erit, 120
et atrocia invidiose, et tristia miserabiliter dicere decebit: non, ut consumantur affectus, sed tamen velut primis lineis designentur: ut plane, qualis futura sit imago rei, statim appareat. Ne *sententia* quidem velut 121
fatigatum intentione stomachum judicis reficere dissuaserim, maxime quidem breviter injecta, qualis est illa: *Fecerunt servi Milonis, quod suos quisque servos in re tali facere voluisset:* interim paullo liberiore, qualis est illa: *Nubit genero socrus, nullis auspicibus, nullis auctoribus, funestis ominibus omnium.* Quod quum sit 122
factum iis quoque temporibus, quibus omnis ad utilitatem potius, quam ad ostentationem, componebatur oratio, et erant adhuc severiora judicia: quanto nunc faciendum magis, quum in ipsa capitis aut fortunarum pericula irrupit voluptas? cui hominum desiderio quantum dari debeat, alio loco dicam. Interim aliquid indulgendum esse confiteor. Multum confert adjecta ve- 123
ris credibilis rerum imago, quae velut in rem praesentem perducere audientes videtur: qualis est illa M. Caelii in Antonium descriptio: *Namque ipsum offendunt temulento sopore profligatum, totis praecordiis stertentem, ructuosos spiritus geminare, praeclarasque contubernales ab omnibus spondis transversas incubare, et reliquas circumjacere passim: quae tamen exanimatae terrore, ho-* 124
stium adventu percepto, excitare Antonium conabantur, nomen inclamabant, frustra cervicibus tollebant, blandius alia ad aurem invocabat, vehementius etiam nonnulla feriebat; quarum quum omnium vocem tactumque noscaret, proximae cujusque collum amplexu petebat; neque dormire excitatus, neque vigilare ebrius poterat; sed se-

misomno sopore inter manus centurionum concubinarumque jactabatur. Nihil his neque credibilius fingi, neque vehementius exprobrari, neque manifestius ostendi potest.

125 Ne illud quidem praeteribo, quantam afferat fidem expositioni *narrantis auctoritas*: quam mereri debemus ante omnia quidem vita, sed et ipso genere orationis; quod quo fuerit gravius, sanctius, hoc plus habeat ne-
126 cesse est in affirmando quoque ponderis. Effugienda igitur in hac praecipue parte omnis calliditatis suspicio (neque enim se usquam custodit magis judex): nihil videatur fictum, nihil sollicitum; omnia potius a causa,
127 quam ab oratore, profecta credantur. Sed hoc pati non possumus, et perire artem putamus, nisi appareat: quum desinat ars esse, si apparet. Pendemus ex laude, atque hanc laboris nostri ducimus summam. Ita, quae circumstantibus ostentare volumus, judicibus prodimus.

Est et quaedam *repetita narratio*, quae ἐπιδιήγησις
128 dicitur, sane res *declamatoria* magis, quam *forensis*; ideo autem reperta, ut, quia *narratio* brevis esse debet, fusius et ornatius res posset exponi: quod fit vel invidiae gratia, vel miserationis. Id esse raro faciendum judico, neque sic unquam, ut totus ordo repetatur; licet enim per partes idem consequi. Ceterum, qui uti ἐπιδιηγήσει volet, narrationis loco rem stringat, et contentus indicare, *quid facti sit*; *quo sit modo factum*, plenius se loco suo expositurum esse promittat.

Initium narrationis quidam utique faciendum a per-
129 sona putant: eamque, si nostra sit, ornandam; si aliena, infamandam statim. Hoc sane frequentissimum
130 est, quia personae sunt, inter quas litigatur. Sed hae quoque interim cum suis accidentibus ponendae, quum id profuturum est, ut: *A. Cluentius Habitus fuit pater hujusce, judices, homo non solum municipii Larinatis, ex quo erat, sed regionis illius et vicinitatis, virtute, existimatione, nobilitate princeps:* interim sine his; ut,
131 *Q. Ligarius quum esset:* frequenter vero et a re; sicut pro Tullio Cicero: *Fundum habet in agro Thurino M. Tullius paternum*: Demosthenes pro Ctesiphonte: Τοῦ γὰρ Φωκικοῦ συστάντος πολέμου. De *fine* narrationis
132 cum iis contentio est, qui perduci expositionem volunt eo, unde quaestio oritur: *His rebus ita gestis, P. Dolabella praetor interdixit, ut est consuetudo, de vi, hominibus armatis, sine ulla exceptione: tantum ut, unde dejecisset, restitueret; restituisse se dixit. Sponsio facta est; hac de sponsione vobis judicandum est.* Id a petitore

semper fieri potest, a defensore non semper.

III. Ordine ipso narrationem sequitur *confirmatio.* Probanda sunt enim, quae propter hoc exposuimus. Sed priusquam ingrediar hanc partem, pauca mihi de quorundam opinione dicenda sunt. Plerisque moris est, prolato rerum ordine, protinus utique in aliquem laetum ac plausibilem locum, quam maxime possint favorabiliter, excurrere. Quod quidem natum ab ostentatione declamatoria, jam in forum venit, postquam agere causas non ad utilitatem litigatorum, sed ad patronorum jactationem repertum est: ne, si pressae illi (qualis saepius desideratur) narrationis gracilitati conjuncta argumentorum pugnacitas fuerit, dilatis diutius dicendi voluptatibus oratio refrigescat. In quo vitium illud est, quod, sine discrimine causarum atque utilitatis, hoc, tanquam semper expediat, aut etiam necesse sit, faciunt: eoque sumptas ex iis partibus, quarum alius erat locus, sententias in hanc congerunt, ut plurima aut iterum dicenda sint, aut quia alieno loco dicta sunt, dici suo non possint. Ego autem confiteor, hoc exspatiandi genus non modo narrationi, sed etiam quaestionibus, vel universis vel interim singulis, opportune posse subjungi, quum res postulat, aut certe permittit; atque eo vel maxime illustrari ornarique orationem: sed, si cohaeret et sequitur; non, si per vim cuneatur, et, quae natura juncta erant, distrahit. Nihil enim tam est consequens, quam narrationi probatio: nisi si excursus ille vel quasi finis narrationis, vel quasi initium probationis est. Erit ergo illi nonnunquam locus: ut, si expositio circa finem atrox fuerit, prosequamur eam, velut spiritu erumpente protinus indignatione. Quod tamen ita fieri oportebit, si res dubitationem non habebit; alioqui prius est, quod objicias, verum efficere, quam magnum: quia criminis invidia pro reo est, priusquam probatur; difficillima est enim gravissimi cujusque sceleris fides. Idem fieri non inutiliter potest, ut, si meritā in adversarium aliqua exposueris, in ingratum inveharis: aut, si varietatem criminum narratione demonstraveris, quantum ob ea periculum intentetur, ostendas. Verum haec breviter omnia. Judex enim, ordine audito, festinat ad probationem, et quamprimum certus esse sententiae cupit. Praeterea cavendum est, ne ipsa expositio vanescat, aversis in aliud animis, et inani mora fatigatis.

2 3 4 5 6 7 8

9 Sed ut non semper est necessaria post narrationem illa procursio, ita frequenter utilis ante quaestionem praeparatio: utique, si prima specie minus erit favorabilis; si legem asperam tuebimur; aut poenarias actiones inferemus: est hic locus velut sequentis exordii, ad conciliandum probationibus nostris judicem, mitigandum, concitandum. Quod liberius hic et vehemen-
10 tius fieri potest, quia judici nota jam causa est. His igitur velut fomentis, si quid erit asperum, praemolliemus, quo facilius aures judicum, quae post dicturi erimus, admittant, ne jus nostrum oderint. Nihil enim
11 facile persuadetur invitis. Quo loco tamen judicis quoque noscenda natura est, juri magis, an aequo, sit appositus? proinde enim magis aut minus erit hoc necessarium.

Ceterum res eadem et post quaestionem peroratio-
12 nis vice fungitur. Hanc partem *παρέκβασιν* vocant Graeci, Latini *egressum*, vel *egressionem*. Sed hae sunt plures, ut dixi, quae per totam causam varios habent excursus, ut *laus hominum locorumque*, ut *descriptio regionum*, *expositio quarundam rerum gestarum*, vel
13 etiam *fabularum*. Quo ex genere est in orationibus contra Verrem compositis *Siciliae laus*, *Proserpinae raptus*; pro C. Cornelio *popularis illa virtutum Cn. Pompeji commemoratio*: in quam ille divinus orator, velut nomine ipso ducis cursus dicendi teneretur, abrupto, quem
14 inchoaverat, sermone devertit actutum. *Παρέκβασις* est (ut mea quidem fert opinio) *alicujus rei, sed ad utilitatem causae pertinentis, extra ordinem excurrens tractatio*. Quapropter non video, cur hunc ei potissimum locum assignent, qui rerum ordinem sequitur; non magis quam illud, cur hoc nomen ita demum proprium putent, si aliquid in digressu sit *exponendum*,
15 quum tot modis a recto itinere declinet oratio. Nam quicquid dicitur praeter illas quinque, quas fecimus, partes, egressio est, *indignatio*, *miseratio*, *invidia*, *convicium*, *excusatio*, *conciliatio*, *maledictorum refutatio*. Similia his, quae non sunt in quaestione, omnis *amplificatio*, *minutio*, omne *affectus genus*; atque ea maxime, jucundam et ornatam faciunt orationem: *de luxuria*, *de avaritia*, *de religione*, *de officiis*; quae quum sint argumentis subjecta similium rerum, quia
16 cohaerent, egridi non videntur. Sed plurima sunt, quae rebus nihil secum cohaerentibus inseruntur, quibus judex recitur, admonetur, placatur, rogatur, laudatur.

Innumerabilia sunt haec, quorum alia sic praeparata afferimus: quaedam ex occasione vel ex necessitate dicimus, si quid nobis agentibus novi accidit, interpellatio, interventus alicujus, tumultus. Unde Ciceroni 17
quoque in prooemio, quum diceret pro Milone, digredi fuit necesse, ut ipsa oratiuncula, qua usus est, patet. Poterit autem paullo longius exire, qui praeparat aliquid ante quaestionem, et qui finitae probationi velut commendationem adjicit. At, qui ex media erumpit, cito ad id redire debet, unde devertit.

IV. Sunt, qui narrationi *propositionem* subjungant, tanquam partem judicialis materiae: cui opinioni respondimus. Mihi autem *propositio* videtur omnis confirmationis initium: quod non modo in ostendenda quaestione principali, sed nonnunquam etiam in singulis argumentis poni solet, maximeque in his, quae ἐπιχειρήματα vocantur. Sed nunc de priore loquimur. Ea non sem- 2
per uti necesse est. Aliquando enim sine propositione aliqua quoque satis manifestum est, quid in quaestione versetur: utique, si narratio ibi finem habet, ubi initium quaestio; adeo, ut aliquando subjungatur expositioni, quae solet in argumentis esse summa collectio: *Haec, sicut exposui, ita gesta sunt, judices; insidiator superatus, vi victa vis, vel potius oppressa virtute audacia est.* Sed nonnunquam valde utilis est; praecipue, 3
ubi res defendi non potest, de fine quaeritur: ut, pro eo, qui pecuniam privatam de templo sustulit: *Sacrilegii agitur, de sacrilegio cognoscitis*: ut judex intelligat, id unum esse officii sui, quaerere: *An id, quod objicitur, sacrilegium sit?* Item in causis obscuris, aut 4
multiplicibus; nec semper propter hoc solum, ut sit causa lucidior, sed aliquando etiam, ut magis moveat. Movet autem, si protinus subtexantur aliqua, quae prosint. *Lex aperte scripta est, ut peregrinus, qui murum ascenderit, morte multetur; peregrinum te esse certum est: quin ascendexis murum, non quaeritur: quid superest, nisi, ut te puniri oporteat?* Haec enim propositio confessionem adversarii premit, et quodammodo judicandi moram tollit, nec indicat quaestionem, sed adjuvat.

Sunt autem *propositiones* et *simplices*, et *duplices* 5
vel *multiplices*; quod accidit non uno modo. Nam et plura crimina junguntur; ut, *quum Socrates accusatus est, quod corrumperet juventutem et novas superstitiones introduceret:* et singula ex pluribus colliguntur; ut,

quum legatio male gesta objicitur Aeschini, quòd mentitus sit, quod nihil ex mandatis fecerit, quod moratus
6 *sit, quod munera acceperit.* Recusatio quoque plures interim propositiones habet: ut contra petitionem pecuniae: *Male petis; procuratori enim tibi esse non licuit: sed neque illi, cujus nomine litigas, habere procuratorem: sed neque es heres ejus, a quo accepisse mu-*
7 *tuam dicor: nec ipsi debui.* Multiplicari haec, in quantum libet, possunt, sed rem ostendisse satis est. Hae si ponantur singulae subjectis probationibus, plures sunt propositiones; si conjungantur, in partitionem cadunt.
8 Est et *nuda* propositio, qualis fere in conjecturalibus: *Caedis ago, furtum objicio*; est *ratione subjecta*: ut, *Majestatem minuit C. Cornelius: nam codicem tribunus plebis ipse pro concione legit.* Praeter haec utimur propositione, aut nostra; ut, *Adulterium objicio*: aut adversarii; ut, *Adulterii mecum agitur*: aut communi; ut, *Inter me et adversarium quaestio est, uter sit intestato propior.* Nonnunquam diversas quoque conjungimus: *Ego hoc dico, adversarius hoc.*
9 Habet interim vim propositionis, etiamsi per se non est propositio, quum exposito rerum ordine subjicimus: *De his cognoscitis*; ut sit haec commonitio judicis, quo se ad quaestionem acrius intendat, et, quodam velut tactu excitatus, finem esse narrationis, et initium probationis intelligat: et, nobis confirmationem ingredientibus, ipse quoque novum quodammodo audiendi sumat exordium.

V. *Partitio* est nostrarum aut adversarii propositionum, aut utrarumque ordine collata enumeratio. Hac quidam utendum semper putant, quod ea et fiat causa lucidior, et judex intentior ac docilior, si scierit, et
2 de quo dicimus, et de quo dicturi postea sumus. Rursus quidam periculosum id oratori arbitrantur duabus ex causis: quod nonnunquam et excidere soleant, quae promisimus, et, si qua in partiendo praeterierimus, occurrere; quod quidem nemini accidet, nisi qui plane vel nullo fuerit ingenio, vel ad agendum nihil cogitati
3 praemeditatique detulerit. Alioqui quae tam manifesta et lucida est ratio, quam rectae partitionis? sequitur enim naturam ducem, adeo, ut memoriae id maximum sit auxilium, via dicendi non decedere. Quapropter ne illos quidem probaverim, qui partitionem vetant ultra tres propositiones extendere. Quae sine dubio, si

animum sit multiplex, fugiet memoriam judicis, et turbabit intentionem: hoc aut alio tamen numero velut lege non est alliganda, quum possit causa plures desiderare. Alia sunt magis, propter quae partitione non 4
semper sit utendum: primum, quia pleraque gratiora sunt, si inventa subito, nec domo allata, sed inter dicendum ex re ipsa nata videantur; unde illa non injucunda schemata, *Paene excidit mihi*: et, *Fugerat me*: et, *Recte admones*. Propositis enim probationibus, omnis in reliquum gratia novitatis praecerpitur. Interim 5
vero etiam fallendus est judex, et variis artibus subeundus, ut aliud agi, quam quod petimus, putet. Nam est nonnunquam dura propositio, quam judex, si provident, non aliter praeformidat, quam qui ferrum medici prius, quam curetur, aspexit: at si, re non ante proposita, securum, ac nulla denunciatione in se conversum, intrarit oratio; efficiet, quod promittenti non crederetur. Interim refugienda non modo distinctio 6
quaestionum est, sed omnino tractatio: affectibus perturbandus, et ab intentione auferendus auditor. Non enim solum oratoris est docere, sed plus eloquentia circa movendum valet. Cui rei contraria est maxime tenuis illa et scrupulose in partes secta divisionis diligentia eo tempore, quo cognoscenti judicium conamur auferre. Quid? quod interim, quae per se levia sunt et 7
infirma, turba valent? Ideoque congerenda sunt potius, et velut eruptione pugnandum: quod tamen rarum esse debet, et ex necessitate demum, quum hoc ipsum, quod dissimile rationi est, coegerit ratio. Praeter haec in 8
omni partitione est utique aliquid potentissimum, quod quum audivit judex, cetera tanquam supervacua gravari solet. Itaque, si plura vel objicienda sunt vel diluenda, et utilis et jucunda partitio est, ut, quod quaque de re dicturi sumus, ordine appareat: at, si unum crimen varie defendemus, supervacua. Ut, si 9
ita partiamur: *Dicam, non talem esse hunc, quem tueor, reum, ut in eo credibile videri possit homicidium: dicam, occidendi causam huic non fuisse: dicam, hunc eo tempore, quo homo occisus est, trans mare fuisse*: omnia, quae ante id, quod ultimum est, exsequeris, inania videri necesse est. Festinat enim judex ad id, 10
quod potentissimum est, et velut obligatum promisso patronum, si est patientior, tacitus appellat; si vel occupatus, vel in aliqua potestate, vel etiam si moribus incompositus, cum convicio efflagitat. Itaque non 11

defuerunt, qui Ciceronis illam pro Cluentio partitionem improbarent, qua se dicturum esse promisit primum, *neminem majoribus criminibus, gravioribus testibus, in judicium vocatum, quam Oppianicum;* deinde, *praejudicia esse facta ab iis ipsis judicibus, a quibus condemnatus sit;* postremo, *judicium pecunia tentatum non a Cluentio, sed contra Cluentium:* quia, si probari posset, quod est tertium, nihil necesse fuerit dicere prio-
12 ra. Rursus, nemo tam erit aut injustus, aut stultus, quin eum fateatur optime pro Murena esse partitum: *Intelligo, judices, tres totius accusationis partes fuisse, et earum unam in reprehensione vitae, alteram in contentione dignitatis, tertiam in criminibus ambitus esse versatam.* Nam sic et ostendit lucidissime causam, et nihil fecit altero supervacuum.

13 De illo quoque genere defensionis plerique dubitant: *Si occidi, recte feci: sed non occidi;* quo enim prius pertinere, si sequens firmum sit? haec invicem obstare, et utroque utentibus, in neutro haberi fidem. Quod sane in parte verum est, quum illo sequenti (si
14 modo indubitabile est) sit solo utendum. At, si quid in eo, quod est fortius, timebimus, utraque probatione nitemur. Alius enim alio moveri solet: et, qui factum putavit, justum credere potest: qui tanquam justo non movebitur, factum fortasse non credet. Ut certa manus uno telo possit esse contenta, incertae
15 plura spargenda sunt, ut sit et fortunae locus. Egregie vero Cicero pro Milone *insidiatorem* primo Clodium ostendit; tum addit ex abundanti, *etiamsi id non fuisset, talem tamen civem cum summa virtute interfectoris et gloria necari potuisse.* Neque illum tamen ordi-
16 nem, de quo prius dixi, damnaverim: quia quaedam, etiamsi ipsa sunt dura, in id tamen valent, ut ea molliant, quae sequuntur. Nec omnino sine ratione est, quod vulgo dicitur: *Iniquum petendum, ut aequum fe-*
17 *ras.* Quod tamen nemo sic accipiat, ut omnia credat audenda. Recte enim Graeci praecipiunt, *Non tentanda, quae effici omnino non possunt.* Sed, quoties haec de qua loquor, duplici defensione utemur, id laborandum est, ut in illam partem sequentem fides ex priore ducatur. Potest enim videri, qui tuto etiam confessurus fuit, mentiendi causam in negando non habere.

18 Et illud utique faciendum est, ut, quoties suspicabimur a judice aliam probationem desiderari, quam de qua loquimur, promittamus nos plene et statim de ea

satis esse facturos: praecipueque, si de pudore agitur. Frequenter autem accidit, ut causa parum verecunda, 19
jure tuta sit: de quo ne inviti judices audiant et adversi, frequentius sunt admonendi, *secuturam defensionem probitatis et dignitatis: exspectent paullum, et agi ordine sinant.* Quaedam interim nos et invitis litigatoribus simulandum est dicere; quod Cicero pro Cluentio 20
facit circa judiciariam legem: nonnunquam, quasi interpellemur ab iis, subsistere: saepe avertenda ad ipsos oratio; hortandi, ut sinant nos uti nostro consilio. Ita surrepetur animo judicis, et, dum sperat probationem pudoris, asperioribus illis minus repugnabit. Quae 21
quum receperit, etiam verecundiae defensioni facilior erit. Sic utraque res invicem juvabit, eritque judex circa jus nostrum spe modestiae attentior, circa modestiam juris probatione proclivior.

Sed, ut non semper necessaria, aut utilis etiam 22
partitio est, ita opportune adhibita plurimum orationi lucis et gratiae confert. Neque enim solum id efficit, ut clariora fiant, quae dicuntur, rebus velut ex turba extractis, et in conspectu judicum positis: sed reficit quoque audientem certo singularum partium fine: non aliter, quam facientibus iter, multum detrahunt fatigationis notata inscriptis lapidibus spatia. Nam et ex- 23
hausti laboris nosse mensuram voluptati est, et hortatur ad reliqua fortius exsequenda, scire, quantum supersit. Nihil enim longum videri necesse est, in quo, quid ultimum sit, certum est. Nec immerito multum 24
ex diligentia partiendi tulit laudis Q. Hortensius: cujus tamen divisionem, in digitos diductam, nonnunquam Cicero leviter eludit. Nam est suus et in gestu modus, et vitanda, ut quae maxime, concisa nimium et velut articulosa partitio. Nam et auctoritati plurimum de- 25
trahunt minuta illa, nec jam membra, sed frusta: et hujus gloriae cupidi, quo subtilius et copiosius divisisse videantur, et supervacua assumunt, et, quae natura singularia sunt, secant: nec tam plura faciunt, quam minora; deinde quum fecerunt mille particulas, in eandem incidunt obscuritatem, contra quam partitio inventa est.

Et divisa et simplex propositio, quoties utiliter 26
adhiberi potest, primum debet esse aperta atque lucida (nam quid sit turpius, quam id esse obscurum ipsum, quod in eum solum adhibetur usum, ne sint cetera obscura?), tum brevis, nec ullo supervacuo onerata

verbo. Non enim, quid dicamus, sed, de quo dicturi
27 sumus, ostendimus. Obtinendum etiam, ne quid in ea desit, ne quid supersit. Superest autem sic fere, quum aut in species partimur, quod in genera partiri sit satis; aut, genere posito, subjicitur species: ut si dicam de virtute, justitia, continentia: quum justitia atque
28 continentia virtutis sint species. Partitio prima est, quid sit, de quo conveniat; quid, de quo ambigatur. In eo, quod convenit, quid adversarius fateatur, quid nos: in eo, de quo ambigitur, quae nostrae propositiones, quae partis adversae. Turpissimum vero, non eodem ordine exsequi, quo quidque proposueris.

M. FABII QUINTILIANI DE ORATORIA INSTITUTIONE

LIBER QUINTUS.

PROOEMIUM.

Fuerunt, et clari quidem auctores, quibus solum videretur oratoris officium *docere*. Namque et affectus duplici ratione excludendos putabant: primum, quia vitium esset omnis animi perturbatio; deinde, quia judicem a veritate depelli misericordia, vel ira, similibusque, non oporteret: et voluptatem audientium petere, quum vincendi tantum gratia diceretur, non modo agenti supervacuum, sed vix etiam viro dignum,
2 arbitrabantur. Plures vero, qui nec ab illis sine dubio partibus rationem orandi summoverent, hoc tamen proprium atque praecipuum crederent opus, sua confirmare, et, quae ex adverso proponerentur, refutare.
3 Utrumcunque est (neque enim hoc loco meam interpono sententiam), hic erit liber illorum opinione maxime necessarius, quo toto haec sola tractantur: quibus sa-

ne et ea, quae de judicialibus causis jam dicta sunt, serviunt. Nam neque *prooemii*, neque *narrationis* est 4
alius usus, quam ut judicem praeparent: et status nosse, atque ea, de quibus supra scripsimus, intueri, supervacuum foret, nisi ad hanc perveniremus. Denique 5
ex quinque, quas judicialis materiae fecimus, partibus, quaecunque alia potest aliquando necessaria causae non esse: lis nulla est, cui *probatione* opus non sit. Ejus praecepta sic optime divisuri videmur, ut prius quae in commune ad omnes quaestiones pertinent, ostendamus: deinde, quae in quoque causae genere propria sunt, exsequamur.

I. Ac prima quidem illa partitio, ab Aristotele tradita, consensum fere omnium meruit, alias esse *probationes*, quas extra dicendi rationem acciperet orator; alias, quas ex causa traheret ipse, et quodam modo gigneret. Ideoque illas ἀτέχνους, id est *inartificiales*; has ἐντέχνους, id est *artificiales*, vocaverunt. Ex illo 2
priore genere sunt *praejudicia*, *rumores*, *tormenta*, *tabulae*, *jusjurandum*, *testes*, in quibus pars maxima contentionum forensium consistit. Sed ut ipsa per se carent arte, ita summis eloquentiae viribus et allevanda sunt plerumque, et refellenda. Quare mihi videntur magnopere damnandi, qui totum hoc genus a praeceptis removerunt. Nec tamen in animo est, omnia, quae 3
aut pro his aut contra dici solent, complecti. Non enim communes locos tradere destinamus, quod esset operis infiniti, sed viam quandam atque rationem. Quibus demonstratis, non modo in exsequendo suas quisque vires debet adhibere, sed etiam inveniendo similia, ut quaeque conditio litium poscet. Neque enim de omnibus causis dicere quisquam potest saltem praeteritis, ut taceam de futuris.

II. Jam *praejudiciorum* vis omnis tribus in generibus versatur: *Rebus*, quae aliquando *ex paribus causis* sunt *judicatae*, quae *exempla* rectius dicuntur; ut de *rescissis patrum testamentis*, vel *contra filios confirmatis*: *Judiciis ad ipsam causam pertinentibus*, unde etiam nomen ductum est, qualia in Oppianicum facta dicuntur, et a senatu adversus Milonem: aut, quum *de eadem causa* pronunciatum est, ut in reis deportatis, et assertione secunda, et partibus centumviralium, quae in duas hastas divisae sunt. Confirmantur praecipue 2

duobus: *auctoritate* eorum, qui pronunciaverunt, et *similitudine* rerum, de quibus quaeritur: refelluntur autem raro per contumeliam judicum, nisi forte manifesta in his culpa erit. Vult enim cognoscentium quisque firmam esse alterius sententiam, et ipse pronunciaturus; nec libenter exemplum, quod in se fortasse
3 recidat, facit. Confugiendum ergo est in duobus superioribus, si res feret, ad aliquam dissimilitudinem causae. (Vix autem ulla est per omnia alteri similis.) Si id non continget, aut eadem causa erit, actionum incusanda negligentia, aut de infirmitate personarum querendum, contra quas erit judicatum: aut de gratia, quae testes corruperit, aut de invidia, aut de ignorantia: aut inveniendum, quod causae postea acces-
4 serit. Quorum si nihil erit, licet tamen dicere multas judiciorum causas ad inique pronunciandum valere: ideoque *damnatum Rutilium*, *absolutos Clodium atque Catilinam*. Rogandi etiam judices, ut rem potius intueantur ipsam, quam jurijurando alieno suum donent.
5 Adversus consulta autem senatus, et decreta principum vel magistratuum, remedium nullum est, nisi aut inventa quantulacunque causae differentia, aut aliqua vel eorundem, vel ejusdem potestatis hominum, posterior constitutio, quae sit priori contraria: quae si deerunt, lis non erit.

III. *Famam* atque *rumores* pars altera consensum civitatis, et velut publicum testimonium vocat: altera sermonem, sine ullo certo auctore dispersum, cui malignitas initium dederit, incrementum credulitas; quod nulli non, etiam innocentissimo, possit accidere fraude inimicorum, falsa vulgantium. Exempla utrinque non deerunt.

IV. Sicut *in tormentis* quoque, qui est locus frequentissimus: quum pars altera quaestionem, vera fatendi necessitatem, vocet, altera saepe etiam causam falsa dicendi, quod aliis patientia facile mendacium faciat, aliis infirmitas necessarium. Quid attinet de his plura? Plenae sunt orationes veterum ac novorum.
2 Quaedam tamen in hac parte erunt propria cujusque litis. Nam sive de habenda quaestione agetur, plurimum intererit, *quis*, et *quem postulet*, aut *offerat*? et *in quem*, et *ex qua causa*? sive jam erit habita, *quis ei praefuerit*? *quis* et *quomodo sit tortus*? *incredibilia dixe-*

rit,

rit, an inter se constantia? perseveraverit in eo, quod coeperat, an aliquid dolore mutarit? prima parte quaestionis, an procedente cruciatu? Quae utrinque tam infinita sunt, quam ipsa rerum varietas.

V. Contra *tabulas* quoque saepe dictum, saepe dicendum est, quum eas non solum refelli, sed etiam accusari, sciamus esse usitatum. Quum sit autem in his aut *scelus* signatorum, aut *ignorantia*: tutius ac facilius id, quod secundo loco diximus, tractatur, quo pauciores rei fiunt. Sed hoc ipsum argumenta ex causa trahit, si forte aut incredibile est, id actum esse, quod tabulae continent; aut (quod frequentius evenit) aliis probationibus aeque inartificialibus solvitur; si aut is, in quem signatum est, aut aliquis signator dicitur abfuisse, vel prius esse defunctus; si tempora non congruunt; si vel antecedentia vel insequentia tabulis repugnant. *Inspectio* ipsa saepe etiam falsum deprehendit. 2

VI. *Jusjurandum* litigatores aut *offerunt* suum, aut *non recipiunt* oblatum; aut ab adversario *exigunt*, aut *recusant*, quum ab ipsis exigatur. *Offerre* suum sine illa conditione, ut vel adversarius juret, fere improbum est. Qui tamen id faciet, aut vita se tuebitur, ut eum non sit credibile pejeraturum; aut ipsa vi religionis (in qua plus fidei consequetur, si id egerit, ut non cupide ad hoc descendere, sed ne hoc quidem recusare videatur); aut, si causa patietur, modo litis, propter quam devoturus se ipse non fuerit: aut praeter alia causae instrumenta adjicit ex abundanti hanc quoque conscientiae suae fiduciam. Qui *non recipiet*, et iniquam conditionem, et a multis contemni jurisjurandi metum dicet: quum etiam philosophi quidam sint reperti, qui deos agere rerum humanarum curam negarent: eum vero, qui nullo deferente jurare sit paratus, et ipsum velle de causa sua pronunciare, et, quam id, quod offert, leve ac facile credat, ostendere. At is, *qui defert*, alioqui agere modeste videtur, quum litis adversarium judicem faciat, et eum, cujus cognitio est, onere liberat, qui profecto alieno jurejurando stari, quam suo, mavult. Quo difficilior *recusatio* est, nisi forte res est ea, quam credibile sit notam ipsi non esse. Quae excusatio si deerit, hoc unum relinquetur, ut invidiam sibi quaeri ab adversario dicat, atque id agi, 2 3 4 5

ut in causa, in qua vincere non possit, queri possit. Itaque hominem quidem malum occupaturum hanc conditionem fuisse, se autem probare malle, quae affirmet,
6 quam dubium cuiquam relinquere, an pejerarit. Sed nobis adolescentibus senieres in agendo facti praecipere solebant, *ne unquam jusjurandum deferremus*: sicut neque optio judicis adversario esset permittenda; nec ex advocatis partis adversae judex eligendus; nam, si dicere contraria turpe advocato videretur, certe turpius habendum, facere, quod noceat.

VII. Maximus tamen patronis circa *testimonia* sudor est. Ea dicuntur aut *per tabulas*, aut *a praesentibus*. Simplicior *contra tabulas* pugna. Nam et minus obstitisse videtur pudor inter paucos signatores, et pro diffidentia premitur absentia. Si reprehensionem non
2 capit ipsa persona, infamare signatores licet. Tacita praeterea quaedam cogitatio refragatur his omnibus, quod nemo *per tabulas* dat testimonium, nisi sua voluntate: quo ipso non esse amicum ei se, contra quem dicit, fatetur. Neque tamen protinus cesserit orator, quo minus et amicus pro amico, et inimicus contra inimicum possit verum (si integra sit ei fides) dicere. Sed late locus uterque tractatur.

3 Cum *praesentibus* vero ingens dimicatio est, ideoque velut duplici contra eos, proque iis acie confligitur, *actionum* et *interrogationum*. In *actionibus* primum
4 generaliter *pro testibus* atque *in testes* dici solet. Est hic communis locus, quum pars altera nullam firmiorem probationem esse contendit, quam quae sit hominum scientia nixa; altera, ad detrahendam illis fidem, omnia, per quae fieri soleant falsa testimonia, enume-
5 rat. Sequens ratio est, quum specialiter quidem, sed tamen multos pariter invadere patroni solent. Nam et gentium simul universarum elevata testimonia ab oratoribus scimus, et tota genera testimoniorum: ut de *auditionibus*; non enim ipsos esse testes, sed injuratorum afferre voces: ut in causis repetundarum, qui se reo numerasse pecunias jurant, litigatorum, non te-
6 stium, habendos loco. Interim adversus singulos dirigitur actio: quod insectationis genus et permixtum defensioni legimus in orationibus plurimis, et separatim editum, sicut in Vatinium testem. Totum igitur excutiamus locum, quando universam institutionem aggressi
7 sumus. Sufficiebant alioqui libri duo a Domitio Afro

in hanc rem compositi, quem adolescentulus senem colui: ut non lecta mihi tantum ea, sed pleraque ex ipso sint cognita. Is verissime praecepit, primum esse in hac parte officium oratoris, ut totam causam familiariter norit: quod sine dubio ad omnia pertinet. Id quo- 8
modo contingat, explicabimus, quum ad destinatum huic parti locum venerimus. Ea res suggeret materiam interrogationi, et veluti tela ad manum sumministrabit: eadem docebit, ad quae judicis animus actione sit praeparandus. Debet enim vel fieri, vel detrahi testibus fides oratione perpetua: quia sic quisque dictis movetur, ut est ad credendum vel non credendum ante formatus.

Et quoniam duo genera sunt testium, aut *voluntariorum*, aut *eorum*, *quibus judex in judiciis publicis lege denunciare solet*; quorum altero pars utraque utitur; alterum accusatoribus tantum concessum est: separemus officium dantis testes et refellentis. 9

Qui *voluntarium* producit, scire, quid is dicturus sit, potest; ideoque faciliorem videtur in rogando habere rationem. Sed haec quoque pars acumen ac vigilantiam poscit: providendumque, ne *timidus*, ne *inconstans*, ne *imprudens testis* sit; turbantur enim, et a patronis diversae partis induuntur in laqueum, et plus deprehensi nocent, quam firmi et interriti profuissent. Multum igitur domi ante versandi: variis percontationibus, quales haberi ab adversario possint, explorandi sunt. Sic fit, ut aut constent sibi, aut, si quid titubaverint, opportuna rursus ejus, a quo producti sunt, interrogatione velut in gradum reponantur. In his quoque adhuc, qui constiterint sibi, vitandae sunt insidiae; nam frequenter subjici ab adversario solent, et, omnia profutura polliciti, diversa respondent, et auctoritatem habent non arguentium illa, sed confitentium. Explorandum igitur, quas causas laedendi adversarium afferant: nec id sat est, inimicos fuisse, sed an desierint, an per hoc ipsum reconciliari velint, ne corrupti sint, ne poenitentia propositum mutaverint; quod quum in iis quoque, qui ea, quae dicturi videntur, re vera sciunt, necessarium est praecavere; tum multo magis in iis, qui se dicturos, quae falsa sunt, pollicentur. Nam et frequentior eorum poenitentia est, et promissum suspectius; et, si perseveraverint, responsio facilior. 10 11 12 13 14

Eorum vero, quibus *denunciatur*, pars testium est, 15

quae reum *laedere velit*, pars, quae *nolit*; idque interim *scit accusator*, interim *nescit*. Fingamus in praesentia *scire*; in utroque tamen genere summis artibus
16 interrogantis opus est. Nam si habet testem *cupidum laedendi*, cavere debet hoc ipsum, ne cupiditas ejus appareat; nec statim de eo, quod in judicium venit, rogare, sed aliquo circuitu ad id pervenire, ut illi, quod maxime dicere voluit, videatur expressum; nec nimium instare interrogationi, ne ad omnia respondendo testis fidem suam minuat; sed in tantum evocare eum,
17 quantum sumere ex uno satis sit. At in eo, qui verum *invitus* dicturus est, prima felicitas interrogantis est, extorquere, quod is noluerit. Hoc non alio modo fieri potest, quam longius interrogatione repetita. Respondebit enim, quae nocere causae non arbitrabitur: ex pluribus deinde, quae confessus erit, eo perducetur,
18 ut, quod dicere non vult, negare non possit. Nam, ut in oratione sparsa plerumque colligimus argumenta, quae per se nihil reum aggravare videantur, congregatione deinde eorum factum convincimus: ita hujusmodi testis multa de *anteactis*, multa de *insecutis*, *loco*, *tempore*, *persona*, ceteris est interrogandus, ut in aliquod responsum incidat, post quod illi vel fateri, quae volumus, necesse sit, vel iis, quae jam dixerit, re-
19 pugnare. Id si non contingit, reliquum erit, ut eum nolle dicere manifestum sit: protrahendusque, ut in aliquo, quod vel extra causam sit, deprehendatur: tenendus etiam diutius, ut, omnia ac plura, quam res desiderat, pro reo dicendo, suspectus judici fiat: quo
20 non minus nocebit, quam si vera in reum dixisset. At, si (quod secundo loco diximus) *nesciet* actor, quid propositi testis attulerit: paullatim, et (ut dicitur) pedetentim interrogando experietur animum ejus; et ad id responsum, quod eliciendum erit, per gradus ducet.
21 Sed, quia nonnunquam sunt hae quoque testium artes, ut primo ad voluntatem respondeant, quo majore fide diversa postea dicant: est oratoris, suspectum testem, dum prodest, dimittere.

22 Patronorum in parte expeditior, in parte difficilior interrogatio est. *Difficilior* hoc, quod raro unquam possunt ante judicium scire, quid testis dicturus sit: *expeditior*, quod, quum interrogandus est, sciunt, quid
23 dixerit. Itaque, quod in eo incertum est, cura et inquisitione opus est, quis reum premat? quas et quibus ex causis inimicitias habeat? eaque in oratione

praedicenda atque amolienda sunt, sive odio conflatos testes, sive invidia, sive gratia, sive pecunia, videri volumus. Et, si deficietur numero pars diversa, *paucitatem*; si abundabit, *conspirationem*; si humiles producet, *vilitatem*; si potentes, *gratiam* oportebit incessere. Plus tamen proderit causas, propter quas reum 24
laedant, exponere; quae sunt variae, et pro conditionе cujusque litis aut litigatoris. Nam contra illa, quae supra diximus, simili ratione responderi locis communibus solet: quia et in paucis atque humilibus accusator *simplicitate* gloriari potest, quod neminem praeter eos, qui possint scire, quaesierit: et multos atque honestos commendare aliquanto est facilius. Verum inte- 25
rim et singulos, ut exornare, ita destruere contingit, aut recitatis in actione, aut nominatis testibus. Quod iis temporibus, quibus testis non post finitas actiones rogabatur, et facilius et frequentius fuit. Quid autem in quemque testium dicendum sit, sumi nisi ex ipsorum personis non potest. Reliquae interrogandi sunt 26
partes. Qua in re primum est, *nosse testem*; nam timidus terreri, stultus decipi, iracundus concitari, ambitiosus inflari, longus protrahi potest: prudens vero et constans, vel tanquam inimicus et pervicax dimittendus statim, vel non interrogatione, sed brevi interlocutione patroni refutandus est; aut aliquo, si continget, urbane dicto refrigerandus; aut, si quid in ejus vitam dici poterit, infamia criminum destruendus. Pro- 27
bos quosdam et verecundos non aspere incessere profuit; nam saepe, qui adversus insectantem pugnassent, modestia mitigantur. Omnis autem interrogatio aut *in causa* est, aut *extra causam*. *In causa*, sicut accusatori praecepimus, patronus quoque altius, et unde nihil suspecti sit, repetita percontatione, priora sequentibus applicando, saepe eo perducit homines, ut invitis, quod prosit, extorqueat. Ejus rei sine dubio ne- 28
que disciplina ulla in scholis, neque exercitatio traditur: et naturali magis acumine, aut usu contingit haec virtus. Si quod tamen exemplum ad imitationem demonstrandum sit, solum est, quod *ex dialogis Socraticorum*, maximeque *Platonis*, duci potest: in quibus adeo scitae sunt interrogationes, ut, quum plerisque bene respondeatur, res tamen ad id, quod volunt efficere, perveniat. Illud fortuna interim praestat, ut 29
aliquid, quod inter se parum consentiat, a teste dicatur: interim (quod saepius evenit) ut testis testi diversa

dicat. Acuta autem interrogatio ad hoc, quod casu
30 fieri solet, etiam ratione perducet. *Extra causam* quoque multa, quae prosint, rogari solent, de vita testium aliorum, de sua quisque, si turpitudo, si humilitas, si amicitia accusatoris, si inimicitiae cum reo, in quibus aut dicant aliquid, quod prosit, aut in mendacio
31 vel cupiditate laedendi deprehendantur. Sed in primis interrogatio debet esse *circumspecta*, quia multa contra patronos venuste testis saepe respondet, eique praecipue vulgo favetur; tum verbis quam maxime ex medio sumptis, ut, qui rogatur (is autem saepius imperitus), intelligat, aut ne intelligere se neget, quod interro-
32 gantis non leve frigus est. Illae vero pessimae artes, testem subornatum in subsellia adversarii mittere, ut inde excitatus plus noceat, vel dicendo contra reum, cum quo sederit, vel, quum adjuvisse testimonio videbitur, faciendo ex industria multa immodeste atque intemperanter, per quae non a se tantum dictis detrahat fidem, sed ceteris quoque, qui profuerant, auferat auctoritatem; quorum mentionem habui, non ut fierent, sed ut vitarentur.

Saepe inter se collidi solent, inde testatio, hinc testes: locus utrinque; haec enim se pars jurejurando,
33 illa consensu signantium tuetur. Saepe inter testes et argumenta quaesitum est; inde, scientiam in testibus et religionem; ingenia esse in argumentis dicitur: hinc, testem gratia, metu, pecunia, ira, odio, amicitia, ambitu fieri; argumenta ex natura duci: in his judi-
34 cem sibi; in illis alii credere. Communia haec pluribus causis, multumque jactata sunt, semper tamen jactabuntur. Aliquando utrinque sunt testes, et quaestio sequitur, ex ipsis, *Utri meliores viri?* ex causis, *Utri magis credibilia dixerint?* ex litigatoribus, *Utri gratia*
35 *magis valuerint?* His adjicere si quis volet ea, quae *divina testimonia* vocantur, *ex responsis, oraculis, ominibus:* duplicem sciat eorum esse tractatum, *generalem* alterum, in quo inter Stoicos et Epicuri sectam secutos pugna perpetua est, *Regaturne providentia mundus? specialem* alterum, contra partem divinationis, ut quae-
36 que in quaestionem cadit. Aliter enim oraculorum, aliter aruspicum, augurum, conjectorum, mathematicorum fides confirmari, aut refelli potest, quum sit rerum ipsarum ratio diversa. Circa ejusmodi quoque instrumenta firmanda vel destruenda multum habet operis oratio: si quae sint voces per vinum, somnum, de-

mentiam emissae, vel excepta parvulorum indicia; quos pars altera nihil fingere, altera nihil judicare dictura est. Nec tantum praestari hoc genus potenter, sed etiam, ubi non est, desiderari solet: *Pecuniam dedisti: quis numeravit? ubi? unde? Venenum arguis: ubi emi? a quo? quanti? per quem dedi? quo conscio?* Quae fere omnia pro Cluentio Cicero in crimine veneficii excutit. Haec de *inartificialibus*, quam brevissime potui. 37

VIII. Pars altera probationum, quae est tota *in arte*, constatque rebus ad faciendam fidem appositis, plerumque aut omnino negligitur, aut levissime attingitur ab iis, qui argumenta, velut horrida et confragosa, vitantes, amoenioribus locis desident: neque aliter quam qui traduntur a poetis gustu cujusdam apud Lotophagos graminis, et Sirenum cantu deliniti, voluptatem saluti praetulisse, dum laudis falsam imaginem persequuntur, ipsa, propter quam dicitur, victoria cedunt. Atqui cetera, quae continuo magis oratio- 2
nis tractu decurrunt, in auxilium atque ornamentum argumentorum comparantur, nervisque illis, quibus causa continetur, adjiciunt superinducti corporis speciem: ut, si forte quid factum *ira*, vel *metu*, vel *cupiditate* dicatur, latius, quae cujusque affectus natura sit, prosequamur. Iisdem *laudamus*, *incusamus*, *augemus*, *minuimus*, *describimus*, *deterremus*, *querimur*, *consolamur*, *hortamur*. Sed horum esse opera in re- 3
bus aut certis, aut de quibus tanquam certis loquimur, potest. Nec abnuerim esse aliquid in *delectatione*, multum vero in *commovendis affectibus*; sed haec ipsa plus valent, quum se didicisse judex putat: quod consequi nisi argumentatione, aliaque omni fide rerum, non possumus.

Quorum priusquam partiamur species, indicandum 4
reor, esse quaedam in omni probationum genere communia. Nam neque ulla quaestio est, quae non sit aut *in re*, aut *in persona*; neque esse argumentorum loci possunt, nisi in iis, quae *rebus* aut *personis* accidunt: eaque aut per se inspici solent, aut ad aliud referri; nec 5
ulla confirmatio, nisi aut *ex consequentibus*, aut *ex repugnantibus*: et haec necesse est aut *ex praeterito tempore*, aut *ex conjuncto*, aut *ex sequenti* petere: nec ulla res probari nisi ex alia potest: eaque sit oportet aut *major*, aut *par*, aut *minor*. Argumenta vero reperiuntur aut in 6
quaestionibus, quae etiam separatae a complexu rerum

personarumque spectari per se possint: aut *in ipsa causa*, quum invenitur aliquid in ea, non ex communi ratione ductum, sed ejus judicii, de quo cognoscitur, proprium. Probationum praeterea omnium aliae sunt
7 *necessariae*, aliae *credibiles*, aliae *non repugnantes*. Et adhuc, omnium probationum quadruplex ratio est, ut vel, quia est aliquid, aliud non sit, ut, *Dies est, nox non est*; vel, quia est aliquid, et aliud sit: *Sol est super terram, dies est*; vel, quia aliquid non est, aliud sit: *Nox non est, dies est*; vel, quia aliquid non est, nec aliud sit: *Non est rationalis, nec homo est*. His in universum praedictis partes subjiciam.

IX. Omnis igitur probatio artificialis constat aut *signis*, aut *argumentis*, aut *exemplis*. Nec ignoro, plerisque videri *signa* partem argumentorum: quae mihi separandi ratio haec fuit prima, quod sunt paene ex illis inartificialibus: *cruenta* enim *vestis*, et *clamor*, et *livor*, et talia, sunt *instrumenta*, qualia *tabulae*, *rumores*, *testes*; nec inveniuntur ab oratore, sed ad eum
2 cum ipsa causa deferuntur: altera, quod *signa*, sive indubitata sunt, non sunt argumenta; quia, ubi illa sunt, quaestio non est; argumento autem, nisi in re controversa, locus esse non potest: sive dubia, non sunt argumenta, sed ipsa argumentis egent.

3 Dividuntur autem in has primas duas species, quod eorum alia sunt, ut dixi, quae *necessaria* sunt, alia, quae *non necessaria*. Priora illa sunt, quae aliter habere se non possunt, quae Graeci vocant τεκμήρια, ἄλυτα σημεῖα, quae mihi vix pertinere ad praecepta artis videntur: nam ubi est signum insolubile, ibi ne lis
4 quidem est. Id autem accidit, quum quid aut necesse est fieri, factumve esse; aut omnino non potest fieri, vel esse factum: quo in causis posito, non est lis facti.
5 Hoc genus per omnia tempora perpendi solet. Nam et *coisse eam cum viro, quae peperit* (quod est praeteriti) et *fluctus esse, quum magna vis venti in mare incubuit* (quod conjuncti) et *eum mori, cujus cor est vulneratum* (quod futuri) necesse est. Nec fieri potest, ut *ibi messis sit, ubi satum non est*; ut *quis Romae sit, quum est Athenis*; ut *sit ferro vulneratus, qui sine cicatrice*
6 *est*. Sed quaedam et retrorsum idem valent, ut, *vivere hominem, qui spirat*; et *spirare, qui vivit*: quaedam in contrarium non recurrunt; neque enim, *quia movetur, qui ingreditur, idcirco qui movetur ingreditur*.

Quare potest et *coisse cum viro, quae non peperit;* et *non esse ventus in mari, quum esset fluctus;* neque *utique cor ejus vulneratum esse, qui perit:* ac similiter *satum fuisse* potest, *ubi non fuit messis;* nec *fuisse Romae, qui non fuit Athenis;* nec *fuisse ferro vulneratus, qui habet cicatricem.* 7

Alia sunt signa *non necessaria*, quae εἰκότα Graeci vocant: quae etiamsi ad tollendam dubitationem sola non sufficiunt, tamen adjuncta ceteris, plurimum valent. *Signum* vocant, (ut dixi) σημεῖον, quanquam id quidam *indicium*, quidam *vestigium* nominaverunt, per quod alia res intelligitur, ut *per sanguinem caedes.* At, quia sanguis vel ex hostia respersisse vestem potest, vel e naribus profluxisse: non utique, qui vestem cruentam habuerit, homicidium fecerit. Sed ut per se non sufficit, ita ceteris adjunctum, testimonii loco ducitur, *si inimicus, si minatus ante, si eodem loco fuit:* quibus signum quum accessit, efficit, ut, quae suspecta erant, certa videantur. Alioqui sunt quaedam signa utrique parti communia, ut *livores, tumores* (nam videri possunt et *veneficii* et *cruditatis*), et *vulnus in pectore*, sua manu, et aliena perisse dicentibus, in quo est. Haec perinde firma habentur, atque extrinsecus adjuvantur. 8 9 10 11

Eorum autem, quae *signa* sunt quidem, sed *non necessaria*, genus Hermagoras putat, *non esse virginem Atalantam, quia cum juvenibus per silvas vagetur.* Quod si receperimus, vereor, ne omnia, quae ex facto ducuntur, signa faciamus. Eadem tamen ratione, qua signa, tractantur. Nec mihi videntur Areopagitae, quum damnaverunt puerum coturnicum oculos eruentem, aliud judicasse, quam id signum esse perniciosissimae mentis, multisque malo futurae, si adolevisset. Unde Spurii Maelii Marcique Manlii popularitas signum affectati regni est existimatum. Sed vereor, ne longe nimium nos ducat haec via. Nam si est signum adulterae, lavari cum viris; erit et convivere cum adolescentibus, deinde etiam familiariter alicujus amicitia uti: ut fortasse corpus vulsum, fractum incessum, vestem muliebrem, dixerit mollis et parum viri signa, si cui (quum signum id proprie sit, quod ex eo, de quo quaeritur, natum sub oculos venit), ut sanguis e caede, ita illa ex impudicitia, fluere videantur. Ea quoque quae, quia plerumque observata sunt, vulgo signa creduntur, ut prognostica, *Vento — rubet aurea* 12 13 14 15

Phoebe, et: *Cornix plena pluviam vocat improba voce*; si causas ex qualitate coeli trahunt, sane ita appellen-
16 tur. Nam, si vento rubet luna, signum venti est rubor. Et si, ut idem poeta colligit, densatus et laxatus aër facit, ut sit inde *ille avium concentus*, idem sentiemus. Sunt autem signa etiam parva magnorum, ut vel haec ipsa cornix: nam, majora minorum esse, nemo miratur.

X. Nunc de *argumentis*. Hoc enim nomine complectimur omnia, quae Graeci ἐνθυμήματα, ἐπιχειρήματα, ἀποδείξεις vocant, quanquam apud illos est aliqua horum nominum differentia, etiamsi vis eodem fere tendit. Nam *enthymema* (quod nos *commentum* sane, aut *commentationem* interpretemur, quia aliter non possumus, Graeco melius usuri) unum intellectum habet, quo omnia mente concepta significat; sed nunc de eo non loquimur: alterum, quo sententiam cum ratione:
2 tertium, quo certam quandam argumenti conclusionem, vel ex consequentibus, vel ex repugnantibus; quanquam de hoc parum convenit. Sunt enim, qui illud prius *epichirema* dicant: pluresque invenies in ea opinione, ut id demum, quod pugna constat, *enthymema* accipi velint; et ideo illud Cornificius *contrarium* appellat.
3 Hunc alii *rhetoricum syllogismum*, alii *imperfectum syllogismum* vocaverunt, quia nec distinctis, nec totidem partibus concluderetur: quod sane non utique ab oratore desideratur.
4 *Epichirema* Valgius *aggressionem* vocat; Celsus autem judicat, non nostram administrationem, sed ipsam rem, quam aggredimur, id est argumentum, quo aliquid probaturi sumus, etiamsi nondum verbis explanatum, jam tamen mente conceptum, *epi-*
5 *chirema* dici. Aliis videtur, non destinatam, vel inchoatam, sed perfectam probationem hoc nomen accipere, et ultimam speciem: ideoque propria ejus appellatio, et maxime in usu posita est, qua significatur certa quaedam sententiae comprehensio, quae ex tribus
6 minimum partibus constat. Quidam *epichirema rationem* appellarunt; Cicero melius *ratiocinationem*: quanquam et ille nomen hoc duxisse magis a syllogismo videtur. Nam et statum syllogisticum, *ratiocinativum* appellat, exemplisque utitur philosophorum. Et, quoniam est quaedam inter *syllogismum* et *epichirema* vici-
7 nitas, potest videri hoc nomine recte abusus. Ἀπόδειξις est *evidens probatio*, ideoque apud Geometras γραμμικαὶ

ἀποδείξεις dicuntur. Hanc et ab *epichiremate* Caecilius putat differre solo genere conclusionis, et esse *apodixin imperfectum epichirema*, eadem causa, qua diximus *enthymema syllogismo* distare. Nam et *enthymema* syllogismi pars est. Quidam inesse epichiremati apodixin putant, et esse partem ejus confirmantem. Utrumque 8
autem, quanquam diversi auctores, eodem modo finiunt, ut sit ratio per ea, quae certa sunt, incertis fidem non dubiam afferens: quae natura est omnium argumentorum; neque enim certa incertis declarantur. Haec omnia generaliter πίστεις appellant: quod etiamsi propria interpretatione dicere *fidem* possumus, apertius tamen *probationem* interpretabimur. Sed *argumentum* quoque plura significat. Nam et fabulae ad actum sce- 9
narum compositae, *argumenta* dicuntur: et orationum Ciceronis velut thema ipse exponens Pedianus, *Argumentum*, inquit, *tale est*: et ipse Cicero ad Brutum ita scribit: *Veritus fortasse, ne nos in Catonem nostrum transferremus illinc mali quid, etsi argumentum simile non erat.* Quo apparet, omnem ad scribendum destinatam materiam ita appellari. Nec mirum, quum id in- 10
ter opifices quoque vulgatum sit; unde Virgilius, *Argumentum ingens*: vulgoque paullo numerosius opus dicitur *argumentosum*. Sed nunc de *eo* dicendum *argumento* est, quod *probationem*, *indicium*, *fidem*, *aggressionem*, ejusdem rei nomina, facit; parum distincte, ut arbitror. Nam *probatio* et *fides* efficitur non tantum 11
per haec, quae sunt rationis, sed etiam per inartificialia. *Signum* autem, quod ille *indicium* vocat, ab argumentis jam separavi. Ergo, quum sit *argumentum*, *ratio probationem praestans, qua colligitur aliquid per aliud, et quae, quod est dubium, per id, quod dubium non est, confirmat*: necesse est esse aliquid in causa, quod probatione non egeat. Alioqui nihil erit, quo 12
probemus, nisi fuerit, quod aut sit verum, aut videatur, ex quo dubiis fides fiat. Pro certis autem habemus primum, quae sensibus percipiuntur, ut, quae videmus, audimus; qualia sunt *signa*: deinde ea, in quae communi opinione consensum est, *Deos esse, Praestandam pietatem parentibus*: praeterea, quae legibus 13
cauta sunt: quae persuasione, etiamsi non omnium hominum, ejus tamen civitatis aut gentis, in qua res agitur, in mores recepta sunt; ut pleraque in jure, non legibus, sed moribus constant: si quid inter utramque partem convenit: si quid probatum est: denique,

14 cuicunque adversarius non contradicit. Sic enim fiet argumentum, *Quum providentia mundus regatur; administranda est respublica:* ut administranda respublica
15 sit, si liquebit mundum providentia regi. Debet etiam nota esse recte argumenta tractaturo, vis et natura omnium rerum, et quid quaeque earum plerumque ef-
16 ficiat; hinc enim sunt, quae εἰκότα dicuntur. *Credibilium* autem genera sunt tria: unum firmissimum, quia fere accidit, ut, *Liberos a parentibus amari:* alterum velut propensius, *Eum, qui recte valeat, in crastinum perventurum:* tertium tantum non repugnans, *In domo*
17 *furtum factum ab eo, qui domi fuit.* Ideoque Aristoteles in secundo de Arte Rhetorica libro diligentissime est exsecutus, quid cuique rei, et quid cuique homini soleat accidere; et quas res, quosque homines, quibus rebus aut hominibus vel conciliasset vel alienasset ipsa natura: ut, *divitias quid sequatur*, aut *ambitum*, aut *superstitionem; quid boni probent, quid mali petant, quid milites, quid rustici; quo quaeque modo res vitari*
18 *vel appeti soleat.* Verum hoc exsequi mitto: non enim longum tantum, sed etiam impossibile, aut potius infinitum est: praeterea positum in communi omnium intellectu. Si quis tamen desideraverit, a quo peteret,
19 ostendi. Omnia autem credibilia, in quibus pars maxima consistit argumentationis, ex hujusmodi fontibus fluunt, *An credibile sit, a filio patrem occisum, incestum cum filia commissum?* et contra, *veneficium in noverca, adulterium in luxurioso?* illa quoque, *An scelus palam factum? An falsum propter exiguam summam?* quia suos quidque horum velut mores habet: plerumque tamen, non semper: alioqui indubitata essent, non argumenta.

20 Excutiamus nunc *argumentorum locos*: quanquam quibusdam hi quoque, de quibus supra dixi, videntur. *Locos* appello, non, ut vulgo nunc intelliguntur, *in luxuriam* et *adulterium* et similia; sed *sedes argumen-*
21 *torum, in quibus latent, ex quibus sunt petenda.* Nam, ut in terra non omni generantur omnia, nec avem aut feram reperias, ubi quaeque nasci aut morari soleat, ignarus; et piscium quoque genera alia planis gaudent, alia saxosis, regionibus etiam litoribusque discreta sunt, nec helopem nostro mari aut scarum ducas: ita non omne argumentum undique venit; ideoque non passim
22 quaerendum est. Multus alioqui error, et exhausto labore, quod non ratione scrutabimur, non poterimus

invenire nisi casu. At si scierimus, ubi quodque nascatur: quum ad locum ventum erit, facile, quod in eo est, pervidebimus.

Inprimis igitur argumenta *a persona* ducenda sunt: 23
quum sit, ut dixi, divisio, ut omnia in haec duo partiamur, *res* atque *personas*: ut *causa*, *tempus*, *locus*, *occasio*, *instrumentum*, *modus* et cetera, rerum sint accidentia. *Personis* autem non, quicquid accidit, exsequendum mihi est, ut plerique fecerunt, sed, unde argumenta sumi possunt. Ea porro sunt, *Genus*; nam 24
similes parentibus ac majoribus suis plerumque creduntur; et nonnunquam ad honeste turpiterque vivendum inde causae sunt: *Natio*; nam et gentibus proprii mores sunt, nec idem in Barbaro, Romano, Graeco, probabile est: *Patria*; quia similiter etiam civitatum le- 25
ges, instituta, opiniones habent differentiam: *Sexus*; ut latrocinium facilius in viro, veneficium in femina credas: *Aetas*; quia aliud aliis annis magis convenit: *Educatio* et *disciplina*; quoniam refert, a quibus, et quo quisque modo sit institutus: *Habitus corporis*; du- 26
citur enim frequenter in argumentum, species libidinis, robur petulantiae; his contraria in diversum: *Fortuna*; neque enim idem credibile est in divite ac paupere; propinquis, amicis, clientibus abundante, et his omnibus destituto: *Conditionis* etiam distantia est; nam clarus an obscurus, magistratus an privatus, pater an filius, civis an peregrinus, liber an servus, maritus an coelebs, parens liberorum an orbus sit, plurimum distat; *Animi natura*; etenim avaritia, iracundia, mi- 27
sericordia, crudelitas, severitas, aliaque his similia afferunt frequenter fidem, aut detrahunt: sicut *Victus*, luxuriosus, an frugi, an sordidus, quaeritur: *Studia* quoque; nam rusticus, forensis, negotiator, miles, navigator, medicus, aliud atque aliud efficiunt. Intu- 28
endum etiam, *quid affectet* quisque; locuples videri an libertus, justus an potens? Spectantur *ante acta dictaque*. Ex praeteritis enim aestimari solent praesentia. His adjiciunt quidam *Commotionem*; hanc accipi volunt temporarium animi motum, sicut *iram*, *pavorem*: *Con-* 29
silia autem et praesentis et praeteriti et futuri temporis: quae mihi, etiamsi personis accidunt, per se referenda tamen ad illam partem argumentorum videntur, quam *ex causis* ducimus: sicut *habitus* quidam animi, quo tractatur, *amicus an inimicus*. Ponunt in 30
persona et *nomen*; quod quidem ei accidere necesse

est, sed in argumentum raro cadit: nisi quum aut ex causa datum est, ut, *Sapiens*, *Magnus*, *Plenus*; aut et ipsum alicujus cogitationis attulit causam, ut Lentulo conjurationis, quod libris Sibyllinis aruspicumque responsis *dominatio dari tribus Corneliis* dicebatur, seque eum tertium esse credebat post Sullam Cinnamque
31 quia et ipse Cornelius erat. Nam et illud apud Euripidem frigidum sane, quod nomen *Polynicis*, ut argumentum morum, frater incessit. Jocorum tamen ex eo frequens materia, qua Cicero in Verrem non semel usus est. Haec fere circa personas sunt, aut his similia. Neque enim complecti omnia vel hac in parte vel in ceteris possumus, contenti, rationem plura quaesituris ostendere.

32 Nunc ad *res* transeo, in quibus maxime sunt personis juncta, quae agimus, ideoque prima tractanda In omnibus porro, quae fiunt, quaeritur aut *Quare?* aut *Ubi?* aut *Quando?* aut *Quomodo?* aut *Per quae* facta
33 sunt. Ducuntur igitur argumenta *ex causis factorum* vel *futurorum:* quarum materiam, quam ὕλην alii δύναμιν alii nominaverunt, in duo genera, sed quaternas utriusque dividunt species. Nam fere versatur *ratio faciendi* circa *bonorum adeptionem*, *incrementum*, *conservationem*, *usum*: aut *malorum evitationem*, *liberationem*, *imminutionem*, *tolerantiam*; quae et in de-
34 liberando plurimum valent. Sed has causas habent recta; prava contra ex falsis opinionibus veniunt. Nam est his initium ex iis, quae credunt bona aut mala inde errores exsistunt, et pessimi affectus: in quibus sunt *ira*, *odium*, *invidia*, *cupiditas*, *spes*, *ambitus*, *audacia*, *metus*, cetera generis ejusdem. Accedunt alia quando fortuita, *ebrietas*, *ignorantia*: quae interim ad veniam valent, interim ad probationem criminis: ut *si quis*, *dum alii insidiatur*, *alium dicatur interemisse*
35 *Causae* porro non ad convincendum modo, quod objicitur, sed ad defendendum quoque excuti solent, quum quis se recte fecisse, id est honesta causa, contendit
36 qua de re latius in tertio libro dictum est. *Finitionis* quoque quaestiones ex causis interim pendent, *An tyrannicida*, *qui tyrannum*, *a quo deprehensus in adulterio fuerat*, *occidit?* *An sacrilegus*, *qui*, *ut hostes ur*
37 *expelleret*, *arma templo affixa detraxit?* Ducuntur argumenta et *ex loco*. Spectatur enim ad fidem probationis, *Montanus an planus*, *maritimus an mediterraneus*, *consitus an incultus*, *frequens an desertus*, *propinquus*

an remotus, opportunus consiliis an adversus? quam
partem videmus vehementissime pro Milone tractasse
Ciceronem. Et haec quidem ac similia ad conjecturam 38
frequentius pertinent: sed interim ad jus quoque, *Pri-*
vatus an publicus, sacer an profanus, noster an alienus?
ut in persona, *magistratus, pater, peregrinus.* Hinc 39
enim quaestiones oriuntur, *Privatam pecuniam sustuli-*
sti; verum, quia de templo, non furtum, sed sacrilegi-
um est. Occidisti adulterum, quod lex permittit: sed,
quia in lupanari, caedes est. Injuriam fecisti: sed, quia
magistratui, majestatis actio est. Vel contra, *Licuit,* 40
quia pater eram, quia magistratus. Sed circa *facti* con-
troversiam argumenta praestant, circa *juris* lites mate-
riam quaestionum. Ad *qualitatem* quoque frequenter
pertinet locus: neque enim idem ubique aut licet aut
decorum est; quin etiam, in qua quidque civitate quae-
ratur, interest; moribus enim et legibus distant. Ad 41
commendationem quoque et invidiam valet. Nam et
Ajax apud Ovidium, *Agimus*, inquit, *ante rates cau-*
tam, et mecum confertur Ulixes? Et Miloni inter cete-
ra objectum est, *quod Clodius in monumentis ab eo ma-*
iorum suorum esset occisus. Ad *suadendi* momenta idem 42
valet, sicut *tempus*, cujus tractatum subjungam. Ejus
autem (ut alio loco jam dixi) duplex significatio est.
Generaliter enim et *specialiter* accipitur. Prius illud
est, *nunc, olim, sub Alexandro, quum apud Ilium pug-*
natum est; denique *praeteritum, instans, futurum.* Hoc
sequens habet et *constituta* discrimina, *aestate, hieme,*
noctu, interdiu; et *fortuita*, in *pestilentia*, in *bello*, in
convivio. Latinorum quidam satis significari putave- 43
runt, si illud *generale, tempus*; hoc *speciale, tempora*
vocarent. Quorum utrorumque ratio et in consiliis
quidem, et in illo demonstrativo genere versatur; sed
in judiciis frequentissima est. Nam et juris quaestio- 44
nes facit, et qualitatem distinguit, et ad conjecturam
plurimum confert: ut quum interim probationes inex-
pugnabiles afferat, quales sunt, si dicatur (ut supra
dixi) signator, qui ante diem tabularum decessit: aut
commisisse aliquid, vel quum infans esset, vel quum
omnino natus non esset; praeter id, quod omnia facile 45
argumenta aut ex iis, quae *ante rem* facta sunt, aut ex
conjunctis rei, aut *insequentibus* ducuntur. Ex *antece-*
dentibus, Mortem minatus es, noctu existi, proficiscen-
tem antecessisti; causae quoque factorum praeteriti sunt
temporis. *Secundum* tempus subtilius quidam, quam 46

necesse erat, diviserunt, ut esset *juncti*, *Sonus auditus est*; adhaerentis; *Clamor sublatus est*. *Insequentis* sunt illa, *Latuisti*, *profugisti*; *livores et tumores apparuerunt*. Iisdem temporum gradibus defensor utetur ad
47 detrahendam ei, quod objicitur, fidem. In his omnis factorum dictorumque ratio versatur, sed dupliciter. Nam fiunt quaedam, quia aliud postea futurum est; quaedam, quia aliud antea factum est: ut, quum objicitur reo lenocinii, quod speciosam adulterii damnatam quandam emerit; aut parricidii reo luxurioso, quod dixerit patri, *Non amplius me objurgabis*: nam et ille, non quia emit, leno est; sed, quia leno erat, emit: nec hic, quia sic erat locutus, occidit; sed, quia
48 erat occisurus, sic locutus est. *Casus* autem, qui et ipse praestat argumentis locum, sine dubio est ex insequentibus; sed quadam proprietate distinguitur, ut si dicam: *Melior dux Scipio, quam Annibal: vicit Annibalem. Bonus gubernator: nunquam fecit naufragium. Bonus agricola: magnos sustulit fructus.* Et contra: *Sumptuosus fuit: patrimonium exhausit. Turpiter vixit*
49 *omnibus invisus est.* Intuendae sunt, praecipue in conjecturis, et *Facultates*; credibilius est enim occisos a pluribus pauciores, a firmioribus imbecilliores, a vigilantibus dormientes, a praeparatis inopinantes. Quo-
50 rum contraria in diversum valent. Haec et in deliberando intuemur, et in judiciis ad duas res solemus referre: *An voluerit quis? An potuerit?* nam et voluntatem spes facit. Hinc illa apud Ciceronem conjectura: *Insidiatus est Clodius Miloni, non Milo Clodio: ille cum servis robustis, hic cum mulierum comitatu; ille in equo, hic in rheda; ille expeditus, hic penula irretitus.*
51 Facultati autem licet *Instrumentum* conjungere; sunt enim in parte facultatis et copiae. Sed ex instrumento aliquando etiam signa nascuntur, ut *spiculum in cor-*
52 *pore inventum.* His adjicitur *Modus*, quem τρόπον dicunt, quo quaeritur, *Quemadmodum quid sit factum*: idque tum ad qualitatem scriptumque pertinet, ut, si negemus, *adulterum veneno licuisse occidere, sed ferro oportuisse*; tum ad conjecturas quoque, ut, si dicar *bona mente factum, ideo palam; mala, ideo ex insidiis noctu, in solitudine.*

53 In rebus autem omnibus, de quarum vi aut natura quaeritur, quasque etiam citra complexum personarum ceterorumque, ex quibus fit causa, per se intueri possumus, tria sine dubio rursus spectanda sunt, *An sit*

Qui

Quid sit? *Quale sit*? sed, quia sunt quidam loci argumentorum his omnibus communes, dividi haec tria genera non possunt, ideoque locis potius, ut in quosque incurrent, subjicienda sunt. Ducuntur ergo argumenta 54
ex finitione, seu *fine*: nam utroque modo traditur. Ejus duplex ratio est: aut enim simpliciter quaeritur, *sitne hoc virtus*? aut praecedente finitione, *Quid sit virtus*. Id aut universum verbis complectimur, ut, *Rhetorice est bene dicendi scientia*; aut per partes, ut, *Rhetorice est recte inveniendi, et disponendi, et eloquendi, cum firma memoria, et cum dignitate actionis, scientia*. Praeterea finimus aut *vi*, sicut superiora, aut 55
ἐτυμολογίᾳ, ut si *assiduum* ab aere dando, et *locupletem* a locorum, *pecuniosum* a pecorum copia. *Finitioni* subjecta maxime videntur *genus*, *species*, *differens*, *proprium*. Ex his omnibus argumenta ducuntur. *Genus* ad 56
probandam speciem minimum valet, plurimum ad refellendam. Itaque *non, quia est arbor, platanus est*; at, *quod non est arbor, utique platanus non est: Nec, quod non est virtus, utique potest esse justitia*. Itaque a genere perveniendum est ad ultimam speciem: ut, *Homo est animal*, non est satis: id enim genus est: *mortale*, etiamsi est species, cum aliis tamen communis finitio: *rationale*, nihil supererit ad demonstrandum id quod velis. Contra, *species* firmam probatio- 57
nem habet generis, infirmam refutationem. Nam, *quod justitia est, utique virtus est; quod non est justitia, potest esse virtus, si est fortitudo, constantia, continentia*. Nunquam itaque tolletur a specie genus, nisi omnes species, quae sunt generi subjectae, removeantur: hoc modo, *Quod neque immortale est, neque mortale, animal non est*. His adjiciunt *propria* et *differentia*. Pro- 58
priis confirmatur finitio, differentibus solvitur. *Proprium* autem est, aut quod soli accidit, ut homini *sermo*, *risus*: aut quod utique accidit, sed non soli, ut igni *calefacere*. Et sunt ejusdem rei plura propria, ut ipsius ignis *lucere*, *calere*. Itaque, quodcunque proprium deerit, solvet finitionem: non utique, quodcunque erit, confirmabit. Saepissime autem, quid sit pro- 59
prium cujusque, quaeritur: ut, si per *ἐτυμολογίαν* dicatur, *Tyrannicidae proprium est tyrannum occidere*, negemus; non enim, si traditum sibi eum carnifex occiderit, tyrannicida vocetur; nec si imprudens vel invitus. Quod autem proprium non erit, differens erit, 60
ut, *Aliud est servum esse, aliud servire*; qualis esse in

addictis quaestio solet: *Qui servus est, si manumittatur, fit libertinus, non itidem addictus:* et plura, de
61 quibus alio loco. Illud quoque *differens* vocant, quum, genere in species diducto, species ipsa discernitur. *Animal*, genus; *Mortale*, species; *Terrenum* vel *Bipes*, differens: nondum enim proprium est, sed jam differt a marino vel quadrupede: quod non tam ad argumentum pertinet, quam ad diligentem finitionis comprehen-
62 sionem. Cicero *genus* et *speciem*, quam eandem *formam* vocat, a *finitione* diducit, et iis, quae *ad aliquid* sunt, subjicit: ut, *si is, cui argentum omne legatum est, petat signatum quoque*, utatur genere: at, *si quis, quum legatum sit ei, quae viro materfamilias esset, neget deberi ei, quae in manum non convenerit*: specie:
63 quoniam duae formae sint matrimoniorum. *Divisione* autem adjuvari finitionem docet, eamque differre a *partitione*: quod haec sit totius in partes, illa generis in formas. Partes incertas esse, ut, *Quibus constet respublica*; formas certas, ut, *Quot sint species rerumpublicarum*, quas tres accepimus, quae populi, quae pau-
64 corum, quae unius potestate regerentur. Et ille quidem non his exemplis utitur, quia scribens ad Trebatium ex jure ea ducere maluit; ego apertiora posui. *Propria* vero ad conjecturae quoque pertinent partem: ut, quia proprium est boni *recte facere;* iracundi *verbis excandescere*, esse credantur, aut contra. Nam ut quaedam in quibusdam utique non sunt, et ratio ita,
65 quamvis ex diverso, eadem est. *Divisio* et ad probandum simili via valet, et ad refellendum. Probationi interim satis est unum habere, hoc modo, *Ut sit civis, aut natus sit oportet, aut factus:* utrumque tollendum
66 est, *Nec natus, nec factus est.* Fit hoc et multiplex, idque est argumentorum genus ex remotione, quo modo efficitur totum falsum, modo id, quod relinquitur, verum. Totum falsum est hoc modo: *Pecuniam credidisse te dicis: aut habuisti ipse, aut ab aliquo accepisti, aut invenisti, aut surripuisti. Si neque domi habuisti, neque ab aliquo accepisti, nec cetera, non credidisti.*
67 Reliquum fit verum sic: *Hic servus, quem tibi vindicas, aut verna tuus est, aut emptus, aut donatus, aut testamento relictus, aut ex hoste captus, aut alienus;* deinde remotis prioribus, supererit *alienus.* Periculosum, et cum cura intuendum genus; quia, si in proponendo unum quodlibet omiserimus, cum risu quoque
68 tota res solvitur. Tutius, quod Cicero pro Cecinna fa-

cit, quum interrogat, *si haec actio non sit, quae sit?* simul enim removentur omnia. Vel quum duo ponentur inter se contraria, quorum tenuisse utrumlibet sufficiat: quale Ciceronis est, *Unum quidem certe, nemo erit tam iniquus Cluentio, qui mihi non concedat; si constet corruptum illud esse judicium, aut ab Habito, aut ab Oppianico esse corruptum; si doceo non ab Habito, vinco ab Oppianico; si ostendo ab Oppianico, purgo Habitum.* Fit etiam ex duobus (quorum necesse est 69
alterum verum) eligendi adversario potestas, efficiturque, ut, utrum elegerit, noceat. Facit hoc Cicero pro Oppio: *Utrum, quum Cottam appetisset, aut quum ipse sese conaretur occidere, telum ei e manibus ereptum est?* Et pro Vareno: *Optio vobis datur, utrum velitis casu illo itinere Varenum usum esse, an hujus persuasu et inductu.* Deinde utraque facit accusatori contraria. Inte- 70
rim duo ita proponuntur, ut utrumlibet electum idem efficiat: quale est, *Philosophandum est, etiamsi non est philosophandum.* Et illud vulgatum, *Quo schema, si intelligitur? quo, si non intelligitur?* Et, *Mentietur in tormentis, qui dolorem pati potest: mentietur, qui non potest.*

Ut sunt autem tria tempora, ita ordo rerum tri- 71
bus momentis consertus est; habent enim omnia *initium, incrementum, summam*; ut *jurgium*, deinde *caedes*, et *strages.* Est ergo hic quoque argumentorum locus invicem probantium. Nam et ex initiis summa colligitur: quale est, *Non possum togam praetextam sperare, quum exordium pullum videam:* et contra, *Non dominationis causa Sullam arma sumpsisse*, argumentum est *dictatura deposita.* Similiter ex *incremento* in utramque partem 72
lucitur ratio rei quum in conjectura, tum etiam in ractatu aequitatis, *An ad initium summa referenda sit?* d est, *An ei caedes imputanda sit, a quo jurgium coit?* Est argumentorum locus ex *similibus*, *Si continen-* 73
ia virtus, *utique et abstinentia: Si fidem debet tutor, t procurator.* Hoc est ex eo genere, quod ἐπαγωγὴν raeci vocant, Cicero *inductionem.* Ex *dissimilibus*, Non, *si laetitia bonum, et voluptas: Non, quod mulieri, lem pupillo.* Ex *contrariis*, *Frugalitas bonum, luxuria nim malum: Si malorum causa bellum est, erit emenatio pax: Si veniam meretur, qui imprudens nocuit, on meretur praemium, qui imprudens profuit.* Ex *pug-* 74
antibus, *Qui est sapiens, stultus non est.* Ex *consequentibus*, sive *adjunctis*, *Si est bonum justitia, recte*

judicandum: Si malum perfidia, non est fallendum. Idem retro. Nec sunt his dissimilia, ideoque huic loco subjicienda, quum et ipsa naturaliter congruant: *Quod quis non habuit, non perdidit: Quem quis amat, sciens non laedit: Quem quis heredem suum esse voluit, carum habuit, habet, habebit.* Sed quum sint indubitata, vim habent
75 paene signorum immutabilium. Sed haec *consequentia* dico, *ἀκόλουθα*; est enim consequens sapientiae *bonitas*: illa *sequentia*, *παρεπόμενα*, quae postea facta sunt, aut futura. Nec sum de nominibus anxius; vocet enim ut voluerit quisque, dum vis rerum ipsa manifesta sit;
76 appareatque, hoc temporis, illud esse naturae. Itaque non dubito haec quoque *consequentia* (quamvis ex prioribus dent argumentum ad ea, quae sequuntur), quorum quidam duas species esse voluerunt: *Actionis*, ut pro Oppio, *Quos educere invitos in provinciam non potuit, eos invitos retinere qui potuit? Temporis*, in Verrem, *Si finem Praetoris edicto afferunt Kalendae Januarii, cur non initium quoque edicti nascatur a Kalendis*
77 *Januarii?* Quod utrumque exemplum tale est, ut idem in diversum, si retro agas, valeat. Consequens enim est, eos, qui inviti duci non potuerint, invitos non
78 potuisse retineri. Illa quoque, quae *ex rebus mutuam confirmationem praestantibus* ducuntur (quae proprii generis videri quidam volunt, et vocant *ἐκ τῶν πρὸς ἄλληλα*, Cicero *ex rebus sub eandem rationem venientibus* fortiter consequentibus junxerim: *Si portorium Rhodii locare honestum est, et Hermocreonti conducere, et*
79 *Quod discere honestum, et docere.* Unde illa, non ha ratione dicta, sed efficiens idem, Domitii Afri sententia est pulchra, *Ego accusavi, vos damnastis.* Est invicem *consequens* et quod ex diversis idem ostendit: ut *qui mundum nasci dicit, per hoc ipsum et deficere sig-*
80 *nificet, quia deficit omne, quod nascitur.* Simillima est his argumentatio, qua colligi solent *ex iis, quae fiunt, ea, quae efficiuntur*, aut contra, quod genus *causis* vocant. Haec interim *necessario* fiunt, interim plerumque, sed *non necessario.* Nam *corpus in lumine utique umbram facit, et umbra, ubicunque est, ibi est*
81 *corpus ostendit.* Alia sunt, ut dixi, *non necessaria*, ve utrinque, vel ex altera parte. *Sol colorat: non utique qui est coloratus, a sole est. Iter pulverulentum facit: sed neque omne iter pulverem movet: nec, quisquis est*
82 *pulverulentus, ex itinere est.* Quae utique fiunt, tali sunt: *Si sapientia bonum virum facit, bonus vir est*

utique sapiens: ideoque, *Boni est honeste facere*; *mali, turpiter*: *et, qui honeste faciunt, boni*; *qui turpiter, mali judicantur*; recte. At *exercitatio plerumque robustum corpus facit*; *sed non, quisquis est robustus, exercitatus*; *nec, quisquis exercitatus, robustus est*: *Nec, quia fortitudo praestat, ne mortem timeamus, quisquis mortem non timuerit, vir fortis erit existimandus*: *Nec, si capitis dolorem facit, inutilis hominibus sol est.* Et 83
haec ad *hortativum* maxime genus pertinent: *Virtus facit laudem, sequenda igitur*: *at voluptas infamiam, fugienda igitur.* Recte autem monemur, causas non utique ab ultimo esse repetendas: ut Medea, *Utinam ne* 84
in nemore Pelio; quasi vero id eam fecerit miseram aut nocentem, quod illic ceciderit *abiegna ad terram trabes*; et Philocteta Paridi, *Si imperasses tibi, ego nunc non essem miser*; quo modo pervenire quolibet, retro causas legentibus, licet. His illud adjicere ridiculum pu- 85
tarem, nisi eo Cicero uteretur, quod *conjugatum* vocant: ut, *Eos, qui rem justam faciant, juste facere*, quod certe non eget probatione, *Quod compascuum est, compascere licere.* Quidam haec, quae vel ex causis vel ex 86
efficientibus diximus, alieno nomine vocant ἐκβάσεις, id est *exitus*. Nam nec hic aliud tractatur, quam quid ex quoque eveniat. *Apposita* vel *comparativa* dicuntur, quae majora ex minoribus, minora ex majoribus, paria ex paribus probant. Confirmatur *conjectura* ex majore, *Si* 87
quis sacrilegium facit, faciet et furtum: ex minore, *Qui facile ac palam mentitur, pejerabit*: ex pari, *Qui ob rem judicandam pecuniam accepit, et ob dicendum falsum testimonium accipiet. Juris* confirmatio est ejusmo- 88
di: ex majore, *Si adulterum occidere licet, et loris caedere*: ex minore, *Si furem nocturnum occidere licet, quid latronem?* ex pari, *Quae poena adversus interfectorem patris justa est, eadem adversus matris*; quorum omnium tractatus versatur in syllogismis. Illa magis 89
finitionibus aut qualitatibus prosunt, *Si robur corporibus bonum non est, minus sanitas*: *Si furtum scelus, magis sacrilegium*: *Si abstinentia virtus, et continentia*: *Si mundus providentia regitur, administranda est respublica*: *Si domus aedificari sine ratione non potest, quid ni agenda navalium cura, et armorum?* Ac mihi quidem suf- 90
ficeret hoc genus, sed in species secatur. Nam *ex pluribus ad unum*, et *ex uno ad plura*, (unde est, *Quod semel, et saepius*,) et *ex parte ad totum*, et *ex genere ad speciem*, et *ex eo quod continet, ad id quod continetur*, aut *ex diffici-*

lioribus ad faciliora, et *ex longe positis ad propiora*, et ad omnia, quae contra haec sunt, eadem ratione ar-
91 gumenta ducuntur. Sunt enim et haec majora et minora, aut certe vim similem obtinent: quae si persequamur, nullus erit ea concidendi modus. Infinita est enim rerum comparatio, *jucundiora*, *gratiora*, *magis necessaria*, *honestiora*, *utiliora*. Sed mittamus plura, ne
92 in eam ipsam, quam vito, loquacitatem incidam. Exemplorum quoque ad haec infinitus est numerus, sed paucissima attingam. Ex majore, pro Cecinna, *Quod exercitus armatos movet, id advocationem non videbitur movisse*? Ex faciliore, in Clodium et Curionem, *Ac vide, an facile fieri tu potueris, quum is factus non sit,*
93 *cui tu concessisti*. Ex difficiliore, *Vide quaeso, Tubero, ut, qui de meo facto non dubitem, de Ligarii audeam dicere*. Et ibi, *An sperandi Ligario causa non sit, quum mihi apud te locus sit etiam pro altero deprecandi*? Ex minore, pro Cecinna, *Itane scire esse armatos sat est, ut vim factam probes; in manus eorum incidere non est*
94 *satis*? Ergo, ut breviter contraham summam, ducuntur argumenta a *personis*, *causis*, *locis*, *tempore* (cujus tres partes diximus, *praecedens*, *conjunctum*, *insequens*), *facultatibus* (quibus *instrumentum* subjecimus), *modo* (id est, ut quidque sit factum), *finitione*, *genere*, *specie*, *differentibus*, *propriis*, *remotione*, *divisione*, *initio*, *incrementis*, *summa*, *similibus*, *dissimilibus*, *pugnantibus*, *consequentibus*, *efficientibus*, *effectis*, *eventis*, *jugatis*, *comparatione*, quae in plures diducitur species.

95 Illud adjiciendum videtur, duci argumenta, non a confessis tantum, sed etiam *a fictione*, quod Graeci κατ' ὑπόθεσιν vocant; et quidem ex omnibus iisdem locis, quibus superiora, quia totidem species esse pos-
96 sunt fictae, quot verae. Nam *fingere* hoc loco est proponere aliquid, quod, si verum sit, aut solvat quaestionem, aut adjuvet: deinde id, de quo quaeritur, facere illi simile. Id quo faciliùs accipiant juvenes nondum scholam egressi, primo familiaribus magis ei ae-
97 tati exemplis ostendam. Lex: *qui parentes non aluerit, vinciatur*. Non alit aliquis, et vincula nihilominus recusat. Utitur fictione, *si miles, si infans sit, si reipublicae causa absit*. Et illa contra optionem fortium,
98 *si tyrannidem petas, si templorum eversionem*. Plurimum ea res virium habet contra scriptum. Utitur hi Cicero pro Cecinna, *UNDE TU, AUT FAMILIA, AU PROCURATOR TUUS. Si me villicus tuus solus deje*

cisset. Si vero ne habeas quidem servum praeter eum, qui me dejecerit, et alia in eodem libro plurima. Ve- 99
rum eadem fictio valet et ad qualitates, *Si Catilina cum suo consilio nefariorum hominum, quos secum eduxit, hac de re posset judicare, condemnaret L. Murenam;* et ad amplificationem, *Si hoc tibi inter coenam in illis immanibus poculis tuis accidisset.* Sic et, *Si respublica vocem haberet.*

Has fere sedes accepimus probationum in univer- 100
sum, quas neque generatim tradere sat est, quum ex qualibet earum innumerabilis argumentorum copia oriatur; neque per singulas species exsequi patitur natura rerum, quod qui sunt facere conati, duo pariter subierunt incommoda, ut et nimium dicerent, nec tamen totum. Unde plurimi, quum in hos inexplicabiles la- 101
queos inciderunt, omnem, etiam quem ex ingenio suo poterant habere, conatum, velut astricti certis legum vinculis, perdiderunt: et, magistrum respicientes, naturam ducem sequi desierunt. Nam ut per se non suf- 102
ficiet scire, omnes probationes *aut a personis aut a rebus peti*, quia utrumque in plura dividitur: ita *ex antecedentibus* et *junctis* et *sequentibus* trahenda esse argumenta qui acceperit, num protinus in hoc sit instructus, ut, quid in quaque causa ducendum sit ex his, sciat? praesertim, quum plurimae probationes in ipso 103
causarum complexu reperiantur, ita ut sint cum alia lite nulla communes, eaeque sint et potentissimae, et minime obviae, quia communia ex praeceptis accepimus, propria invenienda sunt. Hoc genus argumento- 104
rum sane dicamus *ex circumstantia*, quia *περίστασιν* dicere aliter non possumus, vel ex iis, quae cujusque causae propria sunt: ut in illo adultero sacerdote, qui lege, qua unius servandi potestatem habebat, se ipse servare voluit, proprium controversiae est dicere, *Non unum nocentem servabas, quia, te dimisso, adulteram occidere non licebat.* Hoc enim argumentum lex facit, quae prohibet adulteram sine adultero occidere. Et il- 105
la, in qua lex est, *ut argentarii dimidium ex eo, quod debebant, solverent: creditum suum totum exigerent.* Argentarius ab argentario solidum petit. Proprium ex materia est argumentum creditoris, idcirco adjectum esse in lege, *ut argentarius totum exigeret*; adversus alios enim non opus fuisse lege: quum omnes praeterquam ab argentariis totum exigendi jus haberent. Quum 106
multa autem novantur in omni genere materiae, tum

praecipue in iis quaestionibus, quae scripto constant, quia vocum et in singulis ambiguitas frequens et adhuc
107 in conjunctis magis. Et haec ipsa plurium legum aliorumve scriptorum, vel congruentium, vel repugnantium complexu varientur necesse est; quum res rei, aut jus juris quasi signum est. *Non debui tibi pecuniam; nunquam me appellasti, usuram non accepisti, ultro a me mutuatus es.* Lex est, *Qui patri proditionis reo non affuerit, exheres sit.* Negat: *nisi si pater absolutus sit.* Quid signi? Lex altera: *Proditionis damnatus cum ad-*
108 *vocato exsulet.* Cicero pro Cluentio Publium Popilium et Tiberium Guttam dicit, *non judicii corrupti, sed ambitus esse damnatos.* Quid signi? *quod accusatores eorum, qui erant ipsi ambitus damnati, e lege sint post*
109 *hanc victoriam restituti.* Nec minus in hoc curae debet adhiberi, quid proponendum; quam, quomodo sit, quod proposueris, probandum. Hic omnino vis inventionis, si non major, certe prior. Nam ut tela supervacua sunt nescienti, quid petat: sic argumenta, nisi praevideris, cui rei adhibenda sint. Hoc est, quod com-
110 prehendi arte non possit. Ideoque, quum plures eadem didicerint, generibus argumentorum similibus utentur; alius alio plura, quibus utatur, inveniet. Sit exempli gratia proposita controversia, quae communes minime
111 cum aliis quaestiones habet: *Quum Thebas evertisset Alexander, invenit tabulas, quibus, centum talenta mutua Thessalis dedisse Thebanos, continebatur. Has, quia erat usus commilitio Thessalorum, donavit his ultro; postea restituti a Cassandro Thebani reposcunt Thessalos.* Apud Amphictyonas agitur. *Centum talenta et credidisse*
112 *eos constat, et non recepisse.* Lis omnis ex eo, quod Alexander ea Thessalis donasse dicitur, pendet. Constat illud quoque, *non esse his ab Alexandro pecuniam datam;* quaeritur ergo, *an perinde sit, quod datum est,*
113 *ac si pecuniam dederit?* Quid proderunt argumentorum loci, nisi haec prius videro, *nihil eum egisse donando, non potuisse donare, non donasse?* Et prima quidem actio facilis ac favorabilis repetentium jure, quod vi sit ablatum: sed hinc vehemens quaestio et aspera exoritur de jure belli, dicentibus Thessalis, hoc regna, po-
114 pulos, fines gentium atque urbium contineri. Inveniendum contra est, quo distet haec causa a ceteris, quae in potestatem victoris venirent: nec circa probationem res haeret, sed circa propositionem. Dicamus inprimis: *In eo, quod in judicium deduci potest, nihil valere*

jus belli: nec armis erepta, nisi armis posse retineri. Itaque, ubi illa valeant, non esse judicem: ubi judex sit, illa nihil valere. Hoc inveniendum est, ut adhiberi pos- 115
sit argumentum: *Ideo captivos, si in patriam suam redierint, liberos esse, quia bello parta nonnisi eadem vi possideantur.* Proprium est et illud causae, quod Amphictyones judicant (ut alia apud centumviros, alia apud privatum judicem in iisdem quaestionibus ratio). Tum 116
secundo gradu, non potuisse donari a victore jus, *quia id demum sit ejus, quod teneat: jus, quod sit incorporale, apprehendi manu non posse.* Hoc reperire difficilius, quam, quum inveneris, argumentis adjuvare, *ut alia sit conditio heredis, alia victoris, quia ad illum jus, ad hunc res transeat.* Proprium deinde materiae, *jus publici cre-* 117
diti transire ad victorem non potuisse, quia, quod populus crediderit, omnibus debeatur: et, quamdiu quilibet unus superfuerit, esse eum totius summae creditorem: Thebanos autem non omnes in Alexandri manu fuisse. Hoc non extrinsecus probatur, quae vis est argumenti, 118
sed ipsum per se valet. Tertii loci pars prior magis vulgaris, *non in tabulis esse jus*: itaque multis argumentis defendi potest. Mens quoque Alexandri duci debet in dubium, *honorarit eos, an deceperit.* Illud jam rursus proprium materiae, et velut novae controversiae, *quod restitutione recepisse jus, etiamsi quod amiserint, Thebani videntur.* Hic et, quid Cassander velit, quaeritur: sed vel potentissima apud Amphictyonas aequi tractatio est.

Haec non idcirco dico, quod inutilem horum loco- 119
rum, ex quibus argumenta ducuntur, cognitionem putem, alioqui nec tradidissem; sed ne se, qui cognoverint ista, si cetera negligant, perfectos protinus atque consummatos putent: et, nisi in ceteris, quae mox praecipienda sunt, elaboraverint, mutam quandam scientiam consecutos intelligant. Neque enim artibus editis factum 120
est, ut argumenta inveniremus: sed dicta sunt omnia, antequam praeciperentur: mox ea scriptores observata et collecta ediderunt. Cujus rei probatio est, quod exemplis eorum veteribus utuntur, et ab oratoribus illa repetunt, ipsi nullum novum et, quod non sit dictum, inveniunt. Artifices ergo illi, qui dixerunt: sed habenda his 121
quoque gratia est, per quos labor nobis est detractus. Nam, quae priores beneficio ingenii singula invenerunt, nobis et non sunt requirenda et nota omnia. Sed non magis hoc sat est, quam palaestram didicisse, nisi corpus exercitatione, continentia, cibis, ante omnia natura

juvatur, sicut contra ne illa quidem satis sine arte pro-
122 fuerint. Illud quoque studiosi eloquentiae cogitent, neque omnibus in causis, quae demonstravimus, cuncta posse reperiri: neque, quum proposita fuerit materia dicendi, scrutanda singula, et velut ostiatim pulsanda, ut sciant, an ad probandum id, quod intendimus, forte re-
123 spondeant: nisi quum discunt, et adhuc usu carent. Infinitam enim faciat ipsa res dicendi tarditatem, si semper necesse sit, ut, tentantes unumquodque eorum, quod sit aptum atque conveniens, experiendo noscamus: nescio, an etiam impedimento futura sint, nisi et animi quaedam ingenita natura, et studio exercitata velocitas,
124 recta nos ad ea, quae conveniunt causae, ferant. Nam, ut cantus vocis plurimum juvat sociata nervorum concordia; si tamen tardior manus, nisi inspectis demensisque singulis, quibus quaeque vox fidibus jungenda sit, dubitet, potius fuerit esse contentum eo, quod simplex canendi natura tulerit: ita hujusmodi praeceptis debet quidem aptata esse et citharae modo intenta ratio doc-
125 trinae: sed hoc exercitatione multa consequendum, ut, quemadmodum illorum artificum, etiamsi alio spectent, manus tamen ipsa consuetudine ad graves, acutos, mediosque horum sonos fertur, sic oratoris cognitionem nihil moretur haec varietas argumentorum et copia, sed quasi offerat se et occurrat: et, ut literae syllabaeque scribentium cogitationem non exigunt, sic rationes sponte quadam sequantur.

XI. Tertium genus ex iis, quae extrinsecus adducuntur in causam, Graeci vocant *παράδειγμα*: quo nomine et generaliter usi sunt in omni similium appositione, et specialiter in iis, quae rerum gestarum auctoritate nituntur. Nostri fere *similitudinem* vocare maluerunt, quod ab illis *παραβολὴ* dicitur; hoc alterum, *exemplum*: quanquam et hoc, simile est; et illud, ex-
2 emplum. Nos, quo facilius propositum explicemus, utrumque *παράδειγμα* esse credamus, et ipsi appellemus *exemplum*. Nec vereor, ne videar repugnare Ciceroni, quanquam *collationem* separet ab *exemplo*. Nam idem omnem argumentationem dividit in duas partes, *inductionem* et *ratiocinationem*, ut plerique Graecorum in *παραδείγματα* et *ἐπιχειρήματα*: dixeruntque *παρά-*
3 *δειγμα*, *ῥητορικὴν ἐπαγωγήν*. Nam illa, qua plurimum est Socrates usus, hanc habuit viam: quum plura interrogasset, quae fateri adversario necesse esset, no-

vissime id, de quo quaerebatur, inferebat, cui simile concéssisset. Id est *inductio.* Hoc in oratione fieri non potest; sed, quod illic interrogatur, hic fere sumitur. Illa interrogatio talis: *Quod est pomum generosissimum? nonne, quod optimum?* concedetur. *Quid equus? qui generosissimus? nonne, qui optimus?* et plura in eundem modum. Deinde, cujus rei gratia rogatum est, *Quid homo? nonne is generosissimus, qui optimus?* fatendum erit. Hoc in testium interrogatione valet plurimum, in oratione perpetua dissimile est; etenim sibi ipse respondet orator. *Quod pomum generosissimum? puto, quod optimum; et equus? qui velocissimus: ita hominum, non qui claritate nascendi, sed qui virtute maxime excellet.* 4 5

Omnia igitur ex hoc genere sumpta, necesse est aut *similia* esse, aut *dissimilia*, aut *contraria.* Similitudo assumitur interim et ad orationis ornatum; sed illa, quum res exiget, nunc ea, quae ad probationem pertinent, exsequar. Potentissimum autem est inter ea, quae sunt hujus generis, quod proprie vocamus *Exemplum*, id est rei gestae, aut ut gestae, utilis ad persuadendum id, quod intenderis, commemoratio. Intuendum igitur, totum simile sit, an ex parte: ut aut omnia ex eo sumamus, aut quae utilia erunt. Simile est: *Jure occisus est Saturninus, sicut Gracchi.* Dissimile, *Brutus occidit liberos proditionem molientes: Manlius virtutem filii morte multavit.* Contrarium, *Marcellus ornamenta Syracusanis hostibus restituit; Verres eadem sociis abstulit.* Et probandorum et culpandorum ex his confirmatio eosdem gradus habet. Etiam in iis, quae futura dicemus, utilis similium admonitio est: ut, si quis dicens, *Dionysium idcirco petere custodes salutis suae, ut, eorum adjutus armis, tyrannidem occupet,* hoc referat exemplum, *eadem ratione Pisistratum ad dominationem pervenisse.* 6 7 8

Sed ut sunt exempla interim tota similia, ut hoc proximum: sic interim ex majoribus ad minora, ex minoribus ad majora ducuntur. *Propter matrimonia violata urbes eversae sunt: quid fieri adultero par est? Tibicines, quum ab urbe discessissent, publice revocati sunt: quanto magis principes civitatis viri, et bene de republica meriti, quum invidiae cesserint, ab exsilio reducendi?* Ad exhortationem vero praecipue valent imparia. Admirabilior in femina, quam in viro, virtus. Quare, si ad fortiter faciendum accendatur aliquis, non tantum afferent momenti Horatius et Torquatus, quan- 9 10

tum illa mulier, cujus manu Pyrrhus est interfectus: et ad moriendum non tam Cato et Scipio, quam Lu-
11 cretia: quod ipsum est ex majoribus ad minora. Singula igitur horum generum ex Cicerone (nam unde potius?) exempla ponamus. Simile est hoc pro Murena, *Etenim mihi ipsi accidit, ut cum duobus patriciis, altero improbissimo, altero modestissimo atque optimo viro, peterem: superavi tamen dignitate Catilinam, gratia Gal-*
12 *bam.* Majus minoris, pro Milone: *Negant, intueri lucem esse fas ei, qui a se hominem occisum esse fateatur. In qua tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? nempe in ea, quae primum judicium de capite vidit M. Horatii fortissimi viri, qui, nondum libera civitate, tamen populi Romani comitiis liberatus est, quum sua manu sororem esse interfectam fateretur.* Minus majoris: *Occidi, non Spurium Maelium, qui annona levanda, jacturisque rei familiaris, quia nimis amplecti plebem videbatur, in suspicionem incidit regni affectandi,* etc. deinde, *Sed eum (auderet enim dicere, quum patriam periculo liberasset), cujus nefandum adulterium in pul-*
13 *vinaribus,* et totus in Clodium locus. *Dissimile* plures causas habet; fit enim *genere, modo, tempore, loco,* ceterisque, per quae fere omnia Cicero praejudicia, quae de Cluentio videbantur facta, subvertit: *contrario* vero exemplo censoriam notam, laudando censorem Africanum, qui eum, quem pejerasse conceptis verbis palam dixisset, testimonium etiam pollicitus, si quis contra diceret, nullo accusante, traducere equum passus esset; quae, quia erant longiora, non suis verbis
14 exposui. Breve autem apud Virgilium contrarii exemplum est: *At non ille, satum quo te mentiris, Achil-*
15 *les Talis in hoste fuit Priamo.* Quaedam autem ex iis, quae gesta sunt, *tota* narrabimus: ut Cicero pro Milone: *Pudicitiam quum eriperet militi tribunus militaris in exercitu C. Marii, propinquus ejus imperatoris interfectus ab eo est, cui vim afferebat. Facere enim probus adolescens periculose, quam perpeti turpiter maluit: atque hunc ille summus vir scelere solutum, periculo li-*
16 *beravit.* Quaedam *significare* satis erit, ut idem ac pro eodem: *Neque enim posset aut Hala ille Servilius, aut P. Nasica, aut L. Opimius, aut me consule Senatus non nefarius haberi, si sceleratos interfici nefas esset.* Haec ita dicentur, prout nota erunt, vel utilitas causae aut decor postulabit.

17 Eadem ratio est eorum, quae ex *poeticis fabulis*

ducuntur, nisi quod iis minus affirmationis adhibetur: cujus usus qualis esse deberet, idem optimus auctor ac magister eloquentiae ostendit. Nam hujus quoque ge- 18
neris eadem in oratione reperietur exemplum: *Itaque hoc, judices, non sine causa etiam fictis fabulis doctissimi homines memoriae prodiderunt, eum, qui patris ulciscendi causa matrem necavisset, variatis hominum sententiis, non solum divina, sed etiam sapientissimae deae, sententia liberatum.* Illae quoque fabellae, quae, 19
etiamsi originem non ab Aesopo acceperunt (nam videtur earum primus auctor Hesiodus), nomine tamen Aesopi maxime celebrantur, ducere animos solent, praecipue rusticorum et imperitorum: qui et simplicius, quae ficta sunt, audiunt, et capti voluptate facile iis, quibus delectantur, consentiunt. Siquidem et Menenius Agrippa plebem cum patribus in gratiam traditur reduxisse nota illa de membris humanis adversus ventrem discordantibus fabula. Et Horatius ne in poemate qui- 20
dem humilem generis hujus usum putavit, in illis versibus, *Quod dixit vulpes aegroto cauta leoni* etc. *Αἶνον* Graeci vocant, et *αἰσωπείους*, ut dixi, *λόγους* et *λιβυκοὺς*, nostrorum quidam, non sane recepto in usum nomine, *apologationem.* Cui confine est *παροιμίας* ge- 21
nus illud, quod est velut fabella brevior, et per allegoriam accipitur, *Non nostrum*, inquit, *onus; bos clitellas.*

Proximas exemplo vires habet *similitudo*, praecipue 22
illa, quae ducitur citra ullam translationum mixturam ex rebus paene paribus. *Ut, qui accipere in Campo consuerunt, iis candidatis, quorum nummos suppressos esse putant, inimicissimi solent esse: sic ejusmodi judices infesti tum reo venerunt.* Nam *παραβολὴ*, quam 23
Cicero *collationem* vocat, longius res, quae comparentur, repetere solet. Neque hominum modo inter se opera similia spectantur, ut Cicero pro Murena facit: *Quodsi e portu solventibus ii, qui jam in portum ex alto invehuntur, praedicere summo studio solent et tempestatum rationem, et praedonum, et locorum: quod natura fert, ut iis faveamus, qui eadem pericula, quibus nos perfuncti sumus, ingrediantur: quo tandem me animo esse oportet, prope jam ex magna jactatione terram videntem, in hunc, cui video maximas tempestates esse subeundas?* Sed et a mutis atque etiam inanimis interim hujusmodi ducitur. Et, quoniam similium alia fa- 24
cies in tali ratione, admonendum est, rarius esse in

oratione illud genus, quod εἰκόνα Graeci vocant (quo exprimitur rerum aut personarum imago, ut Cassius, *Quis istam faciem lanipedis senis torquens?*), quam id, quo probabilius fit, quod intendimus: ut, si animum dicas excolendum, similitudine utaris terrae, quae neglecta sentes ac dumos, culta fructus creat: aut, si ad curam reipublicae horteris, ostendas, apes etiam formicasque, non modo muta, sed etiam parva animalia, in commune tamen laborare. Ex hoc genere dictum illud est Ciceronis, *Ut corpora nostra sine mente, ita civitas sine lege, suis partibus, ut nervis ac sanguine et membris, uti non potest.* Sed, ut hac corporis humani pro Cluentio, ita pro Cornelio, *equorum*; pro Archia, *saxorum* quoque usus est similitudine. Illa (ut dixi) propiora, *ut remiges sine gubernatore, sic milites sine imperatore nihil valere.* Solent tamen fallere similitudinum species: ideoque adhibendum est his judicium. Neque enim *ut navis utilior nova, quam vetus, sic amicitia*: vel, *ut laudanda, quae pecuniam suam pluribus largitur, ita, quae formam.* Verba sunt in his similia, *vetustatis* et *largitionis*: vis quidem longe diversa, *pecuniae* et *pudicitiae.* Itaque in hoc genere maxime quaeritur, an simile sit, quod infertur. Etiam in illis interrogationibus Socraticis, quarum paullo ante feci mentionem, cavendum, ne incaute respondeas: ut apud Aeschinem Socraticum male respondit Aspasiae Xenophontis uxor; quod Cicero his verbis transfert: *Dic mihi, quaeso, Xenophontis uxor, si vicina tua melius habeat aurum, quam tu habes, utrumne illius, an tuum malis? Illius, inquit. Quid si vestem et ceterum ornatum muliebrem pretii majoris habeat, quam tu habes, tuumne an illius malis? Illius vero, respondit. Age sis, inquit, si virum illa meliorem habeat, quam tu habes, utrumne tuum virum malis, an illius?* Hic mulier erubuit, merito; male enim responderat, *se malle alienum aurum, quam suum*: nam est id improbum. At, si respondisset, *malle se aurum suum tale esse, quale illud esset*, potuisset pudice respondere, *malle se virum suum talem esse, qualis melior esset.*

Scio quosdam inani diligentia per minutissimas ista partes secuisse, et esse aliquid minus simile, ut *simia homini*, et marmora deformata prima manu: aliquid plus, ut illud, *Non ovum tam simile ovo*: et dissimilibus inesse simile, ut *formicae* et *elephanto* genus, quia sunt animalia: et similibus dissimile, ut — *Canibus*

catulos et matribus haedos; differunt enim aetate: con- 31
trariorum quoque aliter accipi opposita, ut *noctem luci*; aliter noxia, ut *frigidam febri*; aliter repugnantia, ut *verum falso*; aliter disparata, ut *dura non duris*: sed, quid haec ad praesens propositum magnopere pertineant, non reperio.

Illud est annotandum magis, argumenta duci ex 32
jure simili: ut Cicero in Topicis, *Ei, cui domus usus fructus relictus sit, non restituturum heredem, si corruerit, quia non restituat servum, si is decesserit*: ex *contrario*, *Nihil obstat, quo minus justum matrimonium sit mente coeuntium, etiamsi tabulae signatae non fuerint. Nihil enim proderit signasse tabulas, si mentem matrimonii non fuisse constabit*: ex *dissimili*, quale est Cicero- 33
nis pro Cecinna, *Ut, si quis me exire domo coegisset armis, haberem actionem; si quis introire prohibuisset, non haberem*? Dissimilia sic deprehenduntur, *Non, si, qui argentum omne legavit, videri potest signatam quoque pecuniam reliquisse; ideo etiam, quod est in nominibus, dari voluisse creditur.* Ἀναλογίαν quidam a simili se- 34
paraverunt; nos eam subjectam huic generi putamus. Nam, *ut unum ad decem, sic decem ad centum*, simile certe est: et, *ut hostis, sic malus civis.* Quanquam haec ulterius quoque procedere solent. *Si turpis dominae consuetudo cum servo, turpis domino cum ancilla; si mutis animalibus finis voluptas, idem homini.* Cui 35
rei facillime occurrit ex dissimilibus argumentatio. *Non idem est dominum cum ancilla coisse, quod dominam cum servo*: *Nec, si mutis finis voluptas, rationalibus quoque*: quin imo ex contrario, *Quia mutis, ideo non rationalibus.*

Adhibetur extrinsecus in causam et *auctoritas.* Haec 36
secuti Graecos, a quibus κρίσεις dicuntur, *judicia* aut *judicationes* vocant, non, de quibus ex causa dicta sententia est (nam ea quidem in exemplorum locum cedunt); sed, si quid ita visum gentibus, populis, sapientibus viris, claris civibus, illustribus poetis, referri potest. Ne haec quidem vulgo dicta, et recepta 37
persuasione populari, sine usu fuerint. Testimonia sunt enim quodammodo, vel potentiora etiam, quod non causis accommodata, sed liberis odio et gratia mentibus ideo tantum dicta factaque, quia aut honestissima, aut verissima videbantur. An vero me de incommodis 38
vitae disserentem non adjuvabit earum persuasio nationum, *quae fletibus natos, laetitia defunctos prosequuntur*? Aut si misericordiam commendabo judici, nihil

proderit, quod prudentissima civitas Atheniensium, *non*
39 *eam pro affectu, sed pro numine accepit*? Jam illa sep-
tem praecepta sapientum, nonne quasdam vitae leges
existimamus? Si causam veneficii dicat adultera, non
M. Catonis judicio damnata videatur, qui *nullam adul-*
teram non eandem esse veneficam dixit? Jam sententiis
quidem poetarum non orationes modo sunt refertae, sed
libri etiam philosophorum: qui quanquam inferiora
omnia praeceptis suis ac literis credunt, repetere tamen
40 auctoritatem a plurimis versibus non fastidierunt. Ne-
que est ignobile exemplum, *Megareos ab Atheniensibus,*
quum de Salamine contenderent, victos Homeri versu,
qui tamen ipse non in omni editione reperitur, signi-
41 ficans, *Ajacem naves suas Atheniensibus junxisse.* Ea
quoque, quae vulgo recepta sunt, hoc ipso, quod in-
certum auctorem habent, velut omnium fiunt: quale
est, *Ubi amici, ibi opes*: et, *Conscientia mille testes*:
et apud Ciceronem, *Pares autem* (*ut est in vetere pro-*
verbio) *cum paribus maxime congregantur;* neque enim
durassent haec in aeternum, nisi vera omnibus vide-
42 rentur. Ponitur a quibusdam, et quidem in parte
prima, Deorum auctoritas, quae est ex responsis, ut
Socratem esse sapientissimum. Id rarum est: tamen
utitur eo Cicero in libro de aruspicum responsis, et in
concione contra Catilinam, quum *signum Jovis colum-*
nae impositum populo ostendit: et pro Ligario, quum
causam C. Caesaris meliorem, quia hoc Dii judicaverint,
confitetur. Quae quum propria causae sunt, *divina te-*
stimonia vocantur: quum aliunde arcessuntur, *argu-*
43 *menta.* Nonnunquam contingit judicis quoque, aut ad-
versarii, aut ejus, qui ex diverso agit, dictum aliquod
aut factum assumere ad eorum, quae intendimus, fidem.

Propter quod fuerunt, qui *exempla* et *has auctori-*
tates inartificialium probationum esse arbitrarentur, quo
ea non inveniret orator, sed acciperet. Plurimum au-
44 tem refert. Nam *testis* et *quaestio*, et his similia, de
ipsa re, quae in judicio est, pronunciant: extra petita
nisi ad aliquam praesentis disceptationis utilitatem in-
genio applicantur, nihil per se valent.

XII. Haec fere de *probatione*, vel ab aliis tradita
vel usu percepta, in hoc tempus sciebam. Nec mihi
fiducia est, ut ea sola esse contendam: quin imo hor-
tor ad quaerendum, et inveniri posse fateor: quae ta-
men adjecta fuerint, non multum ab his abhorrebunt.

Nun

Nunc breviter, quemadmodum sit utendum his, subjungam. Traditum fere est, *Argumentum oportere esse confessum;* dubiis enim probari dubia qui possunt? Quaedam tamen, quae in alterius rei probationem ducimus, ipsa probanda sunt. *Occidisti virum, eras enim adultera.* Prius de adulterio convincendum est, ut, quum id coeperit esse pro certo, fiat incerti argumentum. *Spiculum tuum in corpore occisi inventum est:* negat *suum:* ut probationi prosit, probandum est. Illud hoc loco monere inter necessaria est, nulla esse firmiora, quam quae ex dubiis facta sunt certa. *Caedes a te commissa est, cruentam enim vestem habuisti;* non est tam grave argumentum, si fatetur, quam si convincitur. Nam si fatetur, multis ex causis potuit cruenta esse vestis; si negat, hic causae cardinem ponit, in quo si victus fuerit, etiam in sequentibus ruit. Non enim videtur in negando mentiturus fuisse, nisi desperasset, id posse defendi, si confiteretur. 2 3

Firmissimis argumentorum singulis instandum, *infirmiora* congreganda sunt: quia illa, per se fortia, non oportet circumstantibus obscurare, ut, qualia sunt, appareant; haec, imbecilla natura, mutuo auxilio sustinentur. Itaque si non possunt valere, quia magna sunt; valebunt, quia multa sunt, quae ad ejusdem rei probationem omnia spectant. Ut, si quis hereditatis gratia hominem occidisse dicatur, *Hereditatem sperabas, et magnam hereditatem, et pauper eras, et tum maxime a creditoribus appellabaris: et offenderas eum, cujus eras heres, et mutaturum tabulas sciebas.* Singula levia sunt, et communia: universa vero nocent, etiamsi non ut fulmine, tamen ut grandine. 4 5

Quaedam argumenta ponere satis non est, adjuvanda sunt, ut: *cupiditas causa sceleris fuit; quae sit vis ejus: ira; quantum efficiat in animis hominum talis affectio;* ita et firmiora erunt ipsa, et plus habebunt decoris, si non nudos et velut carne spoliatos artus ostenderint. Multum etiam refert, si argumento nitemur odii, *utrum* hoc *ex invidia* sit, *an ex injuria, an ex ambitu? vetus an novum? adversus inferiorem, parem, superiorem? alienum, propinquum?* Suos habent omnia ista tractatus, et ad utilitatem partis ejus, quam tuemur, referenda sunt. Nec tamen omnibus semper, quae invenerimus, argumentis onerandus est judex: quia et taedium afferunt, et fidem detrahunt. Neque enim potest judex credere satis esse ea potentia, quae non putamus ipsi 6 7 8

sufficere, qui diximus. In rebus vero apertis argumentari tam sit stultum, quam in clarissimum solem mortale lumen inferre.

9 His quidam probationes adjiciunt, quas παθητικὰς vocant, ductas *ex affectibus*. Atque Aristoteles quidem potentissimum putat ex eo, qui dicit, *si sit vir bonus*: quod ut optimum est; ita longe quidem sed sequitur
10 tamen, *videri*. Inde enim illa nobilis Scauri defensio, *Q. Varius Sucronensis ait Aemilium Scaurum rempublicam populi Romani prodidisse; Aemilius Scaurus negat.* Cui simile quiddam fecisse Iphicrates dicitur, qui quum Aristophontem, quo accusante similis criminis reus erat, interrogasset, *An is accepta pecunia rempublicam proditurus esset?* isque id negasset; *Quod igitur*, inquit,
11 *tu non fecisses, ego feci?* Intuendum autem et, qui sit, apud quem dicimus: et id, quod illi maxime probabile videatur, requirendum: qua de re locuti sumus et
12 prooemii et suasoriae praeceptis. Altera *ex affirmatione* probatio est, *Ego hoc feci; Tu mihi hoc dixisti*; et, *O facinus indignum!* et similia; quae non debent quidem deesse orationi, et, si desunt, multum nocent: non tamen habenda sunt inter magna praesidia, quum hoc in eadem causa fieri ex utraque parte similiter pos-
13 sit. Illae firmiores ex sua cujusque persona probationes, quae credibilem rationem subjectam habent: ut *vulneratus, aut filio orbatus non fuerit alium accusaturus, quam nocentem; quando, si negotium innocenti facit, liberet eum noxa, qui admiserit.* Hinc et patres adversus liberos, et adversus suos quisque necessarios auctoritatem petunt.

14 Quaesitum etiam, potentissima argumenta primone ponenda sint loco, ut occupent animos? an summo, ut inde dimittant? an partita primo summoque, ut Homerica dispositione in medio sint infirma? an a minimis crescant? Quae, prout ratio causae cujusque postulabit, ordinabuntur, uno (ut ego censeo) excepto, *ne a potentissimis ad levissima decrescat oratio.*

15 Ego haec breviter demonstrasse contentus, ita posui, ut locos ipsos et genera, quam possem apertissime, ostenderem. Quidam exsecuti sunt verbosius, quibus placuit, proposita locorum communium materia, quo quaeque res modo dici posset, ostendere: sed mihi su-
16 pervacuum videbatur. Nam et fere apparet, quid in *invidiam*, quid in *avaritiam*, quid in *testem inimicum*, quid in *potentes amicos* dicendum sit: et de omnibus

his omnia dicere infinitum est, tam hercule, quam si controversiarum, quae sint quaeque futurae sint, quaestiones, argumenta, sententias tradere velim. Ipsas 17
autem argumentorum velut sedes non me quidem omnes ostendisse confido, plurimas tamen.

Quod eo diligentius faciendum fuit, quia declamationes, quibus ad pugnam forensem velut praepilatis exerceri solebamus, olim jam ab illa vera imagine orandi recesserunt, atque ad solam compositae voluptatem, nervis carent: non alio medius fidius vitio dicentium, quam quo mancipiorum negotiatores formae puerorum, virilitate excisa, lenocinantur. Nam ut illi 18
robur ac lacertos, barbamque ante omnia, et alia, quae natura propria maribus dedit, parum existimant decora, quaeque fortia, si liceret, forent, ut dura molliunt: ita nos habitum ipsum orationis virilem, et illam vim stricte robusteque dicendi, tenera quadam elocutionis cute operimus: et, dum levia sint ac nitida, quantum valeant, nihil interesse arbitramur. Sed mihi, naturam 19
intuenti, nemo non vir spadone formosior erit; nec tam aversa unquam videbitur ab opere suo providentia, ut debilitas inter optima inventa sit: nec id ferro speciosum fieri putabo, quod, si nasceretur, monstrum erat. Libidinem juvet ipsum effeminati sexus mendacium, nunquam tamen hoc continget malis moribus regnum, ut, si qua pretiosa fecit, fecerit et bona. Quapropter eloquentiam, licet hanc (ut sentio enim, dicam) libidinosam resupina voluptate auditoria probent, nullam esse existimabo, quae ne minimum quidem in se indicium masculi et incorrupti, ne dicam gravis et sancti viri, ostendet. An vero statuarum artifices picto- 21
resque clarissimi, quum corpora quam speciosissima fingendo pingendove efficere cuperent, nunquam in hunc inciderunt errorem, ut *Bagoam* aut *Megabyzum* aliquem in exemplum operis sumerent sibi, sed *Doryphoron* illum aptum vel militiae vel palaestrae; aliorum quoque juvenum bellicosorum et athletarum corpora, decora vere existimaverunt: nos, qui oratorem studemus effingere, non arma, sed tympana, eloquentiae demus? Igitur et ille, quem instituimus, adolescens, quam 22
maxime potest, componat se ad imitationem veritatis: inituruque frequenter forensium certaminum pugnam, jam in schola victoriam spectet, et ferire vitalia ac tueri sciat: et praeceptor id maxime exigat, inventum praecipue probet. Nam, ut ad pejora juvenes laude

23 ducuntur, ita laudari in bonis gaudent. Nunc illud mali est, quod necessaria plerumque silentio transeunt, nec in dicendo videtur inter bona utilitas. Sed haec et in alio nobis tractata sunt opere, et in hoc saepe repetenda. Nunc ad ordinem inceptum.

XIII. *Refutatio* dupliciter accipi potest. Nam et pars defensoris tota est posita in refutatione: et quae dicta sunt ex diverso, debent utrinque dissolvi. Et haec est proprie, cui in causis quartus assignatur locus. Sed utriusque similis conditio est. Neque vero ex aliis locis ratio argumentorum in hac parte peti potest, quam in confirmatione: nec locorum, aut sententiarum,
2 aut verborum et figurarum alia conditio est. Affectus plerumque haec pars mitiores habet.

Non sine causa tamen difficilius semper est creditum (quod Cicero saepe testatur) *defendere*, quam *accusare*. Primum, quod est res illa simplicior: proponitur enim uno modo, dissolvitur varie: quum accusatori satis sit plerumque, verum esse id, quod objecerit: patronus *neget*, *defendat*, *transferat*, *excuset*, *deprecetur*, *molliat*, *minuat*, *avertat*, *despiciat*, *derideat*: quare inde recta fere, atque, ut sic dixerim, clamosa est
3 actio: hinc mille flexus et artes desiderantur. Tum accusator praemeditata pleraque domo affert: patronus etiam inopinatis frequenter occurrit. Accusator dat testem; patronus ex re ipsa refellit. Accusator criminum invidia, vel si falsa sint, materiam dicendi trahit, de *parricidio*, *sacrilegio*, *majestate*: quae patrono tantum neganda sunt. Ideoque accusationibus etiam mediocres in dicendo sufficerunt: bonus defensor nemo, nisi qui eloquentissimus, fuit. Nam ut, quod sentio, semel finiam, tanto est accusare quam defendere, quanto facere quam sanare vulnera, facilius.

4 Plurimum autem refert, et *quid* protulerit adversarius, et *quomodo*. Primum igitur intuendum est, id, cui responsuri sumus, proprium sit ejus judicii, an ad causam extra arcessitum. Nam si est *proprium*, aut negandum, aut defendendum, aut transferendum; extra
5 haec in judiciis fere nihil est. *Deprecatio* quidem, quae est sine ulla specie defensionis, rara admodum, et apud eos solos judices, qui nulla certa pronunciandi forma tenentur: quanquam illae quoque apud C. Caesarem et Triumviros pro diversarum partium hominibus actiones, etiamsi precibus utuntur, adhibent tamen patro-

cinia: nisi hoc non fortissime defendentis est, dicere, *Quid aliud egimus, Tubero, nisi ut, quod hic potest, nos possemus?* Quodsi quando apud Principem, aliumve, 6
cui, utrum velit, liceat, dicendum erit, dignum quidem morte eum, pro quo loquemur, clementi tamen servandum esse vel talem: primum omnium non erit res nobis cum adversario, sed cum judice: deinde forma deliberativae magis materiae, quam judicialis utemur. Suadebimus enim, ut laudem humanitatis potius, quam voluptatem ultionis concupiscat. Apud judices quidem, 7
secundum legem dicturos sententiam, de confessis praecipere ridiculum est. Ergo, quae neque negari, neque transferri possunt, utique defendenda sunt, qualiacunque sunt: aut causa cedendum. Negandi duplicem ostendimus formam: *aut non esse factum; aut non hoc esse, quod factum sit.* Quae neque defendi, neque transferri possunt, utique neganda: nec solum, si finitio potest esse pro nobis, sed etiam, si nuda infitiatio superest. *Testes* erunt? multa in eos dicere licet. *Chi-* 8
rographum? de similitudine literarum disseremus. Utique nihil erit pejus, quam confessio. Ultima est *actionis controversia*, quum defendendi negandive non est locus, *translatio.* Atqui quaedam sunt, quae neque negari, 9
neque defendi, neque transferri possunt. *Adulterii rea est, quae, quum anno vidua fuisset, enixa est*; lis non erit. Quare illud stultissime praecipitur, quod defendi non possit, silentio dissimulandum, siquidem est id, de
que judex pronunciaturus est. At, *si extra causam sit* 10
adductum, et tantum conjunctum, malim quidem dicere, nihil id ad quaestionem, nec esse in his morandum, et minus esse, quam adversarius dicit: tamen velut huic simulationi oblivionis ignoscam. Debet enim bonus advocatus pro rei salute brevem negligentiae reprehensionem non pertimescere.

Videndum etiam, simul nobis plura aggredienda 11
sint, an amolienda singula. Plura simul invadimus, si aut tam infirma sunt, ut pariter impelli possint: aut tam molesta, ut pedem conferre cum singulis non expediat: tum enim toto corpore obnitendum, et, ut sic
dixerim, directa fronte pugnandum est. Interim, si 12
resolvere ex parte diversa dicta difficilius erit, nostra argumenta cum adversariorum argumentis conferemus; si modo, haec ut valentiora videantur, effici poterit. Quae vero turba valebunt, diducenda erunt: ut, quod paullo ante dixi, *Heres eras, et pauper, et magna pe-*

cunia appellabaris a creditoribus, et offenderas, et mu-
13 *taturum tabulas testamenti sciebas.* Urgent universa. At si singula quaeque dissolveris, jam illa flamma, quae magna congerie convaluerat, diductis, quibus alebatur, concidet: ut, si vel maxima flumina in rivos diducantur, qualibet transitum praebent. Itaque propositio quoque secundum hanc utilitatem accommodabitur, ut nunc singula ostendamus, nunc complectamur universa.
14 Nam interim quod pluribus collegit adversarius, satis est semel proponere: ut, si multas causas faciendi, quod arguit, reo dicet accusator fuisse: nos, non enumeratis singulis, semel hoc intuendum negemus, quia non, quisquis causam faciendi sceleris habuit, et fecerit.
15 Saepius tamen accusatori congerere argumenta, reo dissolvere expediet.

Id autem, quod erit ab adversario dictum, quomodo refutari debeat, intuendum est. Nam si erit palam falsum, negare satis est: ut pro Cluentio Cicero, eum, quem dixerat accusator epoto poculo concidisse, negat
16 eodem die mortuum. Palam etiam contraria, et supervacua, et stulta reprehendere, nullius est artis: ideoque nec rationes eorum, nec exempla tradere necesse est. Id quoque (*obscurum* vocant), quod secreto, et sine teste aut argumento dicitur factum, satis natura sua infirmum est (sufficit enim, quod adversarius non
17 probat); item, si ad causam non pertinet. Est tamen oratoris interim efficere, ut quid aut contrarium esse, aut a causa diversum, aut incredibile, aut supervacuum, aut nostrae potius causae videatur esse conjunctum. *Objicitur Oppio, quod de militum cibariis detraxerit*; asperum crimen; sed id contrarium ostendit Cicero, quia iidem accusatores objecerint Oppio, quod is vo-
18 luerit exercitum largiendo corrumpere. *Testes in Cornelium accusator lecti a tribuno codicis pollicetur*: facit hoc Cicero supervacuum, quia ipse fateatur. *Petit accusationem in Verrem Q. Caecilius, quod fuerat quaestor*
19 *ejus*: ipsum Cicero ut pro se videretur, effecit. Cetera, quae proponuntur, communis ratio habet. Aut enim *conjectura* excutiuntur, an vera sint; aut *finitione*, an propria; aut *qualitate*, an inhonesta, iniqua, improba, inhumana, crudelia, et cetera, quae ei generi accidunt.
20 Eaque non modo in propositionibus, sed in toto genere actionis, intuenda, An sit *crudelis?* ut Labieni in Rabirium, lege perduellionis; *Inhumana?* ut Tuberonis Ligarium exsulem accusantis, atque id agentis, ne ei

Caesar ignoscat; *Superba*? ut in Oppium ex epistola Cottae reum factum. Proinde *praecipites*, *insidiosae*, 21
impotentes deprehenduntur. Ex quibus tamen fortissime invaseris, quod est aut omnibus periculosum, ut dicit Cicero pro Tullio, *Quis hoc statuit unquam, aut cui concedi sine summo omnium periculo potest, ut eum jure potuerit occidere, a quo metuisse se dicat, ne ipse posterius occideretur*? aut ipsis judicibus, ut pro Oppio monet pluribus, *ne illud actionis genus in equestrem ordinem admittant.* Nonnunquam tamen quaedam bene 22
et contemnuntur, vel tanquam levia, vel tanquam ad causam nihil pertinentia. Multis hoc locis facit Cicero. Sed haec simulatio interim hucusque procedit, ut, quae dicendo refutare non possumus, quasi fastidiendo calcemus.

Quoniam vero maxima pars eorum *similibus* con- 23
stat, rimandum erit diligentissime, quid sit in quoque, quod assumitur, dissimile. Id *in jure* facile deprehenditur. Est enim scriptum de rebus utique diversis, tantoque magis ipsarum rerum differentia potest esse manifesta. Illas vero similitudines, quae ducuntur ex mutis animalibus aut inanimis, facile est eludere. *Exem-* 24
pla rerum varie tractanda sunt, si nocebunt: quae si vetera erunt, fabulosa dicere licebit; si indubia, maxime quidem dissimilia. Neque enim fieri potest, ut paria sint omnia: ut, si Nasica post occisum Gracchum defendatur exemplo Ahalae, a quo Maelius est interfectus: *Maelium regni affectatorem fuisse; a Graccho leges modo latas esse populares: Ahalam magistrum equitum fuisse; Nasicam privatum esse*, dicatur. Si defecerint omnia, tum videndum erit, an obtineri possit, ne illud quidem recte factum. Quod de exemplis, idem etiam de *judicatis* observandum.

Quod autem posui, referre, *quo* quidque accusator 25
modo dixerit, huc pertinet, ut, si est minus efficaciter elocutus, ipsa ejus verba ponantur; si acri et vehementi fuerit usus oratione, eandem rem nostris verbis mitioribus proferamus: ut Cicero de Cornelio, *Codicem attigit*: 26
et protinus cum quadam defensione: ut, si pro *luxurioso* dicendum sit, *Objecta est paullo liberalior vita.* Sic et pro *sordido parcum*, pro *maledico liberum* dicere licebit. Utique committendum nunquam est, ut adver- 27
sariorum dicta cum sua confirmatione referamus, aut etiam loci alicujus exsecutione adjuvemus, nisi quum eludenda: *Apud exercitum mihi fueris, inquit; tot annis*

forum non attigeris; abfueris tamdiu; et, quum tam longo intervallo veneris, cum iis, qui in foro habitarunt, de
28 *dignitate contendas?* Praeterea in contradictionibus interim totum crimen exponitur, ut Cicero pro Scauro circa Bostarem facit, veluti orationem diversae partis imitatus; aut pluribus propositionibus junctis, ut pro Vareno, *Quum iter per agros et loca sola faceret cum Pompuleno, in familiam Ancharianam incidisse dixerunt, deinde Pompulenum occisum esse, illico Varenum vinctum asservatum, dum hic ostenderet, quid de eo fieri vellet.* Quod est utique faciendum, si erit incredibilis rei ordo, et ipsa expositione fidem perditurus. Interim per partes dissolvitur, quod contextu nocet: et plerumque id est tutius. Quaedam contradictiones natura sunt singulae; id exemplis non eget.

29 *Communia* bene apprehenduntur, non tantum, quia utriusque sunt partis; sed, quia plus prosunt respondenti. Neque enim pigebit, quod saepe monui, referre:
30 commune qui prior dicit, contrarium facit. Est enim contrarium, quo adversarius bene uti potest. *At enim non verisimile est, tantum scelus M. Cottam esse commentum. Quid? hoc verisimile est, tantum scelus Oppium esse conatum?* Artificis autem est, invenire in actione adversarii, quae inter semetipsa pugnent, aut pugnare videantur: quae aliquando ex rebus ipsis manifesta sunt, ut in causa Caeliana: *Clodia aurum se Caelio commodasse dicit, quod signum magnae familiaritatis est; venenum sibi paratum, quod summi odii argumentum*
31 *est.* Tubero Ligarium accusat, *quod is in Africa fuerit; et queritur, quod ab eo ipse in Africam non sit admissus.* Aliquando vero praebet ejus rei occasionem minus considerata ex adverso dicentis oratio; quod accidit praecipue cupidis sententiarum, ut ducti occasione dicendi non respiciant, quid dixerint, dum locum prae-
32 sentem, non totam causam, intuentur. Quid tam videri potest contra Cluentium, quam censoria nota? Quid tam contra eundem, quam filium ab Egnatio corrupti judicii, quo Cluentius Oppianicum circumvenisset,
33 crimine exheredatum? At haec Cicero pugnare invicem ostendit: *Sed tu, Acci, consideres, censeo, diligenter, utrum censorium judicium grave velis esse, an Egnatii. Si Egnatii: leve est, quod censores de ceteris subscripserunt. Ipsum enim Egnatium, quem tu gravem esse vis, ex senatu ejecerunt. Sin autem censorium, hunc Egnatium, quem pater censoria subscriptione exheredavit, cen-*

sores in senatu, quum patrem ejicerent, retinuerunt. Illa magis vitiose dicuntur, quam acute reprehenduntur, 34
argumentum dubium pro necessario, *controversum* pro confesso, *commune pluribus* pro proprio, *vulgare*, *supervacuum*, *serius constitutum*, *contra fidem*. Nam et illa accidunt parum cautis, ut crimen augeant, quod probandum est; de facto disputent, quum de auctore quaeratur; impossibilia aggrediantur; pro effectis relinquant vix dum inchoata; de homine dicere, quam de causa malint; hominum vitia rebus assignent, ut, *si* 35
quis decemviratum accuset, non Appium; manifestis repugnent; dicant, quod aliter accipi possit; summam quaestionis non intueantur; non ad proposita respondeant: quod unum aliquando recipi potest, quum mala causa adhibitis extrinsecus remediis tuenda est, ut *quum peculatus reus Verres, fortiter et industrie tuitus contra piratas Siciliam dicitur.*

Eadem adversus contradictiones nobis oppositas 36
praecepta sunt: hoc tamen amplius, quod circa eas multi duobus vitiis diversis laborant. Nam quidam etiam in foro tanquam rem molestam et odiosam praetereunt: et iis plerumque, quae composita domo attulerunt, contenti, sine adversario dicunt: et scilicet multo magis in scholis, in quibus non solum contradictiones omittuntur, verum etiam materiae ipsae sic plerumque finguntur, ut nihil dici pro parte altera possit. Alii 37
diligentia lapsi, verbis etiam vel sententiolis omnibus respondendum putant, quod est et infinitum, et supervacuum; non enim causa reprehenditur, sed actor: quem ego semper videri malim disertum, ut, si dixerit quod rei prosit, ingenii credatur laus esse, non causae: si forte quod laedat, causae, non ingenii culpa. Itaque illae reprehensiones, aut obscuritatis, qualis *in* 38
Rullum est; aut infantiae in dicendo, qualis *in Pisonem;* aut inscitiae rerum verborumque, et insulsitatis etiam, qualis *in Antonium* est, animo dantur aut justis odiis: suntque utiles ad conciliandum iis, quos invisos facere volueris, odium. Alia respondendi patronis ratio; 39
et aliquando tamen eorum non *oratio* modo, sed *vita* etiam, *vultus* denique, *incessus*, *habitus*, recte incusari solet: ut adversus Quintium Cicero, non haec solum, sed *ipsam etiam praetextam demissam ad talos*, insectatus est. Presserat enim turbulentis concionibus Cluentium Quintius.

Nonnunquam elevandae invidiae gratia, quae aspe- 40

rius dicta sunt, eluduntur: ut a Cicerone Triarius. Nam, quum Scauri columnas per urbem *plaustris* vectas esse dixit, *Ego porro*, inquit, *qui Albanas habeo columnas, clitellis eas apportavi.* Et magis hoc in accusatores concessum est, quibus conviciari aliquando
41 patrocinii fides cogit. Illa vero adversus omnes et recepta et non inhumana conquestio, si callide quid tacuisse, breviasse, obscurasse, distulisse dicuntur.
42 Defensionis quoque permutatio reprehenditur saepe, ut Accius adversus Cluentium, Aeschines adversus Ctesiphontem facit: quum ille Ciceronem lege usurum modo, hic minime de lege dicturum Demosthenem queritur. *Declamatores* vero inprimis sunt admonendi, ne contradictiones eas ponant, quibus facillime responderi possit; neu sibi stultum adversarium fingant. Facimus autem, quod maxime uberes loci, popularesque sententiae nascuntur, materiam dicendi nobis, quod volumus, ducentibus, ut non sit ille inutilis versus: *Non male*
43 *respondit, male enim prior ille rogarat.* Fallet haec nos in foro consuetudo, ubi adversario, non ipsi nobis respondebimus. Ajunt Accium interrogatum, cur causas non ageret, quum apud eum in tragoediis tanta vis esset optime respondendi, hanc reddidisse rationem, *quod illic ea dicerentur, quae ipse vellet; in foro dicturi*
44 *adversarii essent, quae minime vellet.* Ridiculum est ergo in exercitationibus, quae foro praeparantur, prius cogitare, quid responderi, quam quid ex diverso dici possit. Et bonus praeceptor non minus laudare discipulum debet, si quid pro diversa, quam si quid pro sua parte acriter excogitavit.

45 Rursus aliud in scholis permittendum semper, in foro raro. Nam loco a petitore primo contradictione uti qui possumus, ubi vera res agitur, quum adversa-
46 rius adhuc nihil dixerit? Incidunt tamen plerique in hoc vitium vel consuetudine declamatoria, vel etiam cupiditate dicendi: dantque de se respondentibus venustissimos lusus, quum modo, *se vero nihil dixisse, neque tam stulte dicturos;* modo, *bene admonitos ab adversario, et agere gratias, quod adjuti sint,* jocantur; frequentissime vero, id quod firmissimum est, *nunquam iis responsurum adversarium fuisse, quae proposita non essent, nisi illa sciret vera esse, et ad fatendum con-*
47 *scientia esset impulsus:* ut pro Cluentio Cicero: *Nam hoc persaepe dixisti, tibi sic renunciari, me habere in animo causam hanc praesidio legis defendere. Itane*

ist? *ab amicis imprudentes videlicet prodimur? et est* nescio *quis de iis, quos amicos nobis arbitramur, qui* nostra *consilia ad adversarium deferat? Quisnam hoc* tibi *renunciavit? quis tam improbus fuit? cui ego autem* narravi? *Nemo, ut opinor, in culpa est; nimirum tibi* istud *lex ipsa renunciavit.* At quidam, contradictione 48
non contenti, totos etiam locos explicant: *Scire se hoc* dicturos *adversarios, et ita persecuturos.* Quod factum
frenuste nostris temporibus elusit Vibius Crispus, vir ingenii jucundi et elegantis: *Ego vero,* inquit, *ista non* dico; *quid enim attinet illa bis dici?* Nonnunquam ta- 49
men aliquid simile contradictioni poni potest, si quid ab adversario testationibus comprehensum in advocationibus jactatum sit; respondebimus enim rei ab illis dictae, non a nobis excogitatae: aut, si id genus erit causae, ut proponere possimus certa, extra quae dici nihil possit: ut, quum res furtiva in domo deprehensa sit, dicat necesse est reus, aut *se ignorante illatam,* aut *depositam apud se,* aut *donatam sibi;* quibus omnibus, etiamsi proposita non sint, responderi potest. At 50
in scholis recte et contradictionibus occurremus, ut in utrumque locum, id est primum et secundum, simul exerceamur. Quod nisi fecerimus, nunquam utemur contradictione: non enim erit, cui respondeamus. Est 51
et illud vitium, nimium solliciti, et circa omnia momenta luctantis. Suspectam enim facit judici causam, et frequenter, quae statim dicta omnem dubitationem sustulissent, dilata ipsis praeparationibus fidem perdunt, quia patronus et aliis crediderit opus fuisse. Fiduciam igitur orator prae se ferat, semperque ita dicat, tanquam de causa optime sentiat. Quod, sicut omnia, 52
in Cicerone praecipuum est. Nam illa summa cura securitatis est similis, tantaque in oratione auctoritas, ut probationis locum obtineat, dubitare nobis non audentibus. Porro, qui scierit, quid pars adversa, quid nostra habeat valentissimum, facile judicabit, quibus maxime rebus vel occurrendum sit, vel instandum.

Ordo quidem in parte nulla minus affert laboris. 53
Nam, si agimus, nostra confirmanda sunt primum: tum, quae nostris opponuntur, refutanda. Si respondemus, prius incipiendum est a refutatione. Nascuntur autem 54
ex his, quae contradictioni opposuimus, aliae contradictiones, euntque interim longius: ut gladiatorum manus, quae secundae vocantur, fiunt et tertiae, si prima ad evocandum adversarii ictum prolata erat: et quartae,

si geminata captatio est, ut bis cavere, bis repetere
55 oportuerit. Quae ratio et ultra ducit. Sed illam etiam, quam supra ostendi, simplicem ex affectibus atque ex affirmatione sola probationem recipit refutatio; qualis est illa Scauri, de qua supra dixi: quin nescio, an etiam frequentior, ubi quid negatur. Videndum praecipue utrique parti, ubi sit rei summa. Nam fere accidit, ut in causis multa dicantur, de paucis judicetur.
56 In his probandi refutandique ratio est, sed adjuvanda viribus dicentis, et adornanda. Quamlibet enim sint ad docendum, quod volumus, accommodata, tamen erunt infirma, nisi majore quodam oratoris spiritu im-
57 pleantur. Quare et illi communes loci *de testibus*, *de tabulis*, *de argumentis*, aliisque similibus, magnam vim animis judicum afferunt; et hi proprii, quibus factum quodque laudamus, aut contra, *justum* vel *injustum* docemus, *majus* aut *minus*, *asperius* aut *mitius*. Ex his autem alii ad comparationem singulorum argumentorum faciunt, alii ad plurium, alii ad totius causae in-
58 clinationem. Ex quibus sunt, qui praeparent animum judicis; sunt, qui confirment. Sed praeparatio quoque aut confirmatio aliquando totius causae est, aliquando partium, et perinde, ut cuique conveniunt, subjicienda.
59 Ideoque miror, inter duos diversarum sectarum velut duces non mediocri contentione quaesitum: *Singulisne quaestionibus subjiciendi essent loci*? ut Theodoro placet: *An prius docendus judex, quam movendus*? ut praecipit Apollodorus: tanquam perierit haec ratio media, et nihil cum ipsius causae utilitate sit deliberandum. Haec praecipiunt, qui ipsi non dicunt in foro: ut artes, a securis otiosisque compositae, ipsa pugnae necessitate
60 turbentur. Namque omnes fere, qui legem dicendi, quasi quaedam mysteria, tradiderunt, certis non inveniendorum modo argumentorum locis, sed concludendorum quoque nos praeceptis illigaverunt: de quibus brevissime praelocutus, quid ipse sentiam, id est quid clarissimos oratores fecisse videam, non tacebo.

XIV. Igitur *enthymema* et argumentum ipsum, id est rem, quae probationi alterius adhibetur, appellant; et argumenti elocutionem; eam vero, ut dixi, duplicem: ex *consequentibus*, quod habet propositionem, conjunctamque ei protinus probationem: quale pro Ligario, *Causa tum dubia, quod erat aliquid in utraque parte, quod probari posset: nunc melior ea judicanda est, quam*

etiam Dii adjuverunt: habet enim rationem et propositionem, non habet conclusionem. Ita est ille imperfectus syllogismus. Ex *pugnantibus* vero, quod etiam solum *enthymema* quidam vocant, fortior multo probatio est. Tale est Ciceronis pro Milone: *Ejus igitur mortis sedetis ultores, cujus vitam si putetis per vos restitui posse, nolitis.* Quod quidem etiam aliquando multiplicari solet, ut est ab eodem, et pro eodem reo, factum: *Quem igitur cum omnium gratia noluit, hunc voluit cum aliquorum querela? quem jure, quem loco, quem tempore, quem impune, non est ausus, hunc injuria, iniquo loco, alieno tempore, cum periculo capitis non dubitavit occidere?* Optimum autem videtur enthymematis genus, quum proposito dissimili vel contrario ratio subjungitur: quale est Demosthenis, *Non enim, si quid unquam contra leges factum est, idque tu es imitatus, idcirco te convenit poena liberari: quin e contrario damnari multo magis. Nam ut, si quis eorum damnatus esset, tu haec non scripsisses: ita, damnatus tu si fueris, non scribet alius.* 2 3 4

Epichirematos et quatuor, et quinque, et sex etiam factae sunt partes a quibusdam; Cicero maxime quinque defendit, ut sit *propositio*, deinde *ratio* ejus, tum *assumptio*, et ejus *probatio*, quinta *complexio*: quia vero interim et propositio non egeat rationis, et assumptio probationis, nonnunquam etiam complexione opus non sit, et quadripertitam, et tripertitam, et bipertitam quoque fieri posse ratiocinationem. Mihi, et plurimis nihilominus auctoribus, tres summum videntur. Nam ita se habent ista natura, ut sit, de quo quaeratur, et per quod probetur: tertium adjici potest velut ex consensu duorum antecedentium. Ita erit prima *intentio*, secunda *assumptio*, tertia *connexio*. Nam confirmatio primae ac secundae partis et exornatio, eisdem cedere possunt, quibus subjiciuntur. Sumamus enim ex Cicerone quinque partium exemplum: *Melius gubernantur ea, quae consilio reguntur, quam quae sine consilio administrantur.* Hanc primam partem numerant: eam deinceps rationibus variis, et quam copiosissimis verbis approbari putant oportere. Hoc ego totum cum sua ratione unum puto: aliqui si ratio pars est, est autem varia ratio, plures partes esse dicantur. Assumptionem deinde ponit: *Nihil autem omnium rerum melius, quam omnis mundus, administratur.* Hujus assumptionis quarto in loco jam porro inducunt approbationem: de quo 5 6 7 8

9 idem, quod supra, dico. Quinto inducunt loco complexionem, quae aut id infert solum, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo, *Consilio igitur mundus administratur*: aut, unum in locum quum conduxit breviter propositionem et assumptionem, adjungit, quid ex his conficiatur, ad hunc modum: *Quodsi melius geruntur, quae consilio, quam quae sine consilio administrantur; nihil autem omnium rerum melius, quam omnis mundus, administratur: consilio igitur mundus administratur.* Cui parti consentio.

10 In tribus autem, quas fecimus, partibus, non est forma semper eadem, sed una, in qua idem concluditur, quod intenditur, *Anima immortalis est. Nam quicquid ex se ipso movetur, immortale est: anima autem ex se ipsa movetur, immortalis igitur est anima.* Hoc fit non solum in singulis argumentis, sed in totis cau-
11 sis, quae sunt simplices, et in quaestionibus. Nam et hae primam habent propositionem, *Sacrilegium commisisti: Non, quisquis hominem occidit, caedis tenetur*: deinde rationem (sed haec est in causis et quaestionibus longior, quam in singulis argumentis) et plerumque summa complexione, vel per enumerationem, vel per brevem conclusionem testantur, quid effecerint. In hoc genere propositio dubia est: de hac enim quaeritur.
12 Altera est complexio, non par intentioni, sed vim habens parem: *Mors nihil ad nos; nam, quod est dissolutum, sensu caret; quod autem sensu caret, nihil ad nos.* In alio genere non eadem propositio est, quae connexio *Omnia animalia meliora sunt, quam inanima; nihil autem melius est mundo, mundus igitur animal.* Hic potest videri de re contentio. Potuit enim sic constitui ratiocinatio: *Animal est mundus, omnia enim animalia me-*
13 *liora sunt, quam inanima.* Ceterum haec propositio aut confessa est, ut proxima; aut probanda, ut, *Qui beatam vitam vivere volet, philosophetur oportet*: non enim conceditur: cetera sequi, nisi confirmata prima parte non possunt. Et assumptio interim confessa est, ut *Omnes autem volunt beatam vitam vivere*; interim probanda, ut illa, *Quod est dissolutum, sensu caret*: quum soluta corpore anima an sit immortalis, vel ad tempus certe maneat, sit in dubio. Quam assumptionem alii
14 alii *rationem* vocant. *Epichirema* autem nullo differt a syllogismis, nisi quod illi et plures habent species, et vera colligunt veris: epichirematis frequentior circa credibilia est usus. Nam, si contingeret semper con-

troversa confessis probare, vix esset in hoc genere usus
oratoris. Nam quid ingenio est opus, ut dicas: *Bona* 15
ad me pertinent, solus enim sum filius defuncti, vel *solus*
heres, quum jure bonorum possessio testati secundum ta-
bulas testamenti detur; ad me igitur pertinent. Sed, 16
quum ipsa ratio in quaestionem venit, efficiendum est
certum id, quo probaturi sumus, quod incertum est:
ut, si ipsa forte intentione dicatur: *Aut filius non es,*
aut non es legitimus, aut non es solus: itemque: *Aut*
heres non es, aut non justum testamentum est, aut capere
non potes, aut habes coheredes: efficiendum est justum,
propter quod nobis bona adjudicari debeant. Sed tum 17
ut necessaria illa summa connexio, quum intervenit
ratio largior. Aliquando sufficiunt intentio ac ratio:
Silent leges inter arma, nec se exspectari jubent, quum
is, qui exspectare velit, ante injusta poena luenda sit,
quam justa repetenda. Ideoque id enthymema, quod est
ex consequentibus, rationi simile dixerunt. Sed et sin-
gula quoque interim recte ponuntur: ut ipsum illud,
Silent leges inter arma. Et a ratione fas est incipere, 18
deinde concludere: ut ibidem, *Quodsi duodecim tabulae*
nocturnum furem quoque modo, diurnum autem, si se
telo defenderet, interfici impune voluerunt: quis est, qui,
quoquo modo quis interfectus sit, puniendum putet? Va-
lavit hic adhuc, et rursus rationem tertio loco posuit,
quum videat, aliquando gladium nobis ab ipsis porrigi
legibus. Prioris autem partis duxit ordinem, *Insidiatori* 19
vero et latroni quae potest inferri injusta nex? haec in-
tentio: *Quid comitatus nostri, quid gladii volunt?* haec
ratio: *Quos habere certe non liceret, si uti illis nullo*
facto liceret; haec ex intentione et ratione connexio.

Huic generi probationis tribus occurritur modis, id 20
est, per omnes partes. Aut enim expugnatur intentio,
aut assumptio, aut conclusio, nonnunquam omnia: sed
omnia haec tria sunt. Intentio expugnatur, *Jure occidi*
quum, qui insidiatus sit. Nam prima statim pro Milone
quaestio est, *an ei fas sit lucem intueri, qui a se ho-*
minem necatum esse fateatur. Expugnatur assumptio 21
omnibus iis, quae de refutatione diximus. Et ratio qui-
dem nonnunquam est vera, quum ejus propositio vera
non sit: interim verae propositionis falsa ratio est.
Virtus bonum est, verum est; si quis rationem subji-
ciat, *quod ea locupletes faciat*, verae intentionis falsa
est ratio. Connexio aut vera negatur, quum aliud col- 22
ligit, quam id, quod ex prioribus conficitur: aut nihil

ad quaestionem dicitur pertinere. Non est vera, sic, *Insidiator jure occiditur; nam, qui curavit, ut vim afferat ut hostis, debet etiam ut hostis repelli; recte igitur Clodius, ut hostis, occisus est.* Non utique. Nondum enim Clodium insidiatorem ostendimus: sed sit vera connexio, *Recte igitur insidiator, ut hostis, occiditur*; nihil ad nos; nondum enim Clodius insidiator apparet.
23 Sed ut potest vera esse intentio et ratio, et tamen falsa connexio: ita, si illa falsa sunt, nunquam est vera connexio.
24 *Enthymema* ab aliis oratorius syllogismus, ab aliis pars dicitur syllogismi, propterea quod syllogismus utique conclusionem et propositionem habet, et per omnes partes efficit, quod proposuit: enthymema tantum in-
25 tenta intelligi contentum sit. Syllogismus talis: *Solum bonum virtus: nam id demum bonum est, quo nemo male uti potest: virtute nemo male uti potest, bonum est ergo virtus.* Enthymema ex consequentibus, *Bonum est virtus, qua nemo male uti potest.* Et contra, *Non est bonum pecunia: non enim bonum, quo quisquam male uti potest; pecunia potest quis male uti; non igitur bonum est pecunia.* Enthymema ex pugnantibus: *An bonum est*
26 *pecunia, qua quisque male uti potest? Si pecunia, quae est in argento signato, argentum est; qui argentum omne legavit, et pecuniam, quae est in argento signato, legavit: argentum autem omne legavit: igitur et pecuniam, quae est in argento, legavit*: habebit formam syllogismi Oratori satis est dicere, *Quum argentum legaverit omne pecuniam quoque legavit, quae est in argento.*
27 Peregisse mihi videor sacra tradentium artes, sed consilio locus superest. Namque ego, ut in oratione syllogismo quidem aliquando uti nefas non duco, ita constare totam, aut certe confertam esse aggressionum et enthymematum stipatione minime velim. Dialogis enim et dialecticis disputationibus erit similior, quam nostri operis actionibus, quae quidem inter se pluri-
28 mum differunt. Namque illi homines docti, et inter doctos verum quaerentes, minutius et scrupulosius scrutantur omnia, et ad liquidum confessumque perducunt: ut qui sibi et inveniendi et judicandi vindicent partes,
29 quarum alteram τοπικὴν, alteram κριτικὴν vocant. Nobis ad aliorum judicia componenda est oratio, et saepius apud omnino imperitos, atque aliarum certe ignarros literarum loquendum est; quos nisi et delectatione allicimus, et viribus trahimus, et nonnunquam turbamus affec-

affectibus: ipsa, quae justa ac vera sunt, tenere non possumus. Locuples et speciosa vult esse eloquentia; 30
quorum nihil consequetur, si conclusionibus certis et crebris, et in unam prope formam cadentibus concisa, et contemptum ex humilitate, et odium ex quadam servitute, et ex copia satietatem, et ex amplitudine fastidium tulerit. Feratur ergo non semitis, sed campis: 31
non uti fontes angustis fistulis colliguntur, sed ut latissimi amnes totis vallibus fluat, ac sibi viam, si quando non acceperit, faciat. Nam quid illa miserius lege, velut praeformatas infantibus literas persequentium, et, ut Graeci dicere solent, quem mater amictum dedit, sollicite custodientium: propositio ac conclusio, ex consequentibus et repugnantibus? Non inspiret? non augeat? 32
non mille figuris variet ac verset? ut ea nasci, et ipsa provenire natura, non manu facta, et arte suspecta, magistrum fateri ubique videantur? Quis unquam sic dixit orator? Nonne apud ipsum Demosthenem paucissima hujus juris vel artis reperiuntur? Quae apprehensa Graeci magis (nam hoc solum pejus nobis faciunt) in catenas ligant, et inexplicabili serie connectunt, et indubitata colligunt, et probant confessa, et se antiquis per hoc similes vocant: deinde interrogati nunquam respondebunt, quem imitentur. Sed de figuris alio loco.

Nunc illud adjiciendum, ne iis quidem consentire 33
me, qui semper argumenta sermone puro et dilucido et distincto, ceterum minime laeto ornatoque putant esse dicenda. Namque ea distincta quidem ac perspicua debere esse confiteor: in rebus vero minoribus etiam sermone ac verbis quam maxime propriis et ex usu. At, si major erit materia, nullum ornatum iis, qui 34
modo non obscuret, subtrahendum puto. Nam et saepe plurimum lucis affert ipsa translatio, quum etiam jurisconsulti, quorum summus circa verborum proprietatem labor est, *litus* esse audeant dicere, qua fluctus *eludit;* quoque quid est natura magis asperum, hoc plu- 35
ribus condiendum est voluptatibus; et minus suspecta argumentatio, dissimulatione: et multum ad fidem adjuvat audientis voluptas. Nisi forte existimamus Ciceronem haec male, ipsa argumentatione, dixisse, *silere leges inter arma*, et *gladium nobis interim ab ipsis porrigi legibus.* His tamen habendus modus, ut sint ornamento, non impedimento.

M. FABII QUINTILIANI DE ORATORIA INSTITUTIONE LIBER SEXTUS.

PROOEMIUM.

Haec, Marcelle Victori, ex tua voluntate maxime ingressus, tum si qua ex nobis ad juvenes bonos pervenire posset utilitas, novissime paene etiam necessitate quadam officii delegati mihi, sedulo laborabam, respiciens tamen illam curam meae voluptatis, qui filio, cujus eminens ingenium sollicitam quoque parentis diligentiam merebatur, hanc optimam partem relicturus hereditatis videbar, ut, si me, quod aequum et optabile fuit, fata
2 intercepissent, praeceptore tamen patre uteretur. At me fortuna id agentem diebus ac noctibus, festinantemque metu meae mortalitatis, ita subito prostravit, ut laboris mei fructus ad neminem minus, quam ad me, pertineret. Illum enim, de quo summa conceperam, et in quo spem unicam senectutis reponebam, repetito
3 vulnere orbitatis amisi. Quid nunc agam? aut quem ultra esse usum mei, diis reprobantibus, credam? Nam ita forte accidit, ut eum quoque librum, quem *de causis corruptae eloquentiae* emisi, jam scribere aggressus, ictu simili ferirer. Tunc igitur optimum fuit, infaustum opus, et quicquid hoc est in me infelicium literarum, super immaturum funus consumpturis viscera mea flammis injicere, neque hanc impiam vivacitatem
4 novis insuper curis fatigare. Quis enim mihi bonus parens ignoscat, si studere amplius possum? ac non oderit hanc animi mei firmitatem, si quis in me est

alius usus vocis, quam ut incusem deos, superstes omnium meorum? nullam terras despicere providentiam tester? si non meo casu, cui tamen nihil objici, nisi quod vivam, potest, at illorum certe, quos utique immeritos mors acerba damnavit: erepta mihi prius eorundem matre, quae nondum expleto aetatis undevicesimo anno duos enixa filios, quamvis acerbissimis rapta fatis, felix decessit. Ego vel hoc uno malo sic eram 5
afflictus, ut me jam nulla fortuna posset efficere felicem. Nam quum omni virtute, quae in feminas cadit, functa, insanabilem attulit marito dolorem: tum aetate ea puellari, praesertim meae comparata, potest et ipsa numerari inter vulnera orbitatis. Liberis tamen su- 6
perstitibus oblectabar: et, quod nefas erat, sed optabat ipsa, me salvo, maximos cruciatus praecipiti via effugit. Mihi filius minor quintum egressus annum, prior alterum ex duobus eruit lumen. Non sum ambitiosus 7
in malis, nec augere lacrimarum causas volo: utinamque esset ratio minuendi. Sed dissimulare qui possum, quid ille gratiae in vultu, quid jucunditatis in sermone, quos ingenii igniculos, quam substantiam placidae, et (quam scio vix posse credi tantam) altae mentis ostenderit? qualis amorem quicunque alienus infans mereretur. Illud vero insidiantis, quo me validius cruciaret, 8
fortunae fuit, ut ille mihi blandissimus, me suis nutricibus, me aviae educanti, me omnibus, qui sollicitare illas aetates solent, anteferret. Quapropter illi dolori, quem ex matre optima, atque omnem laudem supergressa, paucos ante menses ceperam, gratulor. Minus enim est, quod flendum meo nomine, quam quod illius gaudendum est. Una post haec Quintiliani mei spe ac 9
voluptate nitebar: et poterat sufficere solatio. Non enim flosculos, sicut prior, sed jam decimum aetatis ingressus annum, certos ac deformatos fructus ostenderat. Juro per mala mea, per infelicem conscientiam, 10
per illos manes, numina mei doloris, has me in illo vidisse virtutes ingenii, non modo ad percipiendas disciplinas, quo nihil praestantius cognovi plurima expertus, studiique jam tum non coacti (sciunt praeceptores), sed probitatis, pietatis, humanitatis, liberalitatis, ut prorsus posset hinc esse tanti fulminis metus, quod observatum fere est, celerius occidere festinatam maturitatem: et esse nescio quam, quae spes tantas decerpat, invidiam, ne videlicet ultra, quam homini datum est, nostra provehantur. Etiam illa fortuita aderant 11

omnia, vocis jucunditas claritasque, oris suavitas, et in utracunque lingua, tanquam ad eam demum natus esset, expressa proprietas omnium literarum. Sed haec spes adhuc: illa majora, constantia, gravitas, contra dolores etiam ac metus robur. Nam quo ille animo, qua medicorum admiratione, mensium octo valetudinem tulit? ut me in supremis consolatus est? quam etiam deficiens, jamque non noster, ipsum illum aliena-
12 tae mentis errorem circa solas literas habuit? Tuosne ego, o meae spes inanes, labentes oculos, tuum fugientem spiritum vidi? Tuum corpus frigidum exsangue complexus animam recipere, auramque communem haurire amplius potui? dignus his cruciatibus, quos
13 fero, dignus his cogitationibus. Tene consulari nuper adoptione ad omnium spes honorum patris admotum, te avunculo praetori generum destinatum, te omnium spe Atticae eloquentiae candidatum, superstes parens tantum ad poenas, amisi? Et, si non cupido lucis, certe patientia vindicet te reliqua mea aetate. Nam frustra mala omnia ad crimen fortunae relegamus. Nemo, nisi
14 sua culpa, diu dolet. Sed vivimus, et aliqua vivendi ratio quaerenda est: credendumque doctissimis hominibus, qui unicum adversorum solatium literas putaverunt. Si quando tamen ita resederit praesens impetus, ut aliqua tot luctibus alia cogitatio inseri possit, non injuste petierim morae veniam. Quis enim dilata studia miretur, quae potius non abrupta esse mirandum
15 est? Tum, si qua fuerint minus effecta iis, quae levius adhuc afflicti coeperamus, imperitanti fortunae remittantur: quae, si quid mediocrium alioqui in nostro ingenio virium fuit, ut non exstinxerit, debilitavit tamen. Sed vel propter hoc nos contumacius erigamus, quod illam ut perferre nobis difficile est, ita facile contemnere. Nihil enim sibi adversus me reliquit, et infelicem quidem, sed certissimam tamen attulit mihi ex his
16 malis securitatem. Boni autem consulere nostrum laborem vel propter hoc aequum est, quod in nullum jam proprium usum perseveramus, sed omnis haec cura ad alienas utilitates (si modo quid utile scribimus) spectat. Nos miseri, sicut facultates patrimonii nostri, ita hoc opus aliis praeparabamus, aliis relinquemus.

I. *Peroratio* sequebatur, quam *cumulum* quidam, *conclusionem* alii vocant. Ejus duplex ratio est, posita aut in rebus, aut in affectibus.

Rerum repetitio et congregatio, quae Graece dicitur ἀναχεφαλαίωσις, a quibusdam Latinorum *enumeratio*, et memoriam judicis reficit, et totam simul causam ponit ante oculos, et, etiamsi per singula minus moverat, turba valet. In hac, quae repetemus, quam brevissime 2
dicenda sunt, et, quod Graeco verbo patet, decurrendum per capita. Nam, si morabimur, non jam enumeratio, sed quasi altera fiet oratio. Quae autem enumeranda videntur, cum pondere aliquo dicenda sunt, et aptis excitanda sententiis, et figuris utique varianda: alioqui nihil est odiosius recta illa repetitione, velut memoriae judicum diffidentis. Sunt autem innumerabi- 3
les: optimeque in Verrem Cicero, *Si pater ipse judicaret, quae diceret, quum haec probarentur?* et deinde subjecit enumerationem: aut, quum idem in eundem, per invocationem deorum *spoliata a praetore templa* dinumerat. Licet et dubitare, num quid nos fugerit: et, quid responsuri sint adversarii his et his: aut, quam spem accusator habeat omnibus ita defensis. Illa vero 4
jucundissima, si contingat aliquod ex adversario ducere argumentum: ut, si dicas, *Reliquit vero hanc partem causae*; aut, *Invidia premere maluit*; aut, *Ad preces confugit*; *et merito, quum sciret haec et haec.* Sed non 5
sunt singulae species persequendae, ne sola videantur, quae forte nunc dixero: quum occasiones et ex causis, et ex dictis adversariorum, et ex quibusdam fortuitis quoque oriantur. Nec referenda modo nostra, sed postulandum etiam ab adversariis, ut ad quaedam respondeant. Id autem, si et actionis supererit locus, 6
et ea proposuerimus, quae refelli non possunt. Nam provocare, quae inde sint fortia, non arguentis est, sed monentis. Id unum epilogi genus visum est plerisque 7
Atticorum, et philosophis fere omnibus, qui de arte oratoria scriptum aliquid reliquerunt. Id sensisse Atticos credo, quia Athenis affectus movere etiam per praeconem prohibebatur orator. Philosophos minus miror, apud quos vitii loco est affici: nec boni mores videntur, sic a vero judicem averti: nec convenire bono viro vitiis uti. Necessarios tamen affectus fatebuntur, si aliter obtineri vera et justa, et in commune profutura non possint. Ceterum illud constitit inter omnes, 8
etiam in aliis partibus actionis, si multiplex causa sit et pluribus argumentis defensa, utiliter ἀναχεφαλαίωσιν fieri solere: sicut nemo dubitaverit multas esse causas, in quibus nullo loco sit necessaria, si breves et simpli-

ces fuerint. Haec pars perorationis accusatori patronoque ex aequo communis est.

9 *Affectibus* quoque iisdem fere utuntur: sed rarius hic, ille saepius ac magis. Nam huic concitare judices, illi flectere convenit. Verum et accusator habet interim lacrimas ex miseratione ejus rei, quam ulciscitur: et reus de indignitate calumniae conspirationis vehementius interim queritur. Dividere igitur haec officia commodissimum, quae plerumque sunt, ut dixi, prooe-
10 mio similia, sed liberiora plenioraque. Inclinatio enim judicum ad nos petitur initio parcius, quum admitti satis est, et oratio tota superest: in epilogo vero est, qualem animum judex in consilium ferat, et jam nihil
11 amplius dicturi sumus, nec restat, quo servemus. Est igitur utrisque commune, conciliare sibi, avertere ab adversario judicem, concitare affectus et componere. Et brevissimum quidem hoc praeceptum dari utrique parti potest, ut totas causae vires orator ante oculos ponat: et, quum viderit, quid *invidiosum*, *favorabile*, *invisum*, *miserabile* aut sit in rebus, aut videri possit, ea dicat, quibus, si judex esset, ipse maxime movere-
12 tur. Sed certius est ire per singula.

Et quae conciliant quidem accusatorem, in praeceptis exordii jam diximus. Quaedam tamen, quae illic ostendere satis est, in peroratione implenda sunt magis, si contra impotentem, invisum, perniciosum suscepta causa est; si judicibus ipsis aut gloriae damnatio rei,
13 aut deformitati futura absolutio. Nam egregie in Vatinium Calvus, *Factum*, inquit, *ambitum scitis omnes, et hoc vos scire omnes sciunt.* Cicero quidem in Verrem etiam *emendari posse infamiam judiciorum damnato reo* dicit: quod est unum ex supra dictis. Metus etiam, si est adhibendus, ut faciat idem, hunc habet locum fortiorem, quam in prooemio. Qua de re quid sentirem,
14 alio jam libro exposui. Concitare quoque invidiam, odium, iram, liberius in peroratione contingit: quorum invidiam gratia, odium turpitudo, iram offensio judicis facit, si contumax, arrogans, securus sit: qui non ex facto modo dictove aliquo, sed vultu, habitu, aspectu moveri solet. Egregieque nobis adolescentibus dixisse accusator Cossutiani Capitonis videbatur, Graece quidem, sed in hunc sensum, *Erubescis Caesarem timere.*
15 Summa tamen concitandi affectus accusatori in hoc est, ut id, quod objecit, aut quam *atrocissimum*, aut etiam, si fieri potest, quam maxime *miserabile* esse videatur.

Atrocitas crescit ex his, *Quid factum sit*, *a quo*, *in quem*, *quo animo*, *quo tempore*, *quo loco*, *quo modo?* quae omnia infinitos anfractus habent. Pulsatum que- 16
rimur: de re primum ipsa dicendum: tum, *si senex*, *si puer*, *si magistratus*, *si probus*, *si bene de republica meritus*; etiam, si percussus sit *a vili aliquo contemptoque*; vel ex contrario *a potente nimium*, vel *ab eo*, *quo minime oportuit*; et *si die forte sollemni*, aut *iis temporibus*, *quum judicia ejus rei maxime exercerentur*, aut *in sollicito civitatis statu*: item *in theatro*, *in templo*, *in concione*, crescit invidia: et *si non errore*, *nec ira*, vel 17
etiam, si forte *ira*, sed *iniqua*, *quod patri affuisset*, *quod respondisset*, *quod honores contra peteret*; et, si *plus* etiam videri potest *voluisse*, quam fecit. Plurimum tamen affert atrocitatis *modus*, *si graviter*, *si contumeliose*: ut Demosthenes ex *parte* percussi corporis, ex *vultu* ferientis, ex *habitu* invidiam Midiae quaerit. *Occisus est*: *utrum ferro*, *an igne*, *an veneno*; *uno* 18
vulnere, *an pluribus*; *subito*, *an exspectatione tortus*, ad hanc partem maxime pertinet. Utitur frequenter accusator et *miseratione*, quum aut ejus casum, quem ulciscitur, aut liberorum ac parentum solitudinem conqueritur. Etiam futuri temporis imagine judices movet, 19
quae maneant eos, *qui de vi et injuria questi sunt*, *nisi vindicentur*: *fugiendum de civitate*, *cedendum bonis*, *aut omnia*, *quaecunque inimicis animus fuerit*, *perferenda*. Sed saepius id est accusatoris, avertere judicem a mise- 20
ratione, qua reus sit usurus, atque ad fortiter judicandum concitare. Cujus loci est etiam occupare, quae dicturum facturumve adversarium putes. Nam et cautiores ad custodiam suae religionis judices facit, et gratiam responsuris aufert, quum ea, quae praedicta sunt ab accusatore, jam, si pro reo petentur, non sint nova: ut Servius Sulpicius contra Aufidiam, *ne signatorum ab ipsis discrimen objiciatur sibi*, praemonet. Nec non ab Aeschine, quali sit usurus Demosthenes actione, praedictum est. Docendi quoque interim judices, quid rogantibus respondere debeant: quod est unum repetitionis genus.

Periclitantem vero commendat *dignitas*, et *studia* 21
fortia, et *susceptae bello cicatrices*, et *nobilitas*, et *merita majorum*. Hoc, quod proxime dixi, Cicero atque Asinius certatim sunt usi: pro Scauro patre hic, ille pro filio. Commendat et *causa* periculi, *si* suscepisse 22
inimicitias ob aliquod factum honestum videtur: prae-

cipue *bonitas*, *humanitas*, *misericordia*. Juste enim tunc petere ea quisque videtur a judice, quae aliis ipse praestiterit. Referenda pars haec quoque *ad utilitatem reipublicae*, *ad judicum gloriam*, *ad exemplum*, *ad memoriam posteritatis*. Plurimum tamen valet *miseratio*, quae judicem flecti non tantum cogit, sed motum quoque animi sui lacrimis confiteri. Haec petetur aut ex iis, *quae passus est reus*, aut ex iis, *quae quum maxime patitur*, aut ex iis, *quae damnatum manent*: quae et ipsa duplicantur, quum dicimus, *ex qua illi fortuna*, *et in quam recidendum sit*. Affert in his momentum et *aetas* et *sexus* et *pignora*; *liberi*, dico, et *parentes*, et *propinqui*. Quae omnia tractari varie solent. Nonnunquam etiam ipse patronus has partes subit: ut Cicero pro Milone, *O me miserum! o te infelicem! Revocare me tu in patriam*, *Milo*, *potuisti per hos*, *ego te in patria per eosdem retinere non potero?* Maximeque, si (ut tunc accidit) non conveniunt ei, qui accusatur, preces. Nam quis ferret Milonem pro capite suo supplicantem, qui a se virum nobilem interfectum, quia id fieri oportuisset, fateretur? Ergo et ille captavit ex ipsa praestantia animi favorem, et in locum lacrimarum ejus ipse successit.

His praecipue locis utiles sunt *prosopopoeiae*, id est fictae alienarum personarum orationes, quales litigatorem decent vel patronum. Mutae tamen res movent, aut quum ipsis loquimur, aut quum ipsas loqui fingimus. Ex personis quoque trahitur affectus. Non enim audire judex videtur aliena mala deflentes, sed sensum ac vocem auribus accipere miserorum, quorum etiam mutus aspectus lacrimas movet: quantoque essent miserabiliora, si ea dicerent ipsi, tanto sunt quadam portione ad afficiendum potentiora, quum velut ipsorum ore dicuntur: ut scenicis actoribus eadem vox, eademque pronunciatio plus ad movendos affectus sub persona valet. Itaque idem Cicero, quanquam preces non dat Miloni, eumque potius animi praestantia commendat, accommodavit ei tamen verba, convenientes etiam forti viro conquestiones: *O frustra*, inquit, *mei suscepti labores! O spes fallaces! O cogitationes inanes meae!*

Nunquam tamen debet esse longa miseratio: nec sine causa dictum est: *Nihil facilius*, *quam lacrimas*, *inarescere*. Nam, quum etiam veros dolores mitiget tempus, citius evanescat necesse est illa, quam dicendo effinximus, imago: in qua si moramur, lacrimis fatiga-

tur auditor, et requiescit, et ab illo, quem ceperat, impetu ad rationem redit. Non patiamur igitur fri- 29
gescere hoc opus, et affectum, quum ad summum perduxerimus, relinquamus: nec speremus fore, ut aliena quisquam diu ploret. Ideoque quum in aliis, tum maxime in hac parte debet crescere oratio: quia, quicquid non adjicit prioribus, etiam detrahere videtur: et facile deficit affectus, qui descendit.

Non solum autem dicendo, sed etiam faciendo quae- 30
dam, lacrimas movemus: unde et producere ipsos, qui periclitentur, squalidos atque deformes, et liberos eorum ac parentes, institutum, et ab accusatoribus cruentum gladium ostendi, et lecta e vulneribus ossa, et vestes sanguine perfusas videmus, et vulnera resolvi, ac verberata corpora nudari. Quarum rerum ingens 31
plerumque vis est, velut in rem praesentem animos hominum ducentium. Et populum Romanum egit in furorem praetexta C. Caesaris prolata in foro cruenta. Sciebatur interfectum eum, corpus denique ipsum impositum lecto erat: at vestis tamen illa sanguine madens ita repraesentavit imaginem sceleris, ut non occisus esse Caesar, sed tum maxime occidi videretur. Sed 32
non ideo probaverim, quod factum et lego et ipse aliquando vidi, depictam in tabula sipariove imaginem rei, cujus atrocitate judex erat commovendus. Quae enim est actoris infantia, qui mutam illam effigiem magis, quam orationem, pro se putet locuturam? At sor- 33
des, et squalorem, et propinquorum quoque similem habitum scio profuisse, et magnum ad salutem momentum preces attulisse. (Quare et obsecratio illa judicum *per carissima pignora*, utique si et reo sunt *liberi*, *conjux*, *parentes*, utilis erit: et *Deorum* etiam *invocatio* velut ex bona conscientia profecta videri solet.) Stra- 34
tum denique jacere, et genua complecti: nisi si tamen persona nos, et anteacta vita, et rei conditio prohibebit. Quaedam enim tam fortiter tuenda, quam facta sunt. Verum sic habenda est auctoritatis ratio, ne sit invisa securitas. Fuit quondam inter haec omnia po- 35
tentissimum, quo L. Murenam Cicero accusantibus clarissimis viris eripuisse praecipue videtur, persuasitque, nihil esse ad praesentem rerum statum utilius, *quam pridie Kalendas Januarias ingredi consulatum.* Quod genus nostris temporibus totum paene sublatum est, quum omnia curae tutelaeque unius innixa periclitari nullo judicii exitu possint.

36 De accusatoribus et reis sum locutus, quia in periculis maxime versatur affectus. Sed *privatae* quoque causae utrumque habent perorationis genus: et illud, quod est ex enumeratione probationum, et hoc, quod ex lacrimis: si aut statu periclitari, aut opinione litigator videtur. Nam in parvis quidem litibus has tragoedias movere tale est, quale si personam Herculis et cothurnos aptare infantibus velis.

37 Ne illud quidem indignum est admonitione, ingens in epilogis meo judicio verti discrimen, quomodo se dicenti, qui excitatur, accommodet. Nam et *imperitia*, et *rusticitas*, et *rigor*, et *deformitas* afferunt interim
38 frigus: diligenterque sunt haec actori providenda. Et quidem repugnantes eos patrono, et nihil vultu commotos, et intempestive ridentes, et facto aliquo vel ipso vultu risum etiam moventes saepe vidi, praecipue vero,
39 quum aliqua velut scenice fiunt. Transtulit aliquando patronus puellam, quae soror esse adversarii dicebatur (nam de hoc lis erat), in adversa subsellia, tanquam in gremio fratris relicturus; at is a nobis praemonitus discesserat. Tum ille, alioqui vir facundus, inopinatae rei casu obmutuit, et infantem suam frigidissime re-
40 portavit. Alius imaginem mariti pro rea proferre magni putavit: at ea saepius risum fecit. Nam et ii, quorum officii erat, ut traderent eam, ignari, qui esset epilogus, quoties respexisset patronus, offerebant palam, et prolata novissime, deformitate ipsa (nam senis cadaveri infusa) praeteritam quoque orationis gratiam perdidit.
41 Nec ignotum, quid Glyconi, cui Spiridion fuit cognomen, acciderit. Huic puer, quem in jus productum, quid fieret, interrogabat, *ex paedagogo se vellicari* respondit. Sed nihil illa circa Cepasios Ciceronis fabula
42 efficacius ad pericula epilogorum. Omnia tamen haec tolerabilia, quibus actionem mutare facile est: at, qui a stilo non recedunt, aut conticescunt ad hos casus, aut frequentissime falsa dicunt. Inde est enim, *Tendit ad genua vestra supplices manus*; et, *Haeret in complexu liberorum miser*; et, *Revocat ecce me*: etiamsi ni-
43 hil horum is, de quo dicitur, faciat. Ex scholis haec vitia, in quibus omnia libere fingimus et impune, quia pro facto est, quicquid volumus; non admittit hoc idem veritas, egregieque Cassius dicenti adolescentulo: *Quid me torvo vultu intueris, Severe? Non mehercule*, inquit, *faciebam, sed sic scripsisti: ecce!* et, quam potuit, tru-
44 culentissime eum aspexit. Illud praecipue monendum,

ne quis nisi summis ingenii viribus ad movendas lacrimas aggredi audeat; nam, ut est longe vehementissimus hic, quum invaluit, affectus, ita, si nihil efficit, tepet: quem melius infirmus actor tacitis judicum cogitationibus reliquisset. Nam et vultus, et vox, et ipsa 45
illa excitati rei facies, ludibrio etiam plerumque sunt hominibus, quos non permoverunt. Quare metiatur ac diligenter aestimet vires suas actor, et, quantum onus subiturus sit, intelligat; nihil habet ista res medium, sed aut lacrimas meretur, aut risum.

Non autem commovere tantum miserationem, sed 46
etiam discutere, epilogi est proprium; quum oratione continua, quae motos lacrimis judices ad justitiam reducat, tum etiam quibusdam urbane dictis: quale est, *Date puero panem, ne ploret.* Et corpulento litigatori, 47
cujus adversarius, item puer, circa judices erat ab advocato latus, *Quid faciam? ego te bajulare non possum.* Sed haec tamen non debent esse mimica. Ita neque illum probaverim, qui inter clarissimos sui temporis oratores fuit, qui, pueris in epilogum productis, talos jecit in medium, quos illi diripere coeperunt; namque haec ipsa discriminis sui ignorantia potuit esse miserabilis: neque illum, qui, quum esset cruentus gladius 48
ab accusatore prolatus, quo is hominem probabat occisum, subito ex subselliis ut territus fugit, et, capite ex parte velato, quum ad agentem ex turba prospexisset, interrogavit, *an jam ille cum gladio recessisset?* Fecit enim risum, sed ridiculus fuit. Discutiendae ta- 49
men oratione hujusmodi scenae: egregieque Cicero, qui et contra imaginem Saturnini pro Rabirio graviter, et contra juvenem, cujus subinde vulnus in judicio resolvebatur, pro Vareno multa dixit urbane.

Sunt et illi leniores epilogi, quibus adversario sa- 50
tisfacimus, si forte sit ejus persona talis, ut illi debeatur reverentia; aut, quum amice aliquid commonemus, et ad concordiam hortamur: quod est genus egregie tractatum a Passieno, quum Domitiae uxoris suae pecuniaria lite adversus fratrem ejus Aënobarbum ageret; nam, quum de necessitudine multa dixisset, de fortuna quoque, qua uterque abundabat, adjecit: *Nihil vobis minus deest, quam de quo contenditis.*

Omnes autem hos affectus, etiamsi quibusdam vi- 51
dentur, in prooemio atque in epilogo sedem habere, in quibus sane sunt frequentissimi, tamen aliae quoque partes recipiunt, sed breviores, ut quum ex iis plurima

sit res eruenda. At hic, si usquam, totos eloquentiae
52 aperire fontes licet. Nam ex his, si bene diximus reliqua, possidemus jam judicum animos: et, confragosis atque asperis evecti, tuto pandere possumus vela: et, quum sit maxima pars epilogi amplificatio, verbis atque sententiis uti licet magnificis atque ornatis. Tunc est commovendum theatrum, quum ventum est ad ipsum illud, quo veteres tragoediae comoediaeque claudduntur, *Plaudite.*

53 In aliis autem partibus tractandus affectus erit, ut quisque nascetur; nam neque exponi sine hoc res atroces et miserabiles debent: quum de qualitate alicujus rei quaestio est, probationibus uniuscujusque rei recte
54 subjungitur. Ubi vero conjunctam ex pluribus causam agimus, etiam necesse erit uti pluribus quasi epilogis ut in Verrem Cicero fecit. Nam et *Philodamo*, et *navarchis*, et *cruciatis civibus Romanis*, et aliis pluri-
55 mis suas lacrimas dedit. Sunt, qui hos μεριχοὺς ἐπιλόγους vocent, quo *partitam perorationem* significant. Mihi non tam partes ejus, quam species videntur. Siquidem et *epilogi* et *perorationis* nomina ipsa aperte satis ostendunt, hanc esse consummationem orationis.

II. Quamvis autem pars haec judicialium causarum sit summa, praecipueque constet *affectibus*, et aliqua de his necessario dixerim: non tamen potui, ac ne debui quidem istum locum in unam speciem concludere. Quare adhuc opus superest, quum ad obtinenda, quae volumus, potentissimum, tum supradictis multo difficilius, movendi judicum animos, atque in eum, quem volumus, habitum formandi et velut transfigurandi.
2 Qua de re pauca, quae postulabat materia, sic attigi, ut magis, quid oporteret fieri, quam quo id modo consequi possemus, ostenderem. Nunc altius omnis rei repetenda ratio est.

Nam et per totam (ut diximus) causam locus est *affectibus:* et eorum non simplex natura, nec in transitu tractanda, quo nihil afferre majus vis orandi po-
3 test. Nam cetera forsitan tenuis quoque et angusta ingenii vena, si modo vel doctrina vel usu sit adjuta, generare atque ad frugem aliquam perducere queat: certe sunt, semperque fuerunt non parum multi, qui satis perite, quae essent probationibus utilia, reperirent: quos equidem non contemno, sed hactenus utiles credo, ne quid per eos judici sit ignotum; atque (ut

ficam, quod sentio) dignos, a quibus causas diserti locerentur: qui vero judicem rapere, et in quem vellet habitum animi posset perducere, quo dicto flendum et irascendum esset, rarus fuit. Atqui hoc est, quod do- 4
minatur in judiciis; haec eloquentiam regunt. Namque irgumenta plerumque nascuntur ex causa; et pro me-iore parte plura sunt semper: ut, qui per haec vicit, antum non defuisse sibi advocatum sciat. Ubi vero 5
animis judicum vis afferenda est, et ab ipsa veri con-lemplatione abducenda mens, ibi proprium oratoris opus est. Hoc non docet litigator: hoc libellis non continetur. *Probationes* enim efficiunt sane, ut causam nostram meliorem esse judices putent: *affectus* prae-stant, ut etiam velint: sed id, quod volunt, credunt quoque. Nam quum *irasci*, *favere*, *odisse*, *misereri* 6
coeperunt, agi jam rem suam existimant: et, sicut aman-es de forma judicare non possunt, quia sensum ocu-orum praecipitat animus, ita omnem veritatis inqui-rendae rationem judex omittit occupatus affectibus: estu fertur, et velut rapido flumini obsequitur. Ita 7
irgumenta ac testes quid egerint, pronunciatio osten-lit: commotus autem ab oratore judex, quid sentiat, edens adhuc atque audiens confitetur. An, quum ille, qui plerisque perorationibus petitur, fletus erumpit, non palam dicta sententia est? Huc igitur incumbat rator, hoc opus ejus, hic labor est: sine quo cetera nuda, jejuna, infirma, ingrata sunt; adeo velut spiri-us operis hujus atque animus est *in affectibus*.

Horum autem, sicut antiquitus traditum accepi- 8
mus, duae sunt species: alteram Graeci πάθος vocant, quam nos vertentes recte ac proprie *affectum* dicimus; alteram ἦθος, cujus nomine, ut ego quidem sentio, ca-et sermo Romanus; *mores* appellantur: atque inde pars quoque illa philosophiae ἠθική, *moralis* est dicta. Sed 9
quam rei naturam spectanti mihi, non tam *mores* sig-nificari videntur, quam *morum quaedam proprietas*; nam ipsis quidem omnes habitus mentis continentur. Cautiores voluntatem complecti, quam nomina inter-pretari, maluerunt: affectus igitur hos concitatos, illos mites atque compositos esse dixerunt; in altero vehe-menter commotos, in altero lenes; denique hos impe-rare, illos persuadere; hos ad perturbationem, illos ad benevolentiam praevalere. Adjiciunt quidam peritorum, 10
πάθος temporale esse. Quod ut accidere frequentius video, ita nonnullas credo esse materias, quae con-

tinuum desiderent affectum. Nec tamen minus artis aut usus hi leniores habent, virium atque impetus non tantundem exigunt. In causis vero etiam pluribus versantur, imo, secundum quendam intellectum, in omni-
11 bus. Nam quum nisi ex illo et hoc loco nihil ab oratore tractetur; quicquid de *honestis et utilibus*, denique *faciendis et non faciendis* dicitur, huc vocari potest. Quidam *commendationem* atque *excusationem* propria hujus officii putaverunt: nec abnuo esse ista in hac parte;
12 sed non concedo, ut sola sint. Quin illud adhuc adjicio, *πάθος* atque *ἦθος* esse interim ex eadem natura, ita ut illud majus sit, hoc minus, ut *amor πάθος*, *caritas ἦθος*: interdum diversa inter se, sicut in epilogis. Namque *πάθος concitat*, *ἦθος* solet *mitigare*. Propria tamen mihi hujus nominis exprimenda natura est, quatenus appellatione ipsa non satis significari videtur.
13 Ἦθος, quod intelligimus, quodque a dicentibus desideramus, id erit, quod ante omnia *bonitate* commendabitur: non solum mite ac placidum, sed plerumque blandum et humanum, et audientibus amabile atque jucundum: in quo exprimendo summa virtus ea est, ut fluere omnia ex natura rerum hominumque videantur, quo mores dicentis ex oratione pelluceant, et quodam-
14 modo agnoscantur. Quod est sine dubio inter conjunctas maxime personas, quoties *ferimus*, *ignoscimus*, *satisfacimus*, *monemus*, procul ab ira, procul ab odio. Sed tamen alia patris adversus filium, tutoris adversus pupillum, mariti adversus uxorem moderatio est (ii enim praeferunt eorum ipsorum, a quibus laeduntur, caritatem; neque alio modo invisos eos faciunt, quam quod amare ipsi videntur); alia, quum senex adolescentis, alia, quum vitium honestus inferioris fert (hi
15 enim tantum concitari, illic etiam affici debet). Sunt et illa ex eadem natura, sed motus adhuc minoris, *veniam petere*, *adolescentium defendere amores*. Nonnunquam etiam lenis caloris alieni derisus ex hac forma venit, sed non his ex locis tantum. Verum aliquanto magis propria sunt *virtutis simulatio*, *satisfaciendi*, *rogandi*, *εἰρωνεία*, quae diversum ei, quod dicit, in-
16 tellectum petit. Hinc etiam ille major ad conciliandum odium nasci affectus solet, quum hoc ipso, quod non adversariis summittimus, intelligitur tacita impotentiae exprobratio. Namque eos graves et intolerabiles id ipsum demonstrat, quod cedimus: et ignorant cupidi maledicendi, aut affectatores libertatis, plus invidiam,

uam convicium, posse: nam invidia adversarios, con-
icium nos invisos facit. Ille jam paene medius affec- 17
ps est, ex amoribus et ex desideriis amicorum et ne-
essariorum. Nam et hoc major est, et illo minor.

Non parum significantes etiam illa in scholis ἤθη
ixerimus, quibus plerumque rusticos, superstitiosos,
varos, timidos, secundum conditionem propositorum
ffingimus. Nam si ἤθη *mores* sunt; quum hos imita-
mur, ex his ducimus orationem.

Denique hoc omne bonum et comem virum poscit. 18
uas virtutes quum etiam in litigatore debeat orator,
i fieri potest, approbare, utique ipse aut habeat, aut
abere credatur. Sic proderit plurimum causis, quibus
x sua bonitate faciet fidem. Nam qui, dum dicit, ma-
s videtur, utique male dicit: non enim videtur justa
icere; alioqui ἦθος videretur. Quare ipsum etiam di- 19
endi genus in hoc placidum debet esse ac mite: nihil
uperbum, nihil elatum saltem ac sublime desideret:
roprie, jucunde, credibiliter dicere, sat est; ideoque
i medius ille orationis modus maxime convenit.

Diversum est huic, quod πάθος dicitur, quodque 20
os *affectum* proprie vocamus: et, ut proxime utrius-
ue differentiam signem, illud comoediae, hoc tragoe-
iae simile. Haec pars circa *iram*, *odium*, *metum*, *in-
idiam*, *miserationem* fere tota versatur. Quae quibus
x locis ducenda sint, et manifestum omnibus, et a
obis in ratione prooemii atque epilogi dictum est. Et 21
etum tamen duplicem intelligi volo, quem patimur,
i quem facimus: et *invidiam*; namque altera invidum,
ltera invidiosum facit. Hoc autem hominis, illud rei
st; in quo et plus habet operis oratio. Nam quaedam
identur gravia per se, *parricidium*, *caedes*, *veneficium*;
uaedam efficienda sunt. Id autem contingit, aut quum 22
agnis alioqui malis gravius esse id, quod passi sumus,
ntenditur; quale est apud Virgilium:

O felix una ante alias Priameïa virgo,
Hostilem ad tumulum Trojae sub moenibus altis
Jussa mori —

uam miser enim casus Andromachae, si comparata ei
lix Polyxena!) aut quum ita exaggeramus injuriam 23
stram, ut etiam, quae multo minora sunt, intole-
nda dicamus: *Si pulsasses*, *defendi non poteras*: *vul-
rasti*. Sed haec diligentius, quum ad eam amplifica-
onem venerimus, dicemus. Interim notasse contentus

sum, non id solum agere affectus, ut, quae sunt, ostendantur acerba ac luctuosa, sed etiam ut, quae toleranda haberi solent, gravia videantur: ut, quum in maledicto plus injuriae, quam in manu; in infamia plus poenae
24 dicimus, quam in morte. Namque in hoc eloquentiae vis est, ut judicem non in id tantum compellat, in quod ipsa rei natura ducetur: sed aut, qui non est, aut majorem, quam est, faciat affectum. Haec est illa, quae δεινωσις vocatur: rebus indignis, asperis, invidiosis, addens vim oratio; qua virtute praeter alias plurimum Demosthenes valuit.

25 Quodsi tradita mihi sequi praecepta sufficeret, satisfeceram huic parti, nihil eorum, quae legi, vel didici, quod modo probabile fuit, omittendo: sed mihi in animo est, quae latent penitus, ipsa hujus loci aperire penetralia; quae quidem non aliquo tradente, sed experi-
26 mento meo, ac natura ipsa duce, accepi. Summa enim (quantum ego quidem sentio) circa movendos affectus in hoc posita est, ut moveamur ipsi. Nam et luctus et irae, et indignationis aliquando etiam ridicula fuerit imitatio, si verba vultumque tantum, non etiam animum, accommodaverimus. Quid enim aliud est causae, ut lugentes, utique in recenti dolore, disertissime quaedam exclamare videantur, et ira nonnunquam inducti quoque eloquentiam faciat, quam quod illis inest vi-
27 mentis, et veritas ipsa morum? Quare in iis, quae verisimilia esse volemus, simus ipsi similes eorum, qui vere patiuntur, affectibus: et a tali animo proficiscatur oratio, qualem facere judicem volet. An ille dolebit, qui audiet me, qui in hoc dicam, non dolentem? irascetur, si nihil ipse, qui in iram concitat se idque exigit, simile patietur? siccis agenti oculis lacrimas dabit
28 fieri non potest. Nec incendit, nisi ignis; nec madescimus, nisi humore; nec res ulla dat alteri colorem quem non ipsa habet. Primum est igitur, ut apud nos valeant ea, quae valere apud judicem volumus: afficia-
29 murque, antequam afficere conemur. At quomodo fiet ut afficiamur? neque enim sunt motus in nostram potestatem. Tentabo etiam de hoc dicere. Quas φαντασιας Graeci vocant, nos sane *visiones* appellemus: per quas imagines rerum absentium ita repraesentantur animo, ut eas cernere oculis, ac praesentes habere videamur.
30 Has quisquis bene conceperit, is erit in affectibus potentissimus. Hunc quidam dicunt εὐφαντασίωτον, qui sibi res, voces, actus secundum verum optime finget

quo

quod quidem nobis volentibus facile continget. An vero, inter otia animorum, et spes inanes, et velut somnia quaedam vigilantium, ita nos hae, de quibus loquor, imagines prosequuntur, ut peregrinari, navigare, proeliari, populos alloqui, divitiarum, quas non habemus, usum videamur disponere, nec cogitare, sed facere: hoc animi vitium ad utilitatem non transferemus? At 31
hominem occisum queror; non omnia, quae in re praesenti accidisse credibile est, in oculis habebo? non percussor ille subitus erumpet? non expavescet circumventus? exclamabit? vel rogabit, vel fugiet? non ferientem, non concidentem videbo? non animo sanguis et pallor et gemitus, extremus denique exspirantis hiatus insidet?

Insequetur ἐνάργεια, quae a Cicerone *illustratio* et 32
evidentia nominatur, quae non tam dicere videtur, quam ostendere: et affectus non aliter, quam si rebus ipsis intersimus, sequentur. An non ex his visionibus illa sunt, *Excussi manibus radii, revolutaque pensa?* — *Levique patens in pectore vulnus?* equus ille in funere 33
Pallantis, —*positis insignibus?* Quid? non idem poeta penitus ultimi fati concepit imaginem, ut diceret — *Et dulces moriens reminiscitur Argos?* Ubi vero *miserati-* 34
one opus erit, nobis ea, de quibus queremur, accidisse credamus, atque id animo nostro persuadeamus. Nos illi simus, quos gravia, indigna, tristia passos queremur: nec agamus rem, quasi alienam, sed assumamus parumper illum dolorem. Ita dicemus, quae in nostro simili casu dicturi essemus. Vidi ego saepe 35
histriones atque comoedos, quum ex aliquo graviore actu personam deposuissent, flentes adhuc egredi. Quodsi in alienis scriptis sola pronunciatio ita falsis accedit affectibus: quid nos faciemus, qui illa cogitare debemus, et moveri periclitantium vice possumus? Sed in 36
schola quoque rebus ipsis affici convenit, easque veras sibi fingere, hoc magis, quod illic ut litigatores loquimur frequentius, quam ut advocati. Orbum agimus, et naufragum, et periclitantem: quorum induere personas quid attinet, nisi affectus assumimus? Haec dissimulanda mihi non fuerunt, quibus ipse, quantuscunque sum aut fui, pervenisse me ad aliquod nomen ingenii credo; frequenter motus sum, ut me non lacrimae solum deprehenderent, sed pallor et veri similis dolor.

III. Huic diversa virtus, quae *risum* judicis movendo

et illos tristes solvit affectus, et animum ab intentione rerum frequenter avertit, et aliquando etiam reficit, et a satietate vel a fatigatione renovat.

Quanta sit autem in ea difficultas, vel duo maximi oratores, alter Graecae, alter Latinae eloquentiae prin-
2 cipes, docent. Nam plerique Demostheni facultatem defuisse hujus rei credunt, Ciceroni modum. Nec videri potest noluisse Demosthenes, cujus pauca admodum dicta; nec sane ceteris ejus virtutibus respondentia, palam ostendunt, non displicuisse illi jocos, sed
3 non contigisse. Noster vero, non solum extra judicia, sed in ipsis etiam orationibus, habitus est nimius risus affectator. Mihi quidem, sive id recte judico, sive amore immodico praecipui in eloquentia viri labor,
4 mira quaedam in eo videtur fuisse urbanitas. Nam et in sermone quotidiano multa, et in altercationibus, et interrogandis testibus plura, quam quisquam, dixit facete, et ipsa illa, quae sunt in Verrem dicta frigidius, aliis assignavit, et testimonii loco posuit: ut, quo sunt magis vulgaria, eo sit credibilius, illa ab oratore non
5 ficta, sed passim esse jactata. Utinamque libertus ejus Tiro, aut alius quisquis fuit, qui tres hac de re libros edidit, parcius dictorum numero indulsissent et plus judicii in eligendis, quam in congerendis studii adhibuissent: minus objectus calumniantibus foret: qui tamen nunc quoque, ut in omni ejus ingenio, facilius,
6 quod rejici, quam quod adjici possit, invenient. Affert autem summam rei difficultatem, primum, quod ridiculum dictum plerumque falsum est, hoc semper humile; saepe est industria depravatum; praeterea nunquam honorificum: tum varia hominum judicia in eo, quod non ratione aliqua, sed motu animi quodam,
7 nescio an enarrabili, judicatur. Neque enim ab ullo satis explicari puto, licet multi tentaverint, unde *risus*, qui non solum facto aliquo dictove, sed interdum quodam etiam corporis tactu, lacessitur. Praeterea non una ratione moveri solet; neque enim acute tantum ac venuste, sed stulte, iracunde, timide dicta aut facta ridentur: ideoque anceps ejus rei ratio est, quod a
8 *derisu* non procul abest *risus*. *Habet* enim, ut Cicero dicit, *sedem in deformitate aliqua et turpitudine*: quae quum in aliis demonstrantur, *urbanitas*: quum in ipsos dicentes recidunt, *stultitia* vocatur.

Quum videatur autem res levis, et quae ab scurris, mimis, insipientibus denique saepe moveatur; tamen

habet vim nescio an imperiosissimam, et cui repugnari minime potest. Erumpit enim invitis saepe: nec vultus 9
modo ac vocis exprimit confessionem, sed totum corpus vi sua concutit. Rerum autem saepe (ut dixi) maximarum momenta vertit, ut quum odium iramque frequentissime frangat. Documento sunt juvenes Ta- 10
rentini: qui multa de rege Pyrrho securius inter coenam locuti, quum rationem facti reposcerentur, et neque negari res, neque defendi posset, risu sunt et opportuno joco elapsi. Namque unus ex his, *Imo*, inquit, *nisi lagena defecisset, occidissemus te*: eaque urbanitate tota est invidia criminis dissoluta.

Verum hoc, quicquid est, ut non ausim dicere carere 11
omnino arte; quia nonnullam observationem habet, suntque ad id pertinentia et a Graecis et a Latinis composita praecepta: ita plane affirmo, praecipue positum esse *in natura* et *in occasione*. Porro *natura* non tantum in 12
hoc valet, ut acutior quis atque habilior sit ad inveniendum (nam id sane doctrina possit augeri): sed inest proprius quibusdam decor in habitu ac vultu, ut eadem illa minus, alio dicente, urbana esse videantur. *Oc-* 13
casioni vero et in rebus est tanta vis, ut saepe adjuti ea non indocti modo, sed etiam rustici salse dicant in eum, quisquis aliquid dixerit prior. Sunt enim longe venustiora omnia in respondendo, quam in provocando. Accedit difficultati, quod ejus rei nulla exercitatio est, 14
nulli praeceptores. Utique in conviviis et sermonibus multi dicaces; sed, quia in hoc usu quotidiano proficimus. Oratoria urbanitas rara, nec ex parte propria, sed ad hanc consuetudinem commendata. Nihil autem 15
vetabat et componi materias in hoc idoneas, ut controversiae permixtis salibus fingerentur: vel res proponi singulas ad juvenum talem exercitationem. Quin illae 16
ipsae, quae *dicta* sunt ac vocantur, quas certis diebus festae licentiae dicere solebamus, si paullum adhibita ratione fingerentur, aut aliquid in his serium quoque esset admixtum, plurimum poterant utilitatis afferre: quae nunc juvenum, vel sibi ludentium, exercitatio est.

Pluribus autem nominibus in eadem re vulgo uti- 17
mur; quae tamen si diducas, suam quandam propriam vim ostendent. Nam et *urbanitas* dicitur: qua quidem significari video sermonem praeferentem in verbis et sono et usu proprium quendam gustum Urbis, et sumptam ex conversatione doctorum tacitam eruditionem; denique, cui contraria sit *rusticitas*. *Venustum* 18

esse, quod cum gratia quadam et venere dicatur, apparet. *Salsum* in consuetudine pro ridiculo tantum accipimus: natura non utique hoc est; quanquam et ridicula oporteat esse salsa. Nam et Cicero, *omne, quod salsum sit,* ait *esse Atticorum;* non, quia sunt maxime ad risum compositi: et Catullus, quum dicit, *Nulla est in corpore mica salis*, non hoc dicit, nihil in corpore
19 ejus esse ridiculum. *Salsum* igitur erit, quod non erit insulsum, velut quoddam simplex orationis condimentum, quod sentitur latente judicio, velut palato, excitatque et a taedio defendit orationem. Sane tamen, ut ille, in cibis paullo liberalius aspersus, si tamen non sit immodicus, affert aliquid propriae voluptatis: ita hi quoque in dicendo habent quiddam, quod nobis faciat audiendi sitim. *Facetum* quoque non tantum circa
20 ridicula opinor consistere. Neque enim diceret Horatius, *facetum carminis genus natura concessum esse Virgilio.* Decoris hanc magis, et excultae cujusdam elegantiae appellationem puto. Ideoque in epistolis Cicero haec Bruti refert verba, *Nae illi sunt pedes faceti, ac deliciis ingredienti molles.* Quod convenit cum illo Ho-
21 ratiano, *molle atque facetum Virgilio. Jocum* vero accipimus, quod est contrarium serio. Nam et fingere, et terrere, et promittere interim jocus est. *Dicacitas* sine dubio a dicendo, quod est omni generi commune, ducta est: proprie tamen significat sermonem cum risu aliquos incessentem. Ideo Demosthenem *urbanum* fuisse dicunt, *dicacem* negant.

22 Proprium autem materiae, de qua nunc loquimur, est *ridiculum*: ideoque haec tota disputatio a Graecis *περὶ γελοίου* inscribitur. Ejus prima divisio traditur eadem, quae est omnis orationis, ut sit positum *in*
23 *rebus*, aut *in verbis*. Usus autem maxime simplex. Aut enim *ex aliis* risum petimus, aut *ex nobis*, aut *ex rebus mediis. Aliena* aut *reprehendimus*, aut *refutamus*, aut *elevamus*, aut *repercutimus*, aut *eludimus. Nostra, ridicule indicamus*, et, ut verbo Ciceronis utar, dicimus aliqua *subabsurda.* Namque eadem, quae, si imprudentibus excidant, *stulta* sunt; si simulamus, *venusta*
24 creduntur. Tertium est genus, ut idem dicit, *in decipiendis exspectationibus*, dictis aliter accipiendis, ceterisque, quae neutram personam contingunt, ideoque
25 a me *media* dicuntur. Item ridicula aut *facimus*, aut *dicimus. Facto* risus conciliatur, interim admixta gravitate: ut M. Caelius praetor, quum sellam ejus curu-

lem consul Isauricus fregisset, alteram posuit loris intentam; dicebatur autem consul a patre flagris aliquando caesus: interim sine respectu pudoris, ut in illa *pyxide Caeliana*, quod neque oratori, neque ulli viro gravi conveniat. Idem autem de vultu gestuque ridiculo 26
dictum sit: in quibus est quidem summa gratia, sed major, quum captare risum non videntur; nihil enim est his, quae sicut *salsa* dicuntur, insulsius. Quanquam autem gratiae plurimum dictis severitas affert, fitque ridiculum id ipsum, quod qui dicit, non ridet: est tamen interim et *aspectus* et *habitus oris* et *gestus* non
inurbanus, quum iis modus contingit. Id porro, quod 27
dicitur, aut est *lascivum* et *hilare*, qualia A. Galbae pleraque: aut *contumeliosum*, qualia nuper Junii Bassi: aut *asperum*, qualia Cassii Severi: aut *leve*, qualia Domitii Afri. Refert, his ubi quis utatur. Nam in convictibus et quotidiano sermone *lasciva* humilibus, *hilaria* omnibus convenient. Laedere nunquam velimus, 28
longeque absit propositum illud, *Potius amicum, quam dictum, perdendi.* In hac quidem pugna forensi malim mihi lenibus uti licere; quanquam et contumeliose et aspere dicere in adversarios permissum est: quum accusare etiam palam, et caput alterius juste petere concessum sit. Sed hic quoque tamen inhumana videri solet fortunae insectatio: vel quia culpa caret, vel quia recidere etiam in ipsos, qui objecerunt, potest. Primum itaque considerandum est, et *quis*, et *in qua causa*, et *apud quem*, et *in quem*, et *quid dicat.* Ora- 29
tori minime convenit distortus vultus gestusque: quae in mimis rideri solent. *Dicacitas* etiam scurrilis et scenica huic personae alienissima est. *Obscenitas* vero non a verbis tantum abesse debet, sed etiam a significatione. Nam, si quando objici potest, non in joco exprobranda est. Oratorem praeterea ut dicere urbane 30
volo, ita videri affectare id, plane nolo. Quapropter ne dicet quidem salse, quoties poterit, et dictum potius aliquando perdet, quam minuet auctoritatem. Nec 31
accusatorem autem atroci in causa, nec patronum in miserabili jocantem feret quisquam. Sunt etiam judices quidam tristiores, quam ut risum libenter patiantur. Solet interim accidere, ut id, quod in adversa- 32
rium dicimus, aut in judicem conveniat, aut in nostrum quoque litigatorem: quanquam aliqui reperiuntur, qui ne id quidem, quod in ipsos recidere possit, evitent: quod fecit Longus Sulpicius, qui, quum ipse foedissimus

esset, ait eum, contra quem judicio liberali aderat, *ne faciem quidem habere liberi hominis;* cui respondens Domitius Afer, *Ex tui*, inquit, *animi sententia, Longe?*
33 *qui malam faciem habet, liber non est?* Vitandum etiam, ne *petulans*, ne *superbum*, ne *loco*, ne *tempore alienum*, ne *praeparatum et domo allatum* videatur, quod dicimus. Nam adversus miseros, sicut supra dixeram, inhumanus est jocus. Sed quidam ita sunt receptae auctoritatis ac notae verecundiae, ut nocitura sit in eos dicendi petulantia. Nam de amicis jam praeceptum
34 est. Illud non ad orandi fere consilium, sed ad hominis pertinet: lacessat hoc modo, quem laedere sit periculosum, ne aut inimicitiae graves insequantur, aut turpis satisfactio. Male etiam dicitur, quod in plures convenit: si aut nationes totae incessantur, aut ordi-
35 nes, aut conditio, aut studia multorum. Ea, quae dicit vir bonus, omnia salva dignitate ac verecundia dicet. Nimium enim risus pretium est, si probitatis impendio constat.

Unde autem concilietur risus et quibus ex locis peti soleat, difficillimum dicere. Nam, si species omnes persequi velimus, nec modum reperiemus, et frustra
36 laborabimus. Neque enim minus numerosi sunt loci, ex quibus haec *dicta*, quam illi, ex quibus eae, quas *sententias* vocamus, ducuntur, neque alii. Nam hic quoque est *inventio* et *elocutio*, atque ipsius elocutionis
37 vis, alia in *verbis*, alia in *figuris*. *Risus* igitur oriuntur aut *ex corpore* ejus, in quem dicimus, aut *ex animo*, qui factis ab eo dictisque colligitur, aut *ex his*, *quae sunt extra posita*. Intra haec enim est omnis vituperatio: quae si gravius posita sit, *severa* est; si levius, *ridicula*. Haec aut ostenduntur, aut narrantur, aut
38 dicto notantur. Rarum est autem, ut oculis subjicere contingat, ut fecit C. Julius, qui quum Helvio Mancine saepius obstrepenti sibi diceret, *Jam ostendam, qualis sis*: isque plane instaret interrogatione, qualem tandem se ostensurus esset, digito demonstravit imaginem Galli in scuto Cimbrico pictam, cui Mancia tum simillimus est visus. Tabernae autem erant circa forum, ac scu-
39 tum illud signi gratia positum. Narrare, quae salsa sint, inprimis est subtile et oratorium: ut Cicero pro Cluentio narrat *de Cepasio atque Fabricio*, aut M. Caelius *de illa D. Laelii collegaeque ejus in provinciam festinantium contentione*. Sed in his omnibus quum elegans et venusta exigitur tota expositio, tum id festi-

vissimum est, quod adjicit orator. Nam et a Cicerone 40
sic est Fabricii fuga illa condita: *Itaque quum callidissime se putaret dicere, et quum illa verba gravissima ex intimo artificio deprompsisset: Respicite C. Fabricii senectutem; quum hoc*, respicite, *ornandae orationis causa saepe dixisset, respexit ipse: at Fabricius a subselliis demisso capite discesserat*, et cetera, quae adjecit: nam est notus locus: quum in re hoc solum esset, *Fabricium a judicio recessisse.* Et Caelius quum omnia 41
venustissime finxit, tum illud ultimum, *Hic subsecutus quomodo transierit, utrum rate, an piscatorio navigio, nemo sciebat. Siculi quidem, ut sunt lascivi et dicaces, ejebant in delphino sedisse, et sic tanquam Arionа transvectum.* In narrando autem Cicero consistere *fa-* 42
cetias putat, *dicacitatem* in jaciendo. Mire fuit in hoc genere venustus Afer Domitius, cujus orationibus complures hujusmodi narrationes insertae reperiuntur: sed dictorum quoque ab eodem urbane sunt editi libri. Illud quoque genus est positum non in hac veluti ja- 43
culatione verborum, et inclusa breviter urbanitate, sed in quodam longiore actu, quod de Crasso contra Brutum Cicero in secundo de Oratore libro, et aliis quibusdam locis narrat. Nam, quum Brutus in accusatione 44
Cn. Planci ex duobus lectoribus ostendisset, contraria L. Crassum patronum ejus in oratione, quam de Colonia Narbonensi habuerat, suasisse iis, quae de lege Servilia dixerat; tres excitavit et ipse lectores, hisque patris ejus dialogos dedit legendos; quorum quum *in Privernati* unus, alter *in Albano*, tertius *in Tiburti*, sermonem habitum complecteretur, requirebat, *Ubi essent eae possessiones?* Omnes autem illas Brutus vendiderat; et, quum paterna emancuparet praedia, turpis habebatur. Similis in apologis quoque et quibusdam interim etiam historiis exponendi gratia consequi solet.

Sed acutior est illa atque velocior in urbanitate 45
brevitas. Cujus quidem duplex forma est, *dicendi* ac *respondendi*; sed ratio communis in partem: nihil enim 46
quod in lacessendo dici potest, non etiam in repercutiendo: at quaedam propria sunt respondentium; illa etiam ira concitati afferre solent: haec plerumque in altercatione, aut in rogandis testibus requiruntur. Quum sint autem loci plures, ex quibus dicta ridicula ducantur, repetendum est mihi, non omnes eos oratoribus convenire. In primis autem *ex amphibolia* neque 47
illa obscura, quae Atellanae more captent, nec, qualia

vulgo jactantur a vilissimo quoque, conversa in maledictum fere ambiguitate; ne illa quidem, quae Ciceroni aliquando, sed non in agendo, exciderunt, ut dixit, quum is candidatus, qui coci filius habebatur, coram eo suffragium ab alio peteret: *Ego quoque tibi favebo.*
48 Non, quia excludenda sint omnino verba, duos sensus significantia: sed quia raro belle respondeant, nisi quum prorsus rebus ipsis adjuvantur. Quare non hoc modo, paene et ipsum scurrile, Ciceronis est in eundem, de quo supra dixi, Isauricum: *Miror, quid sit, quod pater tuus, homo constantissimus, te nobis varium*
49 *reliquit:* sed illud ex eodem genere praeclarum, quum objiceret Miloni accusator in argumentum factarum Clodio insidiarum, *quod Bovillas ante horam nonam devertisset, ut exspectaret, dum Clodius a villa sua exiret*, et identidem interrogaret, *quo tempore Clodius occisus esset?* respondit, *Sero;* quod vel solum sufficit,
50 ut hoc genus non totum repudietur. Nec plura modo significari solent, sed etiam diversa: ut Nero de servo pessimo dixit: *Nulli plus apud se fidei haberi: nihil ei*
51 *neque clusum neque signatum esse.* Pervenit res usque ad aenigma: quale est Ciceronis in Pletorium Fonteji accusatorem, *cujus matrem* dixit, *dum vixisset, ludum, postquam mortua esset, magistros habuisse.* Dicebantur autem, dum vixit, infames feminae convenire ad eam solitae: post mortem bona ejus venibant. Quanquam hic *ludus* per translationem dictus est, *magistri* per
52 ambiguitatem. In *metalepsin* quoque cadit eadem ratio dictorum: ut Fabius Maximus, incusans Augusti congiariorum, quae amicis dabantur, exiguitatem, *heminaria* esse dixit; nam *congiarium* commune liberalitatis atque mensurae; ea mensura ducta in minutionem re-
53 rum; et tam frigida, quam est nominum fictio, adjectis, detractis, mutatis literis: ut *Acisculum*, quia esset pactus, *Pacisculum;* et *Placidum* nomine, quia is acerbus natura esset, *Acidum;* et *Tullium*, quum fur esset,
54 *Tollium* dictos invenio. Sed haec eadem genera commodius in rebus, quam in nominibus respondent. Afer enim venuste Mallium Suram, multum in agendo discursantem, salientem, manus jactantem, togam dejicientem et reponentem, *non agere* dixit, *sed satagere.* Est enim dictum per se urbanum, *satagere*, etiamsi nulla
55 subsit alterius verbi similitudo. Fiunt et adjecta et detracta aspiratione, et binis conjunctis verbis similiter saepius frigida, aliquando tamen recipienda. Eademque

conditio est in iis, quae a nominibus trahuntur. Multa ex hoc Cicero in Verrem, sed ut ab aliis dicta, modo, *futurum, ut omnia verreret*, quum diceretur ei *Verres:* modo, *Herculi, quem expilaverat, molestiorem apro Erymanthio fuisse*: modo, *malum Sacerdotem, qui tam nequam verrem reliquisset*: quia Sacerdoti Verres successerat. Praebet tamen aliquando occasionem quaedam 56
felicitas hoc quoque genere bene utendi: ut pro Cecinna Cicero in testem S. Clodium Phormionem, *Nec minus niger*, inquit, *nec minus confidens, quam est ille Terentianus Phormio.*

Acriora igitur sunt et elegantiora, quae trahuntur 57
ex *vi rerum.* In his maxime valet similitudo, si tamen ad aliquid inferius leviusque referatur: quae jam veteres illi jocabantur, qui Lentulum *Spintherem*, et Scipionem *Serapionem* esse dixerunt. Sed ea non ab hominibus modo petitur, verum etiam ab animalibus: ut nobis pueris Junius Bassus, homo inprimis dicax, *Asinus albus* vocabatur. Et Sarmentus, seu P. Blessus, 58
Junium, hominem nigrum, et macrum, et pandum, fibulam ferream dixit. Quod nunc risus petendi genus frequentissimum est. Adhibetur autem similitudo inte- 59
rim palam, interim inseri solet parabolae: cujus est generis id Augusti, qui militi libellum timide porrigenti, *Noli*, inquit, *dubitare, tanquam assem elephanto des.* Sunt quaedam veri similia: unde Vatinius dixit 60
hoc dictum, quum reus, agente in eum Calvo, frontem candido sudario tergeret, idque ipsum accusator in invidiam vocaret, *Quamvis reus sum*, inquit, *et panem candidum edo.* Adhuc est subtilior illa ex simili 61
translatio, quum, quod in alia re fieri solet, in aliam mutuamur. Ea dicatur sane *fictio:* ut Chrysippus, quum in triumpho Caesaris eborea oppida essent translata, et post dies paucos Fabii Maximi lignea, *thecas esse oppidorum Caesaris* dixit. Et Pedo de mirmillone, qui retiarium consequebatur nec feriebat, *Vivum*, inquit, *capere vult.* Jungitur amphiboliae similitudo: ut A. 62
Galba pilam negligenter petenti, *Sic*, inquit, *petis, tanquam Caesaris candidatus.* Nam illud *petis* ambiguum est, securitas similis. Quod hactenus ostendisse satis est. Ceterum frequentissima aliorum generum cum aliis 63
mixtura est: eaque optima, quae ex pluribus constat. Eadem *dissimilium* ratio est. Hinc eques Romanus, ad quem in spectaculis bibentem quum misisset Augustus, qui ei diceret, *Ego si prandere volo, domum eo: Tu*

enim, inquit, *non times, ne locum perdas. Ex contra-*
64 *rio* non una species. Neque enim eodem modo dixit Augustus praefecto, quem cum ignominia mittebat, subinde interponenti precibus, *Quid respondebo patri meo? Dic, me tibi displicuisse:* quo Galba, penulam roganti, *Non possum commodare, domi maneo*; quum coenaculum ejus perplueret. Tertium adhuc illud (siquidem, ut ne auctorem ponam, verecundia ipsius facit), *Libidinosiores, quam ullus spado*: quo sine dubio et opinio decipitur; sed ex contrario. Et hoc ex eodem loco est, sed nulli priorum simile, quod dixit M. Vestinius, quum
65 ei nunciatum esset, *Aliquando desinet putere.* Onerabo librum exemplis, similemque iis, qui risus gratia componuntur, efficiam, si persequi voluero singula veterum.

Ex omnibus argumentorum locis eadem occasio est. Nam et *finitione* usus est Augustus de pantomimis duobus, qui alternis gestibus contendebant, quum eorum
66 alterum *saltatorem* dixit, alterum *interpellatorem.* Et *partitione* Galba, quum penulam roganti respondit, *Non pluit, non opus est tibi: si pluit, ipse utar.* Proinde *genere, specie, propriis, differentibus, jugatis, adjunctis, consequentibus, antecedentibus, repugnantibus, causis, effectis, comparatione parium, majorum, minorum,*
67 similis materia praebetur. Sicut in *tropos* quoque omnes cadunt. An non plurima κατ' ὑπερβολὴν dicuntur? quale refert Cicero de homine praelongo, *caput eum ad fornicem Fabium offendisse:* et, quod P. Oppius dixit de genere Lentulorum, quum assidue minores parenti-
68 bus liberi essent, *nascendo interiturum.* Quid *ironia*? nonne etiam, quae severissime fit, joci prope genus est? Qua urbane usus est Afer, quum Didio Gallo, qui provinciam ambitiosissime petierat, deinde, impetrata ea, tanquam coactus querebatur, *Age*, inquit, *aliquis et reipublicae causa elabora*: quaque Cicero lusit, quum Vatinii morte nunciata, cujus parum certus dicebatur
69 auctor, *Interim*, inquit, *usura fruar.* Idem per *allegoriam* M. Caelium, melius objicientem crimina, quam defendentem, *Bonam dextram, malam sinistram habere* dicebat: *Antonomasia* Julius dixit, *ferrum Accium Na-*
70 *vium incidisse.* *Figuras* quoque mentis, quae σχήματα διανοίας dicuntur, res eadem recipit omnes, in quas nonnulli diviserunt species dictorum. Nam et *interrogamus*, et *dubitamus*, et *affirmamus*, et *minamur*, et *optamus*, quaedam ut *miserantes*, quaedam ut *irascentes*, dicimus. Ridiculum est autem omne, quod aperte fingitur.

gitur. Stulta reprehendere facillimum est: nam per se 71
sunt ridicula. Sed rem urbanam facit aliqua ex nobis adjectio. Stulte interrogaverat exeuntem de theatro Carpathium Titius Maximus, *An spectasset*? fecit Carpathius dubitationem ejus stultiorem dicendo, *Non, sed in orchestra pila lusi.*

Refutatio quum sit in *negando*, *redarguendo*, *defen-* 72
dendo, *elevando*: ridicule *negavit* Manius Curius; nam, quum ejus accusator, in sipario omnibus locis, aut nudum eum in nervo, aut ab amicis redemptum ex alea pinxisset, *Ergo ego*, inquit, *nunquam vici*? *Redar-* 73
guimus interim aperte, ut Cicero Vibium Curium, multum de annis aetatis suae mentientem, *Tum ergo, quum una declamabamus, non eras natus*; interim et simulata assensione, ut idem Fabiae Dolabellae dicenti, triginta se annos habere, *Verum est*, inquit: *nam hoc jam viginti annis audio.* Belle interim subjicitur pro eo, quod 74
neges, aliud mordacius: ut Junius Bassus, querente Domitia Passieni, quod, incusans ejus sordes, *calceos eam veteres* diceret *vendere solere*, *Non mehercule*, inquit, *hoc unquam dixi*; *sed dixi, emere te solere. Defensionem* imitatus est eques Romanus, qui objicienti Augusto, quod patrimonium comedisset, *Meum*, inquit, *putavi.*

Elevandi ratio est duplex, ut aut veniam quis, aut 75
jactantiam minuat: quemadmodum C. Caesar Pomponio, ostendenti vulnus ore exceptum in seditione Sulpiciana, quod ipse se passum pro Caesare pugnantem gloriabatur, *Nunquam fugiens respexeris*, inquit: aut crimen objectum, ut Cicero objurgantibus, quod sexagenarius Publiliam virginem duxisset, *Cras mulier erit*, inquit. Hoc genus dicti *consequens* vocant quidam, atque illi 76
simile, quo Cicero Curionem, semper ab excusatione aetatis incipientem, *facilius quotidie prooemium habere* dixit: quia ista natura sequi et cohaerere videantur. Sed *elevandi* genus est etiam *causarum* relatio, qua 77
Cicero est usus in Vatinium. Qui, pedibus aeger, quum vellet videri commodioris valetudinis factus, et diceret se jam bina millia passuum ambulare, *Dies enim*, inquit, *longiores sunt.* Et Augustus nunciantibus Tarraconensibus, palmam in ara ejus enatam, *Apparet*, inquit, *quam saepe accendatis. Transtulit* crimen Cassius 78
Severus. Nam, quum objurgaretur a praetore, quod advocati ejus L. Varo Epicureo, Caesaris amico, con-

vicium fecissent, *Nescio*, inquit, *qui conviciati sint: et puto Stoicos fuisse.*

Repercutiendi multa sunt genera: venustissimum, quod etiam similitudine aliqua verbi adjuvatur: ut Trachalus dicenti Suellio, *Si hoc ita est, is in exilium:*
79 *Si non est ita, redis*, inquit. *Elusit* Cassius Severus objiciente quodam, quod ei domo sua Proculejus interdixisset, respondendo, *Numquid ergo illuc accedo?* Sic *eluditur* et ridiculum ridiculo; ut divus Augustus, quum ei Galli torquem aureum centum pondo dedissent, et Dolabella per jocum, tentans tamen joci sui eventum, dixisset, *Imperator, torque me dona; Malo*, inquit, *ta*
80 *civica donare:* mendacium quoque mendacio, ut Galba, dicente quodam, *victoriato se uno in Sicilia quinque pedes longam murenam emisse; Nihil*, inquit, *mirum; nam ibi tam longae nascuntur, ut iis piscatores pro restibus*
81 *utantur.* Contraria est neganti *confessionis* simulatio, sed ipsa quoque multum habet urbanitatis. Sic Afer, quum ageret contra libertum Claudii Caesaris, et ex diverso quidam conditionis ejusdem, cujus erat litigator, exclamasset, *Praeterea tu semper in libertos Caesaris dicis? Nec mehercule*, inquit, *quicquam proficio.* Cui vicinum est, *non negare*, quod objicitur, quum et id palam falsum est, et inde materia bene respondendi datur: ut Catulus dicenti Philippo, *Quid latras? Furem*
82 *video*, inquit. *In se dicere*, non est fere nisi scurrarum, et in oratore utique minime probabile: quod fieri totidem modis, quot in aliis, potest. Ideoque hoc,
83 quamvis frequens sit, transeo. Illud vero, etiamsi ridiculum est, indignum tamen homine tolerabili, quod aut turpiter, aut impotenter dicitur: quod fecisse quendam scio, qui humiliori, libere adversus se loquenti, *Colaphum*, inquit, *tibi ducam, et formulam scribam, quod caput durum habeas.* Hic enim dubium est, utrum ridere audientes, an indignari debuerint.

84 Superest genus *decipiendi opinionem*, aut dicta aliter intelligendi, quae sunt in omni hac materia vel venustissima. Inopinatum et a lacessente poni solet: quale est, quod feret Cicero, *Quid huic abest, nisi res et virtus?* aut illud Afri, *Homo in agendis causis optime vestitus:* et in occurrendo, ut Cicero, audita falsa Vatinii morte, quum Ovinium libertum ejus interrogasset, *Rectene omnia?* dicenti, *Recte; Mortuus est?* inquit.
85 Plurimus autem circa simulationem et dissimulationem risus est, quae sunt vicina et prope eadem; sed *simu-*

latio est certam opinionem animi sui imitantis: *dissimulatio* aliena se parum intelligere fingentis. Simulavit Afer, quum in causa subinde dicentibus, *Celsinam de re cognovisse*; quae erat potens femina: *Quis est*, inquit, *iste?* Celsinam enim videri sibi virum finxit. Dissimulavit Cicero, quum S. Annalis testis reum laesisset, et instaret identidem accusator ei, *Dic, M. Tulli, numquid potes de S. Annali?* versus enim dicere coepit de libro Ennii annali sexto: *Quis potis ingentis causas evolvere belli.* Cui sine dubio frequentissimam dat occasionem ambiguitas: ut Cascellio, qui consultori dicenti, *Navem dividere volo*; *Perdes*, inquit. Sed averti intellectus et aliter solet, quum ab asperioribus ad leniora deflectitur: ut, qui interrogatus, quid sentiret de eo, qui in adulterio deprehensus esset, *Tardum fuisse* respondit. Ei confine est, quod dicitur *per suspicionem*: quale illud apud Ciceronem, querenti, quod uxor sua e fico se suspendisset, *Rogo, des mihi surculum ex illa arbore, ut inseram.* Intelligitur enim, quod non dicitur. Et hercle omnis salse dicendi ratio in eo est, ut aliter, quam est rectum verumque, dicatur; quod fit totum fingendis aut nostris aut alienis persuasionibus, aut dicendo, quod fieri non potest. *Aliena* finxit Juba, qui querenti, quod ab equo suo esset aspersus, *Quid? Tu*, inquit, *me Hippocentaurum putas?* sua C. Cassius, qui militi sine gladio decurrenti, *Heus, commilito, pugno bene uteris*, inquit. Et Galba de piscibus, qui quum pridie ex parte adesi, et versati postera die appositi essent, *Festinemus, alii subcoenant*, inquit. Tertium illud Ciceronis (ut dixi) adversus Curium; fieri enim certe non poterat, ut, quum declamaret, natus non esset. Est et illa *ex ironia fictio*, qua usus est C. Caesar. Nam quum testis diceret, a reo femina sua ferro petita, et esset facilis responsio, cur illam potissimum partem corporis vulnerare voluisset: *Quid enim faceret*, inquit, *quum tu galeam et loricam haberes?* Vel optima est simulatio contra simulantem, qualis illa Domitii Afri fuit: Vetus habebat testamentum, et unus ex amicis recentioribus, sperans aliquid ex mutatione tabularum, falsam fabulam intulerat, consulens eum, an primipilari seni jam testato rursus suaderet ordinare suprema judicia, *Noli*, inquit, *facere: offendis illum.*

Jucundissima sunt autem ex his omnibus *lenia*, et, ut sic dixerim, boni stomachi: ut Afer idem ingrato litigatori, conspectum ejus in foro vitanti, per nomen-

clatorem missum ad eum, *Amas me*, inquit, *quod te non vidi*? Et dispensatori, qui, quum ad reliqua non responderet, dicebat subinde, *Non comedi panem, et aquam bibo: Passer redde, quod debes.* Quae ὑπὸ τὸ ἦθος vo-
94 cant. Est gratus jocus, qui minus exprobrat, quam potest, ut idem dicenti candidato, *Semper domum tuam colui:* quum posset palam negare, *Credo*, inquit, *et verum est.* Interim de se dicere ridiculum est: et, quod in alium, si absentem diceretur, urbanum non erat,
95 quoniam ipsi palam exprobratur, movet risum: quale Augusti est, quum ab eo miles nescio quid improbe peteret, veniret contra Marcianus, quem suspicabatur et ipsum aliquid injuste rogaturum: *Non magis*, inquit, *faciam, commilito, quae petis, quam quod Marcianus a*
96 *me petiturus est.* Adjuvant urbanitatem et *versus* commode positi, seu toti, ut sunt (quod adeo facile est, ut Ovidius ex tetrastichon Macri carmine librum in malos poetas composuerit), quod fit gratius, si qua etiam ambiguitate conditur; ut Cicero in Marcium, hominem callidum et versutum, quum is in quadam causa suspectus esset, *Nisi qua Ulixes rate evasit Laër-*
97 *tius*: seu verbis ex parte mutatis: ut in eum, qui, quum antea stultissimus esset, post acceptam hereditatem primus sententiam rogabatur, *Cujus hereditas est, quam vocant sapientiam*, pro illo, *facilitas est*: seu
98 ficti notis versibus similes, quae *παροιδία* dicitur; et *proverbia* opportune aptata: ut homini nequam lapso, et, ut allevaretur, roganti, *Tollat te, qui non novit.* Ex *historia* etiam ducere urbanitatem, eruditum: ut Cicero fecit, quum ei testem in judicio Verris roganti dixisset Hortensius, *Non intelligo haec aenigmata. Atqui debes*, inquit, *quum Sphingem domi habeas*; acceperat autem ille a Verre Sphingem aeneam magnae pe-
99 cuniae. *Subabsurda* illa constant stultis simili imitatione, et quae, nisi fingantur, stulta sunt: ut, qui mirantibus, quod humile candelabrum emisset, *Pransorium erit*, inquit. Sed illa *similia absurdis* sunt acria, quae tanquam sine ratione dicta feruntur: ut servus Dolabellae, quum interrogaretur, an dominus ejus
100 auctionem proposuisset, *Domum*, inquit, *vendidit.* Deprehensi interim pudorem suum ridiculo aliquo explicant: ut, qui testem dicentem se a reo vulneratum interrogaverat, *An cicatricem haberet*? quum ille ingentem in femine ostendisset, *Latus*, inquit, *oportuit.* Contumeliis quoque uti belle datur: ut Hispo objicienti

is acerba crimina accusatori, *Mentiris*, inquit. Et
Fulvius propinquus Legato interroganti, an in tabulis,
uas proferebat, chirographus esset, *Et verus*, inquit,
lomine.

Has aut accepi species, aut inveni frequentissimas, 101
x quibus ridicula ducerentur: sed repetam necesse est,
nfinitas esse, tam salse dicendi, quam severe; quas
raestat *persona*, *locus*, *tempus*, *casus* denique, qui est
naxime varius. Itaque haec, ne omisisse viderer, at- 102
igi: illa autem, quae de usu ipso et modo jocandi
omplexus sum, adeo infirma, sed plane necessaria.

His adjicit Domitius Marsus, qui *de urbanitate* di-
igentissime scripsit, quaedam non ridicula, sed cuili-
et severissimae orationi convenientia, eleganter dicta,
t proprio quodam lepore jucunda: quae sunt quidem
urbana, sed risum tamen non habent. Neque enim ei 103
le risu, sed *de urbanitate* est opus institutum, quam
propriam esse nostrae civitatis et sero sic intelligi
oeptam, postquam *Urbis* appellationem, etiamsi nomen
proprium non adjiceretur, *Romam* tamen accipi sit re-
ceptum. Eamque sic finit: *Urbanitas est virtus quaedam* 104
*in breve dictum coacta, et apta ad delectandos moven-
losque homines in omnem affectum, maxime idonea ad
resistendum, vel lacessendum, prout quaeque res ac per-
sona desiderat.* Cui si brevitatis exceptionem detraxe-
ris, omnes orationis virtutes complexa sit. Nam, si
onstat rebus et personis; quod in utrisque oporteat
licere, perfectae eloquentiae est. Cur autem *brevem*
sse eam voluerit, nescio quidem. At, quam in eodem 105
ibro dicat fuisse et in multis, narrandi urbanitatem
paullo post ita finit, Catonis (ut ait) opinionem secutus,
*Urbanus homo erit, cujus multa bene dicta responsaque
erunt: et, qui in sermonibus, circulis, conviviis, item
in concionibus, omni denique loco ridicule commodeque
licet. Risus erunt, quicunque haec faciet orator.* Quas 106
si recipimus finitiones, quicquid *bene* dicetur, et *urbane*
dicti nomen accipiet. Ceterum illi, qui hoc proposue-
rat, consentanea fuit illa divisio, ut dictorum urbano-
rum alia *seria*, alia *jocosa*, alia *media* faceret. Nam
est eadem omnium bene dictorum. Verum mihi etiam
jocosa quaedam videntur posse non satis urbane referri.
Nam meo quidem judicio illa est *urbanitas, in qua nihil* 107
*absonum, nihil agreste, nihil inconditum, nihil pere-
grinum, neque sensu, neque verbis, neque ore gestuve
possit deprehendi:* ut non tam sit in singulis dictis,

quam in toto colore dicendi: qualis apud Graecos ἀττικισμὸς ille redolens Athenarum proprium saporem.
108 Ne tamen judicium Marsi, hominis eruditissimi, subtraham, seria partitur in tria genera, *honorificum*, *contumeliosum*, *medium*. Et honorifici ponit exemplum Ciceronis, quod est pro Ligario apud Caesarem, Qui
109 *nihil soles oblivisci, nisi injurias*: et contumeliosi, quod Attico scripsit de Pompejo et Caesare, *Habeo, quem fugiam; quem sequar, non habeo*: et medii, quod ἀποφθεγματικὸν vocat, et est, quum ita dixit; *Neque gravem mortem accidere viro forti posse, neque immaturam consulari, neque miseram sapienti*. Quae omnia sunt optime dicta: sed cur proprie nomen *urbanitatis*
110 accipiant, non video: quod si non totus (ut mihi videtur) orationis color meretur, sed etiam singulis dictis tribuendum est: illa potius *urbana* esse dixerim, quae sunt generis ejusdem, quo *ridicula* dicuntur, et tamen ridicula non sunt: ut de Pollione Asinio, seriis jocisque pariter accommodato, dictum est, *Esse eum omnium*
111 *horarum*: et de actore facile dicente ex tempore, *Ingenium eum in numerato habere*: etiam Pompeji, quod refert Marsus, in Ciceronem, diffidentem partibus, *Transi ad Caesarem, me timebis*. Erat enim, si de re minore, aut alio animo, aut denique non ab ipso dic-
112 tum fuisset, quod posset inter ridicula numerari. Etiam illud, quod Cicero Cerelliae scripsit, reddens rationem, cur illa C. Caesaris tempora tam patienter toleraret, *Haec aut animo Catonis ferenda sunt, aut Ciceronis stomacho*; stomachus enim ille habet aliquid joco simile. Haec, quae movebant, dissimulanda mihi non fuerunt: in quibus ut erraverim, legentes tamen non decepi, indicata et diversa opinione, quam sequi magis probantibus liberum est.

IV. *Altercationis* praecepta poterant videri tunc inchoanda, quum omnia, quae ad continuam orationem pertinent, peregissem: nam est usus ejus ordine ultimus: sed, quum sit posita in sola inventione, neque habere dispositionem possit, nec elocutionis ornamenta magnopere desideret, aut circa memoriam et pronunciationem laboret: prius quam secundam quinque partium, hanc, quae tota ex prima pendet, tractaturus non alieno loco videor: quam scriptores alii fortasse ideo reliquerunt, quia satis ceteris praeceptis in hanc
2 quoque videbatur esse prospectum. Constat enim au-

intentione, aut depulsione: de quibus satis traditum est; quia, quicquid in actione perpetua circa probationes utile est, idem in hac brevi atque concisa prosit, necesse est. Neque alia dicuntur in altercatione, sed aliter, aut interrogando aut respondendo. Cujus rei fere omnis observatio in illo testium loco excussa nobis est. Tamen, quia latius hoc opus aggressi sumus, ne- 5
que perfectus orator sine hac virtute dici potest, paullulum impendamus huic quoque peculiaris operae, quae quidem in quibusdam causis ad victoriam vel plurimum valet. Nam, ut in *qualitate* generali, in qua, *Rectene* 4
factum quid, an contra sit, quaeritur, perpetua dominatur oratio; et quaestionem *finitionis*, *actionis* plerumque satis explicat et omnia paene, in quibus de facto constat, aut *conjectura* artificiali ratione colligitur: ita in iis causis (quae sunt frequentissimae), quae vel solis extra artem probationibus, vel mixtis continentur, asperrima in hac parte dimicatio est; nec alibi dixeris magis mucrone pugnari. Nam et firmissima quaeque me- 5
moriae judicis inculcanda sunt, et praestandum, quicquid in actione promisimus, et refellenda mendacia. Nusquam est denique, qui cognoscit, intentior. Nec immerito quidam, quanquam in dicendo mediocres, hac tamen altercandi praestantia meruerunt nomen patronorum. At quidam litigatoribus suis illum modo am- 6
bitiosum declamandi sudorem praestitisse contenti, cum turba laudantium destituunt subsellia, pugnamque illam decretoriam imperitis ac saepe pullatae turbae relinquunt. Itaque videas alios plerumque judiciis privatis 7
ad actiones vocari, alios *ad probationem*. Quae si dividenda sunt officia, hoc certe magis necessarium est: pudendumque dictu, si plus litigantibus prosunt minores. In publicis certe judiciis vox illa praeconis, praeter patronos, ipsum, qui egerit, citat.

Opus est igitur inprimis ingenio veloci ac mobili, 8
animo praesenti et acri. Non enim cogitandum, sed dicendum statim est, et prope sub conatu adversarii manus exigenda. Quare quum in omni parte hujusce officii plurimum facit, totas non diligenter modo, sed etiam familiariter nosse causas; tum *in altercatione* maxime necessarium est, omnium *personarum*, *instrumentorum*, *temporum*, *locorum habere notitiam*: alioqui et tacendum erit saepe, et aliis subjicientibus, plerumque studio loquendi fatue modo accedendum: quo nonnunquam accidit, ut in nostra credulitate aliena stulti-

9 tia erubescamus. Neque tamen hoc ipsis monitoribus clarescit: quidam faciunt aperte, quod rixemur. Videas enim plerosque ira percitos exclamantes, ut judex audiat, contrarium id esse, quod admoneatur, sciatque ille, qui pronunciaturus est in causa, malum, quod
10 tacetur. Quare bonus altercator vitio iracundiae careat. Nullus enim rationi magis obstat affectus, et fert extra causam, et plerumque deformia convicia facere ac mereri cogit, et ipsos nonnunquam judices incitat. Melior moderatio, ac nonnunquam etiam patientia. Neque enim refutanda tantum, quae e contrario dicuntur, sed contemnenda, elevanda, ridenda sunt; nec usquam plus loci reperit urbanitas. Hoc, dum ordo est et pudor: contra turbantes audendum, et impudentiae for-
11 titer resistendum. Sunt enim quidam praeduri in hoc oris, ut obstrepant ingenti clamore, et medios sermones intercipiant, et omnia tumultu confundant: quos ut non imitari, sic acriter propulsare oportebit; et ipsorum improbitas retundenda, et judices vel praesidentes magistratus appellandi frequenter, ut loquendi vices serventur. Non est res animi jacentis, et mollis supra modum frontis, fallitque plerumque, quod *probitas* vo-
12 catur, quae est imbecillitas. Valet autem in altercatione plurimum *acumen*, quod sine dubio ex arte non venit (natura enim non docetur), arte tamen adjuvatur.
13 In qua praecipuum est, semper id in oculis habere, de quo quaeritur, et quod volumus efficere: quia propositum tenentes in rixam non ibimus, nec causae debita tempora conviciando conteremus; gaudebimusque, si hoc adversarius facit.

14 Omnia tempora fere parata sunt meditatis diligenter, quae aut ex adverso dici, aut responderi a nobis possint. Nonnunquam tamen solet hoc quoque esse artis genus, ut quaedam in actione dissimulata, subito in altercando proferantur, et inopinatis eruptionibus, et ex insidiis citissimo facto simillimum. Id autem tum faciendum, quum est aliquid, cui responderi non statim possit; potuerat autem, si tempus ad disponendum fuisset. Nam, quod fideliter firmum est, a primis statim actionibus arripere optimum est, quo saepius
15 diutiusque dicatur. Illud vix saltem praecipiendum videtur, ne turbidus et clamosus tantum sit altercator, et quales fere sunt, qui literas nesciunt. Nam improbitas, licet adversario molesta sit, judici invisa est. Nocet etiam diu pugnare in iis, quae obtinere non pos-

possis. Nam, ubi vinci necesse est, expedit cedere: 16
quia sive plura sunt, de quibus quaeritur, facilior erit
in ceteris fides; sive unum, mitior solet poena irrogari
verecundiae. Nam culpam, praesertim deprehensam,
pertinaciter tueri, culpa altera est.

Dum stat acies, multi in re consilii atque artis 17
est, ut errantem adversarium trahas, et ire quam lon-
gissime cogas, ut vana interim spe exsultet. Ideo
quaedam bene dissimulantur instrumenta. Instant enim,
et saepe discrimen omne committunt, quod deesse no-
bis putant, et faciunt probationibus nostris aucterita-
tem postulando. Expedit etiam dare aliquid adversario, 18
quod pro se putet, quod apprehendens, majus aliquid
cogatur dimittere: duas interim res proponere, qua-
rum utramlibet male sit electurus; quod in altercatione
fit potentius, quam in actione: quia in illa nobis ipsi
respondemus, in hac adversarium, quasi confessum,
tenemus. Est inprimis acuti, videre, quo judex dicto 19
moveatur, quid respuat: quod et vultu saepissime, et
aliquando etiam dicto aliquo factove ejus deprehendi-
tur. Et instare proficientibus, et ab iis, quae non ad-
juvant, quam mollissime pedem oportet referre. Fa-
ciunt hoc medici quoque, ut remedia perinde perseve-
rent adhibere, vel desinant, ut illa recipi vel respui
vident. Nonnunquam, si rem evolvere propositam fa- 20
cile non sit, inferenda est alia quaestio: atque in eam,
si fieri potest, judex avocandus. Quid enim, quum
respondere non possis, agendum est, nisi ut aliud in-
venias, cui adversarius respondere non possit? In ple- 21
risque idem est, ut dixi, qui circa testes, locus, et
personis modo distat, quod hic patronorum inter se
certamen, illic pugna inter testem et patronum.

Exercitatio vero hujus rei longe facilior. Nam est
utilissimum, frequenter cum aliquo, qui sit studiorum
eorundem, sumere materiam vel verae vel etiam fictae
controversiae, et diversas partes, altercationis modo,
tueri: quod idem etiam in simplici genere quaestionum
fieri potest. Ne illud quidem ignorare advocatum volo, 22
quo quaeque ordine probatio sit apud judicem profe-
renda: cujus rei eadem in argumentis ratio est, ut po-
tentissima prima et summa ponantur. Illa enim ad
credendum praeparant judicem, haec ad pronunciandum.

V. His pro nostra facultate tractatis, non dubitas-
sem transire protinus ad *dispositionem*, quae ordine

ipso sequitur: nisi vererer, ne, quoniam fuerunt, qui *judicium* inventioni subjungerent, praeterisse hunc locum quibusdam viderer, qui mea quidem opinione adeo partibus operis hujus omnibus connexus ac mixtus est, ut ne a sententiis quidem aut verbis saltem singulis possit separari; nec magis arte traditur, quam gustus
2 aut odor. Ideoque nos, quid in quaque re sequendum cavendumque sit, docemus ac deinceps docebimus, ut ad ea judicium dirigatur. Praecipiam igitur, ne, quod effici non potest, aggrediamur, ut contraria vitemus et communia, ne quid in eloquendo corruptum obscurumque sit: referatur oportet ad sensus, qui non docentur.

3 Nec multum a *judicio* credo distare *consilium*, nisi quod illud ostendentibus se rebus adhibetur, hoc latentibus, et aut omnino nondum repertis, aut dubiis. Et *judicium* frequentissime certum est; *consilium* vero est ratio quaedam alte petita, et plerumque plura perpendens et comparans, habensque in se et inventionem et
4 judicationem. Sed ne haec quidem praecepta in universum spectanda sunt. Nam ex re sumitur, cui locus *ante actionem* est frequenter: nam Cicero summo consilio videtur in Verrem vel contrahere tempora dicendi maluisse, quam in eum annum, quo erat Q. Hortensius
5 consul futurus, incidere. Et *in ipsis actionibus* primum ac potentissimum obtinet locum: nam, quid dicendum, quid tacendum, quid differendum sit, exigere, consilii est; negare sit satius, an defendere? ubi prooemio utendum, et quali? narrandumne, et quomodo? jure prius pugnandum, an aequo? qui sit ordo utilissimus? tum omnes colores; aspere, an leniter, an etiam sum-
6 misse loqui expediat? Sed haec quoque, ut quisque passus est locus, monuimus; idemque in reliqua parte faciemus: pauca tamen exempli gratia ponam, quibus manifestius appareat, quid sit, quod demonstrari posse
7 praeceptis non arbitror. Laudatur consilium Demosthenis, quod, quum suaderet bellum Atheniensibus parum id prospere expertis, nihil adhuc factum esse *ratione* monstrat; poterat enim emendari negligentia: at, si nihil esset erratum, melioris in posterum spei non erat
8 ratio. Idem, quum offensam vereretur, si objurgaret populi segnitiem in asserenda libertate reipublicae, majorum laude uti maluit, qui eam fortissime administrassent. Nam et faciles habuit aures, et natura sequebatur, ut meliora probantes pejorum poeniteret.

Ciceronis quidem vel una pro Cluentio quamlibet mul- 9
tis exemplis suffecerit oratio. Nam, quod in eo consilium maxime mirer? primamne expositionem, qua matri, cujus filium premebat auctoritas, abstulit fidem? an, quod idem corrupti judicii crimen transferre in adversarium maluit, quam negare, propter *inveteratam* (ut ipse dicit) *infamiam*? an, quod in re invidiosa legis auxilio novissime est usus? quo genere defensionis etiam offendisset nondum praemollitas judicum mentes: an, quod se ipsum invito Cluentio facere testatus est? Quid pro Milone? quod non ante narravit, 10
quam praejudiciis omnibus reum liberaret? quod insidiarum invidiam in Clodium vertit? quanquam revera fuerat pugna fortuita: quod factum et laudavit, et tamen voluntatem Milonis removit? quod illi preces non dedit, et in earum locum ipse successit? Infinitum est enumerare, ut Cottae detraxerit auctoritatem; ut pro Ligario se opposuerit; Cornelium ipsa confessionis fiducia eripuerit. Illud dicere satis habeo, nihil esse 11
non modo in orando, sed in omni vita, prius consilio; frustraque sine eo tradi ceteras artes; plusque vel sine doctrina prudentiam, quam sine prudentia facere doctrinam. Aptare etiam orationem locis, temporibus, personis, est ejusdem virtutis. Sed hic quia latius fusus est locus, mixtusque cum elocutione, tractabitur, quum praecipere de apte dicendo coeperimus.

CORRIGENDA.

Pag. 48 vers. 8 abult. *A* leg. *A*

— 118 - 11 - *esse* leg. *esset*

— 145 - 14 *auctoritatem induat et vera* leg. *et auctoritatem induat vera*

NOVA BIBLIOTHECA
ROMANA CLASSICA

PROBATISSIMOS
UTRIUSQUE ORATIONIS SCRIPTORES
LATINOS EXHIBENS.

AD OPTIMARUM EDITIONUM FIDEM
SCHOLARUM IN USUM

ADORNAVIT

G. H. LÜNEMANN,
PHILOS. DOCTOR AC GYMNASII GOTTINGENSIS RECTOR.

TOMUS VI.

QUINTILIANUS.

HANNOVERAE, 1826.
IN BIBLIOPOLIO AULICO HAHNIANO.

M. FABII QUINTILIANI

DE

INSTITUTIONE ORATORIA

LIBRI DUODECIM.

AD OPTIMARUM EDITIONUM FIDEM
SCHOLARUM IN USUM

CURAVIT

G. H. LÜNEMANN,

PHILOS. DOCTOR AC GYMNASII GOTTINGENSIS RECTOR.

PARS II.

HANNOVERAE, 1826.
IN BIBLIOPOLIO AULICO HAHNIANO.

M. FABII QUINTILIANI
DE
ORATORIA
INSTITUTIONE
LIBER SEPTIMUS.

PRAEFATIO.

De inventione, ut arbitror, satis dictum est. Neque enim ea demum, quae ad docendum pertinent, exsecuti sumus, verum etiam motus animorum tractavimus. Sed, ut opera exstruentibus satis non est, saxa atque materiam, et cetera aedificanti utilia congerere, nisi disponendis eis collocandisque artificum manus adhibeatur: sic in dicendo quamlibet abundans rerum copia cumulum tantum habeat atque congestum, nisi illas eadem *dispositio* in ordinem digestas atque inter se commissas devinxerit. Nec immerito secunda quinque 2
partium posita est, quum sine ea prior nihil valeat. Neque enim, quanquam fusis omnibus membris, statua sit, nisi collocentur: et, si quam in corporibus nostris aliorumve animalium partem permutes et transferas, licet habeat eadem omnia, prodigium sit tamen. Et artus etiam leviter loco moti perdunt, quo viguerunt, usum: et turbati exercitus sibi ipsi sunt impedimento. Nec mihi videntur errare, qui ipsam rerum naturam 3
stare ordine putant; quo confuso, peritura sint omnia. Sic oratio, carens hac virtute, tumultuetur necesse est, et sine rectore fluitet, nec cohaereat sibi, multa repetat, multa transeat, velut nocte in ignotis locis errans, nec initio nec fine proposito, casum potius quam consilium sequatur.

Quapropter totus hic liber serviat *dispositioni*, quae 4
quidem, si certa aliqua via tradi in omnes materias

ullo modo posset, non tam paucis contigisset. Sed, quum infinitae litium formae fuerint, futuraeque sint, et tot saeculis nulla reperta sit causa, quae esset tota alteri similis, sapiat oportet actor, et vigilet, et inveniat, et judicet, et consilium a se ipso petat. Neque infitias eo, quaedam esse, quae demonstrari possint, eaque non omittam.

I. Sit igitur (ut supra significavi) *divisio*, rerum plurium in singulas: *partitio*, singularum in partes discretus ordo, et recta quaedam locatio prioribus sequentia annectens: *dispositio*, utilis rerum ac partium
2 in locos distributio. Sed meminerimus, ipsam *dispositionem* plerumque utilitate mutari, nec eandem semper primam quaestionem ex utraque parte tractandam. Cujus rei, ut cetera exempla praeteream, Demosthenes quoque atque Aeschines possunt esse documento, in judicio Ctesiphontis diversum secuti ordinem, quum accusator a jure, quo videbatur potentior, coeperit: patronus omnia, vel paene omnia, ante jus posuerit,
3 quibus judicem quaestioni legum praepararet. Aliud enim alii docere prius expedit: alioqui semper petitoris arbitrio dicerētur: denique in accusatione mutua, quum se uterque defendat, priusquam adversarium arguat, omnium rerum necesse est ordinem esse diversum. Igitur, quid ipse sim secutus, quod partim praeceptis, partim usurpatum ratione cognoveram, promam: nec unquam dissimulavi.

4 Erat mihi curae in controversiis forensibus nosse omnia, quae in causa versarentur. Nam in schola certa sunt, et pauca, et ante declamationem exponuntur, quae Θέματα Graeci vocant, Cicero *proposita*. Quum haec in conspectu quodammodo collocaveram, non minus pro adversa parte, quam pro mea, cogitabam.

5 Et primum (quod non difficile dictu est, sed tamen ante omnia intuendum) constituebam, *quid* utraque pars vellet efficere; tum, *per quid*: hoc modo. Cogitabam, quid primum *petitor* diceret. Id aut *confessum* erat, aut *controversum*. Si confessum, non poterat ibi esse
6 quaestio. Transibam ergo *ad responsum* partis alterius, idem intuebar: nonnunquam etiam, quod inde obtinebatur, confessum erat. Ubi primum coeperat non convenire, quaestio oriebatur. Id tale est, *Occidisti hominem*, *Occidi*: convenit: transeo. Rationem reddere de-
7 bet reus, *Quare occiderit?* *Adulterum*, inquit, *cum*

adultera occidere licet. Legem esse certum est. Tertium jam aliquid videndum est, in quo pugna consistat. *Non fuerunt adulteri: Fuerunt*, quaestio. De facto ambigitur, conjectura est. Interim vero et tertium confessum est, *adulteros fuisse. Sed tibi*, inquit accusator, *illos non licuit occidere: exsul eras*, aut *ignominiosus.* De jure quaeritur. At, si protinus dicenti, *Occidisti*, respondeatur, *Non occidi*: statim pugna est. Sic explorandum est, ubi controversia incipiat; et considerari debet, quae primam quaestionem facit. 8

Intentio simplex, *Occidit Saturninum Rabirius*: conjuncta, *Lege de sicariis commisit L. Varenus. Nam C. Varenum occidendo, et Cn. vulnerando, et Salarium item occidendo, cadit.* Nam sic diversae propositiones erunt: quod idem de petitionibus dictum sit. Verum ex conjuncta propositione plures esse quaestiones ac status possunt, si aliud negat reus, aliud defendit, aliud jure actionis excludit. In quo genere agenti est dispiciendum, quid quoque loco diluat. 9

Quod pertinet ad actorem, non plane dissentio a Celso, qui, sine dubio Ciceronem secutus, instat tamen huic parti vehementius, ut putet, primo firmum aliquid esse ponendum, summo firmissimum, imbecilliora medio: quia et initio movendus sit judex, et summo impellendus. At pro reo plerumque gravissimum quidque primum movendum est, ne illud spectans judex reliquorum defensioni sit adversior. Interim tamen et hoc mutabitur, si leviora illa palam falsa erunt, gravissimi defensio difficilior: ut, detracta prius accusatoribus fide, aggrediamur ultimum, jam judicibus omnia vana esse credentibus. Opus erit tamen praefatione, qua et ratio reddatur dilati criminis, et promittatur defensio: ne id, quod non statim diluemus, timere videamur. Anteactae vitae crimina plerumque prima purganda sunt, ut id, de quo laturus est sententiam judex, audire propitius incipiat. Sed hoc quoque pro Vareno Cicero in ultimum distulit: non, quid frequentissime, sed, quid tum expediret, intuitus. 10 11 12

Quum simplex intentio erit, videndum est, unum aliquid respondeamus, an plura. Si unum; *in re* quaestionem instituamus, an *in scripto.* Si *in re*; negandum sit, quod objicitur, an tuendum. Si *in scripto*; in qua specie juris pugna sit, et in ea *de verbis*, an *de voluntate* quaeratur. Id ita consequemur, si intuiti fuerimus, quae sit lex, quae litem faciat, hoc est, qua 13 14

judicium sit constitutum. Nam quaedam in scholasticis ponuntur ad conjungendam modo actae rei seriem: ut, *Pater, expositum qui agnoverit, solutis alimentis recipiat. Minus dicto audientem filium liceat abdicare. Qui expositum recepit, imperat ei nuptias locupletis propinquae: ille ducere vult filiam pauperis educatoris.* Lex de expositis ad affectum pertinet; judicium pendet ex lege abdicationis. Nec tamen semper ex una lege quaestio est, ut in *ἀντινομία*. His spectatis apparebit, circa quae pugna sit.

Conjuncta defensio est, qualis pro Rabirio, *Si occidisset, recte fecisset; sed non occidit.* Ubi vero multa contra unam propositionem dicimus, cogitandum est primum, quicquid dici potest: tum ex his, quo quidque loco dici expediat, ordinandum. In quo non idem sentio, quod de propositionibus paullo ante, quodque de argumentis probationum loco concessi, aliquando nos incipere a firmioribus. Nam vis quaestionum semper crescere debet, et ad potentissima ab infirmissimis pervenire, sive sunt ejusdem generis, sive diversi. Juris autem quaestiones solent esse nonnunquam ex aliis atque aliis conflictionibus: facti semper idem spectant: in utroque genere similis ordo est. Sed prius de dissimilibus, ex quibus infirmissimum quidque primum tractari oportet.

Ideoque quasdam quaestiones exsecuti, donare solemus, et concedere. Neque enim transire ad alias possumus, nisi omissis prioribus. Quod ipsum ita fieri oportet, non, ut damnasse eas videamur, sed omisisse, quia possimus etiam sine eis vincere. *Procurator alicujus pecuniam petit ex fenore hereditario:* potest incidere quaestio, *An huic esse procuratorem liceat?* Finge nos, postquam tractavimus, remittere, vel etiam convinci: quaeretur, *An ei, cujus nomine litigatur, procuratorem habendi sit jus?* Discedamus hinc quoque: recipit materia quaestionem, *An ille, cujus nomine agitur, heres sit feneratoris? an ex asse heres?* Haec quoque concessa sint: quaeretur, *An debeatur?* Contra, nemo tam demens fuerit, ut id, quod firmissimum duxerit se habere, remittat, et ad leviora transcendat. Huic in schola simile est, *Non abdicabis adoptatum; ut hunc quoque: non virum fortem; ut et fortem; non, quicunque voluntati tuae non paruerit; ut in alia omnia subjectus sit: non propter optionem; ut propter optionem: non propter talem optionem.* Haec juris quaestionum

differentia est. In factis autem ad idem tendentia sunt 22
plura: ex quibus aliqua citra summam quaestionem remitti solent; ut, si is, cum quo furti agitur, dicat, *Proba te habuisse, proba perdidisse, proba furto perdidisse, proba mea fraude.* Priora enim remitti possunt: ultimum non potest.

Solebam et hoc facere praecipue, ut vel ab ultima 23
specie (nam ea fere est, quae continet causam) retrorsum quaererem usque ad primam generalem quaestionem, vel a genere ad extremam speciem descenderem, etiam in suasoriis. Ut deliberat *Numa, an regnum* 24
offerentibus Romanis recipiat? Primum id est genus, *An regnandum? an in civitate aliena? an Romae? an laturi sint Romani talem regem?* Similiter in controversiis. Optet enim vir fortis alienam uxorem. Ultima species est, *An optare possit alienam uxorem?* Generale est, *An, quicquid optaverit, accipere debeat?* Inde, *An* 25
ex privato? an nuptias? an maritum habentis? Sed hoc non, quemadmodum dicitur, ita et quaeritur. Primum enim occurrit fere, quod est ultimum dicendum, ut hoc, *Non debes alienam uxorem optare.* Ideoque divisionem perdit festinatio. Non oportet igitur offerentibus se contentum esse: quaeratur aliquid, quod est ultra, *si ne viduam quidem?* adhuc plus, *si nihil ex privato?* ultimum retrorsum, quod idem a capite primum est, *si nihil iniquum?* Itaque propositione visa, quod est 26
facillimum, cogitemus, si fieri poteat, quid naturale sit primum responderi. Id si, tanquam res agatur, et nobis ipsis respondendi necessitas sit, intueri volumus, occurrit.

Si id non contigerit, seponamus id, quod primum 27
se obtulerit, et ipsi nobiscum sic loquamur: *Quid, si hoc non esset?* id iterum et tertium, et dum nihil sit reliqui. Ita inferiora quoque scrutabimur, quae tractata faciliorem nobis judicem in summa quaestione facient. Non dissimile huic est et illud praeceptum, ut 28
a communibus ad propria veniamus. Fere enim communia generalia sunt. Commune, *Tyrannum occidit:* proprium, *Virum tamen tyrannum occidit, mulier occidit, uxor occidit.*

Solebam et excerpere, quid mihi cum adversario 29
conveniret, si modo id pro me erat: nec solum premere confessionem, sed partiendo multiplicare: ut in illa controversia, *Dux, qui competitorem patrem in suffragiis vicerat, captus est: euntes ad redimendum eum le-*

guti, obvium habuerunt patrem, revertentem ab hostibus.
30 *Is legatis dixit, Sero itis. Excusserunt illi patrem, et aurum in sinu ejus invenerunt: ipsi perseverarunt ire, quo intenderant: invenerunt ducem cruci fixum, cujus vox fuit, Cavete proditorem. Reus est pater.* Quae conveniunt? *Proditio nobis praedicta est, et praedicta a deo, quaerimus proditorem. Te esse ad hostes fateris, et esse clam, et ab his incolumem rediisse, aurum re-*
31 *tulisse, et aurum occultum habuisse.* Nam, quod fecit, id nonnunquam potentius fit in propositione: quae si animos occupavit, prope aures ipsas defensioni praecluduntur. In totum autem congregatio criminum accusantem adjuvat, separatio defendentem. Solebam id, quod fieri et in argumentis dixi, in tota facere materia, ut propositis, extra quae nihil esset, omnibus, deinde ceteris remotis, solum id superesset, quod credi vole-
32 bam. Ut in praevaricationum criminibus, *Ut absolvatur reus, aut innocentia ipsius fit, aut interveniente aliqua potestate, aut vi, aut corrupto judicio, aut difficultate probationis, aut praevaricatione. Nocentem fuisse confitetur, nulla potestas obstitit, nulla vis, corruptum judicium non quereris, nulla probandi difficultas fuit:*
33 *quid superest, nisi id praevaricatio fuerit?* Si omnia amoliri non poteram, tamen plura amoliebar. *Hominem occisum esse constat; non in solitudine, ut a latronibus suspicer; non praedae gratia; quia inspoliatus est: non hereditatis spe; quia pauper fuit: odium igitur in causa.*
34 *Quis inimicus?* Quae res autem faciliorem divisioni viam praestat, eadem inventioni quoque succurrere, quicquid dici potest, et velut rejectione facta ad optimum pervenire. *Accusatur Milo, quod Clodium occiderit: aut fecit, aut non.* Optimum erat *negare*: si non potest, *occidit* ergo, *aut jure, aut injuria.* Utique *jure*: aut *voluntate* igitur, aut *necessitate*: nam *ignorantia* prae-
35 tendi non potest. *Voluntas* ancipis est. Sed, quia ita homines putant, attingenda defensio, ut id *pro republica* fuerit. *Necessitate*? *subita igitur pugna, non praeparata: alter igitur insidiatus est.* Uter? *profecto Clodius.* Videsne, ut ipsa rerum necessitas deducat ad
36 defensionem? Adhuc, *Aut utique voluit occidere insidiatorem Clodium, aut non.* Tutius, *si noluit. Fecerunt ergo servi Milonis, neque jubente, neque sciente Milone.* At haec tam timida defensio detrahit auctoritatem illi,
37 qua recte dicebamus occisum. Adjicietur: *Quod suos quisque servos in tali re facere voluisset.* Hoc eo est

utilius, quod saepe nihil placet, et aliquid dicendum est. Intueamur ergo omnia: ita apparebit aut id, quod optimum est, aut id, quod minime malum. Propositione aliquando adversarii utendum, et esse nonnunquam communem eam, suo loco dictum est.

Multis millibus versuum scio apud quosdam esse quaesitum, quomodo inveniremus, utra pars deberet prior dicere? quod in foro vel atrocitate formularum, vel modo petitionum, vel novissime sorte dijudicatur. In schola quaeri nihil attinet, quum in declamationibus 38
iisdem narrare, et contradictiones solvere, tam ab actore, quam a possessore concessum sit. Sed in plurimis controversiis ne inveniri quidem potest: ut in illa, *Qui tres liberos habebat, oratorem, philosophum, medicum, testamento quatuor partes fecit, et singulas singulis dedit: unam ejus esse voluit, qui esset utilissimus civitati.* Contendunt: quis primus dicat, incertum 39
est; propositio tamen certa. Ab eo enim, cujus personam tuebimur, incipiendum erit. Et haec quidem de dividendo in universum praecipi possunt.

At quomodo inveniemus etiam illas occultiores 40
quaestiones? scilicet, quomodo sententias, verba, figuras, colores: ingenio, cura, exercitatione. Non tamen fere unquam, nisi imprudentem fugerint, si (ut dixi) naturam sequi ducem velit. Sed plerique, eloquentiae 41
famam affectantes, contenti sunt locis speciosis modo, vel nihil ad probationem conferentibus. Alii, nihil vitare, ea, quae in oculos incurrunt, exquirendo, putant. Quod quo facilius appareat, unam de schola controversiam, non illam sane difficillimam aut novam, proponam in exemplum. *Qui reo proditionis patri non affuerit, exheres sit. Proditionis damnatus, cum advocato exsulet. Reo proditionis patri disertus filius affuit, rusticus non affuit: damnatus abiit cum advocato in exilium. Rusticus quum fortiter fecisset, praemii nomine impetravit restitutionem patris et fratris. Pater reversus intestatus decessit: petit rusticus partem bonorum, orator totum sibi vindicat.* Hic illi eloquentes, quibusque 43
nos, circa lites raras sollicitiores, ridiculi videmur, invadent personas favorabiles. Actio *pro rustico contra disertum, pro forti contra imbellem, pro restitutore contra ingratum, pro eo, qui parte contentus sit, contra eum, qui fratri nihil dare ex paternis velit.* Quae omnia 44
sunt in materia, et multum juvant, victoriam tamen non trahunt. In hac quaerentur sententiae, si fieri

potuerit, praecipites, vel obscurae, (nam ea nunc virtus est) et pulchre fuerit cum materia tumultu et clamore transactum. Illi vero, quibus propositum quidem melius, sed cura in proximo est, haec velut innatantia
45 videbunt. *Excusatum esse rusticum, quod non interfuerit judicio, nihil collaturus patri: sed ne disertum quidem habere, quod imputet reo, quum is damnatus sit. Dignum esse hereditate restitutorem; avarum, impium, ingratum, qui dividere nolit cum fratre, eoque sic merito.* Quaestionem quoque illam primam scripti et voluntatis, qua non expugnata, non sit sequentibus
46 locus. At, qui naturam sequetur, illa cogitabit profecto, primo, hoc dicturum rusticum, *Pater intestatus duos nos filios reliquit, partem jure gentium peto.* Quis tam imperitus, quis tam procul a literis, quin sic in-
47 cipiat, etiamsi nescierit, quid sit propositio? Hanc communem omnium legem leviter adornabit, ut justam. Nempe sequetur, ut quaeramus, quid tam aequae postulationi respondeatur? At id manifestum est. Lex est, *quae jubet exheredem esse eum, qui patri proditionis reo non affuerit: tu autem non affuisti.* Hanc propositionem necessaria sequitur legis laudatio, et ejus,
48 qui non affuerit, vituperatio. Adhuc versamur in confessis: redeat animus ad petitorem: numquid non hoc cogitet necesse est (nisi qui sit plane hebes): *Si lex obstat, nulla lis est, inane judicium est: atqui et legem esse, et hoc, quod ea puniat, a rustico factum, extra dubitationem est.* Quid ergo dicimus? *Rusticus eram.*
49 Sed lex erat: omnes complectitur: nihil proderit. Quaeramus ergo, num infirmari in aliqua parte lex possit. Quid aliud (saepius dicam) natura permittit, quam ut, quum verba contra sint, de voluntate quaeratur? Generalis igitur quaestio, *Verbis, an voluntate sit standum?* Sed enim in commune de jure omni disputandum semper, nec unquam satis judicatum est. Quaerendum igitur in hac ipsa, qua consistimus, an aliquid inveniri
50 possit, quod scripto adversetur? *Ergo, quisquis non affuerit, exheres erit? quisquis,* sine exceptione? Jam se illa vel ultro offerent argumenta, *Filius et infans, et aeger non affuit, et qui aberat, et qui militabat, et qui in legatione erat.* Jam multum acti est: posset ali-
51 quis non affuisse, et heres esse. Transeat nunc idem ille, qui cogitavit, ut ait Cicero, tibicinis Latini modo ad disertum. *Ut ista concedam: tu nec infans es, nec abfuisti, nec militasti.* Num aliud occurrit, quam illud,

sed rusticus sum? Contra, quod palam est dicit, *Ut* 52
agere non potueris, assidere potuisti: et verum est.
Quare redeundum rustico ad animum legumlatoris:
impietatem punire voluit, ego autem impius non sum.
Contra quae disertus, *Tu impie fecisti*, inquit, *quum* 53
exheredationem meruisti: licet te postea vel poenitentia,
vel ambitus, ad hoc genus optionis adduxerit. Praeterea,
propter te damnatus est pater: videbaris enim de causa
pronunciasse. Ad haec rusticus, *Tu in causa damna-*
tionis fuisti: multos offenderas: inimicitias domui con-
traxeras. Haec conjecturalia. Illud quoque, quod ce-
loris loco rusticus dicit, *patris fuisse tale consilium,*
ne universam domum periculo subjiceret. Haec prima
quaestione scripti et voluntatis continentur. Intenda- 54
mus ultra animum, videamusque, an aliquid inveniri
praeterea possit, quo id modo fiat. Sedulo imitor quae-
rentem, ut quaerere doceam, et, omisso speciosiore
utili genere, ad utilitatem me summitto discentium.
Omnes adhuc quaestiones ex persona petitoris ipsius
duximus: cur non aliquid circa patrem quaerimus?
dictum non est, *Cui quis non affuerit, exheres erit.* Cur 55
non conamur et sic quaerere, *Num, cuicunque non*
affuerit? Facimus hoc saepe in iis controversiis, in qui-
bus petuntur in vincula, qui parentes suos non alunt,
aut eam, quae testimonium in filium peregrinitatis reum
dixit, eumque, qui filium lenoni vendidit. In hoc, de
quo loquimur, patre quid apprehendi potest? *Damna-*
tus est. Numquid igitur lex ad absolutos tantum patres 56
pertinet? dura prima fronte quaestio. Non desperemus:
credibile est, hoc voluisse legumlatorem, ne auxilia
liberorum innocentibus deessent. Sed hoc dicere ru-
stico verecundum est, quia innocentem fuisse patrem
fatetur. Dat aliud argumentum controversiae, *Damna-* 57
tus proditionis cum advocato exsulet. Vix videtur posse
fieri, ut poena filio in eodem patre, et si affuerit, et
si non affuerit, constituta sit. Praeterea lex ad exsules
nulla pertinet. Non ergo credibile est, de advocato
damnati scriptum: (an possint enim bona esse ulla exsu-
lis?) Rusticus in utraque parte dubium facit. Disertus 58
et *verbis inhaerebit*, in quibus nulla exceptio est: et
propter hoc ipsum poenam esse constitutam eis, qui non
affuerint, ne periculo exsilii deterreantur ab advocatione;
et rusticum innocenti non affuisse dicet. Illud protinus
non indignum, quod annotetur, posse ex uno statu
duas generales fieri quaestiones, *An quisquis*? *an cuicun-*

59 *quis*? Haec ex duabus personis quaesita sunt. E tertia autem, quae est adversarii, nulla oriri quaestio potest: quia nulla fit ei de sua parte controversia. Nondum tamen cura deficiat. Ista enim omnia dici possent etiam non restitute patre. Nec statim eo tendamus, quod occurrit ultro, *a rustico restitutum*. Qui id subtiliter quaeret, aliquid spectabit ultra. Nam, ut genus spe-
60 cies sequitur, ita speciem genus praecedit. Fingamus ergo ab alio restitutum, ratiocinativa atque collectiva quaestio orietur, *An restitutio pro sublatione judicii stet, et perinde valeat, ac si judicium non fuisset*? Ubi tentabit rusticus dicere, *ne impetrare quidem aliter potuisse suorum restitutionem uno praemio, nisi patre perinde, ac si accusatus non esset, revocato: quae res advocati quo-*
61 *que poenam, tanquam is non affuisset, remiserit.* Tum venimus ad id, quod primum occurrebat, *a rustico esse restitutum patrem*. Ubi rursus ratiocinamur, *An restitutor accipi debeat pro advocato, quando id praestiterit, quod advocatus petiit; nec improbum sit pro simili ac-*
62 *cipi, quod plus est.* Reliqua jam aequitatis sunt, *utrius justius sit desiderium*? Id ipsum adhuc dividitur, *etiamsi uterque sibi totum vindicaret: nunc utique, quum alter semissem, alter universa, fratre excluso*. Sed, his tractatis etiam, habet magnum momentum apud judices patris memoria, quum praesentim de bonis ejus quaeratur. Erit ergo conjectura, *Qua mente pater intestatus decesserit*? Sed ea pertinet ad qualitatem, quae alterius
63 status instrumentum est. Plerumque autem in fine causarum *de aequitate* tractabitur, quia nihil libentius judices audiunt. Aliquando tamen hunc ordinem mutabit utilitas: ut, si in jure minus fiduciae erit, aequitate judicem praeparemus.

Nihil habui amplius, quod in universum praecipe-
64 rem. Nunc eamus per singulas causarum judicialium partes, quas ut persequi ad ultimam speciem, id est, ad singulas lites controversiasque non possum: ita de generalibus scribere licet, ut, quae in quemque statum frequentissime incidant, tradam. Et, quia natura prima quaestio est, *factumne sit*, ab hoc ordiar.

II. Conjectura omnis aut *de re*, aut *de animo* est. Utriusque tria tempora, *praeteritum, praesens, futurum*. *De re* et generales quaestiones sunt, et definitae, id
2 est, et quae non continentur, et quae continentur. *De animo* quaeri non potest, nisi ubi persona est, et de

facto constat. Ergo, quum *de re* agitur, aut, *quid factum* sit, in dubium venit, aut *quid fiat*, aut, *quid sit futurum*: ut in generalibus, *An atomorum concursu mundus sit effectus? an providentia regatur? an sit aliquando casurus?* in definitis, *An parricidium commiserit Roscius? An regnum affectet Manlius? An recte Verrem sit accusaturus Q. Caecilius?* In judiciis *praeteritum tempus* maxime valet: nemo enim accusat, nisi quae facta sunt. Nam, et quae fiant, et quae futura sint, ex praeteritis colliguntur. Quaeritur et, *Unde quid ortum?* ut *pestilentia, ira deum, an intemperie coeli, an corruptis aquis, an noxio terrae halitu?* Et, *Quae causa facti?* ut, *Quare ad Trojam quinquaginta reges navigaverint, jurejurando adacti, an exemplo moti, an gratificantes Atridis?* quae duo genera non multum inter se distant. Ea vero, quae sunt *praesentis temporis*, 3 si non argumentis, quae necesse est praecessisse, sed oculis deprehendenda sunt, non egent conjectura: ut, si apud Lacedaemonios quaeratur, *An Athenis muri fiant?* Sed et illud quod potest videri extra haec positum, conjecturae genus, quum de aliquo homine quaeritur, *quis sit?* ut est quaesitum contra Urbiniae heredes, *si is, qui tanquam filius petebat bona, Figulus esset, an Sosipater?* nam et substantia ejus sub oculos venit, 4 ut non possit quaeri, *an sit?* quomodo an ultra oceanum; nec, *quid sit?* nec, *quale sit?* sed, *quis sit?* Verum hoc quoque genus litis ex praeterito pendet, *An hic sit ex Urbinia natus Clusinius Figulus?* Fuerunt autem tales nostris etiam temporibus controversiae, atque aliquae in meum quoque patrocinium inciderunt. *Animi* conjectura non dubie in omnia tempora cadit, 5 *Qua mente Ligarius in Africa fuerit? Qua mente Pyrrhus foedus petat? Quomodo laturus sit Caesar, si Ptolemaeus Pompejum occiderit?*

Quaeritur per conjecturam et qualitatem circa modum, speciem, numerum, *An sol major, quam terra? Luna globosa, an plana, an acuta? Unus mundus, an plures?* Itemque extra naturales quaestiones, *Majus bellum Trojanum, an Peloponnesium? Qualis clipeus Achillis? An unus Hercules?* 6

In iis autem, quae accusatione ac defensione constant, unum est genus, in quo quaeritur et *de facto*, et *de auctore*. Quod interim conjunctam quaestionem habet, et utrumque pariter negatur: interim separatam, quum et, *factum sit*, *neone?* et, si de facto 7

8 constet, *a quo factum sit?* ambigitur. Ipsum quoque factum aliquando simplicem quaestionem habet, *an homo perierit?* aliquando duplicem, *veneno, an cruditate perierit?* Alterum est genus *de facto* tantum, quum, si id certum sit, non potest de auctore dubitari: tertium *de auctore* tantum, quum factum constat; sed, a quo sit
9 factum, in controversiam venit. Et, quod tertio loco posui, non est simplex. Aut enim reus fecisse tantummodo se negat, aut alium fecisse dicit. Sed ne in alterum quidem transferendi criminis una forma est. Interdum enim substituitur *mutua accusatio*, quam Graeci *ἀντικατηγορίαν* vocant, nostrorum quidam *concertativam*. Interdum in aliquam personam, quae extra discrimen judicii est, transfertur, et alias certam, alias incertam. Et, quum in certam, aut in extrariam, aut
10 in ipsius, qui periit, voluntatem. In quibus similis atque in *ἀντικατηγορίᾳ*, personarum, causarum, ceterorum comparatio est: ut Cicero, pro Vareno in familiam Ancharianam; pro Scauro circa mortem Bostaris; in matrem averténs crimen, facit. Est etiam illud
11 huic contrarium comparationis genus, in quo uterque a se factum esse dicit: et illud, in quo non personae inter se, sed ipsae res colliduntur, id est, non, *uter fecerit?* sed, *utrum factum sit?* Quam de *facto* et de *auctore* constat, de *animo* quaeri potest.

Nunc de *singulis*. Quum pariter *negatur*, hoc modo: *Adulterium non commisi: Tyrannidem non affectavi*. In caedis ac veneficii causis frequens est illa divisio.
12 *Non est factum: et, si est factum, ego non feci.* Sed, quum dicimus, *Proba hominem occisum*, accusatoris tantum partes sunt: a reo nihil dici contra, praeter aliquas fortasse suspiciones, potest, quas spargere quam maxime varie oportebit: quia, si unum aliquid affirmaris, probandum est, aut causa periclitandum. Nam, ut, quum inter id, quod ab adversario, et id, quod a nobis propositum est, quaeritur, videtur utique alterum verum: ita everso, quo defendimur, reliquum est, quo
13 premimur. At, quum quaerimus de ambiguis signis *cruditatis* et *veneni*, nihil tertium est: ideoque utraque pars, quod proposuit, tuetur. Interim autem *ex re* quaeritur, *veneficium fuerit, an cruditas?* quum aliqua ex ipsa citra personam quoque argumenta ducuntur.
14 Refert enim, *convivium praecesserit, an tristitia? labor, an otium? vigilia, an quies? Aetas* quoque ejus, qui periit, discrimen facit. Interest, *subito defecerit, an*

ongiore valetudine consumptus sit? Liberior adhuc in
ıtramque partem disputatio, si tantum subita mors in
uaestionem venit. Interim ex *persona* probatio *rei* pe- 15
ıtur, *ut propterea credibile sit, venenum fuisse, quia redibile est, ab hoc factum veneficium*: vel contra.

Quum vero *de reo* et *de facto* quaeritur, naturalis rdo est, ut prius factum esse accusator probet, deinde reo factum. Si tamen plures in persona probationes abuerit, convertit hunc ordinem. Defensor autem 16
rius negabit esse factum: quia, si in hac parte vice- it, reliqua non necesse habet dicere; victo superest, ut tueri se possit. Illic quoque, ubi *de facto tantum* ontroversia est, quod si probetur, non possit de auctore ubitari, similiter argumenta et ex *persona*, et ex *re* lucuntur, sed in unam facti quaestionem: sicut in illa 17
ontroversia (utendum est enim et his exemplis, quae unt discentibus magis familiaria), *Abdicatus medicinae uduit. Quum pater ejus aegrotaret, desperantibus de o ceteris medicis, adhibitus, sanaturum se dixit, si is otionem a se datam bibisset. Pater, acceptae potionis pota parte, dixit, venenum sibi datum: filius, quod reiquum erat, exhausit: pater decessit: ille parricidii reus st.* Manifestum, quis potionem dederit, quae si veneni 18
uit, nulla quaestio *de auctore*: tamen, *an venenum fuerit*, ex argumentis a persona ductis colligetur. Superst tertium, in quo *factum* esse constat aliquid: *a quo it factum*, quaeritur. Cujus rei supervacuum est poere exemplum, quum plurima sint hujusmodi judicia, t, *hominem occisum esse manifestum sit*, vel *sacrilegium ommissum*: is autem, qui arguitur fecisse, neget.

Ex hoc nascitur *ἀντικατηγορία*. Utique enim factum sse convenit, quod duo invicem objiciunt. In quo 19
uidem genere causarum admonet Celsus, fieri id in oro non posse: quod neminem ignorare arbitror. De no reo consilium cogitur etiam: et, si qui sunt, qui nvicem accusent, alterum judicium praeferre necesse st. Apollodorus quoque *ἀντικατηγορίαν* duas esse con- 20
roversias dixit: et sunt revera secundum forense jus uae lites. Potest tamen hoc genus in cognitionem veire senatus, aut principis. Sed in judicio quoque niil interest actionum: simul de utroque pronunciatur, tiamsi de uno fertur. Quo in genere semper prior de- 21
ebit esse defensio: primum, quia natura potior est alus nostra, quam adversarii pernicies: deinde, quod plus habebimus in accusatione auctoritatis, si prius de

innocentia nostra constiterit: postremo, quod ita demum duplex causa erit. Nam, qui dicit, *Ego non occidi*, habet reliquam partem, ut dicat, *Tu occidisti*: at, qui dicit, *Tu occidisti*, supervacuum habet postea dicere, *Ego non occidi*.

22 Hae porro actiones constant *comparatione*: ipsa comparatio non una via ducitur. Aut enim totam causam nostram cum tota adversarii causa componimus, aut singula argumenta cum singulis. Quorum utrum sit faciendum, non potest, nisi ex ipsius litis utilitate, cognosci: ut Cicero singula pro Varene comparat in primo crimine: est enim superior, quum persona alieni cum persona matris temere comparetur. Quare optimum est, si fieri potuerit, ut singula vincantur a singulis: sed, si quando in partibus laborabimus, univer-

23 sitate pugnandum est. Sive invicem accusant; sive crimen reus citra accusationem in adversarium vertit, ut Roscius in accusatores suos, quamvis reos non fecisset: sive in ipsos, quos sua manu periisse dicemus, factum deflectitur: non aliter, quam in iis, quae mutuam accusationem habeant, utriusque partis argumenta inter

24 se comparantur. Id autem genus, de quo novissime dixi, non solum in scholis saepe tractatur, sed etiam in foro. Nam id est in causa Naevii Arpiniani solum quaesitum, *Praecipitata esset ab eo uxor, an se ipsa sua sponte jecisset?* Cujus actionem equidem solam in hoc tempus emiseram, quod ipsum me fecisse ductum juvenili cupiditate gloriae fateor. Nam ceterae, quae sub nomine meo feruntur, negligentia excipientium in quaestum notariorum corruptae, minimam partem mei habent.

25 Est et alia duplex conjectura, huic ἀντικατηγορίᾳ diversa, de praemiis; ut in illa controversia, *Tyrannus suspicatus a medico suo datum sibi venenum, torsit eum: et, quum is dedisse se negaret, arcessit alterum medicum: ille datum ei venenum dixit, sed se antidotum daturum: et dedit ei potionem, qua epota tyrannus decessit.* De praemio duo medici contendunt. Nam, ut illic factum in adversarium transferentium, ita hic sibi vindicantium *personae, causae, facultates, tempora, in-*

26 *strumenta, testimonia* comparantur. Illud quoque, etiamsi non est ἀντικατηγορία, simili tamen ratione tractatur in quo citra accusationem quaeritur, *utrum factum sit*: Utraque enim pars suam expositionem habet, atque eam tuetur: ut in lite Urbiniana petitor dicit, *Clusinium*

Pigulum filium Urbiniae, acie victa, in qua steterat, fugisse: jactatumque casibus variis, retentum etiam a rege, tandem in Italiam ac patriam suam Marginos venisse, atque ibi agnosci: Pollio contra, *servisse eum Pisauri dominis duobus, medicinam factitasse, manumissum alienae se familiae venali immiscuisse, ac ropantem, ut eis serviret, emptum.* Nonne tota lis con- 27
stat duarum causarum comparatione, et conjectura dulici atque diversa? Quae autem accusantium ac defendentium, eadem petentium et infitiantium ratio est.

Ducitur conjectura primum *a praeteritis.* In his sunt *personae*, *causae*, *consilia.* Nam is ordo est, ut *facere voluerit*, *potuerit*, *fecerit.*

Ideoque intuendum ante omnia, qualis sit, de quo agitur. Accusatoris autem est efficere, ut, si quid ob- 28
secerit, non solum turpe sit, sed etiam crimini, de quo est judicium, quam maxime conveniat. Nam, si *reum caedis*, *impudicum* vel *adulterum* vocet, laedat quidem infamia: minus tamen hoc ad fidem valeat, quam si *audacem*, *petulantem*, *crudelem*, *temerarium* intenderit. Patrono, si fieri potuerit, id agendum est, 29
ut objecta vel neget, vel defendat, vel minuat: proximum est, ut a praesenti quaestione separet. Sunt enim haeraque non solum dissimilia, sed etiam aliquando contraria: ut, si reus furti *prodigus* dicatur, aut *negligens.* Neque enim videtur in eundem et contemptus pecuniae, et cupiditas cadere. Si deerunt haec reme- 30
dia, ad illa declinandum est, non de hoc quaeri, nec num, qui aliquando peccaverit, utique commisisse omnia: et hanc fiduciam fuisse accusatoribus falsa objiciendi, quod laesum et vulneratum reum speravere hac invidia opprimi posse. Alia propositio est accusatoris, 31
contra quam loci oriuntur. Saepe a persona prior dicit argumenta defensor, et interim *generaliter*, *Incredibile esse*, *a filio patrem occisum*, *ab imperatore proditam hostibus patriam.* Facile respondetur, vel, *quod omnia scelera in malos cadant*, *ideoque saepe deprehensa sint:* vel, *quod indignum sit*, *crimina ipsa atrocitate defendi.* Interim *proprie*; quod est varium. Nam dig- 32
nitas et tuetur reum, et nonnunquam ipsa in argumentum facti convertitur, tanquam inde fuerit spes impunitatis: perinde paupertas, humilitas, opes, ut cuique ingenio vis est, in diversum trahuntur. Probi vero 33
mores, et anteactae vitae integritas, nunquam non plurimum profuerint. Si nihil objicietur, patronus quidem

in hoc vehementer incumbet: accusator autem ad praesentem quaestionem, de qua sola judicium sit, cognitionem alligabit, dicens, *neminem non aliquando coepisse peccare*, nec per ἐγκαίνια ducendum scelus primum.
34 Haec in respondendo. Sic autem praeparabit actione prima judicum animos, ut noluisse potius objicere, quam non potuisse, credatur. Eoque satius est, omni se anteactae vitae abstinere convicio, quam levibus aut frivolis aut manifesto falsis reum incessere, quia fides ceteris detrahitur: et, qui nihil objicit, omisisse credi potest maledicta, tanquam supervacua; qui vana congerit, confitetur vanum in anteactis argumentum, in
35 quibus vinci, quam tacere, maluerit. Cetera, quae a *personis* duci solent, in argumentorum locis exposuimus.

Proxima est *ex causis* probatio: in quibus haec maxime spectantur, *ira*, *odium*, *metus*, *cupiditas*, *spes*: nam reliqua in horum species cadunt. Quorum si quid in reum conveniet, accusatoris est efficere, ad quicquid faciendum causae valere videantur, easque, quas in ar-
36 gumentum sumet, augere. Si minus, illuc conferendi est oratio, aut aliquas fortasse latentes fuisse, aut nihil ad rem pertinere, cur fecerit, si fecit: aut etiam dignius esse odio scelus, quod non habuerit causam. Patronus vero, quoties poterit, instabit huic loco, ut nihil credibile sit factum esse sine causa. Quod Cicero vehementissime multis orationibus tractat: praecipue tamen *pro Vareno*, qui in omnibus aliis premebatur
37 nam et damnatus est. At, si proponitur, *Cur factum sit*, aut falsam causam, aut levem, aut ignotam reddicet. Possunt esse aliquae interim ignotae: *An heredem habuerit, an accusaturus fuerit, eum a quo dicitur occisus?* Si alia defecerint, non utique spectandas esse causas: nam quem posse reperiri, qui non *metuat, oderit, speret?* plurimos tamen haec salva innocentia fa-
38 cere. Neque illud est omittendum, *non omnes causas in omnibus personis valere*. Nam, ut alicui sit furandi causa paupertas, non erit idem in Curio Fabricioque momentum.

39 *De causa prius, an de persona* dicendum sit, quaeritur: varieque est ab oratoribus factum: a Cicerone etiam praelatae frequenter causae. Sed mihi, si neutri litis conditio praeponderet, secundum naturam videtur incipere *a persona*. Non hoc magis generale est, rectioque divisio, *An in nullo crimen credibile, an in hoc*.
40 Potest tamen id ipsum, sicut pleraque, vertere utilitas

Ne

Nec tantum causae voluntatis sunt quaerendae: sed interim et erroris, ut *ebrietas*, *ignorantia*. Nam, haec ut in qualitate crimen elevant, ita in conjectura premunt. Et persona quidem nescio an nunquam, utique 41
in vero actu rei, possit incidere, de qua neutra pars dicat: de causis frequenter quaeri nihil attinet, ut in *adulteriis*, ut in *furtis*: quia illas per se ipsa crimina secum habent.

Post haec intuenda videntur et *consilia;* quae late 42
patent, *An credibile sit, reum sperare, id a se scelus effici posse? an ignorari, quum fecisset? an, etiam si ignoratum non esset, absolvi, vel poena levi transigi, vel tardiore, vel ex qua minus incommodi consecuturus, quam ex facto gaudii videretur? an etiam tanti putaverit, poenam subire?* Post haec, *An alio tempore, et ali-* 43
ter facere, vel facilius, vel securius potuerit? ut dicit Cicero *pro Milone*, enumerans plurimas occasiones, quibus ab eo Clodius impune occidi potuerit. Praeterea, cur potissimum *illo loco, illo tempore, illo modo* sit aggressus (qui et ipse diligentissime tractatur pro eodem locus): *an etiamsi nulla ratione ductus est, impetu rap-* 44
tus sit, et absque sententia? (nam vulgo dicitur, *Scelera non habere consilium;*) *an etiam consuetudine peccandi sit allectus?*

Excussa prima parte, *An voluerit?* sequitur, *An potuerit?* Hic tractatur *locus, tempus*, ut furtum in loco cluso, frequenti; tempore vel diurno, quum testes plures; vel nocturno, quum major difficultas. Inspiciun- 45
tur utique difficultates, occasiones, quae sunt plurimae, ideoque exemplis non egent. Hic sequens locus talis est, ut, *si fieri non potuit*, sublata lis sit: *si potuit*, sequatur quaestio, *An fecerit?* Sed haec etiam ad animi conjecturam pertinent: nam et ex his colligitur, *An speraverit?* Ideo spectari debent et instrumenta, ut Clodii ac Milonis comitatus.

Quaestio, *An fecerit*, incipit a secundo tempore, 46
id est, praesenti, ac deinde conjuncto: quorum sunt *sonus, clamor, gemitus;* insequentis *latitatio, metus*, similia. His accedunt signa, de quibus tractatum est. *Verba* etiam et *facta*, quaeque antecesserunt, quaeque insecuta sunt. Haec aut nostra sunt, aut aliena. Sed 47
verba nobis *magis* nocent, aut *minus*. Magis nocent, et minus prosunt nostra, quam aliena: magis prosunt, et minus nocent aliena, quam nostra. Facta autem interim magis prosunt nostra, interim aliena: ut, si quid,

quod pro nobis sit, adversarius fecit: semper vero
48 magis nocent nostra, quam aliena. Est et illa in verbis differentia, quod aut aperta sunt, aut dubia. Seu nostra seu aliena sunt, infirmiora in utrumque sint necesse est dubia: tamen nostra saepe nobis nocent, ut in illa controversia: *Interrogatus filius, ubi esset pater, dixit, Ubicunque est, vivit: at ille in puteo mortuus est*
49 *inventus.* Aliena, quae sunt dubia, nunquam possunt nocere, nisi aut incerto auctore, aut mortuo. *Nocte audita vox est, Cavete tyrannidem*: et, *Interrogatus, cujus veneno moreretur, respondit, Non expedit tibi scire.* Nam, si est, qui possit interrogari, solvet ambiguita-
50 tem. Quum autem dicta factaque nostra defendi solo animo possint, aliena varie refutantur.

De uno quidem maxime genere conjecturalium controversiarum locuti videmur, et in omnes aliquid ex his cadit. Nam *furti, depositi, creditae pecuniae*, et *a facultatibus* argumenta veniunt, *An fuerit, quod deponeretur?* et *a personis, An illum deposuisse apud hunc*, vel *huic credidisse credibile sit? an petitorem calumniari,*
51 *an reum infitiatorem esse, vel furem?* Sed etiam *in furti reo*, sicut in *caedis*, quaeritur de facto, et de auctore. *Crediti* et *depositi* duae quaestiones, sed nunquam junctae, *An datum sit? An redditum?* Habent aliquid proprii *adulterii* causae, quod plerumque duorum discrimen est, et de utriusque vita dicendum: quanquam et id quaeritur, *An utrumque pariter defendi oporteat?* Cujus rei consilium nascetur ex causa. Nam, si adjuvabit pars altera, conjungam: si nocebit, sepa-
52 rabo. Ne quis autem mihi putet temere excidisse, quod plerumque duorum crimen esse adulterium, non semper, dixerim: potest accusari sola mulier incerti adulterii: *Munera domi inventa sunt; pecunia, cujus auctor non*
53 *exstat; codicilli, dubium ad quem scripti.* In *falso* quoque ratio similis: aut enim plures in culpam vocantur, aut unus. Et scriptor quidem semper tueri signatorem necesse habet, signator scriptorem non semper: nam et decipi potuit. Is autem, qui hos adhibuisse, et cui id factum dicitur, et scriptorem et signatores defendet. Iidem argumentorum loci in causis *proditionis* et *affectatae tyrannidis.*

54 Verum illa scholarum consuetudo ituris in forum potest nocere, quod omnia, quae in themate non sunt, pro nobis ducimus. Adulterium *objicis; quis testis? quis index? quod pretium? quis conscius?* Venenum; *ubi emi?*

a quo? quando? quanti? per quem dedi? Pro reo tyrannidis affectatae; *ubi sunt arma? quos contraxi satellites?* Neque haec nego esse dicenda, et ipsis utendum pro parte suscepta. Nam et in foro, si quando adversarius probare non poterit, desiderabo. Sed in foro tantam illam facilitatem olim desideravimus, ubi non fere causa agitur, ut non aliquid ex his, aut plura ponantur. Huic simile est, quod in epilogis quidam, quibus volunt, liberos, parentes, nutrices accommodant: nisi quod magis concesseris ea, quae non sint posita, desiderare, quam dicere. 55 56

De animo quomodo quaeratur, satis dictum est, quum ita diviserimus, *An voluerit? an potuerit? an fecerit?* Nam, qua via tractatur, *An voluerit*; eadem, *Quo animo fecerit?* Id enim est, *An male facere voluerit.* Ordo quoque rerum aut affert, aut detrahit *fidem*: multo scilicet magis, res prout congruunt; aut repugnant. Sed haec nisi in ipso complexu causarum non deprehenduntur. Quaerendum tamen semper, quid cuique connectatur, et quid consentiat. 57

III. Sequitur conjecturam *finitio.* Nam, qui non potest dicere nihil fecisse, proximum habebit, ut dicat, non id fecisse, quod objiciatur. Itaque pluribus legibus iisdem, quibus conjectura, versatur, defensionis tantum genere mutato: ut in *furtis*, *depositis*, *adulteriis.* Nam, quemadmodum dicimus, *Non feci furtum*, *non accepi depositum*, *non commisi adulterium:* ita, *Non est hoc furtum*, *non est hoc depositum*, *non est hoc adulterium.* Interim a qualitate ad finitionem descenditur, ut in actionibus *dementiae*, *malae tractationis*, *reipublicae laesae*: in quibus si recte facta esse, quae objiciuntur, dici non potest, illud succurrit, *Non est hoc dementem esse*, *male tractare*, *rempublicam laedere.* Finitio igitur est *rei propositae propria et dilucida et breviter comprehensa verbis enunciatio.* Constat maxime, sicut est dictum, genere, specie, differentibus, propriis: ut, si finias equum, (noto enim maxime utar exemplo) genus est *animal*, species, *mortale*, differentia, *irrationale*, (nam et homo mortale erat:) proprium, *hinniens.* Haec adhibetur orationi pluribus causis. Nam tum est certum de nomine, sed quaeritur, quae res ei subjicienda sit; tum res est manifesta. Et quod nomine constat, de re dubium est, interim conjectura est: ut, si quaeratur, *quid sit Deus?* Nam, qui id neget, 2 3 4 5

Deum esse spiritum omnibus partibus immixtum, non hoc dicat, falsam esse divinae illius naturae appellationem? sicut Epicurus, qui humanam ei formam, locumque inter mundos dedit. Nomine uterque uno utitur; 6 utrum sit in re, conjectat. Interim qualitas tractatur, ut *quid sit rhetorice*, *vis persuadendi*, *an bene dicendi scientia?* Quod genus est in judiciis frequentissimum. Sic enim quaeritur, *an deprehensus in lupanari cum aliena uxore adulter sit?* quia non de appellatione, sed de vi facti ejus ambigitur, an omnino peccaverit. Nam, si peccaverit, non potest esse aliud, quam adulter. 7 Diversum est genus, quum controversia consistit in nomine, quod pendet ex scripto, nec versatur in judiciis, nisi propter verba, quae litem faciunt. *An, qui se interficit, homicida sit? An, qui tyrannum in mortem compulit, tyrannicida? An carmina magorum, veneficium?* Res enim manifesta est, sciturque, non idem esse occidere se, quod alium; non idem occidere tyrannum, quod compellere ad mortem; non idem carmina, ac mortiferam potionem; quaeritur tamen, an eodem nomine appellanda sint?

8 Quanquam autem dissentire vix audeo a Cicerone, qui, multos secutus auctores, dicit, *finitionem* esse de eodem, et de altero; (semper enim neganti, aliquod esse nomen, dicendum, quod sit potius,) tamen eandem 9 tres habeo velut species. Nam interim convenit sic quaerere, *An habendum sit adulterium in lupanari?* Quum hoc negamus, non necesse est dicere, quid id vocetur, quia totum crimen infitiamur. Interim quaeritur, *hoc furtum, an sacrilegium?* non, quin sufficiat, non esse sacrilegium, sed, quia necesse sit dicere, quid 10 sit aliud: quo in loco utrumque finiendum est. Interim quaeritur in rebus specie diversis, an et hoc eodem modo sit appellandum, quum res utraque habeat suum nomen? ut *amatorium*, *venenum*. In omnibus autem hujus generis litibus quaeritur, *an etiam hoc?* quia nomen, de quo ambigitur, utique in alia re certum est. *Sacrilegium est, rem sacram de templo surripere: num et privatam? Adulterium, cum aliena uxore domi coire: an et in lupanari? Tyrannicidium, occidere tyrannum: an etiam in mortem compellere?* Ideoque 11 συλλογισμὸς, de quo postea dicam, velut infirmior est finitio, quia in hac quaeritur, an idem sit hujus rei nomen, quod alterius? illo, an perinde habenda sit haec, atque illa. 12 Est et talis finitionum diversitas, ut quidam sentiunt,

num idem diversis verbis comprehendatur: ut *rhetorice, bene dicendi scientia*, et eadem *bene inveniendi*, et *bene enunciandi*, et *dicendi secundum virtutem orationis*, et *dicendi, quod sit officii.* Atque providendum, ut, si sensu non pugnant, comprehensione dissentiant. Sed de his disputatur, non litigatur. Opus est aliquando 15
finitione obscurioribus et ignotioribus verbis, ut, quid sit *clarigatio, proletarius.* Erit et interim notis nomine verbis: ut, *quid sit penus, quid litus.*

Quae varietas efficit, ut eam quidam conjecturae, quidam qualitati, quidam legitimis quaestionibus subjecerint. Quibusdam ne placuit quidem omnino subti- 14
lis haec, et ad morem Dialecticorum formata conclusio, ut in disputationibus potius per argumenta verborum cavillatrix, quam in oratoris officio multum allatura momenti. Licet enim valeat in sermone tantum, ut constrictum vinculis suis eum, qui responsurus est, vel tacere, vel etiam invitum id, quod sit contra, cogat fateri: non eadem est tamen ejus in causis utilitas. Persuadendum enim judici est: qui, etiamsi verbis de- 16
vinctus est, tamen, nisi ipsi rei accesserit, tacitus dissentiet. Agenti vero quae tanta est hujus praecisae comprehensionis necessitas? An, si non dixero, *Homo est animal mortale rationale*, non potero, expositis tot corporis animique proprietatibus, latius oratione ducta, vel a diis eum, vel a mutis discernere? Quid? quod 16
nec uno modo definitur res eadem, ut facit Cicero: (*quid enim vulgo? universos.*) et latiore varioque tractatu, ut omnes oratores plerumque fecerunt. Rarissima enim apud eos reperietur illa ex consuetudine philosophorum ducta servitus (est enim certe servitus) ad certa se verba astringendi. Idque faciendum, in libris Ciceronis *de Oratore* vetat M. Antonius. Nam est etiam 17
periculosum, quum, si uno verbo sit erratum, tota causa cecidisse videamur: optimaque est illa media via, qua utitur Cicero pro Caecina, ut res proponatur, verba non periclitentur. *Etenim, recuperatores, non ea sola vis est, quae ad corpus nostrum vitamque pervenit, sed etiam multo major ea, quae, periculo mortis injecto, formidine animum perterritum loco saepe et certo statu demovet.* Aut, quum finitionem praecedit probatio, ut 18
in Philippicis Cicero Servium Sulpicium occisum ab Antonio colligit, et in clausula demum ita finit, *Is enim profecto mortem attulit, qui causa mortis fuit.* Non negaverim tamen haec quoque, ut expediet causae,

esse facienda, et, si quando firma comprehendi poterit, et brevi complexu verborum finitio, esse id tum elegans, tum etiam fortissimum, si modo erit illa inexpugnabilis.

19 Ejus certus ordo est, *quid sit? an hoc sit?* et in hoc fere labor major est, ut finitionem confirmes, quam ut in rem finitionem applices.

In eo, *quid sit?* duplex opus est. Nam et nostra confirmanda est, et adversae partis destruenda finitio. 20 Ideoque in schola, ubi nobis ipsi fingimus contradictionem, duos ponere debemus fines, quales utrinque esse optimi poterunt. At in foro providendum, *num* forte *supervacua*, et *nihil ad causam pertinens*, *an ambigua*, *an contraria*, *an communis sit finitio?* quorum nihil 21 accidere, nisi agentis culpa, potest. Ut recte autem finiamus, ita fiet, si prius in animo constituerimus, quid velimus efficere. Sic enim accommodari ad voluntatem verba poterunt. Atque ut a notissimo exemplo, quo sit res lucidior, non recedamus: *Qui privatam* 22 *pecuniam de templo surripuit, sacrilegii reus est.* Culpa manifesta: quaestio est, an huic crimini nomen, quod est in lege, conveniat. Ergo ambigitur, *An hoc sacrilegium sit?* Accusator, *quia de templo surrepta sit* pecunia, utitur hoc nomine. Reus, *quia privatam surripuerit*, negat esse *sacrilegium*, sed *furtum* fatetur. Actor ergo ita finiet, *Sacrilegium est surripere aliquid de sacro.* Reus ita finiet, *Sacrilegium est surripere aliquid* 23 *sacri.* Uterque finitionem alterius impugnat. Ea duobus generibus evertitur, si aut falsa est, aut parum plena. Nam illud tertium, nisi stultis, non accidit, ut 24 nihil ad quaestionem pertineat. Falsa est, si dicas, *Equus est animal rationale:* nam est equus animal, sed irrationale. Quod autem commune cum alio est, desinet esse proprium. Hic reus falsam dicit esse finitionem accusatoris: accusator autem non potest dicere falsam rei. Nam est *sacrilegium*, *surripere aliquid sacri.* Dicit parum plenam: adjiciendum enim, *aut ex* 25 *sacro.* Maximus autem usus, in approbando refellendoque fine, *propriorum* ac *differentium*, nonnunquam etiam *etymologiae.* Quae tamen omnia, sicut in ceteris, confirmat aequitas, nonnunquam etiam conjectura mentis. *Etymologia* maxime rara est: *Quid enim est aliud* tumultus, *nisi perturbatio tanta*, *ut major* timor 26 *oriatur? Unde etiam nomen ductum est* tumultus. Circa *propria* ac *differentia* magna subtilitas: ut, quum quae-

ritur, *An addictus, quem lex servire, donec solverit, jubet, servus sit?* altera pars finit ita, *Servus est, qui est jure in servitute.* Altera, *qui in servitute est eo jure, quo servus:* aut, ut antiqui dixerunt, *qui servitutem servit.* Quae finitio, etiamsi distat aliquo, nisi tamen propriis et differentibus adjuvetur, inanis est. Dicet enim adversarius, servire eum servitutem, aut 27
eo jure, quo servum. Videamus ergo propria et differentia, quae libro quinto leviter in transitu attigeram. *Servus*, quum manumittitur, libertinus; *addictus*, recepta libertate, ingenuus: *servus* invito domino non consequetur; *ad servum* nulla lex pertinet; *addictus* legem habet. Propria *liberi*, quae nemo habet, nisi liber, praenomen, nomen, cognomen, tribum: habet haec *addictus.*

Excusso *quid sit?* prope peracta est quaestio, *an* 28
hoc sit? Id enim agimus, ut sit causae nostrae conveniens finitio. Potentissima autem est in ea qualitas: *an amor insania?* Huc pertinebunt probationes, quas Cicero dicit proprias esse finitionis, *ex antecedentibus, consequentibus, adjunctis, repugnantibus, causis, effectis, similibus*: de quorum argumentorum natura dictum est. Breviter autem pro Caecina Cicero *initia, causas, ef-* 29
fecta, antecedentia, consequentia complexus est: *Quid igitur fugiebant? propter metum. Quid metuebant? Vim videlicet. Potestis igitur principia negare, quum extrema concedatis?* Sed similitudine quoque usus est, *Quae vis in bello appellatur, ea in otio non appellabitur?* Sed 30
etiam ex contrario argumenta ducuntur, ut, si quaeratur, *An amatorium venenum sit, necne? quia venenum amatorium non sit.* Illud alterum genus quo sit manifestius adolescentibus meis, (meos enim semper adolescentes putabo) hic quoque fictae controversiae utar, exemplo. *Juvenes, qui convivere solebant, constituerunt,* 31
ut in litore coenarent. Unius, qui coenae defuerat, nomen tumulo, quem exstruxerant, inscripserunt. Pater ejus, a transmarina peregrinatione quum ad litus idem appulisset, lecto nomine suspendit se. Dicuntur hi causa 32
mortis fuisse. Hic finitio est accusatoris, *Per quem factum est, ut quis perierit, causa mortis est.* Rei est, *Qui fecit quid sciens, per quod perire homini necesse esset.* Remota finitione, accusatori sat est dicere, *Causa mortis fuistis; per vos enim factum est, ut homo periret: quia, nisi vos illud fecissetis, viveret.* Contra, 33
Non statim, per quem factum est, ut quis periret, is

damnari debet, ut accusator, testis, judex rei capitalis. Nec, undecunque causa fluxit, ibi culpa est: ut, si cui quis profectionem suaserit, aut amicum arcessierit trans mare, et is naufragio perierit; ad coenam invitarit, et
34 *is cruditate illic contracta decesserit. Nec fuerit in causa mortis solum adolescentium factum, sed credulitas senis, in dolore ferundo infirmitas; denique, si fortior fuisset aut prudentior, viveret. Nec mala mente fecerunt: et ille potuit vel ex loco tumuli vel ex opere tumultuario suspicari, non esse monumentum. Qui ergo puniri debent, in quibus omnia sunt homicidae, praeter malum?*

35 Est interim certa finitio, de qua inter utramque partem convenit: ut Cicero dicit, *Majestas est in im-*
36 *perio, atque in omni populi Romani dignitate.* Quaeritur tamen, *An majestas minuta sit?* ut in causa Cornelii quaesitum est. Sed etiam similis videri potest finitivae: tamen, quia de finitione non ambigitur, judicatio est qualitatis, atque ad eum potius statum reducenda, ad cujus forte quadam venimus mentionem, sed erat ordine proximus locus.

IV. Est autem *qualitas* alia de summo genere, atque ea quidem non simplex. Nam, et qualis sit cujusque rei natura, et quae forma, quaeritur: *An immortalis anima? An humana specie Deus?* et de magnitudine ac numero, *Quantus sol? An unus mundus?* Quae omnia conjectura quidem colliguntur, quaestio-
2 nem tamen habent in eo, *qualia sint?* Haec et in suasoriis tractari solent, ut, si Caesar deliberet, *An Britanniam impugnet, quae sit Oceani natura? an Britannia insula?* (nam tum ignorabatur) *quanta in ea terra? quo numero militum aggredienda?* in consilium ferendum sit. Eidem qualitati succedunt facienda, ac non facienda: appetenda, vitanda: quae in suasorias quidem maxime cadunt, sed in controversiis quoque sunt frequentia: hac sola differentia, quod illic de fu-
5 turis, hic de factis agitur. Item demonstrativae partis omnia sunt in hoc statu: factum esse constat: quale sit factum, quaeritur. Lis est omnis aut *de praemio*, aut *de poena*, aut *de quantitate*. Igitur primum genus causae, aut *simplex*, aut *comparativum*. Illic, quid aequum, hic, quid aequius, aut quid aequissimum sit, excutitur.

Quum de *poena* judicium est, a parte ejus, qui

causam dicit, aut *defensio est criminis*, aut *imminutio*, aut *excusatio*, aut, ut quidam putant, *deprecatio*.

Defensio longe potentissima est, qua ipsum factum, 4
quod objicitur, dicimus honestum esse. *Abdicatur aliquis, quod invito patre militarit, honores petierit, uxorem duxerit:* tuemur, quod fecimus. Partem hanc vocant Hermagorei κατ' ἀντίληψιν, ad intellectum id nomen referentes. Latine ad verbum translatam non invenio; *absoluta* appellatur. Sed enim de re sola quae- 5
stio, justa sit ea, necne? *Justum* omne continetur *natura*, vel *constitutione*: *natura*, quod secundum cujusque rei dignitatem. Hic sunt *pietas*, *fides*, *continentia*, et talia. 6
Adjiciunt et id, quod sit *par*. Verum id non temere intuendum est. Nam et *vis contra vim*, et *talio*, nihil habent adversus eum, qui prior fecit, injusti: et non, quoniam res pares sunt, etiam id est justum, quod antecessit. Illa utrinque justa, eadem *lex*, eadem *conditio*: ac forsitan ne sint quidem paria, quae ulla parte sunt dissimilia. *Constitutio* est in *lege*, *more*, *judicato*, *pacto*.

Alterum est defensionis genus, in quo factum per 7
se improbabile assumptis extrinsecus auxiliis tuemur: id vocant κατ' ἀντίθεσιν. Latine hoc quoque non ad verbum transferunt: *assumptiva* enim dicitur *causa*. In 8
quo genere fortissimum est, si crimen causa facti tuemur, qualis est defensio Orestis, Horatii, Milonis. Ἀντέγκλημα dicitur, quia omnis nostra defensio constat ejus accusatione, qui vindicatur. *Occisus est, sed latro*; *exsectus, sed raptor*. Est et illa ex causis facti 9
ducta defensio, priori contraria, in qua neque factum ipsum per se, ut in absoluta quaestione, defenditur; neque ex contrario facto; sed ex aliqua utilitate aut reipublicae, aut hominum multorum, aut etiam ipsius adversarii, nonnunquam et nostra, si modo id erit, quod facere nostra causa fas sit: quod sub extrario accusatore et legibus agente prodesse nunquam potest, in domesticis disceptationibus potest. Nam et filiis pater 10
in judicio abdicationis, et maritus uxori, si malae tractationis accusabitur, et patri filius, si dementiae causa erit, non inverecunde dicet, multum sua interfuisse. In quo tamen incommoda vitantis melior, quam commoda petentis, est causa. Quibus similia etiam in 11
vera rerum quaestione tractantur. Nam, quae in scholis *abdicatorum*, haec in foro *exheredatorum* a parentibus, et bona apud Centumviros repetentium ratio est:

quae illic *malae tractationis*, hic *rei uxoriae*, quum quaeritur, *Utrius culpa divortium factum sit?* quae illic
12 *dementiae*, hic *petendi curatoris*. Subjacet utilitati etiam illa defensio, si pejus aliquid futurum fuit. Nam in comparatione malorum, boni locum obtinet levius: ut, *si Mancinus foedus Numantinum sic defendat, quod periturus, nisi id factum esset, fuerit exercitus Romanus.* Hoc genus ἀντίστασις Graece nominatur: *comparativum* nostri vocant.

13 Haec circa defensionem facti: quae si neque per se ipsam, neque adhibitis auxiliis dabitur, proximum est, in alium *transferre crimen*, si possumus. Ideoque etiam in hos, qui jam scripti sunt, status visa est cadere translatio. Interdum ergo culpa in hominem relegatur: ut, *si Gracchus, reus foederis Numantini, cujus metu leges populares tulisse in tribunatu videtur, missum se*
14 *ab imperatore suo diceret.* Interim derivatur in rem: ut, *si is, qui testamento quid jussus non fecerit, dicat, per leges id fieri non potuisse.* Hoc μετάστασιν dicunt.

Exclusis quoque his, *excusatio* superest. Ea est aut ignorantiae; ut, *si quis fugitivo stigmata scripserit, eoque ingenuo judicato, neget, se liberum esse eum scisse:* aut necessitatis; ut, *quum miles ad commeatus diem non affuit, et dicit se fluminibus interclusum, aut valetudine*
15 *Fortuna* quoque saepe substituitur culpae. Nonnunquam *male fecisse* nos, *sed bono animo* dicimus. Utriusque rei multa et manifesta exempla sunt. Idcirco non est eorum necessaria expositio.

Si omnia, quae supra scripta sunt, deerunt, videndum, an *minui* culpa possit. Hic est ille, qui a
16 quibusdam dicitur fieri, *status quantitatis*. Sed ea, quum sit aut *poenae*, aut *honoris*, ex qualitate facti constituitur: eoque nobis sub hoc esse statu videtur: sicut ejus quoque, quae *ad numerum* refertur a Graecis. Nam et πηλικότητα, et ποσότητα dicunt, nos utrumque eadem appellatione complectimur.

17 Ultima est *deprecatio*: quod genus causae plerique negarunt in judicium unquam venire. Quin Cicero quoque pro Q. Ligario idem testari videtur, quum dicit, *Causas, Caesar, egi multas, et quidem tecum, dum te in foro tenuit ratio honorum tuorum: certe nunquam hoc modo, Ignoscite, Judices, erravit, lapsus est, non*
18 *putavit, si unquam posthac*, et cetera. In Senatu vero, et apud populum, et apud Principem, et ubicunque juris clementia est, habet locum *deprecatio*. In qua

plurimum valet, *ex ipso*, qui reus est, haec tria in vita praecedere, si innocens, si bene meritus, si spes in futurum innocenter victuri, et in aliquo usu futuri; praeterea, si vel aliis incommodis, vel praesenti periculo, vel poenitentia videatur satis poenarum dedisse: *extra*, nobilitas, dignitas, propinqui, amici. In eo ta- 19
men, qui cognoscit, plurimum ponendum, si laus eum misericordis potius, quam reprehensio dissoluti, consecutura est. Verum et in judiciis, etiamsi non toto genere causae, tamen ex parte magna hic locus saepe tractatur. Nam et divisio frequens est, etiamsi fecisset, ignoscendum fuisse; idque in causis dubiis saepe praevaluit: et epilogi omnes in eadem fere materia versari solent. Sed nonnunquam etiam reus hic totius sum- 20
mam constituit, si exheredatum a se filium pater testatus fuerit elogio, propterea *quod is meretricem amaverit.* Nam omnis hic quaestio, an huio delicto pater debuerit ignoscere, et Centumviri tribuere debeant veniam. Sed etiam in formulis, quum poenariae sunt actiones, ita causam partimur, *an commissa sit poena? an exigi debeat?* Id autem, quod illi viderunt, verum est, reum a judicibus hoc defensionis modo liberari non posse.

De *praemiis* autem quaeruntur duo: *An ullo sit* 21
dignus, qui petit? an tanto? ex duobus, *Uter dignior?* ex pluribus, *Quis dignissimus?* Quorum tractatus ex ipso meritorum genere ducuntur. Et intuebimur non *rem* tantum, sive alleganda, sive comparanda erit; sed *ersonam* quoque: nam et multum interest, *tyrannum uvenis occiderit, an senex; vir, an femina; alienus, n conjunctus*: et *locum* multipliciter, *in civitate tyran-* 22
is assueta, an libera semper; in arce, an domi: et *quonodo* factum sit, *ferro, an veneno*: et *quo tempore, bello, n pace; quum depositurus esset eam potestatem, an, uum aliquid novi sceleris ausurus.* Habetur in meritis *ratia, periculum* quoque, et *difficultas.* Similiter, li- 23
eralitas *a quo* profecta sit, refert. Nam in paupere ratior, quam in divite; dante beneficium, quam redente; patre, quam orbo. Item, *quam rem* dederit, et *uo tempore*, et *quo animo*, id est, *num in aliquam spem uam?* similiter alia. Et ideo qualitas maxima oratoris ecipit opera: quia in utramque partem plurimum est ngenio loci, nec usquam tantum affectus valent. Nam 24
onjectura extrinsecus quoque adductas frequenter proationes habet, et argumenta ex materia sumit: quale

quidque videatur, eloquentiae est opus: hic regnat, hic imperat, hic sola vincit.

Huic parti subjungit Virginius causas abdicationis, dementiae, malae tractationis, orbarum nuptias indicentium. Nam et fere sic accidit: inventique sunt, qui
26 has materias *officiorum* vocarent. Sed alios quoque nonnunquam leges hae recipiunt status. Nam et conjectura est aliquando in plerisque horum, quum se vel non fecisse, vel bona mente fecisse contendunt. Cujus generis exempla sunt multa. Et, quid sit dementia, ac mala tractatio, finitur. Nam juris quaestiones plerumque leges praecurrere solent, et, ex quibus causis non
26 fiat, statutum. Quod tamen facto defendi non poterit, jure nitetur. Et quot, et quibus causis abdicare non liceat; et in quae crimina malae tractationis actio non
27 detur; et cui accusare dementiae non permittatur. Abdicationum formae sunt duae: altera criminis perfecti, ut, si abdicetur *raptor*, *adulter:* altera velut pendentis, et adhuc in conditione positi; quales sunt, *in quibus abdicatur filius, quia non pareat patri.* Illa semper asperam abdicantis actionem habet, (immutabile est enim, quod factum est:) haec ex parte blandam, et suadenti similem; mavult enim pater corrigere, quam abdicare: at pro filiis in utroque genere summissam,
28 et ad satisfaciendum compositam. A quo dissensuros scio, qui libenter patres figura laedunt: quod non ausim dicere nunquam esse faciendum (potest enim materia incidere, quae hoc exigat); certe vitandum est, quoties aliter agi potest. Sed *de figuris* alio libro tractabi-
29 mus. Non dissimiles autem abdicationum actionibus sunt *malae tractationis actiones.* Nam et ipsae habent eandem in accusationibus moderationem. *Dementiae* quoque *judicia* aut propter id, quod factum est, aut propter id, quod adhuc fieri, vel non fieri potest, in-
30 stituuntur. Et actor in eo, quod factum est, liberum habet impetum, sic tamen, ut factum accuset; ipsius patris, tanquam valetudine lapsi, misereatur; in eo vero, cujus libera mutatio est, diu roget et suadeat, et novissime dementiam rationi queratur obstare, non mores: quos quanto magis in praeteritum laudaverit,
31 tanto facilius probabit morbo esse mutatos. Reus, quoties causa patietur, debebit esse in defensione moderatus, quia fere ira et concitatio furori sunt similia. Omnibus his commune est, quod rei non semper defensione facti, sed excusatione ac venia frequenter utun-

ur. Est enim domestica disceptatio, in qua et semel
eccasse, et per errorem, et levius, quam objiciatur,
bsolutioni nonnunquam sufficit.

Sed alia quoque multa controversiarum genera in 32
ualitatem cadunt. *Injuriarum*: quanquam enim reus
liquando fecisse negat, plerumque tamen haec actio
acto atque animo continetur. De accusatore consti- 33
uendo, quae judicia *divinationes* vocantur: in quo ge-
ere Cicero quidem, qui mandantibus sociis Verrem
ccusabat, hac usus est divisione: spectandum, a quo
naxime agi velint hi, quorum de ultione quaeritur: a
uo minime velit is, qui accusatur. Frequentissimae 34
amen hae sunt quaestiones, *uter majores causas habeat,*
ter plus industriae aut virium sit allaturus ad accusan-
um, uter id fide meliore facturus. Tutelae praeterea: 35
n quo judicio solet quaeri, an alia de re, quam de
alculis, cognosci oporteat: *an fides praestari debeat*
antum, non etiam consilium et eventus. Cui simile
st *male gestae procurationis*: in foro *negotiorum gesto-*
um: nam et *mandati* actio est. Praeter haec fingun- 36
ur in scholis et *inscripti maleficii*, in quibus aut hoc
uaeritur, *an inscriptum sit*? aut hoc, *an maleficium*
it? raro utrumque. *Male gestae legationis* apud Grae-
os et veris causis frequens: ubi juris loco quaeri solet,
n *omnino aliter agere, quam mandatum sit, liceat*? et
uousque sit legatus? quoniam alii in renunciando sunt:
t in Hejo, qui testimonium in Verrem dixerat post
erlatam legationem. Plurimum tamen est in eo, *quale* 37
it factum. *Reipublicae laesae.* Hinc moventur quidem
ille juris cavillationes: *Quid sit rempublicam laedere*?
t, *laeserit, an non profuerit*? et, *ab ipso, an propter*
psum laesa sit? in facto tamen plurimum inest. *Ingrati*
uoque. In quo genere quaeritur, *An is, cum quo agi-*
ur, acceperit beneficium? quod raro negandum est: in-
ratus est enim, qui negat. *Quantum acceperit? an* 38
eddiderit? an protinus, qui non reddidit, ingratus sit?
n potuerit reddere? an id, quod exigebatur, debuerit?
uo animo sit? Simpliciores illae, *injusti repudii*, sub
ua lege controversiae illud proprium habent, quod a
arte accusantis defensio est, et defendentis accusatio.
raeterea, quum quis rationem mortis in Senatu red- 39
it: ubi una quaestio est juris, *An is demum prohiben-*
us sit, qui mori vult, ut se legum actionibus subtrahat;
etera qualitatis. Finguntur et *testamenta*, in quibus
e sola quaeratur, ut in controversia, quam supra

exposui, in qua de parte patrimonii quarta, quam pater dignissimo ex filiis reliquerat, contendunt philosophus, medicus, orator. Quod idem accidit, si orbae nuptias indicant pares gradu, et si inter propinquos
40 de idoneo quaeratur. Sed nec omnes mihi persequi materias in animo est, (fingi enim adhuc possunt) nec communes sunt earum quaestiones, quia positionibus mutantur. Hoc tantum admiror, Flavum, cujus apud me merito summa est auctoritas, quum artem scholae tantum componeret, tam anguste materiam qualitatis terminasse.

41 *Quantitas* quoque (ut dixi) plerumque, etiamsi non semper, plerumque tamen eidem subjacet, seu modi est, seu numeri. Sed modus aliquando constat aestimatione facti, *quanta sit culpa, quantumve beneficium*? aliquando jure, quum id in controversiam venit, *qua*
42 *quis lege puniendus, vel honorandus sit? Stuprator decem millia dare debeat* (quae poena huic crimini constituta est), *an, quia stupratus se suspendit, capite puniri, tanquam causa mortis*? Quo in genere falluntur, qui ita dicunt, tanquam inter duas leges quaeratur. Nam in decem millibus nulla controversia est, quae nec pe-
43 tuntur. Judicium redditur, *an reus causa sit mortis*? In conjecturam quoque eadem species cadit, quum, *perpetuo, an quinquennali, sit exsilio multandus*? in controversiam venerit; *num prudens caedem commiserit*? quaeritur. Illa quoque, quae ex numero ducitur, pen-
44 det ex jure: *An Thrasybulo triginta praemia debeantur*? et, *Quum duo fures pecuniam abstulerunt, separatim quadruplum quisque, an duplum debeat*? Sed hic quoque factum aestimatur, et tamen jus ipsum pendet ex qualitate.

V. Qui neque fecisse se negabit, neque aliud esse, quod fecerit, dicet, neque factum defendet, necesse est in suo jure consistat: in quo plerumque *actionis* est *quaestio*: quae non semper eadem est, ut quidam pu-
2 taverunt. Nam et judicium antecedit, qualia sunt praeturae curiosa consilia, quum de jure accusatoris ambigitur: et in ipsis frequentissime judiciis versatur. Est enim duplex ejus disceptationis conditio, quod aut *intentio*, aut *praescriptio* habet controversiam. Ac fuerunt, qui praescriptionis statum facerent, tanquam ea non iisdem omnibus, quibus ceterae leges, quaestioni-
3 bus contineretur. Quum ex *praescriptione* lis pendet,

ı ipsa re quaeri non est necesse. Ignominioso filius
aescribit: de eo solo judicatio est, *an liceat?* Quoties
men poterimus, efficiendum est, ut de re quoque
ne sentiat: sic enim juri nostro libentius indulgebit:
in sponsionibus, quae ex interdictis fiunt, etiamsi
ın proprietatis est quaestio, sed tantum possessionis:
men non solum possedisse nos, sed etiam nostrum
ıssedisse, docere oportebit. Sed frequentius etiam 4
ıaeritur de *intentione. Vir fortis optet, quod volet.*
ego illi dandum, quicquid optaverit: non habeo prae-
ıptionem, sed tamen voluntate contra verba, prae-
ıptionis modo, utor. In utroque autem genere sta-
s idem fit.

Porro *lex* omnis aut *tribuit*, aut *adimit*, aut *punit*, 5
ıt *jubet*, aut *vetat*, aut *permittit*. Litem habet aut
opter se ipsam, aut *propter alteram;* quaestionem aut
ı *scripto*, aut *in voluntate*. In scripto, aut *apertum*
ıt, aut *obscurum*, aut *ambiguum*. Quod de legibus 6
ico, idem accipi volo de testamentis, pactis, stipula-
onibus, omni denique scripto: idem de voce. Et,
ıoniam quatuor ejus generis quaestiones vel status
ıcimus, singulos percurram.

VI. *Scripti et voluntatis* frequentissima inter con-
ıltos quaestio est, et pars magna controversi juris
inc pendet: quo minus id in scholis accidere mirum
ıt, ubi etiam ex industria fingitur.

Ejus genus unum est, in quo et de *scripto* et de
luntate quaeritur. Id tum accidit, quum est in lege 2
liqua obscuritas, et in ea aut uterque suam interpre-
ıtionem confirmat, adversarii subvertit: ut hic, *Fur*
uadruplum solvat: duo surripuerunt pariter decem millia;
ıtuntur ab utroque quadragena; illi postulant, ut vicena
nferant. Nam et actor dicit, hoc esse quadruplum,
ıod petat, et rei hoc, quod offerant: voluntas quoque
ıinque defenditur. Aut, quum de altero intellectu 3
ırtum est, de altero dubium. *Ex meretrice natus ne*
ncionetur. Quae filium habebat, prostare coepit. Pro-
betur adolescens concione. Nam de ejus filio, quae
ıte partum meretrix fuit, certum est: an eadem hujus
usa sit, dubium est: quia ex hac natus, et haec me-
trix est. Solet et illud quaeri, quo referatur, quod 4
ıptum est, *Bis de eadem re ne sit actio:* id est, hoc
ı ad actorem, an ad actionem? Haec ex jure *obscuro.*

Alterum genus est *ex manifesto:* quod qui solum vi-

derunt, hunc *statum plani et voluntatis* appellarunt. In
5 hoc altera pars scripto nititur, altera voluntate. Sed contra scriptum tribus generibus occurritur. Unum est, in quo semper id servari non posse ex ipso patet. *Liberi parentes alant, aut vinciantur:* non enim alligabitur infans. Hinc erit ad alia transitus, et divisio,
6 *num, quisquis non aluerit? num hic?* Propter hoc proponunt quidam tale genus controversiarum, in quo nullum argumentum est, quod ex lege ipsa peti possit, sed de eo tantum, de quo lis est, quaerendum sit. *Peregrinus, si murum ascenderit, capite puniatur. Quum hostes murum ascendissent, peregrinus eos depulit. Pe-*
7 *titur ad supplicium.* Non erunt hic separatae quaestiones, *An quisquis? an hic?* quia nullum potest afferri argumentum contra scriptum vehementius eo, quod in lite est: sed hoc tantum, *An ne servandae quidem civitatis causa?* Ergo et aequitate et voluntate pugnandum. Fieri tamen potest, ut ex aliis legibus exempla ducamus, per quae appareat, semper stari scripto non posse;
8 ut Cicero *pro Caecina* fecit. Tertium, quum in ipsis verbis legis reperimus aliquid, per quod probemus aliud legumlatorem voluisse, ut in hac controversia: *Qui nocte cum ferro deprehensus fuerit, alligetur. Cum annulo ferreo inventum magistratus alligavit.* Hic quid est verbum in lege *deprehensus*, satis etiam significatum videtur, non contineri lege, nisi noxium ferrum.
9 Sed ut, qui voluntate nitetur, scriptum, quotiens poterit, infirmare debebit: ita, qui scriptum tuebitur, adjuvare se etiam voluntate tentabit. In testamentis et illa accidunt, ut voluntas manifesta sit, scriptum nihil sit; ut in judicio Curiano, in quo nota L. Crassi
10 et Scaevolae fuit contentio. *Substitutus heres erat, si postumus ante tutelae suae annos decessisset. Non est natus.* Propinqui bona sibi vindicabant. Quis dubitaret, quin ea voluntas fuisset testantis, ut is non nato
11 filio heres esset, qui mortuo? sed non scripserat. Id quoque, quod huic contrarium est, accidit nuper, ut esset scriptum, quod appareret scriptorem noluisse: *Qui sestertium nummum quinque millia legaverat, quum emendaret sublatis sestertiis nummis, argenti pondo posuit, quinque millia manserunt.* Apparuit tamen, *quinque pondo* dari voluisse: quia ille in argento legato mo-
12 dus et inauditus erat, et incredibilis. Sub hoc etiam statu generales sunt quaestiones, *scripto, an voluntati standum sit? quae fuerit scribentis voluntas?* Tractatus omnes

omnes qualitatis aut conjecturae, de quibus satis dictum arbitror.

VII. Proximum est *de legibus contrariis* dicere, quia inter omnes Artium scriptores constitit, in *Antinomia* duos esse *scripti* et *voluntatis* status: neque immerito: quia, quum lex legi obstet, et utrinque contra scriptum dicitur, et quaestio est de voluntate: in utraque id ambigitur, *an utique illa lege sit utendum?* Omnibus autem manifestum est, nunquam esse legem 1
legi contrariam jure ipso: quia, si diversum jus esset, alterum altero abrogaretur: sed eas casu collidi, et eventu.

Colliduntur autem aut *pares inter se*: ut, si optio tyrannicidae et viri fortis comparentur, utriquè data, quod velit, petendi potestate; hic *meritorum*, *temporis*, *praemii* collatio est: aut *secum ipsae*, ut duorum for- 3
tium, duorum tyrannicidarum, duarum raptarum: in quibus non potest esse alia quaestio, quam temporis, *utra prior* sit: aut qualitatis, *utra justior* sit *petitio*: *Diversae* quoque leges confligunt, aut *similes*. *Diver-* 4
sae, quibus etiam citra adversam legem contradici possit: ut in hac controversia, *Magistratus ab arce ne discedat*, *Vir fortis optato*, *quae volet*, vel alia nulla obstante quaeri potest, *an*, *quicquid optarit*, *accipere debeat*? et in magistratu multa dicentur, quibus scriptum expugnatur, *Si incendium in arce fuerit*, *si in hostes decurrendum*. *Similes*, contra quas nihil opponi potest, 6
nisi lex altera. *Tyrannicidae imago in gymnasio ponatur*: contra, *Mulieris imago in gymnasio ne ponatur*. *Mulier tyrannum occidit*. Nam neque mulieris imago ullo alio casu poni potest, neque tyrannicidae ullo alio casu summoveri. *Impares* sunt, quum alteri multa op- 6
poni possunt, alteri nihil, nisi quod in lite est: ut, quum *vir fortis impunitatem desertoris petit*. Nam contra legem viri fortis (ut supra ostendi) multa dicuntur: adversus desertores scripta non potest, nisi optione, subverti.

Item, *confessum* est ex utraque parte jus, aut *du-* 7
bium: si *confessum* est, haec fere quaeruntur: *Utra lex potentior*? *ad deos pertineat*, *an ad homines*? *ad remublicam*, *an ad privatos*? *de honore*, *an de poena*? *de magnis rebus*, *an de parvis*? *permittat*, *an vetet*, *an imperet*? Solet tractari et, *Utra sit antiquior*. Sed vel 8
potentissimum, *utra minus perdat*? ut in desertore, et

viro forti, quod illo non occiso lex tota tollatur; occiso, sit reliqua viro forti alia optio. Plurimum tamen est in hoc, *Utrum fieri sit melius, atque aequius*? de
9 quo nihil praecipi, nisi proposita materia, potest. Si *dubium*; aut alteri, aut invicem utrique de jure fit controversia, ut in re tali, *Patri in filium, patrono in libertum manus injectio sit: liberti heredem sequantur. Liberti filium quidam fecit heredem, invicem petitur manus injectio*: et patronus negat, jus patris illi fuisse, quia ipse in manu patroni fuerit.
10 *Duplices* leges, sicut duae, colliduntur: ut, *Nothus ante legitimum natus, legitimus sit; post legitimum, tantum civis.* Quod de legibus, idem de senatusconsultis dictum: quae si aut inter se pugnent, aut obstent legibus, non tamen aliud sit ejus status nomen.

VIII. *Syllogismus* habet aliquid simile scripto et voluntati, quia semper pars in eo altera scripto nititur: sed hoc interest, quod illic dicitur contra scriptum, hic supra scriptum: illic, qui verba defendit, hoc agit, ut fiat utique, quod scriptum est; hic, ne aliud, quam scriptum est. Ejus nonnulla etiam cum *finitione* conjunctio. Nam saepe, si *finitio* infirma est, in *syllogis-*
2 *mum* delabitur. Sit enim lex, *Venefica capite puniatur. Saepe secubanti amatorium dedit: repudiavit: per propinquos rogata, ut rediret, non est reversa: suspendit se maritus. Mulier veneficii rea est.* Fortissima est actio dicentis amatorium venenum esse. Id erit *finitio*: quae si parum valebit, fiet *syllogismus* (ad quem, velut remissa priore contentione, veniemus): *an perinde puniri debeat, ac si virum veneno necasset*?
3 Ergo hic status ducit ex eo, quod scriptum est, id, quod *incertum* est: quod quoniam ratione colligitur, *ratiocinativus* dicitur. In has autem fere species venit, *An, quod semel jus est, idem et saepius*? *Incesti damnata, et praecipitata de saxo, vixit: repetitur. An, quod in uno, et in pluribus*? *Qui duos uno tempore tyrannos*
4 *occidit, duo praemia petit. An quod ante, et postea*? *Raptor profugit, rapta nupsit, reverso illo petit optionem. An, quod in toto, idem in parte*? *Aratrum accipere pignori non licet, vomerem accepit. An, quod in parte, idem in toto*? *Lanas evehere Tarento non licet,*
5 *oves vexit.* In his syllogismis scripto alter nititur, alter non satis cautum esse dicit. *Postulo, ut praecipitetur incesta, lex est:* et *rapta optionem petit*, et *in ove lanae*

sunt: similiter alia. Sed, quia responderi potest, *Non* 6
est scriptum, ut bis praecipitetur damnata, ut quandoque rapta optet, ut tyrannicida duo praemia accipiat, nihil de vomere cautum, nihil de ovibus: ex eo, quod manifestum, colligitur, quod dubium est. Majoris pugnae est, ex scripto ducere, quod *scriptum non est. Qui patrem occiderit, culeo insuatur: matrem occidit. Ex domo in jus educere ne liceat: ex tabernaculo eduxit.* In hoc genere haec quaeruntur: *An, quoties propria lex* 7
non est, simili sit utendum? an id, de quo agitur, ei, de quo scriptum est, simile sit? Simile autem et majus est, et par, et minus. In illo priore, *an satis lege cautum sit? an et, si parum cautum est, hac sit utendum?* In utroque *de voluntate legumlatoris.* Sed *de aequo* tractatus potentissimi.

IX. *Amphiboliae* species sunt innumerabiles, adeo, ut philosophorum quibusdam nullum videatur esse verbum, quod non plura significet: genera admodum pauca. Aut enim vocibus accidit *singulis*, aut *conjunctis.* 2

Singula afferunt errorem, quum pluribus rebus aut hominibus eadem appellatio est (ὁμωνυμία dicitur), ut *Gallus*; avem enim, an gentem, an nomen, an fortunam corporis significet, incertum est: et *Ajax*, Telamonis, an Oilei filius. Verba quoque quaedam diversos intellectus habent, ut *cerno.* Quae ambiguitas plu- 3
rimis modis accidit; unde fere lites, praecipue ex testamentis, quum de libertate, aut etiam de hereditate contendunt ii, quibus idem nomen est: aut, quid sit legatum, quaeritur.

Alterum est, in quo alia integro verbo significatio 4
est, alia diviso: ut *ingenua*, et *armamentum*, et *Corvinum*, ineptae sane cavillationis, ex qua tamen Graeci controversias ducunt: inde αὐλητρὶς illa vulgata, quum quaeritur, *Utrum aula, quae ter ceciderit, an tibicina, si ceciderit, debeat publicari.*

Tertia est ex compositis, ut si quis corpus suum 5
inocculto loco poni jubeat, circaque monumentum multum agri ab heredibus in tutelam cinerum, ut solent, leget, sit litis occasio *inoccultum.* Sic apud Graecos 6
contendit Λέων et Παυταλέων, quum scriptura dubia est, bona omnia Λέοντι, an bona Παυταλέοντι relicta sint.

In *conjunctis* plus ambiguitatis. Fit autem *per casus*; ut,

Ajo te, Aeacida, Romanos vincere posse. 7

Per collocationem, ubi dubium est, quid quo referri oporteat: ac frequentissime, quum id, quod medium est, utrinque possit trahi, ut de Troilo Virgilius, *Lora tenens tamen — —* Hic, utrum, quod teneat tamen lora, an, quamvis teneat, tamen trahatur, quaeri
8 potest. Unde controversia illa, Testamento quidam jussit *poni statuam auream hastam tenentem.* Quaeritur, statua hastam tenens aurea esse debeat, an hasta esse aurea in statua alterius materiae? Fit per *flexum* idem magis,

Quinquaginta ubi erant centum inde occidit Achilles.

9 Saepe, utri duorum antecedentium sermo subjunctus sit, in dubio est: unde et controversia, *Heres meus uxori meae dare damnas esto argenti, quod elegerit, pondo centum.* Uter eligat, quaeritur.

Verum id, quod ex his primum est, *mutatione casuum*, sequens *divisione verborum* aut *translatione* emen-
10 datur, tertium *adjectione.* Accusativi geminatione facta amphibolia solvitur ablativo: ut illud, *Lachetem audivi percussisse Demeam*, fiat, *a Lachete percussum Demeam.* Sed ablativo ipsi, ut in primo diximus, inest naturalis amphibolia. *Coelo decurrit aperto*: utrum per apertum
11 coelum, an quum apertum esset. *Divisio* respiratione et mora constat: *statuam*, deinde, *auream hastam*: vel *statuam auream*, deinde, *hastam.* *Adjectio* talis est, *argentum, quod elegerit ipse*, ut heres intelligatur: vel *ipsa*, ut uxor. *Adjectione* facta amphibolia, qualis sit, *Nos flentes illos deprehendimus*, *detractione* solvetur.
12 Pluribus verbis emendandum, ubi est id, quod, quo referatur, dubium est, et ipsum est ambiguum. *Heres meus dare illi damnas esto omnia sua.* In quod genus incidit Cicero loquens de C. Fannio. *Is soceri instituto, quem, quia cooptatus in Augurum collegium non erat, non admodum diligebat: praesertim quum ille Q. Scaevolam sibi minorem natu generum praetulisset.* Nam id
13 *sibi* et ad socerum referri, et ad Fannium potest. Productio quoque scripto, et correptio in dubio relicta, causa est ambiguitatis: ut in hoc, *Cato.* Aliud enim ostendit brevis secunda syllaba casu nominativo, aliud eadem syllaba producta casu dativo aut ablativo. Plurimae praeterea sunt aliae species, quas persequi nihil necesse est.

14 Nec refert, quomodo sit facta amphibolia, aut quo resolvatur. Duas enim res significari manifestum est: et, quod ad scriptum vocemve pertinet, in utramque

par est partem. Ideoque frustra praecipitur, ut in hoc statu vocem ipsam ad nostram partem conemur vertere. Nam, si id fieri potest, amphibolia non est. Amphiboliae autem omnis in his erit quaestio, aliquando, 15
Uter sit secundum naturam magis sermo? semper, *utrum sit aequius? utrum is, qui scripsit ac dixit, sic voluerit?* Quarum in utramque partem satis ex his, quae de conjectura et qualitate diximus, praeceptum est.

X. Est autem quaedam inter hos status cognatio. Nam et in *finitione*, quae sit voluntas nominis, quaeritur: et in *syllogismo*, qui secundus a finitione status est, spectatur, quid voluerit scriptor: et ex contrariis legibus duos esse *scripti* et *voluntatis* status apparet. Rursus et *finitio* quodammodo est *amphibolia*, quum in duas partes diducatur intellectus nominis. *Scriptum* et 2
voluntas habet in verbis vocis quaestionem: quod idem in *antinomia* petitur. Ideoque omnia haec quidam *scriptum* et *voluntatem* esse dixerunt: alii in scripto et voluntate amphiboliam esse, quae facit quaestionem.

Sed distincta sunt. Aliud est enim obscurum jus, aliud ambiguum. Igitur *finitio* in natura ipsa nominis 3
quaestionem habet generalem, et quae esse etiam citra complexum causae possit: *scriptum* et *voluntas* de eo disputat verbo, quod est in lege: *syllogismus* de eo, quod non est. *Amphiboliae* lis in diversum trahit: *legum contrariarum* ex diverso pugna est. Neque imme- 4
rito et recepta est a doctissimis haec differentia, et apud plurimos ac prudentissimos durat.

Et de hoc quidem genere disceptationis, etiamsi non omnia, tradi tamen aliqua potuerunt. Sunt alia, 5
quae, nisi proposita, de qua dicendum est, materia, viam docendi non praebeant. Non enim causa universa in quaestiones ac locos diducenda est: sed hae ipsae partes habent rursus ordinem suum. Nam et in prooemio primum est aliquid, et secundum, ac deinceps. Et *quaestio* omnis ac locus habet suam dispositionem, ut theses etiam simplices. Nisi forte satis erit divi- 6
dendi peritus, qui controversiam in haec diduxerit, *an omne praemium viro forti dandum sit, an ex privato, an nuptiae, an ea, quae nupta sit, an haec?* deinde, quum fuerit de prima quaestione dicendum, passim, et ut quidque in mentem veniet, miscuerit? non primum in ea scierit esse tractandum, *verbis legum standum sit, an voluntate?* hujus ipsius particulae aliquod initium 7

fecerit? deinde, proxima subnectens, struxerit orationem, ut pars hominis est manus, ejus digiti, illorum quoque articuli? Est hoc, quod scriptor demonstrare
8 non possit, nisi certa, definitaque materia. Sed quid una faciet, aut altera? quin imo centum ac mille, in re infinita? Praeceptoris est, in alio atque alio genere quotidie ostendere, quis ordo sit rerum, et quae copulatio: ut paullatim fiat usus, et ad similia transitus.
9 Tradi enim omnia, quae ars efficit, non possunt. Nam quis pictor omnia, quae in rerum natura sunt, adumbrare didicit? sed percepta semel imitandi ratione, assimulabit, quicquid acceperit. Quis non faber vasculum aliquod, quale nunquam viderat, fecit?

Quaedam vero non docentium sunt, sed discentium.
10 Nam medicus, quid in quoque valetudinis genere faciendum sit, quid quibusque signis providendum, docebit: vim sentiendi pulsus venarum, caloris motus, spiritus meatum, coloris distantiam, quae sua cujusque sunt, ingenium dabit. Quare plurima petamus a nobis, et cum causis deliberemus, cogitemusque, homines ante
11 invenisse artem, quam docuisse. Illa enim potentissima est, quaeque vere dicitur *oeconomica* totius causae *dispositio*, quae non constitui, nisi velut in re praesente, potest: ubi assumendum prooemium, ubi omittendum? ubi utendum expositione continua, ubi partita? ubi ab initiis incipiendum, ubi more Homerico e mediis, vel
12 ultimis? ubi omnino non exponendum? quando a nostris, quando ab adversariorum propositionibus incipiamus? quando a firmissimis probationibus, quando a levioribus? qua in causa praeponendae prooemiis quaestiones? qua praeparatione praemuniendae? quid judicis animus accipere possit statim dictum, quo paullatim deducendus? singulis, an universis opponenda refutatio? reservandi perorationi, an per totam actionem diffundendi affectus? de jure prius, an de aequitate dicendum? anteacta crimina, an de quibus judicium est,
13 prius objicere vel diluere conveniat? Si multiplices causae erunt, quis ordo faciendus, quae testimonia, tabulaeve, cujusque generis in actione recitandae, quae reservandae? Haec est velut imperatoria virtus copias suas partientis ad casus proeliorum, retinentis partes propter castella tuenda, custodiendasve urbes, petendos commeatus, obsidenda itinera, mari denique ac terra
14 dividentis. Sed haec in oratione praestabit, cui omnia affuerint, *natura*, *doctrina*, *studium*. Quare nemo ex-

spectet, ut alieno tantum labore sit disertus. Vigilandum ducat, iterum enitendum, pallendum: est facienda sua cuique vis, sua ratio: non respiciendum ad haec, sed in promptu habenda: nec tanquam tradita, sed tanquam innata. Nam viam demonstrare velociter ars 15
potest, si qua est! verum ars satis praestat, si copias eloquentiae ponit in medio; nostrum est uti eis scire.

Reliqua *partium* est demum dispositio: et in his 16
ipsis primus aliquis sensus, et secundus, et tertius: qui non modo, ut sint ordine collocati, elaborandum est, sed ut inter se juncti, atque ita cohaerentes, ne commissura pelluceat: corpus sit, non membra. Quod ita 17
continget, si et, quid in quoque conveniat, viderimus, et ut verba verbis applicemus, non pugnantia, sed quae invicem complectantur. Ita non res diversae distantibus ex locis quasi invicem ignotae collidentur, sed aliqua societate cum prioribus ac sequentibus se copulaque tenebunt: ac videbitur non solum composita oratio, sed etiam continua. Verum longius fortasse progredior fallente transitu, et a dispositione ad elocutionis praecepta labor, quod proximus liber inchoabit.

M. FABII QUINTILIANI
DE
ORATORIA
INSTITUTIONE
LIBER OCTAVUS.

PROOEMIUM.

His fere, quae in proximos quinque libros collata sunt, ratio *inveniendi*, atque inventa *disponendi*, continetur: quam ut per omnes numeros penitus cognoscere, ad summam scientiae necessarium est, ita incipientibus brevius ac simplicius tradi magis convenit. Aut enim 2
difficultate institutionis tam numerosae atque perplexae deterreri solent: aut eo tempore, quo praecipue alenda ingenia, atque indulgentia quadam enutrienda sunt,

asperiorum tractatu rerum atteruntur: aut, si haec sola didicerint, satis se ad eloquentiam instructos arbitrantur: aut, quasi ad certas quasdam dicendi leges al-
3 ligati, conatum omnem reformidant. Unde existimant accidisse, ut, qui diligentissimi Artium scriptores extiterunt, ab eloquentia longissime fuerint. Via tamen opus est incipientibus, sed ea plana, et quum ad ingrediendum, tum ad demonstrandum expedita. Eligat itaque peritus ille praeceptor ex omnibus optima, et tradat ea demum in praesentia, quae placent, remota refutandi cetera mora. Sequuntur enim discipuli, quo duxeris. Mox cum robore discendi crescet etiam eru-
4 ditio. Iidem primo solum iter credant esse, in quod inducentur, mox illud cognituri etiam optimum. Sunt autem neque obscura, neque ad percipiendum difficilia, quae scriptores diversis opinionibus pertinaciter tuendis
5 involverunt. Itaque in toto artis hujusce tractatu difficilius est judicare, quid doceas; quam, quum judicaris, docere: praecipueque in duabus his partibus perquam sunt pauca, circa quae si is, qui instituetur, non repugnaverit, pronum ad cetera habiturus est cursum.

6 Nempe enim plurimum in hoc laboris exhausimus, ut ostenderemus rhetoricen *bene dicendi scientiam*, *et utilem*, *et artem*, *et virtutem esse*: materiam ejus *res omnes*, de quibus dicendum esset: tum et eas in tribus fere generibus, *demonstrativo*, *deliberativo*, *judicialique* reperiri: orationem porro omnem constare *rebus*, *et verbis*: in rebus intuendam *inventionem*, in verbis *elocutionem*, in utraque *collocationem*: quae *memoria* com-
7 plecteretur, *actio* commendaret. Oratoris officium, *docendi*, *movendi*, *delectandi* partibus contineri; ex quibus ad docendum, *expositio et argumentatio*; ad movendum, *affectus* pertinerent: quos per omnem quidem causam, sed maxime tamen in ingressu ac fine dominari. Nam *delectationem*, quamvis in utroque sit eorum, magis tamen proprias *in elocutione* partes habere.
8 *Quaestiones* alias *infinitas*, alias *finitas*, quae personis, locis, temporibus continerentur. In omni porro materia tria esse quaerenda, *an sit*? *quid sit*? *quale sit*? His adjiciebamus, *demonstrativam* laude ac vituperatione constare. In ea, quae ab ipso, de quo dicemus, quae post eum acta essent, intuendum. Hoc opus
9 tractatu *honestorum utiliumque* constare. *Suasoriis* accedere tertiam partem ex conjectura, *possetne fieri*? et, *an esset futurum*? de quo deliberaretur. Hic praecipue

diximus spectandum, *quis*, *apud quem*, *quid*? diceret. *Iudicialium* causarum alias in singulis, alias in pluribus controversiis consistere: et in quibusdam sufficere modo *intentionem*, modo *depulsionem*: porro *depulsionem* omnem infitiatione duplici, *factumne*, *et an hoc factum esset*? praeterea *defensione* ac *translatione* constare. *Quaestionem* aut ex facto, aut ex scripto esse. 10
Ex facto, de rerum fide, proprietate, qualitate. *Ex scripto*, de verborum vi, aut voluntate: in quibus vis tum causarum, tum actionum inspici soleat, quaeque aut scripti et voluntatis, aut ratiocinativae, aut ambiguitatis, aut legum contrariarum specie continetur.
In omni porro causa judiciali quinque esse partes: 11
quarum *exordio* conciliari audientem, *narratione* causam proponi, *confirmatione* roborari, *refutatione* dissolvi, *peroratione* aut memoriam refici, aut animos moveri.
His argumentandi et afficiendi locos, et quibus generi- 12
bus concitari, placari, resolvi judices oporteret, adjecimus. Accessit ratio divisionis. Credere modo, qui discet, velit, certam quandam viam esse, in qua multa etiam sine doctrina praestare debeat per se ipsa natura, ut haec, de quibus dixi, non tam inventa a praeceptoribus, quam, quum fierent, observata esse videantur.

Plus exigunt laboris et curae, quae sequuntur. 13
Hinc enim jam *elocutionis* rationem tractabimus, partem operis, ut inter omnes oratores convenit, difficillimam. Nam et M. Antonius, cujus supra habuimus mentionem, quum ait *a se disertos visos esse multos, eloquentem autem neminem, diserto* satis putat, dicere, quae oporteat: ornate autem dicere, proprium esse *eloquentissimi*. Quae virtus si usque ad eum in nullo re- 14
perta est, ac ne in ipso quidem, aut L. Crasso; certum est et his et prioribus eam desideratam, quia difficillima fuit. Et Marcus Tullius *inventionem* quidem ac *dispositionem* prudentis hominis putat, *eloquentiam* oratoris.
Ideoque praecipue circa praecepta partis hujus laboravit. 15
Quod eum merito fecisse, etiam ipso rei, de qua loquimur, nomine palam declaratur. *Eloqui* enim hoc est, omnia, quae mente conceperis, promere, atque ad audientes perferre; sine quo supervacua sunt priora, et similia gladio condito, atque intra vaginam suam haerenti. Hoc itaque maxime docetur; hoc nullus nisi 16
arte assequi potest; huc studium adhibendum; hoc exercitatio petit, hoc imitatio; hic omnis aetas consumitur; hoc maxime orator oratore praestantior: hoc genera

17 ipsa dicendi aliis alia potiora. Neque enim Asiani, aut quocunque alio genere corrupti, res non viderunt, aut eas non collocaverunt: neque, quos *aridos* vocamus, stulti, aut in causis caeci fuerunt: sed his judicium in eloquendo ac modus; illis vires defuerunt: ut appareat in hoc et vitium et virtutem esse dicendi.

18 Non ideo tamen sola est agenda cura verborum. Occurram enim necesse est, et, velut in vestibulo protinus apprehensuris hanc confessionem meam, resistam iis, qui, omissa rerum (qui nervi sunt in causis) diligentia, quodam inani circa voces studio senescunt: idque faciunt gratia decoris; quod est in dicendo, mea quidem opinione, pulcherrimum, sed quum sequitur,
19 non quum affectatur. Corpora sana, et integri sanguinis, et exercitatione firmata, ex iisdem his speciem accipiunt, ex quibus vires: namque et colorata, et astricta, et lacertis expressa sunt, sed eadem si quis vulsa atque fucata muliebriter comat, foedissima sunt
20 ipso formae labore. Et *cultus concessus atque magnificus addit hominibus*, ut Graeco versu testatum est, *auctoritatem*: at muliebris et luxuriosus, non corpus exornat, sed detegit mentem. Similiter illa translucida et versicolor quorundam elocutio res ipsas effeminat, quae illo verborum habitu vestiuntur. Curam ergo
21 verborum, rerum volo esse sollicitudinem. Nam plerumque optima rebus cohaerent, et cernuntur suo lumine: at nos quaerimus illa, tanquam lateant semper, seque subducant. Ita nunquam putamus circa id esse, de quo dicendum est: sed ex aliis locis petimus, et in-
22 ventis vim afferimus. Majore animo aggredienda eloquentia est: quae, si toto corpore valet, ungues polire, et capillum reponere, non existimabit ad curam suam pertinere.

Sed evenit plerumque, ut in hac diligentia deterior
23 etiam fiat oratio. Primum, quia sunt optima minime arcessita, et simplicibus atque ab ipsa veritate profectis similia. Nam illa, quae curam fatentur, et ficta atque composita videri etiam volunt, nec gratiam consequuntur, et fidem amittunt, propter id, quod sensus obum-
24 brant, et velut laeto gramine sata strangulant. Nam et, quod recte dici potest, circumimus amore verborum: et, quod satis dictum est, repetimus: et, quod uno verbo patet, pluribus oneramus: et pleraque significare melius putamus, quam dicere. Quid? quod nihil jam proprium placet, dum parum creditur disertum,

quod et alius dixisset? A corruptissimo quoque poeta- 25
rum figuras seu translationes mutuamur: tum demum
ingeniosi scilicet, si ad intelligendos nos opus sit inge-
nio. Atqui satis aperte Cicero praeceperat, *in dicendo*
vitium vel maximum esse, a vulgari genere orationis,
atque a consuetudine communis sensus abhorrere. Sed 26
ille durus, atque ineruditus: nos melius, quibus sor-
dent omnia, quae natura dictavit, qui non ornamenta
quaerimus, sed lenocinia. Quasi vero sit ulla verbo-
rum, nisi rei cohaerentium, virtus: quae ut propria
sint, et dilucida, et ornata, et apte collocentur, si tota
vita laborandum est, omnis studiorum fructus amissus
est. Atque plerosque videas haerentes circa singula, et 27
dum inveniunt, et dum inventa ponderant, ac dime-
tiuntur. Quod si idcirco fieret, ut semper optimis ute-
rentur, abominanda tamen haec infelicitas erat, quae
et cursum dicendi refrenat, et calorem cogitationis ex-
stinguit mora et diffidentia. Miser enim et (ut sic di- 28
cam) pauper orator est, qui nullum verbum aequo
animo perdere potest. Sed ne perdet quidem, qui ra-
tionem eloquendi primum cognoverit, tum lectione
multa et idonea copiosam sibi verborum supellectilem
compararit, et huic adhibuerit artem collocandi: deinde
haec omnia exercitatione plurima roborarit, ut semper
in promptu sint, et ante oculos. Namque hoc qui fece- 29
rit, ei res cum nominibus suis occurrent. Sed opus
est studio praecedente, et acquisita facultate, et quasi
reposita. Namque ista quaerendi, judicandi, compa-
randi anxietas, dum discimus, adhibenda est, non dum
dicimus. Alioqui, sicut qui patrimonium non pararunt,
subinde quaerunt: ita in oratione, qui non satis labo-
rarunt. Si praeparata vis dicendi fuerit, erunt in offi- 30
cio, sic ut non ad requisita respondere, sed ut semper
sensibus inhaerere videantur, atque ut umbra corpus
sequi. Tamen in hac ipsa cura est aliquid satis. Nam, 31
quum Latina, significantia, ornata, quum apte sunt
collocata, quid amplius laboremus? Quibusdam tamen
nullus finis calumniandi se, et cum singulis paene syl-
labis commorandi: qui, etiam quum optima sunt re-
perta, quaerunt aliquid, quod sit magis antiquum, re-
motum, inopinatum; nec intelligunt, jacere sensus in
oratione, in qua verba laudantur. Sit igitur cura elo- 32
cutionis quam maxima, dum sciamus tamen, nihil ver-
borum causa esse faciendum, quum verba ipsa rerum
gratia sint reperta: quorum ea sunt maxime probabilia,

quae sensum animi nostri optime promunt, atque in
53 animis judicum, quod volumus, efficiunt. Ea debent praestare sine dubio et admirabilem et jucundam orationem: verum *admirabilem* non sic, quomodo prodigia miramur; et *jucundam*, non deformi voluptate, sed cum laude ad dignitatem conjuncta.

I. Igitur, quam Graeci φράσιν vocant, Latine dicimus *elocutionem*. Eam spectamus verbis aut *singulis*, aut *conjunctis*. In *singulis* intuendum est, ut sint *Latina*, *perspicua*, *ornata*, ad id, quod efficere volumus, *accommodata*: in *conjunctis*, ut *emendata*, ut *collocata*,
2 ut *figurata*. Sed ea, quae de ratione Latine atque emendate loquendi fuerunt dicenda, *in libro primo*, quum *de grammatice* loqueremur, exsecuti sumus. Verum illic tantum, ne vitiosa essent, praecepimus: hic non alienum est admonere, ut sint quam minime *peregrina*, et *externa*. Multos enim, quibus loquendi ratio non desit, invenias, quos curiose potius loqui dixeris, quam Latine: quomodo et illa Attica anus Theophrastum, hominem alioqui disertissimum, annotata unius affectatione verbi, hospitem dixit: nec alio se id deprehendisse interrogata respondit, quam quod *nimium*
5 *Attice* loqueretur. Et in Tito Livio, mirae facundiae viro, putat inesse Pollio Asinius quandam *Patavinitatem*. Quare, si fieri potest, et verba omnia, et vox, hujus alumnum urbis oleant, ut oratio Romana plane videatur, non civitate donata.

II. *Perspicuitas* in verbis praecipuam habet proprietatem: sed *proprietas* ipsa non simpliciter accipitur. Primus enim intellectus est sua cujusque rei appellatio:
9 qua non semper utemur. Nam et obscena vitabimus, et sordida, et humilia. Sunt autem humilia infra dignitatem rerum, aut ordinis. In quo vitio cavendo non mediocriter errare quidam solent, qui omnia, quae sunt in usu, etiamsi causae necessitas postulet, reformident; ut ille, qui in actione *Ibericas herbas*, se solo nequicquam intelligente, dicebat, nisi irridens hanc vanitatem Cassius Severus, *spartum* eum dicere velle
5 indicasset. Nec video, quare clarus orator *duratos muria pisces* nitidius esse crediderit, quam ipsum id, quod vitabat. In hac autem proprietatis specie, quae nominibus ipsis cujusque rei utitur, nulla virtus est; atque ei contrarium est vitium. Id apud nos *improprium*,

κυρον apud Graecos vocatur: quale est, — — *tantum* 4
verare *dolorem*: aut, quod in oratione Dolabellae
mendatum a Cicerone annotavi, *mortem ferre*: aut,
ualia nunc laudantur a quibusdam, quorum est, *de-*
rnere, *verba ceciderunt*. Non tamen, quicquid non
rit proprium, protinus et improprii vitio laborabit:
ia primum omnium multa sunt et Graece et Latine
on denominata. Nam et, qui jaculum emittit, *jacu-* 5
ri dicitur; qui pilum aut sudem, appellatione priva-
m sibi assignata caret: et ut, *lapidare* quid sit, mani-
stum est, ita glebarum testarumque jactus non habet
omen. Unde abusio, quae καταχρησις dicitur, neces-
ria. *Translatio* quoque, in qua vel maximus est ora- 6
onis ornatus, verba non suis rebus accommodat.
uare proprietas non ad nomen, sed ad vim significandi
fertur: nec auditu, sed intellectu perpendenda est.
ecundo modo dicitur proprium inter plura, quae sunt 7
usdem nominis, id, unde cetera ducta sunt: ut *vertex*,
t contorta in se aqua, vel quicquid aliud similiter
rtitur: inde propter flexum capillorum, pars summa
pitis; ex hoc, id quod in montibus eminentissimum.
ecte dixeris haec omnia *vertices*; proprie tamen, unde
itium est. Sic *soleae* et *turdi* pisces. Et tertius est 8
ic diversus modus, quum res communis pluribus in
o aliquo habet nomen eximium: ut carmen funebre
oprie *Naenia*, et tabernaculum ducis *Augurale*. Item,
od commune est et aliis nomen, intellectu alicui rei
culiariter tribuitur; ut *urbem*, Romam accipimus, et
nales, novicios, et *Corinthia*, aera: quum sint urbes
ae quoque, et venalia multa, et tam aurum et argen-
m, quam aes *Corinthium*. Sed ne in his quidem vir-
s oratoris inspicitur. At illud jam non mediocriter 9
ebandum, quod hoc etiam laudari modo solet; ut
oprie dictum, id est, quo nihil inveniri possit *signi-*
antius: ut Cato dixit, *C. Caesarem ad evertendam*
mpublicam sobrium accessisse: ut Virgilius *deductum*
rmen, et Horatius *acrem tibiam*, *Hannibalemque di-*
m. In quo modo illud quoque est a quibusdam tra- 10
tum proprii genus ex appositis, epitheta dicuntur, ut,
lce mustum: et *Cum dentibus albis*. De quo genere
o loco dicendum est. Etiam, quae bene translata
nt, *propria* dici solent. Interim autem, quae sunt 11
quoque praecipua, *proprii* locum accipiunt, ut Fa-
s inter plures imperatorias virtutes *Cunctator* est
pellatus.

Possunt videri verba, quae plus significant, quam eloquuntur, in parte ponenda perspicuitatis: intellectum enim adjuvant. Ego tamen libentius emphasim retulerim ad ornatum orationis: quia non, ut intelligatur efficit, sed, ut plus intelligatur.

12 Obscuritas fit etiam verbis ab usu remotis: ut, si commentarios quis pontificum, et vetustissima foedera et exoletos scrutatus auctores, id ipsum petat ex his quae inde contraxerit, quod non intelliguntur. Hi enim aliqui famam eruditionis affectant, ut quaedam 13 soli scire videantur. Fallunt etiam verba vel regionibus quibusdam magis familiaria, vel artium propria ut *Atabulus* ventus, et *navis Saccaria*, et *In malacissanum*. Quae vel vitanda apud judicem ignarum significationum earum, vel interpretanda sunt: sicut in his quae *homonyma* vocantur: ut, *Taurus* animal sit, an mons, an signum in coelo, an nomen hominis, an radix arboris, nisi distinctum non intelligitur.

14 Plus tamen est obscuritatis in contextu et continuatione sermonis, et plures modi. Quare nec sit tam longus, ut eum prosequi non possit intentio: nec trajectione tam tardus, ut in hyperbaton finis ejus differatur. Quibus adhuc pejor est mixtura verborum, qualis in illo versu,

Saxa vocant Itali, mediis quae in fluctibus, aras,

15 Etiam interjectione (qua et oratores et historici frequenter utuntur, ut medio sermone aliquem inseram sensum) impediri solet intellectus, nisi, quod interponitur, breve est. Nam Virgilius illo loco, quo pullos equinum describit, quum dixisset,

Nec vanos horret strepitus, — —

compluribus insertis alia figura, quinto demum versu redit,

— — *Tum, si qua sonum procul arma dedere,*
Stare loco nescit. — —

16 Vitanda in primis ambiguitas, non haec solum, de cujus genere supra dictum est, quae incertum intellectum facit; ut, *Chremetem audivi percussisse Demeam*, sed illa quoque, quae, etiamsi turbare non potest sensum, in idem tamen verborum vitium incidit: ut, si quis dicat, *visum a se hominem librum scribentem*. Nam, etiamsi librum ab homine scribi patet, male tamen composuerit, feceritque ambiguum, quantum in ipso fuit.

Est etiam in quibusdam turba inanium verborum, 17
ui, dum communem loquendi morem reformidant,
icti specie nitoris, circumeunt omnia copiosa loqua-
tate, quae dicere nolunt: ipsam deinde illam seriem
im alia simili jungentes, miscentesque, ultra quam
lus spiritus durare possit, extendunt. In hoc malum 18
quibusdam etiam laboratur: neque id novum vitium
t, quum jam apud Titum Livium inveniam, fuisse
aeceptorem aliquem, qui discipulos *obscurare*, quae
cerent, juberet, Graeco verbo utens, σκότισον. Unde
a scilicet egregia laudatio, *Tanto melior: ne ego qui-*
m *intellexi.* Alii, brevitatem aemulati, necessaria 19
oque orationi subtrahunt verba, et, velut satis sit
ire ipsos, quae dicere velint, quantum ad alios per-
neat, nihil putant. At ego otiosum sermonem dixe-
m, quem auditor suo ingenio intelligit. Quidam,
utatis in perversum dictis, de figuris idem vitium
nsequuntur. Pessima vero sunt ἀδιανόητα, hoc est, 20
ae verbis aperta occultos sensus habent: ut, *Con-*
ctus est caecus secus viam stare: et, qui suos artus
orsu lacerasset, fingitur in scholis *supra se cubasse.*
geniosa haec et fortia, et ex ancipiti diserta credun- 21
r, pervasitque jam multos ista persuasio, ut id jam
mum eleganter atque exquisite dictum putent, quod
terpretandum sit. Sed auditoribus etiam nonnullis
ata sunt haec, quae quum intellexerunt, acumine suo
lectantur, et gaudent, non quasi audiverint, sed
asi invenerint.

Nobis prima sit virtus *perspicuitas*, propria verba, 22
ctus ordo, non in longum dilata conclusio: nihil ne-
e desit, neque superfluat. Ita sermo et doctis pro-
bilis, et planus imperitis erit. Haec eloquendi obser-
tio. Nam rerum perspicuitas quo modo praestanda
, diximus in praeceptis narrationis. Similis autem 23
tio est in omnibus. Nam, si neque panciora, quam
ortet, neque plura, neque inordinata aut indistincta
cerimus; erunt dilucida, et negligenter quoque audien-
us aperta: quia id ipsum in consilio est habendum,
n semper tam esse acrem judicis intentionem, ut ob-
ritatem apud se ipse discutiat, et tenebris orationis
erat quoddam intelligentiae suae lumen: sed multis
n frequenter cogitationibus avocari; nisi tam clara
rint, quae dicemus, ut in animum ejus oratio, ut
in oculos, etiamsi in eam non intendatur, incurrat.
are non, ut intelligere possit, sed, ne omnino possit 24

non intelligere, curandum. Propter quod etiam repe
timus saepe, quae non satis percepisse eos, q
cognoscunt, putamus. *Quae causa utique nostra culp
dicta obscurius est; qua causa ad planiora et commun
magis verba descendimus:* quum id ipsum optime fia
quod nos aliquando non optime fecisse simulamus.

III. Venio nunc ad *ornatum:* in quo sine dubi
plus, quam in ceteris dicendi partibus, sibi indulg
orator. Nam emendate quidem ac lucide dicentiu
tenue praemium est, magisque vitiis carere, quam u
2 aliquam magnam virtutem adeptus esse videaris. *I
ventio* cum imperitis saepe communis; *dispositio* mod
cae doctrinae credi potest: et si quae sunt artes alti
res, plerumque occultantur, ut artes sint: deniq
omnia haec ad utilitatem causarum solam referen
sunt. Cultu vero atque ornatu se quoque commend
ipse, qui dicit, et in ceteris judicium doctorum, in hc
3 vero etiam popularem laudem petit. Nec fortibus mod
sed etiam fulgentibus armis proeliatus in causa est
cero Cornelii: qui non assecutus esset docendo judice
tantum, et utiliter demum, ac Latine, perspicueq
dicendo, ut populus Romanus admirationem suam n
acclamatione tantum, sed etiam plausu confiteretu
Sublimitas profecto, et magnificentia, et nitor, et auct
4 ritas expressit illum fragorem. Nec tam insolita la
esset prosecuta dicentem, si usitata, et ceteris sim
fuisset oratio. Atque ego illos credo, qui aderant, n
sensisse, quid facerent, nec sponte judicioque plausis
sed velut mente captos, et, quo essent in loco, ignar
erupisse in hunc voluptatis affectum.

5 Sed ne causae quidem parum conferat idem h
orationis ornatus: Nam, qui libenter audiunt, et m
gis attendunt, et facilius credunt; plerumque ipsa d
lectatione capiuntur, nonnunquam admiratione au
runtur. Nam et ferrum affert oculis terroris aliqu
et fulmina ipsa non tam nos confunderent, si vis eor
6 tantum, non etiam ipse fulgor timeretur. Recteque
cero his ipsis ad Brutum verbis quadam in epist
scribit, *Nam eloquentiam, quae admirationem non ha
nullam judico.* Aristoteles quoque eandem petend
maxime putat.

Sed hic ornatus (repetam enim) virilis, et for
et sanctus sit: nec effeminatam levitatem, et fu
ementitum colorem amet, sanguine et viribus nite
II

Hoc autem adeo verum est, ut, quum in hac maxime 7
parte sint vicina virtutibus vitia, etiam, qui vitiis
utuntur, virtutis tamen his nomen imponant. Quare
nemo ex corruptis dicat, me inimicum esse culte dicen-
tibus. Non nego hanc esse virtutem, sed illis eam non
tribuo. An ego fundum cultiorem putem, in quo mihi 8
quis ostenderit lilia et violas, et anemonas, fontes sur-
gentes, quam ubi plena messis, aut graves fructu vites
erunt? Sterilem platanum, tonsasque myrtos, quam ma-
ritam ulmum et uberes oleas praeoptaverim? Habeant
illa divites: licet: quid essent, si aliud nihil haberent?
Nullusne ergo etiam fructiferis adhibendus est decor? 9
quis negat? Nam et in ordinem certaque intervalla
redigam meas arbores. Quid illo quincunce speciosius,
qui, in quamcunque partem spectaveris, rectus est?
Sed protinus in id quoque prodest, ut terrae succum
aequaliter trahant. Surgentia in altum cacumina oleae 10
ferro coërcebo: in orbem se formosius fundet, et pro-
tinus fructum ramis pluribus feret. Decentior equus,
cujus astricta ilia; sed idem velocior. Pulcher aspectu
sit athleta, cujus lacertos exercitatio expressit; idem
certamini paratior. Nunquam vera species ab utilitate 11
dividitur. Sed hoc quidem discernere modici judicii est.

Illud observatione dignius, quod hic ipse honestus
ornatus pro materiae genere decet variatus. Atque, ut
a prima divisione ordiar, non idem *demonstrativis*, et
deliberativis, et *judicialibus* causis conveniet. Namque
illud genus, ostentationi compositum, solam petit
audientium voluptatem: ideoque omnes dicendi artes
aperit, ornatumque orationis exponit; ut quod non in-
sidietur, nec ad victoriam, sed ad solum finem laudis
et gloriae tendat. Quare, quicquid erit sententiis po- 12
pulare, verbis nitidum, figuris jucundum, translationi-
bus magnificum, compositione elaboratum, velut institor quidam eloquentiae, intuendum, et paene per-
tractandum dabit. Nam eventus ad ipsum, non ad
causam, refertur. At, ubi res agitur, et vera dimica- 13
tio est, ultimus sit famae locus. Praeterea non debet
quisquam, ubi maxima rerum momenta versantur, de
verbis esse sollicitus. Neque hoc eo pertinet, ut in
his nullus sit ornatus, sed uti pressior et severior, eo
minus confessus, praecipue ad materiam accommodatus.
Nam et suadendo sublimius aliquid senatus, concitatius 14
populus, et in judiciis publicae capitalesque causae
poscunt accuratius dicendi genus. At privatum consi-

lium, causasque paucorum, ut frequenter accidit, calculorum, parva sermo, et dissimilis curae magis decuerit. An non pudeat certam creditam periodis postulare? aut circa stillicidia affici? aut in mancipii redhibitione sudare?

15 Sed ad propositum. Et, quoniam orationis tam ornatus, quam perspicuitas, aut in singulis verbis est, aut in pluribus positus: quid separata, quid conjuncta exigant, consideremus. Quanquam rectissime traditum est, perspicuitatem propriis, ornatum translatis verbis magis egere: sciamus inornatum esse, quod sit impro-
16 prium. Sed, quum idem frequentissime plura significent, quod *σύνωνυμία* vocatur, jam sunt aliis alia honestiora, sublimiora, nitidiora, jucundiora, vocaliora. Nam, ut syllabae e literis melius sonantibus clariores sunt, ita verba e syllabis magis vocalia: et, quo plus quodque spiritus habet, auditu pulchrius. Et, quod facit syllabarum, idem verborum quoque inter se co-
17 pulatio, ut aliud alii junctum melius sonet. Diversus tamen usus. Nam rebus atrocibus verba etiam ipso auditu aspera magis convenient. In universum quidem optima simplicium creduntur, quae aut maxime exclamant, aut sono sunt jucundissima. Et honesta quidem turpibus potiora semper, nec sordidis unquam in ora-
18 tione erudita locus. Clara illa atque sublimia plerumque materiae modo cerhenda sunt. Quod alibi magnificum, tumidum alibi. Et, quae humilia circa res magnas, apta circa minores videntur. Et, sicut in oratione nitida notabile humilius verbum, et velut macula: ita a sermone tenui sublime nitidumque discordat,
19 fitque corruptum, quia in plano tumet. Quaedam non tam ratione, quam sensu judicantur: ut illud,

— *Caesa jungebant foedera porca,*

fecit elegans, fictio nominis: quod si fuisset *porco*, vile erat. In quibusdam ratio manifesta est. Risimus, et merito, nuper poëtam, qui dixerat,

Praetextam in cista mures rosere Camilli.

20 At Virgilii miramur illud,

— *Saepe exiguus mus.*

Nam epitheton *exiguus*, aptum proprium effecit, ne plus exspectaremus, et casus singularis magis decuit, et clausula ipsa unius syllabae, non usitata, addidit gratiam. Imitatus est itaque utrumque Horatius,

— *Nascetur ridiculus mus.*

Nec augenda semper oratio, sed summittenda nonnun- 21
quam est. Vim rebus aliquando verborum ipsa humilitas affert. An, quum dicit in Pisonem Cicero, *Quum tibi tota cognatio sarraco advehatur*, incidisse videtur in sordidum nomen, non eo contemptum hominis, quem destructum volebat, auxisse? Et alibi, *Caput opponis, cum eo coniscans.* Unde interim grati idiotis joci: qua- 22
lis est ille apud M. Tullium, *Pusio, qui cum majore sorore cubitabat.* Et, *Cn. Flavius, qui cornicum oculos confixit.* Et pro Milone illud, *Heus tu Ruscio?* et pro Vareno, *Erutius Antoniaster.* Id tamen in declamationibus est notabilius, laudarique me puero solebat, *Da patri panem*: et in eodem, *Etiam canem pascis.* Res 23
quidem praecipue in scholis anceps, sed frequenter causa risus, nunc utique, quum haec exercitatio, procul a veritate sejuncta, laboret incredibili verborum fastidio, ac sibi magnam partem sermonis absciderit.

Quum sint autem verba *propria*, *ficta*, *translata*: 24
propriis dignitatem dat antiquitas. Namque et sanctiorem et magis admirabilem faciunt orationem, quibus non quilibet fuerit usurus: eoque ornamento acerrimi judicii P. Virgilius unice est usus. *Olli* enim, et *quiam*, et *mis*, et *pone*, pellucent et aspergunt illam, 25
quae etiam in picturis est gratissima, vetustatis inimitabilem arti auctoritatem. Sed utendum modo, nec ex ultimis tenebris repetenda. *Satis* est vetus: quid necesse est, quaeso, dicere, *Oppido*? quo sunt usi paullulum tempore nostro superiores: vereor, ut jam nos ferat quisquam: certe *Antigerio*, cujus eadem significatio est, nemo, nisi ambitiosus, utetur. *Aerumnas* quid 26
opus est? tanquam parum sit, si dicatur *labor*. Horridum, *reor*: tolerabile, *autumo*: tragicum, *prolem ducendam*: *universam ejus prosapiam*, insulsum. Quid multa? totus prope mutatus est sermo. Quaedam tamen 27
adhuc vetera vetustate ipsa gratius nitent, quaedam etiam necessario interim sumuntur, *nuncupare*, et *fari*: multa alia etiam audentius inseri possunt; sed ita demum, si non appareat affectatio: in quam mirifice Virgilius,

Corinthiorum amator iste verborum, 28
Thucydides Britannus, Atticae febres,
Tau Gallicum, min, al, spinae male illisit.
Ita omnia ista verba miscuit fratri.

Cimber hic fuit, a quo fratrem necatum hoc Ciceronis 29
dicto notatum est, *Germanum Cimber occidit.* Nec minus noto Sallustius epigrammate incessitur,

Et verba antiqui multum furate Catonis,
Crispe, Jugurthinae conditor historiae.

30 Odiosa cura: nam et cuilibet facilis, et hoc pessima, quod rei studiosus non verba rebus aptabit, sed res extrinsecus arcesset, quibus haec verba conveniant.

Fingere, ut primo libro dixi, Graecis magis concessum est, qui sonis etiam quibusdam et affectibus non dubitaverunt nomina aptare: non alia libertate, quam qua illi primi homines rebus appellationes dede-
31 runt. Nostri autem, in jungendo aut in derivando paullum aliquid ausi, vix in hoc satis recipiuntur. Nam memini juvenis admodum inter Pomponium ac Senecam etiam praefationibus esse tractatum, an *gradus eliminat*, in Tragoedia, dici oportuisset. At veteres ne *expectorat* quidem timuerunt. Et sane ejusdem
32 notae est, *exanimat*. At in tractu et declinatione talia sunt, qualia apud Ciceronem *beatitas* et *beatitudo*: quae dura quidem sentit esse, verumtamen usu putat posse molliri. Nec a verbis modo, sed a nominibus quoque derivata sunt quaedam, ut a Cicerone *Sullaturit*, et ab
33 Asinio *Fimbriatum* et *Figulatum*. Multa ex Graeco formata nova, ac plurima a Sergio Flavio, quorum dura quaedam admodum videntur, ut *ens*, et *essentia*: quae cur tantopere aspernemur, nihil video, nisi quod iniqui judices adversus nos sumus, ideoque paupertate sermo-
34 nis laboramus. Quaedam tamen perdurant. Nam et, quae vetera nunc sunt, fuerunt olim nova, et quaedam in usu perquam recentia, ut Messalla primus *reatum*, *munerarium* Augustus primus, dixerunt. *Piraticam* quoque, ut *musicam fabricam*, dici adhuc dubitabant mei praeceptores. *Favorem*, et *urbanum*, Cicero nova credit. Nam et in epistola ad Brutum, *Eum*, inquit, *amorem, et eum (ut hoc verbo utar) favorem in consi-*
35 *lium advocabo*. Et ad Appium Pulchrum, *Te hominem, non solum sapientem, verum etiam (ut nunc loquimur) urbanum*. Idem putat a Terentio primum dictum esse *obsequium*. Caecilius a Sisenna, *Albenti coelo*. *Cervicem* videtur Hortensius primus dixisse: nam veteres pluraliter appellant. Audendum itaque. Neque enim
36 accedo Celso, qui ab oratore verba fingi vetat. Nam, quum sint eorum alia (ut dicit Cicero) *nativa*, id est, *quae significata sunt primo sensu*: alia *reperta*, quae ex his facta sunt: ut jam nobis ponere alia, quam quae illi rudes homines primique fecerunt, fas non sit; at *derivare, flectere, conjungere*, quod natis postea conces-

sum est, quando desiit licere? Et, si quid periculosius 37
finxisse videbimur, quibusdam remediis praemuniendum est, *Ut ita dicam; Si licet dicere; Quodam modo; Permittite mihi sic uti.* Quod idem etiam in iis, quae licentius translata erunt, proderit, quae non tuto dici possunt. In quo non falli judicium nostrum, sollicitudine ipsa manifestum erit. Qua de re Graecum illud elegantissimum est, quo praecipitur, *προεπιπλήσσειν τῇ ὑπερβολῇ.*

Translata probari, nisi in contextu sermonis, non 38
possunt.

Itaque de singulis verbis satis dictum, quae, ut alio loco ostendi, per se nullam virtutem habent. Sed ne inornata sunt quidem, nisi quum sunt infra rei, de qua loquendum est, dignitatem: excepto, si *obscena* nudis nominibus enuncientur. Quod viderint, qui non 39
putant esse vitanda, quia nec sit vox ulla natura turpis, et si qua est rei deformitas, alia quoque appellatione quacunque ad intellectum eundem nihilominus perveniat. Ego Romani pudoris more contentus, ut jam respondi talibus, verecundiam silentio vindicabo.

Jam hinc igitur ad rationem *sermonis conjuncti* 40
transeamus. Cujus ornatus in haec duo prima dividitur, quam concipiamus elocutionem, quo modo efferamus. Nam primum est, ut liqueat, augere quid velimus, an minuere; concitate dicere, an moderate; laete, an severe; abundanter, an presse; aspere, an leniter; magnifice, an subtiliter; graviter, an urbane. Tum, 41
quo translationis genere, quibus figuris, qualibus sententiis, quomodo, qua postremo collocatione id, quod intendimus, efficere possimus.

Ceterum dicturus, quibus ornetur oratio, prius ea, quae sunt huic contraria laudi, attingam: nam *prima virtus est, vitio carere.* Igitur ante omnia ne speremus 42
ornatam orationem fore, quae probabilis non erit. *Probabile* autem Cicero id genus dicit, quod non plus minusve est, quam decet. Non, quia comi expolirique non debeat (nam et haec ornatus pars est): sed, quia vitium est ubique, quod nimium est. Itaque vult esse 43
auctoritatem in verbis, sententias vel graves, vel aptas opinionibus hominum ac moribus. His enim salvis licet assumere ea, quibus illustrem fieri orationem putat, *delecta, translata, superlata, ad nomen adjuncta, duplicia, et idem significantia, ab ipsa actione atque ab imitatione rerum non abhorrentia.*

44 Sed, quoniam vitia prius demonstrare aggressi sumus, vel hoc vitium sit, quod κακέμφατον vocatur: *sive* mala consuetudine in obscenum intellectum sermo detortus est, ut *ductare exercitus*, et *patrare bellum*, apud Sallustium dicta sancte et antique, ridentibus, si diis placet; quam culpam non scribentium quidem judico,
45 sed legentium; tamen vitanda, quatenus verba honesta moribus perdidimus, et vincentibus etiam vitiis cedendum est: *sive* junctura deformiter sonat, ut, si *cum hominibus notis loqui* nos dicimus, nisi hoc ipsum *hominibus* medium sit, in praefanda videmur incidere; quia ultima prioris syllabae litera, quae exprimi, nisi labris coëuntibus, non potest, aut intersistere nos indecentissime cogit, aut continuata cum insequente, in naturam
46 ejus corrumpitur. Aliae conjunctiones aliquid simile faciunt, quas persequi longum est, in eo vitio, quod vitandum dicimus, commorantes. Sed *divisio* quoque affert eandem injuriam pudori, ut, si *intercapedinis*
47 nominativo casu quis utatur. Nec scripto modo id accidit, sed etiam sensu plerique obscene intelligere, nisi caveris, cupiunt (ut apud Ovidium, *Quaeque latent meliora putat*) et ex verbis, quae longissime ab obscenitate absunt, occasionem turpitudinis rapere. Siquidem Celsus κακέμφατον apud Virgilium putat,

Incipiunt agitata tumescere.

Quod si recipias, nihil loqui tutum est.

48 Deformitati proximum est *humilitatis vitium*, ταπείνωσιν vocant, qua rei magnitudo vel dignitas minuitur: ut, *Saxea est verruca in summo montis vertice.* Cui natura contrarium, sed errore par est, parvis dare excedentia modum nomina, nisi quum ex industria risus inde captatur. Itaque nec parricidam, *nequam* dixeris hominem; nec deditum forte meretrici, *nefarium*:
49 quod alterum parum, alterum nimium est. Proinde quaedam *hebes*, *sordida*, *jejuna*, *tristis*, *ingrata*, *vilis* oratio est. Quae vitia facillime fiunt manifesta contrariis virtutibus. Nam primum *acuto*, secundum *nitido*, tertium *copioso*, deinceps *hilari*, *jucundo*, *accurato* diversum est.

50 Vitanda et μείωσις, quum sermoni deest aliquid, quo minus plenus sit: quanquam id obscurae potius, quam inornatae orationis vitium est. Sed hoc quoque quum a prudentibus fit, schema dici solet, sicut ταυτολογία, id est, ejusdem verbi aut sermonis iteratio.
51 Haec enim, quanquam non magnopere summis auctori-

bus vitata, interim vitium videri potest: in quod saepe incidit etiam Cicero, securus tam parvae observationis; sicut hoc loco, *Non solum igitur illud judicium judicii simile, Judices, non fuit.* Interim mutato nomine ἐπανάληψις dicitur, atque est et ipsum inter schemata: quorum exempla illo loco reddam, quo virtutes erunt.

Pejor hac ὁμοιολογία est, quae nulla varietatis gra- 52
tia levat taedium, atque est tota coloris unius, qua maxime deprehenditur carens arte oratoria; eaque et sententiis, et figuris, et compositione longa, non animis solum, sed etiam auribus est ingratissima. Vitanda 53
μακρολογία, id est, longior, quam oportet, sermo, ut apud Livium, *Legati, non impetrata pace, retro domum, unde venerant, abierunt.* Sed huic vicina periphrasis virtus habetur. Est et πλεονασμὸς vitium, quum supervacuis verbis oratio oneratur, *Ego oculis meis vidi.* Sat est enim, *vidi.* Emendavit hoc etiam urbane in 54
Hirtio Cicero, qui, quum in Pansam declamans, *filium a matre decem mensibus in utero latum esse* dixisset, *Quid? aliae,* inquit, *in penula solent ferre?* Nonnunquam tamen illud genus, cujus exemplum priore loco posui, affirmationis gratia adhibetur,

— — *Vocemque his auribus hausi.*

At vitium erit, quoties otiosum fuerit, et supererit; 55
non, quum adjicietur. Est etiam, quae περιεργία vocatur, *supervacua* (ut sic dixerim) *operositas*, ut a diligenti *curiosus*, et a religione *superstitio* distat. Atque, ut semel finiam, vel verbum omne, quod neque intellectum adjuvat, neque ornatum, *vitiosum* dici potest.

Κακόζηλον, id est, *mala affectatio*, per omne di- 56
cendi genus peccat. Nam et *tumida*, et *exilia*, et *praedulcia*, et *abundantia*, et *arcessita*, et *exsultantia*, sub idem nomen cadunt. Denique κακόζηλον vocatur, quicquid est ultra virtutem, quoties ingenium judicio caret, et specie boni fallitur: omnium in eloquentia vitiorum pessimum. Nam cetera parum vitantur, hoc petitur. 57
Est autem totum in elocutione. Nam *rerum vitia* sunt, *stultum*, *commune*, *contrarium*, *supervacuum*: *corrupta oratio* in verbis maxime *impropriis*, *redundantibus*, *comprehensione obscura*, *compositione fracta*, *vocum similium*, aut *ambiguarum puerili captatione* consistit. Est 58
autem omne κακόζηλον utique falsum, etiamsi non omne falsum κακόζηλον· et dicitur aliter, quam se natura habet, et quam oportet, et quam sat est. Totidem autem generibus corrumpitur oratio, quot ornatur.

Sed de hac parte et in alio nobis opere plenius dictum est, et in hoc saepe tractatur, et adhuc spargetur omnibus locis. Loquentes enim de ornatu, subinde, quae sint vitanda, similia virtutibus vitia dicemus.

59 Sunt inornata et haec: *Quod male dispositum est, id ἀνοικονόμητον. Quod male figuratum, id ἀσχήματον. Quod male collocatum, id κακοσύνθετον* vocant. Sed de *dispositione* diximus: de *figuris* et *compositione* dicemus. *Κοινισμὸς* quoque appellatur quaedam mixta ex varia ratione linguarum oratio, ut, si Atticis Dorica, Ionica,

60 Aeolica etiam dicta confundas. Cui simile vitium est apud nos, si quis sublimia humilibus, vetera novis, poëtica vulgaribus misceat. Id enim tale est monstrum, quale Horatius in prima parte libri de arte poëtica fingit,

Humano capiti cervicem pictor equinam
Jungere si velit, — —

et cetera ex diversis naturis subjiciat.

61 *Ornatum* est, quod perspicuo ac probabili plus est. Ejus primi sunt gradus in eo, quod velis, exprimendo, concipiendoque: tertius, qui haec nitidiora faciat; quod proprie dixeris *cultum*. Itaque *ἐνάργειαν*, cujus in praeceptis narrationis feci mentionem, quia plus est *evidentia*, vel, ut alii dicunt, *repraesentatio*, quam *perspicuitas*, et illud patet, hoc se quodammodo ostendit, inter

62 ornamenta ponamus. Magna virtus est, res, de quibus loquimur, clare, atque ut cerni videantur, enunciare. Non enim satis efficit, neque, ut debet, plane dominatur oratio, si usque ad aures valet, atque ea sibi judex, de quibus cognoscit, narrari credit, non

63 exprimi, et oculis mentis ostendi. Sed, quoniam pluribus modis accipi solet, non equidem in omnes eam particulas secabo, quarum ambitiose a quibusdam numerus augetur, sed maxime necessarias attingam. Est igitur unum genus, quo tota rerum imago quodammodo verbis depingitur.

Constitit in digitos extemplo arrectus uterque,

et cetera, quae nobis illam pugilum congredientium faciem ita ostendunt, ut non clarior futura fuerit

64 spectantibus. Plurimum in hoc genere, sicut in ceteris, eminet Cicero. An quisquam tam procul a concipiendis imaginibus rerum abest, ut non, quum illa in Verrem legit, *Stetit soleatus praetor populi Romani cum pallio purpureo, tunicaque talari, muliercula nixus, in litore*, non solum ipsum os intueri videatur, et habitum, sed

quaedam etiam ex iis, quae dicta non sunt, sibi ipse
struat? Ego certe mihi cernere videor et vultum, et 65
oculos, et deformes utriusque blanditias, et eorum,
qui aderant, tacitam aversationem, ac timidam vere-
cundiam. Interim ex pluribus efficitur illa, quam co- 66
gamur exprimere, facies, ut est apud eundem (namque
ad omnium ornandi virtutum exemplum vel unus suffi-
cit) in descriptione convivii luxuriosi, *Videbar videre*
alios intrantes, alios vero exeuntes, quosdam ex vino
vacillantes, quosdam hesterna ex potatione oscitantes.
Humus erat immunda, lutulenta vino, coronis langui-
dulis, et spinis cooperta piscium. Quid plus videret, 67
qui intrasset? Sic urbium captarum crescit miseratio.
Sine dubio enim, qui dicit *expugnatam* esse civitatem,
complectitur omnia, quaecunque talis fortuna recipit:
sed in affectus minus penetrat brevis hic velut nuncius.
At, si aperias haec, quae verbo uno inclusa erant, ap- 68
parebunt et fusae per domus ac templa flammae, et
cadentium tectorum fragor, et ex diversis clamoribus
unus quidam sonus, aliorum fuga incerta, alii in ex-
tremo complexu suorum cohaerentes, et infantium fe-
minarumque ploratus, et male in illum usque diem
servati fato senes: tum illa profanorum sacrorumque 69
direptio, efferentium praedas repetentiumque discursus,
et acti ante suum quisque praedonem catenati, et co-
acta retinere infantem suum mater, et, sicubi majus
aerum est, pugna inter victores. Licet enim haec
omnia (ut dixi) complectatur *eversio*, minus est tamen
totum dicere, quam omnia. Consequemur autem, ut 70
manifesta sint, si fuerint verisimilia: et licebit etiam
talso affingere, quicquid fieri solet. Contingit eadem
claritas etiam ex accidentibus.

— — *Mihi frigidus horror*
Membra quatit, gelidusque coit formidine sanguis.

et,

— — *Trepidae matres pressere ad pectora natos.*

Atque hujus summae, judicio quidem meo, virtutis fa- 71
cillima est via. Naturam intueamur: hanc sequamur.
Omnis eloquentia circa opera vitae est: ad se refert
quisque, quae audit; et id facillime accipiunt animi,
quod agnoscunt.

Praeclare vero ad inferendam rebus lucem reper- 72
tae sunt *similitudines*; quarum aliae sunt, quae proba-
tionis gratia inter argumenta ponuntur, aliae ad ex-

primendam rerum imaginem compositae, quod est hujus loci proprium:

— — *Inde lupi ceu raptores atra in nebula.*

et

— — *Avi similis, quae circum litora, circum*
Piscosos scopulos humilis volat aequora juxta.

73 Quo in genere id est praecipue custodiendum, ne id, quod similitudinis gratia ascivimus, aut obscurum sit, aut ignotum. Debet enim, quod illustrandae alterius rei gratia assumitur, ipsum esse clarius eo, quod illuminat. Quare poëtis permittamus sane ejusmodi exempla:

Qualis, ubi hibernam Lyciam Xanthique fluenta
Deserit, aut Delon maternam invisit, Apollo.

74 Non idem oratorem decebit, ut occultis aperta demonstret. Sed illud quoque, de quo in argumentis diximus, similitudinis genus ornat orationem, facitque eam sublimem, floridam, jucundam, mirabilem. Nam, quo quaeque longius petita est, hoc plus affert novitatis,
75 atque inexspectata magis est. Illa vulgaria videri possunt, et utilia tantum ad conciliandam fidem. Ut *terram cultu, sic animum disciplinis meliorem uberioremque fieri.* Et, ut *medici abalienata morbis membra praecidant, ita turpes ac perniciosos, etiamsi nobis sanguine cohaereant, amputandos.* Jam sublimius illud pro Archia, *Saxa atque solitudines voci respondent, bestiae saepe immanes cantu flectuntur atque consistunt*, et ce-
76 tera. Quod quidem genus a quibusdam declamatoria maxime licentia corruptum est. Nam et falsis utuntur: nec illa iis, quibus tandem similia videri volunt, applicant. Quorum utrumque in iis est, quae me juvene ubique cantari solebant, *Magnorum fluminum navigabiles fontes sunt:* et, *Generosioris arboris statim planta*
77 *cum fructu est.* In omni autem parabole aut praecedit similitudo, res sequitur, aut praecedit res, et similitudo sequitur. Sed interim libera et separata est: interim quod longe optimum est, cum re, cujus est imago, connectitur, collatione invicem respondente, quod faci-
78 *redditio contraria*, quae ἀνταπόδοσις dicitur. *Praecedit* similitudo illa, cujus modo feci mentionem,

— — *Inde lupi ceu raptores atra in nebula.*

Sequitur in primo Georgicon, post longam de bellis civilibus atque externis conquestionem,

Ut, quum carceribus sese effudere quadrigae,
Addunt in spatia; et frustra retinacula tendens
Fertur equis auriga, neque audit currus habenas.

Sed haec sunt sine antapodosi. *Redditio* autem illa 79
rem utramque, quam comparat, velut subjicit oculis,
et pariter ostendit. Cujus praeclara apud Virgilium
multa reperio exempla; sed oratoriis potius utendum
est. Dicit Cicero pro Murena, *Ut ajunt in Graecis ar-
tificibus eos auloedos esse, qui citharoedi fieri non potue-
rint: sic nos videmus, qui oratores evadere non potue-
rint, eos ad juris studium divertere.* Illud pro eodem, 80
jam paene poëtico spiritu, sed tamen cum sua reddi-
tione, quod est ad ornatum accommodatius: *Nam ut
tempestates saepe certo aliquo coeli signo commoventur,
saepe improviso, nulla ex certa ratione, obscura aliqua
ex causâ concitantur: sic in hac comitiorum tempestate
populari saepe intelligas, quo signo commota sit; saepe
ita obscura est, ut sine causa excita videatur.* Sunt et 81
illae breves, *Vagi per silvas ritu ferarum*: et illud Ci-
ceronis in Clodium, *Quo ex judicio, velut ex incendio,
nudus effugit.* Quibus similia possunt cuicunque, etiam
ex quotidiano sermone, succurrere.

Huic subjacet virtus non solum aperte ponendi rem
ante oculos, sed circumcise atque velociter. Ac merito 82
laudatur brevitas integra: sed ea minus praestat, quo-
ties nihil dicit, nisi quod necesse est (*βραχυλογίαν* vo-
cant, quae reddetur inter schemata): est vero pulcher-
rima, quum plura paucis complectitur: quale Sallustii
est, *Mithridates corpore ingenti, perinde armatus.* Hoc
male imitantes sequitur obscuritas.

Vicina praedictae, sed amplior virtus est *ἔμφασις,* 83
altiorem praebens intellectum, quam quem verba per
se ipsa declarant. Ejus duae sunt species: altera, quae
plus significat, quam dicit: altera, quae etiam id, quod
non dicit. *Prior* est et apud Homerum, quum Mene- 84
laus Grajos in equum *descendisse* ait; nam verbo uno
magnitudinem ejus ostendit: et apud Virgilium,

Demissum lapsi per funem. — —

Nam sic quoque altitudo demonstrata est. Idem Cy-
clopa quum *jacuisse* dixit *per antrum*, prodigiosum illud
corpus spatio loci mensus est. *Sequens* posita est in 85
voce aut omnino suppressa, aut etiam abscisa. *Supprimitur* vox, ut fecit pro Ligario Cicero: *Quodsi in hac
tanta fortuna bonitas tanta non esset, quam tu per te,
per te inquam, obtines: intelligo, quid loquar.* Tacuit
enim illud, quod nihilominus accipimus, non deesse
homines, qui ad crudelitatem eum impellant. *Abscidi-
tur* per *ἀποσιώπησιν*· quae, quoniam est figura, redde-

86 tur suo locó. Est in vulgaribus quoque verbis emphasis: *Virum esse oportet*; et, *Homo est ille*; et, *Vivendum est.* Adeo similis est arti plerumque natura.

Non tamen satis eloquentiae est, ea, de quibus dicat, clare atque evidenter ostendere: sed sunt multi ac
87 varii excolendae orationis modi. Nam ipsa illa ἀφέλεια simplex et inaffectata habet quendam *purum*, qualis etiam in feminis amatur, *ornatum*, et sunt quaedam velut e tenui diligentia circa proprietatem significationemque munditiae. Alia *copia* locuples, alia floribus
88 laeta. *Virium* non unum genus. Nam, quicquid in suo genere satis *effectum* est, valet. Praecipua tamen ejus opera δείνωσις in *exaggeranda indignitate*; et in ceteris *altitudo* quaedam; φαντασία in *concipiendis visionibus*: ἐξεργασία in *efficiendo* velut opere proposito; cui adjicitur ἐπεξεργασία, *repetitio probationis* ejusdem, et cumu-
89 lus ex abundanti; ἐνέργεια confinis his (est enim ab *agendo* dicta) et cujus propria virtus, non esse, quae dicuntur, otiosa. Est et *amarum* quiddam, quod fere in contumelia est positum, quale Cassii, *Quid faciem, quum in bona tua invasero? hoc est, quum te docuero nescire maledicere?* Et *acre*, ut illud Crassi, *Ego te consulem putem, quum tu me non putes senatorem.* Sed vis oratoris omnis in *augendo minuendoque* consistit. Utrique parti totidem modi, ex quibus praeci-
90 puos attingemus: reliqui similes erunt. Sunt autem positi *in rebus*, et *verbis*. Sed, quae sit rerum inventio ac ratio, tractavimus: nunc, quid *elocutio* attollat aut deprimat, dicendum.

IV. Prima est igitur *amplificandi* vel *minuendi* species in ipso *rei nomine*: ut quum eum, qui sit *caesus*, *occisum*; eum, qui sit *improbus*, *latronem*; contraque eum, qui *pulsavit*, *attigisse*; qui *vulneravit*, *laesisse* dicimus. Utriusque pariter exemplum est pro M. Caelio. *Si vidua libere, proterva petulanter, dives effuse, libidinosa meretricio more viveret, adulterum ego putarem, si*
2 *quis hanc paullo liberius salutasset?* Nam et impudicam, *meretricem* vocavit; et eum, cui longior cum illa fuerat usus, *liberius salutasse*. Hoc genus increscit, ac fit manifestius, si ampliora verba cum ipsis nominibus, pro quibus ea posituri sumus, conferantur: ut Cicero in Verrem, *Non enim furem, sed raptorem; non adulterum, sed expugnatorem pudicitiae; non sacrilegum, sed hostem sacrorum religionumque; non sicarium, sed*

rudelissimum carnificem civium sociorumque, in vestrum udicium adduximus. Illo enim modo, ut sit multum, 5
oc etiam, plus ut sit, efficitur.

Quatuor tamen maxime generibus video constare mplificationem, *incremento*, *comparatione*, *ratiocina-ne*, *congerie.*

Incrementum est potentissimum, quum magna vi-entur, etiam quae inferiora sunt. Id aut uno gradu t, aut pluribus. Per id venitur non modo ad sum-um, sed interim quodammodo supra summum. Omni- 4
is his sufficit vel unum Ciceronis exemplum, *Facinus t vincire civem Romanum*, *scelus verberare*, *prope par-cidium necare*: *quid dicam in crucem tollere?* Nam et, tantum *verberatus* esset, uno gradu increverat, po-ndo etiam id *esse facinus*, quod erat inferius; et, si 5
ntum *occisus* esset, per plures gradus ascenderat: tum vero dixerit, *prope parricidium necare*, supra od nihil est; adjecit, *quid dicam in crucem tollere?* i, quum id, quod maximum est, occupasset, necesse at in eo, quod ultra est, verba deficere. Fit et aliter 6
pra summum adjectio: ut apud Virgilium de Lauso,

— — *quo pulchrior alter*
Non fuit, *excepto Laurentis corpore Turni.*

mmum est enim, *quo pulchrior alter non fuit:* huic inde aliquid superpositum. T[illegible]ius quoque est mo- 7
s, ad quem non per gradus itur, et non est plus, ximum, sed quo nihil majus est. *Matrem tuam ceci-ti. Quid dicam amplius? Matrem tuam cecidisti.* Nam hoc augendi genus est, tantum aliquid efficere, ut n possit augeri. Crescit oratio minus aperte, sed 8
cio an hoc ipso efficacius, quum citra distinctionem extu et cursu semper aliquid priore majus insequi-: ut de vomitu in Antonium Cicero, *In coetu vero uli Romani, negotium publicum gerens, magister itum.* Singula incrementum habent. Per se deforme, non in coetu, *vomere:* in coetu, etiam non *populi:* uli, etiam non *Romani:* vel, si nullum *negotium* ret: vel, si non *publicum*: vel, si non *magister equi-*. Sed alius divideret haec, et circa singulos gra- 9
moraretur: hic in sublime etiam currit, et ad sum-m non pervenit nisu, sed impetu.

Verum, ut haec amplificatio in superiora tendit, quae fit per *comparationem*, incrementum ex mino-is petit. Augendo enim, quod est infra, necesse est llat id, quod supra positum est: ut idem, atque in

10 eodem loco, *Si hoc tibi inter coenam, et in illis immanibus poculis tuis accidisset, quis non turpe duceret? in coetu vero populi Romani.* Et in Catilinam, *Servi mehercle mei si me isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem.*
11 Interim proposito velut simili exemplo, efficiendum est, ut sit majus id, quod a nobis exaggerandum est: ut idem pro Cluentio, quum exposuisset, Milesiam quandam a secundis heredibus pro abortu pecuniam accepisse, *Quanto est*, inquit, *Oppianicus in eadem injuria majore supplicio dignus? Siquidem illa, quum suo corpori vim attulisset, se ipsa cruciavit: hic autem idem illud effecit per alieni corporis vim atque cruciatum.*
12 Nec putet quisquam hoc, quanquam est simile, illi ex argumentis loco, quo majora ex minoribus colliguntur idem esse. Illic enim *probatio* petitur, hic *amplificatio*: sicut in Oppianico non id agitur in illa comparatione, ut ille male fecerit, sed, ut pejus. Est tamen quanquam diversarum rerum quaedam vicinia. Repetam igitur hic quoque idem, quo sum illic usus, exemplum,
13 sed non in eundem usum. Nam hoc mihi ostendendum est, augendi gratia non *tota* modo *totis*, sed etiam *partes partibus comparari*: sicut hoc loco, *An vero vir amplissimus P. Scipio, pontifex maximus, Gracchum, mediocriter labefactantem statum reipublicae, privatus interfecit: Catilinam, orbem terrarum caede atque incendio vastare cupientem, nos consules perferemus?* Hic et Catilina Graccho, et status reipublicae orbi terrarum et mediocris labefactatio caedi et incendiis et vastationi et privatus consulibus comparatur: quae si quis dilatare velit, plenos singula locos habent.
15 Quas dixi *per ratiocinationem* fieri amplificationes viderimus, an satis proprio verbo significaverim. Non sum in hoc sollicitus, dum res ipsa volentibus discernatur appareat. Hoc sum tamen secutus, quod haec *amplificatio* alibi posita est, alibi valet; ut aliud crescat, aliud augetur; inde ad id, quod extolli volumus, ratione ducitur. Objecturus Antonio Cicero merum vomitum, *Tu*, inquit, *istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate.* Quid fauces et cetera ad ebrietatem? Minime sunt otiosa. Nam rescientes ad haec possumus aestimare, quantum ille vini in Hippiae nuptiis exhauserit, quod ferre et concoquere non posset illa corporis gladiatoria firmitate. Ergo, ex alio colligitur aliud, nec improprium, nec inusita-

um nomen est *ratiocinationis*, ut quod ex eadem causa
ater status quoque habemus. Sic et *ex insequentibus* 17
mplificatio ducitur; siquidem tanta vis fuit vini erum-
entis, ut non casum afferret aut voluntatem, sed ne-
essitatem, ubi minime deceret, vomendi: et cibus non
ecens, ut accidere interim solet, redderetur, sed qui
sque in posterum diem redundaret. Idem hoc
raestant, quae *antecesserunt*. Nam, quum Aeolus a 18
unone rogatus,

— — *cavum conversa cuspide montem*
Impulit in latus, ac venti, velut agmine facto,
Qua data porta, ruunt: — —

pparet, quanta sit futura tempestas. Quid? quum res 19
trocissimas, quasque in summam ipsi extulimus invi-
iam, elevamus consulto, quo graviora videantur, quae
cutura sunt: ut a Cicerone factum est, quum illa di-
ret, *Levia sunt haec in hoc reo. Metum virgarum*
warchus nobilissimae civitatis pretio redemit: *humanum*
t. Alius, ne securi feriretur, pecuniam dedit: *usita-*
m est. Nonne usus est ratiocinatione, qua collige- 20
nt audientes, quantum illud esset, quod inferebatur,
i comparata haec viderentur humana atque usitata?
e quoque solet ex alio aliud augeri: ut, quum Han-
balis bellicis laudibus ampliatur virtus Scipionis; et
rtitudinem Gallorum Germanorumque miramur, quo
major C. Caesaris gloria. Illud quoque est *ex rela-* 21
me ad aliquid, quod non ejus rei gratia dictum vide-
r, amplificationis genus. Non putant indignum Tro-
ni principes, Grajos Trojanosque propter Helenae
eciem tot mala, tanto temporis spatio sustinere: quae-
m igitur illa forma credenda est? Non enim hoc dicit
ris, qui rapuit; non aliquis juvenis, aut unus e vulgo;
l senes, et prudentissimi, et Priamo assidentes. Ve- 22
m et ipse rex, decenni bello exhaustus, amissis tot
eris, imminente summo discrimine, cui faciem illam,
qua tot lacrimarum origo fluxisset, invisam atque
ominandam esse oportebat, et audit haec, et eam
am appellans juxta se locat, et excusat etiam, atque
i esse malorum causam negat. Nec mihi videtur in 23
mposio Plato, quum Alcibiadem confitentem de se,
id a Socrate pati voluerit, narrat, ut illum culparet,
ic tradidisse: sed, ut Socratis invictam continentiam
enderet, quae corrumpi speciosissimi hominis tam
ria voluntate non posset. Quin *ex instrumento* quo- 24
heroum illorum magnitudo aestimanda nobis datur.

Huc pertinet *clipeus Ajacis*, et *Pelias Achillis*. Qua virtute egregie est usus in Cyclope Virgilius. Nam quod illud corpus mente concipiam, cujus

Truncа manum pinus regit? — —

Quid? quum *vix loricam duo multiplicem connixi humeris ferunt*, quantus Demoleos, qui, indutus ea,

— — cursu palantes Troas agebat?

25 Quid? M. Tullius de M. Antonii luxuria tantum fingere saltem potuisset, quantum ostendit dicendo, *Conchyliatis Cn. Pompeji peristromatis servorum in cellis stratos lectos videres? Conchyliata peristromata*, et *Cn. Pompeji*, terunt servi et *in cellis*, nihil dici potest ultra et necesse est tamen infinito plus in domino cogitare.

26 Est hoc simile illi, quod ἔμφασις dicitur: sed illa est verbo, hoc ex re conjecturam facit: tantoque plus valet, quanto res ipsa verbis est firmior.

Potest ascribi amplificationi *congeries* quoque verborum, ac sententiarum idem significantium. Nam etiamsi non per gradus ascendant, tamen velut acervo

27 quodam allevantur. *Quid enim tuus ille, Tubero*, de *strictus in acie Pharsalica gladius agebat? cujus latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quae tua mens? oculi? manus? ardor animi? quid cupiebas? quid optabas?* Simile est hoc figurae, quam συναθροισμὸν vocant: sed illic plurium rerum est congeries, hic unius multiplicatio. Haec etiam crescere solet verbis omnibus altius atque altius insurgentibus. *Aderat janitor carceris, carnifex praetoris, mors terrorque sociorum et civium Romanorum, lictor Sextius.*

28 Eadem fere est ratio *minuendi*. Nam totidem sunt ascendentibus, quot descendentibus, gradus. Ideoque uno ero exemplo contentus ejus loci, quo Cicero in oratione Rulli haec dicit: *Pauci tamen, qui prodire astiterant, nescio quid illum de lege Agraria voluisse dicere, suspicabantur.* Quod si ad intellectum refera *minutio est*: si ad obscuritatem, *incrementum*.

29 Scio posse videri quibusdam speciem amplificationis *hyperbolen* quoque; nam et haec in utramque partem valet: sed, quia excedit hoc nomen, in tropos dirigenda est. Quos continuo subjungerem, nisi esset ceteris separata ratio dicendi, quae constat non propriis, sed translatis. Demus ergo breviter hoc desiderio jam paene publico, ne omittamus eum, quem plerique praecipuum ac paene solum putant orationi ornatum.

V. *Sententiam* veteres, quod animo sensissent, vocaverunt. Id quum est apud oratores frequentissimum, tum etiam in usu quotidiano quasdam reliquias habet. Nam et juraturi *ex animi nostri sententia*, et gratulantes *ex sententia* dicimus. Non raro tamen et sic locuti sunt, ut *sensa* sua dicerent: nam *sensus* corporis videbantur. Sed consuetudo jam tenuit, ut mente concepta 2
sensus vocaremus; lumina autem, praecipueque in clausulis posita, *sententias*. Quae minus crebra apud antiquos, nostris temporibus modo carent. Ideoque mihi et de generibus earum, et de usu arbitror pauca dicenda.

Antiquissimae sunt, quae proprie, quamvis omni- 3
bus idem nomen sit, *sententiae* vocantur, quas Graeci γνώμας appellant: utrumque autem nomen ex eo accéperunt, quod similes sunt consiliis aut decretis. Est autem haec vox universalis, quae etiam citra complexum causae possit esse laudabilis, interim ad rem tantum relata; ut, *Nihil est tam populare, quam bonitas*: interim ad personam; quale est Afri Domitii, *Princeps, qui multa omnia scire, necesse habet multa ignoscere.* Hanc 4
quidam partem *enthymematis*, quidam initium aut clausulam *epichirematis* esse dixerunt: et est aliquando, non tamen semper. Illud verius, esse eam aliquando *simplicem*, ut ea, quae supra dixi; aliquando ratione subjecta, *Nam in omni certamine, qui opulentior est, etiamsi accipit injuriam, tamen, quia plus potest, facere videtur*: nonnunquam *duplicem*, *Obsequium amicos, veritas odium parit.* Sunt etiam, qui decem genera fece- 5
rint, sed eo modo, quo fieri vel plura possunt, *per interrogationem*, *per comparationem*, *infitiationem*, *similitudinem*, *admirationem*, et cetera hujusmodi: per omnes enim figuras tractari potest. Illud notabile *ex diversis*, *Mors misera non est, aditus ad mortem est miser.* Ac- 6
jectae quidem sunt tales, *Tam deest avaro, quod habet, quam quod non habet.* Sed majorem vim accipiunt mutatione figurae, ut,

Usque adeone mori miserum est? — —

verius enim hoc, quam per se, *Mors misera non est.* At *translatione* a communi ad proprium. Nam, quum it rectum, *Nocere facile est, prodesse difficile*: vehementius apud Ovidium Medea dicit,

Servare potui, perdere an possim, rogas?

vertit ad personam Cicero, *Nihil habet, Caesar, nec* 7
fortuna tua majus, quam ut possis; nec natura melius, quam ut velis servare quam plurimos. Ita, quae erant

rerum, propria fecit hominis. In hoc genere custodiendum est, id quod ubique, ne *crebrae* sint, ne *palam falsae* (quales frequenter ab iis dicuntur, qui haec κα-θολικὰ vocant: et, quicquid pro causa videtur, quasi indubitatum pronunciant), ne *passim* et *a quocunque* di-8 cantur. Magis enim decent eos, in quibus est auctoritas, ut rei pondus etiam persona confirmet. Quis enim ferat puerum aut adolescentulum, aut etiam ignobilem, si judicet in dicendo, et quodammodo praecipiat?

9 *Enthymema* quoque est omne, quod mente concipimus: proprie tamen dicitur, quae est sententia ex contrariis; propterea quod eminere inter ceteras videtur, ut Homerus *poëta, urbs* Roma. De hoc in argumentis 10 satis dictum est. Non semper autem ad probationem adhibetur, sed aliquando ad ornatum, *Quorum igitur impunitas, Caesar, tuae clementiae laus est, eorum te ipsorum ad crudelitatem acuet oratio?* Non, quia sit ratio dissimilis, sed quia jam per alia, ut id injustum ap-11 pareret, effectum erat. Et addita in *clausula* est epiphonematis modo non tam probatio, quam extrema quasi insultatio. Est enim epiphonema rei narratae vel probatae summa acclamatio,

Tantae molis erat Romanam condere gentem.

Facere enim probus adolescens periculose, quam perpeti 12 *turpiter maluit.* Est et, quod appellatur a novis *vóημα*, qua voce omnis intellectus accipi potest: sed hoc nomine donarunt ea, quae non dicunt, verum intelligi volunt; ut in eum, quem saepius a ludo redemerat soror, agentem cum ea talionis, quod ei pollicem dormienti recidisset, *Eras dignus, ut haberes integram manum.* 13 Sic enim auditur, *ut depugnares.* Vocatur aliquid et *clausula:* quae, si est, quod *conclusionem* dicimus, et recta et quibusdam in partibus necessaria est: *Quare prius de vestro facto fateamini necesse est, quam Ligari culpam ullam reprehendatis.* Sed nunc aliud volunt, ut 14 omnis sensus in fine sermonis feriat aurem. Turpe autem ac prope nefas ducunt, respirare ullo loco, qui acclamationem non petierit. Inde minuti corruptique sensiculi, et extra rem petiti. Neque enim possunt tam multae bonae sententiae esse, quam necesse est multae sint clausulae.

15 Jam haec magis nova sententiarum genera. *Ex inopinato*: ut dixit Vibius Crispus in eum, qui, quum loricatus in foro ambularet, praetendebat, id se metu facere, *Quis tibi sic timere permisit?* Et insigniter Africa-

nus apud Neronem de morte matris, *Rogant te, Caesar,* 16
Galliae tuae, ut felicitatem tuam fortiter feras. Sunt et
alio relata, ut Afer Domitius, quum Cloantillam defen-
deret, cui objectum crimen, quod virum, qui inter re-
bellantes fuerat, sepelisset, remiserat Claudius, in epi-
logo filios ejus alloquens, *Matrem tamen,* inquit, *pueri*
sepelitote. Et aliunde petita, id est, in alium locum ex 17
alio *translata*: ut pro Spatale Crispus, quam qui here-
dem amator instituerat, decessit, quum haberet annos
duodeviginti, *O hominem divinum, qui sibi indulsit!*
Facit quasdam sententias sola *geminatio*: qualis est Se- 18
necae in eo scripto, quod Nero ad Senatum misit occisa
matre, quum se periclitatum videri vellet, *Salvum me*
esse adhuc nec credo, nec gaudeo. Melior, quum ex
contrariis valet, *Habeo, quem fugiam; quem sequar, non*
habeo. Quid, quod miser, quum loqui non posset, tacere
non poterat? Ea vero fit pulcherrima, quum aliqua 19
comparatione clarescit. Trachalus contra Spatalen, *Pla-*
cet hoc ergo, o leges, diligentissimae pudoris custodes,
decimas uxoribus dari, quartas meretricibus?

Sed horum quidem generum et bonae dici possunt,
et malae. Illae semper vitiosae, *a verbo*, *Patres con-* 20
scripti; sic enim incipiendum est mihi, ut memineritis pa-
trum. Pejus adhuc, quo magis falsum est, et longius
petitum, contra eandem sororem gladiatoris, cujus modo
feci mentionem, *Ad digitum pugnavi.* Est etiam generis 21
ejusdem, nescio an vitiosissimum, quoties verborum am-
biguitas cum rerum falsa quadam similitudine jungitur.
Illarum auctorem juvenis audivi, quum lecta in capite
cujusdam ossa sententiae gratia tenenda matri dedisset,
infelicissima femina, nondum extulisti filium, et jam ossa
legisti. Ad hoc plerique minimis etiam inventiunculis 22
gaudent, quae excussae risum habent, inventae facie in-
genii blandiuntur. De eo, qui naufragus, et ante agro-
rum sterilitate vexatus, in scholis fingitur se suspen-
disse, *Quem nec terra recipit, nec mare, pendeat.* Huic 23
simile in illo, de quo supra dixi, cui pater sua membra
deferenti venenum dedit, *Qui haec edit, debet hoc bibere.*
Et in luxuriosum, qui ἀποκαρτέρησιν simulasse dicitur,
recte laqueum, habes, quod faucibus tuis irascaris: sume
venenum, decet luxuriosum bibendo mori. Alia vana: ut 24
cadentis purpuratis, ut Alexandrum Babylonis incendio
deliciant, *Alexandrum sepelio, hoc quisquam spectabit e*
*re*to? Quasi vero id sit in re tota indignissimum. Alia
mia; ut de Germanis dicentem quendam audivi, *Caput*

nescio ubi impositum: et de viro forti, *Bella umbone*
25 *propellit.* Sed finis non erit, si singulas corruptorum
persequar formas.

Illud potius, quod est magis necessarium. Duae sunt diversae opiniones; aliorum sententias solas paene spectantium, aliorum omnino damnantium: quorum mihi
26 neutrum admodum placet. Densitas earum obstat invicem; ut in satis omnibus fructibusque arborum nihil ad justam magnitudinem adolescere potest, quod loco, in quem crescat, caret. Nec pictura, in qua nihil circumlitum est, eminet. Ideoque artifices etiam, quum plura in unam tabulam opera contulerunt, spatiis distinguunt,
27 ne umbrae in corpora cadant. Facit res eadem concisam quoque orationem. Subsistit enim omnis sententia: ideoque post eam utique aliud est initium. Unde soluta fere oratio, et e singulis, non membris, sed frustis collata, structura caret; quum illa rotunda et undique cir-
28 cumcisa insistere invicem nequeant. Praeter hoc etiam color ipse dicendi quamlibet claris, multis tamen ac variis velut maculis conspergitur. Porro, ut afferent lumen clavus et purpurae, in loco insertae, ita certe ne-
29 minem deceat intertexta pluribus notis vestis. Quare, licet haec enitere, et aliquatenus exstare videantur, tamen lumina illa non flammae, sed scintillis inter fumum emicantibus similia dixeris: quae ne apparent quidem, ubi tota lucet oratio; ut in sole sidera ipsa desinunt cerni: et, quae crebris parvisque conatibus se attollunt, inaequalia tantum, et velut confragosa, nec admirationem consequuntur eminentium, et planorum gratiam
30 perdunt. Hoc quoque accedit, quod solas captanti sententias multas dicere necesse est leves, frigidas, ineptas. Non enim potest esse delectus, ubi numero laboratur. Itaque videas et *divisionem* pro sententia poni, et argumentum, si tamen in clausula et calce pronuncietur.
31 *Occidisti uxorem ipse adulter: non ferrem te, etiamsi repudiasses*, divisio est. *Vis scire, venenum esse amatorium? viveret homo, nisi illud bibisset*, argumentum est. Nec multas plerique sententias dicunt, sed omnia
32 tanquam sententias. Huic quibusdam contrarium studium, qui fugiunt ac reformidant omnem hanc in dicendo voluptatem, nihil probantes, nisi planum, et humile, et sine conatu. Ita, dum timent, ne aliquando cadant, semper jacent. Quod enim tantum in sententia bona crimen est? non causae prodest? non judicem
33 movet? non dicentem commendat? Est quoddam genus,

quo veteres non utebantur. Ad quam usque nos vocatis vetustatem? Nam, si ad illam extremam; multa Demosthenes, quae ante eum nemo. Quomodo potest probare Ciceronem, qui nihil putet ex Catone Gracchisque mutandum? Sed ante hos simplicior adhuc ratio loquendi fuit. Ego vero haec lumina orationis velut 34
oculos quosdam esse eloquentiae credo. Sed neque oculos esse toto corpore velim, ne cetera membra officium suum perdant: et, si necesse sit, veterem illum horrorem dicendi malim, quam istam novam licentiam. Sed patet media quaedam via, sicut in cultu victuque accessit aliquis citra reprehensionem nitor. Quare, sicut possumus, adjiciamus virtutibus. Prius tamen sit, vitiis carere: ne, dum volumus esse meliores veteribus, simus tantum dissimiles.

Reddam nunc, quam proximam partem dixeram 35
esse *de tropis*, quos *motus* clarissimi nostrorum auctores vocant. Horum tradere praecepta et grammatici solent. Sed a me, quum de illorum officio loquerer, dilata haec pars est, quia de ornatu orationis gravior videbatur locus, et majori operi reservandus.

VI. *Tropus est verbi vel sermonis a propria significatione in aliam cum virtute mutatio.* Circa quem inexplicabilis et grammaticis inter ipsos, et philosophis, pugna est, quae sint genera, quae species, qui numerus, qui
cuique subjiciatur. Nos omissis, quae nihil ad insti- 2
tuendum oratorem pertinent, cavillationibus, necessarios maxime atque in usum receptos exsequemur: hoc modo in his annotasse contenti, quosdam gratia *significationis*, quosdam *decoris* assumi, et esse alios in verbis *propriis*, alios in *translatis*: *vertique formas* non *verborum* modo, sed et *sensuum*, et *compositionis*. Quare mihi videntur 3
errasse, qui non alios crediderunt tropos, quam in quibus verbum pro verbo poneretur. Neque illud ignoro, in iisdem fere, qui significandi gratia adhibentur, esse et ornatum: sed non idem accidet contra, eruntque quidam tantum ad speciem accommodati.

Incipiamus igitur ab eo, qui quum frequentissimus 4
est, tum longe pulcherrimus, *translatione* dico, quae μεταφορὰ Graece vocatur.

Quae quidem quum ita est ab ipsa nobis concessa natura, ut indocti quoque ac non sentientes ea frequenter utantur: tum ita jucunda atque nitida, ut in oratione, quamlibet clara, proprio tamen lumine eluceat.

tectum pro domo recipiet: ita non *puppim* pro navi, nec *ăbietem* pro tabellis. Et rursus, ut pro gladio *ferrum*, ita non pro equo *quadrupedem*. Maxime autem in orando valebit numerorum illa libertas. Nam et Livius saepe sic dicit, *Romanus proelio victor*: quum Romanos vicisse significat. Et contra Cicero ad Brutum, *Populo*, inquit, *imposuimus, et oratores visi sumus*, quum de se tantum
21 loqueretur. Quod genus non orationes modo ornat, sed etiam quotidiani sermonis usus recipit. Quidam συνεκδοχὴν vocant, et quum id, in contextu sermonis quod tacetur, accipimus. Verbum enim ex verbo intelligi, quod inter vitia *ellipsis* vocatur.

Arcades ad portas ruere. — —

22 Mihi hanc figuram esse magis placet. Illic ergo reddetur. Aliud etiam intelligitur ex alio,

Aspice, aratra jugo referunt suspensa juvenci,

unde apparet noctem appropinquare. Id nescio an oratori conveniat, nisi in argumentando, quum rei signum est. Sed hoc ab elocutionis ratione distat.

23 Nec procul ab hoc genere discedit μετωνυμία, quae est *nominis pro nomine positio*; cujus vis est, pro eo, quod dicitur, causam, propter quam dicitur, ponere: sed, ut ait Cicero, ὑπαλλαγὴν rhetores dicunt. Haec inventa ab inventore, et subjecta ab obtinentibus significat: ut, *Cererem corruptam undis*: et

— — receptus
Terra Neptunus classes Aquilonibus arcet.

24 Quod fit retro durius. Refert autem, in quantum dictus tropus oratorem sequatur. Nam, ut *Vulcanum* pro igne vulgo audimus, et, *vario Marte pugnatum*, eruditus est sermo, et *Venerem*, quam coitum, dixisse magis decet; ita *Liberum* et *Cererem* pro vino et pane licentius, quam ut fori severitas ferat. Sicut ex eo, quod continetur, usus recipit *bene moratas urbes*, et *poculum*
25 *epotum*, et *saeculum felix*. At id, quod contra est, raro audeat quis, nisi poëta,

— — jam proximus ardet Ucalegon.

Nisi forte hoc potius est, a possessore, quod possidetur; ut *hominem devorari*, cujus patrimonium consuma-
26 tur. Quo modo fiunt innumerabiles species. Hujus enim sunt generis, quum *ab Annibale caesa apud Cannas sexaginta millia* dicimus: et apud Tragicos *ab Aegialeo*: et *carmina Virgilium, venisse commeatus*, qui afferantur; *sacrilegium deprehensum*, non sacrilegum: *armo-*
27 *rum scientiam habere*, non artis. Illud quoque et poëtis

st oratoribus frequens, quo id, quod efficit, ex eo, quod
efficitur, ostendimus. Nam et carminum auctores,

Pallida mors aequo pulsat pede pauperum tabernas,

st,

Pallentesque habitant morbi, tristisque senectus;

it orator *praecipitem iram, hilarem adolescentiam, segne*
tium dicet.

Est etiam huic tropo quaedam cum synecdoche vi- 28
cinia. Nam, quum dico *vultus hominis* pro vultu, dico
pluraliter, quod singulare est; sed non id ago, ut unum
ex multis intelligatur (nam id est manifestum), sed
nomen immuto: et, quum aurata tecta, *aurea*, pusil-
lum a vero discedo, quia non est nisi pars auratura.
Quae singula exsequi, minutioris est curae, etiam non
oratorem instituentibus.

Antonomasia, quae aliquid pro nomine ponit, Poëtis 29
quoque modo frequentissima, et per *epitheton*, quia de-
tracto eo, cui apponitur, valet pro nomine, *Tydides*,
Pelides: et ex his, quae in quocunque sunt *praecipua*,

— — *Divum pater, atque hominum rex:*

st ex factis, quibus persona signatur,

— — *Thalamo quae fixa reliquit Impius.*

Oratoribus etiamsi rarus ejus rei, nonnullus tamen usus 30
est. Nam, ut *Tydiden* et *Peliden* non dixerint, ita dixe-
runt *impium* pro parricida: *eversorem* quoque *Carthagi-*
nis et Numantiae pro Scipione, et *Romanae eloquentiae*
principem pro Cicerone posuisse non dubitent. Ipse
certe usus est hac libertate: *Non multa peccas, inquit*
ille fortissimo viro senior magister. Neutrum enim no-
men est positum, et utrumque intelligitur.

Ὀνοματοποιΐα quidem, id est, *fictio nominis*, Grae- 31
cis inter maximas habita virtutes, nobis vix permittitur.
Et sunt plurima ita posita ab iis, qui sermonem primi
fecerunt, aptantes affectibus vocem. Nam *mugitus*, et
sibilus, et *murmur* inde venerunt. Deinde, tanquam 32
consummata sint omnia, nihil generare audemus ipsi,
quum multa quotidie ab antiquis ficta moriantur. Vix
illa, quae παραγόμενα vocant, quae ex vocibus in usum
receptis quocunque modo declinantur, nobis permitti-
mus, qualia sunt *Sullaturit*, et *proscripturit*: atque *lau-*
reati postes, pro illo, lauro coronati, ex eadem fictione
sunt. Sed hoc feliciter, *evaluit*: at contra *vio* pro *eo*, 33
infelicius. In Graecis *obelisco*, *coludumo*, etc. dure etiam
fingere vetamur, qui toleranter videre *septentriones*
videmur.

54 Eo magis necessaria *καταχρησις*, quam recte dicimus *abusionem*, quae non habentibus nomen suum, accommodat quod in proximo est: sic,

— — *Equum divina Palladis arte Aedificant*:

55 et apud Tragicos, *Et jam leo pariet*, at pater est. Mille sunt haec, et *acetabula*, quicquid habent; et *pyxides*, cujuscunque materiae sunt; et *parricida*, matris quoque aut fratris interfector. Discernendumque est hoc totum a translatione genus, quia *abusio* est, ubi nomen defuit: *translatio*, ubi aliud fuit. Nam poëtae solent abusive etiam in his rebus, quibus nomina sua sunt, vicinis po-

56 tius uti: quod rarum in prosa est. Illa quoque quidam *καταχρήσεις* volunt esse, quum pro temeritate *virtus*, aut pro luxuria *liberalitas* dicitur. A quibus haec quidem dissonantia sunt, quod in his non verbum pro verbo ponitur, sed res pro re. Neque enim putat quisquam *luxuriam* et *liberalitatem* idem significare: verum id, quod sit, alius *luxuriam* esse dicit, alius *liberalitatem*: quamvis neutri dubium sit, haec esse diversa.

57 Superest ex his, quae aliter significant, *μετάληψις*, id est, *transumtio*, *quae ex alio in aliud velut viam praestat:* tropus et rarissimus, et maxime improprius, Graecis tamen frequentior, qui *Centaurum* Chirona, et *νήσους ϑοὰς ὀξείας* dicunt. Nos quis ferat, si Verrem,

58 *suem:* aut Laelium, *doctum* nominemus? Est enim haec in metalepsi natura, ut inter id, quod transfertur, sit medius quidam gradus, nihil ipse significans, sed praebens transitum: quem tropum magis affectamus, ut habere videamur, quam ullo in loco desideramus. Nam ejus frequentissimum exemplum est, *cano*, *canto*, *dico*:

59 ita *cano*, *dico*. Interest medium illud *canto*. Nec diutius in eo morandum: nihil enim usus admodum video, nisi, ut dixi, in mediis.

Cetera jam non significandi gratia, sed ad ornan-

40 dam modo, non augendam orationem assumuntur. Ornat enim *ἐπίϑετον*, quod recte dicimus *appositum*; a nonnullis *sequens* dicitur. Eo poëtae et frequentius et liberius utuntur. Namque illis satis est convenire verbo, cui apponitur: itaque et *dentes albos* et *humida vina* in iis non reprehendemus. Apud oratorem, nisi aliquid efficitur, redundat. Tum autem efficitur, si sine illo, quod dicitur, minus est: qualia sunt, *O scelus abomi-*

41 *nandum*, *o deformem libidinem*. Exornatur autem res tota maxime translationibus, *Cupiditas effrenata*, et *Insanae substructiones*. Et solet fieri aliis adjunctis epi-

theton tropus, ut apud Virgilium, *Turpis egestas*, et, *Tristis senectus.* Verumtamen talis est ratio hujusce virtutis, ut sine appositis nuda sit et velut incompta oratio; oneretur tamen multis. Nam fit longa et impe- 42
dita, ut in quaestionibus eam judices similem agmini totidem lixas habenti, quot milites quoque, in quo et numerus est duplex, nec duplum virium: quanquam non singula modo, sed etiam plura verba apponi solent: ut,

Conjugio Anchisa Veneris dignate superbo.

Sed hoc quoque modo duo verba, uni apposita, ne ver- 43
sum quidem decuerint. Sunt autem, quibus non videatur hic omnino tropus, quia nihil vertat. Necesse est semper, ut id, quod est appositum, si a proprio liviseris, per se significet, et faciat *antonomasiam.* Nam, si dicas, *Ille, qui Numantiam et Carthaginem vertit*, antonomasia est: si adjeceris *Scipio*, appositum. Non potest ergo non esse junctum. 44

At ἀλληγορία, quam *inversionem* interpretantur, aliud verbis, aliud sensu ostendit, etiam interim contrarium. Prius, ut,

O navis, referent in mare te novi
Fluctus: o quid agis? fortiter occupa
Portum.

Totusque ille Horatii locus, quo *navem* pro republica, *fluctuum tempestates* pro bellis civilibus, *portum* pro pace atque concordia dicit. Tale Lucretii, 45

Avia Pieridum peragro loca. — —

et Virgilii,

Sed nos immensum spatio confecimus aequor:
Et jam tempus equum fumantia solvere colla.

Sine translatione vero in Bucolicis, 46

Certe equidem audieram, qua se subducere colles
Incipiunt, mollique jugum demittere clivo,
Usque ad aquam, et veteris jam fracta cacumina fagi,
Omnia carminibus vestrum servasse Menalcam.

Hoc enim loco praeter nomen cetera propriis decisa 47
sunt verbis: verum non pastor *Menalcas*, sed *Virgilius* est intelligendus. Habet usum talis allegoriae frequenter oratio, sed raro totius: plerumque apertis permixta est. Tota apud Ciceronem talis est: *Hoc miror enim, uerorque, quemquam hominem ita pessumdare alterum verbis velle, ut etiam navem perforet, in qua ipse naviget.* Illud commixtum frequentissimum: *Equidem ceteras tem-* 48
estates et procellas in illis duntaxat fluctibus concionum

semper Miloni putavi esse subeundas. Nisi adjecisset *duntaxat fluctibus concionum*, esset allegoria: nunc eam miscuit. Quo in genere et species ex arcessitis verbis
49 venit, et intellectus ex propriis. Illud vero longe speciosissimum genus orationis, in quo trium permixta est gratia, similitudinis, allegoriae, translationis: *Quod fretum, quem Euripum, tot motus, tantas, tam varias habere creditis agitationes, commutationes, fluctus, quantas perturbationes, et quantos aestus ratio comitiorum? Dies intermissus unus, aut nox interposita saepe et perturbat omnia, et totam opinionem parva nonnunquam commutat*
50 *aura rumoris.* Nam id quoque in primis est custodiendum, ut, quo ex genere coeperis translationis, hoc desinas. Multi autem, quum initium a tempestate sumpserunt, incendio aut ruina finiunt: quae est inconsequen-
51 tia rerum foedissima. Ceterum allegoria parvis quoque ingeniis, et quotidiano sermoni frequentissime servit. Nam illa in agendis causis jam detrita, *Pedem conferre*, et *Jugulum petere*, et *Sanguinem mittere*, inde sunt: nec offendunt tamen. Est enim grata in eloquendo novitas, et emutatio: et magis inopinata delectant. Ideoque jam in his amisimus modum, et gratiam rei nimia
52 captatione consumpsimus. Est in *exemplis* allegoria, si non praedicta ratione ponantur. Nam, ut *Dionysium Corinthi esse*, quo Graeci omnes utuntur, ita plurima similia dici possunt. Haec allegoria, quae est obscurior, *aenigma* dicitur: vitium meo quidem judicio (si quidem dicere dilucide, virtus), quo tamen et poëtae utuntur,

Dic, quibus in terris, et eris mihi magnus Apollo,
Tres pateat coeli spatium non amplius ulnas?

53 et oratores nonnunquam: ut Caelius, *quadrantariam Clytaemnestram, et in triclinio coam, in cubiculo nolam.* Namque et nunc quaedam solvuntur, et tum erant notiora, quum dicerentur: et *aenigmata* sunt tamen, nec ea, nisi quis interpretetur, intelligas.

54 In eo vero genere, quo contraria ostenduntur, *ironia* est: *illusionem* vocant: quae aut pronunciatione intelligitur, aut persona, aut rei natura: nam, si qua earum verbis dissentit, apparet diversam esse orationi
55 voluntatem. Quanquam in plurimis id tropis accidit, ut intersit, quid de quo dicatur: quia (quod dicitur alibi) verum est, et laudis simulatione detrahere, et vituperationis laudare, concessum esse. Quale est, *quod C. Verres, praetor urbanus, homo sanctus et diligens,*

ubsortitionem ejus in eo codice non haberet. Et contra,)*ratores visi sumus, et populo imposuimus.* Aliquando 56
um risu quodam contraria dicuntur iis, quae intelligi olunt: quemadmodum in Clodium, *Integritas tua te pur-avit, mihi crede, pudor eripuit, vita anteacta servavit.*

Praeter haec usus est allegoriae, ut tristia dicamus 57
nelioribus verbis, aut bonae rei gratia quaedam con-rariis significemus, aliud textu: quae et enumeravi-nus. Haec, si quis profecto ignorat, quibus Graeci ominibus appellent, *σαρκασμὸν, ἀστεϊσμὸν, ἀντίφρασιν, αροιμίαν* dici sciat. Sunt etiam, qui haec non species 58
llegoriae, sed ipsa tropos dicunt: acri quidem ratione, uod illa obscurior sit, in his omnibus aperte appareat, uid velimus. Cui accedit hoc quoque, quod genus, uum dividitur in species, nihil habet proprium; ut *rbor pinus*, et *olea*, et *cupressus*, et ipsius per se nulla roprietas: *Allegoria* vero habet aliquid proprium. Quod uo modo fieri potest, nisi ipsa species est? Sed ad tendum nihil refert.

Adjicitur his *μυκτηρισμὸς*, dissimulatus quidam, sed 59
on latens derisus.

Pluribus autem verbis quum id, quod uno aut pau-ioribus certe dici potest, explicatur, *περίφρασιν* vo-ant, *circuitum eloquendi*, qui nonnunquam necessita-em habet, quoties dictu deformia operit: ut Sallustius, *id requisita naturae.* Interim ornatum petit solum, 60
ui est apud poëtas frequentissimus:

Tempus erat, quo prima quies mortalibus aegris
Incipit, et dono divum gratissima serpit.

t apud oratores non rarus, semper tamen astrictior. 61
)uicquid enim significari brevius potest, et cum ornatu tius ostenditur, *περίφρασις* est: cui nomen Latine da-um est, non sane orationis aptum virtuti, *circumlocu-io.* Verum haec ut, quum decorem habet, *periphrasis;* ta, quum in vitium incidit, *περισσολογία* dicitur. Ob-tat enim, quicquid non adjuvat.

Hyperbaton quoque, id est *verbi transgressionem*, 62
uoniam frequenter ratio comparationis et decor poscit, on immerito inter virtutes habemus. Fit enim fre-uentissime aspera et dura, et dissoluta et hians oratio, i ad necessitatem ordinis sui verba redigantur, et, ut uodque oritur, ita proximis, etiam si vinciri non potest, lligetur. Differenda igitur quaedam, et praesumenda, 63
tque, ut in structuris lapidum impolitorum, loco, quo onvenit, quodque ponendum. Non enim recidere ea,

nec polire possumus, quo coagmentata se magis jungant, sed utendum iis, qualia sunt, eligendaeque sedes.
64 Nec aliud potest sermonem facere numerosum, quam opportuna ordinis mutatio. Neque alio ceris Platonis inventa sunt quatuor illa verba, quibus in illo pulcherrimo operum *in Piraeeum se descendisse* significat, plurimis modis scripta, quod eum quoque maxime facere
65 experiretur. Verum id quum duobus verbis fit, ἀναστροφὴ dicitur, *reversio* quaedam: qualia sunt vulgo, *Mecum*, *secum*: apud oratores et historicos, *Quibus de rebus*. At, quum decoris gratia contrahitur longius verbum, proprie *hyperbati* tenet nomen: ut, *Animadverti, judices, omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partes*. Nam *in duas partes divisam esse*, rectum
66 erat, sed durum et incomptum. Poëtae quidem etiam verborum divisionem faciunt, et transgressionem,

— — *Hyperboreo septem subjecta trioni.*

quod oratio nequaquam recipiet. At id quidem est propter quod, quum dicitur, *tropus* fit, quia compo-
67 nendus est e duobus intellectus. Alioqui, ubi nihil ex significatione mutatum est, et structura sola variatur, *figura* potius *verborum* dici potest: sicut multi narrationem longis mutant hyperbatis. Ex confusis quae vitia accidunt, suo loco diximus.

Hyperbolen audacioris ornatus summo loco posui. Est haec *decens veri superjectio*. Virtus ejus ex diver-
68 par augendi atque minuendi. Fit pluribus modis. Aut enim plus facto dicimus, *Vomens*, *frustis esculentis gremium suum et totum tribunal implevit*.

— — *Geminique minantur In coelum scopuli.*

Aut res per similitudinem attollimus:

— — *Credas innare revulsas Cycladas.*

69 Aut per comparationem: ut,

— — *Fulminis ocior alis.*

Aut signis quasi quibusdam,

Illa vel intactae segetis per summa volaret
Gramina, nec teneras cursu laesisset aristas.

70 Vel translatione, ut ipsum illud *volaret*. Crescit interim hyperbole, alia insuper addita: ut Cicero in Antonium dicit, *Quae Charybdis tam vorax? Charybdin dico? quae si fuit, fuit animal unum: Oceanus, medius fidius, vix videtur tot res, tam dissipatas, tam distantibus in locis*
71 *positas, tam cito absorbere potuisse*. Exquisitam vero figuram hujus rei deprehendisse apud principem Lyricorum Pindarum videor in libro, quem inscripsit ὕμνους

s namque *Herculis impetum adversus Meropas*, qui in nsula Co dicuntur habitasse, non igni, nec ventis, nec nari, sed *fulmini* dicit *similem fuisse*: ut illa minora, ioc par esset. Quod imitatus Cicero, illa composuit 72
n Verrem, *Versabatur in Sicilia longo intervallo non Dionysius ille, nec Phalaris, (tulit enim illa quondam nsula multos et crudeles tyrannos) sed quoddam novum nonstrum ex vetere illa immanitate, quae in iisdem ersata locis dicitur. Non enim Charybdin tam infestam eque Scyllam navibus, quam istum in eodem freto fuisse rbitror.* Nec pauciora sunt genera minuendi. — *Vix* 73
ssibus haerent. Et quod Cicero in quodam joculari ibello,

Fundum Varro vocat, quem possim mittere funda:
Ni tamen exciderit, qua cava funda patet.

ed hujus quoque rei servetur mensura quaedam. Quamvis est enim omnis *hyperbole* ultra fidem: non amen esse debet ultra modum: nec alia via magis in ἀκοζηλίαν itur. Piget referre plurima hinc orta vitia, 74
uum praesertim minime sint ignota et obscura. Mo-
ere satis est, mentiri *hyperbolen*, nec ita, ut menda-
io fallere velit. Quo magis intuendum est, quousque
eceat extollere, quod nobis non creditur. Pervenit
aec res frequentissime ad risum: qui si aptus est, *ur-
anitatis*, sin aliter, *stultitiae* nomen assequitur. Est 75
utem in usu vulgo quoque et inter eruditos, et apud
usticos: videlicet quod a natura est omnibus *augendi*
s vel *minuendi* cupiditas insita, nec quisquam vero
ontentus est. Sed ignoscitur, quia non affirmamus.
um est *hyperbole* virtus, quum res ipsa, de qua lo- 76
uendum est, naturalem modum excessit. Conceditur
im amplius dicere, quia dici, quantum est, non
otest: meliusque ultra, quam citra, stat oratio. Sed de
c satis, quia eundem locum plenius in eo libro, quo
usas corruptae eloquentiae reddebamus, tractavimus.

M. FABII QUINTILIANI DE ORATORIA INSTITUTIONE LIBER NONUS.

I. Quum sit proximo libro *de tropis* dictum, sequitur pertinens ad figuras, quae σχήματα Graece vocantur, locus, ipsa rei natura conjunctus superiori. Nam plerique has *tropos* esse existimaverunt: quia sive ex hoc 2 duxerint nomen, quod sint formati quodam modo; sive ex eo, quod vertant orationem, unde et *motus* dicuntur; fatendum erit, esse utrumque eorum etiam in figuris. Usus quoque est idem: nam et vim rebus adjiciunt et gratiam praestant. Nec desunt, qui tropis *figurarum* nomen imponant: quorum est C. Artorius Proculus. 3 Quin adeo similitudo manifesta est, ut eam discernere non sit in promptu. Nam, quo modo quaedam in his species plane distant, manente tamen generali illa societate, quod utraque res a recta et simplici ratione 4 cum aliqua dicendi virtute deflectitur: ita quaedam perquam tenui limite dividuntur: ut quum *ironia* tam inter figuras sententiae, quam inter *tropos* reperiatur; περίφρασιν autem, et ὑπερβατὸν, et ὀνοματοποιΐαν, clari quoque auctores *figuras* verborum potius, quam *tropos* dixerint.

Quo magis signanda est utriusque rei differentia. Est igitur *tropus*, *sermo a naturali et principali significatione translatus ad aliam, ornandae orationis gratia*, vel, (ut plerique Grammatici finiunt) *dictio ab eo loco in quo propria est, translata in eum, in quo propria non est. Figura* (sicut nomine ipso patet) *est conformatio quaedam orationis, remota a communi et primum se offerente ratione.* 5 Quare in tropis ponuntur verba alia pro aliis, ut in μεταφορᾷ, μετωνυμίᾳ, ἀντονομασίᾳ, μεταλήψει, συνεκδοχῇ, καταχρήσει, ἀλληγορίᾳ, plerumque ὑπερβολῇ. Namque et rebus fit, et verbis. Omnium τούτου

:οποιΐα fictio est nominis: ergo hoc quoque pro aliis
)onitur, quibus usuri fuimus, si illud non fingeremus.
Περίφρασις etiamsi frequenter et id ipsum, in cujus lo- 6
:um assumitur, nomen complecti solet, utitur tamen
)luribus pro uno. Ἐπίθετον, quoniam plerumque *anto-*
nomasiae pars est, conjunctione ejus fit *tropus*. In *hy-*
perbato commutatio est ordinis: ideoque multi tropis
ioc genus eximunt. Transfert tamen verbum aut par-
:em ejus a suo loco in alienum. Horum nihil in figu- 7
ras cadit. Nam et propriis verbis, et ordine collocatis
figura fieri potest. Quomodo autem *ironia* alia sit tropi,
alia schematos, suo loco reddam. Nomen enim fateor
esse commune, et scio, quam multiplicem habeant,
quamque scrupulosam disputationem: sed ea non perti-
net ad praesens meum propositum. Nihil enim refert,
quomodo appelletur utrumlibet eorum, si, quid ora-
tioni prosit, apparet. Nec mutatur vocabulis vis rerum.
Et, sicut homines, si aliud acceperunt, quam quod ha- 8
buerant, nomen, iidem sunt tamen: ita haec, de qui-
bus loquimur, sive *tropi*, sive *figurae* dicentur, idem
efficient. Non enim nominibus prosunt, sed effectibus:
ut, *statum conjecturalem*, an *infitialem*, an *facti*, an *de*
substantia nominemus, nihil interest, dum idem quaeri
luciamus. Optimum ergo in his sequi maxime recepta, 9
et rem ipsam, quocunque appellabitur modo, intelli-
gere. Illud tamen notandum, coire frequenter in eas-
dem sententias et τρόπον et *figuram*. Tam enim trans-
latis verbis, quam propriis, figuratur oratio.

Est autem non mediocris inter auctores dissensio, 10
et quae vis nominis ejus, et quot genera, et quae,
quam multaeque sint species. Quare primum intuen-
dum est, quid accipere debeamus *figuram*. Nam duo-
bus modis dicitur: uno, qualiscunque *forma* sententiae;
sicut in corporibus, quibus, quoquo modo sunt compo-
sita, utique habitus est aliquis: altero, quo proprie 11
schema dicitur, in sensu vel sermone aliqua a vulgari
et simplici specie cum ratione mutatio: sicut nos *sede-*
mus, *incumbimus*, *respicimus*. Itaque, quum in eosdem
casus, aut tempora, aut numeros, aut etiam pedes con-
tinuo quis, aut certe nimium frequenter incurrit, prae-
cipere solemus *variandas figuras* esse vitandae similitu-
dinis gratia. In quo ita loquimur, tanquam omnis 12
sermo habeat figuram: itemque *eadem figura* dici *cur-*
sitare, qua *lectitare*, id est, eadem ratione declinari.
Quare illo intellectu priore et communi nihil non figu-

ratum est. Quo si contenti sumus, non immerito Apollodorus, si tradenti Caecilio credimus, incomprehensi-
13 bilia partis hujus praecepta existimarit. Sed, si habitus quidam, et quasi gestus sic appellandi sunt, id demum hoc loco accipi *schema* oportebit, quod sit a simplici atque in promptu posito dicendi modo poëtice vel oratorie mutatum. Sic enim verum erit, aliam esse orationem ἀσχημάτιστον, id est carentem figuris, quod vitium non inter minima est: aliam ἐσχηματισμένην, i.
14 est *figuratam*. Id ipsum tamen anguste Zoilus terminavit, qui id solum putaverit *schema*, quo aliud simulatur dici, quam dicitur: quod sane vulgo quoque sic accipi scio: unde et *figuratae controversiae* quaedam, de quibus paullo post dicam, vocantur. Ergo figura sit *arte aliqua novata forma dicendi*.

15 Genus ejus unum quidam putaverunt, in hoc ipsi diversas opiniones secuti. Nam hi, quia verborum mutatio sensus quoque verteret, omnes figuras in verbis esse dixerunt: illi, quia verba rebus accommodarentur, omnes in sensibus. Quarum utraque manifesta cavilla-
16 tio est. Nam, et eadem dici solent aliter atque aliter, manetque sensus elocutione mutata: et figura sententiae plures habere verborum figuras potest. Illa est enim posita in concipienda cogitatione, haec in enunciandā sed frequentissime coëunt: ut in hoc, *Jamjam, Dolabella, neque me tui neque tuorum liberum.* Nam oratio a judice aversa, in sententia: *jamjam* et *liberum*, in verbis sunt schemata.

17 Inter plurimos enim, quod sciam, consensum est duas ejus esse partes, διανοίας, id est *mentis*, vel *sensus*, vel *sententiarum*; nam his omnibus modis dictum est: et λέξεως, id est *verborum*, vel *dictionis*, vel *elocutionis*, vel *sermonis*, vel *orationis*; nam et variatur, ut
18 nihil refert. Cornelius tamen Celsus adjicit verbis et sententiis *figuras colorum*: nimia profecto novitatis cupiditate ductus. Nam quis ignorasse eruditum alioqui virum credat, colores et sententias sensus esse? Quare sicut omnem orationem, ita figuras quoque versari necesse est in sensu, et in verbis.

19 Ut vero natura prius est, concipere animo res, quam enunciare: ita de iis figuris ante est loquendum quae ad mentem pertinent: quarum quidem utilitas quum magna, tum multiplex, in nullo non orationis opere vel clarissime lucet. Nam, etsi minime videtur pertinere ad *probationem*, qua figura quidque dicatur,

facit tamen credibilia, quae dicimus, et in animos judicum, qua non observatur, irrepit. Namque, ut in ar- 20
morum certamine adversos ictus, et rectas ac simplices manus quum videre, tum etiam cavere ac propulsare facile est; aversae tectaeque minus sunt observabiles; et aliud ostendisse, quam petas, artis est: sic oratio, quae astu caret, pondere modo et impulsu proeliatur; simulanti, variantique conatus, in latera atque in terga incurrere datur, et arma avocare, et velut nutu fallere. Jam vero affectus nihil magis ducit. Nam si frons, 21
oculi, manus multum ad motum animorum valent, quanto plus orationis ipsius vultus ad id, quod efficere tendimus, compositus? Plurimum tamen ad commendationem facit, sive in conciliandis agentis moribus, sive ad promerendum actioni favorem, sive ad levandum varietate fastidium, sive ad quaedam vel decentius indicanda vel tutius.

Sed antequam, quae cuique rei figura conveniat, 22
ostendo, dicendum est, nequaquam eas esse tam multas, quam sint a quibusdam constitutae. Neque enim me movent nomina illa, quae fingere utique Graecis promptissimum est. Ante omnia igitur illi, qui totidem *figuras* 23
putant, quot *affectus*, repudiandi: non quia *affectus* non sit quaedam qualitas mentis; sed quia *figura*, quam non communiter, sed proprie nominamus, non sit simplex rei cujuscunque enunciatio. Quapropter in dicendo *irasci*, *dolere*, *misereri*, *timere*, *confidere*, *contemnere*, non sunt figurae: non magis, quam *suadere*, *minari*, *rogare*, *excusare*. Sed fallit parum intuentes, quod in- 24
veniunt in omnibus his locis figuras, et earum exempla ex orationibus excerpunt. Neque enim pars ulla dicendi est, quae non recipere eas possit. Sed aliud est *admittere figuram*, aliud *figuram esse*. Neque enim vereor explicandae rei gratia frequentiorem ejusdem nominis repetitionem. Quare dabunt mihi aliquam in 25
irascente, *deprecante*, *miserante* figuram, scio: sed non deo *irasci*, *misereri*, *deprecari*, figura erit. Cicero quidem omnia orationis lumina in hunc locum congerit, mediam quandam (ut arbitror) secutus viam: ut neque omnis sermo *schema* judicaretur, neque ea sola, quae haberent aliquam remotam ab usu communi fictionem: sed quae essent clarissima, et ad movendum auditorem valerent plurimum: quem duobus ab eo libris tractatum locum ad literam subjeci, ne fraudarem lectores judicio maximi auctoris.

26 In tertio de *Oratore* ita scriptum est: *In perpetua autem oratione, quum et conjunctionis lenitatem, et numerorum, quam dixi, rationem tenuerimus, tum est quasi luminibus distinguenda et frequentanda omnis oratio sen-*
27 *tentiarum atque verborum. Nam et* commoratio *una in re permultum movet, et illustris* explanatio, *rerumque, quasi gerantur, sub aspectum paene subjectio: quae et in exponenda re plurimum valet, et ad illustrandum id, quod exponitur, et ad amplificandum; ut iis, qui audient, illud, quod augebimus, quantum efficere oratio potest, tantum esse videatur: et huic contraria saepe* percursio *est: et ad plus intelligendum, quam dixeris,* significatio
28 *et distincte concisa* brevitas, *et* extenuatio: *et huic adjuncta* illusio, *a praeceptis Caesaris non abhorrens: et ab re* digressio; *in qua quum fuerit delectatio, tum* reditus *ad rem aptus et concinnus esse debebit:* propositioque, *quid sis dicturus: et ab eo, quod est dictum,* sejunctio *et* reditus *ad propositum: et* iteratio: *et rationis aptae*
29 conclusio: *tum augendi minuendive causa veritatis* superlatio, *atque* trajectio: *et* rogatio, *atque huic finitimae quasi* percontatio: expositio*que sententiae suae: tum illa, quae maxime quasi irrepit in hominum mentes, alia dicentis ac significantis* dissimulatio; *quae est perjucunda, quum in oratione, non contentione, sed sermone tracta-*
30 *tur: deinde* dubitatio, *tum* distributio, *tum* correctio, *vel ante, vel post quam dixeris, vel quum aliquid a te ipso rejicias.* Praemunitio *etiam est ad id, quod aggrediare: et* rejectio *in alium:* communicatio, *quae et quasi cum iis ipsis, apud quos dicas, deliberatio: morum ac vitae* imitatio, *vel in personis, vel sine illis, magnum quoddam ornamentum orationis, et aptum ad animos conciliandos vel maxime, saepe autem etiam ad commover-*
31 *dos: personarum* ficta inductio, *vel gravissimum lumen augendi:* descriptio, *erroris* inductio, *ad hilaritatem* impulsio, anteoccupatio: *tum duo illa, quae maxime movent,* similitudo, *et* exemplum: digestio, interpellatio, conten-
32 tio, reticentia, commendatio. *Vox quaedam libera, atque etiam effrenatior, augendi causa:* iracundia, objurgatio, promissio, deprecatio, obsecratio, declinatio *brevis a proposito, non ut superior illa* digressio, purgatio, conciliatio, laesio, optatio, *atque* exsecratio.
33 *His fere luminibus illustrant orationem sententiae. Orationis autem ipsius, tanquam armorum, est vel ad usum* comminatio *et quasi* petitio, *vel ad venustatem ipsa* tractatio. *Nam et* geminatio *verborum habet interdum*

vim, leporem alias: et paullulum immutatum verbum atque deflexum: et ejusdem verbi crebra tum a primo epetitio, *tum in extremum* conversio, *et in eadem verba* mpetus, *et* concursio, *et* adjunctio, *et* progressio: *et jusdem verbi crebrius positi quaedam* distinctio, *et* re-ocatio *verbi: et illa, quae* similiter desinunt, *aut quae* adunt similiter, *aut quae* paribus paria *referuntur, aut uae sunt inter se* similia. *Est etiam* gradatio *quaedam,* 34 *t* conversio, *et verborum concinna* transgressio: *et* con-rarium, *et* dissolutum, *et* declinatio, *et* reprehensio, *et* xclamatio, *et* imminutio; *et quod* in multis casibus *po-itur, et quod de singulis rebus propositis ductum* refer-ur ad *singula, et ad propositum* subjecta ratio, *et item n distributis* supposita ratio: *et* permissio, *et rursus* 35 *lia* dubitatio, *et* improvisum *quiddam: et* dinumeratio, *t alia* correctio, *et* dissipatio, *et* continuatum, *et* in-rruptum, *et* imago, *et sibi ipsi* responsio, *et* immuta-io, *et* disjunctio, *et* ordo, *et* relatio, *et* digressio, *et* ircumscriptio. *Haec enim sunt fere, atque horum si-* 36 *ilia, vel plura etiam esse possunt, quae sententiis ora-onem verborumque conformationibus illuminent.*

Eadem sunt in Oratore plurima, non omnia tamen, paullo magis distincta: quia post orationis et senten-arum figuras tertium quendam subjecit locum, ad alias it ipse ait) quasi virtutes dicendi pertinentem. *Et re-* 37 *qua, ex collocatione verborum quae sumuntur quasi lu-ina, magnum afferunt ornatum orationi. Sunt enim si-ilia illis, quae in amplo ornatu scenae aut fori appel-ntur* insignia, *non quod sola ornent, sed quod excel-nt. Eadem ratio est horum, quae sunt* orationis lu- 38 ina, *et quodam modo* insignia: *quum aut duplicantur eranturque verba, aut breviter commutata ponuntur: t ab eodem verbo ducitur saepius oratio, aut in idem njicitur, aut utrumque: aut adjungitur idem iteratum, t idem ad extremum refertur: aut continenter unum rbum non in eadem sententia ponitur: aut quum simili-r vel cadunt verba, vel desinunt: aut multis modis con-* 39 *rariis relata contraria: aut quum gradatim sursum ver-s reditur: aut quum demptis conjunctionibus dissolute ura dicuntur: aut quum aliquid praetereuntes, cur id ciamus, ostendimus: aut quum corrigimus nosmet ipsos, asi reprehendentes: aut si est aliqua exclamatio vel ad-rationis vel conquestionis: aut quum ejusdem nominis sus saepius commutantur. Sententiarum ornamenta ma-* 40 *a sunt: quibus quia frequentissime Demosthenes utitur,*

sunt qui putent, idcirco ejus eloquentiam maxime esse laudabilem. Enimvero nullus fere ab eo locus sine quadam conformatione sententiae dicitur; nec aliud quicquam est dicere, nisi omnes aut certe plerasque aliqua specie
41 *illuminare sententias. Quas quum tu optime, Brute, teneas, quid attinet nominibus uti, aut exemplis? tantummodo notetur locus. Sic igitur dicet ille, quem expetimus, ut verset saepe multis modis eandem et unam rem,*
42 *et haereat in eadem commoreturque sententia. Saepe etiam ut extenuet aliquid: saepe ut irrideat: ut declinet a proposito, deflectatque sententiam: ut proponat, quid dicturus sit: ut, quum transegerit jam aliquid, definiat: ut se ipse revocet: ut, quod dixit, iteret: ut argumentum ratione concludat: ut interrogando urgeat: ut rursus quasi ad interrogata sibi ipse respondeat: ut contra ac*
43 *dicat, accipi et sentiri velit: ut addubitet, quid potius, aut quo modo dicat: ut dividat in partes: ut aliquid relinquat, ac negligat: ut ante praemuniat: ut in eo ipso, in quo reprehendatur, culpam in adversarium conferat: ut saepe cum iis, qui audiunt, nonnunquam etiam cum*
44 *adversario quasi deliberet: ut hominum mores sermonesque describat: ut muta quaedam loquentia inducat: ut ab eo, quod agitur, avertat animos: ut saepe in hilaritatem risumve convertat: ut ante occupet, quod videat opponi: ut comparet similitudines: ut utatur exemplis: ut aliud alii tribuens dispertiat: ut interpellatorem coërceat: ut aliquid reticere se dicat: ut denunciet, quid caveat: ut liberius quid audeat: ut irascatur etiam: ut objurget aliquando: ut deprecetur: ut supplicet: ut medeatur: ut a proposito declinet aliquantulum: ut optet: ut exsecre-*
45 *tur: ut fiat iis, apud quos dicet, familiaris. Atque alias etiam dicendi quasi virtutes sequatur: brevitatem, si res petet: saepe etiam rem dicendo subjiciet oculis, saepe supra feret, quam fieri possit: significatio saepe erit major, quam oratio: saepe hilaritas, saepe vitae naturarumque imitatio. Hoc in genere (nam quasi silvam vides) omnis eluceat oportet eloquentiae magnitudo.*

II. Ergo cui latius complecti conformationes verborum ac sententiarum placuerit, habet, quod sequatur: nec affirmare ausim, quicquam esse melius; sed haec ad propositi mei rationem legat. Nam mihi de his sententiarum figuris dicere in animo est, quae ab illo simplici modo indicandi recedunt; quod idem multis doctissimis
2 viris video placuisse. Omnia tamen illa, etiam quae

int alterius modi lumina, adeo sunt virtutes orationis,
t sine iis nulla intelligi fere possit oratio. Nam quo-
odo judex doceri potest, si desit illustris *explanatio*,
opositio, *promissio*, *finitio*, *sejunctio*, *expositio senten-*
ae suae, *rationis apta conclusio*, *praemunitio*, *similitudo*,
emplum, *digestio*, *distributio*, *interpellatio*, *interpellan-*
i coërcitio, *contentio*, *purgatio*, *laesio*? Quid vero 3
it omnino eloquentia detractis amplificandi minuendi-
ie rationibus? Quarum prior desiderat illam *plus quam*
veris significationem, id est, ὑπέρασιν, et *superlatio-*
m veritatis, et *trajectionem*: haec altera *extenuatio-*
m, *deprecationemque*. Qui affectus erunt vel concitati
tracta voce libera, *effrenatiore iracundia*, *objurgatione*,
tatione, *exsecratione*? vel illi mitiores, nisi adjuvantur
mmendatione, *conciliatione*, *ad hilaritatem impulsione*?
iae delectatio, aut quod mediocriter saltem docti ho- 4
nis indicium, nisi alia *repetitione*, alia *commoratione*
figere; *digredi a re*, et *redire ad propositum* suum
ierit: *removere a se*, *in alium trajicere*: quae *relin-*
enda, quae *contemnenda* sint, judicare? Motus est in
s orationis atque actus: quibus detractis jacet, et velut
itante corpus spiritu caret. Quae quum adesse de- 5
nt, tum disponenda atque variandа sunt, ut auditо-
m, quod in fidibus fieri videmus, omni sono mulceant.
rum ea plerumque recta sunt, nec se fingunt, et
nfitentur. Admittunt autem (ut dixi) *figuras*: quod
l ex proxima doceri potest.

Quid enim tam commune, quam *interrogare*, vel *per-* 6
ntari? Nam utroque utimur indifferenter, quanquam
erum noscendi, alterum arguendi gratia videtur ad-
ieri. At ea res, utrocunque dicitur modo, etiam
ltiplex habet schema. Incipiamus enim ab iis, qui-
s acrior ac vehementior fit *probatio*, quod primo loco
nimus. Simplex est sic rogare, 7

Sed vos qui tandem? quibus aut venistis ab oris?

uratum autem, quoties non sciscitandi gratia assu-
tur, sed instandi: *Quid enim tuus ille, Tubero, de-*
ictus in acie Pharsalica gladius agebat? et, *Quousque*
dem abutere, Catilina, patientia nostra? et, *Patere*
consilia non sentis? et totus denique hic locus.
anto enim magis ardet, quam si diceretur, *Diu ab-* 8
ris patientia nostra: et, *Patent tua consilia*. Inter-
amus etiam, quod negari non possit: *Dixitne tan-*
n causam C. Fidiculanius Falcula? Aut ubi respondendi
icilis est ratio, ut vulgo uti solemus, *Quo modo*? *qui*

fieri potest? Aut invidiae gratia, ut Medea apud Senecam, *Quas peti terras jubes*? Aut miserationis, ut Sinon apud Virgilium,

Heu quae me tellus, inquit, quae me aequora possunt
Accipere? — —

Aut instandi, et auferendae dissimulationis: ut Asinius, *Audisne? furiosum, inquam, non inofficiosum testamentum reprehendimus.* Totum hoc plenum est varietatis: nam et indignationi convenit,

— — *Et quisquam numen Junonis adoret*?

Et admirationi, — — *Quid non mortalia pectora cogis, Auri sacra fames*? — — Est interim acrius imperandi genus, *Non arma expedient, totaque ex urbe sequentur*? Et ipsi nosmet rogamus: quale est illud Terentianum, *Quid igitur faciam*? Est aliqua etiam in respondendo figura, quum aliud interroganti, ad aliud, quia sic utilius sit, occurritur; tum augendi criminis gratia, ut testis in reum rogatus, *An ab reo fustibus vapulasset*? *Et innocens*, inquit; tum declinandi, quod est frequentissimum: *Quaero, an occideris hominem*? respondetur, *Latronem. An fundum occupaveris*? respondetur, *Meum.* Ut confessionem praecedat defensio: ut apud Virgilium in Bucolicis dicenti,

Non ego te vidi Damonis, pessime, caprum
Excipere insidiis? — —

occurritur, *An mihi cantando victus non redderet ille*? Cui est confinis *dissimulatio*, non alibi quam in risu posita, ideoque tractata suo loco. Nam serio si fiat, pro confessione est. Ceterum et *interrogandi se ipsum*, et *respondendi sibi*, solent esse non ingratae vices: ut Cicero pro Ligario, *Apud quem igitur hoc dico*? *nempe apud eum, qui, quum hoc sciret, tamen me, antequam vidit, reipublicae reddidit.* Aliter pro Caelio ficta interrogatione: *Dicet aliquis, Haec igitur est tua disciplina*? *sic tu instituis adolescentes*? et totus locus. Deinde, *Ego, si quis, judices, hoc robore animi, atque hac indole virtutis ac continentiae fuit*, et cetera. Cui diversum est, quum alium rogaveris, non exspectare responsum, et statim subjicere: *Domus tibi deerat*? *at habebas*: *pecunia superabat*? *at egebas.* Quod schema quidam per *suggestionem* vocant. Fit et comparatione: *Uter igitur facilius suae sententiae rationem reddet*? Et aliis modis tum brevius, tum latius, tum de una re, tum de pluribus.

Mire vero in causis valet *praesumptio*, quae πρόληψις dicitur, quum id, quod objici potest, occupamus. Id neque in aliis partibus parum est, et praecipue proœmio convenit. Sed, quanquam generis unius, diver- 17
sas tamen species habet. Est enim quaedam *praemunitio*, qualis Ciceronis contra Q. Caecilium, *quod ad accusandum descendat, qui semper defenderit*: quaedam *confessio*, ut pro Rabirio Postumo, quem sua quoque sententia reprehendendum fatetur, *quod pecuniam regi crediderit*: quaedam *praedictio*, ut, *Dicam enim non augendi criminis gratia*: quaedam *emendatio*, ut, *Rogo ignoscatis mihi, si longius sum evectus*: frequentissima *praeparatio*, quum pluribus verbis, vel quare facturi quid simus, vel quare fecerimus, dici solet. Verborum quo- 18
que vis ac proprietas confirmatur vel *praesumptione*, *quanquam illa non poena, sed prohibitio sceleris fuit*: ut *reprehensione*, *Cives, cives, inquam, si hoc eos nomine appellari fas est.*

Affert aliquam fidem veritatis et *dubitatio*, quum si- 19
mulamus quaerere nos, unde incipiendum, ubi desinendum, quid potissimum dicendum, an omnino dicendum sit? cujusmodi exemplis plena sunt omnia: sed unum interim sufficit, *Equidem, quod ad me attinet, quo me vertam, nescio. Negem fuisse infamiam judicii corrupti, etc.* Hoc etiam in praeteritum valet: nam et du- 20
bitasse nos fingimus.

A quo schemate non procul abest illa, quae dicitur *communicatio*, quum aut ipsos adversarios consulimus, ut Domitius Afer pro Cloantilla, *Nescit trepida, quid deceat feminae, quid conjugem deceat: forte vos in illa sollicitudine obvios casus miserae mulieri obtulit: tu, frater, vos, paterni amici, quod consilium datis?* aut cum 21
judicibus quasi deliberamus, quod est frequentissimum, *quid suadetis?* et, *Vos interrogo, quid tandem fieri oportuit?* ut Cato: *Credo, si vos in eo loco essetis, quid aliud fecissetis?* Et alibi, *Communem rem agi putatote, et vos huic rei praepositos esse.* Sed nonnunquam com- 22
municantes aliquid inexspectatum subjungimus, quod et ipse schema est: ut in Verrem Cicero, *Quid deinde? quid censetis? furtum fortasse, aut praedam aliquam?* Deinde, quum diu suspendisset judicum animos, subjecit, quod multo esset improbius. Hoc Celsus *sustentationem* vocat. Est autem duplex: nam contra frequen- 23
ter, quum exspectationem gravissimorum fecimus, ad aliquid, quod sit leve, aut nullo modo criminosum, de-

scendimus. Sed, quia non tantum per communicationem fieri solet, παράδοξον alii nominarunt, id est in-
24 opinatum. Illis non accedo, qui schema esse existimant, etiam si quid nobis ipsis dicamus inexspectatum accidisse: ut Pollio, *Nunquam fore credidi, judices, ut, reo Scauro, ne quid in ejus judicio gratia valeret, precarer.*
25 Paene idem fons est illius, quam *permissionem* vocant, qui communicationis: quum aliqua ipsis judicibus relinquimus aestimanda, aliqua nonnunquam adversariis quoque, ut Calvus Vatinio, *Perfrica frontem, et dic te digniorem, qui praetor fieres, quam Catonem.*
26 Quae vero sunt augendis affectibus accommodatae figurae, constant maxime *simulatione.* Namque et irasci nos, et gaudere, et timere, et admirari, et dolere, et indignari, et optare, quaeque sunt similia his, fingimus. Unde sunt illa, *Liberatus sum. Respiravi.* et, *Bene habet.* et, *Quae amentia est haec? O tempora, o mores!* et, *Miserum me! consumptis enim lacrimis infixus tamen pectori haeret dolor.* et,

— — *Magnae nunc hiscite terrae.*

27 Quod *exclamationem* quidam vocant, ponuntque inter figuras orationis. Haec quoties vera sunt, non sunt in ea forma, de qua nunc loquimur; sed assimulata, et arte composita, procul dubio *schemata* sunt existimanda. Quod idem dictum sit de oratione libera, quam Cornificius *licentiam* vocat, Graeci παῤῥησίαν. Quid enim
28 minus figuratum, quam vera libertas? Sed frequenter sub hac facie latet adulatio. Nam Cicero quum dicit pro Ligario, *Suscepto bello, Caesar, gesto jam etiam ex parte magna, nulla vi coactus, consilio ac voluntate mea ad ea arma profectus sum, quae erant sumpta contra te:* non solum ad utilitatem Ligarii respicit, sed magis lau-
29 dare victoris clementiam non potest. In illa vero sententia, *Quid autem aliud egimus, Tubero, nisi ut, quod hic potest, nos possemus?* admirabiliter utriusque partis facit bonam causam: sed hoc eum demeretur, cujus mala fuerat.

Illa adhuc audaciora, et majorum (ut Cicero existimat) laterum, fictiones personarum, quae προσωποποιίαι dicuntur. Mire namque quum variant orationem, tum
30 excitant. His et adversariorum cogitationes, velut secum loquentium, protrahimus: quae tamen ita demum a fide non abhorreant, si ea locutos finxerimus, quae cogitasse eos non sit absurdum: et nostros cum aliis sermones, et aliorum inter se, credibiliter introduci-

nus: et *suadendo, objurgando, querendo, laudando, mi-*
serando, personas idoneas damus. Quin deducere deos 31
in hoc genere dicendi, et inferos excitare, concessum
est. Urbes etiam populique vocem accipiunt. Ac sunt
quidam, qui has demum προσωποποιΐας dicant, in qui-
bus et corpora et verba fingimus; sermones hominum
assimulatos dicere διαλόγους malunt, quod Latinorum
quidam dixerunt, *sermocinationem*. Ego, jam recepto 32
nore, utramque eodem modo appellavi. Nam certe
sermo fingi non potest, ut non personae sermo fingatur.
Sed in his, quae natura non permittit, hoc modo mol-
lior fit figura: *Etenim si mecum patria, quae mihi vita*
mea multo est carior, si cuncta Italia, si omnis res-
publica sic loquatur, M. Tulli, quid agis? Illud auda-
cius genus: *Quae tecum, Catilina, sic agit, et quodam-*
modo tacita loquitur, Nullum jam aliquot annis facinus
exstitit, nisi per te. Commode etiam aut nobis aliquas 33
ante oculos esse rerum, personarum, vocum imagines
fingimus, aut eadem adversariis aut judicibus non ac-
cidere miramur: qualia sunt, *Videtur mihi*, et, *Nonne*
videtur tibi? Sed magna quaedam vis eloquentiae desi-
deratur. Falsa enim et incredibilia natura necesse est
ut magis moveant, quia supra vera sunt: aut pro va-
riis accipiantur, quia vera non sunt. Ut dicta autem 34
quaedam, ita scripta quoque fingi solent: quod facit
Tullius pro Liburnia, *Mater mea, quae mihi tum cari-*
ssima, tum dulcissima fuit, quaeque mihi vixit, bisque
eodem die vitam dedit, et reliqua: deinde, *exheres esto.*
Haec quum per se figura est, tum duplicatur, quoties,
sicut in hac causa, ad imitationem alterius scripturae
componitur. Nam contra recitabatur testamentum, *P.* 35
Novanius Gallio, cui ego omnia meritissimo volo et de-
so, pro ejus animi in me summa voluntate, et adjectis
deinceps aliis, *heres esto.* Incipit esse quodammodo
ἀφορή· quod nomen ductum a canticis ad aliorum si-
militudinem modulatis, abusive etiam in versificationis
et sermonum imitatione servatur. Sed formas quoque 36
fingimus saepe, ut *Famam* Virgilius, ut *Voluptatem ac*
Virtutem (quemadmodum a Xenophonte traditur) Pro-
dicus, ut *Mortem ac Vitam*, quas contendentes in Satura
tradit Ennius. Est et incertae personae ficta oratio: 37
Sic aliquis, et, *Dicat aliquis.* Est et jactus sine persona
sermo, *Hic Dolopum manus, hic saevus tendebat Achil-*
les. Quod fit mixtura figurarum, quum προσωποποιΐᾳ
accedit illa, quae est orationis per detractionem: de-

tractum est enim, quis diceret. Vertitur interim προσωποποιΐα in speciem narrandi. Unde apud historicos reperiuntur obliquae allocutiones: ut in T. Livii primo statim, *Urbes quoque, ut cetera, ex infimo nasci: deinde, quas sua virtus ac dii juvent, magnas opes sibi magnumque nomen facere.*

38 Aversus quoque a judice sermo, qui dicitur ἀποστροφὴ, mire movet, sive adversarios invadimus, *Quid enim tuus ille, Tubero, in acie Pharsalica?* sive ad invocationem aliquam convertimur, *Vos enim jam ego, Albani tumuli atque luci:* sive ad invidiosam implora-
39 tionem, *O leges Porciae, legesque Semproniae!* Sed illa quoque vocatur *aversio*, quae a proposita quaestione abducit audientem,

Non ego cum Danais Trojanam exscindere gentem
Aulide juravi. — —

Quod fit et multis et variis figuris, quum aut aliud exspectasse nos, aut majus aliquid timuisse simulamus, aut plus videri posse ignorantibus: quale est prooemium pro Caelio.

40 Illa vero (ut ait Cicero) *sub oculos subjectio* tum fieri solet, quum res non gesta indicatur, sed, ut sit gesta, ostenditur: nec universa, sed per partes: quem locum proximo libro subjecimus *evidentiae:* et Celsus hoc nomen isti figurae dedit. Ab aliis ὑποτύπωσις dicitur, proposita quaedam forma rerum ita expressa verbis, ut cerni potius videatur, quam audiri: *Ipse, inflammatus scelere ac furore, in forum venit: ardebant*
41 *oculi: toto ex ore crudelitas eminebat.* Nec solum, quae facta sint aut fiant, sed etiam, quae futura sint aut futura fuerint, imaginamur. Mire tractat hoc Cicero pro Milone, quae facturus fuerit Clodius, si praeturam invasisset. Sed haec quidem translatio temporum; quae proprie μετάστασις dicitur, in διατυπώσει verecundior apud priores fuit. Praeponebant enim talia, *Credite vos intueri;* ut Cicero, *Haec, quae non vidistis oculis,*
42 *animis cernere potestis.* Novi vero, et praecipue declamatores, audacius, nec mehercule sine motu quodam imaginantur: ut et Seneca ista in controversia, cujus summa est, quod pater filium et novercam, inducente altero filio, in adulterio deprehensos occidit: *Duc, sequor: accipe hanc senilem manum, et quocunque vis im-*
43 *prime.* Et post paulo, *Aspice, inquit, quod diu non credidisti. Ego vero non video, nox oboritur, et crassa caligo.* Habet haec figura manifestius aliquid. Non

enim narrari res, sed agi videtur. Locorum quoque 44
dilucida et significans descriptio eidem virtuti assigna-
tur a quibusdam: alii τοπογραφίαν dicunt.

Εἰρωνείαν, inveni, qui *dissimulationem* vocarent:
quo nomine quia parum totius hujus figurae vires vi-
dentur ostendi, nimirum sicut in plerisque, erimus
Graeca appellatione contenti. Igitur εἰρωνεία, quae est
schema, ab illa, quae est tropus, genere ipso nihil ad-
modum distat: (in utroque enim *contrarium ei, quod di-*
citur, intelligendum est) species vero prudentius in-
uenti, diversas esse facile est deprehendere. Primum, 45
quod tropus apertior est: et, quanquam aliud dicit ac
ientit, non aliud tamen simulat. Nam et omnia circa
ere recta sunt: ut illud in Catilinam, *A quo repudia-*
us, ad sodalem tuum, virum optimum, M. Marcellum
emigrasti. In duobus demum verbis est ironia, ergo
tiam brevior est tropus. At in figura totius volunta- 46
is fictio est, apparens magis, quam confessa: ut illic
erba sint verbis diversa, hic sensus sermonis voci, et
ota interim causae conformatio: quum etiam vita uni-
ersa ironiam habere videatur; qualis est visa Socratis.
Iam ideo dictus εἴρων, agens imperitum, et admirator
liorum tanquam sapientium: ut, quemadmodum ἀλλη-
ορίαν facit continua μεταφορὰ, sic hoc schema faciat
oporum ille contextus. Quaedam vero genera hujus 47
gurae nullam cum tropis habent societatem: ut illa
atim prima, quae dicitur a negando, quam nonnulli
ντίφρασιν vocant, *Non agam tecum jure summo, non*
cam, quod forsitan obtinerem: et, *Quid ego istius de-*
eta, quid rapinas, quid hereditatum possessiones datas,
uid ereptas proferam? et, *Mitto illam primam libidinis*
juriam: et, *Ne illa quidem testimonia recito, quae dicta*
nt de sestertiorum septingentis millibus: et, *Possum*
cere. Quibus generibus per totas interim quaestiones 48
currimus, ut Cicero, *Hoc ego si sic agerem, tanquam*
hi crimen esset diluendum, haec pluribus dicerem.
ρωνεία est et, quum similes imperantibus vel permit-
ntibus sumus, *I, sequere Italiam ventis.* — — Et, 49
um ea, quae nolumus videri in adversariis esse, con-
limus eis. Id acrius fit, quum eadem in nobis sunt,
in adversariis non sunt:

— — *Meque timoris*
Argue tu, Drance, quando tot caedis acervos
Teucrorum tua dextra dedit.

Quod idem contra valet, quum aut ea, quae a nobis absunt, aut etiam, quae in adversarios recidunt, quas fatemur:

Me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter.

50 Nec in personis tantum, sed et in rebus versatur haec contraria dicendi, quam quae intelligi velis, ratio, ut totum pro Quincto Ligario prooemium, et illae elevationes, *Videlicet, O dii boni!*

Scilicet is superis labor est.

51 Et ille pro Oppio locus, *O amorem mirum! O benevolentiam singularem!* Non procul absunt ab hac simulatione res inter se similes, *Confessio nihil nocitura*, qualis est, *Habes igitur Tubero, quod est accusatori maxime optandum, confitentem reum*: et *Concessio*, quum aliquis etiam iniquum videmur causae fiducia pati, *Metum regarum navarchus nobilissimae civitatis pretio redemit humanum*: et pro Cluentio de invidia, *Dominetur in concionibus, jaceat in judiciis*: tertia *Consensio*, ut pro

52 eodem, *judicium esse corruptum.* Haec evidentior figura est, quum alicui rei assentimur, quae est futura pro nobis: verum id accidere sine adversarii vitio non potest. Quaedam etiam velut laudamus, ut Cicero in Verrem circa crimen Apollonii Drepanitani, *Gaudeo etiam, si quid ab eo abstulisti: et abs te nihil recte*

53 *factum esse dico.* Interim augemus crimina, quae facili aut diluere possimus, aut negare, quod est frequentius, quam ut exemplum desideret. Interim hoc ipso fidem detrahimus illis, quod sint tam gravia: ut pro Roscio Cicero, quum immanitatem parricidii, quae quam per se manifestam, tamen etiam vi orationis exaggerat.

54 Ἀποσιώπησις, quam idem Cicero *reticentiam*, Celsus *obticentiam*, nonnulli *interruptionem* appellant, est ipsa ostendit aliquid affectus vel irae; ut,

Quos ego: sed motos praestat componere fluctus:

vel sollicitudinis, et quasi religionis, *An hujus ille legem quam Clodius a se inventam gloriatur, mentionem facere ausus esset vivo Milone, non dicam consule? de nostro enim omnium: non audeo totum dicere*: cui simile est

55 prooemio pro Ctesiphonte Demosthenis: vel alio transeundi gratia, *Cominius autem, tametsi ignoscite mihi judices.* In quo est et illa (si tamen inter schemata numerari debet, quum aliis etiam pars causae videatur) *digressio*: abit enim causa in laudes Cn. Pompeji. Id

56 fieri etiam sine ἀποσιωπήσει potuit. Nam brevior illa

ut ait Cicero, a re digressio plurimis fit modis. Sed haec exempli gratia sufficient: *Tum C. Varenus, is qui a familia Anchariana occisus est: hoc, quaeso, judices, diligenter attendite:* et pro Milone, *Et aspexit me illis quidem oculis, quibus tum solebat, quum omnibus omnia minabatur.* Est alia non quidem reticentia, quae sit 57
imperfecti sermonis, sed tamen praecisa, velut ante legitimum finem, oratio: ut illud, *Nimis urgeo, commoveri videtur adolescens:* et, *Quid plura? ipsum adolescentem dicere audistis.*

Imitatio morum alienorum, quae ἠθοποιΐα, vel, ut 58
alii malunt, μίμησις dicitur, jam inter leniores affectus numerari potest. Est enim posita fere in eludendo: sed versatur et in *factis* et in *dictis.* In factis, quod est ὑποτυπώσει vicinum: in dictis, quale est apud Terentium,

At ego nesciebam, quorsum tu ires. Parvula
Hinc est abrepta, eduxit mater pro sua,
Soror dicta est: cupio abducere, ut reddam suis.

Sed nostrorum quoque dictorum factorumque similis 59
imitatio est per *relationem*, nisi quod frequentius asseverat, quam eludit: *Dicebam habere eos actorem Q. Caecilium.* Sunt et illa jucunda, et ad commendationem, quum varietate tum etiam ipsa natura, plurimum prosunt, quae simplicem quandam, et non praeparatam ostendendo orationem, minus nos suspectos judici faciunt. Hinc est quasi *poenitentia dicti:* ut pro Caelio, 60
Sed quid ego ita gravem personam introduxi? Et quibus itimur vulgo, *Imprudens incidi.* Vel quum quaerere ios, quid dicamus, fingimus, *Quid reliquum est?* et, *Vum quid omisi?* et quum ibidem invenire, ut ait Cicero, *Unum etiam mihi reliquum hujusmodi crimen est:* t, *Aliud ex alio succurrit mihi.* Unde etiam venusti 61
ransitus fiunt; non, quia transitus ipse sit schema: ut Cicero, narrato Pisonis exemplo, qui annulum sibi cudi b aurifice in tribunali suo jusserat, velut hoc in meoriam inductus adjecit, *Hic modo me commonuit Pisonis annulus, quod totum effluxerat. Quam multis istum utatis hominibus honestis de digitis annulos aureos abstusse?* Et quum aliqua velut ignoramus, *Sed earum rem artificem, quem? quemnam? recte admones, Polyetum esse dicebant.* Quod quidem non in hoc tantum 62
det. Quibusdam enim, dum aliud agere videmur, aliud ficimus: sicut hic Cicero consequitur, ne, quum morum in signis atque tabulis objiciat Verri, ipse quoque

earum rerum studiosus esse credatur. Et Demosthene
jurando per interfectos in Marathone et Salamine i
agit, ut minore invidia cladis apud Chaeroneam ac
63 ceptae laboret. Faciunt illa quoque jucundam oratio
nem, aliqua mentione habita *differre* et deponere apu
memoriam judicis, et *reposcere* quae deposueris, et se
parare quaedam schemate aliquo (non enim est ipsa pe
se iteratio schema), et *excipere* aliqua, et dare action
varios velut vultus. Gaudet enim res varietate: e
sicut oculi diversarum aspectu rerum magis detinen
tur; ita semper animis praestat, in quod se velut no
vum intendant.

64 Est *emphasis* etiam inter figuras, quum ex aliqu
dicto latens aliquid eruitur: ut apud Virgilium,

Non licuit thalami expertem sine crimine vitam
Degere more ferae?

Quanquam enim de matrimonio queritur Dido, tame
huc erumpit ejus affectus, ut sine thalamis vitam no
hominum putet, sed ferarum. Aliud apud Ovidium ge
nus, apud quem Zmyrna nutrici amorem patris su
confitetur,

— O, dixit, felicem conjuge matrem!

65 Huic vel confinis, vel eadem est, qua nunc utimur
plurimum. Jam enim ad id genus, quod et frequenti
simum est, et exspectari maxime credo, veniendum est
in quo per quandam suspicionem, quod non dicimus
accipi volumus: non utique contrarium, ut in εἰρωνεί
sed aliud latens, et auditori quasi inveniendum: quod
ut supra ostendi, jam fere solum *schema* a nostris vo
66 catur, et unde controversiae *figuratae* dicuntur. Et
triplex usus est, unus, si dicere palam parum tutu
est; alter, si non decet; tertius, qui venustatis modo
gratia adhibetur, et ipsa novitate ac varietate magis
quam si relatio sit recta, delectat.

Ex his, quod est primum, frequens in scholis est
67 Nam et pactiones deponentium imperium tyrannorum
et post civile bellum senatus consulta finguntur, et c
pitale est objicere anteacta: ut, quod in foro non exp
dit, illic nec liceat. Sed schematum conditio non eade
est. Quamlibet enim apertum, quod modo et aliter i
telligi possit, in illos tyrannos bene dixeris, quia pe
68 culum tantum, non etiam offensa vitatur. Quodsi a
biguitate sententiae possit eludi, nemo non illi fur
favet. Vera negotia nunquam adhuc habuerunt ha
silentii necessitatem; sed aliam huic similem, veru
mul

multo ad agendum difficiliorem, quum personae potentes obstant, sine quarum reprehensione teneri causa non possit. Ideoque parcius et circumspectius faciendum est: 69
quia nihil interest, quomodo offendas: et aperta figura perdit hoc ipsum, quod figura est. Ideoque a quibusdam tota res repudiatur, sive intelligatur, sive non intelligatur. Sed licet modum adhibere. In primis, ne sint manifestae. Non erunt autem, si non ex verbis dubiis et quasi duplicibus petentur: ut in suspecta nuru, *Duxi uxorem, quae patri placuit*: aut, quod est multo 70
ineptius, compositionibus ambiguis; ut in illa controversia, in qua infamis amore filiae virginis pater raptam eam interrogat, a quo vitiata sit, *Quis te*, inquit, *rapuit? tu, pater, nescis?* Res ipsae perducant 71
judicem ad suspicionem, et amoliamur cetera, ut hoc solum supersit; in quo multum etiam affectus juvant, et interrupta silentio dictio, et cunctationes. Sic enim fiet, ut judex quaerat illud nescio quid ipse, quod fortasse non crederet, si audiret: et ei, quod a se inventum existimat, credat. Sed ne si optimae quidem sint, 72
esse debent frequentes. Nam densitate ipsa figurae aperiuntur, nec offensae minus habent, sed auctoritatis. Nec pudor videtur, quod non palam objicias, sed diffidentia. In summa, sic maxime judex credit figuris, si
nos putat nolle dicere. Equidem et in personas incidi 73
tales, et in rem quoque (quod est magis rarum), quae obtineri nisi hac arte non posset. Ream tuebar, quae subjecisse dicebatur mariti testamentum, et dicebantur chirographum marito exspiranti heredes dedisse: et verum erat. Nam, quia per leges institui uxor non poterat 74
heres, id fuerat actum, ut ad eam bona per hoc tacitum fideicommissum pervenirent. Et caput quidem tueri facile erat, si hoc diceremus palam: sed peribat hereditas. Ita ergo fuit nobis agendum, ut judices illud intelligerent factum, delatores non possent apprehendere ut dictum: et contigit utrumque. Quod non inseruissem, veritus opinionem jactantiae, nisi probare voluissem, in foro quoque esse his figuris locum. Quaedam 75
etiam, quae probare non possis, figura potius spargenda sunt. Haeret enim nonnunquam telum illud occultum, et hoc ipso, quod non apparet, eximi non potest; si idem dicas palam, et defenditur, et probandum est.

Quum autem obstat nobis *personae reverentia*, (quod 76
secundum posuimus genus) tanto cautius dicendum est,

quanto validius bonos inhibet pudor, quam metus. Hic vero tegere nos judex, quod sciamus, et verba vi quadam veritatis erumpentia credat coërcere. Nam quanto minus aut ipsi, in quos dicimus, aut judices, aut assistentes oderint hanc maledicendi lasciviam, si velle nos cre-
77 dant? Aut quid interest, quomodo dicatur, quum et res et animus intelligitur? Quid dicendo denique proficimus, nisi ut palam sit, facere nos, quod ipsi sciamus non esse faciendum? Atqui praecipue prima, quibus praecipere coeperam, tempora hoc vitio laborarunt. Dicebant enim libenter tales controversias, quae diffi-
78 cultatis gratia placent, quum sint multo faciliores. Nam rectum genus approbari nisi maximis viribus non potest: haec deverticula et anfractus suffugia sunt infirmitatis: ut qui cursu parum valent, flexu eludant: quum haec, quae affectatur, ratio sententiarum non procul a ratione jocandi abhorreat. Adjuvat etiam, quod auditor gaudet intelligere, et favet ingenio suo, et alio dicente se lau-
79 dat. Itaque non solum, si persona obstaret rectae orationi (quo in genere saepius modo quam figuris opus est), decurrebant ad schemata, sed faciebant illis locum etiam, ubi inutiles ac nefariae essent: ut si pater, qui infamem in matrem filium secreto occidisset, reus malae tractationis, jacularetur in uxorem obliquis sententiis.
80 Nam quid impurius, quam retinuisse talem? Quid porro tam contrarium, quam eum, qui accusetur, quia summum nefas suspicatus de uxore videatur, confirmare id ipsa defensione, quod diluendum est? At, si judicum sumerent animum, scirent, quam ejusmodi actionem laturi non fuissent: multoque etiam minus, quum in
81 parentes abominanda crimina spargerentur. Et quatenus huc incidimus, paullo plus scholis demus. Nam et in his educatur orator: et in eo, quomodo declamatur, positum est etiam, quomodo agatur. Dicendum ergo de iis quoque, in quibus non asperas figuras, sed palam contrarias causae plerique fecerunt. *Tyrannidis affectatae damnatus torqueatur, ut conscios indicet: accusator ejus optet, quod volet. Patrem qui damnavit optat, ne*
82 *is torqueatur: pater ei contradicit.* Nemo se tenuit agens pro patre, quin figuras in filium faceret, tanquam illum conscium in tormentis nominaturus. Quo quid stultius? Nam quum hoc judices intellexerint, aut non torquebitur, quum ideo torqueri velit: aut torto
83 non credetur. At credibile est, hoc eum velle. Fortasse: dissimulet ergo, ut efficiat. *Sed nobis* (declama-

toribus dico) *quid proderit hoc intellexisse, nisi dixerimus*? Ergo si vere ageretur, similiter consilium illud latens prodidissemus? Quid si neque utique verum est, et habere alias hic damnatus contradicendi causas potest, vel quod legem conservandam putet, vel quod nolit accusatori debere beneficium, vel (quod ego maxime sequerer) ut innocentem se in tormentis pertendat? Quare 84
ne illud quidem semper succurret sic dicentibus, *Patrocinium hoc voluit, qui controversiam finxit.* Fortasse enim noluit: sed esto, voluerit: continuone, si ille stulte cogitavit, nobis quoque stulte dicendum est? At ego in causis agendis frequenter non puto intuendum, quid litigator velit. Est et ille in hoc genere frequens error, 85
ut putent aliud quosdam dicere, aliud velle: praecipue quum in themate est, aliquem, ut sibi mori liceat, postulare: ut in illa controversia, *Qui aliquando fortiter fecerat, et alio bello petierat, ut militia vacaret ex lege, quod quinquagenarius esset, adversante filio ire in aciem coactus, deseruit. Filius, qui fortiter eodem proelio fecerat, incolumitatem ejus optat: contradicit pater. Non enim,* inquiunt, *mori vult, sed invidiam filio facere.* Equidem rideo, quod illi sic timent, tanquam ipsi mo- 86
rituri, et in consilium suos metus ferunt, obliti tot exemplorum circa voluntariam mortem, causarum quoque, quas habet factus ex viro forti desertor. Sed in 87
una controversia sequi contrarium supervacuum est. Ego in universum neque oratoris puto esse unquam praevaricari, neque litem intelligo, in qua pars utraque idem velit: neque tam stultum quemquam, qui, si vivere vult, mortem potius male petat, quam omnino non petat. Non tamen nego, esse controversias hujusmodi 88
figuratas: ut est illa, *Reus parricidii, quod fratrem occidisset, damnatum iri videbatur: pater pro testimonio dixit, eum se jubente fecisse: absolutum abdicat.* Nam neque in totum filio parcit, nec, quod priore judicio affirmavit, mutare palam potest, et ut non durat ultra poenam abdicationis, ita abdicat tamen: et alioqui figura in patre plus facit, quam licet, in filio minus. Ut 89
autem nemo contra id, quod vult, dicit, ita potest melius aliquid velle, quam dicit: quo modo ille *abdicatus, qui a patre, ut filium expositum et ab eo educatum solutis alimentis recipiat, postulat,* revocari fortasse maluit: non tamen, quod petit, non vult. Est latens et 90
illa significatio, qua, quum jus asperius petitur a judice, it tamen spes aliqua clementiae, non palam, ne pacisca-

mur, sed per quandam credibilem suspicionem; ut in multis controversiis, sed in hac quoque: *Raptor, nisi intra trigesimum diem et raptae patrem et suum exoraverit, pereat: qui exorato raptae patre suum non exorat,* 91 *agit cum eo dementiae.* Nam si promittat hic pater, lis tollitur: si nullam spem faciat, ut non demens, crudelis certe videatur, et a se judicem avertat. Latro igitur optime, *Occides ergo? si potero.* Remissius, et pro suo ingenio, pater Gallio, *Dura, anime, dura: here fortior* 92 *fuisti.* Confinia sunt his celebrata apud Graecos schemata, per quae res asperas mollius significant. Nam Themistocles suasisse existimatur Atheniensibus, ut *urbem apud deos deponerent*: quia durum erat dicere, *ut relinquerent.* Et, qui Victorias aureas in usum belli conflari volebat, ita declinavit, *victoriis utendum esse.* Totum autem allegoriae simile est, aliud dicere, aliud 93 intelligi velle. Quaesitum etiam est, quomodo *responderi* contra figuras oporteret. Et quidam semper ex diverso aperiendas putaverunt, sicut latentia vitia rescinduntur. Idque sane frequentissime faciendum est: aliter enim dilui objecta non possunt, utique quum quaestio in eo consistit, quod figurae petunt. At quum maledicta sunt tantum, et non intelligere interim bonae conscien- 94 tiae est. Atque etiam si fuerint crebriores figurae, quam ut dissimulari possint, postulandum est, nescio quid illud, quod adversarii obliquis sententiis significare voluerint, si fiducia sit, objiciant palam: aut certe non exigant, ut, quod ipsi non audent dicere, id judi- 95 ces non modo intelligant, sed etiam credant. Utilis etiam aliquando dissimulatio est, ut in eo, (nota enim fabula est) qui, quum esset contrà eum dictum, *Jura per patroni tui cineres*, paratum se esse respondit: et judex conditione usus est, clamante multum advocato, schemata de rerum natura tolli: ut protinus etiam praeceptum sit, ejusmodi figuris utendum temere non esse.

96 Tertium est genus, in quo sola melius dicendi petitur occasio: ideoque id Cicero non putat esse positum in contentione. Tale est illud, quo idem utitur in Clodium, *Quibus iste, qui omnia sacrificia nosset, facile ab* 97 *se deos placari posse arbitrabatur.* Ironia quoque in hoc genere materiae frequentissima est. Sed eruditissimum longe, si per aliam rem alia intelligetur: ut adversus tyrannum, qui sub pacto abolitionis dominationem deposuerat, agit competitor, *Mihi in te dicere non licet,* 98 *tu in me dic, et potes: Nuper te volui occidere.* Frequens

illud est, nec magnopere captandum, quod petitur a jurejurando: ut pro exheredato, *Ita mihi contingat herede filio mori.* Nam et in totum jurare, nisi ubi necesse est, gravi viro parum convenit: et est a Seneca dictum eleganter, *non patronorum hoc esse, sed testium.* Nec mentitur fidem, qui sententiolae gratia jurat: nisi si potest tam bene, quam Demosthenes, ut supra dixi. Levissimum autem longe genus ex verbo, etiamsi est 99
apud Ciceronem in Clodiam, *Praesertim quam omnes amicam omnium, potius quam cujusquam inimicam putaverunt.*

Comparationem equidem video figuram non esse, 100
quum sit interim probationis, interim etiam causae genus: et sit talis ejus forma, qualis est pro Murena, *Vigilas tu de nocte, ut tuis consultoribus respondeas: ille, ut, quo contendit, mature cum exercitu perveniat: te gallorum, illum buccinarum cantus exsuscitat,* et cetera. Nescio an orationis potius quam sententiae sit. 101
Id enim solum mutatur, quod non universa universis, sed singula singulis opponuntur. Et Celsus tamen, et non negligens auctor Visellius in hac eam parte posuerunt. Rutilius quidem Lupus in utroque genere, idque ἀντίθετον vocat.

Praeter illa vero, quae Cicero inter lumina posuit 102
sententiarum, multa alia et idem Rutilius, Gorgiam secutus, non illum Leontinum, sed alium sui temporis, cujus quatuor libros in unum suum transtulit, et Celsus, videlicet Rutilio accedens, posuerunt *schemata. Consummationem*, quam Graecus διαλλαγὴν vocat, quum 103
plura argumenta ad unum effectum deducuntur. *Consequens*, ille ἐπακολούθησιν, de quo nos in argumentis diximus. *Collectionem*, qui apud illum est συλλογισμός. *Minas*, idem κατάπληξιν. *Exhortationem*, παραινετικόν. Quorum nihil non rectum est, nisi quum aliquam ex 104
his, de quibus locuti sumus, figuram accipit. Praeter haec Celsus, *excludere, asseverare, detrectare, excitare judicem, proverbiis uti, et versibus, et joco, et invidia, et invocatione, intendere crimen*, quod est δεινωσις, *adulari, ignoscere, fastidire, admonere, satisfacere, precari, corripere*, figuras putat. *Partitionem* quoque, et *propo-* 105
sitionem, et *divisionem*, et *rerum duarum cognationem*, (quod est, ut idem valeant, quae videntur esse diversa, ut non is demum sit veneficus, qui vitam abstulit data potione, sed etiam qui mentem) quod est in parte finitionis. Rutilius, sive Gorgias, ἀναγκαῖον, ἀνάμνησιν, 106

ἀνθυποφορὰν, ἀντίδρησιν, παραύξησιν, προέκθεσιν, quod est dicere, quid fieri oportuerit, deinde quid factum sit: ἐναντιότητα, unde sint enthymemata κατ' αἰτίασιν
107 μετάληψιν etiam, quo statu Hermagoras utitur. Visellius, quanquam paucissimas faciat figuras, ἐνθύμημα tamen, quod *commentum* vocat, et, *rationem* appellans, ἐπιχείρημα inter eas habet. Quod quidem recipit quodammodo et Celsus: nam, *consequens* an epichirema sit, dubitat. Visellius adjicit et *sententiam*. Invenio, qui aggregent his διασκευὰς, ἀπαγορεύσεις, παραδιηγήσεις. Sed ut haec non sunt schemata: sic alia vel sint forsitan, ac nos fugerint, vel etiam nova fieri adhuc possint, ejusdem tamen naturae, cujus sunt ea, de quibus dictum est.

III. *Verborum* vero figurae et mutatae sunt semper, et, utcunque valuit consuetudo, mutantur. Itaque si antiquum sermonem nostro comparemus, paene jam, quicquid loquimur, figura est: ut, *hac re invidere*, non, ut omnes veteres, et Cicero praecipue, *hanc rem*: et *incumbere illi*, non *in illum*: et *plenum vino*, non *vini*: et *huic*, non *hunc aduluri*, jam dicitur, et mille alia; utinamque non pejora vincant.

8 Verum schemata λέξεως duorum sunt generum: alterum loquendi rationem vocant, alterum maxime collocatione exquisitum est. Quorum tametsi utrumque convenit orationi, tamen possis illud *grammaticum*, hoc *rhetoricum* magis dicere.

Prius fit iisdem generibus, quibus vitia. Esset enim orationis *schema* vitium, si non peteretur, sed
5 accideret. Verum auctoritate, vetustate, consuetudine plerumque defenditur, saepe etiam ratione quadam. Ideoque, quum sit a simplici rectoque loquendi genere deflexa, virtus est, si habet probabile aliquid, quod sequatur. Una tamen in re maxime utilis, ut quotidiani ac semper eodem modo formati sermonis fastidium le-
4 vet, et nos a vulgari dicendi genere defendat. Qua si quis parce, et, quum res poscet, utetur, velut asperso quodam condimento jucundior erit: at qui nimium affectaverit, ipsam illam gratiam varietatis amittet. Quanquam sunt quaedam figurae ita receptae, ut paene jam hoc ipsum nomen effugerint; quae etiamsi fuerint cre-
5 briores, consuetas aures minus ferient. Nam secretae, et extra vulgarem usum positae, ideoque magis nobiles, ut novitate excitant, ita copia satiant: nec se obvias

fuisse dicenti, sed conquisitas, et ex omnibus latebris extractas congestasque declarant. Fiunt ergo et circa 6
genus figurae in nominibus: nam et *oculis capti talpae*, et *timidi damae* dicuntur a Virgilio: sed subest ratio, quia sexus uterque altero significatur: tamque mares esse *talpas damas*que quam feminas, certum est: et in verbis, ut, *fabricatus est gladium*, et, *inimicum punitus est*. Quod mirum minus est, quod in natura verborum 7
est, et, quae facimus, patiendi modo saepe dicere; ut *arbitror*, *suspicor*: et contra faciendi, quae patimur; ut *vapulo*: ideoque frequens permutatio est, et pleraque utroque modo efferuntur, *luxuriatur*, *luxuriat*; *fluctuatur*, *fluctuat*; *assentior*, *assentio*. Est figura et in nu- 8
mero, vel quum singulari pluralis subjungitur, *Gladio pugnacissima gens Romani*; *gens* enim ex multis: vel ex diverso,

— — *Qui non risere parentes*,
Nec deus hunc mensa, *dea nec dignata cubili est*.

Ex illis enim, *qui* non risere, hic quem non dignata. In Satura, 9

— *Et nostrum istud vivere triste Aspexi*,

quum infinito verbo sit usus pro appellatione: *nostram* enim *vitam* vult intelligi. Utimur et verbo pro participio,

Magnum dat ferre talentum,

tanquam *ferendum*: et participio pro verbo, *Volo datum*. Interim etiam dubitari potest, cui vitio simile sit 10
schema, ut in hoc,

Virtus est vitium fugere: — —

aut enim partes orationis mutat, ex illo, *Virtus est fuga vitiorum*; aut casus, ex illo, *Virtutis est vitium fugere*: nulto tamen hoc utroque excitatius. Junguntur interim schemata, *Sthenelus sciens pugnae*: est enim, *scitus Sthenelus pugnandi*. Transferuntur et tempora, *Timar- 11
hides negat esse ei periculum a securi*, (praesens enim ro praeterito positum est) et status,

Hoc Ithacus velit:

t, ne morer, per omnia genera, per quae fit *soloecismus*. Haec quoque est, quam ἑτέρωσιν vocant: cui non 12
issimilis ἐξαλλαγὴ dicitur: ut apud Sallustium, *Neque res falsum me habuit*: et, *Duci probare*. Ex quibus ore praeter novitatem brevitas etiam peti solet. Unde ousque processum est, ut *non poeniturum*, pro non cturo poenitentiam: et *visuros*, ad videndum missos lem auctor dixerit. Quae ille quidem fecerit *schemata*; 13

an idem vocari possint, videndum, quia recepta sint. Nam receptis etiam vulgo auctore contenti sumus. Ut nunc evaluit *rebus agentibus*, quod Pollio in Labieno damnat: et, *contumeliam fecit*, quod a Cicerone repre-
14 hendi notum est: *affici* enim *contumelia* dicebant. Alia commendatio vetustatis, cujus amator unice Virgilius fuit,

Vel quum se pavidum contrà mea jurgia jactat:
Progeniem sed enim Trojano a sanguine duci
Audierat. — —

Quorum similia apud veteres tragicos comicosque sunt plurima. Illud et in consuetudine remansit, *Enimvero*.
15 His amplius apud eundem:

Nam quis te juvenum confidentissime: —

quo sermonis initium fit. Et,

Tam magis illa tremens, et tristibus effera flammis,
Quam magis effuso crudescunt sanguine pugnae.

Quod est versum ex illo, *Quam magis aerumna urget,*
16 *tam magis ad malefaciendum viget.* Pleni talibus antiqui: sicut initio Eunuchi Terentius, *Quid igitur faciam?* inquit. *Allusit tandem leno.* Catullus in Epithalamio,

— Dum innupta manet, dum cara suis est,

quum prius *dum* significet *quoad*, sequens *usque eo*.
17 Ex Graeco vero translata vel Sallustii plurima, quale est, *Vulgus amat fieri:* vel Horatii (nam is maxime probat hoc):

— Nec ciceris, nec longae invidit avenae.

vel Virgilii,

— Tyrrhenum navigat aequor.

18 Et jam vulgatum actis quoque, *Saucius pectus.* Ex eadem parte figurarum *additio* et *abjectio* est. Illaque prior videri potest supervacua, sed non sine gratia est:

Nam neque Parnasi vobis juga, nam neque Pindi.

Potest enim deesse alterum *nam*. Et apud Horatium illud,

— — Fabriciumque,
Hunc, et intonsis Curium capillis.

Et detractiones, quae in complexu sermonis, aut *vitium* habent, aut *figuram*, ut, *Accede ad ignem: jam calesces*
19 *plus satis. Plus* enim *quam satis* est. Nam de altera, quae *detractione*, pluribus adjiciendum est. Utimur vulgo et comparativis pro absolutis, ut si quis *infirmiorem* esse dicet: duo inter se comparativa committimus, *Si te, Catilina, comprehendi, si interfici jussero, credo, erit verendum mihi, ne non hoc potius omnes boni*

erius a me, quam quisquam crudelius factum esse dicat.
unt et illa non similia soloecismo quidem, sed tamen 20
numerum mutantia, quae et tropis assignari solent, ut
le uno pluraliter dicamus,
Sed nos immensum spatiis confecimus aequor:
it de pluribus singulariter,
Haud secus ac patriis acer Romanus in armis.
pecie diversa, sed genere eadem et haec sunt, 21
Neve tibi ad solem vergant vineta cadentem:
Ne mihi tum molles sub divo carpere somnos,
Neu dorso nemoris libeat jacuisse per herbas:
non enim nescio cui alii prius, nec postea sibi uni, sed
mnibus praecipit. Et de nobis loquimur tanquam de
liis, *Dicit Servius, Negat Tullius.* Et nostra persona 22
timur pro aliena, et alios pro aliis fingimus. Utrius-
ue rei exemplum pro Caecina. Pisonem, adversae par-
is advocatum, alloquens Cicero dicit, *Restituisse te*
ixti, Nego me ex edicto praetoris restitutum esse: ve-
um enim illud *restituisse* Aebutius dixit; Caecina, *nego*
e ex edicto praetoris restitutum esse: et ipsum *dixti,*
xcussa syllaba, figura in verbo. Illa quoque ex eodem 23
enere possunt videri: unum quod *interpositionem* vel
tterclusionem dicimus, Graeci παρένθεσιν vocant, dum
ontinuationi sermonis medius aliquis sensus intervenit,
go quum te, (mecum enim saepissime loquitur) patriae
eddidissem, (cui adjiciunt *hyperbaton*, quod inter tro-
os esse noluerunt): alterum, quod est ejus figurae sen- 24
ntiarum, quae ἀποστροφὴ dicitur, simile, sed non
nsum mutat, verum formam eloquendi:
— Decios, Marios, magnosque Camillos,
Scipiadas duros bello, et te, maxime Caesar.
cutius adhuc in Polydoro: 25
Fas omne abrumpit, Polydorum obtruncat, et auro
Vi potitur. Quid non mortalia pectora cogis
Auri sacra fames?
qui tam parva momenta nominibus discreverunt, με-
βασιν vocant, quam et aliter fieri putant:
Quid loquor? aut ubi sum?
onjunxit autem παρένθεσιν et ἀποστροφὴν Virgilius 26
lo loco,
Haud procul inde citae Metium in diversa quadrigae
Distulerant, (at tu dictis Albane maneres)
Raptabatque viri mendacis viscera Tullus.
aec *schemata*, aut his similia, quae erunt *per mutatio-* 27
m, adjectionem, detractionem, ordinem, et convertunt

in se auditorem, nec languere patiuntur subinde aliqua notabili figura excitatum: et habent quandam ex illa vitii similitudine gratiam, ut in cibis interim acor ipse jucundus est. Quod continget, si neque supra modum multae fuerint, nec ejusdem generis aut junctae, aut frequentes: quia satietatem, ut varietas earum, ita raritas effugit.

28 Illud est acrius genus, quod non tantum in ratione positum est loquendi, sed ipsis sensibus quum gratiam, tum etiam vires accommodat.

E quibus primum sit, quod fit *per adjectionem*. Plura sunt genera. Nam et verba geminantur, vel amplificandi gratia: ut, *Occidi, occidi, non Sp. Maelium*; alterum est enim, quod indicat, alterum, quod affirmat: vel miserandi, ut:

Ah Corydon, Corydon. —

29 Quae eadem figura nonnunquam per *ironiam* ad elevandum convertitur. Similis geminationis post aliquam interjectionem repetitio est, sed paullo etiam vehementior: *Bona, miserum me! (consumptis enim lacrimis tamen infixus animo haeret dolor) bona, inquam, Cn. Pompei, acerbissimae voci subjecta praeconis. Vivis, et vivis non*
30 *ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam.* Et ab iisdem verbis plura acriter et instanter incipiunt, *Nihilne te nocturnum praesidium palatii, nihil urbis vigiliae, nihil timor populi, nihil consensus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora vultusque moverunt?* et in iisdem desinunt, *Quis eos*
31 *postulavit? Appius, quis produxit? Appius.* Quanquam huc exemplum ad aliud quoque schema pertinet, cujus et initia inter se et fines iidem sunt, *quis* et *quis*, *Appius* et *Appius*. Quale est, *Qui sunt, qui foedera saepe ruperunt? Carthaginienses. Qui sunt, qui crudelissime bellum gesserunt? Carthaginienses. Qui sunt, qui Italiam deformarunt? Carthaginienses. Qui sunt, qui sibi ignosci*
32 *postulant? Carthaginienses.* Etiam in contrapositis vel comparativis solet respondere primorum verborum alterna repetitio, quod modo hujus esse loci potius dixi: *Vigilas tu de nocte, ut tuis consultoribus respondeas, ille, ut eo, quo intendit, mature cum exercitu perveniat. Te gallorum; illum buccinarum cantus exsuscitat. Tu actionem instituis; ille aciem instruit. Tu caves, ne con-*
33 *sultores tui; ille, ne urbes aut castra capiantur.* Sed hac gratia non fuit contentus orator, vertit in contrarium eandem figuram: *Ille tenet et scit, ut hostium copiae;*

, *ut aquae pluviae arceantur. Ille exercitatur in pro-*
gandis finibus, tu in regendis. Possunt media quo- 34
e respondere vel primis; ut,
Te nemus Anguitiae, vitrea te Fucinus unda:
l ultimis, *Haec navis onusta praeda Siciliensi, quum*
a quoque esset ex praeda. Nec quisquam dubitabit,
m fieri posse iteratis utrinque mediis. Respondent
imis et ultima, *Multi et graves dolores inventi paren-*
us, et propinquis multi. Est et illud repetendi genus, 35
od semel proposita iterat et dividit,
Iphitus et Pelias mecum, quorum Iphitus aevo
Jam gravior, Pelias et vulnere tardus Ulixi.
ἀνοδος dicitur Graece, nostri *regressionem* vocant.
ic solum in eodem sensu, sed etiam in diverso eadem 36
rba contra: *Principum dignitas erat paene par, non*
r fortasse eorum, qui sequebantur. Interim variatur
ibus haec et generibus iteratio, *Magnus est labor*
endi, magna res est: et apud Rutilium longa περιό-
ς; sed haec initia sententiarum sunt, *Pater hic tuus?*
trem nunc appellas? patri tu filius es? Fit casibus 37
do hoc schema, quod πολύπτωτον vocant. Constat
aliis etiam modis, ut pro Cluentio, *Quod autem tem-*
veneni dandi? illo die? in illa frequentia? Per quem
ro datum? unde sumptum? quae porro interceptio po-
i? cur non de integro autem datum? Hanc rerum 38
ajunctam diversitatem Caecilius μεταβολὴν vocat: qua-
est pro Cluentio locus in Oppianicum, *Illum tabulas*
blicas Larini censorias corrupisse, decuriones universi
licaverunt: cum illo nemo rationem, nemo rem ullam
ıtrahebat; nemo illum ex tam multis cognatis et affini-
tutorem unquam liberis suis scripsit, et deinceps
inc multa. Ut haec in unum congeruntur, ita contra 39
dispersa sunt, quae a Cicerone *dissipata* dici puto,
Hic segetes, illic veniunt felicius uvae,
Arborei fetus alibi,
deinceps. Illa vero apud Ciceronem mira figurarum 40
ıtura deprehenditur, in qua et primo verbo longo
ıt intervallo redditum est ultimum, et media primis,
mediis ultima congruunt: *Vestrum jam hic factum de-*
henditur, Patres conscripti, non meum: ac pulcherri-
m quidem factum: verum, ut dixi, non meum, sed
trum. Hanc frequentiorem repetitionem πλοκὴν vo- 41
ıt, quae fit ex permixtis figuris, ut supra dixi, ut-
se habet epistola ad Brutum, *Ego quum in gratiam*
lierim cum Appio Claudio, et redierim per Cn. Pom-

42 *pejum, et ego ergo quum redierim.* Et in iisdem sententiis crebrioribus mutata declinationibus iteratio verborum: ut apud Persium,

— — *Usque adeone*
Scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter?

Et apud Ciceronem, *Neque enim poterat indicio et iis*
43 *damnatis, qui indicabantur.* Sed sensus quoque to quemadmodum coeperunt, desinent: *Venit ex Asia, l ipsum quam bonum? Trib. pleb. venit ex Asia.* In e dem tamen periodo et verbum ultimum primo referu tertium jam sermone adjectum est; *Verumtamen ve* Interim sententia quidem repetitur, sed eodem verb rum ordine, *Quid Cleomenes facere potuit? Non e possum quemquam insimulare falso. Quid, inquam, Cl*
44 *menes magnopere facere potuit?* Prioris sententiae v bum ultimum, ac sequentis primum frequenter est ide quo quidem schemate utuntur poëtae saepius,

Pierides, vos haec facietis maxima Gallo,
Gallo, cujus amor tantum mihi crescit in horas.

Sed ne oratores quidem raro: *Hic tamen vivit: vi*
45 *imo vero etiam in senatum venit.* Aliquando, sicut geminatione verborum diximus, initia quoque et clau sae sententiarum aliis, sed non alio tendentibus verb inter se consonant. Initia hoc modo, *Dediderim per lis omnibus, obtulerim insidiis, objecerim invidiae.* Re sus clausulae: ibidem statim; *Vos enim statuistis, i sententiam dixistis, vos judicastis.* Hoc alii συνωνυμ alii *disjunctionem* vocant, utrumque (etiamsi est div sum) recte. Nam est nominum idem significantium paratio. Congregantur quoque verba idem significan *Quae quum ita sint, Catilina, perge quo coepisti: e*
46 *dere aliquando ex urbe; patent portae: proficiscere.* in eundem alio libro, *Abiit, excessit, erupit, ev* Hoc Caecilio πλεονασμὸς videtur, id est, abundans per necessitatem oratio: sicut illa, *Vidi oculos ante meos.* In illo enim *vidi* inest *ipse.* Verum id, ut a quoque loco dixi, quum supervacua oneratur adjecti vitium est: quum auget manifestam sententiam, si hic, virtus. *Vidi, ipse, ante oculos,* totidem sunt
47 fectus. Cur tamen haec proprie nomine tali nota non video. Nam et geminatio, et repetitio, et qual cunque adjectio, πλεονασμὸς videri potest. Nec ver modo, sed sensus quoque idem facientes, acervantes *Perturbatio istum mentis, et quaedam scelerum of caligo, et ardentes Furiarum faces excitarunt.*

Congeruntur et *diversa: Mulier, tyranni saeva cru-* 48
litas, patris amor, ira praeceps, temeritas, dementia.
apud Ovidium,

Sed grave Nereidum numen, sed corniger Ammon,
Sed quae visceribus veniebat bellua ponti,
Exsaturanda meis. — —

veni, qui et hoc πλοκὴν vocaret: *Quaero ab inimicis,* 49
itne haec investigata, comperta, patefacta, sublata,
leta, exstincta per me? cui non assentior, quum sint
lius figurae et mixtae quoque, et idem et diversum
gnificantia, quod et ipsum διαλλαγὴν vocant. *Inuesti-*
ta, comperta, patefacta, aliud ostendunt; *sublata, de-*
a, exstincta, sunt inter se similia, sed non etiam
ioribus. Et hoc autem exemplum, et superius, aliam 50
oque efficiunt figuram, quae, quia conjunctionibus
ret, *dissolutio* vocatur; apta, quum quid instantius
cimus: nam et singula inculcantur, et quasi plura
nt. Ideoque utimur hac figura non in singulis modo
rbis, sed sententiis etiam: ut Cicero dicit contra con-
nem Metelli, *Qui indicabantur, eos vocari, custodiri,*
senatum adduci jussi; in senatu sunt positi, et totus
c locus. Hoc genus βραχυλογίαν vocant, quae potest
se *copulata dissolutio.* Contrarium id est schema, quod
njunctionibus abundat. Illud ἀσύνδετον, hoc πολυσύν- 51
τον, dicitur. Hoc est vel iisdem saepius repetitis; ut,

— — Tectumque, laremque,
Armaque, Amyclaeumque canem, Cressamque pharetram:

l diversis, *Arma virumque, — — Multum ille et ter-* 52
, *— — Multa quoque.* Adverbia quoque et prono- 53
na variantur, *Hic illum vidi juvenem, — — Bis senos*
nostra dies, — — Hic mihi responsum primus dedit
petenti. Sed utrumque *coacervatio,* et tantum juncta
t dissoluta. Omnibus scriptores sua nomina dederunt, 54
l varia, et ut cuique fingenti placuit. Fons quidem
us, quia acriora facit et instantiora, quae dicimus,
vim quandam prae se ferentia, velut saepius erum-
ntis affectus.

Gradatio, quae dicitur κλῖμαξ, apertiorem habet
em, et magis affectatam, ideoque esse rarior debet.
autem ipsa quoque adjectionis; repetit enim, quae 55
ta sunt: et, priusquam ad aliud descendat, in prio-
us resistit. Ejus exemplum ex Graeco notissimo trans-
atur, *Non enim dixi quidem, sed non scripsi: nec*
psi quidem, sed non obii legationem: nec obii quidem,
non persuasi Thebanis. Sit tamen tradita et Latina: 56

Africano virtutem industria, virtus gloriam, gloria aemulos comparavit. Et Calvi, *Non ergo magis pecuniarum repetundarum, quam majestatis, neque majestatis magis quam Plautiae legis, neque Plautiae legis magis, quam ambitus, neque ambitus magis, quam omnium legum judicia perierunt.* 57 Invenitur apud poëtas quoque, ut apud Homerum de sceptro, quod a Jove ad Agamemnonem usque deducit: et apud nostrum etiam tragicum,

Jove propagatus est, ut perhibent, Tantalus,
Ex Tantalo ortus Pelops, ex Pelope autem satus
Atreus, qui nostrum porro propagat genus.

58 At quae *per detractionem* fiunt figurae, brevitatis novitatisque maxime gratiam petunt: quarum una ea, quam libro proximo in figuras ex συνεκδοχῇ distuli, quum subtractum verbum aliquod satis ex ceteris intelligitur: ut Caelius in Antonium, *Stupere gaudio Graecus.* Simul enim auditur, *coepit.* Cicero ad Brutum, *Sermo nullus scilicet, nisi de te: quid enim potius? Tu Flavius,* Cras, *inquit,* tabellarii, *et ego ibidem has inde* 59 *coenam exaravi.* Cui similia sunt illa, meo quidem judicio, in quibus verba decenter pudoris gratia subtrahuntur,

Novimus et qui te, transversa tuentibus hircis,
Et quo, sed faciles Nymphae risere, sacello.

60 Hanc quidam *aposiopesin* putant, frustra. Nam, ubi quid taceat, incertum est, aut certe longiore sermone explicandum: hic unum verbum, et manifestum quid desideratur: quae si *aposiopesis* est, nihil non, in quo 61 deest aliquid, idem appellabitur. Ego ne illud quidem *aposiopesin* semper voco, in quo res quaecunque requiritur intelligenda, ut ea, quae in epistolis Ciceronis *Data Lupercalibus, quo die Antonius Caesari*: non erat obticuit aut lusit, quia nihil hic aliud intelligi potest 62 quam hoc, *diadema imposuit.* Altera est *per detractionem* figura, de qua modo dictum, cui conjunctiones detrahuntur. Tertia, quae dicitur συνεζευγμένον, in qua unum ad verbum plures sententiae referuntur, quarum unaquaeque desideraret illud, si sola poneretur. Id accidit aut praeposito verbo, ad quod reliqua respicias: *Vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amens* aut illato, quo plura cluduntur: *Neque enim is es, cui similia, ut te aut pudor unquam a turpitudine, aut metus* 63 *a periculo, aut ratio a furore revocaverit.* Medium quoque potest esse, quod et prioribus et sequentibus sociat. Jungit autem et diversos sexus, ut quum mare

ninamque *filios* dicimus: et singularia pluralibus
iscet. Sed haec adeo sunt vulgaria, ut sibi artem 64
urarum asserere non possint. Illud plane figura est,
a diversa sermonis forma conjungitur,

— — *Sociis tunc, arma capessant,*
Edico, et dira bellum cum gente gerendum.

iamvis enim pars *bello* posterior participio insistat,
rique convenit illud *edico*. Non utique detractionis
atia factam conjunctionem *συνοικείωσιν* vocant, quae
as res diversas colligat: *Tam deest avaro, quod ha-*
t, quam quod non habet. Huic diversam volunt esse 65
stinctionem, cui dant nomen *παραδιαστολήν*, qua si-
lia discernuntur: *Quum te pro astuto sapientem appel-*
, pro confidente fortem, pro illiberali diligentem.
iod totum pendet ex finitione, ideoque, an figura sit,
bito. Cui contraria est ea, quae ex vicinia transit
diversa ut similia, — — *Brevis esse laboro, Obscu-*
fio, et quae sequuntur.

Tertium est genus figurarum, quod aut similitudine 66
qua vocum, aut paribus, aut contrariis convertit in
aures, et excitat. Hinc est *παρονομασία*, quae dici-
r *annominatio*. Ea non uno modo fieri solet, sed ex
inia quadam praedicti nominis ducta, casibus decli-
tur: ut Domitius Afer pro Cloantilla, *Mulier omnium*
um imperita, in omnibus rebus infelix. Et quum 67
bo idem verbum plus significanter subjungitur,
ando homo, hostis homo. Quibus exemplis sum in
id usus: sed in uno facilis est geminatio. *Παρονο-*
μία ei contrarium est, quod eodem verbo quasi fal-
a arguitur, *Quae lex privatis hominibus esse lex non*
ebatur. Cui confinis est *ἀνταναάκλασις*, ejusdem verbi 68
traria significatio. Quum Proculejus quereretur de
), quod is mortem suam *exspectaret*, et ille dixisset,
vero non exspectare: Imo, inquit, *rogo exspectes.*
a ex eodem, sed ex diverso, vicinum accipitur, quum
blicio afficiendum dicas, quem *supplicatione* dignum
caris. Aliter quoque voces aut eaedem diversa in 69
ificatione ponuntur, aut productione tantum vel
eptione mutatae: quod etiam in jocis frigidum, equi-
tradi inter praecepta miror: eorumque exempla
ndi potius, quam imitandi gratia, pono. *Amari ju-* 70
lum est, si curetur, ne quid insit amari. Avium dul-
ad avium ducit: et apud Ovidium ludentem,

Cur ego non dicam, Furia, te furiam?

71 Cornificius hanc *traductionem* vocat, videlicet alteri intellectus ad alterum. Sed elegantius, quod est po tum in distinguenda rei proprietate: *Hanc reipublic pestem paullisper reprimi, non in perpetuum compri posse.* Et quae praepositionibus in contrarium mutantu *Non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse vide tur.* Melius atque acrius, quod quum figura jucundu est, tum etiam sensu valet, *Emit morte immortalitate*
72 illa leviora, *Non Pisonum, sed pistorum*; et, *Ex orat arator.* Pessimum vero, *Ne patres conscripti videant circumscripti*; *Raro evenit, sed vehementer venit.* S contingit, ut aliquis sensus vehemens et acer venus tem aliquam, non eodem ex verbo non dissonam, acc
73 piat. Et cur me prohibeat pudor uti domestico exempl Pater meus contra eum, qui se legationi immoriturum dixerat, deinde vix paucis diebus insumptis, re infec redierat, *Non exigo, ut immoriaris legationi, immori* Nam et valet sensus ipse, et in verbis tantum dista bus jucunde consonat vox, praesertim non captata, s velut oblata: quum altero suo sit usus, alterum ab a
74 versario acceperit. Magnae veteribus curae fuit, g tiam dicendi e paribus contrariis acquirere. Gorg in hoc immodicus, copiosus, aetate prima utique, l crates fuit. Delectatus est his etiam M. Tullius, ver et modum adhibuit non ingratae (nisi copia redund voluptati, et rem, alioqui levem, sententiarum pond implevit. Nam per se frigida et inanis affectatio, qu in acres incidit sensus, innata videtur esse, non a cessita.

75 *Similium* fere quadruplex ratio est. Nam est p mum, quoties verbum verbo simile, aut non dissim valde quaeritur: ut,

— — *Puppesque tuae, pubesque tuorum*;

et, *Sic in hac calamitosa fama, quasi in aliqua perni sissima flamma*; et, *Non enim tam spes laudanda, q res est.* Aut certe par est extremis syllabis conson
76 *Non verbis, sed armis.* Et hoc quoque, quoties in s tentias acres incidit, pulchrum est: *Quantum possis, eo semper experire, ut prosis.* Hoc est πάρισον, ut p risque placuit. Cleosteleus πάρισον existimat, quod
77 e membris non dissimilibus. Secundum, ut clausula militer cadat, vel iisdem in ultimam partem coll ὁμοιοτέλευτον, similem duarum sententiarum vel rium finem: *Non modo ad salutem ejus exstinguend sed etiam gloriam per tales viros infringendam.* Ex qu

fere fiunt, non tamen ut semper ultimis consonent, quae τρίκωλα dicunt: *Vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia.* Sed in quaternas quoque ac plures haec ratio ire sententias potest. Fit etiam singulis verbis: *Hecuba, hoc dolet, pudet, piget*; et, *Abiit, excessit, erupit, evasit.* Tertium est, quod in eosdem casus ca- 78
dit, ὁμοιόπτωτον dicitur. Sed neque, quod finem habet similem, est ὁμοιόπτωτον· et utique in eundem venit finem ὁμοιοτέλευτον: quia ὁμοιόπτωτον est tantum casu simile, etiamsi dissimilia sint, quae declinentur: nec tantum in fine deprehenditur, sed respondet vel primis inter se, vel mediis, vel extremis: vel etiam permutatis his, ut media primis, et summa mediis accommodentur, et quocunque modo accommodari potest. Neque 79
enim semper paribus syllabis constat: ut est apud Afrum, *Amisso nuper infelicis aulae, si non praesidio inter pericula, tamen solatio inter adversa.* Ejus fere videntur optima, in quibus initia sententiarum et fines consentiunt: ut hic, *praesidio, solatio.* Et ut paene similia sint verbis, et paribus cadant, et eodem modo desinant. Etiam ut sint (quod est quartum) membris 80
aequalibus, quod ἰσόκωλον dicitur: *Si, quantum in agro locisque desertis audacia potest, tantum in foro atque judiciis impudentia valeret*; ἰσόκωλον est, et ὁμοιόπτωτον habet. *Non minus nunc in causa cederet Aulus Caecina Sexti Aebutii impudentiae, quam tum in vi facienda cessit audaciae*; ἰσόκωλον, ὁμοιόπτωτον, ὁμοιοτέλευτον. Accedit et ex illa figura gratia, qua nomina dixi mutatis casibus repeti, *Non minus cederet, quam cessit.* Adhuc ὁμοιοτέλευτον et παρονομασία est, *Neminem alteri posse dare in matrimonium, nisi penes quem sit patrimonium.*

Contrapositum autem, vel, ut quidam vocant, *con-* 81
tentio (ἀντίθετον dicitur) non uno fit modo. Nam et, singula singulis opponuntur: ut in eo, quod modo dixi, *Vicit pudorem libido, timorem audacia*; et bina binis: *Non nostri ingenii, vestri auxilii est*; et sententiae sententiis: *Dominetur in concionibus, jaceat in judiciis.* Cui commodissime subjungitur et ea species, quam 82
distinctionem diximus: *Odit populus Romanus privatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit*; et, quae sunt, simili casu, dissimili sententia, in ultimo locata: ut, *Quod in tempore mali fuit, nihil obsit, quin, quod in causa boni fuit, prosit.* Nec semper contrapositum 83
subjungitur; ut in hoc, *Est igitur, judices, non scripta, sed nata lex*: verum, sicut Cicero dicit, de singulis

rebus propositis refertur ad singula: ut in eo, quod sequitur, *Quam non didicimus, accepimus, legimus, verum ex natura ipsa arripuimus, hausimus, expressimus.*
84 Nec semper, quod adversum est, contraponitur: quale est apud Rutilium, *Nobis primis dii immortales fruges dederunt: nos, quod soli accepimus, in omnes terras*
85 *distribuimus.* Fit etiam assumpta illa figura, qua verba declinata repetuntur, quod ἀντιμεταβολὴ dicitur: *Non, ut edam, vivo; sed, ut vivam, edo.* Et quod apud Ciceronem conversum ita est, ut, quum mutationem casus habeat, etiam similiter desinat: *Ut et sine invidia culpa*
86 *plectatur, et sine culpa invidia ponatur.* Quod et eodem cluditur verbo: ut quod dicit de Roscio, *Etenim, quum artifex ejusmodi sit, ut solus dignus videatur esse, qui scenam introëat: tum vir ejusmodi sit, ut solus videatur dignus, qui eo non accedat.* Est et in nominibus ex diverso collocatis sua gratia: *Si Consul Antonius, Brutus hostis; si conservator reipublicae Brutus, hostis Antonius.*
87 Olim plura de figuris, quam necesse erat: et adhuc erit, qui putet esse figuram, *Incredibile est, quod dico, sed verum;* ἀνθυποφορὰν vocant; et, *Aliquis hoc semel tulit, ego bis, ego ter,* διέξοδον; et, *Longius evectus*
88 *sum, sed redeo ad porpositum,* ἄφοδον. Quaedam verborum figurae paullum figuris sententiarum declinantur, ut *dubitatio.* Nam quum est in re, priori parti assignanda est; quum in verbo, sequenti: *Sive me malitiam, sive stultitiam dicere oportet.* Item correctionis eadem ratio est. Nam quod illic dubitat, hic emendat.
89 Etiam in personae fictione accidere quidam idem putaverunt, ut in verbis esset haec figura: *Crudelitatis mater est avaritia*; et apud Sallustium in Ciceronem, *O Romule Arpinas*: quale est et apud Menandrum, *Oedipus Thriasius.* Haec omnia copiosius sunt exsecuti, qui non ut partem operis transcurrerunt, sed proprie libros huic operi dedicaverunt, sicut Caecilius, Dionysius, Rutilius, Cornificius, Visellius, aliique non pauci: sed
90 non minor erit eorum, qui vivunt, gloria. Ut fateor autem, verborum quoque figuras posse plures reperiri a quibusdam, ita iis, quae ab auctoribus claris traduntur, meliores, non assentior. Nam in primis M. Tullius multas in tertio de oratore libro posuit, quas in oratore, postea scripto, transeundo videtur ipse damnasse: quarum pars est, quae sententiarum potius, quam verborum sit, ut *imminutio, improvisum, imago, sibi ipsi responsio, digressio, permissio, contrarium* (hoc enim

puto, quod dicitur ἐναντιότης), *sumpta ex adverso probatio.* Quaedam omnino non sunt figurae, sicut *ordo,* 91
dinumeratio, circumscriptio: sive hoc nomine significatur comprehensa breviter sententia, sive finitio. Nam et hoc Cornificius atque Rutilius schema λέξεως putant. Verborum autem *concinna transgressio,* id est *hyperbaton,* quod Caecilius quoque putat *schema,* a nobis est inter tropos posita. Et *mutatio,* etsi ea est, quam Ru- 92
tilius ἀλλοίωσιν vocat, dissimilitudinem ostendit hominum, rerum, factorum; quae si latius fiat, figura non est; si angustius, in ἀντίθετον cadet: si vero haec appellatio significat ὑπαλλαγὴν, satis de ea dictum est. Quod vero schema est, *ad propositum subjecta ratio?* 93
Utrum, quod Rutilius αἰτιολογίαν vocat? nam de illo dubitari possit, an *schema* sit distributis subjecta ratio, quod apud eundem primo loco positum est. *Προσαπό-* 94
δοσιν dicit, quae ut maxime servetur, sane in pluribus propositis: quia aut singulis statim ratio subjiciatur; ut est apud C. Antonium, *Sed neque accusatorem eum metuo, qui sum innocens: neque competitorem vereor, qui sum Antonius: neque consulem spero, qui est Cicero;* aut positis duobus vel tribus, eodem ordine singulis 95
continua reddatur: quale apud Brutum de dictatura Cn. Pompeji, *Praestat enim nemini imperare, quam alicui servire: sine illo enim vivere honeste licet, cum hoc vivendi nulla conditio est.* Sed et uni rei multiplex ratio 96
subjungitur: ut apud Virgilium,

Sive inde occultas vires, et pabula terrae
Pinguia concipiunt, sive illis omne per ignem
Excoquitur vitium — — et totus locus,
Seu plures calor ille vias,
Seu durat magis. — —

Relationem quid accipi velit, non liquet mihi. Nam si 97
ὑπαλλαγὴν, aut ἐπάνοδον, aut ἀντιμεταβολὴν dicit, de omnibus locuti sumus. Sed quicquid id est, neque hoc, neque superiora in oratore repetit. Sola est in eo libro posita pariter inter figuras verborum *exclamatio,* quam sententiae potius puto: affectus enim est; et ceteris omnibus consentio. Adjicit his Caecilius περίφρασιν, de qua dixi. Cornificius *interrogationem, ratiocinationem,* 98
subjectionem, transitionem, occultationem: praeterea *sententiam, membrum, articulum, interpretationem, conclusionem.* Quorum priora alterius generis sunt schemata; sequentia schemata omnino non sunt. Item Rutilius 99
praeter ea, quae apud alios quoque sunt, παρομολογίαν,

ἐναγκαῖον, ἠθοποιΐαν, δικαιολογίαν, πρόληψιν, χαρακτηρισμὸν, βραχυλογίαν, παρασιώπησιν, παῤῥησίαν· de quibus idem dico. Nam eos quidem auctores, qui nullum prope finem fecerunt exquirendis nominibus, praeteribo: qui etiam, quae sunt argumentorum, figuris ascripserunt.

100 Ego illud de iis etiam, quae vere sunt, adjiciam breviter, sicut ornent orationem opportune positae, ita ineptissimas esse, quum immodice petantur. Sunt, qui neglecto rerum pondere, et viribus sententiarum, si vel inania verba in hos modos depravarunt, summos se judicent artifices, ideoque non desinant eas nectere: quas sine substantia sectari tam est ridiculum, quam quaerere
101 habitum gestumque sine corpore. Sed ne eae quidem, quae recte fiunt, densandae sunt nimis. Nam et vultus mutatio, oculorumque conjectus, multum in actu valet: sed si quis ducere os exquisitis modis, et frontis ac luminum inconstantia trepidare non desinat, rideatur. Et orator habet rectam quandam velut faciem: quae ut stupere immobili rigore non debebit, ita saepius in ea,
102 quam natura dedit, specie continenda est. Sciendum vero in primis, quid quisque in orando postulet *locus*, quid *persona*, quid *tempus*. Major enim pars harum figurarum posita est in delectatione. Ubi vero atrocitate, invidia, miseratione pugnandum est, quis ferat contrapositis, et pariter cadentibus, et consimilibus irascentem, flentem, rogantem? quum in his rebus cura verborum deroget affectibus fidem: et ubicunque ars ostentatur, veritas abesse videatur.

IV. De *compositione* non equidem post M. Tullium scribere auderem, (cui nescio an nulla pars operis hujus sit magis elaborata) nisi et ejusdem aetatis homines, scriptis ad ipsum etiam literis, reprehendere id collocandi genus ausi fuissent, et post eum plures multa ad
2 eandem rem pertinentia memoriae tradidissent. Itaque accedam in plerisque Ciceroni, atque in iis ero, quae indubitata sunt, brevior: in quibusdam paullum fortasse dissentiam. Nam etiam quum judicium meum ostendero, suum tamen legentibus relinquam.

3 Neque ignoro quosdam esse, qui curam omnem *compositionis* excludant, atque illum horridum sermonem, ut forte fluxerit, modo magis *naturalem*, modo etiam magis *virilem* esse contendant. Qui si id demum *naturale* esse dicunt, quod a natura primum ortum est,

et quale ante cultum fuit, tota haec ars oran-
di subvertitur. Neque enim locuti sunt ad hanc regulam et 4
diligentiam primi homines, nec prooemiis *praeparare*,
docere expositione, argumentis *probare*, affectibus *com-*
movere scierunt. Ergo his omnibus, non sola compo-
sitione caruerunt: quorum si fieri nihil melius licebat,
ne domibus quidem casas, aut vestibus pellium tegmina,
aut urbibus montes ac silvas mutari oportuit. Quae 5
porro ars statim fuit? quid non cultu nitescit? cur vi-
tes coërcemus manu? cur eas fodimus? rubos arvis ex-
cidimus? terra et hos generat; mansuefacimus animalia?
indomita nascuntur. Verum id est maxime naturale,
quod fieri natura optime patitur. Fortius vero quod 6
incompositum potest esse, quam vinctum, et bene collo-
catum? Neque si parvi pedes vim detrahunt rebus, ut
Sotadeorum et *Galliamborum*, et quorundam in oratione
simili paene licentia lascivientium, compositionis est
judicandum. Ceterum quanto vehementior fluminum 7
cursus est prono alveo, ac nullas moras objiciente,
quam inter obstantia saxa fractis aquis ac reluctantibus;
tanto, quae connexa est, et totis viribus fluit, fragosa
atque interrupta melior oratio. Cur ergo vires ipsas
specie solvi putent, quando res nec ulla sine arte satis
valeat, et comitetur semper artem decor? An non eam, 8
quae emissa optime est, hastam speciosissime contortam
ferri videmus? et arcu dirigentium tela, quo certior
manus, hoc est habitus ipse formosior? Jam in certa-
mine armorum, atque in omni palaestra, quid satis recte
cavetur ac petitur, cui non artifex motus, et certi quae-
dam pedes assint? Quare mihi compositione velut amen- 9
tis quibusdam nervisve intendi et concitari sententiae
videntur. Ideo eruditissimo cuique persuasum est, va-
lere eam quam plurimum, non ad delectationem modo,
sed ad motum quoque animorum. Primum, quia nihil 10
intrare potest in affectus, quod in aure, velut quodam
vestibulo, statim offendit. Deinde, quod natura duci-
mur ad modos. Neque enim aliter eveniret, ut illis
quoque organorum soni, quanquam verba non expri-
munt, in alios tamen atque alios motus ducerent audi-
torem. In certaminibus sacris non eadem ratione con- 11
citant animos ac remittunt; non eosdem modos adhi-
bent, quum bellicum est canendum, et quum posito genu
supplicandum est: nec idem signorum concentus est
provedentis ad praelium exercitu, idem receptui carmen.
Pythagoreis certe moris fuit, ut, quum evigilassent, ani- 12

mos ad lyram excitare, quo essent ad agendum erectiores: et, quum somnum peterent, ad eandem prius lenire mentes, ut, si quid fuisset turbidiorum cogitationum, componerent. 13 Quodsi numeris ac modis inest quaedam tacita vis, in oratione est vehementissima: quantumque interest, sensus idem quibus verbis efferatur, tantum, verba eadem qua compositione vel in textu jungantur, vel in fine claudantur. Nam quaedam et sententiis parva, et elocutione modica, virtus haec sola commendat. 14 Denique quod cuique visum erit vehementer, dulciter, speciose dictum, solvat et turbet: abierit omnis vis, jucunditas, decor. Solvit quaedam sua in oratore Cicero, *Neque me divitiae movent, quibus omnes Africanos et Laelios multi venalicii mercatoresque superarunt*; et insequentes deinceps periodos: quas si ad illum modum turbes, velut fracta aut transversa 15 tela projeceris. Idem corrigit, quae a Graccho composita durius putat. Illum decet: nos hac sumus probatione contenti, quod in scribendo quae se nobis solutiora obtulerunt, componimus. Quid enim attinet eorum exempla quaerere, quae sibi quisque experiri potest? illud notasse satis habeo, quo pulchriora et sensu et elocutione dissolveris, hoc orationem magis deformem fore: quia negligentia collocationis ipsa ver16 borum luce deprehenditur. Itaque ut confiteor paene ultimam oratoribus artem *compositionis*, quae perfecta sit, contigisse: ita illis quoque priscis habitam inter curas, in quantum adhuc profecerant, puto. Neque enim mihi, quamlibet magnus auctor, Cicero persuaserit, Lysiam, Herodotum, Thucydidem, parum studiosos 17 ejus fuisse. Genus fortasse sint secuti non idem, quod Demosthenes, aut Plato; quanquam et ii ipsi inter se dissimiles fuerunt. Nam neque illud in Lysia dicendi textum tenue atque rarum laetioribus numeris corrumpendum erat. Perdidisset enim gratiam, quae in eo maxima est, simplicis atque inaffectati coloris: perdidisset fidem quoque. Nam scribebat aliis, non ipse dicebat, ut oportuerit esse illa rudibus et incompositis si18 milia: quod ipsum *compositio* est. Et historiae (quae currere debet ac ferri) minus convenissent insistentes clausulae, et debita actionibus respiratio, et cludendi inchoandique sententias ratio. In concionibus quidem etiam similiter cadentia quaedam, et contraposita deprehendas. In Herodoto vero quum omnia (ut ego quidem sentio) leniter fluunt, tum ipsa διάλεκτος habet

eam jucunditatem, ut latentes etiam numeros complexa videatur. Sed de propositorum diversitate post paullum. 19
Nunc, quae prius iis, qui recte componere volent, discenda sint.

Est igitur ante omnia *oratio* alia *vincta* atque *contexta*, *soluta* alia, qualis in sermone et epistolis: nisi quum aliquid supra naturam suam tractant, ut *de philosophia*, *de republica*, similibus. Quod non eo dico, 20
quia non illud quoque solutum habeat suos quosdam, et forsitan difficiliores etiam pedes: neque enim aut hiare semper vocalibus, aut destitui temporibus volunt sermo atque epistola: sed non fluunt, nec cohaerent, nec verba verbis trahunt; ut potius laxiora in his vincula, quam nulla sint. Nonnunquam in causis quoque 21
minoribus decet eadem simplicitas, quae non nullis, sed aliis utitur numeris, dissimulatque eos, et tantum communit occultius.

At illa *connexa* series tres habet formas: *Incisa*, 22
quae κόμματα dicuntur, *Membra*, quae κῶλα, περίοδον, quae est vel *ambitus*, vel *circumductum*, vel *continuatio*, vel *conclusio*. In omni porro compositione tria sunt genera necessaria, *ordo*, *junctura*, *numerus*.

Primum igitur *de ordine*. Ejus observatio in verbis 23
est singulis et contextis. Singula sunt, quae ἀσύνδετα diximus. In his cavendum, ne decrescat oratio, et fortiori subjungatur aliquid infirmius, ut *sacrilego fur*, aut *latroni petulans*. Augeri enim debent sententiae, et insurgere: ut optime Cicero, *Tu*, inquit, *istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate.* Aliud enim majus alio supervenit. At si coepisset a toto corpore, non bene ad latera faucesque descenderet. Est et alius naturalis ordo, ut *viros ac feminas*, *diem ac noctem*, *ortum et occasum* dicas potius, quam retrorsum.
Quaedam ordine permutato fiunt supervacua: ut *fra-* 24
tres gemini. Nam si praecesserint *gemini*, *fratres* addere non est necesse. Illa nimia quorundam fuit observatio, ut *vocabula verbis*, *verba* rursus *adverbiis*, *nomina appositis* et *pronominibus* essent priora. Nam fit contra quoque frequenter non indecore. Nec non et 25
illud nimiae superstitionis, uti quaeque sint tempore, ea facere etiam ordine priora: non quin frequenter sit hoc melius, sed quia interim plus valent ante gesta, deoque levioribus superponenda sunt. Verbo sensum 26
eludere, multo, si compositio patiatur, optimum est. In verbis enim sermonis vis. Sed si id asperum erit,

cedet haec ratio numeris, ut fit apud summos Graecos Latinosque oratores frequentissime. Sine dubio enim omne, quod non cludet, *hyperbaton* est: ipsum hoc inter tropos vel figuras, quae sunt virtutis, receptum est.
27 Non enim ad pedes verba dimensa sunt: ideoque ex loco transferuntur in locum, ut jungantur, quo congruunt maxime: sicut in structura saxorum rudium etiam ipsa enormitas invenit, cui applicari, et in quo possit insistere. Felicissimus tamen sermo est, cui et rectus ordo, et apta junctura, et cum his numerus op-
28 portune cadens contigit. Quaedam vero transgressiones et longae sunt nimis, ut superioribus diximus libris, et interim etiam compositione vitiosae, quae in hoc ipsum petuntur, ut exsultent atque lasciviant: quales illae Maecenatis, *Sole et aurora rubent plurima. Inter sacra movit aqua fraxinos. Ne exsequias quidem unus inter miserrimos viderem meas.* Quod inter haec pessimum
29 est, quia in re tristi ludit compositio. Saepe tamen est vehemens aliquis sensus in verbo: quod si in media parte sententiae latet, transire intentionem et obscurari circumjacentibus solet; in clausula positum assignatur auditori, et infigitur: quale illud est Ciceronis, *Ut tibi necesse esset in conspectu populi Romani vomere postridie.*
30 Transfer hoc ultimum, minus valebit. Nam totius ductus hic est quasi mucro, ut per se foedae vomendi necessitati, jam nihil ultra exspectantibus, hanc quoque adjiceret deformitatem, ut cibus teneri non posset
31 *postridie.* Solebat Afer Domitius trajicere in clausulas verba tantum asperandae compositionis gratia, et maxime in prooemiis: ut pro Cloantilla, *Gratias agam continuo.* Et pro Laelia, *Eis utrisque apud te judicem periclitatur Laelia.* Adeo refugit teneram delicatamque modulandi voluptatem, ut currentibus per se numeris,
32 quod eos inhiberet, objiceret. Amphiboliam quoque fieri vitiosa locatione verborum, nemo est, qui nesciat. Haec arbitror, ut in brevi, de ordine fuisse dicenda: qui si vitiosus est, licet et vincta sit, et apte cadens oratio, tamen merito incomposita dicatur.

Junctura sequitur. Est in *verbis*, *incisis*, *membris*, *periodis*. Omnia namque ista et virtutes et vitia in complexu habent.

33 Atque ut ordinem sequar, primum sunt quae imperitis quoque ad reprehensionem notabilia videntur, id est, quae, commissis inter se verbis duobus, ex ultima prioris, ac prima sequentis syllaba, deforme aliquod

nomen efficiunt. Tum vocalium concursus: qui quum
ccidit, hiat, et intersistit, et quasi laborat oratio.
essime longae, quae easdem inter se literas commit-
unt, sonabunt. Praecipuus tamen erit hiatus earum,
uae cavo aut patulo maxime ore efferuntur. *E*, pla- 34
ior litera est, *I*, angustior est: ideoque obscurius in
is vitium. Minus peccabit, qui longis breves subjiciet,
t adhuc, qui praeponet longae brevem. Minima est
n duabus brevibus offensio. Atque quum aliae subjun-
untur aliis, perinde asperiores erunt, prout oris ha-
itu simili aut diverso pronunciabuntur. Non tamen 35
d, ut crimen ingens, expavescendum est; ac nescio
egligentia in hoc, an sollicitudo sit pejor. Inhibeat
nim necesse est hic metus impetum dicendi, et a po-
oribus avertat. Quare ut negligentiae est pars hoc
ati, ita humilitatis, ubique perhorrescere, nimiosque
on immerito in hac cura putant omnes Isocratem se-
utos, praecipueque Theopompum. At Demosthenes et 36
icero modice respexerunt ad hanc partem. Nam et
ëuntes literae, quae *συναλοιφαὶ* dicuntur, etiam lenio-
m faciunt orationem, quam si omnia verba suo fine
udantur; et nonnunquam hiulca etiam decent, faciunt-
ue ampliora quaedam: ut, *Pulchra oratione acta omnino*
ctare. Tum longae per se, et velut opimae syllabae
iquid etiam medii temporis inter vocales, quasi inter-
statur, assumunt. Qua de re utar Ciceronis potissi- 37
um verbis, *Habet*, inquit, *ille tanquam hiatus et con-*
rsus vocalium molle quiddam, et quod indicet non in-
atam negligentiam de re hominis magis, quam de ver-
s, laborantis.

Ceterum consonantes quoque, earumque praecipue,
tae sunt asperiores, in commissura verborum rixan-
r, et *S* ultima cum *X* proxima, quarum tristior etiam,
binae collidantur, stridor est: ut, *Ars studiorum*
uae fuit causa et Servio (ut dixi) subtrahendae *S* li- 38
rae, quoties ultima esset, aliaque consonante suscipe-
tur: quod reprehendit Lauranius, Messalla defendit,
m neque Lucilium putant uti eadem ultima, quum
cit, *Serenus fuit*, et *dignus locoque*, et Cicero in Ora-
re plures antiquorum tradit sic locutos. Inde *bellige-* 39
re, *po' meridiem*: et illa Censorii Catonis, *Diee hanc*,
que *M* litera in *E* mollita. Quae in veteribus libris
perta mutare imperiti solent: et, dum librariorum
sectari volunt inscientiam, suam confitentur. Atqui 40
dem illa litera, quoties ultima est et vocalem verbi

sequentis ita contingit, ut in eam transire possit, etiamsi scribitur, tamen parum exprimitur: ut, *Multum ille*, et, *Quantum erat*: adeo ut paene cujusdam novae literae sonum reddat. Neque enim eximitur, sed obscuratur, et tantum aliqua inter duas vocales velut nota est, ne
41 ipsae coëant. Videndum etiam, ne syllabae verbi prioris ultimae sint primae sequentis. Id ne quis praecipi miretur, Ciceroni in epistolis excidit, *Res mihi invisae visae sunt, Brute.* Et in carmine,

O fortunatam natam me Consule Romam.

42 Etiam monosyllaba, si plura sunt, male continuabuntur: quia necesse est, compositio multis clausulis concisa subsultet. Ideoque etiam brevium verborum ac nominum vitanda continuatio, et ex diverso quoque longorum: afferunt enim quandam dicendi tarditatem. Illa quoque vitia sunt ejusdem loci, si cadentia similiter et similiter desinentia, et eodem modo declinata, jungan-
43 tur. Ne verba quidem verbis, aut nomina nominibus, similiaque his continuari decet: quum virtutes etiam ipsae taedium pariant, nisi gratia varietatis adjutae.

44 *Membrorum incisorum*que junctura non ea modo est observanda, quae verborum, quanquam et in his extrema ac prima *coëunt*: sed plurimum refert *compositionis*, quae quibus anteponas. Nam et *vomens frusta esculentis, gremium suum et totum tribunal implevit*: et contra (nam frequentius utar iisdem diversarum quoque rerum exemplis, quo sint magis familiaria) *Saxa atque solitudines voci respondent, bestiae saepe immanes cantu flectuntur, atque consistunt.* Magis insurgebat, si verteretur: nam plus est, *saxa*, quam *bestias commoveri*. vicit tamen compositionis decor.

45 Sed transeamus ad *numeros*. Omnis *structura* ac *dimensio* et *copulatio vocum* constat aut numeris (numeros ῥυθμοὺς accipi volo) aut μέτροις, id est dimensione quadam.

Quod etiamsi constat utrumque pedibus, habet ta-
46 men non simplicem differentiam. Nam *rhythmi*, id est numeri, spatio temporum constant: *metra* etiam ordine. ideoque alterum esse quantitatis videtur, alterum qualitatis. Ῥυθμὸς est aut par, ut *dactylus*: unam enim
47 syllabam parem brevibus habet. Est quidem vis eadem et aliis pedibus, sed nomen illud tenet (*longam* esse duorum temporum, *brevem* unius, etiam pueri sciunt: aut sescuplex, ut *paeon*: quum sit ex longa et tribus brevibus: quique ei contrarius, ex tribus brevibus et

onga, vel alio quoquo modo ut tempora tria ad duo
elata sescuplum faciant: aut duplex, ut *iambus* (nam
st ex brevi et longa) quique est ei contrarius. Sunt 48
i et metrici pedes: sed hoc interest, quod *rhythmo*
ndifferens est, *dactylus*ne ille priores habeat breves,
a sequentes. Tempus enim solum metitur, ut a sub-
atione ad positionem idem spatii sit. Proinde alia di-
nensio est versuum: pro *dactylo* poni non poterit *ana-*
aestus aut *spondeus:* nec *paeon* eadem ratione brevibus
ncipiet ac desinet. Neque solum alium pro alio pedem 49
netrorum ratio non recipit, sed ne dactylum quidem,
ut forte spondeum alterum pro altero. Itaque si quin-
ue continuos dactylos, ut fit in illo,

Panditur interea domus omnipotentis olympi,

onfundas, solveris versum. Sunt et illa discrimina, 50
uod *rhythmis* libera spatia, *metris* finita sunt; et his
ertae clausulae, illi, quomodo coeperant, currunt us-
ne ad *μεταβολὴν,* id est transitum in aliud genus
hythmi: et quod *metrum* in verbis modo, *rhythmus*
tiam in corporis motu est. Inania quoque tempora 51
hythmi facilius accipient, quanquam haec et in metris
ccidunt. Major tamen illic licentia est, ubi tempora
tiam animo metiuntur, et pedum et digitorum ictu in-
ervalla signant, quibusdam notis, atque aestimant, quot
reves illud spatium habeat: inde *τετράσημοι, πεντάση-*
οι, deinceps longiores fiunt percussiones. Nam *σημεῖον*
empus est unum. In compositione orationis certior, 52
t magis omnibus aperta servari debet dimensio. Est
itur in pedibus.

Et metrici quidem pedes adeo reperiuntur in ora-
ione, ut in ea frequenter non sentientibus nobis omnium
enerum excidant versus; et contra nihil, quod prosa
criptum, non redigi possit in quaedam versiculorum
enera vel in membra. Sed in adeo molestos incidi- 53
us grammaticos, quam fuerunt, qui Lyricorum quae-
am carmina in varias mensuras coëgerunt. At Cicero
requentissime dicit, totum hoc constare *numeris*, ideo-
ne reprehenditur a quibusdam, tanquam orationem ad
hythmos alliget. Nam sunt numeri *rhythmi*, ut et ipse 54
onstituit, et secuti eum Virgilius, quum dicit,

— — *Numeros memini, si verba tenerem:*

t Horatius,

— — *Numerisque fertur Lege solutis.*

nvadunt ergo hanc inter ceteras vocem, *Neque enim* 55
emosthenis fulmina tantopere vibratura dicit, *nisi nu-*

meris contorta ferrentur. In quo si hoc sentit, *rhythmis contorta*, dissentio. Nam *rhythmi*, ut dixi, neque finem habent certum, nec ullam in contextu varietatem, sed qua coeperunt sublatione ac positione, ad finem usque decurrunt: oratio non descendet ad strepitum digitorum.
56 Idque Cicero optime videt, ac testatur frequenter, se, quod numerosum sit, quaerere: ut magis non ἄῤῥυθμον, quod esset inscitum atque agreste, quam ἔνρυθμον, quod poëticum est, esse compositionem velit; sicut etiam quos palaestritas esse nolumus, tamen esse nolumus eos, qui dicuntur ἀπάλαιστοι.
57 Verum ea, quae efficitur e pedibus, aequa conclusio, nomen aliquod desiderat. Quid sit igitur potius, quam *numerus*, et oratorius numerus, ut enthymema rhetoricus syllogismus? Ego certe, ne in calumniam cadam, qua me M. quidem Tullius caruit, posco hoc mihi, ut, quum pro composito dixero *numerum*, et ubi-
58 cunque jam dixi, *oratorium* dicere intelligar. Collocatio autem verba jam probata, et electa, et velut assignata sibi debet connectere: nam vel dure inter se commissa potiora sunt inutilibus. Tamen et eligere quaedam, dum ex iis, quae idem significent, atque idem valeant, permiserim: et adjicere, dum non otiosa: et detrahere, dum non necessaria: sed et figuris mutare et casus et numeros, quorum varietas, frequenter gratia compositionis ascita, etiam suo nomine solet esse
59 jucunda. Etiam ubi aliud ratio, aliud consuetudo poscet, utrum volet, summat compositio, *Vitavisse* vel *vitasse*. *Deprendere* vel *deprehendere*. Coitus etiam syllabarum non negabo, et quicquid sententiis aut eloquentiae noc-
60 nocebit. Praecipuum tamen in hoc opus est, scire quod quoque loco verborum maxime quadret. Atque is optime componet, qui hoc solum componendi gratia facit. Ratio vero pedum in oratione est multo, quam in versu, difficilior: primum, quod *versus* paucis continetur, *oratio* longiores habet saepe circuitus; deinde quod *versus* semper similis sibi est, et una ratione decurrit, *orationis* compositio nisi varia est, et offendit similitudine,
61 et affectatione deprehenditur. Et in omni quidem corpore, totoque (ut ita dixerim) tractu, numerus insertus est. Neque enim loqui possumus, nisi e syllabis brevibus ac longis, ex quibus pedes fiunt.

Magis tamen et desideratur in clausulis, et appareret: primum, quia sensus omnis habet suum finem, poscitque naturale intervallum, quo a sequentis initio

ividatur: deinde, quod aures, continuam vocem secu-
ie, ductaeque velut prono decurrentis orationis flu-
ine, tum magis judicant, quum ille impetus stetit, et
ituendi tempus dedit. Non igitur durum sit neque 62
ruptum, quo animi velut respirant ac reficiuntur.
aec est sedes orationis, hoc auditor exspectat, hic laus
nnis declamat. Proximam clausulis diligentiam postu-
nt initia: nam et in haec intentus auditor est. Sed 63
rum facilior ratio est. Non enim cohaerent, sed ita
aecedentibus serviunt, ut exordium sumant cum clau-
la qualibet. Sit tamen composita ipsa; gratiam per-
t, si ad eam rupta via venerimus. Quo fit, ut, quum
emosthenis severa videatur compositio, *πρῶτον μὲν, ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοῖς θεοῖς εὔχομαι πᾶσι καὶ πάσαις*
illa (quae ab uno, quod sciam, Bruto minus proba-
r, ceteris placet) *κἂν μήπω βάλλῃ, μηδὲ τοξεύῃ*
iceronem carpant in his, *Familiaris coeperat esse bal-* 64
atori, et, *Non nimium dura archipiratae.* Nam *bal-*
atori et *archipiratae* idem finis est, qui *πᾶσι καὶ πάσαις*, et qui *μηδὲ τοξεύῃ* sed priora sunt severiora.
t in eo quoque nonnihil, quod hic singulis verbis 65
ni pedes continentur, quod etiam in carminibus est
rmolle: nec solum ubi quinae syllabae nectuntur, ut
his, *Fortissima Tyndaridarum:* sed etiam ubi qua-
rnae, quum versus cluditur *Apennino*, et *armamentis*,
Orione. Quare hoc quoque vitandum est, ne plu- 66
um syllabarum his verbis utamur in fine.

Mediis quoque non ea modo cura sit, ut inter se
haereant, sed ne pigra, ne longa sint: ne, quod
nc maxime vitium est, brevium contextu resultent,
sonum reddant paene puerilium crepitaculorum.
am ut initia clausulaeque plurimum momenti habent, 67
oties incipit sensus, aut desinit: sic in mediis quoque
nt quidam conatus, qui leviter insistunt; ut curren-
m pes, etiamsi non moratur, tamen vestigium facit.
que non modo membra atque incisa bene incipere
que cludi decet, sed etiam in iis, quae non dubie
ntexta sunt, nec respiratione utuntur, illi vel occulti
adus. Quis enim dubitet, unum sensum in hoc et 68
um spiritum esse, *Animadverti, judices, omnem accu-*
toris orationem in duas divisam esse partes? tamen et
o prima verba, et tria proxima, et deinceps duo rur-
s, ac tria, suos quasi numeros habent, spiritum susti-
ntes, sicut apud *rhythmicos* aestimantur. Hae parti- 69
lae prout sunt *graves*, *acres*, *lentae*, *celeres*, *remissae*,

exsultantes; proinde id, quod ex illis conficitur, aut *severum*, aut *luxuriosum*, aut *quadratum*, aut *solutum*
70 erit. Quaedam etiam clausulae sunt claudae atque pendentes, si relinquantur: sed sequentibus suscipi ac sustineri solent; eoque facto, vitium, quod erat in fine, continuatio emendat. *Non vult populus Romanus obsoletis criminibus accusari Verrem*, durum, si desinas: sed quum est continuatum iis, quae sequuntur, quanquam natura ipsa divisa sint, *Nova postulat, inaudita desiderat:*
71 salvus est cursus. *Ut adeas, tantum dabis*: male cluderet: nam et trimetri versus pars ultima est. Excipit, *Ut cibum vestitumque introferre liceat, tantum* praeceps adhuc, firmatur ac sustinetur ultimo, *Nemo recusabat.*

72 Versum in oratione fieri, multo foedissimum est totum; sed etiam in parte, deforme: utique si pars posterior in clausula deprehendatur, aut rursus prior in ingressu. Nam quod est contra, saepe etiam decet, quia et cludit interim optime prima pars versus, duo intra paucas syllabas, praecipue senarii atque octonarii.
73 *In Africa fuisse*, initium senarii est et primum pes. Quin. Ligario caput cludit: *Esse videatur*, jam nimis frequens, octonarium inchoat: talia sunt Demosthenis: *πᾶσι καὶ πάσαις· καὶ πᾶσιν ὑμῖν· ὅσην εὔνοιαν*, et totus
74 paene principium; et ultima versuum initio convenit orationis: *Etsi vereor, judices*, et *Animadverti, judices*. Sed initia initiis non conveniunt. T. Livius hexametro exordio coepit, *Facturusne operae pretium sim.* Nam ita edidit, estque melius, quam quo modo emendatur.
75 Nec clausulae clausulis: ut Cicero, *Quo me vertam nescio*; qui trimetri finis est. Trimetrum et promiscue dicere liceat: sex enim pedes, tres percussiones habent. Pejus cludit finis hexametri: ut Brutus in epistolis, *Neque illi malunt habere tutores aut defensores, quanquam*
76 *sciunt placuisse Catoni.* Illi minus sunt notabiles, quia hoc genus sermoni proximum est. Itaque et versus fere excidunt, quos Brutus ipso componendi ductus studio saepissime facit, non raro Asinius, sed etiam Cicero nonnunquam, ut in principio statim orationis in Lucium Pisonem, *Pro dii immortales, quis hic illuxit*
77 *dies?* Non minore autem cura vitandum est, quicquid ἔνρυθμον· quale est apud Sallustium, *Falso queritur de natura sua.* Quamvis enim vincta sit, tamen soluta videri debet oratio. Atqui Plato, diligentissimus compositionis, in Timaeo, prima statim parte, vitare ista non

)tuit. Nam et initium hexametri statim invenias, et 78
nacreontion protinus colon efficias, et si velis trime-
on, et quod duobus pedibus et parte, *πενθημιμερὲς* a
raecis dicitur: et haec omnia in tribus verbis; ut Thu-
ydidis *ὑπὲρ ἥμισυ Κᾶρες ἐφάνησαν*, ex mollissimo rhyth-
iorum genere excidat.

Sed quia orationem omnem constare pedibus dixi, 79
liqua de his quoque: quorum nomina quoniam varia
raduntur, constituendum est, quo quemque appellemus.
t quidem Ciceronem sequar, (nam is eminentissimos
raecorum est secutus) excepto quod pes mihi tres syl-
abas non videtur excedere: quanquam ille *paeone*
ochmioque, quorum prior in quatuor, secundus in quin-
ue excurrit, utatur. Nec tamen ipse dissimulat, qui- 80
usdam *numeros* videri, non *pedes*. Neque immerito:
uicquid enim supra tres syllabas, id est ex pluribus
edibus. Ergo quum constent quatuor pedes binis, octo
ernis: *spondeum* longis duabus; *pyrrhichium*, quem alii
ariambum vocant, brevibus; *iambum* brevi longaque;
uic contrarium e longa et brevi, *choreum*, non ut alii
rochaeum, nominemus. Ex his vero, qui ternas sylla- 81
as habent, *dactylum* longa duabusque brevibus; huic
emporibus parem, sed retroactum, appellari constat
napaeston. Media inter longas brevis faciet *amphima-*
rum: sed frequentius ejus nomen est *creticus*. Longa 82
nter breves, *amphibrachys*; duabus longis brevem se-
uentibus, *bacchius*; totidem longis brevem praecedentibus, *palimbacchius* erit. Tres breves *trochaeum*, quem
ibrachyn dici volunt, qui choreo *trochaei* nomen im-
ɔnunt; totidem longae *molosson* efficiunt. Horum pe- 83
am nullus non in orationem venit, sed quo quique
nt temporibus pleniores, longisque syllabis magis sta-
les, hoc graviorem faciunt orationem, breves celerem
mobilem. Utrumque locis utile. Nam et illud, ubi
us est velocitate, tardum et segne, et hoc, ubi pon-
s exigitur, praeceps ac resultans, merito damnetur.
t in hoc quoque aliquid fortasse momenti, quod et 84
gis longiores, et brevibus sunt breviores syllabae:
, quamvis neque plus duobus temporibus, neque uno
nus habere videantur (ideoque in metris omnes breves
gaeque inter se obsessae sunt pares), lateat tamen
cio quid, quod supersit, aut desit. Nam versuum
ɔpria conditio est, ideoque in his quaedam etiam
mmunes. Veritas vero, quia patitur aeque brevem 85
vel longam vocalem, quum est sola, quam quum

eam consonantes una pluresve praecedunt: certe in dimensione pedum syllaba, quae est brevis, insequente vel brevi alia, quae tamen duas primas consonantes habeat, fit longa: ut,

Agrestem tenui musam meditaris avena.

86 *A* brevis, *gre* brevis, faciet tamen longam priorem. Dat igitur illi aliquid ex suo tempore: quo modo, nisi habet plus, quam quae brevissima, qualis ipsa esset detractis consonantibus? Nunc unum tempus accommodat priori, et unum accipit a sequente, ita duae naturā breves, positione sunt temporum quatuor.

87 Miror autem in hac opinione doctissimos homines fuisse, ut alios pedes ita eligerent, aliosque damnarent, quasi ullus esset, quem non sit necesse in oratione deprehendi. Licet igitur *paeona* sequatur Ephorus, inventum a Thrasymacho, probatum ab Aristotele, *dactylumque,*

88 ut temperatiores brevibus ac longis; fugiat *spondeum* et *trochaeum*, alterius tarditate, alterius celeritate damnata; *herous*, qui est idem *dactylus*, Aristoteli amplior, *iambus* humanior videatur; *trochaeum* ut nimis currentem damnet, eique *cordacis* nomen imponat, eademque dicant Theodectes ac Theophrastus, simili

89 post eos Halicarnasseus Dionysius: irrumpent etiam ac invitos, nec semper illis *heroo*, aut *paeone* suo, quem quia versum raro facit, maxime laudant, uti licebit. Ut sint tamen aliis alii crebriores, non *verba* facient, quae neque augeri, nec minui, nec sicuti modulatione produci aut corripi possint; sed *transmutatio* et *collocatio.*

90 Plerique enim ex commissuris eorum vel divisione fiunt pedes: quo fit, ut iisdem verbis alii atque alii versus fiant: ut memini quendam non ignobilem poëtam ita lusisse,

Astra tenet coelum, mare classes, area messem.

Hic retrorsum sit *sotadeus.* Itemque *sotadeo* adjungo retro trimetros:

Caput exseruit mobile pinus repetita.

91 Miscendi ergo sunt, curandumque, ut sint plures, qui placent, et circumfusi bonis deteriores lateant. Nec vero in literis syllabisque natura mutatur, sed refert quae cum quaque optime coëat. Plurimum igitur auctoritatis, ut dixi, et ponderis habent *longae*, celeritatis *breves*: quae, si miscentur quibusdam longis, currunt

92 si continuantur, exsultant. *Acres*, quae ex brevibus ad longas insurgunt; *leniores*, quae a longis in breves descendunt

ıcendunt. Optime incipitur a longis, recte aliquando a
ɔrevibus; ut, *Novum crimen*: lenius, ut, *Animadverti,*
udices: sed pro Cluentio recte etiam, quod initium ejus
partitioni simile est, quae celeritate gaudet. Clausula 93
quoque e longis firmissima est: sed cludent etiam bre-
ves, quamvis habeatur indifferens ultima. Neque enim
ego ignoro, in fine pro longa accipi brevem, quod vi-
detur aliquid vacanti tempori ex eo, quod insequitur,
accedere: aures tamen consulens meas, intelligo multum
referre, verene longa sit, quae cludit, an pro longa.
Neque enim tam plenum est, *Dicere incipientem timere*:
quam illud, *Ausus est confiteri.* Atqui si nihil refert, 94
brevis an longa sit ultima, idem pes erit; verum nescio
quo modo sedebit hoc, illud subsistet. Quo moti qui-
dam, longae ultimae tria tempora dederunt, ut illud
tempus, quod brevis ex longa accipit, huic quoque ac-
cederet. Nec solum refert, quis claudat, sed quis ante-
cedat. Retrorsum autem neque plus tribus, (iique si 95
non ternas syllabas habebunt, repetendi erunt: absit
tamen poëtica observatio) neque minus duobus: alioqui
pes erit, non *numerus.* Potest tamen vel unus esse *di-*
choreus, si unus est, qui constat e duobus choreis.
Itemque *paeon*, qui est ex choreo et pyrrhichio, quem 96
aptum initiis putant; vel contra, qui est e tribus brevi-
bus et longa, cui clausulam assignant: de quibus fere
duobus scriptores hujus artis loquuntur; alii omnes,
quotcunque sint temporum, quae ad rationem perti-
neant, *paeonas* appellant. Est et *dochmius*, qui fit ex 97
bacchio et *iambo*, vel *iambo* et *cretico*, stabilis in clau-
sulis, et severus. *Spondeus* quoque, quo plurimum est
Demosthenes usus, moram semper per se habet. Optime
praecedet eum *creticus*, ut in hoc, *De qua ego nihil*
dicam, nisi depellendi criminis causa. Illud est, quod
supra dixi, multum referre, unone verbo sint duo pe-
des comprehensi, an uterque liber. Sic enim fit forte,
Criminis causa: molle, *Archipiratae*: mollius, si tri-
brachys praecedat, *facilitates, temeritates.* Est enim 98
quoddam in ipsa divisione verborum latens tempus, ut
in pentametri medio spondeo, qui nisi alterius verbi
fine, alterius initio constat, versum non efficit. Potest,
tiamsi minus bene, praeponi anapaestus, *Muliere non*
olum nobili, verum etiam nota. Tum anapaestus et creti- 99
us, iambus quoque, qui est in utroque, sed illis mi-
or: praecedet enim tres longas brevis: Et spondeus
ambo recte praeponitur, *Iisdem in armis fui.* Tum

spondeus et bacchius: sic enim fiet ultimus dochmius,
100 *In armis iisdem fui.* Ex iis, quae supra probavi, appa-
ret, molosson quoque clausulae convenire, dum habeat
ex quocunque pede ante se brevem. *Illud scimus, ubi-*
101 *cunque sunt, esse pro nobis.* Minus gravis erit spon-
deus, praecedente pyrrhichio: ut, *Judicii Juniani:* et
adhuc pejus priore paeone: ut, *Brute, dubitavi:* nisi
potius hoc esse volumus dactylum et bacchium. Duo
spondei non fere jungi patiuntur: quae in versu quoque
notabilis clausula est, nisi quum id fieri potest ex tri-
bus quasi membris: *Cur de perfugis nostris copias com-*
102 *parat is contra nos?* una syllaba, duabus, una. Ne
dactylus quidem spondeo bene praeponitur, quia finem
versus damnamus in fine orationis. Bacchius et claudit,
et sibi jungitur, *Venenum timeres:* vel choreum, et
spondeum ante amat: ut *Venenum timeres.* Contrarius
quoque qui est, cludet, nisi si ultimam longam esse vo-
lumus: optimeque habebit ante se molosson, *Civis Roma-*
nus sum; aut bacchium, *Quod hic potest, nos possemus.*
103 Sed verius erit claudere choreum praecedente spondeo.
Nam hic potius est numerus, *Nos possemus:* et, *Roma-*
nus sum. Claudet et dichoreus, id est pes sibi ipse
jungetur, quo Asiani sunt usi plurimum: cujus exem-
plum Cicero ponit, *Patris dictum sapiens temeritas filii*
104 *comprobavit.* Accipiet ante se choreus et pyrrhichium:
Omnes prope cives virtute, gloria, dignitate superabat.
Cludet et dactylus, nisi eum observatio ultimae creti-
cum facit: ut, *Muliercula nixus in litore.* Habebit ante
bene creticum et iambum, spondeum male, pejus cho-
105 reum. Cludit amphimacrus, *Q. Ligarium in Africa*
fuisse; si non eum malumus esse bacchium. Non opti-
mus est trochaeus, si ultima est brevis; quod certe sit
necesse est; alioqui quomodo claudet, qui placet pleris-
que, dichoreus? Illa observatione ex trochaeo fit ana-
106 paestus. Idem trochaeus praecedente longa fit paeon:
quale est, *Si potero*; et, *Dixit hoc Cicero, Obstat invi-*
dia. Sed hunc initiis dederunt. Cludet et pyrrhichius
choreo praecedente: nam sic paeon est. Sed omnes il-
qui in breves excidunt, minus erunt stabiles: nec alibi
fere satis apti, quam ubi cursus orationis exigitur, et
107 clausulis non intersistitur. Creticus et initiis optimus:
Quod precatus a diis immortalibus sum: et clausulis, *In*
conspectu populi Romani vomere postridie. Apparet vero
quam bene eum praecedant, vel anapaestus, vel ille,
qui videtur fini aptior, paeon. Sicut et se ipse sequitur.

Servare quam plurimos. Sic melius, quam choreo praecedente, *Non turpe duceret?* si ultima brevis pro longa sit. Sed fingamus sic, *Non turpe duceres.* Sed hic est 108
illud inane, quod dixi. Paullulum enim morae damus inter ultimum ac proximum verbum, et *turpe* illud intervallo quodam producimus: alioqui sit exsultantissimum, et trimetri finis, *Quis non turpe duceret?* Sicut illud, *Ore excipere liceret*, si jungas, lascivi carminis est: sed interpunctis quibusdam et tribus quasi initiis, fit plenum auctoritatis. Nec ego, quum praecedentes pedes 109
posui, legem dedi, ne alii essent: sed quid fere accideret, quod in praesentia videretur optimum, ostendi. Et quidem optime est sibi junctus anapaestus, ut qui sit pentametri finis, vel rhythmus qui nomen ab eo traxit: *Nam ubi libido dominatur, innocentiae leve praesidium est*; nam synaloephe facit, ut duae ultimae syllabae pro una sonent. Melior fiet praecedente spondeo vel bacchio: 110
at si mutes idem, *leve innocentiae praesidium est.* Non me capit (ut a magnis viris dissentiam) paeon, qui est ex tribus brevibus et longa. Nam est et ipse una plus brevi anapaestos, *facilitas* et *agilitas.* Quod quid ita placuerit iis, non video, nisi quod illum fere probaverint, quibus loquendi magis, quam orandi studium fuit. Nam et ante se brevibus gaudet pyrrhichio vel choreo, 111
nea facilitas, nostra facilitas: ac praecedente spondeo tamen plane finis est trimetri, quum sit per se quoque. Si contrarius principiis merito laudatur: nam et primam stabilem, et tres celeres habet. Tamen hoc quoque meliores alios puto.

Totus vero hic locus non ideo tractatur a nobis, 112
ut oratio, quae ferri debet ac fluere, dimetiendis pedibus ac perpendendis syllabis consenescat. Nam id quum miseri, tum in minimis occupati est. Neque enim, qui 113
se totum in hac cura consumpserit, potioribus vacabit: si quidem relicto rerum pondere ac nitore contempto, *tesserulas* (ut ait Lucilius) struet, et *vermiculate* inter se *lexis* committet. Nonne ergo refrigeretur sic calor, ut impetus pereat, ut equorum cursum delicati minutis passibus frangunt? Quasi numeri non fuerint in com- 114
positione deprehensi: sicut poëma nemo dubitaverit imperito quodam initio fusum, et aurium mensura, et similiter decurrentium spatiorum observatione esse generatum, mox in eo repertos pedes. Satis igitur in hoc nos componet multa scribendi exercitatio, ut ex tempore etiam similia fundamus. Neque vero tam sint in- 115

tuendi pedes, quam universa comprehensio: ut versum facientes totum illum decursum, non sex vel quinque partes, ex quibus constat versus, aspiciunt. Ante enim carmen ortum est, quam observatio carminis. Ideoque illud

— *Fauni vatesque canebant.*

116 Ergo quem in poëmate locum habet *versificatio*, eum in oratione *compositio*.

Optime autem de illa judicant aures, quae plena sentiunt, et parum expleta desiderant, et fragosis offenduntur, et levibus mulcentur, et contortis excitantur, et stabilia probant, clauda deprehendunt, redundantia ac nimia fastidiunt. Ideoque docti rationem componendi
117 intelligunt, etiam indocti voluptatem. Quaedam vero tradi arte non possunt. Mutandus est casus, si durius is, quo coeperamus, feratur. Num, in quem transeamus ex quo, praecipi potest? Figura laboranti compositioni variata saepe succurrit. Quae, quum orationis, tum etiam sententiae? Num praescriptum ejus rei ullum est? Occasionibus utendum, et cum re praesenti delibe-
118 randum. Enimvero spatia ipsa, quae in hac quidem parte plurimum valent, quod possunt, nisi aurium, habere judicium? Cur alia paucioribus verbis satis plena, vel nimium, alia pluribus brevia et abscisa sunt? Cur in circumductionibus, etiam quum sensus finitus est,
119 aliquid tamen loci vacare videatur? *Neminem vestrum ignorare arbitror, judices, hunc per hosce dies sermonem vulgi, atque hanc opinionem populi Romani fuisse.* Cur *hosce* potius, quam *hos?* Neque enim erat asperum. Rationem fortasse non reddam, sentiam esse melius. Cur non satis sit, *sermonem vulgi fuisse*? Compositio enim patiebatur. Ignorabo; sed ut audio hoc, animus
120 accipit plenum sine hac geminatione non esse. Ad sensum igitur referenda sunt. Nequeas satis forte, quid severum, quid jucundum sit, intelligere: facias quidem natura duce melius, quam arte: sed naturae ipsi ars inerit.

121 Illud prorsus oratoris, scire ubi quoque genere compositionis sit utendum. Ea duplex observatio: altera, quae ad pedes refertur; altera, quae ad comprehensiones, quae efficiuntur ex pedibus.

122 Ac de his prius. Diximus igitur esse *incisa, membra, circuitus. Incisum* (quantum mea fert opinio) erit sensus non expleto numero conclusus; plerisque pars membri. Tale est enim, quo Cicero utitur, *Domus tibi*

deerat? *at habebas. Pecunia superabat*? *at egebas.* Fiunt autem etiam singulis verbis incisa, *Diximus, testes dare volumus*: incisum est, *diximus. Membrum* autem est 123
sensus numeris conclusus, sed a toto corpore abruptus, et per se nihil efficiens. Id enim, *O callidos homines*, perfectum est: sed, remotum a ceteris, vim non habet; ut per se manus, et pes, et caput: et, *O rem excogitatam.* Quando ergo incipit corpus esse? quum venit extrema conclusio, *Quem, quaeso, nostrum fefellit, id vos ita esse facturos?* Quam Cicero brevissimam putat. Itaque fere incisa et membra mixta sunt, et conclusionem utique desiderant. *Periodo* plurima nomina dat Cicero, 124
ambitum, circuitum, comprehensionem, continuationem, circumscriptionem. Genera ejus duo sunt: alterum simplex, quum sensus unus longiore ambitu circumducitur; alterum, quod constat membris et incisis, quae plures sensus habent: *Aderat janitor carceris, et carnifex praetoris*, reliqua. Habet *periodus* membra minimum duo. 125
Medius numerus videntur quatuor: sed recipit frequenter et plura. Modus ei a Cicerone aut quatuor senariis versibus, aut ipsius spiritus modo terminatus praestare debet, ut sensum concludat: sit aperta, ut intelligi possit: non immodica, ut memoria contineri. Membrum longius justo, tardum: brevius, instabile est. Ubicun- 126
que acriter erit, instanter, pugnaciter dicendum, membratim caesimque dicemus. Nam hoc in oratione plurimum valet: adeoque rebus accommodanda compositio, ut asperis asperos etiam numeros adhiberi oporteat, et cum dicente aeque audientem inhorrescere. Membratim 127
plerumque narrabimus, aut ipsas periodos majoribus intervallis, et velut laxioribus nodis resolvemus: exceptis quae non docendi gratia, sed ornandi narrantur: ut in Verrem *Proserpinae raptus.* Haec enim lenis et fluens contextus decet. Periodos apta prooemiis majorum cau- 128
sarum, ubi sollicitudine, commendatione, miseratione res eget. Item communibus locis, et in omni amplificatione: sed poscitur tum austera, si accuses; tum fusa, si laudes. Multum et in epilogis pollet. Totum autem 129
hoc adhibendum est, quod sit amplius compositionis genus, quum judex non solum rem tenet, sed etiam captus est oratione, et se credit actori, et voluptate jam ducitur. Historia non tam finitos numeros, quam orbem quendam contextumque desiderat. Namque omnia ejus membra connexa sunt, quoniam lubrica est, ac fluit: ut homines, qui manibus invicem apprehensis

130 grádum firmant, continent et continentur. *Demonstrativum* genus omne fusiores habet liberioresque numeros. *Judiciale* et *concionale*, ut materia varium est, sic etiam ipsa collocatione verborum.

Ubi jam nobis pars ex duabus, quas modo fecimus, secunda tractanda est. Nam quis dubitat alia lenius, alia concitatius, alia sublimius, alia pugnacius, alia
131 ornatius, alia gracilius esse dicenda? Gravibus, sublimibus, ornatis longas magis syllabas convenire? Ita ut lenia spatium, sublimia et ornata claritatem quoque vocalium poscant; his contraria magis gaudere brevibus: argumenta, partitiones, jocos, et quicquid est ser-
132 moni magis simile. Itaque componemus prooemium varie, atque ut sensus ejus postulabit. Neque enim accesserim Celso, qui unam quandam huic parti formam dedit: et optimam compositionem esse prooemii, ut apud Asinium, dixit, *Si, Caesar, ex omnibus mortalibus, qui sunt, ac fuerunt, posset huic causae disceptator legi,*
133 *non quisquam te potius optandus nobis fuit.* Non quia negem hoc bene esse compositum, sed quia legem hanc esse componendi in omnibus principiis recusem. Nam judicis animus varie praeparatur: tum miserabiles esse volumus, tum modesti, tum acres, tum graves, tum blandi, tum flectere, tum ad diligentiam hortari. Haec ut sunt diversa natura, ita dissimilem componendi quoque rationem desiderant. An similibus Cicero usus est numeris in exordio pro *Milone*, pro *Cluentio*, pro *Li-*
134 *gario*? Narratio fere tardiores, atque, ut sic dixerim, modestiores desiderat pedes, et omnibus maxime mixtos. Nam et verbis, ut saepius pressa est, ita interim insurgit: sed docere et infigere animis res semper cupit, quod minime festinantium opus est. Ac mihi videtur tota narratio constare longioribus membris, brevioribus
135 periodis. Argumenta acria et citata pedibus quoque ad hanc naturam accommodatis utentur, non tamen ita ut trochaeis, quae celeria quidem, sed sine viribus sunt. Verum quamvis sint brevibus longisque mixta, non ta-
136 men plures longas, quam breves habentia. Illa sublimia spatiosas clarasque voces habent, amant amplitudinem *dactyli* quoque, ac *paeonis*, etiamsi majore ex parte syllabis brevibus, temporibus tamen satis pleni. Aspera contra *iambis* maxime concitantur: non solum quod sunt e duabus modo syllabis, eoque frequentiorem quasi pulsum habent, quae res lenitati contraria est: sed etiam quod omnibus pedibus insurgunt, et a brevibus in lon-

gas nituntur et crescunt: ideoque meliores *choreis*, qui ab longis in breves cadunt. Summissa, qualia in epilo- 137
gis, lentas et ipsa, sed minus exclamantes exigunt.

Vult esse Celsus aliquam et superiorem compositionem, quam equidem si scirem, non docerem: sed sit, necesse est, tarda et supina. Verum nisi ex verbis atque sententiis per sese id quaeritur, satis odiosa esse non poterit.

Denique, ut semel finiam, sic fere componendum, 138
quomodo pronunciandum, erit. An non in prooemiis plerumque summissi, (nisi quum in accusatione concitandus est judex, aut aliqua indignatione compellendus) in narratione pleni atque expressi, in argumentis citati, atque ipso etiam motu celeres sumus? ut in locis ac descriptionibus fusi ac fluentes, in epilogis plerumque dejecti et infracti? Atqui corporis quoque motui sua 139
quaedam tempora, et signa pedum non minus saltationi, quam modulationibus adhibet musica ratio numerorum. Quid? non vox et gestus accommodatur naturae ipsarum, de quibus dicimus, rerum? Quo minus id mirum in pedibus orationis, quum debeant sublimia ingredi, lenia duci, acria currere, delicata fluere. Itaque ubi 140
necesse est, affectamus etiam tumorem, qui spondeis atque iambis maxime continetur,

En impero Argis, sceptra mihi liquit Pelops.

At ille comicus aeque senarius, quem *trochaicum* vocant, pluribus choreis, qui trochaei ab aliis dicuntur, pyrrhichiisque decurrit: sed quantum accipit celerita- 141
tis, tantum gravitatis amittit,

Quid igitur faciam? non eam, ne nunc quidem?

Aspera vero et maledica, ut dixi, etiam in carmine, iambis grassantur,

Quis hoc potest videre, quis potest pati,
Nisi impudicus, et vorax, et aleo?

In universum autem, si sit necesse, duram potius atque 142
asperam compositionem malim esse, quam effeminatam et enervem, qualis apud multos: et quotidie magis lascivimus syntonorum modis saltitantes. Ac ne tam bona quidem ulla erit, ut debeat esse continua, et in eosdem semper pedes ire. Nam et versificandi genus est, 143
unam legem omnibus sermonibus dare: et id quum manifesta affectatio est (cujus rei maxime cavenda suspicio est) tum etiam taedium ex similitudine ac satietatem creat: quoque est dulcius, magis perit: amittitque et fidem, et affectus, motusque omnes, qui est in hac

cura deprehensus: nec potest ei credere, aut propter eum dolere et irasci judex, cui putat hoc vacare.
144 Ideoque interim quaedam quasi solvenda de industria sunt, illa quidem maximi laboris ne laborata videantur. Sed neque longioribus, quam oportet, hyperbatis compositioni serviamus (ne, quae ejus rei gratia fecerimus, propter eam fecisse videamur) et certe nullum aptum atque idoneum verbum permutemus gratia lenitatis.
145 Neque enim ullum erit tam difficile, quod non commode inseri possit: nisi quod in evitandis ejusmodi verbis non decorem compositionis quaerimus, sed facilitatem. Non tamen mirabor, Latinos magis indulsisse compositioni, quam Atticos, quamvis minus in verbis
146 habeant varietatis et gratiae. Nec vitium dixerim, si Cicero a Demosthene paullum in hac parte descivit. Sed quae sit differentia nostri Graecique sermonis, explicabit summus liber.

Compositio (nam finem imponere egresso destinatum modum volumini festino) debet esse *honesta, jucunda, varia.* Ejus tres partes, *ordo, conjunctio, numerus.*
147 *Ratio*, in adjectione, detractione, mutatione. *Usus* pro natura rerum, quas dicimus. *Cura* magna, ut sentiendi atque eloquendi prior sit. Dissimulatio curae praecipua, ut numeri sponte fluxisse, non arcessiti et coacti esse videantur.

M. FABII QUINTILIANI
DE
ORATORIA
INSTITUTIONE
LIBER DECIMUS.

I. Sed haec eloquendi praecepta, sicut cogitationi sunt necessaria, ita non satis ad vim dicendi valent, nisi illis firma quaedam facilitas, quae apud Graecos ἕξις nominatur, accesserit: ad quam *scribendo* plus, an *legendo*, an *dicendo* conferatur, solere quaeri scio. Quod esset diligenti nobis examinandum cura, si quali-

et earum rerum possemus una esse contenti. Verum 2
ta sunt inter se connexa et indiscreta omnia, ut, si
quid ex his defuerit, frustra sit in ceteris laboratum.
Nam neque solida atque robusta fuerit unquam elo-
quentia, nisi multo stilo vires acceperit: et citra lectio-
nis exemplum labor ille, carens rectore, fluit: qui
autem scierit, quo quaeque sint modo dicenda, nisi
tamen in procinctu, paratamque ad omnes casus, ha-
buerit eloquentiam, velut clausis thesauris incubabit.
Non autem ut quidque praecipue necessarium est, sic 3
ad efficiendum oratorem maximi protinus erit momenti.
Nam certe quum sit in eloquendo positum oratoris offi-
cium, *dicere* ante omnia est; atque hinc initium ejus
artis fuisse manifestum est; proximam deinde *imitatio-
nem*, novissimam *scribendi* quoque *diligentiam*. Sed ut 4
perveniri ad summa nisi ex principiis non potest: ita
procedente jam opere minima incipiunt esse, quae prima
sunt. Verum nos non, quomodo instituendus orator,
hoc loco dicimus: nam id quidem aut satis, aut certe
uti potuimus, dictum est: sed athleta, qui omnes jam
perdidicerit a praeceptore numeros, quo genere exerci-
tationis ad certamina praeparandus sit. Igitur eum, qui
res invenire et disponere sciet, verba quoque et eli-
gendi et collocandi rationem perceperit, instruamus qua
ratione, quod didicit, facere quam optime, quam fa-
cillime possit.

Num ergo dubium est, quin ei velut opes sint quae- 5
dam parandae, quibus uti, ubicunque desideratum erit,
possit? Eae constant *copia rerum ac verborum*. Sed res 6
propriae sunt cujusque causae, aut paucis communes:
verba in universas paranda: quae si in rebus singulis
essent singula, minorem curam postularent: nam cuncta
sese cum ipsis protinus rebus offerrent. Sed quum sint
aliis alia aut magis propria, aut magis ornata, aut plus
efficientia, aut melius sonantia, debent esse non solum
nota omnia, sed in promptu, atque, ut ita dicam, in
conspectu, ut, quum se judicio dicentis ostenderint,
facilis ex his optimorum sit electio. Et quae idem signi- 7
ficarent solitos scio ediscere, quo facilius et occurreret
unum ex pluribus, et, quum essent usi aliquo, si breve
intra spatium rursus desideraretur, effugiendae repeti-
tionis gratia sumerent aliud, quo idem intelligi posset.
Quod quum est puerile et cujusdam infelicis operae,
tum etiam utile parum: turbam enim modo congregat,
ex qua sine discrimine occupet proximum quodque.

8 Nobis autem *copia cum judicio* paranda est, vim orandi, non circulatoriam volubilitatem spectantibus. Id autem consequemur *optima legendo atque audiendo*. Non enim solum nomina ipsa rerum cognoscemus hac 9 cura, sed cui quodque loco sit aptissimum. Omnibus enim fere verbis, praeter pauca, quae sunt parum verecunda, in oratione locus est. Nam scriptores quidem iamborum veterisque comoediae etiam in illis saepe laudantur: sed nobis nostrum opus interim tueri sat est. Omnia verba, exceptis de quibus dixi, sunt alicubi optima: nam et humilibus interim et vulgaribus opus et quae nitidiore in parte videntur sordida, ubi re 10 poscit, proprie dicuntur. Haec ut sciamus, atque eorum non significationem modo, sed formas etiam mensurasque norimus et, ubicunque erunt posita, an conveniant, nisi multa lectione atque auditione assequi nullo modo possumus; quum omnem sermonem auribus primum accipiamus. Propter quod infantes a mutis nutricibus jussu regum in solitudine educati, etiam verba quaedam emisisse traduntur, tamen loquendi fa- 11 cultate caruerunt. Sunt autem alia hujus naturae, ut idem pluribus vocibus declarent, ita ut nihil significationis, quo potius utaris, intersit: ut *ensis* et *gladius* alia, quae etiamsi propria rerum aliquarum sint nomina τροπικῶς quasi tamen ad eundem intellectum feruntur 12 ut *ferrum* et *mucro*. Nam per abusionem *sicarios* etiam omnes vocamus, qui caedem telo quocunque commiserint. Alia circuitu verborum plurium ostendimus: qualis est, *Et pressi copia lactis*. Plurima vero mutatione figuramus, *Scio*, *Non ignoro*, et, *Non me fugit*, et, *Non me praeterit*, et, *Quis nescit?* et, *Nemini dubium est*. 13 Sed etiam ex proximo mutuari licet. Nam et *intelligo* et *sentio*, et *video*, saepe idem valent, quod *scio*. Quorum nobis ubertatem ac divitias dabit lectio, ut non solum quomodo occurrent, sed etiam quomodo oporteat 14 utamur. Non semper enim haec inter se idem faciunt nec sicut de intellectu animi recte dixerim, *video*, ita de visu oculorum, *intelligo*: nec ut *mucro* gladium sic 15 *mucronem* gladius ostendit. Sed ut copia verborum sic paratur, ita non verborum tantum gratia legendum vel audiendum est. Nam omnium, quaecunque docemus, hoc sunt exempla potentiora etiam ipsis, quae traduntur artibus, quum eo, qui discit, perductus est, ut intelligere ea sine demonstrante, et sequi jam suis viribus possit: quia, quae doctor praecepit, orator ostendit.

Alia vero audientes, alia legentes magis adjuvant. 16
xcitat, qui dicit, spiritu ipso, nec imagine et ambitu
rum, sed rebus incendit. Vivunt omnia enim, et mo-
ntur, excipimusque nova illa, velut nascentia, cum
vore ac sollicitudine. Nec fortuna modo judicii, sed
iam ipsorum, qui orant, periculo afficimur. Praeter 17
aec, vox et actio decora, commoda, ut quisque locus
ostulabit, pronunciandi, vel potentissima in dicendo,
tio, et, ut semel dicam, pariter omnia, docent. In
ctione certius judicium, quod audienti frequenter aut
us cuique favor, aut ille laudantium clamor extorquet.
udet enim dissentire, et velut tacita quadam verecun- 18
ia inhibemur plus nobis credere, quum interim et vi-
osa pluribus placeant, et a corrogatis laudentur etiam
uae non placent. Sed e contrario quoque accidit, ut 19
ptime dictis gratiam prava judicia non referant. Lectio
bera est, nec actionis impetu transcurrit: sed repetere
epius licet, sive dubites, sive memoriae affigere velis.
epetamus autem et tractemus, et ut cibos mansos ac
ope liquefactos demittimus, quo facilius digerantur,
a lectio non cruda, sed multa iteratione mollita et
elut confecta, memoriae imitationique tradatur.

Ac diu non nisi optimus quisque, et qui credentem 20
ibi minime fallat, legendus est, sed diligenter, ac
aene ad scribendi sollicitudinem: nec per partes modo
crutanda omnia, sed perlectus liber utique ex integro
esumendus, praecipue oratio, cujus virtutes frequen-
r ex industria quoque occultantur. Saepe enim prae- 21
arat, dissimulat, insidiatur orator, eaque in prima
arte actionis dicit, quae sunt in summa profutura.
aque suo loco minus placent, adhuc nobis, quare
icta sint, ignorantibus: ideoque erunt cognitis omni-
us repetenda. Illud vero utilissimum, nosse eas cau- 22
s, quarum orationes in manus sumpserimus: et quo-
es continget, utrinque habitas legere actiones: ut De-
osthenis atque Aeschinis inter se contrarias: et Ser-
ii Sulpicii atque Messallae, quorum alter pro Aufidia,
ontra dixit alter: et Pollionis et Cassii reo Asprenate,
liasque plurimas. Quin etiam, si minus pares vide- 23
ntur, aliquae tamen ad cognoscendam litium quaestio-
em recte requirentur: ut contra Ciceronis orationes,
uberonis in Ligarium, et Hortensii pro Verre. Quin
iam, easdem causas ut quisque egerit, utile erit scire.
am de domo Ciceronis dixit Calidius: et pro Milone
rationem Brutus exercitationis gratia scripsit, etiamsi

24 egisse eum Cornelius Celsus falsò existimat. Et Pol
et Messalla defenderunt eosdem, et nobis pueris
signes pro Voluseno Catulo, Domitii Afri, Crispi Pa
sieni, Decimi Laelii orationes ferebantur. Neque
statim legenti persuasum sit, omnia, quae magni auc
res dixerint, utique esse perfecta. Nam et labunt
aliquando, et oneri cedunt, et indulgent ingeniorum
suorum voluptati: nec semper intendunt animum: non
nunquam fatigantur: quum Ciceroni dormitare interd
Demosthenes, Horatio vero etiam Homerus ipse vide
25 tur. Summi enim sunt, homines tamen: acciditque hi
qui, quicquid apud illos reperietur, dicendi legem pe
tant, ut deteriora imitentur, (id enim est facilius) ac
abunde similes putent, si vitia magnorum consequantur.
26 Modeste tamen et circumspecto judicio de tant
viris pronunciandum est, ne, quod plerisque accid
damnent quae non intelligunt. Ac si necesse est in a
teram errare partem, omnia eorum legentibus placere
quam multa displicere, maluerim.
27 Plurimum dicit oratori conferre Theophrastus lectio
nem poëtarum: multique ejus judicium sequuntur: re
que immerito. Namque ab his in rebus spiritus, et
verbis sublimitas, et in affectibus motus omnis, et
personis decor petitur, praecipueque velut attrita q
tidiano actu forensi ingenia, optime rerum talium bla
ditia reparantur. Ideoque in hac lectione Cicero n
28 quiescendum putat. Meminerimus tamen, non p
omnia poëtas esse oratori sequendos, nec libertate ver
borum, nec licentia figurarum; genus ostentationi co
paratum, et praeter id, quod solam petit voluptate
et eam, fingendo non falsa modo, sed etiam quaed
incredibilia, sectatur, patrocinio quoque aliquo juva
29 quod alligata ad certam pedum necessitatem non semp
uti propriis possit, sed depulsa recta via, necessar
ad eloquendi quaedam deverticula confugiat: nec m
tare quaedam modo verba, sed extendere, corripe
convertere, dividere cogatur: nos vero armatos sta
in acie, et summis de rebus decernere, et ad vic
30 riam niti. Neque ego arma squalere situ ac rubig
velim, sed fulgorem inesse, qui terreat, qualis est fer
quo mens simul visusque praestringitur: non qualis ar
argentique, imbellis, et potius habenti periculosus.
31 Historia quoque alere orationem quodam uberi
cundoque succo potest. Verum et ipsa sic est legen
ut sciamus, plerasque ejus virtutes oratori esse vita

is. Est enim proxima poëtis, et quodammodo carmen
lutum: et scribitur ad narrandum, non ad probanum: totumque opus non ad actum rei, pugnamque
aesentem, sed ad memoriam posteritatis, et ingenii
mam componitur: ideoque et verbis remotioribus, et
erioribus figuris narrandi taedium evitat. Itaque, ut 32
xi, neque illa *Sallustiana brevitas*, qua nihil apud
ires vacuas atque eruditas potest esse perfectius, apud
cupatum variis cogitationibus judicem, et saepius in-
uditum, captanda nobis est: neque illa *Livii lactea*
ertas satis docebit eum, qui non speciem expositionis,
d fidem quaerit. Adde, quod M. Tullius ne Thucy- 33
idem quidem aut Xenophontem utiles oratori putat,
anquam illum *bellicum canere*, hujus *ore Musas esse*
cutas existimet. Licet tamen nobis in digressionibus
i vel historico nonnunquam nitore, dum in his, de
ibus erit quaestio, meminerimus non athletarum toris,
d militum lacertis opus esse: nec versicolorem illam,
a Demetrius Phalereus dicebatur uti, vestem bene
l forensem pulverem facere. Est et alius ex historiis 34
us, et is quidem maximus, sed non ad praesentem
rtinens locum, ex cognitione rerum exemplorumque,
ibus imprimis instructus esse debet orator, ne omnia
stimonia exspectet a litigatore; sed pleraque ex ve-
state diligenter sibi cognita sumat, hoc potentiora,
od ea sola criminibus odii et gratiae vacant.

A philosophorum vero lectione ut essent multa no- 35
s petenda, vitio factum est alio oratorum, qui qui-
m illis optima sui operis parte cesserunt. Nam et de
stis, honestis, utilibus, iisque quae sint istis contra-
, et de rebus divinis maxime dicunt, et argumentan-
r acriter: et altercationibus atque interrogationibus
atorem futurum optime Socratici praeparant. Sed 36
s quoque adhibendum est simile judicium, ut etiam
um in rebus versemur iisdem, non tamen eandem
se conditionem sciamus litium ac disputationum, fori
auditorii, praeceptorum et periculorum.

Credo exacturos plerosque, quum tantum esse uti- 37
atis in legendo judicemus, ut id quoque adjungamus
eri, qui sint, quae in quoque auctore praecipua vir-
s. Sed persequi singulos, infiniti fuerit operis.
ippe quum in Bruto M. Tullius tot millibus versuum 38
Romanis tantum oratoribus loquatur, et tamen de
nibus aetatis suae, quibuscum vivebat, exceptis Cae-
re atque Marcello, silentium egerit: quis erit modus,

si et illos, et qui postea fuerunt, et Graecos omnes
39 et philosophos? Fuit igitur brevitas illa tutissima, qua
apud Livium in epistola ad filium scripta, *legendos De-*
mosthenem atque Ciceronem: tum ita, ut quisque esset
40 *Demostheni et Ciceroni simillimus.* Non est tamen dis-
simulanda nostri quoque judicii summa. Paucos et vi
ullum ex his, qui vetustatem pertulerunt, existi-
posse reperiri, quin judicium adhibentibus allaturus s
utilitatis aliquid, quum se Cicero ab illis quoque ve
tustissimis auctoribus, ingeniosis quidem, sed arte c
41 rentibus, plurimum fateatur adjutum. Nec multo ali
de novis sentio. Quotus enim quisque inveniri tam
mens potest, qui ne minima quidem alicujus certe fi
cia partis memoriam posteritatis speraverit? qui si qu
est, intra primos statim versus deprehendetur, et ci
nos dimittet, quam ut ejus nobis magno temporis d
42 trimento constet experimentum. Sed non quicquid
aliquam partem scientiae pertinet, protinus ad facie
dam etiam φράσιν, de qua loquimur, accommodatum.

Verum antequam de singulis loquar, pauca in u
43 versum de varietate opinionum dicenda sunt. Nam q
dam solos veteres legendos putant, neque in ullis a
esse naturalem eloquentiam, et robur viris digna
arbitrantur: alios recens haec lascivia, deliciaeque, r
omnia ad voluptatem multitudinis imperitae compos
44 delectant. Ipsorum etiam, qui rectum dicendi ge
sequi volunt, alii pressa demum et tenuia, et quae n
nimum ab usu quotidiano recedant, sana et vere Att
putant: quosdam elatior ingenii vis, et magis concit
et alti spiritus plena capit: sunt etiam lenis, et nit
et compositi generis non pauci amatores. De qua c
ferentia disseram diligentius, quum de genere dice
quaerendum erit. Interim summatim, quid et a q
lectione petere possint, qui confirmare facultatem
45 cendi volunt, attingam. Paucos enim, qui sunt emine
tissimi, excerpere in animo est. Facile est autem
diosis, qui sint his simillimi, judicare: ne quisq
queratur, omissos forte aliquos, quos ipse valde pro
Fateor enim plures legendos esse, quam qui a me n
minabuntur.

Sed nunc genera ipsa lectionum, quae praecipe
convenire intendentibus, ut oratores fiant, existime
persequor.

46 Igitur, ut Aratus *ab Jove incipiendum* putat, i
nos rite coepturi ab *Homero* videmur. Hic enim, quem

modum *ex oceano* dicit ipse *amnium vim fontiumque*
rsus initium capere, omnibus eloquentiae partibus
emplum et ortum dedit. Hunc nemo in magnis re-
s sublimitate, in parvis proprietate superaverit. Idem
tus ac pressus, jucundus et gravis, tum copia, tum
evitate mirabilis: nec poëtica modo, sed oratoria vir-
te eminentissimus. Nam ut de laudibus, exhortatio- 47
bus, consolationibus taceam: nonne vel nonus liber,
o missa ad Achillem legatio continetur, vel in primo
ter duces illa contentio, vel dictae in secundo sen-
ntiae, omnes litium ac consiliorum explicant artes?
fectus quidem, vel illos mites, vel hos concitatos, 48
mo erit tam indoctus, qui non in sua potestate hunc
ctorem habuisse fateatur. Age vero, non utriusque
eris ingressus in paucissimis versibus legem prooe-
orum, non dico, servavit, sed constituit? Nam be-
volum auditorem invocatione dearum, quas praesi-
re vatibus creditum est; et intentum proposita rerum
ignitudine, et docilem summa celeriter comprehensa
it. Narrare vero quis brevius, quam qui mortem 49
nciat Patrocli, quis significantius potest, quam qui
retum Aetolorumque proelium exponit? Jam simili-
lines, amplificationes, exempla, digressus, signa re-
m et argumenta, ceteraque quae probandi ac refu-
di sunt, ita multa, ut etiam, qui de artibus scripse-
nt, plurimi harum rerum testimonium ab hoc poëta
ant. Nam epilogus quidem quis unquam poterit illis 50
ami rogantis Achillem precibus aequari? Quid? in
bis, sententiis, figuris, dispositione totius operis,
ne humani ingenii modum excedit? ut magni sit viri,
tutes ejus non aemulatione, quod fieri non potest,
intellectu sequi. Verum hic omnes sine dubio, et 51
omni genere eloquentiae procul a se reliquit; epicos
ten praecipue: videlicet quia clarissima in materia
ili comparatio est. Raro assurgit *Hesiodus*, magna- 52
pars ejus in nominibus est occupata; tamen utiles
ca praecepta sententiae, levitasque verborum et com-
itionis probabilis: daturque ei palma in illo medio
ere dicendi. Contra in *Antimacho* vis et gravitas, 53
ninime vulgare eloquendi genus habet laudem. Sed
mvis ei secundas fere Grammaticorum consensus de-
it; et affectibus, et jucunditate, et dispositione, et
hino arte deficitur, ut plane manifesto appareat,
nto sit aliud proximum esse, aliud secundum.
yasin ex utroque mixtum putant in eloquendo, neu- 54

triusque aequare virtutes: alterum tamen ab eo materi
alterum disponendi ratione superari. *Apollonius* in o
dinem a grammaticis datum non venit, quia Aristarch
atque Aristophanes, poëtarum judices, neminem s
temporis in numerum redegerunt: non tamen contemne
55 dum edidit opus aequali quadam mediocritate. *Ara*
materia motu caret, ut in qua nulla varietas, nulla
affectus, nulla persona, nulla cujusquam sit oratio: su
ficit tamen operi, cui se parem credidit. Admirabili
in suo genere *Theocritus*, sed musa illa rustica et pasto
ralis non forum modo, verum ipsam etiam urbem re
56 formidat. Audire videor undique congerentes nomin
plurimorum poëtarum. Quid? Herculis acta non be
Pisandros? Quid? *Nicandrum* frustra secuti *Macer* atq
Virgilius? Quid? *Euphorionem* transibimus? quem n
probasset Virgilius, idem nunquam certe conditorum
Chalcidico versu carminum fecisset in Bucolicis menti
nem. Quid? Horatius frustra *Tyrtaeum* Homero su
57 jungit? Nec sane quisquam est tam procul a cognitio
eorum remotus, ut non indicem certe ex bibliothec
sumptum transferre in libros suos possit. Nec ignor
igitur quos transeo, nec utique damno, ut qui dixeri
esse in omnibus utilitatis aliquid: sed ad illos jam per
58 fectis constitutisque viribus revertemur. Quod in co
nis grandibus saepe facimus, ut, quum optimis satis
sumus, varietas tamen nobis ex vilioribus grata si
Tunc et elegiam vacabit in manus sumere, cujus prin
ceps habetur *Callimachus*: secundas confessione plur
59 morum *Philetas* occupavit. Sed dum assequimur illa
firmam, ut dixi, facilitatem, optimis assuescendum es
et multa magis quam multorum lectione formanda mens
et ducendus color. Itaque ex tribus receptis Aristar
chi judicio scriptoribus iamborum, ad ἕξιν maxime per
60 tinebit unus *Archilochus*. Summa in hoc vis elocutio
nis, quum validae, tum breves vibrantesque sententi
plurimum sanguinis atque nervorum, adeo ut videat
quibusdam, quod quoquam minor est, materiae es
61 non ingenii vitium. Novem vero Lyricorum lo
Pindarus princeps, spiritus magnificentia, sententi
figuris, beatissima rerum verborumque copia, ve
quodam eloquentiae flumine: propter quae Horat
62 eum merito credidit nemini imitabilem. *Stesichor*
quam sit ingenio validus, materiae quoque ostendit
maxima bella et clarissimos canentem duces, et ep
carminis onera lyra sustinentem. Reddit enim perso

in agendo simul loquendoque debitam dignitatem: ac, si tenuisset modum, videtur aemulari proximus Homerum potuisse: sed redundat, atque effunditur: quod ut est reprehendendum, ita copiae vitium est. *Alcaeus* in 63
parte operis *aureo plectro* merito donatur, qua tyrannos insectatus multum etiam moribus confert: in eloquendo quoque brevis et magnificus, et diligens, et plerumque Homero similis: sed in lusus et amores descendit, majoribus tamen aptior. *Simonides*, tenuis alioqui, sermone proprio et jucunditate quadam commendari potest: praecipua tamen ejus in commovenda miseratione virtus, ut quidam in hac eum parte omnibus ejus operis auctoribus praeferant. Antiqua comoedia 64 65
quum sinceram illam sermonis Attici gratiam prope sola retinet, tum facundissimae libertatis, etsi est insectandis vitiis praecipua, plurimum tamen virium etiam in ceteris partibus habet. Nam et grandis, et elegans, et venusta: et nescio an nulla, post Homerum tamen, quem, ut Achillem, semper excipi par est, aut similior sit oratoribus, aut ad oratores faciendos aptior. Plures 66
ejus auctores: *Aristophanes* tamen, et *Eupolis*, *Cratinus*que praecipui. Tragoedias primum in lucem *Aeschylus* protulit, sublimis et gravis, et grandiloquus saepe usque ad vitium, sed rudis in plerisque et incompositus: propter quod correctas ejus fabulas in certamen deferre posterioribus poëtis Athenienses permisere, suntque eo modo multi coronati. Sed longe clarius illustraverunt 67
hoc opus *Sophocles* atque *Euripides*: quorum in dispari dicendi via uter sit poëta melior, inter plurimos quaeritur. Idque ego sane, quoniam ad praesentem materiam nihil pertinet, injudicatum relinquo. Illud quidem nemo non fateatur necesse est, iis, qui se ad agendum comparant, utiliorem longe fore Euripidem. Namque is et 68
in sermone (quod ipsum reprehendunt, quibus gravitas et cothurnus et sonus Sophoclis videtur esse sublimior) magis accedit oratorio generi: et sententiis densus, et in iis, quae a sapientibus tradita sunt, paene ipsis par, et dicendo ac respondendo cuilibet eorum, qui fuerunt in foro diserti, comparandus; in affectibus vero quum omnibus mirus, tum in iis, qui miseratione constant, facile praecipuus. Hunc et admiratus maxime est, ut 69
saepe testatur, et secutus, quanquam in opere diverso, *Menander*: qui vel unus, meo quidem judicio diligenter lectus, ad cuncta, quae praecipimus, efficienda sufficiat: ita omnem vitae imaginem expressit; tanta in eo inve-

niendi copia, et eloquendi facultas; ita est omnibus re-
70 bus, personis, affectibus accommodatus. Nec nihil profecto viderunt, qui orationes, quae *Charisii* nomine eduntur, a Menandro scriptas putant. Sed mihi longe magis orator probari in opere suo videtur, nisi forte aut illa mala judicia, quae Epitrepontes, Epicleros, Locri habent, aut meditationes in Psophodee, Nomothete, Hypobolimaeo non omnibus oratoris numeris sunt absolu-
71 tae. Ego tamen plus adhuc quiddam collaturum eum declamatoribus puto, quoniam his necesse est, secundum conditionem controversiarum plures subire personas, patrum, filiorum, militum, rusticorum, divitum, pauperum, irascentium, deprecantium, mitium, asperorum. In quibus omnibus mire custoditur ab hoc
72 poëta decor. Atque ille quidem omnibus ejusdem operis auctoribus abstulit nomen, et fulgore quodam suae claritatis tenebras obduxit. Habent tamen alii quoque Comici, si cum venia leguntur, quaedam, quae possis decerpere: et praecipue *Philemon*, qui ut pravis sui temporis judiciis Menandro saepe praelatus est, ita consensu tamen omnium meruit credi secundus.

73 *Historiam* multi scripsere praeclare, sed nemo dubitat longe duos ceteris praeferendos, quorum diversa virtus laudem paene est parem consecuta. Densus, et brevis, et semper instans sibi *Thucydides*: dulcis, et candidus, et fusus *Herodotus*: ille concitatis, hic remissis affectibus melior; ille concionibus, hic sermoni-
74 bus; ille vi, hic voluptate. *Theopompus* his proximus, ut in historia praedictis minor, ita oratori magis similis: ut qui, antequam est ad hoc opus sollicitatus, diu fuerit orator. *Philistus* quoque meretur, qui turbae quamvis bonorum post eos auctorum eximatur, imitator Thucydidis, et ut multo infirmior, ita aliquatenus lucidior. *Ephorus*, ut Isocrati visum, calcaribus eget.
75 *Clitarchi* probatur ingenium, fides infamatur. Longo post intervallo temporis natus *Timagenes* hoc est vel ipso probabilis, quod intermissam historias scribendi industriam nova laude reparavit. *Xenophon* non excidit mihi, sed inter philosophos reddendus est.

76 Sequitur *oratorum* ingens manus, ut quum decem simul Athenis aetas una tulerit. Quorum longe princeps *Demosthenes*, ac paene lex orandi fuit: tanta vis in eo, tam densa omnia, ita quibusdam nervis intenta sunt, tam nihil otiosum, is dicendi modus, ut nec quod
77 desit in eo, nec quod redundet invenias. Plenior

Aeschines, et magis fusus, et grandiori similis, quo minus strictus est: carnis tamen plus habet, minus lacertorum. Dulcis imprimis et acutus *Hyperides*: sed minoribus causis, ut non dixerim utilior, magis par. His aetate *Lysias* major, subtilis atque elegans, et quo 78
nihil, si oratori satis esset docere, quaeras perfectius: nihil enim est inane, nihil arcessitum; puro tamen fonti, quam magno flumini propior. *Isocrates* in di- 79
verso genere dicendi nitidus et comptus, et palaestrae, quam pugnae magis accommodatus, omnes dicendi Veneres sectatus est; nec immerito: auditoriis enim se, non judiciis compararat: in inventione facilis, honesti studiosus: in compositione adeo diligens, ut cura ejus reprehendatur. Neque ego in his, de quibus locutus 80
sum, has solas virtutes, sed has praecipuas puto: nec ceteros parum fuisse magnos. Quin etiam *Phalerea* illum *Demetrium*, quanquam is primus inclinasse eloquentiam dicitur, multum ingenii habuisse et facundiae faveor, vel ob hoc memoria dignum, quod ultimus est vere ex Atticis, qui dici possit orator: quem tamen in illo medio genere dicendi praefert omnibus Cicero.

Philosophorum, ex quibus plurimum se traxisse elo- 81
quentiae M. Tullius confitetur, quis dubitet *Platonem* esse praecipuum, sive acumine disserendi, sive eloquendi facultate divina quadam et Homerica? multum enim supra prosam orationem, et quam pedestrem Graeci vocant, surgit: ut mihi non hominis ingenio, sed quodam Delphico videatur oraculo instinctus. Quid 82
ego commemorem *Xenophontis* illam jucunditatem inaffectatam, sed quam nulla consequi affectatio possit? ut ipsae sermonem finxisse Gratiae videantur, et, quod de Pericle veteris comoediae testimonium est, in hunc transferri justissime possit, in labris ejus sedisse quandam persuadendi deam. Quid reliquorum *Socraticorum* 83
elegantiam? Quid *Aristotelem*? quem dubito scientia rerum, an scriptorum copia, an eloquendi suavitate, an inventionum acumine, an varietate operum, clariorem putem. Nam in *Theophrasto* tam est loquendi nitor ille divinus, ut ex eo nomen quoque traxisse dicatur. Plinius indulsere eloquentiae *Stoici* veteres: sed quum 84
honesta suaserunt, tum in colligendo probandoque, quae constituerant, plurimum valuerunt: rebus tamen acuti magis, quam, id quod sane non affectant, oratione magnifici.

Idem nobis per Romanos quoque auctores ordo du- 85
cendus est. Itaque ut apud illos Homerus, sic apud nos

Virgilius auspicatissimum dederit exordium, omnium ejus generis poëtarum, Graecorum nostrorumque, haud
86 dubie proximus. Utor enim verbis iisdem, quae ex Afro Domitio juvenis excepi: qui mihi interroganti, quem Homero crederet maxime accedere, *Secundus*, inquit, *est Virgilius, propior tamen primo, quam tertio.* Et hercule ut illi naturae coelesti atque immortali cesserimus, ita curae et diligentiae vel ideo in hoc plus est, quod ei fuit magis laborándum: et quantum emi-
87 nentibus vincimur, fortasse aequalitate pensamus. Ceteri omnes longe sequentur. Nam *Macer* et *Lucretius* legendi quidem, sed non ut phrasin, id est, corpus eloquentiae faciant: elegantes in sua quisque materia, sed alter humilis, alter difficilis. *Atacinus Varro* in iis, per quae nomen est assecutus, interpres operis alieni, non spernendus quidem, verum ad augendam facultatem di-
88 cendi parum locuples. *Ennium*, sicut sacros vetustate lucos, adoremus, in quibus grandia et antiqua robora jam non tantam habent speciem, quantam religionem. Propiores alii, atque ad hoc, de quo loquimur, magis utiles. Lascivus quidem in heroicis quoque *Ovidius*, et nimium amator ingenii sui: laudandus tamen partibus.
89 *Cornelius* autem *Severus*, etiamsi versificator quam poëta melior, si tamen, ut est dictum, ad exemplar primi libri bellum Siculum perscripsisset, vindicaret sibi jure secundum locum. Sed eum consummari mors immatura non passa est: puerilia tamen ejus opera et maximam indolem ostendunt et admirabilem, praecipue in
90 aetate illa, recti generis voluntatem. Multum in *Valerio Flacco* nuper amisimus. Vehemens et poëticum ingenium *Saleji Bassi* fuit, nec ipsum senectute maturum. *Rabirius* ac *Pedo* non indigni cognitione, si vacet. *Lucanus* ardens, et concitatus, et sententiis clarissimus, et, ut dicam quod sentio, magis oratoribus quam poë-
91 tis annumerandus. Hos nominavimus, quia Germanicum Augustum ab institutis studiis deflexit cura terrarum, parumque diis visum est, esse eum maximum poëtarum. Quid tamen his ipsis ejus operibus, in quae donato imperio, juvenis secesserat, sublimius, doctius, omnibus denique numeris praestantius? Quis enim caneret bella melius, quam qui sic gerit? Quem praesidentes studiis deae propius audirent? Cui magis suas
92 artes aperiret familiare numen Minerva? Dicent haec plenius futura saecula. Nunc enim ceterarum fulgore virtutum laus ista praestringitur. Nos tamen sacra lite-

rum colentes feras, Caesar, si non taciturn hoc praerimus, et Virgiliano certe versu testamur,

Inter victrices hederam tibi serpere lauros.

legia quoque Graecos provocamus, cujus mihi tersus 93
que elegans maxime videtur auctor *Tibullus*. Sunt
ui *Propertium* malint. *Ovidius* utroque lascivior: sicut
urior *Gallus*. Satira quidem tota nostra est, in qua
rimus insignem laudem adeptus *Lucilius* quosdam ita
editos sibi adhuc habet amatores, ut eum non ejusdem
odo operis auctoribus, sed omnibus poëtis praeferre
en dubitent. Ego quantum ab illis, tantum ab Hora- 94
o dissentio, qui *Lucilium fluere lutulentum*, et, *esse*
liquid, quod tollere possis, putat. Nam eruditio in eo
ira, et libertas, atque inde acerbitas, et abunde salis.
ulto est tersior ac purus magis *Horatius*, et ad no-
ndos hominum mores praecipuus. Multum et verae
loriae, quamvis uno libro, *Persius* meruit. Sunt clari
odieque, et qui olim nominabuntur. Alterum illud 95
tiam prius satirae genus, sed non sola carminum va-
ietate mixtum condidit *Terentius Varro*, vir Romano-
um eruditissimus. Plurimos hic libros et doctissimos
omposuit, peritissimus linguae Latinae, et omnis an-
iquitatis, et rerum Graecarum, nostrarumque, plus
men scientiae collaturus, quam eloquentiae. Iambus 96
on sane a Romanis celebratus est, ut proprium opus;
uibusdam interpositus: cujus acerbitas in *Catullo*, *Bi-*
bulo, *Horatio*, quanquam illi epodos intervenire re-
eriatur. At Lyricorum idem *Horatius* fere solus legi
ignus. Nam et insurgit aliquando, et plenus est ju-
unditatis et gratiae, et variis figuris et verbis felicis-
ime audax. Si quendam adjicere velis, is erit *Caesius*
assus, quem nuper vidimus: sed eum longe praece-
unt ingenia viventium. Tragoediae scriptores vete- 97
um *Accius* atque *Pacuvius* clarissimi gravitate senten-
iarum, verborum pondere, auctoritate personarum.
eterum nitor, et summa in excolendis operibus manus,
agis videri potest temporibus, quam ipsis defuisse.
irium tamen Accio plus tribuitur: Pacuvium videri
octiorem, qui esse docti affectant, volunt. Jam *Varii* 98
hyestes cuilibet Graecarum comparari potest. *Ovidii*
Medea videtur mihi ostendere, quantum ille vir pras-
tare potuerit, si ingenio suo temperare quam indul-
ere maluisset. Eorum quos viderim, longe princeps
omponius *Secundus*, quem senes parum tragicum puta-
ant, eruditione ac nitore praestare confitebantur. In 99

comoedia, maxime claudicamus; licet Varro *Musas*, Aelii Stilonis sententia, *Plautino* dicat *sermone locuturas fuisse, si Latine loqui vellent*; licet *Caecilium* veteres laudibus ferant; licet *Terentii scripta* ad Scipionem Africanum referantur; quae tamen sunt in hoc genere elegantissima, et plus adhuc habitura gratiae, si intra
100 versus trimetros stetissent. Vix levem consequimur umbram, adeo ut mihi sermo ipse Romanus non recipere videatur illam solis concessam Atticis venerem, quando eam ne Graeci quidem in alio genere linguae obtinuerint. Togatis excellit *Afranius*, utinamque non inquinasset argumenta puerorum foedis amoribus, mores suos fassus.

101 At non *historiae* cesserim Graecis, nec opponere Thucydidi *Sallustium* verear, neque indignetur sibi Herodotus aequari *T. Livium*, quum in narrando mirae jucunditatis, clarissimique candoris, tum in concionibus, supra quam enarrari potest, eloquentem: ita quae dicuntur omnia, quam rebus, tum personis, accommodata sunt: affectus quidem, praecipue eos, qui sunt dulciores, ut parcissime dicam, nemo historicorum commen-
102 davit magis. Ideoque immortalem illam Sallustii velocitatem diversis virtutibus consecutus est. Nam mihi egregie dixisse videtur *Servilius Nonianus*, pares eos magis, quam similes: qui et ipse a nobis auditus est, electi vir ingenii, et sententiis crebre, sed minus pres-
103 sus, quam historiae auctoritas postulat. Quam, paullum aetate praecedens eum, *Bassum Aufidius*, egregie, utique in libris belli Germanici, praestitit, genere ipso probabilis in omnibus, sed in quibusdam suis ipse vi-
104 ribus minor. Supest adhuc, et bonae aetatis nostrae gloriam, vir saeculorum memoria dignus, qui olim nominabitur, nunc intelligitur. Habet amatores, nec imitatores; ut libertas, quanquam circumcisis quae dixisset, ei nocuerit. Sed elatum laudo spiritum, et audaces sententias deprehendas etiam saepe in iis, quae manent. Sunt et alii scriptores boni, quos non genera degustamus, non bibliothecas excutimus.

105 *Oratores* vero vel praecipue Latinam eloquentiam parem facere Graecae possunt. Nam *Ciceronem* cuicunque eorum fortiter opposuerim, Deus ignoret, quantam mihi concitem pugnam, quanquam praesertim non sit id propositi, nec unum *Demosthenem* comparem: hoc tempore; neque enim attinet, quum Demosthenem imprimis le-
106 gendum, vel ediscendum potius quidem. Querum ego

irtutes plerasque arbitror similes, consilium, ordinem
lividendi, praeparandi, probandi rationem, denique,
uae sunt inventionis. In eloquendo est aliqua diversi-
as: densior ille, hic copiosior; ille concludit astrictius,
ic latius; pugnat ille acumine semper, hic frequenter
t ponderc; illi nihil detrahi potest, huic nihil adjici;
urae plus in illo, in hoc naturae. Saltibus certe, et 107
ommiseratione, qui duo plurimum affectus valent, vin-
imus. Et fortasse epilogos illi mos civitatis abstulerit:
ed et nobis illa, quae Attici mirantur, diversa Latini
ermonis ratio minus permiserit. In epistolis quidem,
uasquam sunt utrinsque, dialogisve, quibus nihil ille,
ulla contentio est. Cedendum vero in hoc quidem, 108
uod ille et prior fuit, et ex magna parte Ciceronem,
uantus est, fecit. Nam mihi videtur M. Tullius, quum
e totum ad imitationem Graecorum contulisset, effin-
isse vim Demosthenis, copiam Platonis, jucunditatem
ocratis. Nec vero quod in quoque optimum fuit, stu- 109
io consecutus est tantum, sed plurimas, vel potius
mnes ex se ipse virtutes extulit immortalis ingenii
eatissima ubertate. Non enim *pluvias*, ut ait Pindarus,
uas colligit; sed vivo gurgite exundat, dono quodam
rovidentiae genitus, in quo totas vires suas eloquentia
periretur. Nam quis docere diligentius, movere ve- 110
ementius potest? Cui tanta unquam jucunditas affuit?
ua illa, quae extorquet, impetrare eum credas, et,
uum transversum vi sua judicem ferat, tamen ille
on rapi videatur, sed sequi. Jam in omnibus, quae 111
licit, tanta auctoritas inest, ut dissentire pudeat: nec
dvocati studium, sed testis aut judicis afferat fidem;
uum interim haec omnia, quae vix singula quisquam
ntentissima cura consequi posset, fluunt illaborata, et
lla, qua nihil pulchrius auditu est, oratio prae se fert
amen felicissimam facilitatem. Quare non immerito ab 112
ominibus aetatis suae *regnare in judiciis* dictus est:
ud posteros vero id consecutus, ut Cicero jam non
ominis nomen, sed eloquentiae habeatur. Hunc igitur
pectemus: hoc propositum nobis sit exemplum: ille se
rofecisse sciat, cui Cicero valde placebit. Multa in 113
sinio Pollione inventio, summa diligentia, adeo ut qui-
usdam etiam nimia videatur: et consilii et animi satis
nitore et jucunditate Ciceronis ita longe abest, ut
ideri possit saeculo prior. At *Messalla* nitidus et can-
idus, et quodammodo praeferens in dicendo nobilita-
em suam; viribus minor. *C.* vero *Caesar* si foro tan- 114

tum vacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur. Tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse, quo bellavit, appareat. Exornat tamen haec omnia mira sermonis, cujus
115 proprie studiosus fuit, elegantia. Multum ingenii in *Caelio*, et praecipue in accusando multa urbanitas, dignusque vir, cui et mens melior, et vita longior contigisset. Inveni qui *Calvum* praeferrent omnibus, inveni qui Ciceroni crederent, eum nimia contra se calumnia verum sanguinem perdidisse: sed est et sancta et gravis oratio, et custodita, et frequenter vehemens quoque. Imitator autem est Atticorum, fecitque illi properata
116 mors injuriam, si quid adjecturus sibi, non si quid detracturus fuit. Et *Servius Sulpicius* insignem non immerito famam tribus orationibus meruit. Multa, si cum judicio legatur, dabit imitatione digna *Cassius Severus*: qui, si ceteris virtutibus colorem et gravitatem oratio-
117 nis adjecisset, ponendus inter praecipuos foret. Nam et ingenii plurimum est in eo, et acerbitas mira; et urbanitas ejus summa: sed plus stomacho, quam consilio dedit. Praeterea ut amari sales, ita frequenter ama-
118 ritudo ipsa ridicula est. Sunt alii multi diserti, quos persequi longum est. Eorum, quos viderim, *Domitius Afer*, et *Julius Africanus*, longe praestantissimi. Arte ille, et toto genere dicendi praeferendus, et quem in numero veterum locare non timeas: hic concitatior, sed in cura verborum nimius, et compositione nonnunquam longior, et translationibus parum modicus. Erant clara
119 et nuper ingenia. Nam et *Trachalus* plerumque sublimis, et satis apertus fuit, et quem velle optima crederes: auditus tamen major. Nam et vocis, quantam in nullo cognovi, felicitas, et pronunciatio vel scenis suffectura, et decor, omnia denique ei, quae sunt extra, superfuerunt. Et *Vibius Crispus*, compositus, et jucundus, et delectationi natus: privatis tamen causis quam
120 publicis melior. *Julio Secundo* si longior contigisset aetas, clarissimum profecto nomen oratoris apud posteros foret. Adjecisset enim, atque adjiciebat ceteris virtutibus suis, quod desiderari potest. Id est autem, ut esset multo magis pugnax, et saepius ad curam re-
121 rum ab elocutione respiceret. Ceterum interceptus quoque magnum sibi vindicat locum. Ea est facundia, tanta in explicando, quod velit, gratia: tam candidum et lene et speciosum dicendi genus: tanta verborum, etiam quae assumpta sunt, proprietas: tanta in quibus-

am ex periculo petitis significantia. Habebunt qui post 122
os de oratoribus scribent, magnam eos, qui nunc vi-
ent, materiam vere laudandi. Sunt enim summa ho-
ie, quibus illustratur forum, ingenia. Namque et con-
ummati jam patroni veteribus aemulantur, et eos ju-
enum ad optima tendentium imitatur ac sequitur in-
ustria.

Supersunt, qui de *philosophia* scripserint, quo in 123
enere paucissimos adhuc eloquentes literae Romanae
ulerunt. Idem igitur *M. Tullius*, qui ubique, etiam
n hoc opere Platonis aemulus exstitit. Egregius vero,
ultoque, quam in orationibus, praestantior *Brutus*,
uffecit ponderi rerum: scias enim sentire, quae dicit.
cripsit non parum multa *Cornelius Celsus*, *Sextios se-* 124
utus, non sine cultu ac nitore. *Plancus* in Stoicis re-
um cognitione utilis. In Epicureis levis quidem, sed
on injucundus tamen auctor est *Catius*. Ex industria 125
enecam in omni genere eloquentiae distuli, propter
ulgatam falso de me opinionem, quia damnare eum,
t invisum quoque habere sum creditus. Quod acoidit
ihi, dum corruptum et omnibus vitiis fractum dicendi
enus revocare ad severiora judicia contendo. Tum 126
utem solus hic fere in manibus adolescentium fuit.
uem non equidem omnino conabar excutere, sed po-
ioribus praeferri non sinebam, quos ille non destiterat
ecessere, quum diversi sibi conscius generis, placere
e in dicendo posse, quibus illi placerent, diffideret.
mabant autem eum magis, quam imitabantur: tantum-
e ab eo defluebant, quantum ille ab antiquis de-
enderat. Foret enim optandum, pares, aut saltem 127
roximos, illi viro fieri. Sed placebat propter sola vi-
ia, et ad ea se quisque dirigebat effingenda, quae
oterat: deinde quum se jactaret eodem modo dicere,
enecam infamabat. Cujus et multae alioqui, et magnae 128
irtutes fuerunt: ingenium facile et copiosum, pluri-
um studii, multa rerum cognitio: in qua tamen ali-
uando ab his, quibus inquirenda quaedam mandabat,
eceptus est. Tractavit etiam omnem fere studiorum
ateriam. Nam et orationes ejus, et poëmata, et epi- 129
tolae, et dialogi feruntur. In philosophia parum dili-
ens, egregius tamen vitiorum insectator fuit. Multae
a eo claraeque sententiae, multa etiam morum gratia
genda: sed in eloquendo corrupta pleraque, atque eo
erniciosissima, quod abundant dulcibus vitiis. Velles 130
um suo ingenio dixisse, alieno judicio. Nam si aliqua

contempsisset, si parum non concupisset, si non omnia sua amasset, si rerum pondera minutissimis sententiis non fregisset: consensu potius eruditorum, quam pe-
131 rorum amore comprobaretur. Verum sic quoque ja robustis, et severiore genere satis firmatis legendos vel ideo, quod exercere potest utrinque judicium. Multa enim, ut dixi, probanda in eo, multa etiam admiranda sunt: eligere modo curae sit, quod nunc ipse fecisset. Digna enim fuit illa natura, quae meliora vellet, quae, quod voluit, effecit.

II. Ex his ceterisque lectione dignis auctoribus verborum sumenda copia est et varietas figurarum, componendi ratio: tum ad exemplum virtutum omnis mens dirigenda. Neque enim dubitari potest, quin
2 tis pars magna contineatur *imitatione*. Nam ut inve primum fuit, estque praecipuum: sic ea, quae bene venta sunt, utile sequi. Atque omnis vitae ratio constat, ut, quae probamus in aliis, facere ipsi nos mus. Sic literarum ductus, ut scribendi fiat cu pueri sequuntur: sic musici vocem ducentium, pictor opera priorum, rustici probatam experimento cultu in exemplum intuentur. Omnis denique disciplinae in-
3 ad propositum sibi praescriptum formari videmus hercule necesse est, apti similes aut dissimiles boni mus. Similem raro natura praestat; frequenter imi tio. Sed hoc ipsum, quod tanto faciliorem nobis tionem omnium facit, quam fuit iis, qui nihil, sequerentur, habuerunt, nisi caute et cum judicio prehenditur, nocet.

4 Ante omnia igitur imitatio per se ipsa non sufficit, vel quia pigri est ingenii, contentum esse iis, quae ab aliis inventa. Quid enim futurum erat temporibus illis, quae sine exemplo fuerunt, si homines nihil nisi quod jam cognovissent, faciendum sibi aut cogitandum
5 putassent? Nempe nihil fuisset inventum. Cur ipsi nefas est reperiri aliquid a nobis, quod ante non fuerit? An illi rudes sola mentis natura ducti sunt ita, ut tam multa generarent, nos ad quaerendum non ipso concitemur, quod certe scimus invenisse eos, quaesierunt? Et quum illi, qui nullum cujusquam habuerunt magistrum, plurima in posteros tradiderint, nobis nisi aliarum rerum ad eruendas alias non profuerit, sed nihil habebimus, nisi beneficii alieni? quem-
6 modum quidam pictores in id solum student, ut de-

ere, tabulas, mensuras ac lineas sciant. Turpe etiam 7
illud est, contentum esse id consequi, quod imiteris.
Iam rursus quid erat futurum, si nemo plus effecisset,
o, quem sequebatur? Nihil in poëtis supra *Livium*
Andronicum; nihil in historiis supra *Pontificum annales*
aberemus: ratibus adhuc navigaretur: non esset pictu-
a, nisi quae lineas modo extremas umbrae, quam cor-
ora in sole fecissent, circumscriberet. Ac si omnia 8
ercenseas, nulla sit ars, qualis inventa est, nec intra
nitium stetit: nisi forte nostra potissimum tempora
amnamus hujus infelicitatis, ut nunc demum crescat
hil. Nihil autem crescit sola imitatione. Quodsi 9
rioribus adjicere fas non est, quomodo sperare possu-
us illum oratorem perfectum? quum in his, quos
naximos adhuc novimus, nemo sit inventus, in quo
ihil aut desideretur, aut reprehendatur. Sed etiam
ui summa non appetunt, contendere potius, quam se,
ui debent. Nam qui agit, ut prior sit, forsitan etiam, 10
i non transierit, aequabit. Eum vero nemo potest
equare, cujus vestigiis sibi utique insistendum putat.
Necesse est enim, semper sit posterior, qui sequitur.
Adde quod plerumque facilius est plus facere, quam
dem. Tantam enim difficultatem habet similitudo, ut
e ipsa quidem natura in hoc ita evaluerit, ut non res
implicissimae, quaeque pares maxime videantur, uti-
que discrimine aliquo discernantur. Adde quod quic- 11
quid alteri simile est, necesse est minus sit eo, quod
mitatur, ut umbra corpore, et imago facie, et actus
istrionum veris affectibus. Quod in orationibus quo-
ue evenit. Namque eis, quae in exemplum assumimus,
nhest natura, et vera vis: contra omnis imitatio ficta
st, et ad alienum propositum accommodatur. Quo fit, 12
ut minus sanguinis ac virium declamationes habeant,
uam orationes: quia in illis vera, in his assimulata
nateria est. Adde quod ea, quae in oratore maxima
unt, imitabilia non sunt, *inganium*, *inventio*, *vis*, *fa-*
ilitas, et quicquid ante non traditur. Ideo plerique, 13
ntum verba ex orationibus exorpserunt, aut aliquos
ompositionis certos pedes, mire a se, quae legerunt,
ffingi arbitrantur: quum et verba intercidant inva-
escantque temporibus, ut quorum certissima sit regula
n consuetudine, eaque non sua natura sint bona aut mala,
(nam per se soni tantum sunt,) sed prout opportune
proprieque aut secus collocata sunt; et compositio quum
rebus accommodata sit, tum ipsa varietate gratissima.

14 Quapropter exactissimo judicio circa hanc partem studiorum examinanda sunt omnia. Primum, quos imitemur: nam sunt plurimi, qui similitudinem pessimi cujusque et corruptissimi concupierunt. Tum in ipsis quos elegerimus, quid sit, ad quod nos efficiendum com-
15 paremus. Nam in magnis quoque auctoribus incidunt aliqua vitiosa, et a doctis inter ipsos etiam mutuo reprehensa. Atque utinam tam bona imitantes diceren melius, quam mala pejus dicunt. Nec vero saltem iis quibus ad evitanda vitia judicii satis fuit, sufficiat imaginem virtutis effingere, et solam, ut sic dixerim, cutem, vel potius illas Epicuri figuras, quas e summi
16 corporibus dicit effluere. Hoc autem his accidit, qui non introspectis penitus virtutibus, ad primum se vel aspectum orationis aptarunt: et quum iis felicissim cessit imitatio, verbis atque numeris sunt non multum differentes, vim dicendi atque inventionis non assequuntur, sed plerumque declinant in pejus, et proxima virtutibus vitia comprehendunt, fiuntque pro *grandibus tumidi*, *pressis exiles*, *fortibus temerarii*, *laetis corrupti*, *compositis exsultantes*, *simplicibus negligentes*
17 Ideoque qui horride atque incomposite quamlibet illud frigidum et inane extulerunt, antiquis se pares credunt, qui carent cultu atque sententiis, Atticis scilicet: qui praecisis conclusionibus obscuri, Sallustium atque Thucydidem superant: tristes ac jejuni Pollionem aemulantur: otiosi et supini, si quid modo longius circum-
18 duxerunt, jurant ita Ciceronem locuturum fuisse. Noveram quosdam, qui se pulchre expressisse genus illud coelestis hujus in dicendo viri sibi viderentur, si in clausula posuissent, *Esse videatur*. Ergo primum est, ut, quod imitaturus est quisque, intelligat, et quare bonum sit, sciat.

19 Tum in suscipiendo onere consulat suas vires. Nam quaedam sunt inimitabilia, quibus aut infirmitas naturae non sufficiat, aut diversitas repugnet. Ne, cui tenue ingenium erit, sola velit fortia et abrupta: et forte quidem, sed indomitum, amore subtilitatis et vim suam perdat, et elegantiam, quam cupit, non assequatur. Nihil est enim tam indecens, quam quum molliа
20 dure fiunt. Atque ego illi praeceptori, quem instituebam in libro secundo, credidi non ea sola docenda esse, ad quae quemque discipulorum natura compositum videret. Et adjuvare debet, quae in quoque eorum invenit bona, et, quantum fieri potest, adjicere, quae

ssunt, et emendare quaedam et mutare. Rector enim
st alienorum ingeniorum atque formator. Difficilius
st naturam suam fingere. Sed ne ille quidem doctor, 21
uanquam omnia, quae recta sunt, velit esse in suis
uditoribus quam plenissima, in eo tamen, cui natu-
am obstare viderit, laborabit.

Id quoque vitandum, in quo magna pars errat, ne
e oratione poëtas nobis et historicos, in illis operibus
ratores aut declamatores imitandos putemus. Sua cui- 22
ue proposita lex, suus cuique decor est. Nam comoe-
ia non cothurnis assurgit, nec contra tragoedia soc-
ulo ingreditur. Habet tamen omnis eloquentia aliquid
ommune. Imitemur, quod commune est. Etiam hoc 23
olet incommodi accidere eis, qui se uni alicui generi
ediderunt, ut si asperitas iis placuit alicujus, hanc
iam in leni ac remisso causarum genere non exuant:
tenuitas ac jucunditas, in asperis gravibusque causis
onderi rerum parum respondeant: quum sit diversa
on causarum modo inter ipsas conditio, sed in singu-
s etiam causis partium; sintque alia leniter, alia
pere, alia concitate, alia remisse, alia docendi, alia
ovendi gratia dicenda: quorum omnium dissimilis at-
ue divisa inter se ratio est. Itaque ne hoc quidem 24
aserim, uni se alicui proprie, quem per omnia sequa-
ur, addicere. Omnium perfectissimus Graecorum *De-
osthenes*. Aliquid tamen aliquo in loco melius alii:
lurima ille. Sed non qui maxime imitandus, et solus
nitandus est. Quid ergo? non est satis omnia sic di- 25
ere, quomodo *M. Tullius* dixit? Mihi quidem satis es-
t, si omnia consequi possem. Quid tamen noceret,
im *Caesaris*, asperitatem *Caelii*, diligentiam *Pollionis*,
dicium *Calvi*, quibusdam in locis assumere? Nam 26
raeter id, quod prudentis est, quod in quoque opti-
um est, si possit, suum facere: tum, in tanta rei dif-
cultate, unum intuentes vix aliqua pars sequitur. Ideo-
ue quum totum exprimere, quem elegeris, paene sit
omini inconcessum: plurium bona ponamus ante ocu-
s, ut aliud ex alio haereat, et, quod cuique loco
onveniat, aptemus.

Imitatio autem (nam saepius idem dicam) non sit 27
ntum in verbis. Illuc intendenda mens, quantum fue-
t illis viris decoris in rebus atque personis, quod con-
lium, quae dispositio, quam omnia etiam, quae de-
ctationi videantur data, ad victoriam spectent: quid
atur prooemio, quae ratio et quam varia narrandi,

quae vis probandi ac refellendi, quanta in affectibus omnis generis movendis scientia, quamque laus ipsa popularis utilitatis gratia assumpta, quae tum est pulcherrima, quum sequitur, non quum arcessitur. Haec
28 si perviderimus, tum vere imitabimur. Qui vero etiam propria his bona adjecerit, ut suppleat, quae deerant, circumcidat, si quid redundabit, is erit, quem quaerimus, perfectus orator: quem nunc consummari potissimum oporteat, quum tanto plura exempla bene dicendi supersint, quam illis, qui adhuc summi sunt, contigerunt. Nam erit haec quoque laus eorum, ut priores superasse, posteros docuisse dicantur.

III. Et haec quidem auxilia extrinsecus adhibentur: in iis autem, quae nobis ipsis paranda sunt, ut laboris, sic utilitatis etiam longe plurimum affert stilus. Nec immerito M. Tullius hunc *optimum effectorem* et *magistrum dicendi* vocavit. Cui sententiae personam L. Crassi in disputationibus, quae sunt de oratore, assignando, judicium suum cum illius auctoritate con-
2 junxit. Scribendum ergo quam diligentissime, et quam plurimum. Nam ut terra altius effossa generandis alendisque seminibus fecundior fit: sic profectus non summo petitus, studiorum fructus et fundit uberius, et fidelius continet. Nam, sine hoc quidem conscientiae ipsa illa ex tempore dicendi facultas inanem modo lo-
3 quacitatem dabit, et verba in labris nascentia. Illic radices, illic fundamenta sunt: illic opes velut sanctioris quodam aerario reconditae, unde ad subitos quoque casus, quum res exiget, proferantur. Vires faciamus ad omnia, quae sufficiant labori certaminum, et usu non
4 exhauriantur. Nihil enim rerum ipsa natura vere magnum effingi cito, praeposuitque pulcherrimo cuique operi difficultatem; quae nascendi quoque hanc fecit legem, ut majora animalia diutius visceribus parentum continerentur.

Sed quum sit duplex quaestio, *quomodo*, et *quando*
5 maxime scribi oporteat, jam hinc ordinem sequar. Stilus primo vel tardus, dum diligens, stilus: quaerat optima, nec protinus offerentibus se gaudeamus: adhibeatur judicium inventis, dispositio probatis. Delectus enim rerum verborumque agendus est, et pondera singulorum examinanda. Post subeat ratio collocandi, ver-senturque omni modo numeri: non, ut quodque se primum
6 feret verbum, occupet locum. Quae quidem ut diligen-

ius exsequamur, repetenda saepius erunt scriptorum roxima. Nam praeter id, quod sic melius jnnguntur rioribus sequentia, calor quoque ille cogitationis, qui nribendi mora refrixit, recipit ex integro vires, et elut repetito spatio sumit impetum; quod in certamine liendi fieri videmus, ut conatum longius petant, et d illud aliud, quo contenditur, spatium cursu feranur: ut in jaculando brachia reducimus, et, expulsuri la, nervos retro tendimus. Interim tamen, si feret 7
atus, danda sunt vela, dum nos indulgentia illa non llat. Omnia enim nostra, dum nascuntur, placent: lioqui nec scriberentur. Sed redeamus ad judicium, t retractemus suspectam facilitatem. Sic scripsisse 8
allustium accepimus: et sane manifestus est etiam ex pere ipso labor. Virgilium quoque paucissimos die mposuisse versus, auctor est Varus. Oratoris quidem 9
lia conditio est. Itaque hanc moram et sollicitudinem itiis impero. Nam primum hoc constituendum, hoc btinendum est, ut quam optime scribamus: celeritatem abit consuetudo. Paullatim res facilius se ostendent, erba respondebunt, compositio prosequetur: cuncta enique, ut in familia bene instituta, in officio erunt. umma haec est rei. Cito scribendo non fit, ut bene 10
ribatur: bene scribendo fit, ut cito. Sed tum maxime, um facultas illa contigerit, resistamus, ut provideamus, et ferocientes equos frenis quibusdam coërceamus: od non tam moram faciet, quam novos impetus dabit. eque enim rursus eos, qui robur aliquod in stilo fe- rint, ad infelicem calumniandi se poenam alligandos ito. Nam quomodo sufficere officiis civilibus possit, 11
i singulis actionum partibus insenescat? Sunt autem, ibus nihil sit satis; omnia mutare, omnia aliter di- re, quam occurrit, velint: increduli quidam, et de genio suo pessime meriti, qui diligentiam putant, fa- re sibi scribendi difficultatem. Nec promptum est di- 12
re, utros peccare validius putem, quibus omnia sua acent, an quibus nihil. Accidit enim ingeniosis lolescentibus frequenter, ut labore consumantur, et silentium usque descendant nimia bene dicendi cupitate. Qua de re memini narrasse mihi Julium Secunm illum, aequalem meum, atque a me, ut notum t, familiariter amatum, mirae facundiae virum, initae tamen curae, quid esset sibi a patruo suo dictum. fuit Julius Florus, in eloquentia Galliarum, quoniam 13
i demum exercuit eam, princeps, alioqui inter paucos

disertus, et dignus illa propinquitate. Is quum Secu
dum, scholae adhuc operatum, tristem forte vidiss
14 interrogavit, quae causa frontis tam adductae? N
dissimulavit adolescens, tertium jam diem esse, qu
omni labore materiae ad scribendum destinatae non i
veniret exordium: quo sibi non praesens tantum dolo
sed etiam desperatio in posterum fieret. Tum Flor
arridens, *Numquid tu*, inquit, *melius dicere vis, qua*
15 *potes*? Ita se res habet. Curandum est, ut quam optim
dicamus: dicendum tamen pro facultate. Ad profectu
enim opus est studio, non indignatione. Ut possim
autem scribere etiam plura celerius, non *exercita*
modo praestabit, in qua sine dubio multum est, s
etiam *ratio*; si non resupini, spectantesque tectum,
cogitationem murmure agitantes, exspectaverimus, qu
obveniat, sed quid res poscat, quid personam decea
quod sit tempus, qui judicis animus; intuiti, huma
quodam modo ad scribendum accesserimus. Sic no
et initia, et quod sequitur, natura ipsa praescri
16 Certa sunt enim pleraque, et, nisi conniveamus, in oc
los incurrunt: ideoque nec indocti nec rustici diu qua
runt, unde incipiant: quo pudendum est magis, si d
ficultatem facit doctrina. Non ergo semper putem
optimum esse, quod latet; immutescamus alioqui,
nihil dicendum videatur, nisi quod non invenim
17 Diversum est huic eorum vitium, qui primo decurre
per materiam stilo quam velocissimo volunt, et seque
tes calorem atque impetum, ex tempore scribunt; ha
silvam vocant: repetunt deinde, et componunt, qu
effuderant: sed verba emendantur et numeri, manet
18 rebus temere congestis, quae fuit, levitas. Proti
ergo adhibere curam rectius erit, atque ab initio
opus ducere, ut caelandum, non ex integro fabri
dum sit. Aliquando tamen affectus sequimur, in qu
fere plus calor, quam diligentia, valet.

Satis apparet ex eo, quod hanc scribentium n
gentiam damno, quid de illis dictandi deliciis sen
19 Nam in stilo quidem quamlibet properato dat ali
cogitationi moram non consequens celeritatem ejus
nus: ille, cui dictamus, urget, atque interim pu
etiam dubitare, aut resistere, aut mutare, quasi
20 scium infirmitatis nostrae timentes. Quo fit, ut
rudia tantum et fortuita, sed impropria interim,
sola est connectendi sermonis cupiditas, effluant:
nec scribentium curam, nec dicentium impetum co
quan

quantur. At idem ille, qui excipit, si tardior in scri-
bendo, aut inertior in legendo, velut offensator fuerit,
inhibetur cursus, atque omnis, quae erat, concepta
mentis intentio mora et interdum iracundia excutitur.
Tum illa, quae altiorem animi motum sequuntur, quae- 21
que ipsa animum quodammodo concitant, quorum est
agitare manum, torquere vultum, simul vertere latus
et interim objurgare, quaeque Persius notat, quum
veriter dicendi genus significat,

Nec pluteum, inquit, *caedit, nec demorsos sapit ungues*;
etiam ridicula sunt, nisi quum soli sumus.

Denique ut semel, quod est potentissimum, dicam: 22
secretum in dictando perit. Atqui liberum arbitris lo-
cum, et quam altissimum silentium scribentibus ma-
xime convenire nemo dubitaverit. Non tamen protinus
audiendi, qui credunt, aptissima in hoc nemora silvas-
que; quod illa coeli libertas, locorum amoenitas, subli-
mem animum et beatiorem spiritum parent. Mihi certe 23
jucundus hic magis, quam studiorum hortator, videtur
esse secessus. Namque illa, quae ipsa delectant, ne-
cesse est avocent ab intentione operis destinati. Neque
enim se bona fide in multa simul intendere animus to-
tum potest: et, quocunque respexit, desinit intueri,
quod propositum erat. Quare silvarum amoenitas, et 24
praeterlabentia flumina, et inspirantes ramis arborum
aurae, volucrumque cantus, et ipsa late circumspi-
iendi libertas, ad se trahunt: ut mihi remittere potius
voluptas ista videatur cogitationem, quam intendere.
Demosthenes melius, qui se in locum, ex quo nulla 25
exaudiri vox, et ex quo nihil prospici posset, reconde-
bat, ne aliud agere mentem cogerent oculi. Ideoque
incubrantes, silentium noctis, et clausum cubiculum,
et lumen unum velut tectos maxime teneat. Sed quum 26
a omni studiorum genere, tum in hoc praecipue bona
valetudo, quaeque eam maxime praestat, frugalitas, ne-
cessaria est: quum tempora ab ipsa rerum natura ad
quietem refectionemque nobis data, in acerrimum labo-
rem convertimus. Cui tamen non plus irrogandum est,
quam quod somno supererit, haud deerit. Obstat enim 27
diligentiae scribendi etiam fatigatio: et abunde, si va-
cet, lucis spatia sufficiunt: occupatos in noctem neces-
sitas agit. Est tamen lucubratio, quoties ad eam in-
tegri ac refecti venimus, optimum secreti genus.

Sed silentium et secessus, et undique liber animus, 28
et sunt maxime optanda, ita non semper possunt con-

tingere: ideoque non statim, si quid obstrepet, abjiciendi codices erunt, et deplorandus dies: verum incommodis repugnandum, et hic faciendus usus, ut omnia, quae impedient, vincat intentio. Quam si tota mente in opus ipsum direxeris, nihil eorum, quae oculis vel auribus incursant, ad animum perveniet. An vero frequenter etiam fortuita hoc cogitatio praestat, ut obvios non videamus, et itinere deerremus: non consequemur idem, si et volverimus? Non est indulgendum causis desidiae. Nam si non nisi refecti, non nisi hilares, non nisi omnibus aliis curis vacantes, studendum existimaverimus, semper erit, propter quod nobis ignoscamus. Quare in turba, itinere, convivio etiam faciat sibi cogitatio ipsa secretum. Quid alioqui fiet, quum in medio foro, tot circumstantibus judiciis, jurgiis, fortuitis etiam clamoribus, erit subito continua oratione dicendum, si particulas, quas ceris mandamus, nisi in solitudine reperire non possumus? Propter quae idem ille tantus amator secreti Demosthenes, in litore, in quod se maximo cum sono fluctus illideret, meditans, consuescebat concionum fremitus non expavescere.

Illa quoque minora (sed nihil in studiis parvum est) non sunt transeunda, scribi optime ceris, in quibus facillima est ratio delendi: nisi forte visus infirmior membranarum potius usum exiget: quae ut juvant aciem, ita crebra relatione, quoad intinguntur calami, morantur manum, et cogitationis impetum frangunt. Relinquendae autem in utrolibet genere contra erunt vacuae tabellae, in quibus libera adjicienti sit excursio. Nam interim pigritiam emendandi angustiae faciunt; aut certe novorum interpositionem priora confundant. Ne latas quidem ultra modum esse ceras velim, expertus juvenem studiosum alioqui praelongos habuisse sermones, quia illos numero versuum metiebatur, idque vitium, quod frequenti admonitione corrigi non potuerat, mutatis codicibus esse sublatum. Debet vacare etiam locus, in quo notentur, quae scribentibus solent extra ordinem, id est, ex aliis, quam qui sunt in manibus loci, occurrere. Irrumpent enim optimi nonnunquam sensus, quos neque inserere oportet, neque differre tutum est: quia interim elabuntur, interim memoriae suae intentos, ab alia inventione declinant: ideoque optime sunt in deposito.

IV. Sequitur *emendatio*, pars studiorum longe utilissima. Neque enim sine causa creditum est, stilum non minus agere, quum delet. Hujus autem operis est, *adjicere*, *detrahere*, *mutare*.

Sed facilius in iis simpliciusque judicium, quae replenda vel dejicienda sunt: premere vero tumentia, humilia extollere, luxuriantia astringere, inordinata digerere, soluta componere, exsultantia coërcere, duplicis operae. Nam et damnanda sunt, quae placuerant; 2
et invenienda, quae fugerant. Nec dubium est, optimum esse emendandi genus, si scripta in aliquod tempus reponúntur, ut ad ea post intervallum, velut nova atque aliena, redeamus, ne nobis scripta nostra, tanquam recentes fetus, blandiantur.

Sed neque hoc contingere semper potest, praeser- 3
tim oratori, cui saepius scribere ad praesentes usus necesse est: et emendatio finem habeat. Sunt enim qui ad omnia scripta, tanquam vitiosa, redeant, et quasi nihil fas sit rectum esse, quod primum est, melius existiment, quicquid est aliud, idque faciant, quoties librum in manus resumpserunt, similes medicis etiam integra secantibus. Accidit itaque, ut cicatricosa sint, et exsanguia, et cura pejora. Sit ergo aliquando, quod 4
placeat, aut certe quod sufficiat: ut opus poliat lima, non exterat. Temporis quoque esse debet modus. Nam quod Cinnae Zmyrnam novem annis accepimus scriptam, et Panegyricum Isocratis, qui parcissime, decem annis dicunt elaboratum, ad oratorem nihil pertinet: cujus nullum erit, si tam tardum fuerit, auxilium.

V. Proximum est, ut dicamus, *quae praecipue scri-*
benda sint. Hoc exuberantis quidem est operis, ut ex-
plicemus, quae sint materiae: quae prima aut secunda,
aut deinceps tractanda sint: nam id factum est etiam
primo libro, quo puerorum, et secundo, quo robustio-
rum studiis ordinem dedimus: sed, de quo nunc agitur,
unde copia ac facilitas maxime veniat.

Vertere Graeca in Latinum veteres nostri oratores 2
optimum judicabant. Id se L. Crassus in illis Ciceronis
de Oratore libris dicit factitasse. Id Cicero sua ipse
persona frequentissime praecipit: quin etiam libros Pla-
onis atque Xenophontis edidit hoc genere translatos.
Id Messallae placuit: multaeque sunt ab eo scriptae ad
nunc modum orationes: adeo ut etiam cum illa Hype-
idis pro Phryne difficillima Romanis subtilitate conten-

3 deret. Et manifesta est exercitationis hujusce ratio. Nam et rerum copia Graeci auctores abundant, et plurimum artis in eloquentiam intulerunt: et hos transferentibus, verbis uti optimis licet: omnibus enim utimur nostris. Figuras vero, quibus maxime ornatur oratio, multas ac varias excogitandi etiam necessitas quaedam est: quia plerumque a Graecis Romana dissentiunt.

4 Sed et illa ex Latinis conversio multum et ipsa contulerit. Ac de carminibus quidem neminem credo dubitare, quo solo genere exercitationis dicitur usus esse Sulpicius. Nam et sublimis spiritus attollere orationem potest: et verba, poëtica libertate audaciora, non praesumunt eadem proprie dicendi facultatem. Sed et ipsis sententiis adjicere licet oratorium robur, et omissa
5 supplere, effusa substringere. Neque ego paraphrasim esse interpretationem tantum volo, sed circa eosdem sensus certamen atque aemulationem. Ideoque ab illis dissentio, qui vertere orationes Latinas vetant, quia, optimis occupatis, quicquid aliter dixerimus, necesse sit esse deterius. Nam neque semper est desperandum, aliquid illis, quae dicta sunt, melius posse reperiri: neque adeo jejunam ac pauperem natura eloquentiam fecit, ut una de re bene dici, nisi semel, non possit.
6 Nisi forte histrionum multa circa voces easdem variare gestus potest, orandi minor vis, ut dicatur aliquid, post quod in eadem materia nihil dicendum sit. Sed esto, neque melius, quod invenimus, esse, neque par: est
7 certe proximus locus. An vero ipsi non bis ac saepius de eadem re dicimus, et quidem continuas nonnunquam sententias? Nisi forte contendere nobiscum possumus, cum aliis non possumus. Nam si uno genere bene diceretur, fas erat existimari praeclusam nobis a prioribus viam. Nunc vero innumerabiles sunt modi, pluri-
8 maeque eodem viae ducunt. Sua brevitati gratia, sua copiae; alia translatis virtus, alia propriis. Hoc oratio recta, illud figura declinata commendat. Ipsa denique utilissima est exercitationi difficultas. Quid? quod auctores maximi sic diligentius cognoscuntur? Non enim scripta lectione secura transcurrimus: sed tractamus singula, et necessario introspicimus, et, quantum virtutis habeant, vel hoc ipso cognoscimus, quod imitari non possumus.

9 Nec aliena tantum transferre, sed etiam nostra pluribus modis tractare proderit: ut ex industria sumamus sententias quasdam, easque versemus quam numerosis-

iime, velut eadem cera aliae atque aliae formae duci
iolent. Plurimum autem parari facultatis existimo ex 10
iimplicissima quaque materia. Nam in illa multiplici
oersonarum, *causarum*, *temporum*, *locorum*, *dictorum*,
factorum diversitate facile delitescet infirmitas, tot se
andique rebus, ex quibus aliquam apprehendas, offe-
rentibus. Illud virtutis indicium est, fundere, quae 11
natura contracta sunt, augere parva, varietatem simi-
libus, voluptatem expositis dare, et bene dicere multa
le paucis.

In hoc optime facient *infinitae quaestiones*, quas vo-
cari θέσεις diximus, quibus Cicero jam princeps in re-
publica exerceri solebat. His confinis est destructio et 12
confirmatio sententiarum. Nam quum sit sententia de-
cretum quoddam atque praeceptum; quod de re, idem
le judicio rei quaeri potest. Tum *loci communes*, quos
etiam scriptos ab oratoribus scimus. Nam qui haec
recta tantum, et in nullos flexus recedentia copiose
tractaverit, utique in illis plures excursus recipientibus
magis abundabit, eritque in omnes causas paratus.
Omnes enim generalibus quaestionibus constant. Nam 13
quid interest, *Cornelius tribunus plebis quod codicem
legerit*, reus sit: an quaeramus, *Violeturne majestas, si
magistratus rogationem suam populo ipse recitaverit?
Milo Clodium rectene occiderit*, veniat in judicium: an,
*Oporteatne insidiatorem interfici, vel perniciosum rei-
publicae civem, etiamsi non insidietur? Cato Marciam
honestene tradiderit Hortensio*: an, *Conveniatne res talis
bono viro*? De personis judicatur, sed de rebus conten-
litur. *Declamationes* vero, quales in scholis rhetorum 14
licuntur, si modo sunt ad veritatem accommodatae,
it orationibus similes, non tantum dum adolescit pro-
fectus, sunt utilissimae, quae inventionem et dispositio-
nem pariter exercent, sed etiam quum est consumma-
us, ac jam in foro clarus. Alitur enim atque enitescit,
velut pabulo laetiore, facundia, et assidua contentionum
asperitate fatigata renovatur. Quapropter *historiae* 15
nonnunquam ubertas in aliqua exercendi stili parte po-
nenda, et *dialogorum* libertate gestiendum. Ne *carmine*
quidem ludere contrarium fuerit: sicut athletae, re-
missa quibusdam temporibus ciborum atque exercitatio-
num certa necessitate, otio et jucundioribus epulis re-
liciuntur. Ideoque mihi videtur M. Tullius tantum in- 16
tulisse eloquentiae lumen, quod in hos quoque studio-
um secessus excurrit. Nam si nobis sola materia fuerit

ex litibus, necesse est, deteratur fulgor, et durescat articulus, et ipse ille mucro ingenii quotidiana pugna retundatur.

17 Sed quemadmodum forensibus certaminibus exercitatos, et quasi militantes reficit ac reparat haec velut sagina dicendi: sic adolescentes non debent nimium in falsa rerum imagine detineri, et inanibus simulacris, usque adeo, ut difficile ab his digressos sit assuefacere, ne ab illa, in qua prope consenuerint, umbra, vera 18 discrimina, velut quendam solem, reformident. Quod accidisse etiam Porcio Latroni, qui primus clari nominis professor fuit, traditur: ut, quum ei, summam in scholis opinionem obtinenti, causa in foro esset oranda, impense petierit, uti subsellia in basilicam transferrentur. Ita illi coelum novum fuit, ut omnis ejus elo- 19 quentia contineri tecto ac parietibus videretur. Quare juvenis, qui rationem inveniendi eloquendique a praeceptoribus diligenter acceperit: quod non est infiniti operis, si docere sciant et velint: exercitationem quoque modicam fuerit consecutus, oratorem sibi aliquem, quod apud majores fieri solebat, deligat, quem sequatur, quem imitetur; judiciis intersit quam plurimis, et 20 sit certaminis, cui destinatur, frequens spectator. Tum causas vel easdem, quas agi audierit, stilo et ipse componat, vel etiam alias, veras modo, et utrinque tractet. et, quod in gladiatoribus fieri videmus, decretoriis exerceatur, ut fecisse Brutum diximus pro Milone Melius hoc, quam rescribere veteribus orationibus, ut fecit Cestius contra Ciceronis actionem habitam pr. eodem, quum alteram partem satis nosse non posset e sola defensione.

21 Citius autem idoneus erit juvenis, quem praeceptor coëgerit in declamando quam simillimum esse veritati et per totas ire materias: quarum nunc facillima, i maxime favorablia decerpunt. Obstant huic, quod secundo loco posui, fere turba discipulorum, et consuetudo classium certis diebus audiendarum: nonnihil etiam persuasio patrum, numerantium potius declamatione 22 quam aestimantium. Sed, quod dixi primo, ut arbitror, libro, nec ille se bonus praeceptor majore numero, quam sustinere possit, onerabit: et inanem loquacitatem recidet, ut omnia, quae sunt in controversia non, ut quidem volunt, quae in rerum natura, dicatur: et vel longiore potius dierum spatio laxabit dicendi 23 necessitatem, vel materias dividere permittet. Una enim

liligenter effecta plus proderit, quam plures inchoatae
et quasi degustatae. Propter quod accidit, ut nec suo
oco quidque ponatur: nec illa, quae prima sunt, ser-
ent suam legem: juvenibus flosculos omnium partium
n ea, quae sunt dicturi, congerentibus: quo fit, ut
imentes, ne sequentia perdant, priora confundant.

VI. Proxima stilo *cogitatio* est, quae et ipsa vires
b hoc accipit, et est inter scribendi laborem, extem-
oralemque fortunam media quaedam, et nescio an usus
requentissimi. Nam scribere nec ubique, nec semper
ossumus: cogitationi temporis ac loci plurimum est.
laec paucis admodum horis magnas etiam causas com-
lectitur. Haec, quoties intermissus est somnus, ipsis
octis tenebris adjuvatur. Haec inter medios rerum
ctus aliquid invenit vacui, nec otium patitur. Neque 2
ero rerum ordinem modo, quod ipsum satis erat, intra
e ipsa disponit, sed verba etiam copulat, totamque ita
ontexit orationem, ut ei nihil praeter manum desit.
lam memoriae quoque plerumque inhaeret fidelius,
uod nulla scribendi securitate laxatur.

Sed ne ad hanc quidem vim cogitandi perveniri
otest aut subito, aut cito. Nam primum facienda 3
ulto stilo forma est, quae nos etiam cogitantes se-
uatur: tum assumendus usus paullatim, ut pauca pri-
um complectamur animo, quae reddi fideliter possint:
ox per incrementa tam modica, ut onerari se labor
le non sentiat, augenda vis, et exercitatione multa
ntinenda est, quae quidem maxima ex parte memoria
nstat: ideoque aliqua mihi in illum locum differenda
nt. Eo tamen pervenit, ut is, cui non refragetur 4
genium, acri studio adjutus tantum consequatur, ut
tam quae cogitarit, quam quae scripserit atque edi-
cerit, in dicendo fidem servent. Cicero certe Grae-
rum Metrodorum Scepsium et Empylum Rhodium,
strorumque Hortensium tradidit, quae cogitavefant,
verbum in agendo retulisse.

Sed si forte aliquis inter dicendum effulserit ex- 5
mporalis color, non superstitiose cogitatis demum est
haerendum. Neque enim tantum habent curae, ut
n sit dandus et fortunae locus, quum saepe etiam
riptis ea, quae subito nata sunt, inserantur. Ideoque
tum hoc exercitationis genus ita instituendum est, ut
digredi ex eo, et regredi in id facile possimus.
am ut primum est, domo afferre paratam dicendi 6

copiam, et certam: ita refutare temporis munera longe stultissimum est. Quare *cogitatio* in hoc praeparetur, ut nos fortuna decipere non possit, adjuvare possit. Id autem fiet memoriae viribus, ut illa, quae complexi animo sumus, fluant secura, non sollicitos et respicientes, et una spe suspensos recordationis, non sinant providere: alioqui vel extemporalem temeritatem malo,
7 quam male cohaerentem cogitationem. Pejus enim quaeritur retrorsus, quia dum illa desideramus, ab aliis avertimur: et ex memoria potius repetimus, quam ex materia. Plura sunt autem, si utrumque quaerendum est, quae inveniri possunt, quam quae inventa sunt.

VII. Maximus vero studiorum fructus est, et velut praemium quoddam amplissimum longi laboris, *ex tempore dicendi facultas:* quam qui non erit consecutus, mea quidem sententia civilibus officiis renunciabit, et solam scribendi facultatem potius ad alia opera convertet. Vix enim bonae fidei viro convenit auxilium in publicum polliceri, quod in praesentissimis quibusque periculis desit: ut monstrare portum, ad quem navis
2 accedere, nisi lenibus ventis vecta, non possit. Siquidem innumerabiles accidunt subitae necessitates, vel apud magistratus, vel repraesentatis judiciis continuo agendi. Quarum si qua, non dico cuicunque innocentium civium, sed amicorum ac propinquorum alicui evenerit, stabitne mutus, et salutarem petentibus vocem, statim, si non succurratur, perituris, moras et secessum et silentium quaeret, dum illa verba fabricentur, et memoriae insidant, et vox ac latus praepa-
3 retur? Quae vero patitur hoc ratio, ut quisquam sit orator imparatus ad casus? Quid, quum adversario respondendum erit, fiet? Nam saepe ea, quae opinati sumus, et contra quae scripsimus, fallunt, ac tota subito causa mutatur; atque ut gubernatori ad incursus tempestatum, sic agenti ad varietatem causarum ratio
4 mutanda est. Quid porro multus stilus, et assidua lectio, et longa studiorum aetas facit, si manet eadem, quae fuit incipientibus, difficultas? Periisse profecto confitendum est praeteritum laborem, cui semper idem laborandum est. Neque ego hoc ago, ut ex tempore dicere malit, sed ut possit.

Id autem maxime hoc modo *consequemur.*

5 Nota sit primum dicendi via. Neque enim prius contingere cursus potest, quam scierimus, quo sit et

ua perveniendum. Nec satis est, non ignorare, quae unt causarum judicialium partes, aut quaestionum or- inem recte disponere: quanquam ista sint praecipua: id quid quoque loco primum sit ac secundum, et dein- eps: quae ita sunt natura copulata, ut mutari aut in- rvelli sine confusione non possint. Quisquis autem 6 ia dicet, ducetur ante omnia rerum ipsa serie, velut uce: propter quod homines etiam modice exercitati, icillime tenorem in narrationibus servant. Deindo, uid quoque loco quaerant, scient, nec circumspecta- unt; nec offerentibus se aliunde sensibus turbabuntur, ec confundent ex diversis orationem, velut salientes uc illuc, nec usquam insistentes. Postremo habebunt 7 odum et finem, qui esse citra divisionem nullus potest. xpletis pro facultate omnibus, quae proposuerint, per- enisse se ad ultimum sentient.

Et haec quidem *ex arte*, illa vero *ex studio*: ut co- am sermonis optimi, quemadmodum praeceptum est, mparemus; multo ac fideli stilo sic formetur oratio, scriptorum colorem, etiam quae subito effusa sunt, ddant; ut quum multa scripserimus, etiam multa di- mus. Nam *consuetudo* et *exercitatio* facilitatem maxime 8 rit, quae si paullulum intermissa fuerit, non veloci- illa modo tardatur, sed ipsum os quoque concurrit. uanquam enim opus est naturali quadam mobilitate imi, ut, dum proxima dicimus, struere ulteriora pos- mus, semperque nostram vocem provisa et formata gitatio excipiat: vix tamen aut natura, aut ratio in 9 m multiplex officium diducere animum queat, ut in- ntioni, dispositioni, elocutioni, ordini rerum verbo- mque, tum iis, quae dicit, quae subjuncturus est, ae ultra spectanda sunt, adhibita vocis, pronuncia- nis, gestus observatione, una sufficiat. Longe enim 10 aecedat oportet intentio, ac prae se res agat: quan- mque dicendo consumitur, tantum ex ultimo proro- tur: ut, donec perveniamus ad finem, non minus pro- ectu procedamus, quam gradu, si non intersistentes ensantesque brevia illa atque concisa singultantium do ejecturi sumus.

Est igitur usus quidam irrationalis, quem Graeci 11 γον τριβὴν vocant, qua manus in scribendo decurrit, a oculi totos simul in lectione versus, flexusque eo- m et transitus intuentur, et ante sequentia vident, am priora dixerunt. Quo constant miracula illa in nis pilariorum ac ventilatorum, ut ea, quae emise-

rint, ultro venire in manus credas, et qua jubentur de-
12 currere. Sed hic usus ita proderit, si ea, de qua lo-
cuti sumus, ars antecesserit, ut ipsum illud, quod in
se rationem non habet, in ratione versetur. Nam mihi
ne dicere quidem videtur, nisi qui disposite, ornate,
13 copiose dicit, sed tumultuari. Nec fortuiti sermonis
contextum mirabor unquam, quem jurgantibus etiam
mulierculis superfluere video: cum eo quod, si calor
ac spiritus tulit, frequenter accidit, ut successum ex-
14 temporalem consequi cura non possit. Deum tunc af-
fuisse, quum id evenisset, veteres oratores, ut Cicero
ait, dictitabant. Sed ratio manifesta est. Nam bene
concepti affectus et recentes rerum imagines continuo
impetu feruntur, quae nonnunquam mora stili refri-
gescunt, et dilatae non revertuntur. Utique vero quum
infelix illa verborum cavillatio accessit, et cursus ad
singula vestigia restitit, non potest ferri contorta vis,
sed, ut optime vocum singularum cedat electio, non
continua, sed composita est.

15 Quare capiendae sunt illae, de quibus dixi, rerum
imagines, quas vocari φαντασίας indicavimus, omniaque,
de quibus dicturi erimus, *personae*, *quaestiones*, *spes*,
metus, habenda in oculis, in affectus recipienda. Pectus
est enim, quod disertos facit, et vis mentis. Ideoque
imperitis quoque, si modo sunt aliquo affectu concitati,
16 verba non desunt. Tum intendendus animus, non in
aliquam rem unam, sed in plures simul continuas: ut,
si per aliquam rectam viam mittamus oculos, simul
omnia, quae sunt in ea circaque, intuemur, non ultimum
tantum videmus, sed usque ad ultimum. Ad dicendum
etiam pudor stimulos habet et dicendorum exspectata
laus: mirumque videri potest, quod, quum stilus se-
creto gaudeat, atque omnes arbitros reformidet, extem-
poralis actio auditorum frequentia, ut miles congestu
17 signorum, excitatur. Namque et difficiliorem cogitatio-
nem exprimit et expellit dicendi necessitas, et secundos
impetus auget placendi cupido. Adeo praemium omnis
spectant, ut eloquentia quoque, quanquam plurimum
habeat in se voluptatis, maxime tamen praesenti fructu
18 laudis opinionisque ducatur. Nec quisquam tantum
fidat ingenio, ut id sibi speret incipienti statim posse
contingere; sed, sicut in cogitatione praecipimus, ita
facilitatem extemporalem a parvis initiis paullatim per-
ducemus ad summam: quae neque perfici, neque conti-
19 neri, nisi usu, potest. Ceterum pervenire eo debet, ut

igitatio non utique melior sit ea, sed tutior; quum
inc felicitatem non, prosa modo multi sint consecuti,
d etiam carmine, ut Antipater Sidonius, et Licinius
rchias; credendum enim Ciceroni est: non quia nostris
ioque temporibus non et fecerint quidam hoc, et fa-
ant. Quod tamen non ipsum tam probabile puto, (ne-
ie enim habet aut usum res, aut necessitatem) quam
hortandis in hanc spem, qui foro praeparantur, utile
emplum. Neque vero tantam esse unquam fiduciam 20
cilitatis velim, ut non breve saltem tempus, quod
isquam fere deerit, ad ea, quae dicturi simus, dispi-
enda sumamus; quod quidem in judiciis ac foro datur
mper. Neque enim quisquam est, qui causam, quam
n didicerit, agat. Declamatores quosdam perversa 21
icit ambitio, ut exposita controversia protinus dicere
lint: quin etiam, quod est imprimis frivolum ac sce-
cum, verbum petant, quo incipiant. Sed tam contu-
eliosos in se ridet invicem eloquentia: et qui stultis
deri eruditi volunt, stulti eruditis judicantur. Si qua 22
men fortuna tam subitam fecerit agendi necessitatem,
obiliore quodam opus erit ingenio, et vis omnis in-
ndenda rebus, et in praesentia remittendum aliquid
: cura verborum, si consequi utrumque non dabitur.
um et tardior pronunciatio moras habet, et suspensa
: velut dubitans oratio: ut tamen deliberare, non hae-
tare, videamur. Hoc, dum egredimur e portu, si nos 23
ndum aptatis satis armamentis aget ventus: deinde
ullatim simul euntes aptabimus vela, et disponemus
dentes, et impleri sinus optabimus. Id potius, quam
inani verborum torrenti dare, quasi tempestatibus,
io volent, auferendum.

Sed non minore studio *continetur* haec facultas, 24
iam paratur. Ars enim semel percepta non labitur:
ilus quoque intermissione paullulum admodum de ce-
ritate deperdit: promptum hoc, et in expedito posi-
m, exercitatione sola continetur. Hac uti sic opti-
um est, ut quotidie dicamus audientibus pluribus,
axime de quorum simus judicio atque opinione solli-
ti: rarum est enim, ut satis se quisque vereatur.
el soli tamen dicamus potius, quam omnino non di-
imus. Est illa exercitatio cogitandi, totasque materias 25
el silentio (dum tamen quasi dicat intra se ipsum) per-
quendi, quae nullo non et tempore et loco, quando
on aliud agimus, explicari potest: et est in parte uti-
or, quam haec proxima. Diligentius enim componitur, 26

quam illa, in qua contextum dicendi intermittere vere-
mur. Rursus in alia plus prior confert, vocis firmita-
tem, oris facilitatem, motum corporis, qui et ipse, u
dixi, excitat oratorem, et jactatione manus, pedis sup-
plosione, sicut cauda leones facere dicuntur, hortatur
27 Studendum vero semper, et ubique. Neque eni
fere tam est ullus dies occupatus, ut nihil lucrativae
ut Cicero Brutum facere tradit, operae ad scribendum
aut legendum, aut dicendum rapi aliquo momento tem-
poris possit. Siquidem C. Carbo etiam in tabernacu
28 solebat hac uti exercitatione dicendi. Ne id quide
tacendum, quod eidem Ciceroni placet, nullum nostrum
usquam negligentem esse sermonem: quicquid loquemur
ubicunque, sit pro sua scilicet portione perfectum
Scribendum certe nunquam est magis, quam quum
multa dicemus ex tempore. Ita enim servabitur pondus
et innatans illa verborum facilitas in altum reducetur.
sicut rustici proximas vitis radices amputant, quae il-
lam in summum solum ducant, ut inferiores penitus
29 descendendo firmentur. Ac nescio an utrumque, quum
cura et studio fecerimus, invicem prosit, ut scribendo
dicamus diligentius, dicendo scribamus facilius. Scri-
bendum ergo, quoties licebit; si id non dabitur, cogi-
tandum: ab utroque exclusi, debent tamen anniti, u
neque deprehensus orator, neque litigator destitutus
30 esse videatur. Plerumque autem multa agentibus acci-
dit, ut maxime necessaria, et utique initia scriban
cetera, quae domo afferunt, cogitatione complectantur
subitis ex tempore occurrant.

Quod fecisse M. Tullium commentariis ipsius ap-
paret. Sed feruntur aliorum quoque, et inventi fort
ut eos dicturus quisque composuerat, et in libros di-
gesti; ut causarum quae sunt actae a Ser. Sulpicio:
cujus tres orationes exstant; sed ii, de quibus loqu
commentarii ita sunt exacti, ut ab ipso mihi in memo-
31 riam posteritatis videantur esse compositi. Nam Cice-
ronis ad praesens modo tempus aptatos libertus Tir
contraxit: quos non ideo excuso, quia non probem, se
ut sint magis admirabiles. In hoc genere prorsus re-
cipio hanc brevem annotationem, libellosque, qui ve
manu teneantur, et ad quos interim respicere fas sit.
32 Illud, quod Laenas praecipit, displicet mihi, quae
scripserimus, in summas, sive commentarios et capita,
conferre: facit enim discendi negligentiam haec ipsa
fiducia, et lacerat ac deformat orationem. Ego autem

scribendum quidem puto, quod simus memoria per-
nturi. Nam id quoque accidit, ut revocet nos cogi-
io ad illa elaborata, nec sinat praesentem fortunam
periri. Sic anceps inter utrumque animus aestuat, 33
um et scripta perdidit, et non quaerit nova. Sed
memoria destinatus est libro proximo locus, nec huic
rti subjungendus, quia sunt alia prius nobis dicenda.

M. FABII QUINTILIANI DE ORATORIA NSTITUTIONE

LIBER UNDECIMUS.

Parata, sicut superiore libro continetur, facultate
ribendi cogitandique, et ex tempore etiam, quum
s poscit, orandi; proxima est cura, ut *dicamus apte:*
am virtutem quartam elocutionis Cicero demonstrat,
aeque est meo quidem judicio maxime necessaria.
m quum sit ornatus orationis varius et multiplex, 2
nveniatque alius alii: nisi fuerit accommodatus rebus
ue personis, non modo non illustrabit eam, sed etiam
struet, et vim rerum in contrarium vertet. Quid
im prodest, esse verba et latina, et significantia, et
ida, figuris etiam numerisque elaborata, nisi cum
, in quae judicem duci formarique volumus, consen-
nt? si genus sublime dicendi parvis in causis, par- 3
m limatumque grandibus, laetum tristibus, lene aspe-
, minax supplicibus, summissum concitatis, trux at-
violentum jucundis adhibeamus? ut monilibus, et
rgaritis, ac veste longa, quae sunt ornamenta femi-
rum, deformentur viri; nec habitus triumphalis, quo
il excogitari potest augustius, feminas deceat. Hunc 4
um Cicero breviter in tertio de Oratore libro per-
ingit: neque tamen videri potest quicquam omisisse,
endo, *non omni causae, neque auditori, neque perso-
, neque tempori congruere orationis unum genus.*
c fere pluribus in Oratore eadem. Sed illic L. Cras-

sus, quum apud summos oratores, hominesque eruditissimos dicat, satis habet, partem hanc velut notare inter agnoscentes. Et hic Cicero alloquens Brutum testatur esse haec ei nota; ideoque brevius a se dici, quanquam sit fusus locus, tracteturque a philosophis latius. Nos institutionem professi, non solum scientibus ista, sed etiam discentibus tradimus: ideoque paulo pluribus verbis debet haberi venia.

6 Quare notum sit ante omnia, quid *conciliando*, docendo, *movendo* judici conveniat: quid quaque parte orationis petamus. Ita neque vetera, aut translata, aut ficta verba in *incipiendo*, *narrando*, *argumentando* tractabimus, neque decurrentes contexto nitore circuitus, ut dividenda erit causa, et in partes suas digerenda, neque humile atque quotidianum sermonis genus, et compositione ipsa dissolutum, epilogis dabimus, nec jucunda
7 lacrimas, ubi opus erit miseratione, siccabimus. Nam ornatus omnis non tam sua, quam rei, cui adhibetur, conditione constat: nec plus refert, quid dicas, quam quo loco. Sed totum hoc, *apte dicere*, non *elocutionis* tantum genere constat, sed est cum *inventione* commune. Nam si tantum habent etiam verba momentum, quanto res ipsae majus? Quarum quae esset observatio, suis locis subinde subjecimus.

8 Illud est diligentius docendum, eum demum dicere apte, qui, non solum *quid expediat*, sed etiam *quid decoceat*, inspexerit. Nec me fugit, plerumque haec esse conjuncta. Nam quod decet, fere prodest: neque alia magis animi judicum conciliari, aut, si res in contrarium tulit, alienari solent. Aliquando tamen et haec
9 dissentiunt. Quoties autem pugnabunt, ipsam utilitatem vincet quod decet. Nam quis nescit, nihil magis profuturum ad absolutionem Socrati fuisse, quam si eo usus illo judiciali genere defensionis, et oratione submissa conciliasset judicum animos sibi, crimenque ipse
10 sollicite redarguisset? Verum id eum minime decebat: ideoque sic egit, ut qui poenam suam honoribus summis esset aestimaturus. Maluit enim vir sapientissimus quod superesset ex vita, sibi perire, quam quod pereisset. Et quando ab hominibus sui temporis parum intelligebatur, posterorum se judiciis reservavit, brevi detrimento jam ultimae senectutis aevum saeculorum
11 omnium consecutus. Itaque quamvis Lysias, qui tum in dicendo praestantissimus habebatur, defensionem suam scriptam obtulisset, uti ea noluit: quum bonam quidem

d parum sibi convenientem, judicasset. Quo vel solo
tet, non persuadendi, sed bene dicendi finem in ora-
re servandum, quum interim persuadere deforme sit.
on fuit, hoc utile absolutioni: sed, quod est majus,
mini fuit. Et nos secundum communem potius lo- 12
endi consuetudinem, quam ipsam veritatis regulam,
visione hac utimur, ut ab eo, quod deceat, utilita-
m separemus. Nisi forte prior ille Africanus, qui
tria cedere, quam cum tribuno plebis humillimo con-
adere de innocentia sua maluit, inutiliter sibi videtur
nsuluisse: aut P. Rutilius, vel quum illo paene So-
atico genere defensionis est usus, vel quum, revo-
nte eum P. Sulla, manere in exsilio maluit, quid sibi
ıxime conduceret, nesciebat. Hi vero parva illa, 13
ae abjectissimus quisque animus utilia credit, si cum
rtute conferantur, despicienda judicaverunt: ideoque
rpetua saeculorum admiratione celebrantur. Neque
s simus tam humiles, ut, quae laudamus, inutilia
edamus. Sed hoc qualecunque discrimen raro admo- 14
m evenit. Ceterum idem fere, ut dixi, in omni ge-
re causarum et proderit, et decebit. Est autem, quod
ınes et semper et ubique deceat, *facere ac dicere ho-
ste:* contraque neminem unquam ullo in loco, *turpiter.*
inora vero, quaeque sunt ex mediis, plerumque sunt
lia, ut aliis sint contemnenda, aliis non sint, aut *pro
rsona*, *tempore*, *loco*, *causa* magis ac minus vel excu-
a debeant videri, vel reprehendenda. Quum dica- 15
ıs autem de rebus aut alienis, aut nostris, dividenda
lo est eorum, dum sciamus pleraque neutro loco
ıvenire.

Imprimis igitur omnis sui vitiosa jactatio est, elo-
entiae tamen in oratore praecipue; affertque audien-
us non fastidium modo, sed plerumque etiam odium.
bet enim mens nostra natura sublime quiddam et 16
ctum, et impatiens superioris. Ideoque abjectos, aut
nmittentes se, libenter allevamus, quia hoc facere
quam majores videmur: et, quoties discessit aemu-
o, succedit humanitas. At qui se supra modum ex-
it, premere ac despicere creditur, nec tam se ma-
em, quam minores ceteros facere. Inde invident hu- 17
iores (nam hoc vitium est eorum, qui nec cedere
ınt, nec possunt contendere), rident superiores, im-
bant boni. Plerumque vero deprehendas arrogan-
n falsam de se opinionem: sed in veris quoque suf-
conscientia.

Reprehensus est in hac parte non mediocriter Ci
cero, quanquam is quidem rerum a se gestarum majo
quam eloquentiae fuit in orationibus utique jactator
18 Et plerumque illud quoque non sine aliqua ratione feci
Aut enim tuebatur eos, quibus erat adjutoribus usus i
opprimenda conjuratione, aut respondebat invidiae: cu
tamen non fuit par, servatae patriae poenam pass
exsilium: ut illorum, quae egerat in consulatu, fr
quens commemoratio possit videri non gloriae ma
19 quam defensioni, data. Eloquentiam quidem quum p
nissimam diversae partis advocatis concederet, sibi nu
quam in agendo immodice arrogavit. Illius sunt eni
Si, judices, ingenii mei, quod sentio quam sit exigu
et, *Quo ingenio minus possum, subsidium mihi diligen*
20 *comparavi.* Quin etiam contra Q. Caecilium de accu
tore in Verrem constituendo, quamvis multum esset
hoc quoque momenti, uter ad agendum magis idone
veniret, dicendi tamen facultatem magis illi detrax
quam arrogavit sibi: *seque non consecutum, sed om*
21 *fecisse, ut posset eam consequi,* dixit. In epistolis
quando familiariter apud amicos, nonnunquam in di
logis, aliena tamen persona, verum de eloquentia
dicit. Et aperte tamen gloriari, nescio an sit ma
tolerabile vel ipsa vitii hujus simplicitate; quam illa
jactatione perversa, si abundans opibus pauperem
nobilis obscurum, et potens infirmum, et disertus i
22 peritum plane et infantem vocet. Ambitiosum gloria
genus est, etiam deridere. Ab aliis ergo laudem
Nam ipsos, ut Demosthenes ait, *erubescere, etiam q*
ab aliis laudabimur, decet. Neque hoc dico, non
quando de rebus a se gestis oratori esse dicend
sicut eidem Demostheni pro Ctesiphonte: quod ta
ita emendavit, ut necessitatem id faciendi ostend
invidiamque omnem in eum regereret, qui hoc se
23 gisset. Et M. Tullius saepe dicit de oppressa con
tione Catilinae; sed modo id virtuti senatus, modo
videntiae deorum immortalium assignat. Plerum
contra inimicos atque obtrectatores plus vindicat
24 Erant enim tuenda, quum objicerentur. In ce
nibus utinam pepercisset, quae non desierunt car
maligni,

Cedant arma togae, concedat laurea linguae;

et

O fortunatam natam me consule Romam;

t, *Jovem illum, a quo in concilium deorum advocatur;* t, *Minervam, quae artes eum docuit:* quae sibi ille, se- utus quaedam Graecorum exempla, permiserat.

Verum eloquentiae ut indecora jactatio, ita non- 25 nnquam concedenda fiducia est. Nam quis reprehen- lat haec? *Quid putem? contemptumne me? Non video ec in vita, nec in gratia, nec in rebus gestis, nec in ac mea mediocritate ingenii, quid despicere possit An- onius.* Et paullo post apertius: *An decertare mecum* 26 *oluit contentione dicendi? Hoc quidem beneficium est. uid enim plenius, quid uberius, quam mihi, et pro me, t contra Antonium dicere?*

Arrogantes et illi, qui se judicasse de causa, nec 27 liter affuturos fuisse proponunt. Nam et inviti judi- es audiunt praesumentem partes suas: nec hoc oratori ontingere inter adversarios, quod Pythagorae inter iscipulos, potest, *Ipse dixit.* Sed istud magis minusve itiosum est pro personis dicentium. Defenditur enim 28 liquatenus *aetate, dignitate, auctoritate:* quae tamen ix in ullo tanta fuerint, ut non hoc affirmationis genus mperandum sit aliqua moderatione, sicut omnia, in nibus patronus argumentum ex se ipso petet. Fuisset midius, si accipiendum criminis loco negasset Cicero, quitis Romani esse filium, se defendente. At ille fe- it hoc etiam favorabile, conjungendo cum judicibus ignitatem suam. *Equitis autem Romani esse filium, riminis loco poni ab accusatoribus, neque vobis judican- bus oportuit, neque defendentibus nobis.* Impudens, 29 mrultuosa, iracunda actio, omnibus indecora: sed ut uisque aetate, dignitate, usu praecedit, magis in ea prehendendus. Videas autem rixatores quosdam ne- ie judicum reverentia, neque agendi more ac modo, ntineri: quo ab ipso mentis habitu manifestum sit, m in suscipiendis, quam in agendis causis nihil pensi bere. Profert enim mores plerumque oratio, et animi 30 creta detegit. Nec sine causa Graeci prodiderunt, t *vivat, quemque etiam dicere.* Humiliora illa vitia: mmissa adulatio, affectata scurrilitas, in rebus ac rbis parum modestis ac pudicis vilis pudor, in omni gotio neglecta auctoritas; quae fere accidunt iis, qui mium aut blandi esse, aut ridiculi volunt.

Ipsum etiam eloquentiae genus alios aliud decet. 31

Nam neque tam plenum, et erectum, et audax, et aecultum senibus convenerit, quam pressum, et mite, limatum, et quale intelligi vult Cicero, quum dicit,

orationem suam coepisse *canescere*; sicut vestibus quo
que non purpura coccoque fulgentibus illa aetas sati
32 apta sit. In juvenibus etiam uberiora paullo, et paen
periclitantia feruntur. At in iisdem siccum, et sollici
tum, et contractum dicendi propositum, plerumque a
fectatione ipsa severitatis invisum est: quando etia
morum senilis auctoritas immatura adolescentibus cr
33 ditur. Simpliciora militares decent. Philosophia
ex professo, ut quidam faciunt, ostentantibus, paru
decori sunt plerique orationis ornatus, maximeque e
affectibus, quos illi vitia dicunt. Verba quoque exq
sitiora, et compositio numerosa tali proposito divers
34 Non enim sola illa laetiora, qualia a Cicerone dicuntu
Saxa atque solitudines voci respondent; sed etiam ill
quanquam plena sanguinis, *Vos enim jam, Albani t
muli atque luci, vos, inquam, imploro atque testor*, r
que, *Albanorum obrutae arae, sacrorum populi Roma
sociae et aequales*: non conveniant barbae illi atq
35 tristitiae. At vir civilis, vereque sapiens, qui se no
otiosis disputationibus, sed administrationi reipublic
dediderit, a qua longissime isti, qui philosophi voca
tur, recesserunt, omnia, quae ad efficiendum oration
quod proposuerit, valent, libenter adhibebit: quo
prius, quod honestum sit, efficere in animo suo cons
36 tuerit. Est quod principes deceat, aliis non concesseri
Imperatorum ac triumphalium separata est aliqua e
parte ratio eloquentiae: sicut Pompejus abunde diser
rerum suarum narrator: et hic, qui bello civili se i
37 terfecit, Cato eloquens senator fuit. Idem dictum sa
in alio liberum, in alio furiosum, in alio superbum es
Verba adversus Agamemnonem a Thersite habita ride
tur: da illa Diomedi, aliive cui pari, magnum anim
ferre prae se videbuntur. *Ego te consulem putem*, i
quit L. Crassus Philippo, *quum tu me non putes sen
torem*? Vox honestissimae libertatis; non tamen ferre
38 quemcunque dicentem. Negat se magni facere ali
poëtarum, *utrum Caesar ater an albus homo sit*: in
nia. Verte, ut idem Caesar de illo dixerit, arroga
est. Major in personis observatio est apud tragicos a
micosque. Multis enim utuntur, et variis. Eadem d
eorum, qui orationes aliis scribebant, fuit ratio; et de
clamantium est. Non enim semper ut advocati, se
plerumque ut litigatores dicimus.
39 Verum etiam in his causis, quibus advocamur, e
dem differentia diligenter est custodienda. Utimur enim

ctione personarum, et velut ore alieno loquimur:
andique sunt iis, quibus vocem accommodamus, sui
ores. Aliter enim P. Clodius, aliter Appius Caecus:
liter Caecilianus ille, aliter Terentianus pater fingitur.
uid asperius lictore Verris? *Ut adeas, tantum dabis.* 40
uid fortius illo, cujus inter ipsa verberum supplicia
na vox audiebatur, *Civis Romanus sum*? Quam dignae
ilonis in peroratione ipsa voces eo viro, qui pro re-
ublica seditiosum civem toties compescuisset, quique
asidias virtute superasset? Denique non modo quot in 41
ausa, totidem in prosopopoeia sunt varietates: sed
oc etiam plures, quod in his puerorum, feminarum,
opulorum, mutarum etiam rerum assimulamus affectus,
uibus omnibus debetur suus decor. Eadem in iis, pro 42
uibus agemus, observanda sunt. Aliter enim pro alio
aepe dicendum est, ut quisque *honestus*, *humilis*, *invi-
iosus*, *favorabilis* erit, adjecta propositorum quoque et
nteactae vitae differentia. Jucundissima vero in ora-
ore *humanitas*, *facilitas*, *moderatio*, *benevolentia*. Sed
lla quoque diversa bonum virum decent, malos odisse,
ublica vice commoveri, ultum ire scelera et injurias:
t omnia, ut initio dixi, honesta.

Nec tantum, *quis* et *pro quo*, sed etiam *apud quem* 43
icas, interest. Facit enim et fortuna discrimen et
otestas: nec eadem apud principem, magistratum, se-
atorem, privatum, tantum liberum, ratio est: nec eo-
em sono publica judicia, et arbitrorum disceptationes
guntur. Nam ut orantem pro capite sollicitudo deceat 44
t cura, et omnes ad amplificandam orationem quasi
achinae: ita in parvis rebus judicibusque vana sint
adem, rideaturque merito, qui apud disceptatorem de
e levissima sedens dicturus, utatur illa Ciceronis con-
essione, *non modo se animo commoveri, sed etiam cor-
ore ipso perhorrescere*. Quis vero nesciat, quanto aliud 45
icendi genus poscat gravitas senatoria, aliud aura po-
ularis? quum etiam singulis judicantibus, non idem
pud graves viros, quod leviores; non idem apud eru-
itum, quod militarem, ac rusticum deceat: sitque non-
unquam summittenda et contrahenda oratio, ne judex
am vel intelligere vel capere non possit.

Tempus quoque ac locus egent observatione pro- 46
ria. Nam et tempus tum triste, tum laetum, tum li-
erum, tum angustum est, atque ad haec omnia com-
onendus orator: et loco publico privatone, celebri an 47
ecreto, aliena civitate an tua, in castris denique an

foro dicas, interest plurimum, ac suam quidque formam, et proprium quendam modum eloquentiae poscit. quum etiam in ceteris actibus vitae non idem in foro curia, campo, theatro, domi, facere conveniat; et pleraque, quae natura non sunt reprehendenda, atque interim sunt necessaria, alibi quam mos permiserit, turpia habeantur. 48 Illud jam diximus, quanto plus nitoris et cultus demonstrativae materiae, ut ad delectationem audientium compositae, quam, quae sunt in actu et contentione, suasoriae judicialesque permittant.

Hoc adhuc adjiciendum, aliquas etiam, quae sunt egregiae dicendi virtutes, quo minus deceant, effici conditione causarum. 49 An quisquam tulerit reum in discrimine capitis, praecipue qui apud victorem et principem pro se ipse dicat, frequenti translatione, fictis aut repetitis ex vetustate verbis, compositione, quae sit maxime a vulgari usu remota, decurrentibus periodis quam laetissimis locis sententiisque dicentem? Non perdant haec omnia necessarium periclitanti sollicitudinis colorem, petendumque etiam innocentibus misericordiae 50 auxilium? Commoveaturne quisquam ejus fortuna, qui tumidum, ac sui jactantem, et ambitiosum institorem eloquentiae in ancipiti sorte videat? Non imo oderit reum verba aucupantem, et anxium de fama ingenii 51 et cui esse diserto vacet? Quod mire M. Caelius in defensione causae, qua reus de vi fuit, comprehendisse videtur mihi, *Ne cui vestrum, atque etiam omnium, c. ad rem agendam assunt, meus aut vultus molestior, c. vox immoderatior aliqua, aut denique, quod nimium est, jactantior gestus fuisse videatur.* 52 Atqui sunt quaedam actiones in satisfactione, deprecatione, confessione positae: sententiolisne flendum erit? epiphonemata aut enthymemata exorabunt? Non quicquid meris adjicitur affectibus, omnes eorum diluet vires, et miserationem 53 securitate laxabit? Age, si de morte filii sui, vel injuria, quae morte sit gravior, dicendum patri fuerit, aut in narrando gratiam illam expositionis, quae continget ex sermone puro atque dilucido, quaeret, breviter ac significanter ordinem rei protulisse contentus, aut argumenta diducet in digitos, et propositionum ac partitionum captabit leporem, et, ut plerumque in hoc genere moris est, intentione omni remissa loquetur? 54 Quo fugerit interim dolor ille? ubi lacrimae substiterint? unde se in medium tam secura observatio artium miserit? Non ab exordio usque ad ultimam vocem con-

nnus quidam gemitus, et idem tristitiae vultus serva-
itur, si quidem volet dolorem suum etiam in audien-
es transfundere? quem si usquam remiserit, in ani-
um judicantium non reducet. Quod praecipue decla- 55
antibus (neque enim me poenitet ad hoc quoque opus
eum, et curam susceptorum semel adolescentium re-
icere) custodiendum est, quo plures in schola fingun-
ir affectus, quos, non ut advocati, sed ut passi, subi-
us: quum etiam hoc genus simulari litium soleat, 56
uum jus mortis a senatu quidam vel ob aliquam
agnam infelicitatem, vel etiam poenitentiam petunt,
i quibus non solum cantare, quod vitium pervasit, aut
iscivire, sed ne argumentari quidem nisi mixtis, et
uidem ita, ut ipsa probatione magis emineant, affecti-
us decet. Nam qui intermittere in agendo dolorem
otest, videtur posse etiam deponere.

Nescio tamen an hujus, de quo loquimur, decoris 57
ustodia maxime circa eos, contra quos dicimus, exa-
inanda sit. Nam sine dubio in omnibus statim accu-
ationibus hoc agendum est, ne ad eas libenter descen-
isse videamur. Ideoque mihi illud Cassii Severi non
ediocriter displicet, *Dii boni, vivo: et, quo me vivere*
vet, Asprenatem reum video. Non enim justa ex causa
el necessaria videri potest postulasse eum, sed quadam
ccusandi voluptate. Praeter hoc tamen, quod est com- 58
une, propriam moderationem quaedam causae deside-
ant. Quapropter et qui curationem bonorum patris
ostulabit, doleat ejus valetudine: et quamlibet gravia
lio pater objecturus, miserrimam sibi ostendat esse
anc ipsam necessitatem: nec hoc paucis modo verbis,
ed toto colore actionis, ut id eum non dicere modo,
ed etiam vere dicere appareat. Nec causanti pupillo 59
ic tutor irascatur unquam, ut non remaneant amoris
estigia, et sacra quaedam patris ejus memoria. Jam
uomodo contra abdicantem patrem, querentem uxorem,
gi causam oporteret, in libro, ut arbitror, septimo
ixi. Quando etiam ipsos loqui, quando advocati voce
ti deceat, quartus liber, in quo prooemii praecepta
unt, continet. Esse in verbis quod deceat, aut turpe 60
it, nemini dubium est. Unum jam igitur huic loco,
uod est sane summae difficultatis, adjiciendum videtur,
uibus modis ea, quae sunt natura parum speciosa,
naeque non dicere, si utrumlibet esset liberum, ma-
issemus, non tamen sint indecora dicentibus. Quid 61
speriorem habere frontem potest, aut quid aures ho-

minum magis respuunt, quam quum est filio filiive advocatis in matrem perorandum? Aliquando tamen necesse est, ut in causa Cluentii Habiti: sed non semper illa via, qua contra Sassiam Cicero usus est: non quia non ille optime, sed quia plurimum refert, qua in re
62 et quo modo laedat. Itaque illa, quum filii caput palam impugnaret, fortiter fuit repellenda. Duo tamen, quae sola supererant, divine Cicero servavit. Primum, ne obliviscerétur reverentiae, quae parentibus debetur: deinde ut, repetitis altius causis, diligentissime ostenderet, quam id, quod erat in matrem dicturus, non
63 oporteret modo fieri, sed etiam necesse esset. Primaque haec expositio fuit, quanquam ad praesentem quaestionem nihil pertinebat. Adeo in causa difficili atque perplexa nihil prius intuendum credidit, quam quid deceret. Fecit itaque nomen parentis non filio invidio-
64 sum, sed ipsi, in quam dicebatur. Potest tamen aliquando mater et in re leviore aut minus infesta contra filium stare: tum lenior atque summissior decebit oratio. Nam et satisfaciendo, aut nostram minuemus invidiam, aut etiam in diversum eam transferemus: et si graviter dolere filium palam fuerit, credetur abesse ab eo cul-
65 pam, fietque ultro miserabilis. Avertere quoque in alios crimen decet, ut fraude aliquorum concita credatur: et omnia nos passuros, nihil aspere dicturos, testandum: ut, etiamsi non possumus conviciari, nolle videamur. Etiam, si quid objiciendum erit, officium est patroni, ut id filio invito, sed fide cogente, facere credatur. Ita poterit uterque laudari. Quod de matre dixi, de utroque parente accipiendum est. Nam inter patres etiam filiosque, quum intervenisset emancupatio,
66 litigatum scio. In aliis quoque propinquitatibus custodiendum est, ut inviti, et necessaria, et parce judicemur dixisse: magis autem aut minus, ut cuique personae debetur reverentia. Eadem pro libertis adversus patronos observantia. Et ut semel plura complectar, nunquam decebit sic adversus tales agere personas, quomodo contra nos agi ab hominibus conditionis ejusdem
67 iniquo animo tulissemus. Praestatur hoc aliquando etiam dignitatibus, ut libertatis nostrae ratio reddatur, ne quis nos aut petulantes in laedendis eis, aut etiam ambitiosos putet. Itaque Cicero, quanquam erat in Cottam gravissime dicturus, neque aliter agi P. Oppii causa poterat, longa tamen praefatione excusavit officii sui
68 necessitatem. Aliquando etiam inferioribus, praecipue-

ie, adolescentulis, parcere aut mederi decet. Utitur
ic moderatione Cicero pro Caelio contra Atratinum,
: eum non inimice corripere, sed paene patriæ monere
deatur. Nam et nobilis et juvenis; et non injusto
olore venerat ad accusandum.

Sed in his quidem, in quibus vel judici, vel etiam
tantibus ratio nostrae moderationis probari debet, mi-
or est labor: illic plus difficultatis, ubi ipsos, contra
ios dicimus, veremur offendere. Duae simul hujus- 69
odi personae Ciceroni pro Murena dicenti obstiterunt,
. Catonis Serviique Sulpicii. Quam decenter tamen
ulpicio, quum omnes concessisset virtutes, scientiam
tendi consulatus ademit? Quid enim aliud esset, quo
victum homo nobilis et juris antistes magis ferret?
t vero rationem defensionis suae reddidit, quum se
nduisse petitioni Sulpicii contra honorem Murenae,
n idem debere actioni contra caput, diceret? Quam 70
olli autem articulo tractavit Catonem? cujus naturam
mme admiratus, non ipsius vitio, sed Stoicae sectae,
ibusdam in rebus factam duriorem videri volebat: ut
ter eos non forensem contentionem, sed studiosam
sputationem crederes incidisse. Haec est profecto ra- 71
o, et, certissimum praeceptorum genus, illius viri
bservatio, ut, quum aliquid detrahere salva gratia
his, concedas alia omnia: in hoc solo vel minus peri-
m, quam in ceteris, adjecta, si poterit fieri, etiam
usa, cur id ita sit, vel paullo pertinaciorem, vel
edulum, vel iratum, vel impulsum ab aliis. Hoc 72
is commune remedium est, si in tota actione aequa-
er appareat non honor modo, sed etiam caritas: prae-
rea causa sit nobis justa sic dicendi: neque id mode-
te tantum faciamus, sed etiam necessario. Diversum 73
hoc, sed facilius, quum hominum aut alioqui tur-
um, aut nobis invisorum quaedam facta laudanda
nt. Decet enim rem ipsam probare in qualicunque
rsona. Dixit Cicero pro Gabinio et P. Vatinio, ini-
icissimis antea sibi hominibus, et in quos orationes
am scripserat: verum causa justa fit fatendo, non
de ingenii fama, sed de fide esse sollicitum. Dif- 74
ilior ei ratio in judicio Cluentiano fuit, quum
amandrum necesse haberet dicere nocentem, cujus
erat causam. Verum illud elegantissime, quum eo-
m, a quibus ad se perductus esset, precibus, tum
am adolescentia sua excusat: detracturum alioqui
us auctoritatis, si, in causa praesertim suspecta,

se eum esse, qui temere nocentes reos susciperet, fateretur.

75 Apud judicem vero quod aut propter alienum commodum in causa, quam susceperimus, aut suum, ut persuadendi ardua ratio, ita dicendi expeditissima. Fiducia enim justitiae ejus nostrae causae nihil nos timere simulabimus. Ipse erit gloria inflandus, ut tanto clarior futura sit fides ac religio in pronunciando, quant. 70 minus vel offensae vel utilitati suae indulserit. Hoc et apud eos, a quibus appellatum erit, si forte ad eosdem remittemur: adjicienda ratio vel necessitatis alicujus, si id causae cedit, vel erroris, vel suspicionis. Tutissimum ergo poenitentiae confessio, et satisfactio culpae perducendusque omni modo judex ad irae pudorem 77 Accidit etiam nonnunquam eadem causa, de qua pronunciarit, cognoscatque iterum: tum illud quidem commune, apud alium nos judicem disputaturos de illius sententia non fuisse: neque enim emendari ab alio, quam ipso, fas esse: ceterum ex causa, ut quaeque permittet, aut ignorata quaedam, aut defuisse testes, aut (quod timidissime, et si nihil aliud plane fuerit 78 dicendum est) patronos non suffecisse, succurret. Etiam si apud alios judices agetur, ut in secunda assertione, aut in centumviralibus judiciis duplicibus, parte victa, decentius erit, quoties contigerit servare judicum pudorem: de qua re latius probationum loco dictum est.

Potest evenire, ut in aliis reprehendenda sint, quae ipsi fecerimus: ut objicit Tubero Ligario, *quod in* 79 *Africa fuerit*. Et ambitus quidam damnati, recuperandae dignitatis gratia reos ejusdem criminis detulerunt, ut in scholis luxuriantem patrem luxuriosus ipse juvenis accusat. Id quomodo decenter fieri possit, equidem non invenio, nisi aliquid reperitur, quod intersit 80 *persona, aetas, tempus, causa, locus, animus*. Tubero juvenem se patri haesisse, illum a senatu missum non ad bellum, sed ad frumentum coëmendum ait, ut primum licuerit, a partibus recessisse: Ligarium et perseverasse, et non pro Cn. Pompejo, inter quem et Caesarem dignitatis fuerit contentio, quum salvam uterque rempublicam vellet, sed pro Juba atque Afris inimicissimis 81 populo Romano stetisse. Ceterum vel facillimum est, ibi alienam culpam incusare, ubi fateris tuam. Verum id jam indicis est, non actoris. Quodsi nulla contingit excusatio, sola colorem habet poenitentia. Potest enim videri satis emendatus, qui in odium *eorum*

n quibus erraverat, ipse conversus est. Sunt enim 82
quidam, qui hoc natura ipsa rei non indecens faciant:
it quum pater ex meretrice natum, quod duxerit me-
tricem in matrimonium, abdicat. Scholastica mate-
ia, sed non, quae non possit accidere. Hic igitur
ulta non deformiter dicet: vel quod omnium sit vo-
um parentum, ut honestiores, quam sint ipsi, liberos
abeant (nam et filia nata, meretrix eam mater pudi-
am esse voluisset), vel quod humilior ipse fuerit (licet
nim hoc dicere), vel quod non habuerit patrem, qui
noneret: quin eo minus id faciendum filio fuisse, ne 83
enovaret domus pudorem et exprobraret patri nuptias,
natri prioris vitae necessitatem: ne denique legem
uandam suis quoque subinde liberis daret. Credibilis
rit etiam propria quaedam in illa meretrice turpitudo,
uam nunc hic pater ferre non possit. Alia praetereo.
Neque enim nunc declamamus, sed ostendimus, non-
unquam posse dicentem ipsis incommodis bene uti.

Illic major aestus, ubi quis pudenda queritur, ut 84
tuprum, praecipue in maribus, aut os profanatum.
Non dico, si loquatur ipse: nam quid aliud ei, quam
emitus ac fletus, et exsecratio vitae conveniat? ut
udex intelligat potius dolorem illum, quam audiat: sed
atrono quoque per similes affectus eundum erit, quia
oc injuriae genus verecundius inest passis, quam ausis.
Mollienda est in plerisque alio colore asperitas oratio- 85
is, ut Cicero de proscriptorum liberis fecit. Quid
nim crudelius, *quam homines, honestis parentibus ac*
majoribus natos, a republica summoveri? Itaque durum
d esse summus ille tractandorum animorum artifex con-
itetur: sed ita legibus Sullae cohaerere statum civita-
is affirmat, ut his solutis stare ipsa non possit. Asse-
utus itaque est, ut aliquid eorum quoque causa vide-
retur facere, contra quos diceret. Illud etiam in jocis 86
monui, quam turpis esset fortunae insectatio: et ne in
otos ordines, aut gentes, aut populos, petulantia in-
urreret. Sed interim fides patrocinii cogit quaedam
le universo genere aliquorum hominum dicere, vel li-
bertinorum, vel militum, vel publicanorum, vel simi-
liter aliorum: in quibus omnibus commune remedium 87
est, ut ea, quae laedunt, non libenter tractare videaris;
nec in omnia impetum facias, sed in id, quod ex-
pugnandum est; et reprehendens, alia laude compenses.
Sic cupidos milites dicas, sed non mirum, quod pericu- 88
lorum ac sanguinis majora sibi deberi praemia putent;

eosdem petulantes, sed hoc fieri, quod bellis magis, quam paci, assueverint. Libertinis detrahenda est auctoritas: licet iis testimonium reddere industriae, per quam
89 exierint de servitute. Quod ad nationes exteras pertinet, Cicero varie: detracturus *Graecis* testibus fidem, doctrinam iis concedit ac literas, seque ejus gentis amatorem esse profitetur; *Sardos* contemnit; *Allobrogas* ut hostes insectatur: quorum nihil tunc, quum diceretur,
90 parum aptum, aut remotum cura decoris fuit. Verborum etiam moderatione detrahi solet, si qua est rei invidia, si *asperum* dicas *nimium severum*, *injustum persuasione labi*, *pertinacem* ultra modum *tenacem esse propositi*: plerumque velut ipsos coneris ratione vincere, quod est mollissimum.

91 Indecorum est super haec omne nimium: ideoque etiam quod natura rei satis aptum est, nisi modo quoque temperatur, gratiam perdit. Cujus rei observatio judicio magis quodam sentiri, quam praeceptis tradi potest. Quantum satis sit, et quantum recipiant aures. Non habet haec res mensuram et quasi pondus, quia, ut in cibis, alia aliis magis complent.

92 Adjiciendum etiam breviter videtur, quod fere dicendi virtutes diversissimae non solum suos amatores habeant, sed ab eisdem saepe laudentur. Nam Cicero quodam loco scribit, *id esse optimum*, *quod quum te facile credideris consequi imitatione*, *non possis*. Alio vero, *non id egisse*, *ut ita diceret*, *quomodo se quilibet posse*
93 *confideret*, *sed quomodo nemo*. Quod potest pugnare inter se videri. Verum utrumque, ac merito, laudatur Causarum enim modo distat: quia simplicitas illa, et velut securitas inaffectatae orationis, mire tenues causas decet, majoribus illud admirabile dicendi genus magis convenit. In utroque eminet Cicero: ex quibus alterum imperiti se posse consequi credent; neutrum, qui intelligunt.

II. *Memoriam* quidam naturae modo esse munus existimaverunt, estque in ea non dubie plurimum, sed ipsa excolendo, sicut alia omnia, augetur: et totus, de quo diximus adhuc, inanis est labor, nisi ceterae partes hoc velut spiritu continentur. Nam et omnis disciplina memoria constat, frustraque docemur, si, quicquid audimus, praeterfluat: et exemplorum, legum, responsorum, dictorum denique factorumque velut quasdam copias, quibus abundare, quasque in promptu sem-

er habere debet orator, eadem illa vis repraesentat.
eque immerito *thesaurus* hic *eloquentiae* dicitur. Sed 2
on firme tantum continere, verum etiam cito perci-
ere multa acturos oportet, nec quae scripseris modo
erata lectione complecti, sed in cogitatis quoque re-
m ac verborum contextum sequi: et, quae sint ab
lversa parte dicta, meminisse: nec utique ea, quo
icta sunt ordine, refutare, sed opportunis locis ponere.
uid? extemporalis oratio nec alio mihi videtur mentis 3
igore constare. Nam dum alia dicimus, quae dicturi
imus, intuenda sunt. Ita quum semper cogitatio ultra
, quod est, longius quaerit, quicquid interim reperit,
uodammodo apud memoriam deponit: quod illa, quasi
edia quaedam manus, acceptum ab inventione tradit
locutioni. Non arbitror autem mihi in hoc immoran- 4
um, quid sit, quod memoriam faciat: quanquam pleri-
ue imprimi quaedam vestigia animo, velut in ceris an-
ulorum signa serventur, existimant. Neque ero tam
redulus, ut quasi habitu tardiorem firmioremque me-
oriam fieri putem. Ejus autem, quod ad animum per- 5
net, magis admirer naturam, subito res vetustas, tanto
x intervallo repetitas, reddere se et offerre: nec tan-
m requirentibus, sed etiam sponte interim: nec vigi-
ntibus, sed etiam quiete compositis. Eo magis quod 6
la quoque animalia, quae carere intellectu videntur,
eminerunt et agnoscunt, et quamlibet longo itinere
educta ad assuetas sibi sedes revertuntur. Quid? non
aec varietas mira est, excidere proxima, vetera in-
aerere? hesternorum immemores, acta pueritiae re-
ordari? Quid? quod quaedam requisita se occultant, 7
t eadem forte succurrunt? nec manet semper memo-
ia, sed aliquando etiam redit? Nesciretur tamen,
uanta vis esset ejus, quanta divinitas illa, nisi hoc lu-
en orandi extulisset. Non enim rerum modo, sed 8
iam verborum ordinem praestat: nec ea pauca con-
xit, sed durat prope in infinitum, et in longissimis
ctionibus prius audiendi patientia, quam memoriae
des deficit. Quod et ipsum argumentum est, subesse 9
tem aliquam, juvarique ratione naturam: quum iidem
octi facere illud, indocti et inexercitati non possimus:
anquam invenio apud Platonem, obstare memoriae
um literarum: videlicet quod illa, quae scriptis re-
osuimus, velut custodire desinimus, et ipsa securitate
imittimus. Nec dubium est, quin plurimum in hac 10
arte valeat mentis intentio, et velut acies luminum a

prospectu rerum, quas intuetur, non aversa. Unde accidit, ut quae per plures dies scribimus ediscendi causa, cogitatione ipsa contineat.

11 *Artem* autem *memoriae* primus ostendisse dicitur Simonides: cujus vulgata fabula est, quum pugili coronato carmen, quale componi victoribus solet, mercede pacta scripsisset, abnegatam ei pecuniae partem, quod more poëtis frequentissimo digressus in laudes Castoris ac Pollucis exierat. Quapropter partem ab iis petere, quorum facta celebrasset, jubebatur. Et persolverunt,
12 ut traditum est. Nam quum esset grande convivium in honorem ejusdem victoriae, atque adhibitus ei coenae Simonides, nuncio est excitus, quod eum duo juvenes, equis advecti, desiderare majorem in modum dicebantur. Et illos quidem non invenit, fuisse tamen gratos
13 erga se deos exitu comperit. Nam vix eo limen egresso, triclinium illud supra convivas corruit, atque ita confudit, ut non ora modo oppressorum, sed membra etiam omnia requirentes ad sepulturam propinqui nulla nota possent discernere. Tum Simonides dicitur memor ordine quo quisque discubuerat corpora suis reddidisse.
14 Est autem magna inter auctores dissensio, Glaucone Carystio, an Leocrati, an Agatharcho, an Scopae scriptum sit id carmen: et Pharsali fuerit haec domus, ut ipse quodam loco significare Simonides videtur, atque Apollodorus et Eratosthenes et Euphorion et Larissaeus Eurypylus tradiderunt; an Cranone, ut Apollas Callimachus, quem secutus Cicero hanc famam latius
15 fudit. Scopam nobilem Thessalum periisse in eo convivio constat: adjicitur sororis filius: putant et ortos
16 plerosque ab alio Scopa, qui major aetate fuerit. Quanquam mihi totum de Tyndaridis fabulosum videtur: neque omnino hujus rei meminit usquam poëta ipse, profecto non taciturus de tanta sua gloria.

17 Ex hoc Simonidis facto notatum videtur, juvari memoriam signatis animo sedibus, idque credere suo quisque experimento. Nam quum in loca aliqua post tempus reversi sumus, non ipsa agnoscimus tantum, sed etiam, quae in his fecerimus, reminiscimur, personaeque subeunt, nonnunquam tacitae quoque cogitationes in mentem revertuntur. Nata est igitur, ut in ple-
18 risque, ars ab experimento. Loca discunt quam maxime spatiosa, multa varietate signata, domum forte magnam, et in multos diductam recessus. In ea quicquid notabile est, animo diligenter affigitur, ut sine cunctatione

ac mora partes ejus omnes cogitatio possit percurrere. Et primus hic labor, est, non haerere in occursu. Plus enim quam firma debet esse memoria, quae aliam memoriam adjuvet. Tum quae scripserunt vel cogitatione 19
complectuntur, et aliquo signo; quo moneantur, notant: quod esse vel ex re tota potest, ut de navigatione, militia; vel ex verbo aliquo. Nam etiam excidentes, unius admonitione verbi in memoriam reponuntur. Sit autem signum navigationis, ut ancora; militiae, ut aliquid ex armis. Haec ita digerunt. Primum sensum vestibulo 20
quasi assignant, secundum atrio, tum impluvia circumeunt, nec cubiculis modo aut exedris, sed statuis etiam similibusque per ordinem committunt. Hoc facto, quum est repetenda memoria, incipiunt ab initio loca haec recensere, et, quod cuique crediderunt, reposcunt, ut eorum imagine admonentur: ita quamlibet multa sint, quorum meminisse oporteat, fiunt singula connexa quodam choro, ne errent conjungentes prioribus sequentia solo ediscendi labore. Quod de domo dixi, et in ope- 21
ribus publicis, et in itinere longo, ut urbium ambitu, et picturis, fieri potest. Etiam fingere sibi has imagines licet. Opus est ergo locis, quae vel finguntur, vel sumuntur: imaginibus, vel simulacris, quae utique fingenda sunt. Imagines notae sunt, quibus ea, quae ediscenda sunt, notamus: ut, quomodo Cicero dicit, *locis pro cera, simulacris pro literis utamur.* Illud quo- 22
que ad verbum ponere, optimum fuerit: *Locis est utendum multis, illustribus, explicatis, modicis intervallis: imaginibus autem agentibus, acribus, insignitis, quae occurrere, celeriterque percutere animum possint.* Quo magis miror, quomodo Metrodorus in XII signis, per quae Sol meat, trecenos et sexagenos invenerit locos. Vanitas nimirum fuit atque jactatio circa memoriam suam potius arte, quam natura gloriantis. Equidem 23
haec ad quaedam prodesse non negaverim, ut si rerum nomina multa, per ordinem audita, reddenda sint. Namque in iis, quae didicerunt, locis ponunt res illas, *mensam*, ut hoc utar, *in vestibulo*, et *pulvinum in atrio*, et sic cetera: deinde relegentes inveniunt, ubi posuerint. Et forsitan hoc sunt adjuti, qui, auctione dimissa, 24
quid cuique vendidissent, testibus argentariorum tabulis reddiderunt. Quod praestitisse Hortensium dicunt. Minus idem proderit in ediscendis, quae orationis perpetuae erunt. Nam et sensus non eandem imaginem quam res habent, quum alterum fingendum sit: et

horum tamen utcunque commonet locus: sed sermonis
alicujus habiti verborum contextus eadem arte quomodo
25 comprehendetur? Mitto, quod quaedam nullis simulacris significari possunt, ut certe conjunctiones. Habeamus enim sane, ut qui notis scribunt, certas imagines omnium, et loca scilicet infinita, per quae verba, quae sunt in quinque contra Verrem secundae actionis libris explicentur, ut meminerimus etiam omnium quasi depositorum: nonne impediri quidem eorum, quae dicit
26 decursum necesse est duplici memoriae cura? Nam quomodo poterunt copulata fluere, si propter singula vertas ad singulas formas respiciendum erit? Quare et Charmadas et Scepsius, de quo modo dixi, Metrodorum quos Cicero dicit usos hac exercitatione, sibi habeant sua: nos simpliciora tradamus.

27 Si longior complectenda memoria fuerit oratio proderit per partes ediscere: laborat enim maxime onere: et hae partes non sint perexiguae: alioqui rursus multae erunt, et eam distinguent atque concident. Nec utique certum imperaverim modum, sed maxime ut quisque finietur locus: ni forte tam numerosus, ut
28 ipse quoque dividi debeat. Dandi sunt certi quidam termini, ut contextum verborum, qui est difficillimus, continuet crebra meditatio, partes deinceps ipsas rectus ordo conjungat. Non est inutile, iis, quae difficilius haereant, aliquas apponere notas, quarum recur-
29 datio commoneat et quasi excitet memoriam. Nec etiam fere tam infelix, ut, quod cuique loco signum destinaverit, nesciat: ut, si erit tardus ad hoc, eo quoque adhuc remedio utatur, ut ipsae excitent notae. Hoc enim est ex illa arte non inutile, attendere signa ad eos, qui excidunt, sensus: *ancoram*, ut supra posui, si de nave dicendum esset: *spiculum*, si de proelio.
30 Multum enim signa faciunt, et ex alia memoria venit alia: ut quum translatus annulus vel alligatus commoneat nos, cur id fecerimus. Haec magis adhuc astringunt, qui memoriam ab aliquo simili transferunt ad id, quod continendum est: ut in nominibus, si *Fabius* forte sit tenendus, referamus ad illum *Cunctatorem*, qui excidere non potest: aut ad aliquem amicum, qui idem
31 vocetur. Quod est facilius in *Apris*, et in *Ursis*, *Nasone*, aut *Crispo*, ut id memoriae affigatur, ut sunt nomina. Origo quoque aliquando declinatorum intelligendi magis causa est, ut in *Cicerone*, *Verrio*, *Aurelio*,
32 si debent inseri. Illud neminem non juvabit, iisdem

quibus scripserit, ceris ediscere. Sequitur enim vesti-
giis quibusdam memoriam, et velut oculis intuetur non
paginas modo, sed versus prope ipsos, qui tum dicit,
similis legenti. Jam vero si litura aut adjectio aliqua
atque mutatio interveniat, signa sunt quaedam, quae
intuentes deerrare non possumus. Haec ratio, ut est 33
illi, de qua primum locutus sum, arti non dissimilis,
ita, si quid me experimenta docuerunt, et expeditior
et potentior. Ediscere tacite (nam id quoque est quae-
situm) erat optimum, si non subirent velut otiosum
animum plerumque aliae cogitationes, propter quas ex-
citandus est voce, ut duplici motu juvetur memoria,
dicendi et audiendi. Sed haec vox sit modica, et ma-
gis murmur. Qui autem legente alio ediscit, in parte 34
iuvatur, quod acrior est oculorum, quam aurium
sensus: in parte juvari potest, quod, quum semel aut
bis audierit, continuo illi memoriam suam experiri li-
cet, et cum legente contendere. Nam et alioqui id
maxime faciendum est, ut nos subinde tentemus: quia
continua lectio, et quae magis, et quae minus haerent,
aequaliter transit. In experiendo, teneasne, et major 35
intentio est, et nihil supervacui temporis perit, quo
etiam, quae tenemus, repeti solent: ita sola, quae ex-
ciderunt, retractantur, ut crebra iteratione firmentur:
quanquam solent hoc ipso maxime haerere, quod exci-
derunt. Illud ediscendo scribendoque commune est,
utrique plurimum conferre bonam valetudinem, digestum
cibum, animum cogitationibus aliis liberum. Verum 36
et in iis, quae scripsimus, complectendis multum va-
leant, et in iis, quae cogitamus, continendis prope so-
le (excepta, quae potentissima est, exercitatione) *di-
visio* et *compositio*. Nam qui recte diviserit, nunquam
poterit in rerum ordine errare. Certa sunt enim non 37
solum in digerendis quaestionibus, sed etiam in exse-
quendis, si modo recte dicimus, prima ac secunda, et
principia: cohaeretque omnis rerum copulatio, ut ei
nihil neque subtrahi sine manifesto intellectu, neque
inseri possit. An vero Scaevola in lusu duodecim 38
scriptorum, quum prior calculum promovisset, essetque
ictus, dum rus tendit, repetito totius certaminis or-
dine, quo dato errasset recordatus, rediit ad eum, qui-
cum luserat, isque ita factum esse confessus est: minus
hem ordo valebit in oratione, praesertim totus nostro
arbitrio constitutus, quum tantum ille valeat alternus?
Jam quae bene composita erunt, memoriam serie sua 39

ducent. Nam sicut facilius versus ediscimus, quam prosam orationem: ita prosae vincta, quam dissoluta. Si contingit, ut etiam quae ex tempore videbantur effusa, ad verbum repetita reddantur: quod meae quoque memoriae mediocritatem sequebatur, si quando interventus aliquorum, qui hunc honorem mererentur, iterare declamationis partem coëgisset: nec est mendacio locus salvis qui interfuerunt.

40 Si quis tamen unam maximamque a me artem memoriae quaerat, *exercitatio* est et *labor*: multa ediscere, multa cogitare, et, si fieri potest, quotidie, potentissimum est. Nihil aeque vel augetur cura, vel negli-
41 gentia intercidit. Quare et pueri statim, ut praecepta quam plurima ediscant, et, quaecunque aetas operam juvandae studio memoriae dabit, devoret initio taedium illud et scripta et lecta saepius revolvendi, et quasi eundem cibum remandendi. Quod ipsum hoc fieri potest levius, si pauca primum, et quae odium non afferant, coeperimus ediscere: tum quotidie adjicere singulos versus, quorum accessio labori sensum incrementi non afferat, in summam ad infinitum usque perveniat: et poëtica prius, tum oratorum, novissime etiam solutiora numeris, et magis ab usu dicendi remota, quae-
42 sunt jurisconsultorum. Difficiliora enim debent esse quae exercent, quo sit levius ipsum illud, in quod exercent: ut athletae ponderibus plumbeis assuefaciunt manus, quibus vacuis et nudis in certamine utendum est. Non omittam etiam, quod quotidianis experimentis deprehenditur, minime fidelem esse paullo tardioribus ingeniis recentem memoriam. Mirum dicta est, nec
43 promptu ratio, quantum nox interposita afferat firmitatis, sive requiescit labor ille, cujus sibi ipsa fatigatio obstabat, sive concoquitur seu maturatur, quae firmissima ejus pars est, recordatio: quae statim referri non poterant, contexuntur postera die, confirmatque memoriam idem illud tempus, quod esse in causa solet ob-
44 vionis. Etiam illa praevelox fere cito effluit, et, qui praesenti officio functa nihil in posterum debeat, tam quam dimissa discedit. Nec est mirum, magis haerere animo, quae diutius affixa sint.

Ex hac ingeniorum diversitate nata dubitatio est *ad verbum sit ediscendum dicturis, an vim modo rerum atque ordinem complecti satis sit:* de quo sine dubio non
45 potest in universum pronunciari. Nam si memoria suffragatur, tempus non defuit, nulla me velim syllaba effugit

ıffugiat: alioqui etiam scribere sit supervacuum. Idque
ıraecipue a pueris obtinendum, atque in hanc consue-
ıdinem memoria exercitatione redigenda, ne nobis
liscamus ignoscere. Ideoque et admoneri, et ad libel-
ım respicere vitiosum, quod libertatem negligentiae
ıcit, nec quisquam se parum tenere judicat, quod, ne
ibi excidat, non timet. Inde interruptus actionis im- 46
ıetus, et resistens ac salebrosa oratio, et qui dicit
ıdiscenti similis, etiam omnem bene scriptorum gratiam
ıerdit vel hoc ipso, quod scripsisse se confitetur. Me-
noria autem facit etiam prompti ingenii famam, ut
lla, quae dicimus, non domo attulisse, sed ibi protinus
ımpsisse videamur: quod et oratori et ipsi causae plu-
ımum confert. Nam et magis miratur, et minus timet 47
udex, quae non putat adversus se praeparata. Itaque
n actionibus inter praecipua servandum est, ut quae-
lam etiam, quae optime vinximus, velut soluta enun-
ıiemus, et cogitantibus nonnunquam et dubitantibus si-
niles quaerere videamur, quae attulimus. Ergo quid 48
it optimum, neminem fugit. Si vero aut memoria na-
ıura durior erit, aut non suffragabitur tempus, etiam
inutile erit ad omnia se verba alligare, quum oblivio
ınius eorum cujuslibet, aut deformem haesitationem,
ıut etiam silentium inducat; tutiusque multo, compre-
ıensis animo rebus ipsis, libertatem sibi eloquendi re-
inquere. Nam et invitus perdit quisque id, quod ele- 49
ıerat, verbum: nec facile reponit aliud, dum id, quod
ıcripserat, quaerit. Sed ne hoc quidem infirmae me-
noriae remedium est, nisi in iis, qui sibi facultatem
liquam dicendi ex tempore paraverunt. Quodsi cui
ıtrumque defuerit, huic omittere omnino totum actio-
ım laborem, ac, si quid in literis valet, ad scribendum
otius suadebo convertere. Sed haec rara infelici-
as erit.

Ceterum quantum natura studioque valeat memo- 50
ia, vel Themistocles testis, quem unum intra annum
ptime locutum esse Persice constat: vel Mithridates,
ui duas et viginti linguas, quot nationibus imperabat,
raditur notas fuisse: vel Crassus ille dives, qui, quum
.siae praeesset, quinque Graeci sermonis differentias
ic tenuit, ut, qua quisque apud eum lingua postulas-
ıt, eadem jus sibi redditum ferret: vel Cyrus, quem
mnium militum tenuisse creditum est nomina. Quin 51
ımel auditos quamlibet multos versus protinus dicitur
ıddidisse Theodectes. Dicebantur etiam nunc esse, qui

facerent, sed mihi nunquam, ut ipse interessem, contigit: habenda tamen fides est vel in hoc, ut, qui crediderit, et speret.

III. *Pronunciatio* a plerisque *actio* dicitur, sed prius nomen a voce, sequens a gestu videtur accipere. Namque *actionem* Cicero alias *quasi sermonem*, alias *eloquentiam quandam corporis* dicit. Idem tamen duas ejus partes facit, quae sunt eaedem pronunciationis, *vocem* atque *motum*. Quapropter utraque appellatione indiffe-
2 renter uti licet. Habet autem res ipsa miram quandam in orationibus vim ac potestatem; neque tam refert, qualia sint, quae intra nosmet ipsos composuimus, quam quo modo efferantur: nam ita quisque, ut audit, movetur. Quare neque probatio ulla, quae aliquo modo venit ab oratore, tam firma est, ut non perdat vires suas, nisi adjuvatur asseveratione dicentis. Affectus omnis langueseat necesse est, nisi *voce*, *vultu*, totius
3 prope *habitu corporis*, inardescat. Nam quum haec omnia fecerimus, felices tamen, si nostrum illum ignem judex conceperit: nedum cum supini securique move-
4 mus, ac non ipse nostra oscitatione solvatur. Documento sunt vel scenici actores, qui et optimis poëtarum tantum adjiciunt gratiae, ut nos infinito magis eadem illa audita, quam lecta, delectent; et vilissimis etiam quibusdam impetrant aures, ut, quibus nullus est in bibliothecis locus, sit etiam frequens in theatris.
5 Quodsi in rebus, quas fictas esse scimus et inanes, tantum pronunciatio potest, ut iram, lacrimas, sollicitudinem afferat, quanto plus valeat necesse est, ubi ut credimus? Equidem vel mediocrem orationem, commendatam viribus actionis, affirmaverim plus habituram esse momenti, quam optimam eadem illa destitutam.
6 Siquidem et Demosthenes, *quid esset in toto dicendi opere primum*, interrogatus, *pronunciationi palmam* dedit, eidemque *secundum*, ac *tertium locum*, donec ab eo quaeri desineret: ut eam videri posset non praecipuam,
7 sed solam judicasse: ideoque ipse tam diligenter apud Andronicum Hypocriten studuit, ut admirantibus ejus orationem Rhodiis non immerito Aeschines dixisse videatur, *quid si ipsum audissetis*? Et M. Cicero *unam in*
8 *dicendo actionem dominari* putat. Hac Cn. Lentulum plus opinionis consecutum, quam eloquentia, tradit: eadem C. Gracchum in deflenda fratris nece totius populi Romani lacrimas concitasse: et Antonium et Cras-

um multum valuisse, plurimum vero Q. Hortensium. Cujus rei fides est, quod ejus scripta tantum intra famam sunt, qua diu princeps oratorum, aliquando aemulus Ciceronis existimatus est, novissime, quoad vixit, secundus: ut appareat, placuisse aliquid eo dicente, quod legentes non invenimus. Et hercule quum valeant 9
multum verba per se, et vox propriam vim adjiciat rebus, et gestus motusque significet aliquid, profecto perfectum quiddam fieri, quum omnia coierunt, necesse est.

Sunt tamen qui rudem illam, et qualem impetus 10
cujusque animi tulit, actionem judicent fortiorem, et solam viris dignam: sed non alii fere, quam qui etiam in dicendo curam et artem et nitorem, et quicquid studio paratur, ut affectata et parum naturalia solent improbare; vel qui verborum atque ipsius etiam soni rustilitate, ut L. Cottam dicit Cicero fecisse, imitationem antiquitatis affectant. Verum illi persuasione sua fruan- 11
tur, qui hominibus, ut sint oratores, satis putant nasci: nostro labori dent veniam, qui nihil credimus esse perfectum, nisi ubi natura cura juvetur. In hoc igitur non contumaciter consentio, primas partes esse naturae. Nam certe bene pronunciare non poterit, cui aut in 12
scriptis memoria, aut in iis, quae subito dicenda erunt, facilitas prompta defuerit: nec si inemendabilia oris incommoda obstabunt. Corporis etiam potest esse aliqua tanta deformitas, ut nulla arte vincatur. Sed ne vox 13
quidem exilis actionem habere optimam potest. Bona enim firmaque ut volumus uti licet: mala vel imbecilla et inhibet multa, ut insurgere et exclamare; et aliqua cogit, ut intermittere et deflectere, et rasas fauces ac latus fatigatum deformi cantico reficere. Sed nos de eo nunc loquamur, cui non frustra praecipitur.

Quum sit autem omnis actio, ut dixi, in duas di- 14
visa partes, *vocem gestumque*, quorum alter oculos, altera aures movet, per quos duos sensus omnis ad animum penetrat affectus, prius est *de voce* dicere, cui etiam *gestus* accommodatur.

In ea prima observatio est, *qualem habeas*: secunda, *quomodo utaris*. Natura vocis spectatur *quantitate* et *qualitate*. *Quantitas* simplicior: in summa enim *grandis* 15
aut *exigua* est: sed inter has extremitates mediae sunt species, et ab ima ad summam ac retro multi sunt gradus. *Qualitas* magis varia est. Nam est et *candida* et *fusca*, et *plena* et *exilis*, et *levis* et *aspera*, et con-

tracta et *fusa*, et *dura* et *flexibilis*, et *clara* et *obtusa*.
16 *Spiritus* etiam *longior breviorque*. Nec causas, cur quidque eorum accidat, persequi, proposito operi necessarium est: eorumne sit differentia, in quibus aura illa concipitur, an eorum, per quae velut organa meat: an ipsi propria natura, an prout movetur; lateris pectorisve firmitas, an capitis etiam plus adjuvet. Nam opus est omnibus, sicut non oris modo suavitate, sed narium quoque, per quas, quod superest vocis, egeritur. Dulcis esse tamen debet, non exprobrans sonus.
17 *Utendi* voce multiplex ratio. Nam praeter illam differentiam, quae est tripertita, *acutae*, *gravis*, *flexae* tum *intentis*, tum *remissis*, tum *elatis*, tum *inferioribus modis*, opus est, *spatiis* quoque *lentioribus* aut *citationibus*.
18 Sed his ipsis media interjacent multa: et, ut facies, quanquam ex paucissimis constat, infinitam habet differentiam: ita *vox*, etsi paucas, quae nominari possint, continet species, *propria* cuique est: et non haec minus auribus, quam oculis illa dignoscitur.
19 Augentur autem sicut omnium, ita vocis quoque bona, cura: negligentia minuuntur. Sed cura non eadem oratoribus, quae phonascis, convenit: tamen multa sunt utrisque communia, *firmitas corporis*, ne ad spadonum et mulierum et aegrorum exilitatem vox nostra tenuetur: quod ambulatio, unctio, veneris abstinentia, facilis ciborum digestio, id est frugalitas, praestat.
20 Praeterea ut sint *fauces integrae*, id est, molles ac leves, quarum vitio et *frangitur*, et *obscuratur*, et *exasperatur*, et *scinditur* vox. Nam ut tibiae, eodem spiritu accepto, alium clausis, alium apertis foraminibus, alium non satis purgatae, alium quassae sonum reddunt: ita fauces *tumentes strangulant* vocem, *obtusae obscurant*, *rasae exasperant*, *convulsae* fractis sunt or-
21 ganis similes. *Finditur* etiam *spiritus* objectu alicuius, sicut lapillo tenues aquae, quarum fluxus etiamsi ultra paullum coit, aliquid tamen cavi relinquit post id ipsum, quod offenderat. Humor quoque vocem aut nimius impedit, aut consumptus destituit. Nam fatigatio, ut corpora, non ad praesens modo tempus, sed etiam in fu-
22 turum afficit. Sed ut communiter et phonascis et oratoribus necessaria exercitatio, qua omnia convalescunt, ita curae non idem genus est. Nam neque certa tempora ad spatiandum dari possunt tot civilibus officiis occupato, nec praeparare ab imis sonis vocem ad summos, nec semper a contentione condere licet, quum

pluribus judiciis saepe dicendum sit. Ne ciborum quidem est eadem observatio. Non enim tam molli teneraque voce, quam forti ac durabili opus est: quum illi omnes, etiam altissimos sonos, leniant cantu oris, nobis pleraque aspere sint concitateque dicenda, et vigilandae noctes, et fuligo lucubrationum bibenda, et in sudata veste durandum. Quare vocem deliciis non molliamus, nec imbuatur ea consuetudine, quae duratura non sit: sed exercitatio ejus talis sit, qualis usus: nec silentio subsidat, sed firmetur consuetudine, qua difficultas omnis levatur. Ediscere autem, quo exercearis, erit optimum: nam ex tempore dicentes avocat a cura vocis ille, qui ex rebus ipsis concipitur, affectus: et ediscere quam maxime varia, quae et clamorem, et disputationem, et sermonem, et flexus habeant, ut simul in omnia paremur. Hoc satis est. Alioqui nitida illa et curata vox insolitum laborem recusabit, ut assueta gymnasiis et oleo corpora, quamlibet sint in suis certaminibus speciosa atque robusta, si militare iter, fascemque et vigilias imperes, deficiant, et quaerant unctores suos, nudumque sudorem. Illa quidem in hoc opere praecipi quis ferat, vitandos soles atque ventos, et nubila etiam ac siccitates? Ita si dicendum in sole, aut ventoso, humido, calido die fuerit, reos deseremus? Nam crudum quidem, aut saturum, aut ebrium, aut ejecto modo vomitu, quae cavenda quidam monent, declamare neminem, qui sit mentis compos, puto. Illud non sine causa est ab omnibus praeceptum, ut parcatur maxime voci in illo a pueritia in adolescentiam transitu, quia naturaliter impeditur, non, ut arbitror, propter calorem, quod quidam putaverunt; nam est major alias; sed propter humorem potius; nam hoc aetas illa turgescit. Itaque nares etiam, ac pectus, eo tempore tument, atque omnia velut germinant, eoque sunt tenera et injuriae obnoxia. Sed, ut ad propositum redeam, jam confirmatae constitutaeque vocis genus exercitationis optimum duco, quod est operi simillimum, dicere quotidie, sicut agimus. Namque hoc modo non vox tantum confirmatur et latus, sed etiam corporis decens et accommodatus orationi motus componitur. 23 24 25 26 27 28 29

Non alia est autem ratio pronunciationis, quam ipsius orationis. 30

Nam ut illa emendata, dilucida, ornata, apta esse debet: ita haec quoque emendata erit, id est, vitio

carebit, si fuerit os facile, explanatum, jucundum, ut
banum, id est, in quo nulla neque rusticitas neque
peregrinitas resonet. Non enim sine causa dicitur *bar-*
31 *barum Graecumve*. Nam sonis homines, ut aera tinnitu
dignoscimus. Ita fiet illud, quod Ennius probat, quum
dicit *suaviloquenti ore Cethegum fuisse*: non quod C
cero in his reprehendit, quos ait *latrare*, *non ager*
Sunt enim multa vitia, de quibus dixi, quum in qua
dam primi libri parte pueroruni ora formarem, oppo
tunius ratus, in ea aetate facere illorum mentionem
32 in qua emendari possunt. Itemque si ipsa *vox* primu
fuerit, ut sic dicam, *sana*, id est, nullum eorum, d
quibus modo retuli, patietur incommodum; deinde no
surda, *rudis*, *immanis*, *dura*, *rigida*, *vana*, *praepingui*
aut *tenuis*, *inanis*, *acerba*, *pusilla*, *mollis*, *effeminata*
spiritus, nec *brevis*, nec parum *durabilis*, nec *in re*
ceptu difficilis.

33 *Dilucida* vero erit *pronunciatio*, primum, si verba
tota *exierint*, quorum pars *devorari*, pars *destitui* solet,
plerisque extremas syllabas non perferentibus, dum
priorum sono indulgent. Ut est autem necessaria ver-
borum explanatio, ita omnes imputare et velut annu-
34 merare literas, molestum et odiosum. Nam et vocales
frequentissime coëunt, et consonantium quaedam inse-
quente vocali dissimulatur. Utriusque exemplum po-
suimus,

Multum ille et terris. — —

35 Vitatur etiam duriorum inter se congressus, unde *pe-*
lexit, et *collegit*, et quae alio loco dicta sunt. Ideoque
laudatur in Catulo *suavis appellatio literarum*. Secun-
dum est, ut *sit oratio distincta*, id est, ut, qui dicit,
et incipiat ubi oportet, et desinat. Observandum etiam,
quo loco sustinendus et quasi suspendendus sermo sit
(quod Graeci ὑποδιαστολὴν vel ὑποστιγμὴν vocant), quo
36 deponendus. Suspenditur, *Arma virumque cano*: quia
illud ad sequentia pertinet, ut sit, *virum*, *Trojae qui*
primus ab oris: et hic iterum. Nam etiamsi aliud est,
unde venit, quam quo venit, non distinguendum tamen,
quia utrumque eodem modo verba continetur, *venit*
37 Tertio *Italiam*, quia interjectio est, *fato profugus*, et
continuum sermonem, qui faciebat *Italiam Lavinaque*
dividit. Ob eandemque causam, quarto *profugus*; deinde,
Lavinaque venit litora; ubi jam erit distinctio, quia
inde alius incipit sensus. Sed in ipsis etiam distinctio-
nibus tempus alias brevius, alias longius dabimus. In-

erest enim, sermonem finiant, an sensum. Itaque il- 38
am distinctionem, *Litora*, protinus altero spiritus initio
nsequar: quum illuc venero, *Atque altae moenia Ro-*
nae, deponam, et morabor, et novum rursus exordium
aciam. Sunt aliquando et sine respiratione quaedam 39
morae etiam in periodis: ut in illa, *In coetu vero po-*
uli Romani, negotium publicum gerens, magister equi-
um, etc. Multa membra habet; sensus enim sunt alii
atque alii: et sicut una circumductio est, ita paullum
morandum in his intervallis, non interrumpendus est
contextus. Sed e contrario spiritum interim recipere
sine intellectu morae necesse est: quo loco quasi surri-
piendus est: alioqui si inscite recipiatur, non minus
afferat obscuritatis, quam vitiosa distinctio. Virtus
autem distinguendi fortasse sit parva; sine qua tamen
esse nulla alia in agendo potest.

Ornata est pronunciatio, cui suffragatur *vox facilis,* 40
magna, beata, flexibilis, firma, dulcis, durabilis, clara,
pura, secans aëra et auribus sedens. Est enim quae-
dam ad auditum accommodata, non magnitudine, sed
proprietate, ad hoc velut tractabilis, utique habens
omnes in se, qui desiderantur, sonos intentionesque,
et *toto*, ut ajunt, *organo* instructa: cui aderit lateris
firmitas, spiritus quum spatio pertinax, tum labori non
facile cessurus. Neque gravissimus autem in musica 41
sonus nec acutissimus orationibus convenit. Nam et
hic parum clarus, nimiumque plenus, nullum afferre
animis motum potest: et ille praetenuis, et immodicae
claritatis, quum est ultra verum, tum neque pronun-
ciatione flecti, neque diutius ferre intentionem potest.
Nam vox, ut nervi, quo remissior, hoc gravior et ple- 42
nior: quo tensior, hoc tenuis et acuta magis est. Sic
ima vim non habet, summa rumpi periclitatur. Mediis
ergo utendum sonis; hique cum augenda intentione ex-
citandi, cum summittenda sunt temperandi.

Nam prima est observatio recte pronunciandi, *aequa-* 43
litas, ne sermo subsultet imparibus spatiis ac sonis,
miscens longa brevibus, gravia acutis, elata summissis,
et inaequalitate horum omnium, sicut pedum, claudi-
cet. Secunda *varietas*, quod solum est pronunciatio.
Ac ne quis pugnare inter se putet aequalitatem et va- 44
rietatem; quum illi virtuti contrarium vitium sit in-
aequalitas, huic, qui dicitur μονοειδὴς, quasi quidam
unus aspectus. Ars porro variandi quum gratiam prae-
bet, ac renovat aures, tum dicentem ipsa laboris mu-

tatione reficit: ut standi, ambulandi, sedendi, jacendi vices sunt, nihilque eorum pati unum diu possumus.
45 Illud vero maximum, (sed id paullo post tractabimus) quod secundum rationem rerum, de quibus dicimus, animorumque habitus, conformanda vox est, ne ab oratione discordet. Vitemus igitur illam, quae Graece μονοτονία vocatur, una quaedam spiritus ac soni intentio: non solum ne dicamus omnia clamose, quod insanum est; aut intra loquendi modum, quod motu caret; aut summisso murmure, quo etiam debilitatur omnis
46 intentio: sed ut in iisdem partibus iisdemque affectibus sint tamen quaedam non ita magnae vocis declinationes, prout aut verborum dignitas, aut sententiarum natura, aut depositio, aut inceptio, aut transitus postulabit: ut qui singulis pinxerunt coloribus, alia tamen eminentiora, alia reductiora fecerunt, sine quo ne membra
47 quidem suas lineas dedissent. Proponamus enim nobis illud Ciceronis in oratione nobilissima pro Milone principium, nonne ad singulas paene distinctiones, quamvis in eadem facie, tamen quasi vultus mutandus est? *Etsi vereor, judices, ne turpe sit, pro fortissimo viro dicere*
48 *incipientem timere.* Etiamsi toto proposito contractum atque summissum, quia et exordium est, et solliciti exordium: tamen fuerit, necesse est, aliquid plenius et erectius, quum dicit, *Pro fortissimo viro*, quam quum,
49 *Etsi vereor*, et, *Turpe sit*, et, *Timere.* Jam secunda respiratio increscat oportet, et naturali quodam conatu, quo minus pavide dicimus, quae sequuntur, et quod magnitudo animi Milonis ostenditur, *Minimeque decet, quum T. Annius ipse magis reipublicae de salute, quam de sua perturbetur.* Deinde quasi objurgatio sui est, *Me ad ejus causam parem animi magnitudinem afferre*
50 *non posse.* Tum invidiosiora, *Tamen haec novi judicia, nova forma terret oculos.* Illa vero jam paene apertis, ut ajunt, tibiis, *Qui, quocunque inciderunt, consuetudinem fori, et pristinum morem judiciorum requirunt.* Nam sequens latum etiam atque fusum est, *Non enim*
51 *corona consessus vester cinctus est, ut solebat.* Quod notavi, ut appareret, non solum in membris causas, sed etiam in articulis esse aliquam pronunciandi varietatem, sine qua nihil neque majus neque minus est. Vox autem ultra vires urgenda non est. Nam et *suffocatur* saepe, et majore nisu minus clara est, et interim *elisa* in illum sonum erumpit, cui Graeci nomen
52 a gallorum immaturo cantu dederunt. Nec *volubilitate*

mia confundenda, quae dicimus: qua et distinctio
erit, et affectus; et nonnunquam etiam verba aliqua
ni parte fraudantur. Cui contrarium est vitium pi-
uiae tarditatis. Nam et difficultatem inveniendi fatetur,
t segnitia solvit animos, et, in quo est aliquid, tem-
oribus praefinitis aquam perdit. Promptum sit os,
on praeceps: moderatum, non lentum.

Spiritus quoque nec crebro receptus concidat sen- 53
entiam: nec eo usque trahatur, donec deficiat. Nam
t deformis est consumpti illius sonus, et respiratio sub
qua diu pressi similis, et receptus longior, et non op-
ortunus, ut qui fiat, non ubi volumus, sed ubi necesse
st. Quare longiorem dicturis periodum colligendus est
piritus: ita tamen, ut id neque diu, neque cum sono
aciamus, neque omnino ut manifestum sit: reliquis
artibus optime inter junctura sermonis revocabitur.
xercendus autem est, ut sit quam longissimus: quod 54
emosthenes ut efficeret, scandens in adversum conti-
abat quam posset plurimos versus. Idem, quo faci-
us verba ore libero exprimeret, calculos lingua vol-
ens dicere domi solebat. Est interim et longus, et 55
lenus, et clarus satis spiritus, non tamen firmae in-
entionis, ideoque tremulus: ut corpora, quae aspectu
ntegra, nervis parum sustinentur. Id *βράγχον* Graeci
ocant. Sunt qui spiritum cum stridore per raritatem
entium non recipiunt, sed resorbent. Sunt qui crebro
nhelitu, et introrsum etiam clare sonante, imitentur
imenta onere et jugo laborantia. Quod affectant quo- 56
ue, tanquam inventionis copia urgeantur, majorque
is eloquentiae ingruat, quam quae emitti faucibus pos-
it. Est aliis concursus oris, et cum verbis suis col-
ictatio. Jam tussire, et exspuere crebro, et ab imo
ulmone pituitam trochleis adducere, et oris humore
roximos spargere, et majorem partem spiritus in lo-
uendo per nares effundere, etiamsi non utique vocis
unt vitia; quia tamen propter vocem accidunt, potis-
imum huic loco subjiciantur. Sed quodcunque ex his 57
itium magis tulerim, quam, quo nunc maxime labora-
ur in causis omnibus scholisque, cantandi: quod inuti-
us sit, an foedius, nescio. Quid enim minus oratori
onvenit, quam modulatio scenica, et nonnunquam
briorum aut comissantium licentiae similis? Quid vero 58
evendis affectibus contrarium magis, quam, quum do-
ndum, irascendum, indignandum, commiserandum sit,
on solum ab his affectibus, in quos inducendus est

judex, recedere, sed ipsam fori sanctitatem ludorum talarium licentia solvere? Nam Cicero *illos ex Lycia et Caria rhetoras paene cantare in epilogis* dixit. Nos etiam
59 cantandi severiorem paullo modum excessimus. Quisquamne, non dico de homicidio, sacrilegio, parricidio, sed de calculis certe atque rationibus, quisquam denique, ut semel finiam, in lite cantat? Quod si omnino recipiendum est, nihil causae est, cur non illam vocis modulationem fidibus ac tibiis, imo hercule, quod est
60 huic deformitati propius, cymbalis adjuvemus. Faciamus tamen hoc libenter: nam nec cuiquam sunt injucundae quae cantant ipsi, et laboris in hoc, quam in agendo minus est. Sunt et quidam, qui secundum alia vitia vitia, etiam hac ubique audiendi, quod aures mulceat voluptate ducantur. Quid ergo? non et Cicero dicit esse *aliquem in oratione cantum obscuriorem?* et hoc quodam naturali initio venit? Ostendam non multo post ubi et quatenus recipiendus sit hic flexus, et canat quidem, sed, quod plerique intelligere nolunt, obscurior.

61 Jam enim tempus est dicendi, quae sit *apta pronunciatio*. Quae certe ea est, quae iis, de quibus dicimus, accommodatur. Quod quidem maxima ex parte praestant ipsi motus animorum, sonatque vox, ut fertur: sed quum sint alii veri affectus, alii ficti et imitati, veri naturaliter erumpunt, ut dolentium, irascentium, indignantium; sed carent arte, ideoque sunt disci-
62 plina et ratione formandi. Contra qui effinguntur imitatione, artem habent: sed hi carent natura: ideoque in iis primum est bene affici, et concipere imagines rerum, et tanquam veris moveri. Sic velut media vocem habitum a nostris acceperit, hunc judicum animi dabit. Est enim mentis index, ac totidem, quot illae
63 mutationes habet. Itaque laetis in rebus *plena* et *simplex* et ipsa quodammodo *hilaris* fluit: in certamine erectis totis viribus, et velut omnibus nervis intenditur. Atrox in ira, et *aspera* ac *densa*, et respiratione crebra. Neque enim potest esse longus spiritus, quum immoderate effunditur. Paullum in invidia facienda *lentior*, quae non fere ad hanc nisi inferiores confugiunt: at in blandiendo, fatendo, satisfaciendo, rogando, *lenis* et *summissa*.
64 Suadentium, et monentium, et pollicentium, et consolantium *gravis*. In metu et verecundia *contracta*, adhortationibus *fortis*, disputationibus *teres*, miserationibus *flexa* et *flebilis*, et consulto quasi obscurior: at in

ressionibus *fusa*, et securae claritatis, in expositione
sermonibus *recta*, et inter acutum sonum et gravem
edia. *Attollitur* autem concitatis affectibus, compositis 65
scendit, pro utriusque rei modo altius vel inferius.

Quid autem quisque in dicendo postulet locus, paul-
m differam, ut de gestu prius dicam: qui et ipse voci
nsentit, et animo cum ea simul paret. Is quantum
abeat in oratore momenti, satis vel ex eo patet, quod
oraque, etiam citra verba, significat. Quippe non 66
anus solum, sed nutus etiam declarant nostram vo-
ntatem, et in mutis pro sermone sunt, et saltatio fre-
uenter sine voce intelligitur atque afficit, et ex vultu
gressuque perspicitur habitus animorum: et anima-
um quoque sermone carentium ira, laetitia, adulatio
oculis et quibusdam aliis corporis signis deprehendi-
r. Nec mirum, si ista, quae tamen in aliquo posita 67
nt motu, tantum in animis valent; quum pictura, ta-
ens opus, et habitus semper ejusdem, sic in intimos
enetret affectus, ut ipsam vim dicendi nonnunquam
aperare videatur. Contra si gestus ac vultus ab ora-
one dissentiant, tristia dicamus hilares, affirmemus
liqua renuentes: non auctoritas modo verbis, sed etiam
des desit. Decor quoque a gestu atque a motu venit.
eoque Demosthenes grande quoddam intuens specu- 68
m, componere actionem solebat. Adeo, quamvis ful-
or ille sinistras imagines reddat, suis demum oculis
redidit, quod efficeret. Praecipuum vero in actione,
icut in corpore ipso, caput est, quum ad illum, de
uo dixi, decorem, tum etiam ad significationem. De- 69
oris illa sunt, ut sit primo rectum, et secundum na-
uram. Nam et dejecto humilitas, et supino arrogantia,
t in latus inclinato languor, et praeduro ac rigente
arbaria quaedam mentis ostenditur. Tum accipiat
ptos ex ipsa actione motus, ut cum gestu concordet,
t manibus ac lateribus obsequatur. Aspectus enim 70
emper eodem vertitur, quo gestus, exceptis quae aut
amnare, aut non concedere, aut a nobis removere
portebit; ut idem illud vultu videamur aversari, manu
epellere:

— — *Dii talem avertite pestem.*
— — *Haud equidem tali me dignor honore.*

ignificat vero plurimis modis. Nam praeter annuendi, 71
enuendi, confirmandique motus, sunt et verecundiae,
t dubitationis, et admirationis, et indignationis noti
t communes omnibus. Solo tamen eo facere gestum

scenici quoque doctores vitiosum putaverunt. Etiam frequens ejus nutus non caret vitio: adeo jactare id, et comas excutientem rotare, fanaticum est.

72 Dominatur autem maxime vultus. Hoc supplices, hoc minaces, hoc blandi, hoc tristes, hoc hilares, hoc erecti, hoc summissi sumus: hoc pendent homines, hunc intuentur, hunc spectant, etiam antequam dicimus: hoc quosdam amamus, hoc odimus: hoc plurima intelligi-
73 mus, hic est saepe pro omnibus verbis. Itaque in iis, quae ad scenam componuntur, fabulis artifices pronunciandi a personis quoque affectus mutuantur: ut si *Aërope* in tragoedia *tristis*, *atrox Medea*, *attonitus Ajax*,
74 *truculentus Hercules*. In comoediis vero praeter aliam observationem, qua servi, lenones, parasiti, rustici, milites, meretriculae, ancillae, senes austeri ac mites, juvenes severi ac luxuriosi, matronae, puellae, inter se discernuntur, pater ille, cujus praecipuae partes sunt, quia interim concitatus, interim lenis est, altero erecto, altero composito est supercilio: atque id ostendere maxime latus actoribus moris est, quod cum iis
75 quas agunt, partibus congruat. Sed in ipso vultu plurimum valent oculi, per quos maxime animus emineat, ut citra motum quoque et hilaritate enitescant, et tristitiae quoddam nubilum ducant. Quin etiam lacrimas his natura mentis indices dedit: quae aut erumpunt dolore, aut laetitia manant. Motu vero intenti, remissi, superbi, torvi, mites, asperi fiunt: quae, ut
76 actus poposcerit, fingentur. Rigidi vero et extenti, aut languidi et torpentes, [aut stupentes,] aut lascivi et mobiles, aut natantes et quadam voluptate suffusi, aut limi et, ut sic dicam, venerei, aut poscentes aliquid pollicentesve nunquam esse debebunt. Nam opertos compressosve eos in dicendo quis, nisi plane rudis
77 aut stultus, habeat? Et ad haec omnia exprimenda in palpebris etiam et genis est quoddam deserviens iis mi-
78 nisterium. Multum et superciliis agitur. Nam et oculos formant aliquatenus, et fronti imperant. His contrahitur, attollitur, demittitur: ut una res in ea plurimum valeat, sanguis ille, qui mentis habitu movetur, ex quum infirmam verecundia cutem accepit, effunditur in ruborem; quum metu refugit, abit omnis et pallore frigescit; temperatus medium quoddam serenum efficit.
79 Vitium in superciliis, si aut immota sunt omnino, aut nimium mobilia, aut inaequalitate, ut modo de persona comica dixeram, dissident, aut contra id, quod dici-

us, finguntur. *Ira* enim contractis, *tristitia* deductis, *ilaritas* remissis ostenditur. Annuendi quoque et re-
nuendi ratione demittuntur, aut allevantur. Naribus 80
brisque non fere quicquam decenter ostendimus, tam-
si derisus iis, contemptus, fastidium significari solet.
am et *corrugare nares*, ut Horatius ait, et inflare, et
overe, et digito inquietare, et pulso subito spiritu
cutere, et diducere saepius, et plana manu resupi-
re, indecorum est: quum emunctio etiam frequentior
n sine causa reprehendatur. Labra et porriguntur 81
ale, et scinduntur, et astringuntur, et diducuntur,
dentes nudant, et in latus ac paene ad aurem tra-
ntur, et velut quodam fastidio replicantur, et pen-
nt, et vocem tantum altera parte dimittunt. Lam-
re quoque ea et mordere, deforme est: quum etiam
efficiendis verbis modicus eorum esse debeat motus.
re enim magis, quam labris, loquendum est. Cervi- 82
m rectam oportet esse, non rigidam aut supinam.
ollum diversa quidem sed pari deformitate et contra-
tur et tenditur: sed tenso subest et labor, tenuatur-
ie vox ac fatigatur. Affixum pectori mentum minus
aram, et quasi latiorem presso gutture facit. Hume- 83
rum raro decens allevatio atque contractio est. Bre-
atur enim cervix, et gestum quendam humilem atque
rvilem, et quasi fraudulentum facit, quum se in ha-
tum adulationis, admirationis, metus fingunt. Brachii 84
oderata projectio remissis humeris, atque explicanti-
s se in proferenda manu digitis, continuos et decur-
ntes locos maxime decet. At quum speciosius quid
eriusque dicendum est, ut illud, *Saxa atque solitudi-
s voci respondent*, exspatiatur in latus, et ipsa quo-
mmodo se cum gestu fundit oratio. Manus vero, 85
ne quibus trunca esset actio ac debilis, vix dici
test, quot motus habeant, quum paene ipsam verbo-
m copiam persequantur. Nam ceterae partes loquen-
m adjuvant, hae, prope est ut dicam, ipsae loquun-
r. His poscimus, pollicemur, vocamus, dimittimus, 86
inamur, supplicamus, abominamur, timemus; gaudium,
stitiam, dubitationem, confessionem, poenitentiam, mo-
m, copiam, numerum, tempus, ostendimus. Non conci- 87
nt? inhibent? supplicant? probant? admirantur? vere-
ndantur? Non in demonstrandis locis ac personis adver-
rum atque pronominum obtinent vicem? Ut in tanta
r omnes gentes nationesque linguae diversitate hic
hi omnium hominum communis sermo videatur.

88 Et hi quidem, de quibus sum locutus, cum ipsis vocibus naturaliter exeunt gestus: alii sunt, qui re imitatione significant: ut si aegrum, tentantis vena medici similitudine, aut citharoedum, formatis ad m dum percutientis nervos manibus, ostendas, quod er
89 genus quam longissime in actione fugiendum. Abes enim plurimum a saltatore debet orator, ut sit gest ad sensum magis, quam ad verba, accommodatus: qu etiam histrionibus paullo gravioribus facere moris fu Ergo ut ad se manum referre, quum de se ipso loqu tur, et in eum, quem demonstret, intendere, et aliq his similia permiserim: ita non, effingere status quo
90 dam, et quicquid dicet, ostendere. Neque id in m nibus solum, sed in omni gestu ac voce servandum e Non enim aut in illa periodo, *Stetit soleatus Prae populi Romani*, inclinatio incumbentis in mulierculae Verris effingenda est; aut in illa, *Caedebatur in me foro Messanae*, motus laterum, qualis esse ad verbe solet, torquendus; aut vox, qualis dolore exprimitu
91 eruenda: quum mihi comoedi quoque pessime face videantur, qui, etiamsi juvenem agant, quum tamen expositione aut senis sermo, ut in *Hydriae prologo*, a mulieris, ut in *Georgo*, incidit, tremula vel effemina voce pronunciant. Adeo in illis quoque est aliqua v tiosa imitatio, quorum ars omnis constat imitatione.

92 Est autem gestus ille maxime communis, quo m dius digitus in pollicem contrahitur explicitis tribus, e principiis utilis cum leni in utramque partem motu u dice prolatus, simul capite atque humeris sensim ad quo manus feratur, obsecundantibus: et in narra certus, sed tum paullo productior: et in exprobran et coarguendo acer atque instans. Longius enim par
93 bus his et liberius exseritur. Vitiose vero idem s nistrum quasi humerum petens in latus agi solet: qua quam adhuc pejus aliqui transversum brachium pro runt, et cubito pronunciant. Duo quoque medii s pollicem veniunt: et est hic adhuc priore gestus insta
94 tior, principio et narrationi non accommodatus. quum tres contracti pollice premuntur; tum digi ille, quo usum optime Crassum Cicero dicit, explica solet. Is in exprobrando et indicando, unde et ei n men est, valet: et allevata ac spectante humerum man paullum inclinatus affirmat: versus in terram et qua
95 pronus urget: aliquando pro numero est. Idem sumu articulo utrinque leviter apprehenso, duobus modi

rvatis, minus tamen minimo, aptus ad disputandum
t. Acrius tamen argumentari videntur, qui medium
ticulum potius tenent: tanto contractioribus ultimis
gitis, quanto priores descenderunt. Est et ille vere- 96
ndae orationi aptissimus, quo quatuor primis leviter
summum coëuntibus digitis, non procul ab ore aut
ctore refertur ad nos manus, et deinde prona ac
ullulum prolata laxatur. Hoc modo coepisse De- 97
osthenem credo in illo pro Ctesiphonte timido sum-
issoque principio: sic formatam Ciceronis manum,
um diceret, *Si, judices, ingenii mei, quod sentio*
am sit exiguum. Eadem aliquatenus liberius deorsum
ectantibus digitis colligitur in nos, et fusius paullo
diversum resolvitur, ut quodammodo sermonem ipsum
oferre videatur. Binos interim digitos distinguimus, 98
d non inserto pollice, paullum tamen inferioribus in-
a spectantibus, sed ne illis quidem tensis, qui supra
nt. Interim extremi palmam circa ima pollicis pre- 99
ant, ipse prioribus ad medios articulos jungitur: in-
rim quartus oblique reponitur; interim quatuor re-
issis magis quam tensis, pollice intus inclinato, habi-
n demonstrando in latus, aut distinguendis, quae di-
mus, manum facimus, quum supina in sinistrum latus,
ona in alterum fertur. Sunt et illi breves gestus, 100
um manus leviter pandata, qualis voventium est,
rvis intervallis, et subassentientibus humeris move-
r, maxime apta parce et quasi timide loquentibus.
t admirationi conveniens ille gestus, quo manus mo-
e supinata, ac per singulos a minimo collecta digi-
, redeunte flexu simul explicatur atque convertitur.
c uno modo interrogantes gestum componimus: ple- 101
mque tamen vertentes manum, utcunque composita
. Pollici proximus digitus, mediumque, qua dexter
, unguem pollicis summo suo jungens, remissis cete-
, est et approbantibus, et narrantibus, et distinguen-
us decorus. Cui non dissimilis, sed compressis tri- 102
digitis, quo nunc Graeci plurimum utuntur, etiam
aque manu, quoties enthymemata sua gestu velut
rotundant. Caesim manus lenior promittit et assen-
ur, citatior hortatur, interim laudat. Est et ille ur-
atis orationem gestus vulgaris magis, quam ex arte,
contrahit alterno celerique motu et explicat manum.
et illa cava et rara, et supra humeri altitudinem 103
ta cum quodam motu velut hortatrix manus. A pere-
nnis scholis tamen prope recepta tremula, scenica est.

Digitos, quum summi coierunt, ad nos referre, cur
quibusdam displicuerit, nescio. Nam id et leviter ad-
mirantes, et interim subita indignatione, velut pa-
104 vescentes, et deprecantes, facimus. Quin compressam
etiam manum in poenitentia vel ira pectori admovemus,
ubi vox vel inter dentes expressa non dedecet, Quid
nunc agam? *Quid facias*? Averso pollice demonstrare
aliquem, receptum magis puto, quam oratori decorum.
105 Sed quum omnis motus sex partes habeat, septimus est
ille, qui in se redit, orbis, vitiosa est una circumver-
sio: reliqui, ante nos, et dextra laevaque, et sursum
et deorsum aliquid ostendunt: in posteriora gestus non
106 dirigitur. Interim tamen velut rejici solet. Optima
autem manus a sinistra parte incipit, in dextra depo-
nitur: sed ut poni, non ut ferire videatur: quanquam
et in fine interim cadit, ut cito tamen redeat: et non
nunquam resilit vel negantibus nobis, vel admirantibus.
Hic veteres artifices illud recte adjecerunt, *ut man-
cum sensu et inciperet, et deponeretur.* Alioqui erit
aut ante vocem erit gestus, aut post vocem: quod est
107 utrumque deforme. In illo lapsi nimia subtilitate sunt
quod intervallum motus tria verba esse voluerunt: quo
neque observatur, neque fieri potest: sed illi quasi mer-
suram tarditatis celeritatisque aliquam esse voluerunt:
neque immerito, ne aut diu otiosa esset manus, aut
quod multi faciunt, actionem continuo motu concid-
108 rent. Aliud est, quod et fit frequentius et magis fallit:
sunt quaedam latentes sermonis percussiones, et quae-
aliqui pedes, ad quos plurimorum gestus cadit: ut si
unus motus, *Novum crimen*; alter, *C. Caesar*; tertius,
Et ante hanc diem; quartus, *Non auditum*; deinde
Propinquus meus; et, *Ad te*; et, *Quintus Tubero*; et
109 *Detulit.* Unde id quoque fluit vitium, ut juvenes, qui
scribunt, gestum praemodulati cogitatione sic compo-
nant, quomodo casura manus est. Inde et illud vitium
ut gestus, qui in fine dexter esse debet, in sinistro
110 frequenter desinat. Melius illud, quum sint in sermone
omni brevia quaedam membra, ad quae, si necesse est,
recipere spiritum liceat, ad haec gestum disponere: ut
puta, *Novum crimen*, *C. Caesar*, habet per se fi-
quendam suum, quia sequitur conjunctio: deinde,
ante hanc diem non auditum, satis circumscriptum est.
Ad haec accommodanda manus est, idque dum est
111 prima et composita actio. At ubi eam calor concitave-
rit, etiam gestus cum ipsa orationis celeritate crebescet.
A-

Aliis locis citata, aliis pressa conveniet pronunciatio.
Illa transcurrimus, congerimus, [abundamus,] festina-
mus: hac instamus, inculcamus, infigimus. Plus autem
affectus habent lentiora: ideoque Roscius citatior, Aeso-
pus gravior fuit, quod ille comoedias, hic tragoedias
egit. Eadem motus quoque observatio est. Itaque in 112
tabulis, juvenum, senum, militum, matronarum gra-
vior ingressus est: servi, ancillae, parasiti, piscatores
citatius moventur. Tolli autem manum artifices supra
oculos, demitti infra pectus vetant: adeo a capite eam
petere, aut ad imum ventrem deducere, vitiosum ha-
betur. In sinistrum intra humerum promovetur; ultra 113
non decet. Sed quum aversantes in laevam partem velut
propellemus manum, sinister humerus proferendus, ut
cum capite ad dextram ferente consentiat. Manus si- 114
nistra nunquam sola gestum recte facit: dextrae se fre-
quenter accommodat, sive in digitos argumenta digeri-
mus, sive aversis in sinistrum palmis abominamur, sive
objicimus adversas, sive in latus utramque distendimus.
Diversi autem sunt hi gestus, sive satisfacientes aut 115
supplicantes summittimus, sive adorantes attollimus,
sive aliqua demonstratione aut invocatione protendimus,
Vos Albani tumuli atque luci. Aut Gracchanum illud,
*Quo me miser conferam? in Capitolium, ad fratris san-
guinem? an domum?* Plus enim affectus in his junctae 116
exhibent manus? in rebus parvis, tristibus, mitibus
breves; magnis, laetis, atrocibus exsertiores.

Vitia quoque earum subjicienda sunt, quae quidem
accidere etiam exercitatis actoribus solent. Nam gestum 117
oculum poscentis, aut verba minantis, aut numerum
quingentorum flexo pollice efficientis, quae sunt a qui-
busdam scriptoribus notata, ne in rusticis quidem vidi.
Ut ut brachio exserto introspiciatur latus, ut manum 118
illius ultra sinum proferre non audeat, alius, in quan-
tum patet longitudo, protendat, aut ad tectum erigat,
aut repetito ultra laevum humerum gestu ita in tergum
flagellet, ut consistere post eum parum tutum sit, aut
sinistrum ducat orbem, aut temere sparsa manu in pro-
ximos offendat, aut cubitum utrumque in diversum la-
tus ventilet, saepe scio evenire. Solet esse et pigra, 119
ut trepida, et secanti similis: etiam nucis digitis, aut
capite dejiciatur, aut eadem manu supinata in superiora
tractetur. Fit et ille habitus, qui esse in statuis pacifi-
cator solet, qui, inclinato in humerum dextrum capite,
brachio ab aure protenso, manum infesto pollice exten-

dit: qui quidem maxime placet iis, qui se dicere *sublata*
120 *manu* jactant. Adjicias licet eos, qui sententias vibrantes digitis jaculantur, aut manu sublata denunciant, aut, quod per se interim recipiendum est, quoties aliquid ipsis placuit, in ungues eriguntur: sed vitiosum id faciunt, aut digito, quantum plurimum possunt, erecto, aut etiam duobus, aut utraque manu ad mo-
121 dum aliquid portantium composita. His accedunt vitia non naturae, sed trepidationis, cum ore concurrente rixari; si memoria fefellerit, aut cogitatio non suffragetur, quasi faucibus aliquid obstiterit insonare; in adversum tergere nares; obambulare sermone imperfecto; resistere subito et laudem silentio poscere: quae omnia persequi prope infinitum est. Sua enim cuique sunt
122 vitia. Pectus ac venter ne projiciantur, observandum: pandant enim posteriora; et est odiosa omnis supinitas. Latera cum gestu consentiant. Facit enim aliquid et totius corporis motus: adeo ut Cicero plus illo agi quam manibus ipsis putet. Ita enim dicit in Oratore, *Nullae argutiae digitorum, non ad numerum articulus cadens, trunco magis toto se ipse moderans, et virili lateris*
123 *flexione.* Femur ferire, quod Athenis primus fecisse creditur Cleon, et usitatum est, et indignantes decet, et excitat auditorem. Idque in Calidio Cicero desiderat, *Non frons*, inquit, *percussa, non femur.* Quanquam, si licet, de fronte dissentio. Nam etiam com-
124 plodere manus scenicum est, et pectus caedere. Illud quoque raro decebit, cava manu summis digitis pectus appetere, si quando nosmet ipsos alloquimur, cohortantes, objurgantes, miserantes: quod si quando fiet, togam quoque inde removeri non dedecebit. In pedibus observantur status et incessus. Prolato dextro stare,
125 et eandem manum ac pedem proferre, deforme est. In dextrum incumbere interim datur, sed aequo pectore: qui tamen comicus magis, quam oratorius gestus est. Male etiam in sinistrum pedem insistentium dexter aut attollitur, aut summis digitis suspenditur. Varicare supra modum, et in stando deforme est, et, accedente
126 motu, prope obscenum. Procursio opportuna brevis, moderata, rara. Conveniet etiam ambulatio quaedam, propter immodicas laudationum moras; quanquam Cicero *rarum incessum*, neque ita longum probat. Discursare vero, et, quod Domitius Afer de Sura Mallio dixit, *satagere*, ineptissimum: urbaneque Flavus Virginius interrogavit de quodam suo antisophiste, *quot millia*

assuum declamasset? Praecipi et illud scio, ne ambu- 127
antes avertamur a judicibus, sed sint obliqui pedes ad
onsilium nobis respicientibus. Id fieri judiciis priva-
is non potest. Verum et breviora sunt spatia, nec
versi diu sumus. Interim tamen recedere sensim da-
ur. Quidam et resiliunt, quod est plane ridiculum.
'edis supplosio, ut loco est opportuna, ut ait Cicero, 128
n *contentionibus aut incipiendis aut finiendis*: ita crebra
t inepti est hominis, et desinit judicem in se conver-
ere. Est et illa indecora in dextrum ac laevum latus
acillatio alternis pedibus insistentium. Longissime fu-
ienda mollis actio, qualem in Titio Cicero dicit fuisse,
nde etiam saltationis quoddam genus *Titius* sit appel-
atum. Reprehendenda et illa frequens et concitata in 129
traque partem nutatio, quam in Curione patre irri-
it et Julius, quaerens, *quis in lintre loqueretur*? et Si-
inius: nam quum, assidente collega, qui erat propter
aletudinem et deligatus et plurimis medicamentis deli-
utus, multum se Curio ex more jactasset, *Nunquam*,
quit, *Octavi, collegae tuo gratiam referes, qui nisi*
uisset, hodie te istic muscae comedissent. Jactantur et 130
umeri: quod vitium Demosthenes ita dicitur emendasse,
t, quum in angusto quodam pulpito stans diceret, hasta
umero dependens immineret: ut, si calore dicendi vi-
are id excidisset, offensatione illa commoneretur. Am-
ulantem loqui ita demum oportet, si in causis publi-
is, in quibus multi sunt judices, quod dicimus, quasi
ingulis inculcare peculiariter velimus. Illud vero non 131
erendum, quod quidam, rejecta in humerum toga,
uum dextra sinum usque ad lumbos reduxerunt, si-
istra gestum facientes spatiantur et fabulantur: quum
tiam laevam restringere prolata longius dextra sit odio-
um. Unde moneor, ut ne id quidem transeam, ineptis-
ime fieri, quum inter moras laudationum aut in aurem
licujus loquuntur, aut cum sodalibus jocantur, aut
onnunquam ad librarios suos ita respiciunt, ut spor-
ulam dictare videantur. Inclinari ad judicem, quum 132
loceas, utique si id, de quo loquaris, sit obscurius,
icet. Incumbere advocato adversis subselliis sedenti,
ontumeliosum. Reclinari etiam ad suos, et manibus
ustinari, nisi plane justa fatigatione, delicatum; sicut
alam moneri, excidentis, aut legere. Namque in his 133
mnibus et vis illa dicendi solvitur, et frigescit af-
ectus, et judex parum sibi praestari reverentiae credit.
ransire in diversa subsellia, parum verecundum est

Nam et Cassius Severus urbane adversus hoc facientem lineas poposcit. Et si aliquando concitate itur,
134 nunquam non frigide reditur. Multa ex his, quae praecipimus, mutari necesse est ab iis, qui dicunt apud tribunalia. Nam et vultus erectior, ut eum, apud quem dicitur, spectet; et gestus, ut ad eundem tendens, elatior sit, necesse est; et alia, quae occurrere, etiam me tacente, omnibus possunt. Itemque ab iis, qui sedentes agent. Nam et fere fit hoc in rebus minoribus: et iidem impetus actionis esse non possunt, et quaedam
135 vitia fiunt necessaria. Nam et dexter pes a laeva judicis sedenti proferendus est, et ex altera parte multi gestus necesse est in siniatrum eant, ut ad judicem spectent. Equidem plerosque et ad singulas sententiarum clausulas video assurgentes, et nonnullos subinde aliquid etiam spatientes: quod an deceat, ipsi viderint:
136 quum id faciunt, non sedentes agunt. *Bibere*, an etiam *esse* inter agendum, quod multis moris fuit, et est quibusdam, ab oratore meo procul absit. Nam si quis aliter dicendi onera perferre non possit, non ita miserum est non agere, potiusque multo, quam et operis et hominum contemptum fateri.

137 *Cultus* non est proprius oratoris aliquis, sed magis in oratore conspicitur. Quare sit, ut omnibus honestis debet esse, splendidus et virilis. Nam et toga, et calceus, et capillus; tam nimia cura, quam negligentia, sunt reprehendenda. Est aliquid in amictu; quod ipsum aliquatenus temporum conditione mutatum est. Nam veteribus nulli sinus: perquam breves post illos fuerunt.
138 Itaque etiam gestu necesse est usos esse in principiis eos alio, quorum brachium, sicut Graecorum, veste continebatur. Sed nos de praesentibus loquimur. Cui lati clavi jus non erit, ita cingatur, ut tunicae prioribus oris infra genua paullum, posterioribus ad medios poplites usque pervehiant. Nam infra mulierum est.
139 supra centurionum. Ut purpurae recte descendant, levis cura est. Notatur interim negligentia. Latum habentium clavum modus est, ut sit paullum cinctis summissior. Ipsam togam rotundam esse, et apte caesam velim. Aliter enim multis modis fiet enormis. Pars ejus prior mediis cruribus optime terminatur, posterior
140 eadem portione altius, qua cinctura. Sinus decentissimus, si aliquanto supra imam togam fuerit, nunquam cente sit inferior. Ille, qui sub humero dextro ad sinistrum oblique ducitur, velut baltheus, nec strangulet

nec fluat. Pars togae, quae postea imponitur, sit in-
ferior: nam ita et sedet melius, et continetur. Subduc-
enda etiam pars aliqua tunicae, ne ad lacertum in actu
redeat: tum sinus injiciendus humero, cujus extremam
oram rejecisse non dedecet. Operiri autem humerum 141
cum toto jugulo non oportet, alioqui amictus fiet an-
gustus, et dignitatem, quae est in latitudine pectoris,
perdet. Sinistrum brachium eo usque allevandum est,
ut quasi normalem illum angulum faciat. Super quod
ora ex toga duplex aequaliter sedeat. Manus non im- 142
pleatur annulis, praecipue medios articulos non transeun-
tibus: cujus erit habitus optimus, allevato pollice, et
digitis leviter inflexis, nisi si libellum tenebit: quod
non utique captandum est. Videtur enim fateri memo-
riae diffidentiam, et ad multos gestus est impedimento.
Togam veteres ad calceos usque demittebant, ut Graeci 143
pallium. Idque ut fiat, qui de gestu scripserunt circa
tempora illa, Plotius Nigidiusque praecipiunt. Quo
magis miror Plinii Secundi docti hominis, et in hoc
utique libro paene etiam nimium curiosi, persuasionem,
qui solitum id facere Ciceronem velandorum varicum
gratia tradit: quum hoc amictus genus in statuis eorum
quoque, qui post Ciceronem fuerunt, appareat. Pallio- 144
lum, sicut fascias, quibus crura vestiuntur, et focalia,
et aurium ligamenta, sola excusare potest valetudo.

Sed haec amictus observatio, dum incipimus: pro-
cedente vero actu, jam paene ab initio narrationis, si-
nus ab humero recte velut sponte delabitur: et quum
ad argumenta ac locos ventum est, rejicere a sinistro
togam, dejicere etiam, si haereat, sinum conveniet.
Laeva a faucibus ac summo pectore abducere licet. 145
Ardent enim jam omnia. Et ut vox vehementior ac
magis varia est, sic amictus quoque habet actum quen-
dam velut proeliantem. Itaque ut laevam involvere 146
toga et incingi paene furiosum est: sinum vero in
dextrum humerum ab imo rejicere solutum ac delica-
tum, fiuntque adhuc pejus aliqua: ita cur laxiorem si-
num sinistro brachio non subjiciamus? Habet enim acre
quiddam atque expeditum, et calori concitationique non
inhabile. Quum vero magna pars est exhausta oratio- 147
nis, utique afflante fortuna, paene omnia decent, sudor
ipse et fatigatio, et negligentior amictus, et soluta ac
velut labens undique toga. Quo magis miror hanc quo- 148
que succurrisse Plinio curam, ut ita sudario frontem
siccari juberet, ne comae turbarentur, quas componi

post paullum, sicuti dignum erat, graviter et severe vetuit. Mihi vero illae quoque turbatae prae se ferre aliquid affectus, et ipsa oblivione curae hujus commendari videntur. At si incipientibus aut paullum progressis decidat toga, non reponere eam, prorsus negligentis, aut pigri, aut quomodo debeat amiciri nescientis est.

Haec sunt vel illustramenta pronunciationis, vel vitia: quibus propositis, multa cogitare debet orator.

Primum, *quis*, *apud quos*, *quibus praesentibus* si acturus. Nam ut dicere alia aliis, et apud alios magis concessum est: sic etiam facere. Neque eadem in voce, gestu, incessu, apud principem, senatum, populum, magistratus, privato, publico judicio, postulatione, actione similiter decent. Quam differentiam subjicere sibi quisque, qui animum intenderit, potest.

Tum qua de re dicat, et efficere quid velit. Rei quadruplex observatio est. *Una* in tota causa. Sunt enim tristes, hilares, sollicitae, securae, grandes, pusillae: ut vix unquam ita sollicitari partibus earum debeamus, ut non et summae meminerimus. *Altera*, quae est in differentia partium, ut in procemio, narratione, argumentatione, epilogo. *Tertia* in sententiis ipsis, in quibus secundum res et affectus variantur omnia. *Quarta* in verbis, quorum ut est vitiosa, si efficere omnia velimus, imitatio: ita quibusdam nisi sua natura redditur, vis omnis aufertur.

Igitur in laudationibus, nisi si funebres erunt, gratiarum actione, exhortatione, similibus, laeta et magnifica et sublimis est actio. Funebres conciones, consolationes, plerumque causae reorum, tristes atque summissae. In senatu conservanda auctoritas, apud populum dignitas, in privatis modus. De partibus causae, et sententiis verbisque, quae sunt multiplicia, pluribus dicendum.

Tria autem praestare debet pronunciatio: *conciliet persuadeat*, *moveat*: quibus natura cohaeret, etiam *delectet*. *Conciliatio* fere aut commendatione morum, quae nescio quomodo ex voce etiam atque actione pelluceat, aut orationis suavitate constat: *persuadendi* vis affirmatione, quae interim plus ipsis probationibus valet. *Haec ista*, inquit Calidio Cicero, *si vera essent*, *sic a te declamarentur*? et, *Tantum abest*, *ut inflammares nostros animos*: *somnum isto loco vix tenebamus*. Fiducia igitur appareat, et constantia, utique si auctoritas subest.

Movendi autem ratio aut in repraesentandis est, aut 156
imitandis affectibus.

Ergo quum judex in privatis, aut praeco in publi-
cis dicere de causa jusserit, leniter est consurgendum:
tum in componenda toga, vel, si necesse erit, etiam
ex integro injicienda, duntaxat in judiciis (apud prin-
cipem enim et magistratus ac tribunalia non licebit)
paullum commorandum, ut et amictus sit decentior, et
protinus aliquid spatii ad cogitandum. Etiam quum ad 157
judicem nos converterimus, et consultus praetor per-
miserit dicere, non protinus est erumpendum, sed
danda brevis cogitationi mora. Mire enim auditurum
dicturi cura delectat, et judex se ipse componit. Hoc 158
praecipit Homerus Ulixis exemplo, *quem stetisse oculis*
in terram defixis, immotoque sceptro, priusquam illam
eloquentiae procellam effunderet, dicit. In hac cunctа-
tione sunt quaedam non indecentes, ut appellant sce-
nici, morae, caput mulcere, manum intueri, infringere
articulos, simulare conatum, suspiratione sollicitudinem
fateri, aut quod quemque magis decet: eaque diutius,
si judex nondum intendet animum. Status sit rectus, 159
aequi et diducti paullum pedes, vel procedens minimo
momento sinister: genua recta, sic tamen, ut non ex-
tendantur. Humeri remissi, vultus severus, non mae-
stus, nec stupens, nec languidus: brachia a latere mo-
dice remota: manus sinistra, qualem supra demonstravi:
dextra, quum jam incipiendum erit, paullum prolata
ultra sinum gestu quam modestissimo, velut exspectans
quando incipiendum sit. Vitiosa enim sunt illa, intueri 160
lacunaria, perfricare faciem, et quasi improbam facere:
tendere confidentia vultum, aut, quo sit magis torvus,
supercíliis astringere: capillos a fronte contra naturam
retroagere, ut sit horror ille terribilis: tum, id quod
Graeci frequentissime faciunt, crebro digitorum labio-
rumque motu commentari, clare exscreare, pedem al-
terum longe proferre, partem togae sinistra tenere,
stare diductum, vel rigidum, vel supinum, vel incur-
vum, vel humeris, ut luctaturi solent, ad occipitium
ductis. Prooemio frequentissime lenis convenit pronun- 161
ciatio. Nihil enim est ad conciliandum gratius vere-
cundia: non tamen semper. Neque enim uno modo di-
cuntur exordia, ut docui. Plerumque tamen et vox
temperata, et gestus modestus, et sedens humero toga,
et laterum lenis in utramque partem motus, eodem
spectantibus oculis, decebit. Narratio magis prolatam 162

manum, amictum recidentem, gestum distinctum, vocem sermoni proximam, et tantum acriorem, sonum simplicem frequentissime postulabit, in his duntaxat, Q. *enim Ligarius, quum esset in Africa nulla belli suspicio*, et, *A. Cluentius Habitus pater hujusce.* Aliud in eadem poscent affectus, vel concitati, *Nubit genero socrus;* vel flebiles, *Constituitur in foro Laodiceae spectaculum acerbum et miserum toti Asiae provinciae.* Maxime varia et multiplex actio est probationum. Nam et proponere, partiri, interrogare, sermoni sunt proxima, et contradictionem sumere. Nam ea quoque diversa propositio est. Sed hanc tamen aliquando irridentes, aliquando imitantes pronunciamus. Argumentatio plerumque agilior, et acrior, et instantior, consentientem orationi postulat etiam gestum, id est, fortem celeritatem. Instandum quibusdam in partibus, et densanda oratio. Egressiones fere et lenes, et dulces, et remissae, *raptus Proserpinae, Siciliae descriptio, Cn. Pompeji laus.* Neque enim mirum, minus habere contentionis ea, quae sunt extra quaestionem. Mollior nonnunquam cum reprehensione diversae partis imitatio, *Videbar videre alios intrantes, alios autem exeuntes, quosdam ex vino vacillantes.* Ubi non dissidens a voce permittitur gestus quoque, in utramque partem tenera quaedam, sed intra manus tamen, et sine motu laterum, translatio. Accendendi judicis plures sunt gradus. Summus ille, et quo nullus est in oratore acutior: *Suscepto bello, Caesar, gesto jam etiam ex parte magna.* Praedixit enim, *Quantum potero voce contendam, ut populus hoc Romanus exaudiat.* Paullum inferior, et habens aliquid jam jucunditatis, *Quid enim tuus ille, Tubero, in acie Pharsalica gladius agebat?* Plenius adhuc et lentius, ideoque dulcius, *In coetu vero populi Romani negotium publicum gerens.* Producenda omnia, trahendaeque tum vocales, aperiendaeque sunt fauces. Pleniore tamen haec canali fluunt, *Vos, Albani tumuli atque luci.* Jam cantici quiddam habent, sensimque resupina sunt: *Saxa atque solitudines voci respondent.* Tales sunt illae inclinationes vocis, quas invicem Demosthenes atque Aeschines exprobrant, non ideo improbandae: quum enim uterque alteri objiciat, palam est utrumque fecisse. Nam neque ille per Marathonis et Plataearum et Salaminis propugnatores recto sono juravit, nec ille Thebas sermone deflevit. Est his diversa vox, et paene extra organum, cui Graeci nomen *amaritudinis* dede-

unt, super modum ac paene naturam vocis humanae
cerba: *Quin compescitis vocem istam, indicem stultitiae,*
estem paucitatis? Sed id, quod excedere modum dixi,
n illa parte prima est, *Quin compescitis.* Epilogus, si 170
numerationem rerum habet, desiderat quandam conci-
orum continuationem; si ad concitandos judices est ac-
ommodatus, aliquid ex iis, quae supra dixi; si pla-
andos, inclinatam quandam lenitatem; si misericordia
ommovendos, flexum vocis, et flebilem suavitatem,
ua praecipue franguntur animi, quaeque est maxime
aturalis. Nam etiam orbos viduasque videas in ipsis
uneribus canoro quodam modo proclamantes. Hic etiam 171
usca illa vox, qualem Cicero fuisse in Antonio dicit,
ire faciet: habet enim in se, quod imitamur. Duplex
st tamen miseratio; altera cum invidia, qualis modo
icta de damnatione Philodami: altera cum deprecatione
emissior. Quare, etiamsi est in illis quoque cantus 172
bscurior, *In coetu vero populi Romani;* non enim haec
ixantis modo dixit: et, *Vos, Albani tumuli;* neque
nim, quasi inclamaret, aut testaretur, locutus est:
amen infinito magis illa flexa et circumducta sunt, *Me*
iserum, me infelicem; et, *Quid respondebo liberis*
éis? et, *Revocare tu me in patriam potuisti, Milo, per*
os; ego te in eadem patria per eosdem retinere non
otero? Et quum bona C. Rabirii uno sestertio addicit,
meum miserum acerbumque praeconium. Illa quoque 173
ire facit in peroratione velut deficientis dolore et fa-
gatione confessio: ut pro eodem Milone, *Sed finis sit:*
eque enim prae lacrimis jam loqui possum. Quae simi-
m verbis habere debent etiam pronunciationem. Pos- 174
nt videri alia quoque hujus partis atque officii, *reos*
ccitare, pueros attollere, propinquos producere, vestes
niare: sed suo loco dicta sunt. Et quia in partibus
usae talis est varietas, satis apparet, accommodan-
am sententiis ipsis pronunciationem, sicut ostendimus,
ed verbis quoque, quod novissime dixeram, non sem-
er, sed aliquando. An non haec, *misellus* et *pauper-* 175
lus, summissa atque contracta; *fortis* et *vehemens* et
tro, erecta et concitata voce dicenda sunt? Accedit
iim vis et proprietas rebus tali astipulatione; quae
isi assit, aliud vox, aliud animus ostendat. Quid? 176
uod eadem verba mutata pronunciatione indicant, af-
rmant, exprobrant, negant, mirantur, indignantur,
errogant, irrident, elevant? Aliter enim dicitur, *Tu*
ihi quodcunque hoc regni; et, *Cantando tu illum*? et,

Tune ille Aeneas? et, *Meque timoris Argue tu, Drance.* Et, ne morer, intra se quisque vel hoc, vel aliud, quod volet, per omnes affectus verset: verum esse, quod dicimus, sciet.

177 Unum jam his adjiciendum est, quum praecipue in actione spectetur decor, saepe aliud alios decere. Est enim latens quaedam in hoc ratio, et inenarrabilis: et ut vere hoc dictum est, *caput esse, decere quod facias*, ita id neque sine arte esse, neque totum arte tra-
178 potest. In quibusdam virtutes non habent gratiam, in quibusdam vitia ipsa delectant. Maximos actores comoediarum, Demetrium et Stratoclea, placere diversis virtutibus vidimus. Sed illud minus mirum, quod alter deos, et juvenes, et bonos patres, servosque, et matronas, et graves anus optime, alter acres senes, callidos servos, parasitos, lenones, et omnia agitatiora melius. Fuit enim natura diversa. Nam vox quoque De-
179 metrii jucundior, illius acrior erat. Annotandae magis proprietates, quae transferri non poterant, manu jactare, et dulces exclamationes theatri causa producere, et ingrediendo ventum concipere veste, et non nunquam dextro latere facere gestus: quod neminem alium praeter Demetrium decuit: namque in hoc omni-
180 statura et mira specie adjuvabatur. Illum cursus, et agilitas, et vel parum conveniens personae risus (quem non ignarus rationis populo dabat), et contracta etiam cervicula. Quicquid horum alter fecisset, foedissimum videretur. Quare norit se quisque, nec tantum ex communibus praeceptis, sed etiam ex natura sua capiat
181 consilium formandae actionis. Neque illud tamen est nefas, ut aliquem vel omnia vel plurima deceant. Hujus quoque loci clausula sit eadem, necesse est, quae ceterorum est, regnare maxime modum. Non enim comoedum esse, sed oratorem volo. Quare neque gestu persequemur omnes argutias, nec in loquendi distinctionibus, temporibus, affectionibus moleste ver-
182 mur. Ut si sit in scena dicendum,

Quid igitur faciam? non eam, ne nunc quidem,
Quum arcessor ultro? an potius ita me comparem,
Non perpeti meretricum contumelias?

Hic enim dubitationis moras, vocis flexus, varias manus, diversos nutus actor adhibebit. Aliud oratio requirit, nec vult nimium esse condita. Actione enim constat, non imitatione. Quare non immerito reprehen-
183 tur pronunciatio et vultuosa, et gesticulationibus re-

esta, et vocis mutationibus resultans. Nec inutiliter
x Graecis veteres transtulerunt, quod ab iis sumptum
aenas Popilius posuit, esse *hanc inotiosam actionem*.
)ptime igitur idem, qui omnia, Cicero praeceperat, 184
uae supra ex oratore posui: quibus similia in Bruto
e M. Antonio dicit. Sed jam recepta est actio paullo
gitatior, et exigitur, et quibusdam partibus convenit:
ta tamen temperanda, ne, dum actoris captamus ele-
antiam, perdamus viri boni et gravis auctoritatem.

M. FABII QUINTILIANI DE ORATORIA NSTITUTIONE

LIBER DUODECIMUS.

PROOEMIUM.

Ventum est ad partem operis destinati longe gravis-
mam. Cujus equidem onus si tantum opinione prima
ncipere potuissem, quanto me premi ferens sentio,
aturius consuluissem vires meas. Sed initio pudor
nittendi, quae promiseram, tenuit: mox, quanquam
r singulas prope partes labor cresceret, ne perderem,
iae jam effecta erant, per omnes difficultates animo
e sustentavi. Quare nunc quoque, licet major quam 2
iquam moles premat, tamen prospicienti finem mihi
nstitutum est vel deficere potius, quam desperare.
fellit autem, quod initium a parvis ceperamus. Mox
lut aura sollicitante provecti longius, dum tamen
ta illa, et plerisque artium scriptoribus tractata prae-
imus: nec adhuc a litore procul videbamur, et mul-
s circa velut iisdem se ventis credere ausos habeba-
us. Jam quum eloquendi rationem novissime reper- 3
m, paucissimisque tentatam ingressi sumus: rarus,
i tam procul a portu recessisset, reperiebatur. Post-
am vero nobis ille, quem instituebamus, orator, a

dicendi magistris dimissus, aut suo jam impetu fertur, aut majora sibi auxilia ex ipsis sapientiae penetralibus petit: quam in altum simus ablati, sentire coepimus.
4 Nunc *coelum undique et undique pontus.* Unum modo in illa immensa vastitate cernere videmur M. Tullium, qui tamen ipse, quamvis tanta atque ita instructa nave hoc mare ingressus, contrahit vela, inhibetque remos, et de ipso demum genere dicendi, quo sit usurus perfectus orator, satis habet dicere. At nostra temeritas etiam mores ei conabitur dare, et assignabit officia. Ita nec antecedentem consequi possumus, et longius eundum est, ut res feret. Et probabilis tamen cupiditas honestorum, et velut tutioris audentiae est tentare, quibus paratior venia est.

I. Sit ergo nobis *orator*, quem constituimus, is qui a M. Catone finitur, *vir bonus*, *dicendi peritus* verum, id quod et ille posuit prius, et ipsa natura potius ac majus est, utique *vir bonus*. Id non eo tantum, quod, si vis illa dicendi malitiam instruxerit, nihil sit publicis privatisque rebus perniciosius eloquentia, nosque ipsi, qui pro virili parte conferre aliquid ad facultatem dicendi conati sumus, pessime mereamur de rebus humanis, si latroni comparamus haec arma,
2 non militi. Quid de nobis loquor? Rerum ipsa natura in eo, quod praecipue indulsisse homini videtur, quoque nos a ceteris animalibus separasse, non pareret, sed noverca fuerit, si facultatem dicendi, sociam scelerum, adversam innocentiae, hostem veritatis invenit. Mutos enim nasci, et egere omni ratione, satius fuisset, quam providentiae munera in mutuam pernicien
3 convertere. Longius tendit hoc judicium meum. Neque enim tantum id dico, eum, qui mihi sit orator, *virum bonum esse oportere:* sed ne futurum quidem oratorem, nisi virum bonum. Nam certe neque intelligentiam concesseris iis, qui, proposita honestorum turpium via, pejorem sequi malent, neque prudentiam quum in gravissimas frequenter legum, semper ve malae conscientiae, poenas a semet ipsis improviso re
4 rum exitu induantur. Quodsi neminem *malum* esse *nisi stultum* eundem, non modo sapientibus dicitur, sed vulgo quoque semper est creditum: certe non fiet ut quam stultus orator. Adde quod ne studio quidem operis pulcherrimi vacare mens, nisi omnibus vitiis liber potest: primum quod in eodem pectore nullum est l

estorum turpiumque consortium, et cogitare optima
imul ac deterrima non magis est unius animi, quam
jusdem hominis bonum esse ac malum: tum illa quo- 5
ue ex causa, quod mentem tantae rei intentam, va-
are omnibus aliis, etiam culpa carentibus, curis oportet.
ta demum enim libera, ac tota, nulla distringente atque
lio ducente causa, spectabit id solum, ad quod accini-
itur. Quodsi agrorum nimia cura, et sollicitior rei 6
miliaris diligentia, et venandi voluptas, et dati specta-
alis dies, multum studiis auferunt: (huic enim rei
erit tempus, quodcunque alteri datur) quid putamus
oturas cupiditatem, avaritiam, invidiam? quarum im-
otentissimae cogitationes somnos etiam et illa per quie-
m visa perturbant. Nihil est enim tam occupatum, 7
m multiforme, tot ac tam variis affectibus concisum
que laceratum, quam mala mens. Nam et quum in-
diatur, spe, curis, labore distringitur: et jam, quum
eleris compos fuit, sollicitudine, poenitentia, poena-
m omnium exspectatione torquetur. Quis inter haec
eris, aut ulli bonae arti locus? Non hercle magis,
ram frugibus in terra sentibus ac rubis occupata-
re, non ad perferendos studiorum labores necessaria 8
galitas? Quid igitur ex libidine ac luxuria spei?
on praecipue acuit ad cupiditatem literarum amor
idis? Num igitur malis esse laudem curae putamus?
m hoc quis non videt, maximam partem orationis in
ctatu aequi bonique consistere? Dicetne de his se-
ndum debitam rerum dignitatem malus atque iniquus?
nique, ut maximam partem quaestionis eximam, de- 9
is, id quod nullo modo fieri potest, idem ingenii,
dii, doctrinae, pessimo atque optimo viro: uter me-
r dicetur orator? Nimirum qui homo quoque melior.
n igitur unquam malus idem homo, et perfectus
tor. Non enim perfectum est quicquam, quo melius 10
aliud. Sed, ne more Socraticorum nobismet ipsi
ponsum finxisse videamur, sit aliquis adeo contra-
itatem obstinatus, ut audeat dicere, eodem ingenio,
dio, doctrina praeditum nihilo deteriorem futurum
torem malam virum, quam bonum. Convincamus
as quoque amentiam. Nam certe nemo dubitabit, 11
iem orationem id agere, ut judici, quae proposita
rint, vera et honesta videantur. Utrum igitur hoc
lius bonus vir persuadebit, an malus? Bonus quidem
t saepius vera atque honesta. Sed etiam si quando 12
no ductus officio (quod accidere, ut mox docebimus,

potest) falso haec affirmare conabitur, majore cum fid
necesse est audiatur. At malis hominibus ex contempt
opinionis, et ignorantia recti, nonnunquam excidit ip
simulatio. Inde immodeste proponunt, sine pudore a
13 firmant. Sequitur in iis, quae certum est effici no
posse, deformis pertinacia, et irritus labor. Nam sic
in vita, in causis quoque, spes improbas habent. Fr
quenter autem accidit, ut his etiam vera dicentib
fides desit, videaturque talis advocatus malae caus
argumentum.

14 Nunc de iis dicendum est, quae mihi quasi cons
ratione quadam vulgi reclamari videntur. *Orator er*
Demosthenes non fuit? atqui malum virum accepim
Non Cicero? atqui hujus quoque mores multi repreh
derunt. Quid agam? magna responsi invidia subeun
15 est, mitigandae sunt prius aures. Mihi enim nec *De*
mosthenes tam gravi morum dignus videtur invidia,
omnia, quae in eum ab inimicis congesta sunt, credi
quum pulcherrima ejus in republica consilia et fine
16 vitae clarum legam. Nec *Marco Tullio* defuisse vi
in ulla parte civis optimi voluntatem. Testimonio e
actus nobilissime consulatus; integerrime provincia a
ministrata; et repudiatus vigintiviratus; et civilib
bellis, quae in aetatem ejus gravissima inciderunt, ne
que spe neque metu declinatus animus, quo minus opt
17 mis se partibus, id est, reipublicae, jungeret. Parum
fortis videtur quibusdam: quibus optime respondit ips
non se timidum in suscipiendis, sed in providendis pe
culis: quod probavit morte quoque ipsa, quam p
18 stantissimo suscepit animo. Quodsi defuit his v
summa virtus: sic, quaerentibus, an oratores fuer
respondebo, quomodo Stoici, si interrogentur, an
piens Zeno, an Cleanthes, an Chrysippus, respond
Magnos quidem illos ac venerabiles, non tamen
19 quod natura hominis summum habet, consecutos. N
et Pythagoras, non *sapientem* se, ut qui ante eum
runt, sed *studiosum sapientiae* vocari voluit. Ego
men secundum communem loquendi consuetudinem s
dixi, dicamque, *perfectum oratorem* esse Ciceronem
amicos et *bonos viros*, et *prudentissimos* dicimus vul
quorum nihil nisi perfecte sapienti datur. Sed qu
proprie, et ad legem ipsam veritatis loquendum e
20 eum quaeram oratorem, quem et ille quaerebat. Qu
quam enim stetisse ipsum in fastigio eloquentiae fa
ac vix, quid adjici potuerit, invenio, fortasse inve

us, quod adhuc abscisurum putem fuisse (nam fere
c docti judicaverunt, *plurimum in eo virtutum, nonihil fuisse vitiorum*: et ipse se multa ex juvenili abunantia coërcuisse testatur): tamen quando nec sapientis
bi nomen, minime sui contemptor, asseruit; et melius
icere, certe data longiore vita, et tempore ad compoendum securiore, potuisset: non maligne crediderim,
fuisse ei summam illam, ad quam nemo propius ac-
ssit. Et licebat, si aliter sentirem, fortius id libe- 21
usque defendere. An vero M. Antonius *neminem a visum eloquentem*, quod tanto minus erat, professus
t; ipse etiam M. Tullius *quaerit adhuc eum*, et tanm imaginatur ac fingit: ego non audeam dicere, aliid in hac, quae superest, aeternitate inveniri posse
, quod fuerit, perfectius? Transeo illos, qui Cice- 22
ni ac Demostheni ne in eloquentia quidem satis triunt: quanquam neque ipsi Ciceroni Demosthenes viatur satis esse perfectus, quem *dormitare* interim di
; nec Cicero Bruto Calvoque, qui certe compositiom illius etiam apud ipsum reprehendunt; nec Asinio
rique, qui vitia orationis ejus etiam inimice pluribus
is insequuntur.

Concedamus sane, quod minime natura patitur, re- 23
rtum esse aliquem malum virum, summe disertum:
ilo tamen minus oratorem eum negabo. Nam nec
nibus, qui fuerint manu prompti, viri fortis nomen
cesserim, quia sine virtute intelligi non potest forido. An ei, qui ad defendendas causas advocatur, 24
a est opus fide, quam nec cupiditas corrumpat, nec
tia avertat, nec metus frangat? sed proditorem,
nsfugam, praevaricatorem donabimus oratoris illo
ro nomine? Quodsi mediocribus etiam patronis conit haec, quae vulgo dicitur, *bonitas*: cur non ora- ille, qui nondum fuit, sed potest esse, tam sit mous, quam dicendi virtute perfectus? Non enim fo- 25
sem quandam instituimus operam, nec mercenariam
em, nec, ut asperioribus verbis parcamus, non inem sane litium advocatum, quem denique *causidi*
vulgo vocant; sed virum, quum ingenii natura
stantem, tum vero tot pulcherrimas artes penitus
te complexum, datum tandem rebus humanis, quanulla antea vetustas cognoverit, singularem, perumque undique, optima sentientem, optimeque diem. In hoc quota pars erit, quod aut innocentes 26
itur, aut improborum scelera compescet, aut in

pecuniariis quaestionibus veritati contra calumn
aderit? Summus ille quidem in his quoque operi
fuerit, sed majoribus clarius elucebit, quum rege
senatus consilia, et popularis error ad meliora duc
27 dus. An non talem quendam videtur finxisse Virgil
quem in seditione vulgi, jam faces et saxa jacula
moderatorem dedit?

Tum pietate gravem ac meritis si forte virum quem
Conspexere, silent, arrectisque auribus astant.

Habemus igitur ante omnia *virum bonum*, post l
adjiciet *dicendi peritum*,

Ille regit dictis animos, et pectora mulcet.

28 Quid? non in bellis quoque idem ille vir, quem ir
tuimus, si sit ad proelium miles cohortandus, ex me
sapientiae praeceptis orationem trahet? Nam quom
pugnam incuntibus, tot simul metus laboris, dolor
postremo mortis ipsius exciderint, nisi in eorum lo
pietas, et fortitudo, et honesti praesens imago suc
29 serit? Quae certe melius persuadebit aliis, qui p
persuaserit sibi. Prodit enim se, quamlibet custodia
simulatio: nec unquam tanta fuerit loquendi faci
ut non titubet atque haereat, quoties ab animo va
dissentiunt. Vir autem malus aliud dicat necesse
30 quam sentit. Bonos nunquam honestus sermo de
nunquam rerum optimarum (nam iidem etiam pru
erunt) inventio: quae etiamsi lenociniis destituta
satis tamen natura sua ornatur: nec quicquam no
31 serte, quod honeste, dicitur. Quare, juventus,
omnis aetas, (neque enim rectae voluntati serum
tempus ullum) totis mentibus huc tendamus, in
laboremus: forsan et consummare contingat. Ne
natura non prohibet et esse virum bonum, et e
cendi peritum: cur non aliquis etiam unus utr
consequi possit? cur autem non se quisque spere
32 illum aliquem? Ad quod, si vires ingenii non s
rint, tamen ad quem usque modum processerimu
liores erimus ex utroque. Hoc certe prorsus ex
animo, rerum pulcherrimam eloquentiam cum
mentis posse misceri. Facultas dicendi, si in ma
oidit, et ipsa judicanda est malum: pejores eni
facit, quibus contigit.

33 Videor mihi audire quosdam, (neque enim d
unquam, qui diserti esse, quam boni, malint)
centes: Quid ergo tantum est artis in eloquenti
tu de coloribus, et difficilium causarum defensione

ihil etiam de confessione locutus es, nisi aliquando vis
c facultas dicendi expugnat ipsam veritatem? Bonus
nim vir non agit nisi bonas causas, eas porro etiam
ine doctrina satis per se tuetur veritas ipsa. Quibus 34
go, quum de meo primum opere respondero, etiam
ro boni viri officio, si quando eum ad defensionem
ocentium ratio duxerit, satisfaciam.

Tractare enim, quomodo aut pro falsis, aut etiam
ro injustis aliquando dicatur, non est inutile, vel
ropter hoc solum, ut ea facilius et deprehendamus, et
efellamus; quemadmodum remedia melius adhibebit,
ui nota, quae nocent, fuerint. Neque enim Academici, 35
uum in utramque disseruerunt partem, non secundum
lteram vivent: nec Carneades ille, qui Romae audiente
ensorio Catone non minoribus viribus contra justitiam
icitur disseruisse, quam pridie pro justitia dixerat, in-
stus ipse vir fuit. Verum et *virtus* quid sit, adversa
i *malitia* detegit, et *aequitas* fit ex *iniqui* contempla-
ione manifestior, et plurima contrariis probantur.
ebent ergo oratori sic esse adversariorum nota consi-
a, ut hostium imperatori.

Verum et illud, quod prima propositione durum 36
idetur, potest afferre ratio, ut *vir bonus* in defensione
usae velit auferre aliquando judici veritatem. Quod
quis a me proponi mirabitur, (quanquam non est
ec mea proprie sententia, sed eorum, quos gravissi-
os sapientiae magistros aetas vetus credidit) sic judi-
t, pleraque esse, quae non tam factis, quam causis
rum, vel honesta fiant, vel turpia. Nam si *hominem* 37
cidere, saepe virtus, *liberos necare*, nonnunquam pul-
errimum est; asperiora quaedam adhuc dictu, si com-
nis utilitas exegerit, facere conceditur: ne hoc qui-
m nudum est intuendum, qualem causam vir bonus,
l etiam quare, et qua mente, defendat. Ac primum 38
ncedant mihi omnes oportet, quod Stoicorum quoque
errimi confitentur, facturum aliquando virum bo-
m, ut mendacium dicat, et quidem nonnunquam le-
ribus causis: ut in pueris aegrotantibus, utilitatis
rum gratia multa fingimus, multa non facturi pro-
ttimus: nedum si ab homine occidendo grassator aver- 39
dus sit, aut hostis pro salute patriae fallendus: ut
, quod alias in servis quoque reprehendendum est,
alias in ipso sapiente laudandum. Id si constiterit,
lta jam video posse evenire, propter quae orator
e suscipiat tale causae genus, quale, remota ratione

40 honesta, non recepisset. Nec hoc dico, quia severiores sequi placet leges, pro patre, fratre, amico periclitantibus; tametsi non mediocris haesitatio est, hinc *justitiae* proposita imagine, inde *pietatis*. Nihil dubii relinquamus. Sit aliquis insidiatus tyranno, atque ob id reus: utrumne salvum eum nolet is, qui a nobis finitur, orator? an, si tuendum susceperit, non tam falsis defendet, quam qui apud judices malam causam tuetur?
41 Quid si quaedam bene facta damnaturus est judex, nisi ea non esse facta convicerimus: non vel hoc modo servabit orator non innocentem modo, sed etiam laudabilem civem? Quid si quaedam justa natura, sed conditione temporum inutilia civitati sciemus: nonne utemur arte dicendi, bona quidem, sed malis artibus simili?
42 Ad hoc nemo dubitabit, quin, si nocentes mutari in bonam mentem aliquo modo possint, sicut posse interdum conceditur, salvos esse magis e republica sit, quam puniri. Si liqueat igitur oratori, futurum bonum virum, cui vera objicientur, non id aget, ut salvus sit?
43 Da nunc, ut crimine manifesto prematur dux bonus, et sine quo vincere hostem civitas non possit: nonne ei communis utilitas oratorem advocabit? Certe Fabricius Cornelium Rufinum, et alioqui malum civem, et sibi inimicum, tamen, quia utilem sciebat ducem, imminente bello palam consulem suffragio suo fecit: idque admirantibus quibusdam respondit, *A cive se spoliari malle, quam ab hoste venire.* Ita, si fuisset orator, non defendisset eundem Rufinum vel manifesti peculatus reum?
44 Multa dici possunt similia, sed vel unum ex iis quodlibet sufficit. Non enim hoc agimus, ut istud illi, quem formamus, viro saepe sit faciendum: sed ut, si talis coëgerit ratio, sit tamen vera finitio, *oratorem*
45 *esse virum bonum, dicendi peritum.* Praecipere vero ac discere quomodo etiam probatione difficilia tractentur, necessarium est. Nam frequenter etiam optimae causae similes sunt malis, et innocens reus multis verisimilibus premitur: quo fit, ut eadem actionis ratione defendendus sit, qua, si nocens esset. Jam innumerabilia sunt bonis causis malisque communia, *testes, literae, suspiciones, opiniones.* Non aliter autem verisimilia, quam vera, et confirmantur et refelluntur. Quapropter, ut res feret, flectetur oratio, manente honesta voluntate.

II. Quando igitur orator est *vir bonus*, is autem citra virtutem intelligi non potest; virtus, etiamsi quo-

dam impetus ex natura sumit, tamen perficienda doctrina est: *mores* ante omnia oratori studiis erunt excolendi, atque omnis honesti justique disciplina pertractanda, sine qua nemo nec vir bonus esse, nec dicendi peritus potest. Nisi forte accedimus iis, qui natura constare 2
mores, et nihil adjuvari disciplina putant: scilicet, ut ea quae manu fiunt, atque eorum etiam contemptissima, confiteantur egere doctoribus: virtutem vero, qua nihil homini, quo ad deos immortales propius accederet, datum est, obviam et illaboratam, tantum quia nati simus, habeamus. Abstinens erit, qui id ipsum, quid sit 3
abstinentia, ignoret? Et fortis, qui metus doloris, mortis, superstitionis, nulla ratione purgaverit? Et justus, qui aequi bonique tractatum, qui leges, quae natura sunt omnibus datae, quaeque propriae populis et gentibus constitutae, nunquam eruditiore aliquo sermone tractarit? O quam istud parvum putant, quibus tam facile videtur! Sed hoc transeo, de quo neminem, qui 4
literas vel primis, ut ajunt, labris degustarit, dubitaturum puto.

Ad illud sequens praevertar, ne dicendi quidem satis peritum fore, qui non et naturae vim omnem penitus perspexerit, et mores praeceptis ac ratione formarit. Neque enim frustra in tertio de Oratore libro L. Cras- 5
sus cuncta, quae *de aequo*, *justo*, *vero*, *bono*, deque iis, quae sunt contra posita, dicantur, propria esse oratoris affirmat: ac philosophos, quum ea dicendi viribus tuentur, uti rhetorum armis, non suis. Idem tamen confitetur, ea jam esse a philosophia petenda, videlicet quia magis haec illi videtur in possessione earum rerum fuisse. Hinc etiam illud est, quod Cicero pluribus et 6
libris et epistolis testatur, dicendi facultatem ex intimis sapientiae fontibus fluere: ideoque aliquamdiu praeceptores eosdem fuisse morum atque dicendi. Quapropter haec exhortatio mea non eo pertinet, ut esse oratorem philosophum velim: quando non alia vitae secta longius a civilibus officiis, atque ab omni munere oratoris recessit. Nam quis philosophorum aut in judi- 7
ciis frequens, aut clarus in concionibus fuit? Quis denique in ipsa, quam maxime plerique praecipiunt, reipublicae administratione versatus est? Atqui ego illum, quem instituo, Romanum quendam velim esse sapientem, qui non secretis disputationibus, sed rerum experimentis atque operibus, vere civilem virum exhibeat. Sed quia deserta ab his, qui se ad eloquentiam contu- 8

lerunt, studia sapientiae, non jam in actu suo atque in hac fori luce versantur, sed in porticus et in gymnasia primum, mox in conventus scholarum recesserunt; id quod est oratori necessarium, nec a dicendi praeceptoribus traditur, ab iis petere nimirum necesse est, apud quos remansit, evolvendis penitus auctoribus, qui de *virtute* praecipiunt; ut oratoris vita cum scientia divi-
9 narum rerum sit humanarumque conjuncta. Quae ipsae quanto majores ac pulchriores viderentur, si illas ii docerent, qui etiam eloqui praestantissime possent? Utinamque sit tempus unquam, quo perfectus aliquis, qualem optamus, orator hanc artem superbo nomine et vitiis quorundam bona ejus corrumpentium invisam, vindicet sibi, ac, velut rebus repetitis, in corpus elo-
10 quentiae adducat. Quae quidem quum sit in tres divisa partes, *naturalem*, *moralem*, *rationalem*: qua tandem non est cum oratoris opere conjuncta?

Nam ut ordinem retro agamus, de ultima illa, quae tota versatur in verbis, nemo dubitaverit, si et proprietates vocis cujusque nosse, et ambigua aperire, et perplexa discernere, et de falsis judicare, et colligere
11 ac resolvere, quae velis, oratorum est. Quanquam ea non tam est minute atque concise in actionibus utendum, quam in disputationibus: quia non docere modo, sed movere etiam ac delectare audientes debet orator: ad quod impetu quoque ac viribus et decore est opus: ut vis amnium major est altis ripis, multoque gurgitis tractu fluentium, quam tenuis aquae, et objectu lapi-
12 lorum resultantis. Et ut palaestrici doctores illos, quos *numeros* vocant, non idcirco discentibus tradunt, ut iis omnibus, quos didicerunt, in ipso luctandi certamine utantur, (plus enim pondere et firmitate et spiritu agitur) sed ut sit copia illa, ex qua unum aut alterum,
13 cujus se occasio dederit, efficiant: ita haec pars dialectica, sive illam dicere malumus *disputatricem*, ut est utilis saepe et finitionibus et comprehensionibus, et separandis, quae sunt differentia, et resolvenda ambiguitate distinguendo, dividendo, illiciendo, implicando: ita si totum sibi vindicaverit in foro certamen, obstabit melioribus, et sectas ad tenuitatem suam vires ipsa
14 subtilitate consumet. Itaque reperias quosdam in disputando mire callidos, quum ab illa cavillatione discesserint, non magis sufficere in aliquo graviore actu, quam parva quaedam animalia, quae in angustiis mobilia, campo deprehenduntur.

Jam quidem pars illa *moralis*, quae dicitur *Ethice*, 15
certe tota oratori est accommodata. Nam in tanta causarum (sicut superioribus libris diximus) varietate, quum alia conjectura quaerantur, alia finitionibus concludantur, alia jure summoveantur, vel transferantur, alia colligantur, vel ipsa inter se concurrant, vel in diversum ambiguitate ducantur: nulla fere dici potest, cujus non aliqua in parte tractatus aequi ac boni reperiatur. Plerasque vero esse quis nescit, quae totae in sola qualitate consistant? In consiliis vero quae ratio 16
suadendi est ab honesti quaestione seposita? Quid illa etiam pars tertia, quae *laudandi* ac *vituperandi* officiis continetur? Nempe in tractatu recti pravique versatur. An de *justitia*, *fortitudine*, *abstinentia*, *temperantia*, 17
pietate non plurima dicet orator? Sed ille vir bonus, qui haec non vocibus tantum sibi nota atque nominibus aurium tenus in usum linguae perceperit, sed qui virtutes ipsas mente complexus ita sentiat, nec in cogitando laborabit, sed, quod sciet, vere dicet. Quum sit omnis 18
generalis quaestio speciali potentior, quia universo pars continetur, non utique accedit parti, quod universum est: profecto nemo dubitabit, generales quaestiones in illo maxime studiorum more versatas. Jam vero quum 19
sint multa propriis brevibusque comprehensionibus finienda, unde etiam status causarum dicitur *finitivus*: nonne ad id quoque instrui ab iis, qui plus in hoc studii dederunt, oportet? Quid? non quaestio juris omnis, aut verborum proprietate, aut aequi disputatione, aut voluntatis conjectura continetur? quorum pars ad rationalem, pars ad moralem tractatum redundat. Ergo na- 20
tura permixta est omnibus istis oratio, quae quidem oratio est vere. Nam ignara quidem hujusce doctrinae loquacitas erret necesse est, ut quae vel nullos, vel falsos duces habeat.

Pars vero *naturalis*, quum est ad exercitationem dicendi tanto ceteris uberior, quanto majore spiritu de divinis rebus, quam humanis loquendum est, tum illam etiam moralem, sine qua nulla esse, ut docuimus, oratio potest, totam complectitur. Nam si regitur provi- 21
dentia mundus, administranda certe bonis viris erit respublica. Si divina nostris animis origo, tendendum ad virtutem: nec voluptatibus terreni corporis serviendum. An haec non frequenter tractabit orator? An *de auguriis*, *responsis*, *religione* denique omni, de quibus maxima saepe in senatu consilia versata sunt, non erit ei disse-

rendum, si quidem, ut nobis placet, futurus est vir civilis idem? Quae denique intelligi saltem potest elo-
22 quentia hominis optima nescientis? Haec si ratione manifesta non essent, exemplis tamen crederemus. Siquidem et Periclem, cujus eloquentiae, etiamsi nulla ad nos monumenta venerunt, vim tamen quandam incredibilem quum historici, tum etiam, liberrimum hominum genus, comici veteres tradunt, Anaxagorae physici constat auditorem fuisse: et Demosthenem, principem omnium Graeciae oratorum, dedisse operam Platoni.
23 Nam M. Tullius, non tantum se debere scholis rhetorum, quantum Academiae spatiis, frequenter ipse testatur. Neque se tanta in eo unquam fudisset ubertas, si ingenium suum consepto fori, non ipsius rerum naturae finibus terminasset.

Verum ex hoc alia mihi quaestio exoritur, quae secta conferre plurimum eloquentiae possit: quanquam
24 ea non inter multas potest esse contentio. Nam in primis nos *Epicurus* a se ipse dimittit, qui fugere omnem disciplinam navigatione quam velocissima jubet. Neque vero *Aristippus*, summum in voluptate corporis bonum ponens, ad hunc nos laborem hortatur. *Pyrrhon* quidem quas in hoc opere habere partes potest? cui judices esse, apud quos verba faciat, et reum, pro quo loquatur, et senatum, in quo sit dicenda sententia, non
25 liquebit. *Academiam* quidam utilissimam credunt, quod mos in utramque partem disserendi ad exercitationem forensium causarum proxime accedat. Adjiciunt loco probationis, quod ea praestantissimos in eloquentia viros ediderit. *Peripatetici* studio quoque se quodam oratorio jactant. Nam theses dicere exercitationis gratia fere est ab iis institutum. *Stoici*, sicut copiam nitoremque eloquentiae fere praeceptoribus suis defuisse concedant necesse est, ita nullos aut probare acrius
26 aut concludere subtilius contendunt. Sed haec inter ipsos, qui velut sacramento rogati, vel etiam superstitione constricti, nefas ducunt a suscepta semel persuasione discedere.

Oratori vero nihil est necesse in cujusquam jurare
27 leges. Majus enim est opus atque praestantius, ad quod ipse tendit, et cujus est velut candidatus, si quidem erit futurus quum vitae, tum etiam eloquentiae laude perfectus. Quare in exemplum dicendi facundissimum quemque proponet sibi ad imitandum: moribus vero formandis quam honestissima praecepta, rectissimamque

ad virtutem viam deliget. Exercitatione quidem utetur omni, sed tamen erit plurimus in maximis quibusque ac natura pulcherrimis. Nam quae potest materia re- 28
periri ad graviter copioseque dicendum magis abundans, quam *de virtute*, *de republica*, *de providentia*, *de origine animorum*, *de amicitia*? Haec sunt, quibus mens pariter atque oratio insurgant: *quae vere bona*, *quid mitiget metus*, *coërceat cupiditates*, *eximat nos opinionibus vulgi*, *animumque coelestem.*

Neque ea solum, quae talibus disciplinis continen- 29
tur, sed magis etiam, quae sunt antiquitus dicta ac facta praeclare, et nosse, et animo semper agitare conveniet. Quae profecto nusquam plura majoraque, quam in nostrae civitatis monumentis reperientur. An forti- 30
tudinem, justitiam, fidem, continentiam, frugalitatem, contemptum doloris ac mortis, melius alii docebunt, quam Fabricii, Curii, Reguli, Decii, Mucii, aliique innumerabiles? Quantum enim Graeci praeceptis valent, tantum Romani, quod est majus, exemplis. Tantumque 31
non cognatis id e rebus admoneri sciet, qui non modo proximum tempus, lucemque praesentem intueri satis credat, sed omnem posteritatis memoriam, spatium vitae honestae, et curriculum laudis existimet. Hinc mihi ille justitiae haustus bibat, hinc sumptam libertatem in causis atque consiliis praestet. Neque erit perfectus orator, nisi qui honeste dicere et sciet, et audebit.

III. *Juris* quoque *civilis* necessaria huic viro *scientia* est, et morum ac religionum ejus reipublicae, quam capesset. Nam qualis esse suasor in consiliis publicis privatisve poterit, tot rerum, quibus praecipue civitas continetur, ignarus? Quo autem modo patronum se causarum non falso dixerit, qui, quod est in causis potentissimum, sit ab altero petiturus? paene non dissimilis iis, qui poëtarum scripta pronunciant. Nam quo- 2
dammodo mandata perferet, et ea, quae sibi a judice credi postulaturus est, aliena fide dicet: et ipse litigantium auxiliator egebit auxilio. Quod ut fieri nonnunquam minore incommodo possit, quum domi praecepta et composita, et sicut cetera, quae in causa sunt, in discendo cognita ad judicem perferet: quid fiet in iis quaestionibus, quae subito inter ipsas actiones nasci solent? non deformiter respectet, et inter subsellia minores advocatos interroget? Potest autem satis diligen- 3

ter accipere, quae tum audiet, quum ei dicenda sunt? aut fortiter affirmare, aut ingenue pro suis dicere? possit in actionibus: quid fiet in altercatione, ubi occurrendum continuo, nec libera ad discendum mora est? Quid, si forte peritus juris ille non aderit? Quid, si quis non satis in ea re doctus, falsum aliquid subjecerit? Hoc enim est maximum ignorantiae malum, quod
4 credit eum scire, qui moneat. Neque ego sum nostri moris ignarus, oblitusve eorum, qui velut ad arculas sedent, et tela agentibus sumministrant; neque idem Graecos quoque nescio factitasse, unde nomen his *pragmaticorum* datum est. Sed loquor de oratore, qui non clamorem modo suum causis, sed omnia, quae pro-
5 futura sunt, debet. Itaque eum nec inutilem, si ad horam forte constiterit, neque in testationibus faciendis esse imperitum velim. Quis enim potius praeparabit ea, quae, quum aget, esse in causa velit? Nisi forte imperatorem quis idoneum credit in proeliis quidem strenuum et fortem, et omnium, quae pugna poscit, artificem: sed neque delectus agere, nec copias contrahere atque instruere, nec prospicere commeatus, nec locum capere castris scientem: prius est enim certe pa-
6 rare bella, quam gerere. Atqui simillimus huic sit advocatus, si plura, quae ad vincendum valent, aliis reliquerit: quum praecipue hoc, quod est maxime necessarium, nec tam sit arduum, quam procul intuentibus fortasse videatur. Namque omne jus, quod est *certum*, aut *scripto* aut *moribus* constat: *dubium* aequitatis re-
7 gula examinandum est. Quae scripta sunt, aut posita in more civitatis, nullam habent difficultatem: cognitionis sunt enim, non inventionis: at quae consultorum responsis explicantur, aut in verborum interpretatione sunt posita, aut in recti pravique discrimine. Vim cujusque vocis intelligere, aut commune prudentium est, aut proprium oratoris: aequitas optimo cuique notis-
8 sima. Nos porro et bonum virum et prudentem in primis oratorem putamus, qui quum se ad id, quod est optimum natura, direxerit, non magnopere commovebitur, si quis ab eo consultus dissentiet; quum ipsis illis diversas inter se opiniones tueri concessum sit. Sed etiam si nosse quid quisque senserit volet, lectionis opus est: qua nihil est in studiis minus laboriosum.
9 Quodsi plerique, desperata facultate agendi, ad discendum jus declinaverunt; quam id scire facile est oratori, quod discunt, qui sua quoque confessione oratores esse

non possunt? Verum et M. Cato quum in dicendo praestantissimus, tum juris idem fuit peritissimus: et Scaevolae Servioque Sulpicio concessa est etiam facundiae virtus. Et M. Tullius non modo inter agendum nunquam est destitutus scientia juris, sed etiam componere aliqua de eo coeperat: ut appareat, posse oratorem non discendo tantum juri vacare, sed etiam docendo. Verum ea, quae de moribus excolendis studioque juris praecipimus, ne quis eo credat reprehendenda, quod multos cognovimus, qui taedio laboris, quem ferre tendentibus ad eloquentiam necesse est, confugerint ad haec deverticula desidiae. Quorum alii se ad album ac rubricas transtulerunt, et formularii, vel, ut Cicero ait, *leguleji quidam* esse maluerunt, tanquam utiliora eligentes ea, quorum solam facilitatem sequebantur: alii pigritiae arrogantioris, qui subito fronte conficta, immissaque barba, veluti despexissent oratoria praecepta, paullum aliquid sederunt in scholis philosophantium, ut deinde in publico tristes, domi dissoluti, captarent auctoritatem contemptu ceterorum. Philosophia enim simulari potest, eloquentia non potest.

IV. In primis vero abundare debet orator *exemplorum copia*, quum veterum, tum etiam novorum: adeo ut non ea modo, quae conscripta sunt historiis, aut sermonibus velut per manus tradita, quaeque quotidie leguntur, debeat nosse; verum ne ea quidem, quae sunt clarioribus poëtis ficta, negligere. Nam illa quidem seriora, aut testimoniorum, aut etiam judicatorum obtinent locum: sed haec quoque aut vetustatis fide tuta sunt, aut ab hominibus magnis praeceptorum loco ficta reduntur. Sciat ergo quam plurima: unde etiam scribus auctoritas major est, quod plura nosse et vidisse reduntur: quod Homerus frequentissime testatur. Sed on est exspectanda ultima aetas, quum studia praestent, t, quantum ad cognitionem pertinet rerum, etiam raeteritis saeculis vixisse videamur.

V. Haec sunt, quae me redditurum promiseram, strumenta, non artis, ut quidam putaverunt, sed sus *oratoris*. Haec arma habere ad manum, horum cientia debet esse succinctus, accedente verborum figurumque facili copia, et inventionis ratione, et disponendi usu, et memoriae firmitate, et actionis gratia. ed plurimum ex his valet *animi praestantia*, quam nec

metus frangat, nec acclamatio terreat, nec audientium
2 auctoritas ultra debitam reverentiam tardet. Nam ut abominanda sunt contraria his vitia confidentiae, temeritatis, improbitatis, arrogantiae: ita citra constantiam, fiduciam, fortitudinem, nihil ars, nihil studium, nihil profectus ipse profuerit: ut si des arma timidis et imbellibus. Invitus mehercule dico, quoniam et aliter accipi potest, ipsam verecundiam, vitium quidem, sed amabile, et quae virtutes facillime generet, esse inter adversa, multisque in causa fuisse, ut bona ingenii studiique in lucem non prolata, situ quodam secreti con-
3 sumerentur. Sciat autem, si quis haec forte minus adhuc peritus distinguendi vim cujusque verbi, legere non probitatem a me reprehendi, sed verecundiam, quae est timor quidam, reducens animum ab iis, quae facienda sunt; unde confusio, et coepti poenitentia, et subitum silentium. Quis porro dubitet vitiis ascribere
4 affectum, propter quem facere honeste pudet? Nequego rursus nolo eum, qui sit dicturus, et sollicitus surgere, et colorem mutare, et periculum intelligere: quae si non accident, etiam simulanda erunt. Sed intellectus hic sit operis, non metus: moveamurque, non concidamus. Optima est autem emendatio verecundiae *fiducia*: et quamlibet imbecilla frons magna conscientia sustinetur.

5 Sunt et naturalia, ut supra dixi, quae tamen et cura juvantur, instrumenta, *vox*, *latus*, *decor*: quae quidem tantum valent, ut frequenter famam ingenii faciant. Habuit oratores aetas nostra copiosiores: sed quum diceret eminere inter aequales *Trachalus* videbatur: ea corporis sublimitas erat, is ardor oculorum, frontis auctoritas, gestus praestantia, vox quidem non ut Cicero desiderat, paene tragoedorum, sed super-
6 omnes quos ego quidem audierim tragoedos. Cerquum in basilica Julia diceret primo tribunali, quatuor autem judicia, ut moris est, cogerentur, atque omni clamoribus fremerent; et auditum eum et intellectum et, quod agentibus ceteris contumeliosissimum fuit, laudatum quoque ex quatuor tribunalibus memini. Sed hoc votum est et rara felicitas: quae si non assit, sat sufficiat ab iis quibus quis dicit audiri. Talis esse debet orator et haec scire.

VI. Agendi autem initium sine dubio secundis vires cujusque sumendum est. Neque ego annos de-

iam: quum *Demosthenem* puerum admodum actiones
upillares habuisse manifestum sit; *Calvus*, *Caesar*,
ollio multum ante quaestoriam omnes aetatem gravis-
ima judicia susceperint; praetextatos egisse quosdam
it traditum; *Caesar Augustus* duodecim natus annos
viam pro rostris laudaverit. Modus mihi videtur qui- 2
am tenendus, ut neque praepropere destringatur im-
atura frons, et quicquid est illud adhuc acerbum pro-
eratur. Nam inde et contemptus operis innascitur, et
ndamenta jaciuntur impudentiae, et, quod est ubique
erniciosissimum, praevenit vires fiducia. Nec rursus 3
ifferendum est tirocinium in senectutem. Nam quoti-
ie metus crescit, majusque fit semper, quod ausuri
umus: et, dum deliberamus, quando incipiendum sit,
ncipere jam serum est. Quare fructum studiorum vi-
idem et adhuc dulcem promi decet, dum et veniae
es est, et paratus favor, et audere non dedecet; et,
quid desit operi, supplet aetas; et, si qua sunt dicta
veniliter, pro indole accipiuntur: ut totus ille Cice- 4
onis pro Sexto Roscio locus, *Quid enim tam commune,*
uam spiritus vivis, terra mortuis, mare fluctuantibus,
tus ejectis? Quae quum sex et viginti natus annos,
mmis audientium clamoribus dixerit, defervisse tem-
ore, et annis liquata jam senior idem fatetur. Et her-
ule quantumlibet secreta studia contulerint, est tamen
roprius quidam fori profectus, alia lux, alia veri
iscriminis facies; plusque, si separes, usus sine
octrina quam citra usum doctrina valet. Ideoque non- 5
ulli senes in schola facti stupent novitate, quum in
udicia venerunt, et omnia suis exercitationibus similia
esiderant. At illic et judex tacet, et adversarius ob-
repit, et nihil temere dictum perit: et, si quid tibi
mas, probandum est: et laboratam congestamque die-
m ac noctium studio actionem aqua deficit; et omisso
agna semper flandi tumore in quibusdam causis lo-
endum est: quod illi diserti minime sciunt. Itaque 6
onnullos reperias, qui sibi eloquentiores videantur,
am ut causas agant. Ceterum illum, quem juvenem
nerisque adhuc viribus nitentem in forum deduximus,
incipere a quam maxime facili ac favorabili causa
lim, ferarum ut catuli molliore praeda saginantur:
non utique ab hoc initio continuare operam, et in-
mio adhuc alendo callum inducere; sed jam scientem,
id sit pugna, et in quam rem studendum sit, refici
que renovari. Sic et tirocinii metum, dum facilius 7

est audere, transierit, nec audendi facilitatem usque ad contemptum operis adduxerit. Usus est hac ratione M. Tullius: et quum jam clarum meruisset inter patronos, qui tum erant, nomen, in Asiam navigavit, seque et aliis sine dubio eloquentiae ac sapientiae magistris, sed praecipue tamen Apollonio Moloni, quem Romae quoque audierat, Rhodi rursus formandum ac velut recoquendum dedit. Tum dignum operae pretium vere quum inter se congruunt praecepta et experimenta.

VII. Quum satis in omni certamine virium fecerit prima ei cura in suscipiendis causis erit: in quibus defendere quidem reos profecto quam facere vir bonus malet: non tamen ita nomen ipsum accusatoris horrebit, ut nullo neque publico neque privato duci possit officio, ut aliquem ad reddendam rationem vitae vocet. Nam et leges ipsae nihil valeant, nisi actoris idonea voce munitae: et si poenas scelerum expetere fas non est, prope est, ut scelera ipsa permissa sint: et licer-
2 tiam malis dari, certe contra bonos est. Quare neque sociorum querelas, nec amici vel propinqui necem, nec erupturas in rempublicam conspirationes inultas patietur orator: non poenae nocentium cupidus, sed emendandi vitia, corrigendique mores. Nam qui ratione traduci ad meliora non possunt, solo metu continentur.
3 Itaque ut accusatoriam vitam vivere et ad deferendos reos praemio duci, proximum latrocinio est: ita pestem intestinam propulsare, cum propugnatoribus patriae comparandum. Ideoque principes in republica viri nec detrectaverunt hanc officii partem: creditique sunt etiam clari juvenes obsidem reipublicae dare malorum civium accusationem, quia nec odisse improbos, nec simultates provocare, nisi ex fiducia bonae mentis videbantur.
4 Idque quum ab Hortensio, Lucullis, Sulpicio, Cicerone, Caesare, plurimis aliis, tum ab utroque Catone factum est: quorum alter appellatus *sapiens*, alter non creditur fuisse, vix scio, cui reliquerit hujus nominis locum. Neque defendet omnes orator, idemque portus illum eloquentiae suae salutarem non etiam piratis patefaciet, duceturque in advocationem maxime causa.
5 Quoniam tamen omnes, qui non improbe litigabunt, quorum certe bona pars est, sustinere non potest unus, aliquid et commendantium personis dabit, et ipsorum, qui judicio decernent, ut optimi cujusque voluntas moveatur: namque hos et amicissimos habebit vir bonus

ummovendum vero est utrumque ambitus genus, vel 6
otentibus contra humiles venditandi operam suam; vel
lud etiam jactantius, minores utique contra dignita-
m attollendi. Non enim fortuna causas vel justas vel
nprobas facit. Neque vero pudor obstet, quo minus
isceptam, quum melior videretur, litem, cognita in-
r disceptandum iniquitate, dimittat; quum prius liti-
itori dixerit verum. Nam et in hoc magnum, si aequi 7
dices sumus, beneficium est, ut non fallamus vana
e litigantem. Neque est dignus opera patroni, qui
n utitur consilio. Et certe non convenit ei, quem
atorem esse volumus, injusta tueri scientem. Nam
ex illis, quas supra diximus, causis falsum tuebitur,
it tamen honestum, quod ipse faciet.

*Gratis*ne ei semper agendum sit, tractari potest. 8
nod ex prima statim fronte dijudicare, imprudentium
t. Nam quis ignorat, quin id longe sit honestissimum,
liberalibus disciplinis et illo quem exigimus animo
gnissimum, non vendere operam, nec elevare tanti
neficii auctoritatem? quum pleraque hoc ipso possint
deri vilia, quod pretium habent. Caecis hoc, ut 9
unt, satis clarum est: nec quisquam, qui sufficientia
bi (modica autem haec sunt) possidebit, hunc quaestum
e crimine sordium fecerit. At si res familiaris am-
ius aliquid ad usus necessarios exiget, secundum
nnium sapientium leges patietur sibi gratiam referri:
um et Socrati collatum sit ad victum; et Zeno,
eanthes, Chrysippus mercedes a discipulis acceptave-
at. Neque enim video, quae justior acquirendi ratio, 10
am ex honestissimo labore, et ab iis, de quibus
time meruerint, quique si nihil invicem praestent,
digni fuerint defensione. Quod quidem non justum
odo, sed necessarium etiam est, quum haec ipsa opera,
mpusque omne alienis negotiis datum, facultatem ali-
acquirendi recidant. Sed tum quoque tenendus est 11
dus: ac plurimum refert, et *a quo* accipiat, et *quan-
n*, et *quousque*. Paciscendi quidem ille piraticus
s, et ponentium periculis pretia procul abominanda
otiatio etiam mediocriter improbis aberit: quum
esertim bonos homines bonasque causas tuenti non
metuendus ingratus: quodsi futurus, malo tamen
peccet. Nihil ergo acquirere volet orator ultra 12
am satis erit: ac ne pauper quidem tanquam merce-
n accipiet, sed mutua benevolentia utetur, quum
at se tanto plus praestitisse. Non enim quia venire

hoc beneficium non oportet, perire oportet. Denique ut gratus sit, ad eum magis pertinet, qui debet.

VIII. Proxima *discendae causae* ratio, quod est orationis fundamentum. Neque enim quisquam tam in genio tenui reperietur, qui, quum omnia, quae sunt in causa, diligenter cognoverit, ad docendum certe ju cem non sufficiat. Sed ejus rei paucissimis cura est. 2 Nam ut taceam de negligentibus, quorum nihil refer ubi litium cardo vertatur, dum sint, quae vel est causam ex personis aut communi tractatu locorum o casionem clamandi largiantur: aliquos et ambitio pe vertit, qui partim tanquam occupati, semperque ali habentes, quod ante agendum sit, pridie ad se veni litigatorem, aut eodem matutino jubent, nonnunqua 3 etiam inter ipsa subsellia didicisse se gloriantur; pa tim jactantia ingenii, ut res cito accepisse videantu tenere se et intelligere prius paene quam audiant me titi, quum multa et diserte, summisque clamorib quae neque ad judicem neque ad litigatorem pertinea decantaverunt, bene sudantes beneque comitati per f 4 rum reducuntur. Ne illas quidem tulerim delicias o rum, qui doceri amicos suos jubent: quanquam mir mali est, si illi saltem recte discant, recteque docea Sed quis discet tam bene, quam patronus? Quome autem sequester ille, et media litium manus, et quida interpres, impendet aequo animo laborem in alie 5 actiones, quum dicturis tanti suae non sint? Pessim vero consuetudinis, libellis esse contentum, quos co ponit aut litigator, qui confugit ad patronum, quia ipse non sufficit: aut aliquis ex eo genere advocatoru qui se non posse agere confitentur, deinde faciunt quod est in agendo difficillimum. Nam qui judica quid *dicendum*, quid *dissimulandum*, quid *declinand mutandumve*, *fingendum* etiam sit, potest, cur non orator, quando, quod difficilius est, oratorem faci 6 Hi porro non tantum nocerent, si omnia scriberen uti gesta sunt. Nunc consilium et colores adjiciunt, aliqua pejora veris: quae plerique quum acceperu mutare nefas habent, et velut themata in scholis pos custodiunt. Deinde deprehenduntur, et causam, qua discere ex suis litigatoribus noluerunt, ex adversar 7 discunt. Liberum igitur demus ante omnia iis, qu rum negotium erit, *tempus* ac *locum*: exhortemur ultro, ut omnia quamlibet verbose et unde volent

etita ex tempore exponant. Non enim tam obest
udire supervacua, quam ignorare necessaria. Frequen- 8
er autem et vulnus et remedium in iis orator inveniet,
uae litigatori in neutram partem habere momentum
idebantur. Nec tanta sit acturo memoriae fiducia, ut
ıbscribere audita pigeat.

Nec semel audisse sit satis: cogendus eadem iterum
c saepius dicere litigator, non solum quia effugere ali-
ua prima expositione potuerunt, praesertim hominem
uod saepe evenit) imperitum: sed etiam, ut sciamus,
ı eadem dicat. Plurimi enim mentiuntur, et, tan- 9
ıam non doceant causam, sed agant, non ut cum pa-
ono, sed ut cum judice loquuntur. Quapropter nun-
ıam satis credendum est, sed agitandus omnibus mo-
is, et turbandus, et evocandus. Nam ut medicis non 10
parentia modo vitia curanda sunt, sed etiam inve-
enda, quae latent, saepe ipsis ea, qui sanandi sunt,
culentibus: ita advocatus plura, quam ostenduntur,
piciat. Nam quum satis in audiendo patientiae im-
nderit, in aliam rursus ei personam transeundum est,
endusque adversarius, proponendum quicquid omnino
cogitari contra potest, quicquid recipit in ejusmodi
sceptatione natura. Interrogandus quam infestissime,
premendus. Nam, dum omnia quaerimus, aliquando 11
verum, ubi minime exspectavimus, pervenimus.

In summa, optimus est in discendo patronus incre-
lus. Promittit enim litigator omnia, testem populum,
ratissimas consignationes, ipsum denique adversarium
aedam non negaturum. Ideoque opus est intueri 12
ne litis instrumentum: quod videre non est satis,
rlegendum erit. Nam frequentissime aut non sunt
ınino, quae promittebantur, aut minus continent, aut
m alio aliquo nocituro permixta sunt, aut nimia sunt
fidem hoc ipso detractura, quod non habent modum.
nique linum ruptum aut turbata cera, aut sine agni- 13
e signa frequenter invenies: quae, nisi domi excus-
is, in foro inopinata decipient: plusque nocebunt
tituta, quam non promissa nocuissent. Multa etiam,
ıe litigator nihil ad causam pertinere crediderit, pa-
nus eruet, modo per omnes, quos tradidimus, argu-
ıtorum locos eat. Quos ut circumspectare in agendo, 14
attentare singulos minime convenit, propter quas
imus causas; ita in discendo rimari necessarium est,
e *personae*, quae *tempora*, quae *loca*, *instituta*, *in-*
ımenta, ceteraque, ex quibus non tantum illud, quod

est artificiale probationis genus, colligi possit, sed qui metuendi testes, quomodo sint refellendi. Nam plurimum refert, invidia reus, an odio, an contemptu laboret: quorum fere pars prima superiores, proxima pares, tertia humiliores premit. Sic causam perscrutatus, propositis ante oculos omnibus, quae prosint noceantve, tertiam deinceps personam induat judicis, fingatque apud se agi causam, et, quod ipsum movisse de eadem re pronunciaturum, id potentissimum, apu. quemcunque agetur, existimet. Sic eum raro fallet eventus, aut culpa judicis erit.

IX. Quae sint in agendo servanda, toto fere opere exsecuti sumus: pauca tamen propria hujus loci, quae non tam dicendi arte, quam officiis agentis continentur, attingam. Ante omnia, ne, quod plerisque accidit, a utilitate eum causae praesentis cupido laudis abduca. Nam ut gerentibus bella non semper exercitus per plan et amoena ducendus est, sed adeundi plerumque asper colles, expugnandae civitates quamlibet praecisis impositae rupibus, aut operum mole difficiles: ita orat gaudebit quidem occasione laetius decurrendi, et aequ congressa campo totas vires populariter explicabit: a si juris anfractus, aut eruendae veritatis latebras adi cogetur, non obequitabit, nec illis vibrantibus concitatisque sententiis velut missilibus utetur; sed operibus et cuniculis, et insidiis, et occultis artibus rem gere. Quae omnia non, dum fiunt, laudantur, sed quum fact sunt: unde etiam minus cupidis opinionis plus fructu venit. Nam quum illa dicendi vitiosa jactatio ine plausores suos detonuit, resurgit verae virtutis forti fama: nec judices, a quo sint moti, dissimulant; doctis creditur; nec est orationis vera laus, nisi qua finita est. Veteribus quidem etiam dissimulare eloque tiam fuit moris: idque M. Antonius praecipit, quo pr dicentibus fidei, minusque suspectae advocatorum ins diae forent. Sed illa dissimulari, quae tum erat, potu nondum enim tantum dicendi lumen accesserat, ut eti per obstantia erumperet. Quare artes quidem et co silia lateant, et quicquid, si deprehenditur, perit. Hac tenus eloquentia secretum habet. Verborum quidem de lectus, gravitas sententiarum, figurarum elegantia, a non sunt, aut apparent. Sed propter hoc ipsum oste denda non sunt, quod apparent: ac si unum sit ex du bus eligendum, causa potius laudetur, quam patron

Fine

Finem tamen hunc praestabit orator, ut videatur optinam causam optime egisse. Illud certum erit, neminem pejus agere, quam qui displicente causa placet: necesse est enim, extra causam sit, quod placet. Nec 7
llo fastidio laborabit orator non agendi causas minores, anquam infra eum sint, aut detractura sit opinioni mius liberalis materia. Nam et suscipiendi ratio justisima est officium, et optandum etiam, ut amici quam minimas lites habeant: et abunde dixit bene, quisquis ei satisfecit.

At quidam etiam si forte susceperunt negotia paullo 8
d dicendum tenuiora, extrinsecus adductis ea rebus ircumliniunt, ac, si defecerint alia, conviciis implent acua causarum; si contingit, veris; si minus, fictis: odo sit materia ingenii, mereaturque clamorem dum licitur. Quod ego adeo longe puto ab oratore perfecto, t eum ne vera quidem objecturum, nisi id causa exit, credam. Ea est enim prorsus *canina*, ut ait Ap- 9
ius, *eloquentia*, cognituram male dicendi subire: quod acientibus etiam male audiendi praesumenda patientia st. Nam et in ipsos fit impetus frequenter, qui egeunt, et certe petulantiam patroni litigator luit. Sed aec minora sunt ipso illo vitio animi: quod maledicus malefico non distat, nisi occasione. Turpis voluptas 10
t inhumana et nulli audientium bono grata a litigatoibus quidem frequenter exigitur, qui ultionem malunt, uam defensionem. Sed neque alia multa ad arbitrium orum facienda sunt: hoc quidem quis hominum liberi odo sanguinis sustineat, petulans esse ad alterius arbitrium? Atqui etiam in advocatos partis adversae li- 11
enter nonnulli invehuntur: quod, nisi si forte meruerunt, et inhumanum est respectu communium officium, et quum ipsi, qui dicit, inutile (nam idem juris esponsuris datur), tum causae contrarium, quia plane dversarii fiunt et inimici, et quantulumcunque eis irium est, contumelia augetur. Super omnia perit 12
la, quae plurimum oratori et auctoritatis et fidei afrt, modestia, si a viro bono in rabulam latratoremie convertitur, compositus non ad animum judicis, d ad stomachum litigatoris. Frequenter etiam species 13
certatis deducere ad temeritatem solet, non causis odo, sed ipsis quoque, qui dixerunt, periculosam. ec immerito Pericles solebat optare, ne quod sibi rbum in mentem veniret, quo populus offenderetur. d quod ille de populo, id ego de omnibus sentio, qui

tantundem possunt nocere. Nam quae fortia, dum dicuntur, videbantur, stulta, quum laeserunt, vocantur.
14 Nunc quia varium fere propositum agentium fuit, et quorundam cura tarditatis, quorundam facilitas temeritatis crimine laboravit: quem credam fore in hoc ora-
15 toris modum, tradere non alienum videtur. Afferet ad dicendum curae semper quantum plurimum poterit. Neque enim hoc solum negligentis, sed mali, et in suscepta causa perfidi ac proditoris est, pejus agere, quam possit. Ideoque ne suscipiendae quidem sunt
16 causae plures, quam quibus suffecturum se sciat. Dicet scripta quam res patietur plurima, et, ut Demosthenes ait, si continget, et sculpta. Sed hoc aut primae actiones, aut quae in publicis judiciis post interjectos dies dantur, permiserint: at quum protinus respondendum est, omnia parari non possunt; adeo ut paullo minus promptis etiam noceat scripsisse, si alia ex diverso,
17 quam opinati fuerint, occurrerint. Inviti enim recedunt a praeparatis, et tota actione respiciunt, requiruntque, num aliquid ex illis intervelli, atque ex tempore dicendis inseri possit: quod si fiat, non cohaeret, nec commissuris modo, ut in opere male juncto, hian-
18 tibus, sed ipsa coloris inaequalitate detegitur. Ita nec liber est impetus, nec cura contexta; et utrumque alteri obstat: illa enim, quae scripta sunt, retinent animum, non sequuntur. Itaque in his actionibus *omni*-
19 ut agricolae dicunt, *pede standum est.* Nam quum in propositione ac refutatione causa consistat, quae nostrae partis sunt, scripta esse possunt: quae etiam responsurum adversarium certum est, (est enim aliquando certum) pari cura refelluntur. Ad alia unum paratum afferre possumus, ut causam bene noverimus; alterum ibi sumere, ut dicentem adversarium diligenter audia-
20 mus. Licet tamen praecogitare plura, et animum ad omnes casus componere: idque est tutius stilo, quo facilius et omittitur cogitatio, et transfertur. Sed sive in respondendo fuerit subito dicendum, sive quae alia exegerit ratio, nunquam oppressum se ac deprehensum credet orator, cui disciplina et studium et exercitatio
21 dederit vires etiam facilitatis: quemque armatum semper, ac velut in procinctu stantem, non magis unquam in causis oratio, quam in rebus quotidianis ac domesticis sermo deficiet; nec se unquam propter hoc oneri subtrahet; modo sit causae discendae tempus: nam cetera semper sciet.

X. Superest, ut dicam *de genere orationis*. Hic erat propositus a nobis in divisione prima locus tertius: nam ita promiseram, me de *arte*, de *artifice*, de *opere* dicturum. Quum sit autem rhetorices atque oratoris opus *oratio*, pluresque ejus formae, sicut ostendam; in omnibus his et *ars* est et *artifex*: plurimum tamen invicem differunt; nec solum specie, ut signum signo, et tabula tabulae, et actio actioni; sed genere ipso, ut Graecis Tuscanicae statuae, ut Asianus eloquens Attico. Suos autem haec operum genera, quae dico, ut auctores, sic etiam amatores habent: atque ideo nondum est perfectus orator, ac nescio an ars ulla, non solum quia aliud in alio magis eminet, sed quod non una omnibus forma placuit, partim conditione vel temporum vel locorum, partim judicio cujusque atque proposito. Primi, quorum quidem opera non vetustatis modo gratia videnda sunt, clari pictores fuisse dicuntur *Polygnotus* atque *Aglaophon*, quorum simplex color tam sui studiosos adhuc habet, ut illa prope rudia, ac velut futurae nox artis primordia maximis, qui post eos exstiterunt, auctoribus praeferant, proprio quodam intelligendi, ut mea opinio fert, ambitu. Post *Zeuxis* atque *Parrhasius* non multum aetate distantes, circa Peloponnesia ambo tempora, (nam cum Parrhasio sermo Socratis apud Xenophontem invenitur,) plurimum arti addiderunt. Quorum prior luminum umbrarumque invenisse ratiocem, secundus examinasse subtilius lineas traditur. Nam Zeuxis plus membris corporis dedit, id amplius atque augustius ratus, atque, ut existimant, Homerum secutus, cui validissima quaeque forma etiam in feminis placet. Ille vero ita circumscripsit omnia, ut eum *lecum latorem* vocent, quia deorum atque heroum effigies, quales ab eo sunt traditae, ceteri, tanquam ita necesse sit, sequuntur. Floruit autem circa Philippum et usque ad successores Alexandri pictura praecipue, sed diversis virtutibus. Nam cura *Protogenes*, ratione *Pamphilus* ac *Melanthius*, facilitate *Antiphilus*, concipiendis visionibus, quas φαντασίας vocant, *Theon Samius*, ingenio et gratia, quam in se ipse maxime jactat, *Apelles* est praestantissimus. *Euphranorem* admirandum facit, quod et ceteris optimis studiis inter praecipuos, et pingendi finendique idem mirus artifex fuit. Similis in statuis differentia. Nam duriora, et Tuscanicis proxima *Callon* atque *Hegesias*, jam minus rigida *Calamis*, molliora adhuc supra dictis *Myron* fecit. Diligentia ac decor in

2 3 4 5 6 7

Polycleto supra ceteros, cui quanquam a plerisque tribuitur palma, tamen, ne nihil detrahatur, deesse pon-
8 dus putant. Nam ut humanae formae decorem addiderit supra verum, ita non explevisse deorum auctoritatem videtur. Quin aetatem quoque graviorem dicitur refugisse, nihil ausus ultra leves genas. At quae *Po-*
9 *lycleto* defuerunt, *Phidiae* atque *Alcameni* dantur. *Phidias* tamen diis quam hominibus efficiendis melior artifex creditur, in ebore vero longe citra aemulum, vel si nihil nisi *Minervam Athenis*, aut *Olympium* in Elide *Jovem*, fecisset: cujus pulchritudo adjecisse aliquid etiam receptae religioni videtur; adeo majestas operis deum aequavit. Ad veritatem *Lysippum* ac *Praxitelem* accessisse optime affirmant. Nam *Demetrius* tanquam nimius in ea reprehenditur, et fuit similitudinis quam pulchritudinis amantior.

10 In oratione vero si species intueri velis, totidem paene reperias ingeniorum quot corporum formas. Sed fuere quaedam genera dicendi conditione temporum horridiora, alioqui magnam jam ingenii vim prae se ferentia. Hinc sint *Laelii*, *Africani*, *Catones* etiam *Gracchique*, quos tu licet *Polygnotos* vel *Callonas* appelles. Mediam
11 illam formam teneant *L. Crassus*, *Q. Hortensius*. Tum deinde efflorescat non multum inter se distantium tempore oratorum ingens proventus. Hic vim *Caesaris*, indolem *Caelii*, subtilitatem *Calidii*, diligentiam *Pollionis*, dignitatem *Messallae*, sanctitatem *Calvi*, gravitatem *Bruti*, acumen *Sulpicii*, acerbitatem *Cassii* reperiemus. In iis etiam, quos ipsi vidimus, copiam *Senecae*, vires *Africani*, maturitatem *Afri*, jucunditatem *Crispi*, sonum *Trachali*, elegantiam *Secundi*.

12 At *M. Tullium*, non illum habemus *Euphranoren* circa plurium artium species praestantem, sed in omnibus, quae in quoque laudantur, eminentissimum. Quem tamen et suorum homines temporum incessere audebant, ut tumidiorem, et Asianum, et redundantem, et in repetitionibus nimium, et in salibus aliquando frigidum, et in compositione fractum, exsultantem, ac paene
13 quod procul absit, viro molliorem. Postea vero quam triumvirali proscriptione consumptus est, passim qui oderant, qui invidebant, qui aemulabantur, adulatores etiam praesentis potentiae, non responsurum invaserunt. Ille tamen, qui jejunus a quibusdam atque aridus habetur, non aliter ab ipsis inimicis male audire, quam nimiis floribus et ingenii affluentia, potuit. Falsum utrum-

ue, sed tamen illa mentiendi propior occasio. Prae- 14
ipue vero presserunt eum, qui videri Atticorum imi-
atores concupierant. Haec manus, quasi quibusdam
acris initiata, ut alienigenam parum studiosum de-
inctumque illis legibus insequebatur: unde nunc quo-
ue aridi, et exsucci, et exsangues. Hi sunt enim, qui 15
uae imbecillitati sanitatis appellationem, quae est ma-
ime contraria, obtendunt; qui quia clariorem vim elo-
uentiae, velut solem, ferre non possunt, umbra magni
ominis delitescunt. Quibus quia multa, et pluribus
ocis Cicero ipse respondit, tutior mihi de hoc disse-
endi brevitas erit.

Et antiqua quidem illa divisio inter *Atticos* atque 16
lsianos fuit: quum hi pressi et integri, contra inflati
li et inanes haberentur; in his nihil superflueret, illis
udicium maxime ac modus deesset. Quod quidam, quo-
um et *Santra* est, hoc putant accidisse, quod, paulla-
m sermone Graeco in proximas Asiae civitates in-
uente, nondum satis periti loquendi facundiam concu-
ierint: ideoque ea, quae proprie signari poterant,
ircuitu coeperint enunciare, ac deinde perseverarint.
[ihi autem orationis differentiam fecisse et dicentium 17
; audientium naturae videntur: quod Attici, limati
udam et emuncti, nihil inane aut redundans ferebant;
siana gens, tumidior alioqui atque jactantior, vaniore
iam dicendi gloria inflata est. Tertium mox, qui 18
uec dividebant, adjecerunt *genus Rhodium*: quod velut
edium esse atque ex utroque mixtum volunt. Neque
uim Attice pressi, neque Asiane sunt abundantes: ut
iquid habere videantur gentis, aliquid auctoris. *Aeschi-* 19
s enim, qui hunc exsilio delegerat locum, intulit eo
udia Athenarum: quae, velut sata quaedam coelo ter-
que degenerant, saporem illum Atticum peregrino
iscuerunt. Lenti ergo quidam ac remissi, non sine
ndere tamen, neque fontibus puris, neque torrentibus
rbidis, sed lenibus stagnis similes habentur.

Nemo igitur dubitaverit, longe esse optimum genus 20
ticorum. In quo ut est aliquid inter ipsos commune,
est judicium acre tersumque: ita ingeniorum pluri-
ue formae. Quapropter mihi falli multum videntur, 21
i solos esse Atticos credunt tenues, et lucidos, et
nificantes, et quadam eloquentiae frugalitate conten-
, ac semper manum intra pallium continentes. Nam
is erit hic Atticus? Sit *Lysias*: hunc enim amplectun-
r amatores istius nominis modum. Non igitur jam

22 usque ad *Coccum* et *Andocidem* remittemur? Interrogare tamen velim, an *Isocrates* Attice dixerit. Nihil enim tam est *Lysiae* diversum. Negabunt. At ejus schola principes oratorum dedit. Quaeratur similius aliquid. *Hyperides* Atticus? Certe. At plus indulsit voluptati. Transeo plurimos, *Lycurgum*, *Aristogitona*, et his priores, *Isaeum*, *Antiphontem*: quos, ut homines, inter se
23 genere similes differentes, dixeris specie. Quid ille cujus modo fecimus mentionem, *Aeschines*? nonne his latior, et audentior, et excelsior? Quid denique *Demosthenes*? non cunctos illos tenues et circumspectos vi, sublimitate, impetu, cultu, compositione superavit? non insurgit locis? non figuris gaudet? non translationibus nitet? non oratione ficta dat tacentibus vocem?
24 non illud jusjurandum per caesos in Marathone ac Salamine propugnatores reipublicae, satis manifesto docet, praeceptorem ejus *Platonem* fuisse? quem ipsum num Asianum appellabimus, plerumque instinctis divino spiritu vatibus comparandum? Quid *Periclea*? similemne credimus Lysiacae gracilitati, quem fulminibus et coelesti fragori comparant Comici, dum illi conviciantur?
25 Quid est igitur, cur in iis demum, qui tenui venuli per calculos fluunt, Atticum saporem putent? ibi demum thymum redolere dicant? Quos ego existimo, si quod in his finibus uberius invenerint solum, fertiliorem ve segetem, negaturos Atticam esse, quod plus, quam acceperit, seminis reddat; quia hanc ejus terrae
26 fidem Menander eludit. Ita nunc si quis ad eas Demosthenis virtutes, quas ille summus orator habuit, tamen quae defuisse ei, sive ipsius natura, seu lege civitatis videntur, adjecerit, ut affectus concitatius moveat, audiam dicentem, *Non fecit hoc Demoshenes*? et si quid exierit numeris aptius; fortasse non possit; sed tamen si quid exierit, non erit Atticum? Melius de hoc nomine sentiant, credantque *Attice dicere esse optime*
27 *dicere*. Atque in hac tamen opinione perseverantes Graecos magis tulerim.

Latina mihi *facundia*, ut inventione, dispositione, consilio, ceteris hujus generis artibus similis Graecae, ac prorsus discipula ejus videtur; ita circa rationem *eloquendi* vix habere imitationis locum. Namque ea ipsis statim sonis durior: quando et jucundissimas ex Graecis literas non habemus, vocalem alteram, alteram consonantem, quibus nullae apud eos dulcius spirant, quas mutuari solemus, quoties illorum nominibus utimur.

Quod quum contingit, nescio quomodo hilarior protinus renidet oratio, ut in *Ephyris* et *Zephyris*. Quae si nostris literis scribantur, surdum quiddam et barbarum efficient, et velut in locum earum succedent tristes et horridae, quibus Graecia caret. Nam et illa, quae est sexta nostrarum, paene non humana voce, vel omnino non voce potius, inter discrimina dentium efflanda est: quae, etiam quum vocalem proxima accipit quassa quodammodo, utique quoties aliquam consonantem frangit, ut in hoc ipso *frangit*, multo fit horridior. *Aeolicae* quoque literae, qua *servum cervum*que dicimus, etiamsi forma a nobis repudiata est, vis tamen nos ipsa persequitur. Duras et illa syllabas facit, quae ad conjungendas demum subjectas sibi vocales est utilis, alias supervacua; ut *equos* hac et *equum* scribimus; quum etiam ipsae hae vocales duae efficiant sonum, qualis apud Graecos nullus est, ideoque scribi illorum literis non potest. Quid? quod pleraque nos illa, quasi mugiente, litera cludimus *M*, qua nullum Graece verbum cadit: at illi *ny*, jucundam, et in fine praecipue quasi tinnientem illius loco ponunt, quae est apud nos rarissima in clausulis. Quid? quod syllabae nostrae in *B* literam et *D* innituntur adeo aspere, ut plerique non antiquissimorum quidem, sed tamen veterum, mollire tentaverint, non solum *aversa* pro *abversis* dicendo, sed et in praepositione *B* literae absonam et ipsam *S* subjiciendo. Sed accentus quoque, quum rigore quodam, tum similitudine ipsa, minus suaves habemus; quia ultima syllaba nec acuta unquam excitatur, nec flexa circumducitur, sed in gravem, vel duas graves cadit semper. Itaque tanto est sermo Graecus Latino jucundior, ut nostri poëtae, quoties dulce carmen esse voluerint, illorum id nominibus exornent. His illa potentiora, quod res plurimae carent appellationibus, ut eas necesse sit transferre, aut circumire: etiam in iis, quae denominata sunt, summa paupertas in eadem nos frequentissime revolvit: at illis non verborum modo, sed linguarum etiam inter se differentium copia est.

Quare qui a Latinis exiget illam gratiam sermonis Attici, det mihi in eloquendo eandem jucunditatem, et parem copiam. Quod si negatum est, sententias aptabimus iis vocibus, quas habemus, nec rerum nimiam tenuitatem, ut non dicam pinguioribus, fortioribus certe verbis miscebimus, ne virtus utraque pereat ipsa confusione. Nam quo minus adjuvat sermo, rerum inven-

tione pugnandum est. Sensus sublimes variique eruantur. Permovendi omnes affectus erunt, oratio translationum nitore illuminanda. Non possumus esse tam graciles: simus fortiores. Subtilitate vincimur: valeamus pondere. Proprietas penes illos est certior: copia
37 vincamus. Ingenia Graecorum, etiam minora, suos portus habent: nos plerumque majoribus velis moveamur, validior spiritus nostros sinus tendat. Non tamen alto semper feremur: nam et litora interim sequenda sunt. Illis facilis per quaelibet vada accessus: ego aliquid, non multo tamen, altius, in quo mea cymba non
38 sidat, inveniam. Neque enim, si tenuiora haec ac pressiora Graeci melius, in eoque vincimur solo, et ideo in comoediis non contendimus, prorsus tamen omittenda pars haec orationis; sed exigenda ut optime possumus: possumus autem rerum et modo et judicio esse similes: verborum gratia, quam in ipsis non habemus, extrin-
39 secus condienda est. Annon in privatis et acutus, et non asper, et non indistinctus, et non supra modum elatus M. Tullius? non in M. Calidio insignis haec virtus? non Scipio, Laelius, Cato in eloquendo velut Attici Romanorum fuerunt? Qui porro non satis est, quo nihil esse melius potest?

40 Ad hoc quidam nullam esse naturalem putant eloquentiam, nisi quae sit quotidiano sermoni simillima, quo cum amicis, conjugibus, liberis, servis loquamur, contento promere animi voluntatem; nihilque arcessiti et elaborati requirente: quicquid huc sit adjectum, id esse affectationis, et ambitiosae in loquendo jactantiae, remotum a veritate, fictumque ipsorum gratia verborum, quibus solum natura sit officium attributum, ser-
41 vire sensibus: sicut athletarum corpora etiamsi validiora fiant exercitatione, et lege quadam ciborum, non tamen esse naturalia, atque ab illa specie, quae sit concessa hominibus, abhorrere. Quid enim, inquiunt, attinet circuitu res ostendere et translationibus, id est, aut pluribus aut alienis verbis, quum sua cuique sint
42 assignata nomina? Denique antiquissimum quemque maxime secundum naturam dixisse contendunt: mox poëtis similiores exstitisse, etiamsi parcius, simili tamen ratione, falsa et impropria virtutes ducentes. Qua in disputatione nonnihil veri est, ideoque non tam procul, quam fit a quibusdam, recedendum a propriis atque
43 communibus. Si quis tamen, ut in loco dixi compositionis, ad necessaria, quibus nihil minus est, aliquid

melius adjecerit, non erit hac calumnia reprehendendus. Nam mihi aliam quandam videtur habere naturam sermo vulgaris, aliam viri eloquentis oratio: cui si res modo indicare satis esset, nihil ultra verborum proprietatem elaboraret: sed quum debeat delectare, movere, in plurimas animum audientis species impellere, utetur his quoque adjutoriis, quae sunt ab eadem nobis concessa natura. Nam et lacertos exercitatione 44
constringere, et augere vires, et colorem trahere, naturale est. Ideoque in omnibus gentibus alius alio facundior habetur, et in loquendo dulcis magis. Quod si non eveniret, omnes pares essent, et idem omnes deceret: at loquuntur, et servant personarum discrimen. Ita quo quisque plus efficit dicendo, hoc magis secundum naturam eloquentiae dicit. Quapropter ne 45
illis quidem nimium repugno, qui dandum putant nonnihil etiam temporibus atque auribus nitidius aliquid atque effectius postulantibus. Itaque non solum ad priores Catone Gracchisque, sed ne ad hos quidem ipsos oratorem alligandum puto. Atque id fecisse M. Tullium video, ut quum omnia utilitati, tum partem quandam delectationi daret: quum et ipsam se rem agere diceret, ageret autem maxime litigatoris. Nam hoc ipso proderat, quod placebat. Ad cujus voluptates nihil equidem 46
quod addi possit invenio, nisi ut sensus nos quidem dicamus plures. Neque enim fieri potest salva tractatione causae et dicendi auctoritate, si non crebra haec lumina et continua fuerint et invicem offecerint. Sed me 47
hactenus cedentem nemo insequatur ultra: do tempori, ne hirta toga sit; non serica: ne intonsum caput; non in gradus atque annulos comptum: cum eo quod, si non ad luxuriam ac libidinem referas, eadem speciosiora quoque sint, quae honestiora. Ceterum hoc, quod 48
vulgo *sententias* vocamus, quod veteribus, praecipueque Graecis in usu non fuit (apud Ciceronem enim invenio), dum rem contineant, et copia non redundent, et ad victoriam spectent, quis utile neget? Feriunt animum, et uno ictu frequenter impellunt, et ipsa brevitate magis haerent, et delectatione persuadent.

At sunt qui haec excitatiora lumina, etiamsi dicere 49
permittant, a componendis tamen orationibus excludenda arbitrentur. Quocirca mihi ne hic quidem locus intactus est omittendus, quod plures eruditorum aliam esse dicendi rationem, aliam scribendi putaverunt: ideoque in agendo clarissimos quosdam nihil posteritati man-

surisque mox literis reliquisse, ut *Periclem*, ut *Demaden*: rursus alios ad componendum optimos, actionibus ido-
50 neos non fuisse, ut *Isocratem*: praeterea in agendo plus impetum posse plerumque, et petitas vel paullo licentius voluptates; commovendos enim esse ducendosque animos imperitorum: at quod libris dedicatur, et in exemplum editur, tersum ac limatum, et ad legem ac regulam compositum esse oportere; quia veniat in ma-
51 nus doctorum, et judices artis habeat artifices. Quin illi subtiles, ut similes ac multos persuaserunt magistri, παράδειγμα dicendo, ἐνθύμημα scribendo esse aptius, tradiderunt. Mihi unum atque idem videtur *bene dicere*, ac *bene scribere*; neque aliud esse oratio scripta, quam monumentum actionis habitae. Itaque nullas non, ut opinor, debet habere virtutes dico, non vitia. Nam imperitis placere aliquando quae vitiosa sunt, scio.
52 Quo different igitur? Quodsi mihi des consilium judicum sapientum, perquam multa recidam ex orationibus non Ciceronis modo, sed etiam ejus, qui est strictior multo, Demosthenis. Neque enim affectus omnino movendi erunt, nec aures delectatione mulcendae, quum etiam prooemia supervacua esse apud tales Aristoteles existimet: non enim trahentur his illi sapientes: proprie et significanter rem indicare, probationes colligere,
53 satis est. Quum vero judex detur aut populus, aut ex populo, laturique sententiam indocti saepius, atque interim rustici: omnia, quae ad obtinendum quod intendimus prodesse credemus, adhibenda sunt; eaque et quum dicimus promenda, et quum scribimus, ut docea-
54 mus quomodo dici oporteat. An *Demosthenes* male sic egisset ut scripsit, aut *Cicero*? aut eos praestantissimos oratores alio quam scriptis cognoscimus? Melius egerunt igitur, an pejus? Nam si pejus, sic potius oportuit dici, ut scripserunt: si melius, sic oportuit scribi,
55 ut dixerunt. Quid ergo? Semper sic aget orator, ut scribet? Si licebit, semper. Quodsi impediant brevitate tempora a judice data, multum ex eo quod potuit dici, recidetur; editio habebit omnia. Quae autem secundum naturam judicantium dicta sunt, non ita posteris tradentur, ne videantur propositi fuisse, non temporis.
56 Nam id quoque plurimum refert, quomodo audire judex velit: atque ejus vultus saepe ipse rector est dicentis, ut Cicero praecipit. Ideoque instandum iis, quae placere intellexeris, resiliendum ab iis, quae non recipientur. Sermo ipse, qui facile judicem doceat, optan-

lus. Nec id mirum sit, quum etiam testium personis
liqua mutentur. Prudenter enim, qui quum interro- 57
asset rusticum testem, *an Amphionem nosset*, negante
o, detraxit aspirationem, breviavitque secundam ejus
ominis syllabam, et ille eum sic optime norat.
Hujusmodi casus efficiunt, ut aliquando dicatur aliter
uam scribitur; quum dicere, quomodo scribendum est,
on licet.

Altera est divisio, quae in tres partes et ipsa disce- 58
lit, qua discerni posse etiam recte dicendi genera inter
e videntur. Namque unum *subtile*, quod *ἰσχνὸν* vo-
ant: alterum *grande* atque *robustum*, quod *ἁδρὸν* con-
tituunt: tertium alii *medium* ex duobus, alii *floridum*
namque id *ἀνθηρὸν* appellant) addiderunt. Quorum ta- 59
nen ea fere ratio est, ut primum *docendi*, secundum
novendi, tertium illud utrocunque nomine *delectandi*
ive aliud *interconciliandi* praestare videatur officium;
n docendo autem *acumen*, in conciliando *lenitas*, in
novendo *gravitas* videatur. Itaque illo subtili praeci-
ue ratio narrandi probandique consistet; sed quod etiam
letractis ceteris virtutibus, suo genere plenum. Medius 60
ic modus et translationibus crebrior et figuris erit
ucundior, egressionibus amoenus, compositione aptus,
ententiis dulcis, lenior tamen, ut amnis lucidus qui-
lam et virentibus utrinque silvis inumbratus. At ille, 61
ui saxa devolvat et *pontem indignetur* et ripas sibi fa-
iat, multus et torrens judicem vel nitentem contra fe-
et, cogetque ire qua rapit. Hic orator et defunctos
xcitabit, ut *Appium Caecum*: apud hunc et patria ipsa
xclamabit, aliquandoque *Ciceronem* in oratione *contra*
atilinam in senatu alloquetur. Hic et amplificationibus 62
xtollet orationem, et in superlationem quoque erigetur.
uae Charybdis tam vorax? et *Oceanus medius fidius*
se. Nota sunt enim jam studiosis haec lumina. Hic
eos ipsos in congressum prope suum sermonemque de-
ucet. *Vos enim Albani tumuli atque luci: vos, inquam,*
lbanorum obrutae arae, sacrorum populi Romani sociae
t aequales. Hic iram, hic misericordiam inspirabit:
ic dicet, *Te vidit, et appellavit, et flevit:* et per omnes
ffectus tractatus hic itaque illuc sequetur, nec doceri
esiderabit. Quare si ex tribus his generibus necessa- 63
io sit eligendum unum, quis dubitet hoc praeferre
mnibus, et validissimum alioqui, et maximis quibus-
ue causis accommodatissimum? Nam et Homerus *bre-* 64
em quidem cum *jucunditate*, et *propriam*, id enim est

non deerrare verbis, et *carentem supervacuis eloquentiam* Menelao dedit, quae sunt virtutes generis illius primi; et *ex ore* Nestoris dixit *dulciorem melle profluere sermonem*, qua certe delectatione nihil fingi majus potest: sed summam aggressus in Ulixe facundiam, *magnitudinem* illi junxit; cui *orationem nivibus hibernis*, et copia
65 verborum, atque impetu *parem* tribuit. *Cum hoc* igitur *nemo mortalium contendet:* hunc ut deum homines intuebuntur. Hanc vim et celeritatem in Pericle miratur Eupolis, hanc fulminibus Aristophanes comparat: haec est vere dicendi facultas.

66 Sed neque his tribus quasi formis inclusa eloquentia est. Nam ut inter gracile validumque tertium aliquid constitutum est, ita horum intervalla sunt, atque inter haec ipsa mixtum quiddam ex duobus medium est eorum.
67 Nam et *subtili* plenius aliquid atque subtilius, et *vehementi* remissius atque vehementius invenitur; ut illud *lene* aut ascendit ad fortiora, aut ad tenuiora summittitur. Ac sic prope innumerabiles species reperiuntur, quae utique aliquo momento inter se differant; sicut quatuor ventos generaliter a totidem mundi cardinibus accepimus flare, quum interim plurimi medii eorum, varie etiam regionum ac fluminum proprii, deprehen-
68 duntur. Eademque musicis ratio est, qui quum in cithara quinque constituerunt sonos, plurima deinde varietate complent spatia illa nervorum, atque iis quos interposuerunt, inserunt alios, ut pauci illi transitus multos gradus habeant.

69 Plures igitur etiam eloquentiae facies, sed stultissimum quaerere, ad quam se recturus sit orator: quum omnis species, quae modo recta est, habeat usum, atque id ipsum omne sit oratoris, quod vulgo *genus dicendi* vocant. Utetur enim, ut res exiget, omnibus, nec pro
70 causa modo, sed pro partibus causae. Nam ut non eodem modo pro reo capitis, et in certamine hereditatis, et de interdictis ac sponsionibus, et de certa credita dicet; sententiarum in senatu, et concionum, et privatorum consiliorum servabit discrimina; multa ex differentia *personarum*, *temporum*, *locorumque* mutabit: ita in eadem oratione aliter conciliabit, non ex iisdem partibus iram et misericordiam petet: alias ad docendum,
71 alias ad movendum adhibebit artes. Non unus color prooemii, narrationis, argumentorum, egressionis, perorationis servabitur. Dicet idem graviter, severe, acriter, vehementer, concitate, copiose, amare, comiter, remisse.

remisse, subtiliter, blande, leniter, dulciter, breviter, urbane: non ubique similis, sed ubique par sibi. Sic 72
fiet quum id, propter quod maxime repertus est usus orationis, ut dicat utiliter et ad efficiendum quod intendit potenter: tum laudem quoque, nec doctorum modo, sed etiam vulgi consequetur.

Falluntur enim plurimum, qui vitiosum et cor- 73
ruptum dicendi genus, quod aut verborum licentia exsultat, aut puerilibus sententiolis lascivit, aut immodico tumore turgescit, aut inanibus locis bacchatur, aut casuris, si leviter excutiantur, flosculis nitet, aut praecipitia pro sublimibus habet, aut specie libertatis insanit, magis existimant populare atque plausibile. Quod 74
quidem placere multis nec infitior, nec miror. Est enim jucunda auri ac favorabilis qualiscunque eloquentia, et ducit animos naturali voluptate vox omnis: neque aliunde illi per fora atque aggerem circuli: quo minus mirum est, quod nulli non agentium parata vulgi corona est. Ubi vero quid exquisitius dictum ac- 75
cidit auribus imperitorum, qualecunque id, quod modo se ipsi posse desperent, habet admirationem; neque immerito: nam ne illud quidem facile est. Sed evanescunt haec atque emoriuntur comparatione meliorum: *ut lana tincta fuco citra purpuras placet: at si contuleris etiam lacernae, conspectu melioris obruatur*, ut Ovidius ait. Si vero judicium his corruptis acrius adhibeas, ut fu- 76
cinis sulfura, jam illum, quo fefellerant, exuant mentitum colorem, et quadam vix enarrabili foeditate pallescant. Luceat igitur haec citra solem, ut quaedam exigua animalia igniculi videntur in tenebris. Denique mala multi probant, nemo improbat bona.

Neque vero omnia ista, de quibus locuti sumus, 77
orator optime tantum, sed etiam facillime faciet. Neque enim vis summa dicendi est admiratione digna, si infelix usque ad ultimum sollicitudo persequitur, ac oratorem macerat et coquit, aegre verba vertentem, et perpendendis coagmentandisque eis intabescentem. Nitidus ille et sublimis et locuples circumfluentibus un- 78
dique eloquentiae copiis imperat. Desinit enim in adversa niti, qui pervenit in summum. Scandenti circa ima labor est: ceterum quantum processeris, mollior clivus ac laetius solum. Et si haec quoque jam lenius 79
supina perseverantibus studiis evaseris, inde fructus illaborati offerunt sese, et omnia sponte proveniunt: quae tamen quotidie nisi decerpantur, arescunt. Sed et copia

habet modum; sine quo nihil nec laudabile, nec salutare est; et nitor ille cultum virilem, et inventio judi-
80 cium. Sic erunt *magna*, non nimia; *sublimia*, non abrupta; *fortia*, non temeraria; *severa*, non tristia; *gravia*, non tarda; *laeta*, non luxuriosa; *jucunda*, non dissoluta; *grandia*, non tumida. Similis in ceteris ratio est, ac tutissima fere per medium via, quia utriusque ultimum vitium est.

XI. His dicendi virtutibus usus orator in judiciis, consiliis, concionibus, senatu, in omni denique officio boni civis, finem quoque dignum et optimo viro et opere sanctissimo faciet: non quia prodesse unquam satis sit, et illa mente atque illa facultate praedito non conveniat operis pulcherrimi quam longissimum tempus: sed quia decet hoc quoque prospicere, ne quid pejus,
2 quam fecerit, faciat. Neque enim scientia modo constat orator, quae augetur annis, sed voce, latere, firmitate; quibus fractis aut imminutis aetate seu valetudine, cavendum est, ne quid in oratore summo desideretur, ne intersistat fatigatus, ne quae dicet parum audiri sen-
3 tiat, ne se quaerat priorem. Vidi ego longe omnium, quos mihi cognoscere contigit, summum oratorem, *Domitium Afrum* valde senem, quotidie aliquid ex ea, quam meruerat, auctoritate perdentem: quum agente illo, quem principem fuisse quondam fori non erat dubium, alii, quod indignum videatur, riderent, alii erubescerent: quae occasio fuit dicendi, *malle eum deficere, quam desinere.* Neque erant illa qualiacunque mala, sed
4 minora. Quare antequam in has aetatis veniat insidias, receptui canet, et in portum integra nave perveniet.

Neque enim minores eum, quum id fecerit, studiorum fructus prosequentur. Aut ille monumenta rerum posteris, aut, ut L. Crassus in libris Ciceronis destinat, jura quaerentibus tradet, aut eloquentiae componet artem, aut pulcherrimis vitae praeceptis dignum
5 os dabit. Frequentabunt vero ejus domum optimi juvenes more veterum, et veram dicendi viam velut ex oraculo petent. Hos ille formabit quasi eloquentiae parens, et ut vetus gubernator litora et portus, et quae tempestatum signa, quid secundis flatibus, quid adversis ratis poscat, docebit, non humanitatis solum communi
6 ductus officio, sed amore quodam operis. Nemo enim minui velit id, in quo maximus fuit. Quid porro est honestius, quam docere quod optime scias? Sic ad se

Caelium deductum a patre Cicero profitetur: sic Pansam, Hirtium, Dolabellam in morem praeceptoris exercuit quotidie dicens audiensque. Ac nescio an eum 7
tunc beatissimum credi oporteat fore, quum jam secretus et consecratus, liber invidia, procul contentionibus, famam in tuto collocarit, et sentiet vivus eam, quae post fata praestari magis solet, venerationem, et quid apud posteros futurus sit, videbit.

Conscius sum mihi, quantum mediocritate valui, 8
quaeque antea scierim, quaeque operis hujusce gratia potuerim inquirere, candide me atque simpliciter in notitiam eorum, si qui forte cognoscere voluissent, protulisse. Atque id viro bono satis est, docuisse quod sciret. Vereor tamen, ne aut magna nimium videar 9
exigere, qui eundem virum bonum esse, et dicendi peritum velim; aut multa, qui tot artibus in pueritia discendis, morum quoque praecepta, et scientiam juris civilis, praeter ea quae de eloquentia tradebantur, adecerim: quique haec operi nostro necessaria esse crediderint, velut moram rei perhorrescant, et desperent ante experimentum. Qui primum renuncient sibi, quanta 10
sit humani ingenii vis, quam potens efficiendi quae velit: quum maria transire, siderum cursus numerosque cognoscere, mundum ipsum paene dimetiri, minores sed difficiliores artes potuerint. Tum cogitent, quantam rem petant, quamque nullus sit hoc proposito praemio labor recusandus. Quod si mente conceperint, 11
huic quoque parti facilius accedent, ut ipsum iter neque impervium, neque saltem durum putent. Nam id, quod prius, quodque majus est, ut boni viri simus, voluntate maxime constat: quam qui vera fide induerit, facile easdem, quae virtutem docent, artes accipiet. Neque enim aut tam perplexa, aut tam numerosa sunt 12
quae premunt, ut non paucorum admodum annorum intentione discantur. Longam enim facit operam, quod repugnamus: brevis est institutio vitae honestae beataeque, si credas. Natura enim nos ad mentem optimam genuit: adeoque discere meliora volentibus promptum est, ut vere intuenti mirum sit illud magis, malos esse tam multos. Nam ut aqua piscibus, ut sicca terrenis, 13
circumfusus nobis spiritus volucribus convenit: ita certe facilius esse oportebat, secundum naturam, quam contra eam vivere. Cetera vero, etiamsi aetatem nostram non spatio senectutis, sed tempore adolescentiae metiantur, abunde multos ad discendum annos habent. Omnia

14 enim breviora reddet ordo, et ratio, et modus. Sed culpa est in praeceptoribus prima, qui libenter detinent quos occupaverunt, partim cupiditate diutius exigendi mercedulas, partim ambitione, quo difficilius sit quod pollicentur, partim etiam inscientia tradendi, vel negligentia. Proxima in nobis, qui morari in eo quod novimus, quam discere quae nondum scimus, melius
15 putamus. Nam ut de nostris potissimum studiis dicam, quid attinet tam multis annis, quam in more est plurimorum (ut de his, a quibus magna in hoc pars aetatis absumitur, taceam) declamitare in schola, et tantum laboris in rebus falsis consumere, quum satis sit modico tempore imaginem veri discriminis, et dicendi le-
16 ges comperisse? Quod non dico, quia sit unquam omittenda dicendi exercitatio, sed quia non sit in una ejus specie consenescendum. Cognoscere, et praecepta vivendi perdiscere, et in foro nos experiri potuimus, dum scholastici sumus. Discendi ratio talis, ut non multos annos poscat. Quaelibet enim ex iis artibus, quarum habui mentionem, in paucos libros contrahi solet: adeo infinito spatio ac traditione opus non est.
17 Reliqua est, quae vires cito facit, consuetudo. Rerum cognitio quotidie crescit, et tamen quam multorum ad eam librorum necessaria lectio est, quibus aut rerum exempla ab historicis, aut dicendi ab oratoribus petuntur. Philosophorum quoque consultorumque opiniones sicuti alia, velimus legere necessarium est. Quae quidem possumus omnia: sed breve nobis tempus nos faci-
18 mus. Quantulum enim studiis impartimur? Alias horas vanus salutandi labor, alias datum fabulis otium, alias spectacula, alias convivia trahunt. Adjice tot genera ludendi, et insanam corporis curam; trahat inde peregrinatio, rura, calculorum anxiae sollicitudines, multae causae libidinum, et vinum, et flagitiosus omni genere voluptatum animus: ne ea quidem tempora ido-
19 nea, quae supersunt. Quae si omnia studiis impenderentur, jam nobis longa aetas et abunde satis ad discendum spatia viderentur, vel diurna tantum computantibus tempora: et noctes, quarum bona pars omni somno longior est, adjuvarent. Nunc computamus annos, non
20 quibus studuimus, sed quibus viximus. Nec vero si Geometrae et Grammatici ceterarumque artium professores omnem suam vitam, quamlibet longa fuerit, in singulis artibus consumpserunt, sequitur ut plures quasdam vitas ad plura discenda desideremus. Neque illi

didicerunt haec usque in senectutem, sed ea sola didicisse contenti fuerunt, ac tot annos in utendo, non in percipiendo exhauserunt.

Ceterum ut de *Homero* taceam, in quo nullius non 21
artis aut praecepta, aut certe non dubia vestigia reperiuntur; ut *Eleum Hippiam* transeam, qui non liberalium modo disciplinarum prae se scientiam tulit, sed vestem, et annulum, crepidasque, quae omnia manu sua fecerat, in usu habuit, atque ita se praeparavit, ne cujus alterius ope egeret ullius rei: *Gorgias* quoque summae senectutis quaerere auditores, de quo quisque vellet, jubebat. Quae tandem ars digna literis *Platoni* 22
defuit? Quot saeculis *Aristoteles* didicit, ut non solum quae ad philosophos atque oratores pertinent, scientia complecteretur, sed animalium satorumque naturas omnes perquireret? Illis enim haec invenienda fuerunt, nobis cognoscenda sunt. Tot nos praeceptoribus, tot exemplis instruxit antiquitas, ut possit videri nulla sorte nascendi aetas felicior, quam nostra, cui docendae priores elaboraverunt. *M. Censorius Cato*, idem 23
orator, idem historiae conditor, idem juris, idem rerum rusticarum peritissimus, inter tot operas militiae, tantas domi contentiones, rudi saeculo, literas Graecas aetate jam declinata didicit, ut esset hominibus documento, ea quoque percipi posse, quae senes concupiissent. Quam multa, imo paene omnia tradidit *Varro*? 24
Quod instrumentum dicendi *M. Tullio* defuit? Quid plura? quum etiam *Cornelius Celsus*, mediocri vir ingenio, non solum de his omnibus conscripserit artibus, sed amplius rei militaris, et rusticae etiam, et medicinae praecepta reliquerit? dignus vel ipso proposito, ut eum scisse omnia illa credamus.

At perficere tantum opus, arduum; et nemo per- 25
fecit. Ante omnia sufficit ad exhortationem studiorum, non cadere in rerum naturam, ut quicquid non est factum, ne fieri quidem possit; tum omnia, quae magna sunt atque admirabilia, tempus aliquod quo primum efficerentur habuisse. Quantum enim poësis ab Homero 26
et Virgilio, tantum fastigium accepit eloquentia a Demosthene atque Cicerone. Denique quicquid est optimum, ante non fuerat. Verum etiamsi quis summa desperet, (quod cur faciat, cui ingenium, valetudo, facultas, praeceptores non deerunt?) tamen est, ut Cicero ait, pulchrum *in secundis tertiisque consistere*. Neque enim, si quis Achillis gloriam in bellicis consequi 27

non potest, Ajacis aut Diomedis laudem aspernabitur: neque qui Homeri non, Tyrtaei. Quin imo si hanc cogitationem homines habuissent, ut nemo se meliorem fore eo, qui optimus fuisset, arbitraretur: hi ipsi, qui sunt optimi, non fuissent; neque post Lucretium ac Macrum Virgilius, nec post Crassum et Hortensium Ci-
28 cero, sed nec alii postea vicerint. Verum ut transeundi spes non sit, magna tamen est dignitas subsequendi. An Pollio et Messalla, qui jam Cicerone arcem tenente eloquentiae agere coeperunt, parum in vita dignitatis habuerunt, parum ad posteros gloriae tradiderunt? Alioqui pessime de rebus humanis perductae in summum artes mererentur, si, quod optimum fuisset, de-
29 fuisset. Adde quod magnos modica quoque eloquentia parit fructus, ac, si quis haec studia utilitate sola metiatur, paene illi perfectae par est. Neque erat difficile, vel veteribus vel novis exemplis palam facere, non aliunde majores opes, honores, amicitias, laudem praesentem, futuram, hominibus contigisse: si tamen dignum literis esset, ab opere pulcherrimo, cujus tractatus atque ipsa possessio plenissimam studiis gratiam refert, hanc minorem exigere mercedem, more eorum, qui a se non virtutes, sed voluptatem, quae fit ex vir-
30 tutibus, peti dicunt. Ipsam igitur orandi majestatem, qua nihil dii immortales melius homini dederunt, et qua remota muta sunt omnia, et luce praesenti ac memoria posteritatis carent, toto animo petamus, nitamurque semper ad optima: quod facientes, aut evademus in summum, aut certe multos infra nos videbimus.

31 Haec erant, Marcelle Victori, quibus praecepta dicendi pro virili parte adjuvari posse per nos videbantur: quorum cognitio studiosis juvenibus si non magnam utilitatem afferet, at certe, quod magis petimus, bonam voluntatem.

NOTULAE,

MAXIMAM PARTEM CRITICAE.

Lib. I. c. 1. §. 11. *quae si quis gravabitur — homini.* Recte Gesnerus haec verba explicavit: *non rationem quidem s. disciplinam erroris convincet, discipulo autem minus proderit.* Germanice vertas: *nicht zum Nachtheil der Theorie der Erziehung und des Unterrichts wird er dieses versäumen, sondern zum Nachtheil seines Zöglings.* Subjectum sententiae idem recte statuit esse *eum qui gravetur.* Minus bene Spald. suppleri vult *aliquid.*

Ibid. *Si tamen — assiduus.* Scribendum: *Si tamen non continget habere, quales maxime velim, nutrices, pueros, paedagogos; at unus certe sit assiduus*, sc. amicus, cf. I, 2, 5. Quod vocabulum si adjungitur, *assiduus* adjective ponitur, ut *assiduus studiorum exactor*, I, 3, 14. Quidni vero substantive accipiatur absolute dictum, ut *familiaris*? *Habere* autem cum *continget* jungendum, non cum *velim.*

I, 1, 22. *faceret.* Ex prava scriptura libri Bodl. *fecerat*, et Tarvis. *feceret* apparet legendum esse *fecerit*, quod et Spaldingio verum videtur.

I, 1, 23. *credidisset.* Scribi placet cum Spaldingii amico docto *credidissent.*

I, 1, 28. *scribere ipsum.* Vocem *ipsum* accipe in casu quarto et genere masculino.

I, 2, 6. *jam coccum intelligit, jam conchylium poscit.* *Coccum* rectius puto quam, quod codd. quidam exhibent, *cocum* (i. e. coquum), etsi *conchylium* propter sequentia de cibo accipio. *Coccum* enim ad *purpuras* refertur, in quibus repit infans, qui *in lecticis crescens* licitur.

I, 2, 26. *prima elementa.* Haud dubie scribendum *prima emolumenta*, quae pro profectibus posita II, 3, 10. coll. III, 8, 7. firmioribus profectibus opponuntur.

I, 3, 4. *quicquid illic possunt, statim ostendunt.* Gesnerus legi volebat: *quicquid possunt, illico ostendunt*, probante Spaldingio. Sed *illic*, i. e. in parvis illis, propter sequens *statim* magis placet quam *illico*, quod ne scripturae quidem varietate commendatur.

I, 4, 9. *qua tamen carere potuimus, si non quaesissemus.* Haec languere videntur. Codd. inter *potuimus* et *si* constanter inserunt *quam*, quorum nonnulli *tam* habent pro *tamen* et *quaerimus* pro *quaesissemus*. Quae omnia recte se habent, dummodo *Psi* scribatur pro *si*. Itaque legendum videtur: *qua tam carere potuimus, quam Psi non quaerimus*, i. e. quae non minus redundat, quam *Psi* non desideratur.

I, 4, 11. *quod si est, etiam jungetur ut consonans.* Guelf. cod. melius habet: *quod sic etiam jungetur ut consonans* scil. I geminata. Aliter enim deest subjectum vocis *jungetur*.

I, 4, 13. Verba *ac lases* rectius omittuntur cum plerisque codd. et edd. vett. Nam *lases* alius est generis ac *clamos*. Praeterea Quintilianus bina tantum exempla jungit: ut *Valesii* et *Fusii*, *arbos* et *labos*, *vapos* et *clamos* cet. Mihi quidem verba *ac lases* ex glossemate *c la s* h. e. *cum litera S* orta videntur. Pro *aetatis* autem *alias* fortasse scriptum erat.

I, 4, 14. *Vav* ex mera Regii conjectura, eademque falsissima, legitur, quum, nisi *vau* scribatur, ne latinum quidem sit. *Vel*, quod omnes fere dant codd. recte se habet. Dicebant enim *fordeum foedus*que, pro aspiratione (*hordeum hoedus*que) vel simili litera (V) *F* (quod inserendum videtur) utentes.

I, 4, 16. Accusativus *stlocum*, si recte se habet, pendet a verbis *dicere ausi*.

Ibid. *Notrix* sine dubio falsa est lectio, sed qui emendetur, non facile est dijudicare. Equidem, donec melius aliquid reperiatur, legere malim *cotornix*, quae vox, ut *cothurnus*, graeca videri potest, etsi rectius derivatur a κόττα et ὄρνις.

I, 4, 17. *et Dijove et Vejove pro Dijovi et Vejovi.* Haec lectio sola conjectura Regii nititur. Codices habent *Dijove victore non Dijovi* sc. victori, quae mutate non opus erant, etsi Merula ex antiquissimo libro suasit, ut *duone victores pro duoni* legeretur.

I, 4, 25. *Mille* sine dubio falsum est, et in *mihi* ille dissolvendum. Pro *aliud* magis placet *aliquid.*

I. 5, 8. *Casnar* neque assectatorem significat, neque ex Gallia ductum est, auctoribus Varrone et Festo. Perperam igitur ab editoribus receptum pro lectionibus codicum *casena*, cet., in quibus nomen personae in Plauti fabulis *Casina* latere puto.

I, 5, 13. *Tharsomenum pro Thrasumeno.* Pro hac vulgata lectione, quum in nullo codice appareat, Spalingius reponendam censet Florentini et Joannensis scripturam *Trasumenum pro Tarsumeno*, quod et mihi verum videtur. Nam *Trasimenus s. Trasymenus* lacus plerumque dicitur, qui Graece *Ταρσιμένη λίμνη* audit.

I, 5, 17. *divisio Europai.* Pro *Europai* cum codicibus scribendum *Europae, Asiae*, quod est initium versus hexametri, ut apud Statium Achill. I, 82. legimus *Europaeque Asiaeque manus.* Non autem reprehenditur divisio vocalium in versu faciendo, sed in dicendo, quae culpa non est penes poëtam, sed penes grammaticorum vulgum.

I, 5, 23. *ut apice circumducta sequente. Apice* sine dubio falsa est lectio, et in *Appi* plurali numero mutanda, non in *Apici*, quia vox *sequente* disyllabum nomen requirit, quale est etiam *Atreus*, item *Terei Nereique.*

I, 6, 31. Pro *Pici*, quod primus Badius de conjectura dedisse videtur, quum codices et editiones veteres plerumque exhibeant *Pithici*, legendum puto *Potitii.*

I, 6, 38. *Sed huic tanti fuit vertere.* Pro *huic* restituendum est *hoc*, quod omnes fere codices praebent. Nam *hoc* sc. alterum verbum *graculos* vertere (h. e. versa significatione interpretari) tanti fuit Varroni eam ob causam, ut pari modo *merula* quasi *mera volans* posset explicari. Vid. Varr. L. L. IV, 11. (p. 23. ed. Bip.).

I, 7, 5. *itemque cum — scriberetur.* Sic auctoritate cod. Turic. transmutatis aliquot verbis scribendum esse, docuit Censor eruditus editionis Quintil. Spald. in Ephem. Jen. Supplem. a. 1821. quare in contextum recipere nullus dubitavi. Spaldingius dedit: *item cum, si tempus significaret; per q. u. o. m.; si comitem, per c ac duas sequentes, scriberetur.*

I, 7, 29. Pro *Gneus* scribendum est *Gnaeus*, siquidem hoc praenomen primitivum est nominis *Naevius*. Etiam in Scipionum monumentis *Gnaivom* legimus, et Graeci *Γναῖον* scribunt, a verbo *γνάω* deductum.

I, 10, 49. *de celeritate augendi.* Legendum est auctoritate cod. Guelf. *de celeritate augenda*: nam quae sit *celeritas augendi*, equidem non intelligo. Lectio *augendi* ex antecedente *dividendi* falsa accommodatione nata videtur.

II, 4, 30. *appareatque.* Legendum esse *appareat alioqui*, Spaldingius docuit ad X, 3, 16.

III, 1, 14. *Αἰσχρὸν — λέγειν.* Versum graecum tanquam glossema uncinis circumcludi malim: nam si Quintilianus eum scripsisset, *Ἰσοχράτην δ' ἐν* posuisset.

III, 6, 12. *ante prooemium.* Equidem veram lectionem puto *tanquam prooemium.*

III, 6, 24. *Sedere, stare, jacere.* Recepta haec lectio, ut ait Spaldingius, sola recentiorum nititur correctione. Si codicum scripturam apud eundem accuratius persequaris, rectius fortasse legetur: *cadere, jacere, stare, nasci*, ita ut *cadere* et *nasci*, *jacere* et *stare* invicem sibi opponantur.

V, 11, 16. *Hala ille.* Cur Spaldingius *Hala* pro *Ahala* scripserit, equidem non video, quum praesertim idem V, 13, 24. *Ahala* scribat. Etiam V, 13, 42. *Attius*, non *Accius*, scribatur necesse est, ut jam variata lectio *Appius* vel *Actius* poscere videtur. Ceterum *Accius* et *Attius* aeque differunt, atque *Acca* et *Atta*: sic ne *Marcius* quidem a *Marte* derivandus est, ut *Martius* mensis, sed a *Marco* i. e. *Marico* a *mare*, a quo etiam *Marius* nomen habet.

V, 13, 7. *aut causa cedendum.* Non est plane idem *causa cedere*, quod *causa cadere*; multo minus vero, quemadmodum Spaldingius interpretatur, *non suscipere causam tanquam non vincibilem*, sed est *adversario in causa cedere*, *manus victas dare*, et similis est locutio illi, qua *bonis cedere* dicimur, *die Sache gewonnen geben.*

VI, procem. 13. *te omnium spe — mea aetate.* Quae Spaldingius dedit, minime possunt probari. Pro verbo *misi* interjicio *superem* ante *superstes*, et lego: *te, omnium saepe salutis, eloquentiae candidatum superem superstes parens tantum poenis, et, si non cupido lucis, certe patientia vindicet te cet.* Pro *saepe salutis*, quae oppositio vocis eloquentiae poenis opponitur, quibus superstes parens filium superat, librarii dederunt iis similia, quae paullo antecedunt, *spes acutis. Poenae* haud dubie sunt cruciatus, quos ferre se Quintilianus paullo ante dixerat.

VI, 1, 14. *qui non ex facto* cet. Legendum est cum Turic. *quae* sc. offensio; sic nullus restat scrupulus.

VI, 1, 25. *quales litigatorem — fingimus.* Locus difficilis. Legendum videtur: *quales litigatoris ore dicit patronus* (sive mavis *decent patronum*), *unde* (i. e. quanum) *tamen res movent, aut quum ipsi loquimur, aut tum alios loqui fingimus.* Sic §. 26. legimus: *ipsorum ore dicuntur.*

VI, 3, 96. *Nisi — Laërtius.* Jambicus senarius in hunc modum legendus videtur: *Nisi qua Ulixes lintre vasit Lartius.* Tum vero, ut Spaldingius recte intellexit, paullo ante legendum est *Lartium nomine hominem* pro *Marcium hominem.*

VII, 6, 4. *Bis de eadem re ne sit actio.* Per errorem typographicum particula *ne* apud Spaldingium omissa est.

VIII, 3, 25. *Satis-Oppido.* Equidem lego: *Satis est tus valde: quid necesse est, quaeso, dicere oppido?*

VIII. 3. 26. *Aerumnas.* Malim *aerumna* sive *aemnis.*

VIII. 3, 28. *Tau Gallicum — illisit.* In hoc versu virgilii *spinae* propter productam primam syllabam metro repugnat. Equidem legendum conjicio: *Tau Galli-*

cum, *Min Hisp et Al male elisit. Tau* enim est elisio *Taurini*, quo simul taurinus sanguis significatur; *Min Hisp* est *Minius Hispanus*, quo minium indicatur; *Al* denique et *Alliam* et *allium* denotat. Potest quoque legi cum Scaligero *Min ipsum et al*, dummodo *ipsum* pro latina voce habeatur.

VIII, 6, 24. *ut Vulcanum — audimus.* Legendum videtur: *ut Vulcanum pro igne non vulgo audimus.*

VIII, 6, 35. *acetabula, quicquid habent.* Sic rescripsimus pro vulg. *acetabula, quicquid habet* ex conjectura Gallaei, probantibus Burmanno et Spaldingio.

IX, 3, 49. *sublata, deleta, exstincta.* Sic Gesnerus legi voluit: sed pro *deleta* vitio operarum *delata* irrepsit, quod recentiores editiones servarunt perperam.

IX, 3, 61. *Data Lupercalibus.* In voce *data* intellige *epistola*, et *Lupercalibus* accipe ablativo casu. Quae non monuissem, nisi interdum doctissimi viri in luce caligarent. Id enim nostro loco Spaldingio accidit, qui in nota subjecta valde aestuat, quid sibi velit *data*, an neutrum sit numero plurali, et *Lupercalibus* dativus cet. Nec magis expedivit Wolffius.

IX, 3, 67. *Quando homo, hostis homo.* Equidem pro *hostis* divisis vocibus *si est is* legendum puto, ut sit *quando homo, si est is homo.* Et quum vox *quando* quoque molesta sit, possit legi *aliquando* et jungi cum *sujungitur.*

IX, 3, 73. *Non exigo — immorare.* Simile exemplum apud nostratium quendam hoc me legere memini: *Bekehrt würde er freilich dadurch nicht geworden sein: aber doch — dazu hatte er Verstand genug — belehrt.*

X, 2, 13. *eaque non sua natura* cet. Male Spaldingius *quaeque* pro *eaque* rescribi jubet, referens ad *quorum.* Pendet enim ex particula *quum*, et continuatur verbis *sed prout opportune* cet.

X, 2, 19. *Nam quaedam sunt inimitabilia.* Cur Gesnero hanc lectionem, quae plurimorum codd. auctoritate nititur, et sensu commendatur, revocavimus, quum Spaldingiana, *nam quaedam sunt imitabilia*, stare non possit, nisi post *quibus* inseras *tamen.* In vulgata *quibus* accipe pro *quum iis.*

X, 2, 23. *sed in singulis etiam causis partium.* Contrue: *sed in singulis etiam causis conditio partium.*

XI, 1, 75. *Apud judicem — aut suum.* Post alioum virorum doctorum conatus locum depravatnm ope odd. sic restituendum censeo: *Apud judicem vero, qui ut propter aliquod commodum alienus sit a causa, quam usceperimus, aut suam offensam* cet. Sequitur enim aullo post: *quanto minus vel offensae vel utilitati suae idulserit.*

XI, 2, 29. *ut, si erit tardus.* Pro *ut* legendum vietur *aut.*

XI, 3, 76. *aut stupentes.* Uncinis haec verba inlusi, ut manifestam glossam, qua quis *torpentes* interretari vellet. Idem visum Spaldingio. Similiter facim est XI, 3, 111. in voce *abundamus.*

XI, 3, 114. sq. *distendimus — summittimus.* Ex mendatione Spaldingii sic rescripsi, quum verba *satisicientes, aut supplicantes*, quae librarius omiserat, in argine notaret, et alius loco minus apto insereret.

CORRIGENDUM

IN PARTE PRIMA.

I, 5, 15. pro *barbarisimi* leg. *barbarismi.*

Im Verlage der Hahn'schen Hof-Buchhandlung in Hannover sind seither folgende äußerst wohlfeile Text- u. Schul-Ausgaben lateinischer Classiker erschienen oder werden nächstens die Presse verlassen, welche sich durch Correctheit und guten, deutlichen Druck mit größern Lettern empfehlen.

(Auf 10 Exemplare wird das 11te gratis gegeben.)

Caesaris, C. J., Commentarii de bello Gallico et Civili. Accedunt libri de bello Alexandrino, Africano et Hispaniensi. E recensione Fr. Oudendorpii. Cum Indice Histor. et Geogr. 8. maj. 12 ggr.

Caesaris, C. J., Commentarii de bello Gallico et Civili. Accedunt libri de bello Alexandrino, Africano et Hispaniensi. Mit geogr., hist., krit. und grammat. Anmerkungen vom Prof. A. Möbius. 1r Band. Mit 2 Kupfern. gr. 8. 1 rthlr. 8 ggr.

Ciceronis, M. T., Orationes XII. selectae. Mit histor. kritischen u. erklärenden Anmerk. v. Prof. A. Möbius. 2 Bde. gr. 8. 1 rthlr. 16 ggr.

— — — *Laelius* sive de amicitia dialogus ad T. Pomponium Aticum. Für Schulen, mit deutschen Sacherklärungen versehen vom Dr. J. Billerbeck. gr. 8. 6 ggr.

— — — *Cato Major* seu de senectute. Für Schulen, mit deutschen Wort- u. Sacherklärungen versehen vom Dr. J. Billerbeck. gr. 8. 6 ggr.

— — — *Tusculanarum disputationum* libr. V. ad optim. edit. cur. et Select. lect. variet. adj. A. M. Koel. 8. maj. 9 ggr.

— — — *de lege liber*, sive de legibus liber primus. Rec. et annot. auxit J. F. Wagner. 8. 6 ggr.

— — — *de officiis libri III.* Mit deutschen Wort- und Sacherklärungen vom Dr. J. Billerbeck. gr. 8.

— — — *de officiis libri III.* Scholarum in usum edid. Dr. J. Billerbeck. (Text.) gr. 8. (unter der Presse.)

Cornelii Nepotis excellentium imperatorum vitae. Scholarum in usum edidit Dr. J. Billerbeck. 8. maj. 4 ggr.

Das Wörterbuch dazu 6 ggr.

Curtii, Q. Rufi, de rebus gestis Alexandri Magni. Ad optimarum edit. fidem scholarum in usum cur. Dr. G. H. Lünemann. 8. maj. (unter der Presse.)

Eutropii breviarium historiae romanae. Nach Tzschuckes letzter Text-Revision und mit einem vollständ. Wörterbuche zum Schulgebrauch. Herausgegeb. v. Dr. G. Seebode. 2te verb. Aufl. gr. 8. 8 ggr. (Der Text apart 4 ggr.)

Horatii, Fl., Opera; ex Döringii recensione. Editio ad scholarum usum acc. curante Dr. J. Billerbeck 8. 8 ggr.

Justini historiarum libri XLIV. Ad optim. edit. fid. scholarum in usum cur. Dr. G. H. Lünemann. 8 maj. (unter der Presse.)

venalis, D. J., Satyrae XVI. Editio ad scholarum usum acc. urante Dr. J. Billerbeck. 8. (unter der Preſſe.)

idii Pub. Nasonis Tristium libri V. Ex recensione Jer. Jac. Oberlini. Lectionis varietatem enotavit Textumque recognitum notis perpetuis in usum scholarum illustravit Fr. Th. Platz. 8. maj. 16 ggr.

— — *Tristium libri V. Textum* in Tironum gratiam recognovit Fr. Th. Platz. 8. maj. 4 ggr.

— — *Metamorphoses libri XV.* Ad exemplar Burmannianum accurat. expressi. 8. 6 ggr.

— Dieſelben mit d. utſchen Anmerkungen von C. C. Ch. Bach. 8. (unter der Preſſe.)

aedri, J., Augusti Liberti, fabulae. Mit einem vollſtänd. Special-Wörterbuch für Schulen, herausgegeben v. Dr. J. Billerbeck. 8. 8 ggr. (Der Text apart 3 ggr.)

llustii, C., bellum Catilinarium et Jugurthinum. Ad optim. edit. idem scholarum in usum cur. Dr. G. H. Lünemann. 8. maj. 4 ggr.

etonii, C., Tranquilli, vitae XII imperatorum. Ad optim. dit. fidem scholar. in usum cur. Dr. G. H. Lünemann. 8. maj. 10 ggr.

citi, C. C., Opera. Ad optim. edit. fidem scholarum in usum uravit Dr. G. H. Lünemann. II. Tomi. (Ir Th. die Annalen enthält., 10 ggr. IIr Th. die übrigen Schriften des Tac. 10 ggr.) 8. maj. 20 ggr.

— *Dialogus de oratoribus;* edidit Dr. G. Seebode. 8. 2 ggr.

— *Agricola;* ed. Dr. G. Seebode. 2 ggr.

— *Germania;* ed. Dr. G. Seebode. 2 ggr.

rentii, P. Afr., Comoediae VI. Editio ad Scholarum usum ccommodata atque commentatione de metris Terentianis ornata, urante Dr. J. Billerbeck. 8. 9 ggr.

rgilii, P. M., Opera; ex Heynii recensione; ed. Dr. J. Billerbeck. 8. 10 ggr.

---

ner ſind von ähnlichen wohlfeilen Schul-Ausgaben in der hahn'ſchen Verlags-Buchhandlung in Leipzig erſchienen:

limachi Hymni et Epigrammata. In usum lectionum edidit Indice vocabulorum instruxit Dr. H. J. M. Volger. 8. maj. 12 ggr.

ipidis Dramata. Recens. Dr. F. H. Bothe. II. Tom. 4 rthlr. 16 ggr. (jedes Stück einzeln abgedruckt à 4, 6, 8 = 9 ggr.)

dari Carmina recensuit metra constituit lectionisque varietatem jecit C. G. Ahlwardt. Editio minor in usum praelect. academic. scholarum. 8. maj. 18 ggr.

cydides de bello Peloponnesiaco libri VIII., edidit Dr. G. ebode. 8. maj. 1 rthlr.

eri, C. L., Liviana Excerpta, seu Chrestomathia Liviana; in um scholarum castigata. Editio quarta, cur. Büttner. 8. 1 rthlr.

ronis, M. Tullii, de Natura Deorum libri tres, ad fidem id. Mss. correctos, cum variorum lectionum delectu et notis

ex Creuzeri suaque editione selectis, in usum literarum studiosorum edidit Dr. Moser. 8. maj. 18 ggr.

Curtii, Q. Rufi, de rebus Alexandri M. libri X. Textu recognito, insigniori lect. varietate, notis indicibusque histor. atque philolog. adject. edidit J. C. Koken. 8 maj. 20 ggr.

Eutropii breviarium histor. Rom. recogn. potiss. lect. diversit. annotat. indices rer. ac verb. adiec. G. F. W. Grosse. 8. 8 ggr.

Flori, L., Annaei Epitome Rerum Romanarum. Ad libros manuscriptos recensuit Dr. G. Seebode. Accedit diversitas lectionis Dukerianae. 8. maj. 10 ggr.

Rufi, Sext., Breviar. rerum gest. populi Romani, edidit Dr. Münnich. 8 maj. 5 ggr.

— — *de Regionibus urbis Romae* libellum nunc primum separat. edidit D. Münnich. 8. maj. 5 ggr.

Selectae e profanis scriptoribus historiae, denuo recognitae a G. H. Schaefer. 8. 16 ggr.

Vellejus Paterculus, histor. roman. libri II. Textu recognito edidit A. H. Cludius. 8. maj. 12 ggr.
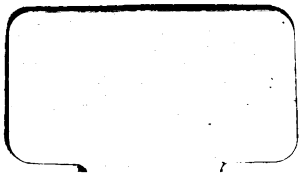
Ruhnkenii, D., Notae ad C. Vellejum Patercul. integrae. 8. m. 20 ggr.